

AGAGELDI ALLANAZAROW

Iner yüki

POWESTLER

HEKAÝALAR

ERTEKI-PÝESSA

Aşgabat 2006

A. Allanazarow

Iner ýüki. Eserler ýygındysy. 2006.

Ýazyjy Agageldi Allanazarowyň eserler ýygındysynyň II tomuna onuň dürli ýyllarda neşir edilen «Edi däne», «Iner ýüki», «Çat açan menzil», «Gyr atyň howalasy», «Çölün deňiz günleri» atly kitaplaryna giren powestlerdir nowellalar ýerleşdirildi.

Bu eserlerde ynsan ojagy, onuň mukaddesligi baradaky pikirler çeper teswirleme esasynda öz mynasyp beýanyň tapýar. Şeýle-de A. Allanazarowyň eserleri özüniň milliligi, pelsepe örüsinin giňligi bilen tapawutlanýar.

КБК 84. Түр 7

Powestler

ÝEDI DÄNE

ILKINJI PURYJA

Ýaz günleriniň birisidi. Men polkumyzyň gyzyly ýyldyzly ýaşyl derwezesinden çykdy-da, ileriligine dolanyp, şähre eltyän ýodajyga düşüp gittim.

Soldat kemerini bilime guşanalym bári, bu meniň ilkinji gezek rugsada gidip barşymdy. Şähre golaýlaşdygymça, näme üçindir, aýaklarymyň biri-birinden ýeňil gopýandygyny syzyp ugradym.

«...Suratyňy iber, oglan, nähili soldat bolduňkaň, göresimiz gelyär!» diýip, her hatynda diýen ýaly sargyt edýän enemdir gelnime tizden suratymyň gowuşjagy, olary begeňdirjegim ýadyma düşüp ýylgyrjaklaýardym.

Gönimden gelsem, öz esger geýimli suratyma özümiňem seredesim gelmän duranokdy.

Şähre gelip, surata düşülyän jaya girip çykanymdanson, men öz ýanymdan, bu aladamy biten işleriň hasabyna geçirip arkaýynlandym. Şu aralykda şäheriň naýza boýy yokarsynda gaýmalaşyp, bir-birlerine süýkenişip yören ýalta bulutlar hem aýalaryny sähelçe açmaga ýetişen ekenler. Garşymdaky baglara seredenimde, dür guraw akja damjalaryň ýaňy pyntyk ýaran baglara düşüp, ondanam aşaklygyna «taýdym-taýdym» oýnaýandyklaryny gördüm.

Köçelerde şäherlilere goşulyp birmeydan gezmelämson, büdür-südür kerpiç düşelen ýoda gelip düşdüm. Ýodajyk şäheriň gündogar etegine, jaýlaryň barha seýrekläp tükenýän ýerine alyp barýardy. Ol ýerden derýanyň, ürken aty ýadyňa salyp, şäheriň daşyndan öwrüm edip akýanyňy men ozaldanam bilýärdim. Şindize çenli kenarda oturyp, derýany inegana synlamadygam bolsam, bireýýämler men ol derýa bilen dostlaşmaga ýetişipdim. Biz harbylar häli-şindi maşynly onuň üstünden geçerdik. Şonda men, edil bir ýakyn adamymy göräýjek ýaly bolup boýnumy süýndürerdim-de, oňa hyrydar serederdim. Kenar häzir tomusdaky şadyhorramlygyny birneme ýitiren ekeni. Indi bu ýerde gülşüp, pajjyldaşyp öwhä atyşýan gyzlaram göze ilmeýärdiler, derýanyň içinde kebelekleşip ýören gaýyklaram görnenokdylar. Şeýle-de bolsa, ünsüni çekäýjek zatlaryň bu kenarda entegem ýetikdigini, ýalaňaç daşa münüp, az-kem oturaňson duýsa bolýardy.

Kenardaky tolkun ugruna sähelçe hallan atyp duran balykçy gaýyklary, onda-munda çeňnekleri bilen başagaý bolşup ýören gojalardyr şaňňy seslije oglanjyklar, häli-şindi güzerlere gelip gidýän eli bedreli gyz-gelinler häzir bu kenara başga bir täsinlik berýärdi.

Garşy kenardaky etegini ýokaryk çeken ýolka agaçlary, suwdan girip geçmek hyýalyňa münen baldyrlak gyzlary ýadyňa salyp, süýji-süýji hyýallara münmegiňe sebäp bolýardy.

Men kenardaky yranyşyp duran balykçy gaýyklarynyň birine giremsoň, ýene-de esli wagtlaп töweregimi synlap, süýji hyýala çümüp oturdym. Käte-de kenardan gysymlap alan owunjak daşlarym bilen, töweregimdäki tolkunlary kesekläp, hiç bir maksatsyz dänjiredim.

Ýöne mendäki bu arkaýynlyk uzaga çekmedi.

Jübülerimi sermelän ellerim boş çykmaryk bolsady, onda meniň entejikler bu kenarda çekenämi ýaýradyp oturjakdygym çynymdy. Mundan soň içime şetdaly salnana döndi. Ynjaly-

gym gaçdy. Ellerime ynanman, jübülerimi çöwrüşdiribem seredişdirdim, rugsat kagyzym weli, edil ýer ýuwdan ýalydy, hiç ýerde-de ýok.

Ine, şeýdibem meniň ir ertir alçy gopan keypim, günortana ýetip-ýetmänem, tükgerdi ýatyberdi.

Egin-eşiğiň-ä barlanma kemi galmady, hany indi deriňi sypyryp, oň aşaklaryna-da bir seredip gör. Haý-haý, seniň kelle bolaýşyňy... — diýip, men özüme käýindim.

Şundan soň bu ýerde uzak eglenmäge meniň gurbatym çatmady. Gaýykdan düşdüm-de, ýeriň pessi bilen yzyna dolanmak bilen boluberdim. Derýanyň boýun syrýp birmeydan ýörämsoň, kenardan başlanýan ýapyýokary köçeleriň birine düşüp, ýokarlygyna ýöräp gitdim.

Meniň pikir edişime görä, bu köçe patrul dabanlarynyň örän seýrek, negä-de bir düşýän çolaja köçeleriň biri bolmalydy. Çaklama pikirim bilen ylalaşanyň üçin bolsa gerek, töweregime ýaltaklamamy goýup, birneme arkaýynlanypdyryn. Şeýlelik bilen, diňe bir özümiň müýnlülügimi däl, nireden gelip niräk barýanymy hem unudyberen ekenim.

— Desantçy!.. Gwardiýaçy, aýak çekiň!?

Diňe, häzir, ýeňsämden şu merdemsä sesi eşidip, hüşgärligiň elden gidenligi hakydama geldi. Aýak çekip, sesiň çykan tarapyna gaňrylyp seretdim. Ol ýerden bolsa, ýany iki esgerli bir inçemik uzyn serkerde yeňil-yeňil ädimläp, maňa tarap gelýärdi. Häzir olaryň menden ilki bilen rugsat kagyzymy talap etjekleri ikuçsyzdy.

— Nätsemkäm?..

Göz açyp-ýumasy salym men öz ýüregimiň barha güýçlenýän gürsüldisine diňşirgendim.

Az-kem özümi ýitirenligimi hem duýdum, aýaklarym sähelçe sandyraklaşýardylar. Ýöne kelläme bu hyýalyň nireden gelenligi welin belli däl, men birdenkä merdemsilendim-de, «Duran tutular» edip, barýan köçäm bilen atlyp gitdim.

Menden beýle jogaba garaşmadyk patrullar hem paýyrdaşyp meniň söbügime mündüler. Birhaýukdan yzyna seredenimde, üçlükden saýlanan leytenantyň aralygy ep-esli ýygyma ga ýetişenligini gördüm. Şundan soň maňa başga bir çykalga gözlemelidigim anyk boldy. Ýogsam, olaryň ellerine düşüp, boýnumy sallap, önlerinde gitjegim ikuçsyzdy.

Önümde keseren köp gatly äpet jaýa ýetip, men onuň girelgeleriniň çem gelen birine kürsäp urdum.

Ol ýerde-de, ilki bada özümi nirede gizlejegimi bilmän, iki ýana elewredim. Şol barmana-da gapylary sermeläp yörşüme, ahyram bir açyk gapy tapyldy. Itdim. Tasap giren jaýymyň içinde üç adam nahar stolunyň başynda günortanlyk edinip oturan ekeni. Olar çagyrylmadyk myhmany görenlerinde, «Bu kim... Bu kim..?» diýen manyda geňirgenişip bir-birleriniň ýüzlerine seredişdiler. Ortada oturan adam stola elini diräp ornundan turanynda, men oňy kimdir bir tanyş adama meňzetdim. Ýöne onuň peşeneli ýüzüne dikanlap näçe se-retsem-de, nirede görenim welin wagty bilen hakydama gelmedi.

Sag tarapda oturan çit köýnekli dolmuş aýal äm-säm bolup henizem meniň yüzüme seredýärdi. Örülmedik zire saçlaryny bir gujak edip, ýaýyp ýeňsä goýberen gyz jaýda oturanlaryň üçünji biridi. Ol agzyna salmak üçnn ýabaga mündüren kolbasa bölejigini hem unudyp oturyşyna, mylaýym gözleri bilen meni geňirgeýärdi.

Häzir men özüme dikilen bu gözleriň garşysynda eräp duran buz tümmegi ýaly bir zatdym.

Bedenimden çeşmeleşän der düwmejikleri aýamy zol-zol maňlaýyma ýetirmäge mejbur edýärdiler.

— Bagyşlaweriň... mümkin bolsa, men şu ýerde üç-dört minut duraýyn... — diýip, gapynyň agzynda haslap durşuma, ahyry dillendim.

Ornundan turan dogumly adam meni kimleriň kowala-

ýanyňy aňan bolsa gerek, ol ýakyn bir howandaryma meňzäp-eýemsiräp käýindi:

— Sizem birwagt akyly-başly adam bolarmykaňyz? Öz bolup ýörşüňize özüňiz bir düşünsediňiz...

Dolmuş aýal, azajyk gobsunansoň, adamsyna seredip, meniň tarapymy çaldy.

— Kolýa! Gerek däl... gerek däl-le.

Elini arkasyna tutup, jaýyň içinde dähedem-dessemläp başlan dogumly adam, näme üçindir şundan soň bir sözem diýmedi. Onuň ýene-de bir zat diýmäge hyýallanan küti dodaklary diňe münküldeşmek bilen oňaydylar.

Tizden gapa golaýlaýan aýak sesleri eşidilip ugrady. Olar gelişlerine, gapylary gezekli gezegine kakyp, meni sorayardylar. Soňundanam ötünç sorasyp, başga bir gapa yönelýärdiler. Men şindizem işiň agzynda ädigimiň burnuna seredip durun. Käte-de stoluň aşagyndaky kepderi topuk zenan aýajyklaryna hem gözümiň gytagyňy aýlanymy duýman galýaryn.

Suw içim salym geçip-geçmänkä, kakylma nobaty meniň duran jaýymyň gapysyna ýetdi. Häliden bäri-meniň bu ýerde peýda bolmagymy düş hasaplap oturan gyz ejesiniň ümläni-ni görüp, dessine onuň näme diýjek bolýanyny andy. Ýeňil-lik bilen ornundan turup, goňşy otagyň gapysyny iterdi:

— Giriň!

Men mürähede ýakyn bolamsoň, bu sözi iki gaýtalamadym. Gyz maňa oturara orun görkezip, güýmener ýaly gazet-jurnallary hem önüme suýşürşdirdi. Şundan soň onuň özi-de «Ogonyók» jurnalyndan birini alyp, meniň garşymdaky oturgyja geçip oturdy.

Men bu giňiş, tämiz jaýda az-kem oturamsoň, ynjadym. Açyk penjireden jaýyň içine girýän sergin şemal, bu gyzyň saçlarynyň arasyndan süzülip geçýärdi-de, haýsydyr bir ajaýyp gülüň burk urýan ysny meniň burnuma getirýärdi.

Ýöne gulagym gapyda bolansoň, meniň gazet okabam, surat görübem şeýle bir wejim bolmady.

Içeri gezip ýören gözlerim bolsa, meni ýene-de oňaýsyz ýagdaýa saldy. Gapynyň çep tarapynda duran asajy görüp, men özümiň oýunda utulanymy boýun almaly boldum. Ol ýerde täzeje serkerde lybasy asylgy durdy. Bu öýün öz komandirlerimiziň biri maýor Tarasowyň öýüdiği maňa diňe häzir mälim boldy. Ýaňy gaçyp gelip, tasap öýe girenimde, men ony bir tanyş ýüze meňzedipdimle, ýöne beýle oňaýsyz ýagdaýa düşerin diýen oý welin, kelläme-de gelmändi. Egninde harby geýimi bolayan bolsa, men ony dessine tanaý-jagam ekenim.

Ýeri gelende, eneli-gyz ikileşip, meniň bu günki «towşan» bolmagymyň sebäbini hem soraşdylar. Eden işim ýatlanyl-nda, birneme utanan hem bolsam, meniň bu hoşgylaw adam-lardan syr saklasym gelmedi. Bolan wakany «A-syndan başlap Ýa-syna» çenli bolşy-bolşy ýaly edip aýtmaga çalyşdym.

Eneli-gyz meniň gürrüňimi dinläp oturşlaryna bir-bir-leriniň yüzlerine seredişip, keypihonluk bilen ýylgyrjaklaş-ýardylar. Daşky jaýda bolsa, ýeke galan komandir, haýsydyr bir nätanyş aýdymjygy burnuna salyp hiňlenýärdi.

Harby biletimi sorap alan eneli-gyz goňşy jaýa ötensoň, ümsümlük ýene-de meniň depämde agramyny saldamlady. Boýnumy uzadyp, aýyk penjireden sereden mahaly, meniň bir ýerden gara bererime garaşyp, peteň bolan harbylaryň parahat ädimleşip dolanyp baryanlaryny gördüm.

Goňşy jaýdan dolanyp gelen aýalyň elinde öz ýitiren kagyzy my göremde, ilki geňirgenenem bolsam, soňundan utandym. Şol bada-da ony nirede gizlänim ýadyma düşdi. Men ony ýntiräýmekden çekinip, harby biletimiň arkasyna salyp gizläpdim ahyryn. Şundan soň biziň gürrüňimiz has-da gyzyşdy. Çit köýnekli dolmuş aýal meniň önümde kitap sahypalaryna meňzäp açyldy. Ol özleriniňem adamsy Tara-

sowyň leytenant ýyllary, meniň dogduk mekanym Guşguda iki ýyllap ýaşandyklaryny aýtdy.

Badhyzyň, onuň üsti çigildemli baýyrlarynyň ýatlanmagy meniň bu maşgala bilen has-da içgin ysnyşmagyma sebäp boldy. Bu aýala Nina Ýewstigneýewa diýilýänligini, gyzyň adynyň Tanýadygyny men diňe häzir bildim. Birhaýukdan, öý aladalary ýadyna düşen bolsa gerek, Nina Ýewstigneýewa bizi jaýda ikiçäk galdyryp, aşhana geçdi. Az-kem gürleşemsoň, men Tanýanyňam özüm ýaly kitaphon-jedelkeş ekenligini syzyp ugradym. Eger sagat bölüme köwlenmeli wagtymyň ýetip gelyänini habar bermedik bolsady, oňda men entekler Tanýa bilen köp gürrüniň başyny agyrtmakçydym.

Men öý eýelerine eden hyzmatlary üçin minnetdarlyk bildiremsoň, hoşlaşyp öz ýoluma gaýtdym. Geýmäge gyssanan, plaşsyny eline alan Tanýa köçä çykyp barýarkam, ylgap meniň yzymdan yetdi.

— Meniňem ugrum siz tarapa...

— Örän gowy, ýörün, birden iki ýagşy diýipdirler.

— Joram siziň golaýyňyzda ýaşaýar, üstünden gelerin, bile kino gideris diýipdim.

Ýagyş köljagazlarynyň üsti bilen öwüsyän mylaýymja şemal töwerekdäki hemme zatlary gewünjeňlik bilen sypalaýardy. Tanýanyň saçlaryny bulaşdyryp oýnaýardy.

— Men soňky döwürde bir zatlar, bir zatlar ýazyp-bozmany çykarypdyryn — diýip, gürrüňimiziň kesilmegini halamadyk Tanýa täzeden dillendi.

— Näme, edebi eser dagy ýazýaňyzmy, ýazyp gutarsaňyz bize-de okadaweriň? — diýip, men degişmä saldym.

— Ýo-ok, ýok-la, mendenem bir eser ýazan bolarmy men ýöne gyzyklanyp obalaryň, şäherleriň döreyşi hakynda öz görüp-eşiden gürrüňlerimi ýazyşdyran bolýaryn.

Depderimiň ep-esli bölegini bolsa gyz atlarynyň gelip çykyşy tutýar.

Tanya bu zatlary çöpleýşi barada aýdanson, gürrüňini öwürüp öz sorasy gelyän soragynyň üstünden getirdi. Ol meniň diňe bir dinleýji bolman, geplemegimi hem islän bolsa gerek, maňa garaşmadyk soragymy berdi.

— Siziň pikiriniňize, haýsy at gyz atlarynyň iň oňady?

— Ýazjema! — diýip, men berlen soraga bada-bat ilki öz gelnimiň adyny tutup jogap berenimi-de duýman galdym. Tanya nobatdaky soragy bermeginiň deregine, aşak seredip, köpmanyly ýylgyrdy. Ýene-de ümsümlik Tanya ikimiziň aralygymyza hiňnildik guranyp uçdy.

Gyzyl ýyldyzly ýaşyl derweze önümizi kesenson, Tanya ikimiz aýak çekdik. Birsalym biziň bölümimiz tarapdan gelyän aýdym seslerine diňşirgenişip durduk.

— Rugsat alsaňyz, bize gellersiňiz-ä, ind-ä näme, ejem, kakam bilenem ildeş bolup çykdyňyz?

— Nesip bolsa! — Men ynamsyz dillendim.

— Eger gelmeseňiz görün-dä, gaty görjeginiz-ä hakdyr ýa-da ine, şu adrese hatjagaz ýazaýyň, rugsada çyksaňyz, özüm sizi gözläp tapaýaryn.

Men Tanyanyň öý adresini ýazyp uzadan kagyz bölejigini alyp, hoşlaşdym.

Gulagyma ýene-de bölümimiz tarapdan bir perdeden gopýan ädikli aýaklaryň tarpyldysy eşidilip başlady.

ÝER, ASMAN, ÝER

Rot..a-a, podýom... trewoga!

Bu buýruk sagat üç bilen dördün aralygynda, ukynyň bala dönen wagty üç mertebe yzly-yzyna gaýtalandy. Krowatlaryň prujinleri naýynjar jygyldaşyp başlady. Oglanlar krowatlardan atylyşyp-atylyşyp turýardylar. Birnäçeleri odeýallary bilen penjireleri perdelemäge gyssansa, ýene birnäçeleri gidip barşyna geýnişip, ýarag saklanylyan jaýa howlug-

yardylar. Köýnek diýip, jalbaryny başyna sokup... öz-özüne käýinýänlerem häzir hiç kimiň gülküsini tutdurmaýardy.

Komandirimiz kazarmanyň önünde biziň başymyzy jem-länsoň, paraşýut skladyna ýetmäge howlukdy. Garaňkylygy gar süýşüren ýaly, öz yşyklary bilen süýşürüp gelyän yük maşynlary biziň yzymyz süre hokranyşyp, skladyň önüne üýşüşip ugradylar.

Paraşýutlary maşynlara daşamak işi indi diňe ylgawuna ýerine ýetirilýärdi. Uky bolsa bireýýämler biziň gözlerimizden düşüp, bizar bolup gidipdi. Onuň deregine gabaklarda my-laýym der düwmejikleri sandyraklaşýardylar.

Ädik astyndan gopýan tapyrdylar haýsydyr bir şowhunly, düşnüksiz Afrika sazларыny ýadyňa düşürýärdi. Ýüki ýeten maşynlar bu ýerde uzak eglenmän, hokranyşyp, ýene-de ýola düşmek bilen bolýardylar.

... Daň atmazyňyň önüsyrasy biz eýýäm polkumyzdan has uzakdadyk. Çyg çeken gyrymsy otlaryň üstünde arkamyz paraşýutly oturyşmyza samolýota münmek nobatymyza garaşýardyk.

Uzak dymyşlygy halamaýan oganlar ileri-ileri omzaşyp, ýene-de burnunyň aşagyndan tüsse goýberip oturan Mişanyň daşyna tegelenýärdiler.

Häli-şindi «Bilýäňizmi onsoň näme bolanny?» diýip, gür-rüňini süýjetmegi halaýan Anapriýenko, küleje murtlaryny dyrmalap oturyşyna, dosty Mişanyň ejesine ýazmadyk hatyny ýazdy edip, ýatdan okap, oganlary gyzylygyr-gyran gülüşdirýärdi.

«Eje, ýagyşly ülkede çyg çekip ýatan Mişulýaň saňa köp salam iberýär. Eje, ilki bilen-ä, saňa aýtjak zadym, her aýlyk alanda, 10-15 manat iberseň iber-de, posylka zat diýip azara-da galjak bolma, aýda birki ýola iberseň, şolam ýeterlik.

Eje, meni hiç gaýgy etme, indi men öz bölümimiziň uly komandirleriniň biri. Ýakynda maňa ýefreytor çinini berdiler. Guwan, eje, guwan, öz didäne!

«Generalam bol» diýdiler welin, özüm göwnemedim». Oglanlar Mişa seredişip, gyzyl-gyran gülüşýärdiler.

Mişa-da olardan kem galarly däl, kellesini sallap oturyşyna, gözlerini ýaşardyp, sandyrap gülýärdi. Onuň tegelekden be-reketli ýüzi bir nokada çekilişip, ýemşigräk burny bir-birlerine golaýlaşan duluklaryň arasyndan çalaja dürterip görünyärdi.

Mişa bir biziň rotamyza däl, ähli polkumyza belli oglan-laryň biridi. Onuň käbirler ýaly degişmä-gülüşmä çydaman, gyzaryp-bozarmasy bolmazdy.

Ýefreýtor Anapriýenkonyň saýlap-seçip ony gep ýassygy edinmeginiň sebäbi hem şundan bolsa gerek. Ýogsam, bu iki soldatyň diňe bir daşky görnüşleri däl, gylyk-häsiýetleri-de hil-hildi. Mişa geplemäge ýaltansa, Anapriýenko «eňegi jaň-ly» diýilýänlerdendi. Boýy uzyn bolansoň, ol mydama garpyz ýaly togalanyp ýören Mişanyň depesinden seredip gezerdi. Oglanlar olaryň bile tirkeşip ýörenini görseler, «Iwan Iwan-owiç» bilen «Iwan Nikiforowiç gelyär» diýşip gülşerdiler.

Ak guşa meňzeş äpet samolýot gelip bizi garnyna salan-soň, ýene-de özüniň howa ýoluna gönügi gitdi.

Biz paraşýutlarymyzyň toýnuga meňzeş ilgençeklerini halkajyklardan geçirşirdik. Şundan soň birmeýdan penjire-den bulutlaryň üstündäki ak meýdança seredip oturdym. Häli-şindi öýümize gidýän pikirlerim ýene-de baryp bosag-amyzdan ätledi.

...Ir ertir... gözlerini eliniň tersi bilen owkalaşdyryp, ýor-gandan çykyp gelyän jigilerim göz önüme geldiler. Her hereketi guwanç döredýän Ylýasjygy ýatlamda: «Çök-çök, towugym, mykga ber, çök, çök, towugym, mykga ber...» diýip towuklary kowalap-düwdenekläp yörşi göz önüme geldi. Onuň bilen ýakalaşyp, «Kim yeňýär» oýnasym geldi.

Samolýot birmeýdan agş-dönüp uçansoň, bökülmeli wag-tyň golaýlany belli boldy. «Taýynlanmaly» buýruk eşidilensoň, ilkinji bökmeli, biziň hatarymyz ör galdy. Menem ýoldaşlaryma

meñzäp, sag elimi paraşýut açyjy halka berkitdim, çep elimi zapasnoý paraşýudynyň aşagyna ýetirip, birneme eglibrak durşuma, beriljek komanda garaşdym.

— Gitdik!

Komandanyň yzysüre oglanlar patrak seçilen ýaly, bulutlaryň ýokarsyndan seçelenip ugradylar. Aşak inen bady-
ma, daşarda howanyň çigreginiň barlygyny duýdum. Inim tikenekläp gitdi. Sowujak damjalar «şit-de, şit» bolşup, meniň ýüz-gözüme, tüňňüden uzynak burnuma pitikleşýärdiler. Az wagtdan, onda-munda süýnüşişip-sarkyşyp ýören çal bulutlar, kellämiň ýokarsynda aköý bolşup meniň paraşýudyma gabal-gabal bolşup ugradylar. Gezekli-gezegine onuň owurdy-
na girip, çekilişip demre dönen tarlara süýkeşişip-süýkenişip gördüler, özleri bilen meni-de niräkdir birýana alyp gitmäge hyýallandylar.

Men ýere gelip düşenimde, başagaýlyk indi bu ýerde höküm süryärdi. Özlerini alas-gopas paraşýutlardan boşadyan oglanlar serkerdeleriniň töweregine ýygnanyşýardylar. Rota «söweşe» geçensoň, ep-esli aralygy süýşenekläp geçmeli boldy. Waggal-wagtal pilçämizi alyp, ýatan ýerimizde kelle sokar ýaly çukur gazynmaly bolýardyk, «duşman küreni» atlandyrylaň ýerler granat bilen keseklenilýärdi. Tüsse derýalary önümüzden çykanda, biz dessine protiwogazymyzy geýýärdik-de, onuň içinde ýitip gidýärdik.

Günortan nahary mahalynda her kim ýanyndaky azygyny goşhaltasyndan çykaryp, gökje otlaryň üstünde garbanmaga oturdy. Soňundanam, hemişe bolşy ýaly, çilim çekişlik başlandy.

Bu arada meniň nazarym edil garşymda oturan Petýa Bobokine düşdi, ol ysytma tutan ýaly galdyraýardy. Ol meniň ýakynymda oturan bolsa-da, men onuň bir aýagynyň ädiksizligini diňe häzir görüp galdym.

— Petýa, hany ädigiň?

— Men-ä şol ädigiň niredeligini özümem bilemok, ýaňy asmandan inip gelyärkäm, aýagymdan sypyp, bir ýerig-ä ýitirim boldy, içigar, gyssag arada gözläre-de wagt bolmady.

— Bä, munyň-a bolmandyr-ow.

— Bolmasa nätek-dä indi, ýyljak bolar diýip, geýýänimden bir belgi uluragyny alayypdym-da içigaryň — diýip, Petýa ýagdaýy düşündirdi.

— Häzir, indi ädigi nireden aljak, zadyňa ygtyýar etmeseň, şeýle-de bolýandyr — diýip, hol beýle-de oturan Boçkow, biziň hümrümüzizi eşidip, ýerliksiz igendi.

Onuň hünürdisi öňdenem jany ýanyp duran Petýa ýaramady, ol Boçkowa tarap öwrüldi-de, onuň ýüzüni aldy:

— Öçsene, Baçok, seňki näme-äý, mydy-mydy edip, maňa akyl berenden, suhary gemir, garnyňa peýdasy deger!

Men goşhaltamdaky dolagymy çykardym. Ýeňsesini tünňerdip öýkelän ýaly bolup, yerinden turup giden Boçkow bir agajyň gabygyny soýup, ony köwşe meňzedip getirdi. Şundan soň ony Petýanyň aýagynyň aşagşa sarap, «Tayak gelyänçä ýumruk» diýlenini etdik.

Anapriýenko bolsa gäwüş çalyp oturyşyna, Mişanyň bir gazetde gören gyzyňa ýazan hatyny özünden toslap, oglanlary gülüşdirýärdi.

«Salam, mähriban Maşa. Men gazetde seniň suratyňy görüp tapyr-tupur aşyk boldum. Indi şol günden bäri çilim çekip, suhary gemrip, yüregimi köşeşdirjek bolsamam bolmady. Men seni Romeonyň Julýettäni söýşi ýaly, böwregim bilen söýenime göz ýetirdim. Her gün seniň gazetdäki suratyňa seredip, ýüzüňi protiwogazymy süpürişim ýaly mähir bilen sypalaşdyrýaryn.

Hol gün bolsa men seni düşüşümde-de gördüm. Seniň gataňsyrak saçlaryňy elim bilen öwran-öwran sypadym. Şol arada — wah, bolmady — kimdir biri burnuma pitikläp, ukudan açdy. Seniň saçyň diýip, ýefreytor Anapriýenkonyň murtuny sypalap ýatan bolsam näme?...»

Agaja ýaplanyp, çilim sorup oturan Mişa gözlerini süzüp oturyşyna, Anapriýenko seredip ýyljyraklaýardy. Süýji ýatlamalar ýene-de meni öz ugruna alyp gitdi.

Meniň göz önümde tegelek ýüzli, mylaýym gözlerini özüme dikip duran gelnim peýda boldy. Ol häzirem iň soňky gezek wokzalda görenimdäki ýaly gülli ýaglykly, gözleri bolsa biraz gaýgylydy. Göwnüme bolmasa, onuň pyşyrdap, maňa bir zat aýdasy gelyän ýalydy.

Birdenem onuň «Senden aýrylanyma 197 gün boldy» diýip, hatynda ýazan jümlesi gulagymyň agzynda ýaňlanan ýaly boldy...

Täze tabşyrygy alan biziň bölümimiz nahardan soň ýene-de ýola düşdi.

ÝOLY KESEN SES

Ümüş-tamyşlykdan çykan basyk iňňildi howsalalydy. Ol tokaýyň içi bilen atşyk meýdançasyna gyssanyp barýan biziň wzwodymyzy aýak çekip, töweregi diňşirgenmäge mejbur etdi.

Bu ses sag tarapdan, dub agaçlarynyň arasyndan bir ýerden gelyärdi. Aram-aram iňňildi kesilýärdi-de, oňa derek agyr hassyldy eşidilýärdi.

Tizden, yzarlap gelen iňňildimiz bizi batga çümüp barýan şahlak sygryň üstünden alyp geldi. Sygryň möle gözleri gorkudan has-da giňelipdi. Ol delmirip, töwerege seredýärdi.

Biz komanda berlen ýaly, dessine işe girişdik. Birnäçeleri agaç şahajyklaryny döwüşdirdiler. Mişa bilen oglanlaryň ýene biri, bir uzyn nawy tapyp getirdi. Garalaý bolup batgany döwürşdirýän Anapriýenko sygryň guýrugyny batgadan çykaran-soň, biziň azabymyz ýerine düşüp ugrady.

Şahyndan, guýrugyndan çekilen sygyr az-kem ornundan gozgandy. Diňe şundan soň uzyn agajy onuň garnynyň

aşagyndan geçirmäge may boldy. Soňra ony batgadan çekip almak şeýle bir kynam düşmedi. Çeke-çeke, ahyram onuň gówresini bir ýana süýrüp çykardy.

Aýaklarynyň batgasyny ýuwup duran leytenant sagadyna seredensoň, bizi gyssady:

— Janlyrak, janlyrak hereket ediň, otuz baş minut eglenc edildi, meydançada eýýäm bize garaşandyrlar, janlyrak...

Oňsuzam ýuwnup duran oglamlaryň öz gyssaglary özündedi. Geplemese dili giňäp duran Anapriýenko ýene-de dilini gaşamanyň çemini tapdy:

— Ýoldaş leytenant, şu gezek Mişany jezalandyrmasaňyz, men sizdenrazy dälidirin. Ýaňy onuň göle bolup sygry emenini gördüňiz-ä, görmediklige salmaň, ýoldaş leytenant, ony jezalandyryň. Ýaş göläniň hakyny emeni üçin diýip, jezalandyryň. Eger meniň sözüme ynanmaýan bolsaňyz, onuň dodagyna seredäýiň.

Ol şeý diýdi-de, hemmämizi Mişa tarap seretdirdi.

Dogrudanam, onuň dodagyna bir ýerden-ä palçyk ýokan ekeni. Oglanlar ony görüp gülüşdiler.

Biziň gyssagly ýola düşenimizi gören sygyr, yzymyzdan seretdi-seretdi-de, birdenem «mo-o-o» edip, süýndürip goýberdi. Oglanlar bir-biriniň yüzüne seredişip, keypihonluk bilen ýylgyryşdylar. Gyssanmaç esger ädimleri bizi bu ýerden tiz daşlaşdyrdy.

ON ÜÇÜNJI

Bu gün iki-üç hepde mundan öň taýyn edilip goýlan paraşýutlary çözläp, täzedden gözden geçirdik. Hemişe şeýle edilensoň, biz ertede-birigünde ýene-de täze böküşligiň boljagyny aňladyk.

Bu biziň garaşşymyz ýaly hem boldy. Şol günün ertesi ir bilen komandir Tarasowyň münen «Gaz-69» maşyny üsti

desantly, paraşýutly maşynlaryň önüni çekdi. Ýerde güýzüň soňky günlerinde düşen gar henizem çaňjaryp ýatyrdy.

Gyş daş-töwerekdäki ýalaňaç agaçlaryň tüňni-saňňy ýerlerine gar goýup ýylan ekeni. Ýüwel ýel yüz-gözüne gar seçeläp alada goýýardy, iniňi tikenekledip, gaşlaryňy çytdyrýardy. Töweregi buzly gysymyna gysan sowuk, awuly dişleri bilen, gulaklary, burunlary, güjügiň telpek çekeleşýşi ýaly çekeläp oýnaýardy.

Ýetmeli ýerimize ýetilip, samolýotlara münülensoň, inimize birneme ýyly ýöräp, ýanaklar sowugyň çalan gyrgyzy reňkinden sabap ugrady. Birhaýukdan zapasnoý paraşýutymyň üstüne goýan elime iki-üç sany damjajyk yzly-yzyna damdy. Bular meniň murtuma münüp, şol ýerde doňup galan gar siňejikleriniň ýylynyp, eräp durşy ekeni. Samolýot birmeý-dan asmanda ýazylyp-ýaýrap uçansoň, garnyny açyp, biz bilen hoşlaşmakçy boldy. Onuň içine sowujak howa girip, ýyla meýmireşip oturan soldatlary gozgalaňa saldy. Biz ýene-de birsalym samolýotyň aýyk garnyndan aşakdaky bulutlaryň üstüne biperwaý seredişip oturdyk.

Tizden «Bökmeli» buýruk hem eşidildi. Men aşak inen badyma, hekgal taýagyna menzäp birki gezek pyrlandym. Özümi ýitiren bolsam gerek, paraşýutymyň açyjy halkasyny wagtyndan ep-esli ön çekipdirin. Bir görsem, aýaklarym kelläm-den ýokarda somalyşyp durlar.

Men aýaklarymyň paraşýutyň tanapларыna çolaşanlygyna göz ýetirdim. Birnäçe gezek aýaklarymy sypdyrmak üçin kemerlerden aslyşyp, özümi ýokaryk çekdim, bu bolsa maňa aýaklarymyň birini çolaşykdan boşatmaga maý berdi. Ikinjini sypdyrmaga welin indi mende güýjem ýokdy, gaýratam. Şonuň üçinem hemme synanyşyklarym biderek boldy.

Ýer bolsa aşakdan maňa tarap uçup gelyärdi. Şu gelşime başaşak inäýsem, menden tebibe zat galmaýagy ikuşsyz. Şol arada ýerden günleş ses eşidildi:

— Aljyrama, gwardiýaçy, pyçagyňy al, kes stropany, aljyrama, pyçagyň kemeriňde... aljyrama...

Pyçagym ýadyma düşdi. Esger ýaragyna berekella aýdaý-malydyr-la, pyçak nokadyny basan badyma şarkyldap açyldy. Şemal kesilen tarlary galgadyp ýokary göterenson, ýüregim biraz ýerine gelen ýaly boldy. Kelläm kem-kemden aýaklarym bilen öz ornuny çalyşdy. Indi men öz paraşýutymyň kemsiz çişen owurdyna, ak kepäni ýadyma salyp ýere ýetip baryan beýleki paraşýutlara keýpihon seredýärdim.

Ýer bilen aralyk indi şeýle bir uzagam däl ekeni. Häлки goltgy beren güňleç ses ýene-de ýaňlandy. Bu gezek ol has-da güňleçdi:

— Gyssanma... aýaklaryňy jüple... yzky tanaplary ýene-de birneme çek, şemal gündogardan, şemal gündogardan...

Şemalyň ugruna düşmelidigini unutma... Aşak seredenimde, hümer adamlaryň özüme seredişip duranlaryny görüp, utandym. Olar bilen ara bolsa barha golaýlaşýardy...

50 metr...

30 metr...

10 metr...

... ýer.

Oglanlar ylgaşyp, meniň daşymy galladylar. Göni özüme tarap gelyän eli ses güýçlendiriji turbaly komandir Tarasowy, onuň ýanyndaky goja kişini görenimde, olaryň ýüzünden nämäniň-nämeligini aňlap bilmän, birneme aljyradym.

Içimden bolsa, zor etseň 10 günlük gaupwahta berersin-dä, gyş günleri sowukdyr öz-ä, çydamaly bolar-da — diýip oýlandym. Paraşýutdan özümi boşadyp ýetişmedik-de bolsam, olar hümerlenişip golaý gelen wagty men aýagymy jüpläp esgerlerçe dillendim:

— Gwardiýa ýefreytory Nazarow 13-nji böküşigi ýerine ýetirdi.

Komandir töweregine gözläp, komanda berdi:

— Batalon, gönel! Asmanda tutanyerli hereket edenligi üçin, gwardiýa ýefreytory Nazarowy «Ussat paraşýutçy» diýen nyşan bilen sylaglamaly.

— Watanyma gulluk edýärin!

Şu sözi aýdamda, boýnumyň dikelip, kükregimiň birneme öňe çykanyny bilýärin.

Ýöne Tarasowyň özüme düşnüksiz nazar bilen seredip duranyny görüp, birhili müýnürgedim. Öz ýanymdan komandir «Garpyz ýarsaň içinden çykýanlardan ekeniň-ow, oň ýerde-hä görneňok!» diýýän bolsa gerek diýip oýlandym.

Şol günden bäri on-on baş gün geçipdi, men naharhanada çemçe-çanak ýuwulýan ýerde nobatçydym. Şol arada poçtal-on ýylgyrjaklap içerik girdi.

Ol elindäki gazetleriň birini açyp, «Desantlar üçin 13-nji böküş hem gorkuly däl» diýen makala barmagyny basyp görkezdi. Bu makalany komandirlerimiziň biri men hakda gazete ýazan ekeni.

INŇ KELTE GIJE

Saklaw orunlaryna bölüjiniň yzyna düşüp, on-on baş minut yörämsoň, öz durmaly ýerime gelip ýetdim. Bu ýerde polkumyzyň kartoşka saklaýan sklady ýerleşýärdi. Onuň ýerleşen yeriniň çetligine görä bolsa gerek, bu ýer biziň aramyzda «çet post» ady bilen bellidi. Onuň daş-töweregi giň, açyk, boşluk meýdandy. Bu meýdanda ýazyň başyndan, tä güýzüň soňky günlerine çenli ýaşyl gulpakly otlar malah bolar ýatardylar.

Gündizlerine bu ýeri saklamaga gelsem, men her gezek şu töwerekde goja tokaýçyny görerdim. Ol sag tarapdaky agaçlaryň arasyndan çykardy-da, biziň çeken demir çitenegimiziň arkasyndaky ýodajykdan töweregine parhsyz gözläp geçer giderdi. Käte-de haýsydyr bir düşnüksiz aýdymjyga

hiňlenerdi. Ony ýeňil ganat kebelejikler-de, ýaşyl otlaryň arasynda saýraşýan bedeneler-de geňirgendirmeyän ýalydy. Ol bar zada parhsyzdy.

Men bu gün şu ýere gelemde, tokaý agaçlarynyň arkasyndan göterilen aý lummurdap akýan derýanyň içinden özüne meňzeş ikinji bir süýt reňk aýy tapan eken. Töweregem öňküden birneme ýagtylypdy. Indi saç ýaly seçelenen agaç şahalarynyň arasynda hereket edýän garanyň hem gyz maşgaladygyny saýgarmak kyn bolmady. Ol mahal-mahal derýa boýundan uzalyp gidýän ýodajyga eglip seredýärdi. Aýak çekip, daş-töwerekden eşidilýän çybşyldylara diňşirgenýärdi.

Tizden derýa boýy bilen kimdir biriniň tasap gelyänine gözüm düşdi. Onuň ýaş adamdygy, ylgap gelşindenem bellidi. Ol gelşine, gyzyň ýanyna ýetmänkä, derýa tarap saga öwrüldi. Ol ýerde düýbünü suw köwen agaç saçyny derýa ýuwduryp otyrды. Ýigit agaja çykdy-da, suw içdi. Soňundanam gyzyň ýanyna gelip ötünç sorady:

— Laýma, bilyňmi näme, ejem goňşy kolhozda ýaşaýan aýal doganyňy görüp git diýip, peteň etdi, özi ýarawsyz ýatan ekeni. Myhman bolup barsaň, stoluň başyna geçirmän goýberýärlermi näme! — diýip, gyzyn elinden tutup durşuna, giňä galmagynyň, sebäbini hetjykläp başlady.

— Gün dogýança-ha garaşjakdym — diýip, gyzam öz gezeginde mylaýym pyşyrdady.

Ýigit birsellem gyzyň aý ogşan ak yüzüne seredip duran-soň, aşak seretdi-de, bir zat diýmäge hyýallandy:

— Laýma... hat ýazarsyň gerek. Ýa-da...

— Hawa, ýazaryn, ýöne ol «ýa-daň» näme? — diýip, gyz onuň özüne sorag berdi.

— Ýa-da diýýänim yüzüm aňry bolansoň Ýanutäniň edişi ýaly edäýme diýjek bolýaryn, şeýle boljak bolsa, häzirden gitmänkäm düwnämi üzseň diýjek bolýan!

Oglanyň gödeksiligi gyza ýaramady, ol gaty görüp, ýigidiň ýüzüne çişerildi:

— Diliň diýenini gulagyň bir eşidýärmä, oylan? Pikir etme, hemme gyz Ýanute dälär. Ähli ýigidiň göwnüni görmek, özi gyz bolan gyzyň ýüreginde ýokdur. Azajyk pikir edip bilýän gyz özüniň gün dældigini, hemmeleri ýyladyp bilme-jegini bilýändir.

Gyz öýkeläp, beýlesine öwrüldi.

— Laýma, bagyşla, ezizim, men az-kem içgilirägem; ertir meniň gulluga gidýänimi sen bilýän ahyry... azajyk içmeli boldy... sen bagyşla, ýör, azajyk bileje gezmeläli, gör, howa nähili sergin...

Gyz sessiz razylaşyp, oglanyň gapdaly bilen ýöredi.

Ýigit aşak sallanyp barýan aýa seredip barşyna ýene-de dillendi:

— Bu gişe ýatdan çykmasa gerek, otluda gidip barýarkamam, gulluk etmeli bölümimize baramda-da, bu gişe göz önüme geler durar...

— A... meni, meni ýatlarmyň? — diýip, öýkeli gyz onuň ýüzüne seredip boýurgandy. «Sensiz gişe-de bir ýatda galarmy?» Ýigidiň ýürekden syzylan jogaby ýene-de gyzyň ýüregini awlady. Şundan soň ol birnäçe minut mundan öň siltenjiräp çekip, alan eli bilen oglanyň elini aldy-da, «ýüregimiň urşuny gör» diýýän ýaly, ony kükregine gysdy.

Olar birmeýdan Nemanyň kenarynda oturyp, onuň lum-murdysyna diňşirgenişdiler, ýapraklaryň pysyrdysyna gulak saldylar. Gişe uzak-da bolsa, iki juwan üçin bu gişe iň kelte ýaly bolup duýuldy.

Jahan ýagtylyberende, eli bedreli aýal gelip, güzere indi. Hoşlaşmaly wagtyň gelendigi belli boldy. Oylan bilen gyz ör galyp, esli wagtlaý bir-birleriniň ýüzüne gep-sözsüz seredişip durdular. Gyz oglanyň ilki dillenerine garaşdy. Oylan birbada hiç zat diýmedi-de, öz göwnüne gelenini etdi. Gyzy

gugajyna çekip, pisse dodaklara dodagyny basdy, soňundan-
am göz açyp-ýumasy salym içinde nätjegini bilmän aljyrap
duran gyzyň maňlaýyndan, her ýaňagyndan, razylyk bilen
süzülip ugran gözlerinden ogşamaga ýetişip, ýene-de dodagy
sordy. Gyz tisinse-de, garşylyk görkezjek bolup durmady.

— Garaşgyn, Laýmam!?

— Haty tiz-tizden ýazawer, oğlan!

Ýigit jogap ýerine başyny atdy-da, soňundanam «Goý,
meniň şu şekilim görejiňde galsyn» diýýän ýaly, mylaýym
ýylgyrdy.

Gyz öz ýüreginiň üzülip, aşak gaçan ýaly bolanyny syzdy.
Gözüniň okarasynda başga bir «göz» buldurap göründi.

Şu pursatda gyz saçlaryny üfläp sanaýan ýel biziň pol-
kumyz tarapdan aýdymyň göçgünli sesini getirdi.

... Ne plaçte Wy menýa prowojaýa.

... Uhodit w zapas soldat.¹

Oglanyň giden tarapyna seredip, dalbynyp duran gyz
aýdym gulagyna ilen mahaly, hamana, oňa jogap berýän
ýaly öz ýanyndan eşidiler-eşidilmez pyşyrdady: «Aglamok,
aglap nädeýin. Adam başyny alyp durjak gün ýokdur... ».

Gyz ýene esli wagtlap oglanyň giden tarapyna ses-se-
dasyz boýurganyp durdy.

ÇOGLY GÜN

Tanyadan gelip gowşan soňky hat meni ahyrsoňy öz
gatnaşytymyz barada çynlakaý oýlanmaga mejbur etdi. Onuň
hatyndan käbir segirler häli-şindi ýadyma düşüp, meni oňay-
syz ýagdaýa saldy.

«Käte-käte şeýle bir sizi göresim gelyär welin, ne otury-
p karar tapýan, ne-de oýlanyp. Ýumruk ýalyjak ýüregim öýe-

---

¹ Aglamaň Siz meni ugradýan diýip,
Esger öýne gaýdýar, gullugyn dynyp!

de syganok, dünýä-de... Şeýle bolanda, men öýden çykýan-da, gelip siziň gyzyň ýyldyzy ýaşyl derwezäniň hol beýleräginde birsellem gezmeyärim. Aýak çekip, siziň aýdýan aýdym-laryňyza gulak salýaryn».

Bu hatyň yzy bolsa «Ah, meniň esgerlerim, gör, men sizi nähili gowy görýärim» diýen köpmanyly jümle bilen gutarýardy. Men şundan soň, bu sözler söýginiň diýdirýän sözleri bolsa gerek diýip, özümçe netije çykaryardym. Az wagtdanam ýene-de özüm öz pikirime garşy çykýardym.

Ýok, Nury han, sen ýalňyşýan bolaýma, burnuňdan birneme aňyrraga seredip bir gör, beýle däl bolaýmasyn. Sen gözün ýok ýaly patrullardan gaçyp, öýlerine giren günün olar seniň harby biletiňi gördüler ahyry. Onda bolsa hemme zat, tä gelniňiň doglan ýylyna çenli mese-mälim ýazylgy. Gelnimiň gözünü ýola dikip garaşýanam belli. Tanýa, çakym çak bolsa, öz bähbidini arajak, özgä kast etjeklerden däl bolsa gerek.

Ýogsa-da seň ýaly soldat gytm-aý, özüňi bal edýän — diýip, yüregimi köşeşdirýärdim. Ýöne, barybir, ýene-de uzak ynjalyp bilemokdym.

Ahyram ýakyn günleriň birinde ýene-de şähre rugsada gidip, Tanýa bilen ymykly düşünişip gelmegi öz göwnüme jaýladym. Şeýle etsem, bu oýlardan sabaryň diýen pikirim bardy. Ýöne, nämüçindir, men onuň bilen duşuşýanymy hem hiç neneň görmeýärdim. Aslynda, näme üçin ýigrenmelimişim? Aýyk yüz berip, mylaýym garşylaýany üçinmi, ýa, esgerler, men sizi gowy görýärim diýýäni üçinmi?

Şundan soň men rugsat hatyny ele salmagyň ugrunda boldum. Rota komandirimizden rugsat sorasam, «Ýoldaş ýefreytor, siz geçen aýyň soňky günleriniň birinde rugsatda bolduňyz ahyryn, rotada bir özüňiz daldigiňiz-ä gözünüz yetýän bolsa gerek, entek size nobat ýetenok, nobodyňyz geler, gidersiňiz» diýip, jogap berjegi ikuçsyzdy.

Biraz oýlanamsoň, birneme gelşiksizrägem bolsa, bu haýyş bilen kombata ýüzlenmegi ýüregime düwdüm. Munuňam özüne ýeterlik kiçik sebäpleri bardy.

Birinjiden-ä, bu hili haýyş bilen oňa, gaty bir zerurlygy çykaýmasa, ýüzlenibem durmazdylar. Bu meseläni, köplenç batalonyň ştab naçalnigi çözerdi. Ikinji sebäbi bolsa, bu meniň bir özüme degişli sebäpdí. Golaýda atysyk meýdançada geçen barlag wagty kombat meniň üstünligimiň, şaýady bolupdy. Şondan bári ol meni has oňat tanaýar diýäýsem, ýalňyşmasam gerek.

Öz ýanymdan şu pikirimi yerlikli hasap edemsoň, onuň bilen duşuşmagyň ugruna çykdim. Şol günün ertesi men ony kazarmanyň, öňündäki gülleri suwaryp ýören esgerleriň arasynda gördüm. Ol gülleri ýazyň başynda kombatyň özi biz bilen ekipdi.

Men esger kadasyny saklap, bärden aýagymy tarpyldadyp-urup bardym-da, ýüzlenmäge rugsat soradym:

— Ýoldaş maýor, ýüzlenmäge rugsat ediň?

— Hany, näme diýerkän, eşideli! — diýip, kombat degişmä saldy. Onuň keypiniňem hiç neneň daldigi belli boldy. Maňada geregi şol.

— Ýoldaş maýor, siz meni önümizdäki dynç alyş günü şähäre goýberip bilmersiňizmi? — diýip, soňundanam onuň: «Jogap size nämüçin gerek boldy?» diýen adaty soraga garaşdym. Amatly jogap gözledim.

Ýöne kombat düýbünden garaşylmadyk del habar aýdyp, meni geňirtendirdi:

— Ýoldaş ýefreytor, men sizi gysga wagtlaýyn kiçi komandirleri taýynlaýan kursuna ýollamakçy, ondan soň ýene-de öz rotaňyza gaýdyp gelersiňiz, serjant Koritkonyň yerine bölüme komandirlik edersiňiz — diýip, golaýda gulluk möhletini dolduryp, öýlerine gaýdan serjantyň adyny tutdy.

Duýdansyz habar meni birneme aljyratdy. Birbada näme jogap berjegimi-de bilmedim. Jogap gözläp, ýere seretdim.

— Dymmak razylygyň alamaty diýýärler. Gepiň gysga ýeri, siz gitmeli bolarsyňyz, ýoldaş ýefreytor. Bu bir. Dynç alyş günü irden ştaba geliň, size rugsat hatyny ýazyp bererler.

Maňa taýynlygymy mälim edip, beretkamynyň etegine elimi ýetirmekden başga alaç galmady.

Dynç alyş günü men ýene-de şähre çykdim. Mazaly, gyssagly ugradan hatym Tanýa baryp gowşan ekeni. Şäheriň seýil bagyna gelemsoň, ony köp gözlemeli bolmadym. Ol bu ýerdäki suw çüwdürimleriniň golaýyndaky ýaşyl oturgyçlaryň birinde kitaba güýmenip oturan ekeni.

Biz az-kem gürleşip oturanymyzdan soň, bu günki gezenljimizi tokaýdan başlamakçy bolduk. Tirkeşip çolaja ýodajyga duşüp gitdik. Agaçlaryň arasynda öwrüm edip ýören ýodajyk bizi birmeydan, ümsümligiň agyr daşyny boýnundan asyp oturan gül ysly tokaýa aýlady, Bize bir öwrümde başagaý belkajyklar duşsa, ýene bir öwrümde agaçlaryň arasynda şatyrdaşyp ýören sarç sugunlar gabat gelyärdiler. Birh-ayukdan ýodajyk bizi aýlak ýasap akýan mele suwly derýanyň kenaryna aýlap getirdi.

Derýanyň içinde kiçiräk balykçy gaýyklary gaýmalaşýardylar. Birnäçe oylan-gyzlar şadyýan gygyryşyp, haýsydyr, suwda oýnalýan oýunlaryň birini oýnaýardylar.

Kenardakylar bolsa, ýazylan düşekleriniň üstünde agnaşyp, tenlerini güne çöýýardylar. Tanýa birmeydan daş-töweregi lezzet almak bilen synlap duransoň maňa öz hyýalyny aýtdy.

— Desantçy, şu gün-ä suwa düşüläýse-de, kem bolmasa gerek, gör, nähili oňat gün, ylla şu gün ýörite dogayan ýaly.

Dogrudanam, bu ýagyşly ülkede günün gülüp durmagy seýrek hadysady. Menem ony synlap, içimden Garagumuň çogly günü azaşyp geläýen bolmasyn diýip oýlanýardym.

Uzak dymmagymdan özüçe netije çykaran Tanýa meni utandyrmazlyga çalyşdy:

— Düşesiň gelmeyän bolsa haýyr, sen kenardan seret-de oturyber, men siziň ölkäňizde suwuň azlygyny bilýän ahyryn... özüm birki gezek çümer-de çykaýaryn!

Men ony diňläp: «Ýüzüp bilmeýän eken» diýen netijä gelenini aňdym-da, oňa seredip ýylgyrdym.

Soňundanam, «Aksam halas edeweri, Tanýuşal!» diýip, suwa düşermen boldum. Tanýa maňa garşy bolmady. Ýöne boý berýänräk ýerlerde bolmagymy ýüreginden syzdyryp haýyş etdi. Suwa giremsoňam, ol «şundan aňry gitme» diýýän ýaly, meniň derýadan tarapymy gabalap ýüzdi. Men suwuň aşagyna çümdüm-de, Tanýanyň hol beýleräginden çykyp, o kenara tarap pajjyldap ýüzüp gitdim.

Öwrülip onuň seredip galan kenaryna ýüzüp gelem-de, az-kem kineli Tanýa biraz menden öykeli şadyýan dillendi:

— Bor-a şuň ýaly aldamak, ýüzüp bilýänem diýenok-da bu oglan, men bolsa gark bolaýmasyn — diýip, uly aladada... Suw bilen gujaklaşansoň, Tanýanyň düýbünden özgerendigini men häzir bilip galdym. Oňa seredip doýup bolar ýaly däl di. Gülen de sähel owsunjyraýan gar reňk ak beden, gümmezekläp duran mämeler häzir ony meniň gözüme ertekilerdäki göreni beýhuş edýän perilere meňzedip görkezýärdi. Biz birmeydan suwda ýüzüp, soň kenara çykdyk.

Tanýanyň sumkasyndan çykaran düşegini aşagymyza ýazynyp, tenleri güne gorsamakçy bolduk. Men şu güne çenli suwa düşüp, soňundan güne ýanmagyň lezzeti barada oýlanmadyk bolsam gerek, öz ýadyma-ha düşenok, ýöne şeytmeginem özüniň aýratyn bir lezzeti bar ekeni. Meniň soňabakan günün aşagyndan turasym gelmedi. Ukym tutup, endamyma agyr ýaltalyk aralaşdy. Häli-şindi uludan dem alyp, süýji-süýji tamşandym. Şu arada Tanýanyň ýene-de suwa düşesi gelen bolsa gerek, ol meniň günden goranmak üçin başyma ildiren beretkamy kakyp aldy-da, «Tut, ýyndam bolsaň!» diýýän ýaly, yzyna gözläp, meniň önümden gaçdy. Men onuň hyýa-

lyna düşündim-de, yzyndan ylgadym. Ol ýuwaşja ylgayardy, özem şo barşyna keýpihon gülyärdi.

Meniň göwnüme bolsa, ol häzir öz bogazyndan çykyan mylaýym gülküsini kowalap baryan ýaly bolup duýuldy.

Onuň çözenip goýberilen saçlary ýalaňaç endamy gujaklap, düşnüksiz sandyraklaşýardylar. Maňa onuň gülküsi diýseň hoş ýakýardy. Ony gyssanman kowalap, köpräk güldüresim gelyär. Şonuň üçinem baldyrlara zor salman ylgayardym. Şeýle-de bolsa men ahyr onuň yzyndan ýetip, golundan tutdum. Ol haslap durşuna, gözünü ýumdy-da, meniň kükregime ýaplandy. Bedenimde nämedir bir zat owsunyp giden ýaly boldy. Onuň saçlarynyň arasyndan kükeyän hoşboý ys meni humar etdi.

— Sizi nähili eý görýän, meniň eziz soldatlarym...

Tanýa şu sözleri meniň has güýçli urmaga başlan ýüregimiň ýanynda pyşyrdady.

Tokaý agaçlary bolsa häzir bize düşnüksiz seredişip, başlaryny yralaşyp durdylar...

Sagat günün ikinji ýarymyndan ýöräp ugransoň, biz tirkeşip yza dolandyk. Kenaryň märekese welin barha köpeliýärdi. Menin entegem bu ýerde bolmak, kenardan derýanyň üstündäki örküç-örküç tolkunjyklary synlap oturmak niýetim ýok däl. Bu derýany häli-şindi görýänem bolsam, ony synlamak meni asla irizmeýärdi. Gayta, ony görmegi mahal-mahal ýüregim küýseýärdi. Ony synlasam bolsa, dünýäm giňäne döňýärdi, özümi keýpihon duýýardym. Bu ysnyşygyň sebäbini welin anyk bilemokdym. Ýöne öz ýanymdan edýän ýönekeýje çaklamam ýogam däl.

Derýam, bizi bir-biriiye ysnyşdyran zat, seniň Murgaby-ma meňzeşligiň bolsa gerek — diýip, oýlanyýardym. Belki-de, şeýledir.

— Şeýle günler köp bolsady... Biraz dymşlykdan soň meniň elimden tutup gelyän Tanýa dillendi.

— Diýýäniň bolsa, örän gowy bolardy. Sen maňa ýüzmäni öwrederdiň...

Biz bir-birimize seredişip, düşünişip ýylgyrşdyk.

Asmana seredemde, ak bulutlaryň agraslyk bilen agyşyp-dönuşip yörenlerini gördüm. Men bu günem polka ýetip gelyärkäm, özümden nägiledim. Sebäbi Tanýanyň yüregini bilmek bu gezegem maňa başartmandy.

MEÝDANDA GALYNAN GIJE

Öň bellenilişi ýaly, biziň rotamyz bu gezek böküşige gidilende, ilin önünden samolýota münüp, ilin önündenem asmandan indi.

Biz bu gezek meýdanda galyp özümüzden soňky böken bölümlerin paraşýutlaryny toplamalydyk. Bu işin kömelek çwplemek dældigini bilsek-de, biz kimdir birinden nägile bolduk.

Paraşýut daşap yören Mişa bolsa, şol gezip yörşüne kimdir biri bilen gürleşýärdi:

— Ýoldaş komandir, bizi näme muzwzwodyň titijeleridir öýdýäňizmi. Hemişe ilin yzyny şolar ýygnaýardy-la. Menin pikirimçe, ýoldaş komandir, siziň bu edişiniz hakykata ketje gelyär. «Buýruk» diýýäňiz-de, gepe nokat goýýaňyz. Goý, do-re-mi-fa-sol — diýip, paraşýuty muzwzwod çöplesin, bu olara gelişýän iş...

Bökülip gutarylansoň hem paraşýutlaryň hysyrdysy ýene-de üç sagada golaý çekdi. Ýöne welin bize paraşýutlary ýükläp alyp gitmeli, «Tiz barýar» diýlen maşynlar wagty bilen gara bermediler.

Rota komandirimiz toplanan paraşýutlary anyklap, depderçesine bellik edişdirdi. Oglanlar bolsa çilim çekmäge oturdylar. Rota komandirimiz paraşýutly işini tamamlansoň, maňa öz bölümimizi düzmege buýurdy.

Men öz ýanymdan, bizi «söweşýän goşuna» kömege iberjek bolýandyr» diýen oý bilen galkynjakladym. Oglanlary nyzama düzüp, ikinji bölümiň buýruga taýynlygyny mälim etdim.

— Häzir siz şu ýerde paraşýutlaryň ýanynda galyarsyňyz, biz bardygymyz, maşynlary bärlik ugradarys.

Ýene-de biziň çakymyz çykmady.

Bu ýerde etmeli kem-käs işler edilensoň, bir esgeri nobatçy goýup, önnelere rugsat etdim. Oglanlaryň birnäçesi wagtdan peýdalanyp, kömelek gözlärmen boldular. Mişa bilen oglanlaryň ýene birki sanysy bolsa selkildäp ýörenlerinden otlaryň üstünde arkaýyn, ine-gana agnaşyp ýatanlaryny gowy gördüler.

Tokaý bizden uzakda däl. Onuň etegindäki dünýäni tutup owsunyp başyny ýetirip, oraga gelip oturan bugdaýly meýdan häzir meniň gözüme diýseň owadan bolup göründi. Tokaý agaçlarynyň arasyndan syzylyp öwüsýän şemal, çüýrän ýapraklaryň ysyny bugdaýlygyň ýokarsyndan seçeläp geçýärdi. Olary iki ýana yralap sypalaýardy.

Bir sümmlü alyp, aýama salyp owkalamsoň, pahallary üfleşdirdim, ine şundan soň, her birini atyp sanaýmaly ýalaňaç däneler aýamda togalanyşyp galdylar. Bugdaýly meýdanda aýlanyp ýörkäm, ýatlamalar meni häli-şindi öz ugurlaryna alyp gitdiler. Birde okarama salyp datlyja dänik iýenimi ýatlasam, ýene birde elim sapanly diňe çykyp, bugdaý goranym ýadyma düşdi.

Men oglanlaryň ýanyna dolanyp gelemde, gün batypdy. Tokaýdan oljaly gelen oglanlar ot ýakynyp, çöpe düzen kömeleklerini bişirinýärdiler. Oda tutulan kömelekleriň ýakymly ysy meniňem aýjyňlygymy ýadyma saldy. Golaý bir ýerde obaň barlygyny bilsegem, gidip dileg salmagy gelşiksiz gördük. Ýogsam, oglanlaryň käbiri duzy bahanalap oba gidip gelmegi meniň ýadyma-da saldylar.

— Häzir oba gidip, duz getiräýsedim. Duzlap iýseň bilýänmi, kömelek nähili lezzetli... şuň ýaly — diýip, başam barmagyny görkezýänler hem bardy.

Kömelekler bişensoň, her kim ýetdik hakyny alyp tamşandy. Ýürekse edindi. Maşynlar welin şindem gara berenokdylar.

Meniň sabyr käsäm doldy. Eýýäm ýatar wagty hem golaýlap ýördi. Men kim-kimleriň näçeden-näçä çenli nobatçylyk çekmelidigini aýdyp, özümem bir çetde elimi ýasanyňp gyşardym.

Gijäniň gaýry bir wagty nobatçy meni howsalaly yralady:

— Ýoldaş serjant, maşynlar, maşynlar gelyän ýaly-la, oganlary turzaýynmy?

Dogrudanam, sag tarapda gara gijäniň bir ýerlerinden güwwüldi eşidilýärdi, ýöne ol göwnüme bolmasa, maşyn sesine meňzemeýänem ýalydy.

— Traktor bolsa gerek — diýip, men öz ýanymdan çak urdum.

Şol arada, biziň hüňürdimize oýanan oganlaryň biri dilendi:

— Eý, tank gelyän ýaly-la, eý-ýý!

Tank sözünü eşidip, zöwwe ýerimden galanymy-da duýman galdym. Şundan soň meniň yzym sozan guýruk boldy.

Tanklar bolsa göni bugdaýlyga tarap süýşüp, kerwen guruşyp gelyärdiler. Meniň yzym bilen bugdaýlyga kürsäp giren Anapriýenko, özümize tarap münzeşip gelyän tanklara seredip, sesiniň eşidilmejegini ýadyna düşürmän ellerini göterip talaply gygyrdy.

— Dur! Dur-r-r!

Bizi gören bolsa gerek, hataryň önünden gelyän tank kürtdürüp saklandy. Onuň yzy bilen bolsa beýleki tanklar hem togtadylar. Tanklardan çykan komandirler nämäniň nämeligini tiz anykladylar.

Bir goja komandir bolsa bizi mylaýym nazar bilen sylaglady. Soňundanam biziň tarymyza kakyp gördi.

— Ýeri desantlar, bugdaý goraýaňyzmy?

— Hawa, mukaddes zatlary goramak desantlaryň borjudy, ýoldaş komandir.

Şeý diýdi-de, dilewar Anapriýenko ýene-de hemmeden öň dillendi.

Uly komandir daşyna ýyganan komandirlerine seresap bolmagy sargansoň, öwrülip öz tankyna tarap gitdi,

Tanklar ýene-de janlandylar. Biziň önümüzde duran tank hem hyňrandy, soňundanam duran ýerinde pyrlanyp öwrüldi. Şu ýerde, hiç kimiň ýadyna-oýuna düşmedik emgek meniň dünýämi daraltdy duruberdi. Tank öwürülen mahaly zynjyrlarynyň arasyndan zyňlan şapbat ýaly palçyk, geldide meniň tanklary ýola salyp duran gözlerimiň birine palçyldady.

Men, bir «ha-a» diýdim-de, gözümi tutup bugdaýlyga togalandym. Oglanlaryň gözümi süpüreni-de peýda etmedi. Olar «agla, agla» — diýşip, meniň daşymda elewreşýärdiler. Men her näme-de bolsa, aglamagy birhili görüp, çydajak bolýardym. Kä dişlerimi, kä dodaklarymy dişleşdirýärdim.

Anapriýenko bolsa meniň awunmagymy Mişadan görýän ýaly oňa igenýärdi:

— Mişa, hany aýtsana-ow, indi näderis, bu golaýda suwam-a yok. Oba adam iberip, dogtor çagyrsakmyka? Hany... bir zat diý how, diliňi ýuwutmadyk bolsaň!

— Doktor çagyraýmasak, men nä bileýin nätmelidigini. Belki, serjantyň özi bir zat diýer...

— Suwa gitmeli bolsa, men gideýin — diýip, oganlaryň biri öz hyzmatyny ýatlatdy.

— Ýok, Grinýa gitsin. Şol oňat ylgaýar.

Oglanlaryň hersi bir zat diýensoň, olar geler ýerde belli netijä gelip bilmediler.

Jahan ýagtylyberende uzakdan ýene-de bir gara salgym göründi.

Bu gelyän ýeke at goşulan arabajyk ekeni. Arabada iki sany adam bardy, olaryň biri ýaşı 40-45-i töwereklän arabakeşdi. Öndäki oturgyçda onuň bir özi joňkaryp otyrды. Ýolagçylaryň ikinji biri bolsa, zenan maşgalady. Ol araba atylan otuň üstünde aýaklaryny uzyn salyp, çagasyny gujaklap otyrды. Aňyrdan tykyrdap gelyän araba biziň deňimize ýetiberende, gyra sowlu-brak saklandy. Arabakeş meniň gözümi görüp, başyny ýaýkady:

— Göreje zeper ýetmedigem bolsa ýagşy.

Keltejik arabakeş birbada bize näme maslahat berjegini bilmedi. Ýanyna suw göteräýmänligini ýatlap gynandy. Şu ýerde, meniň gözümi görüp ýagdaýa düşünen dolmuş aýal biziň hemmämizi aňk-taňk etdi. Ol: «Soldatas eýkişçe!»¹ di-ýip, meni ýanyna çagyransoň elindäki gundagly çagasyny gapdalynda otuň üstünde ýatyrды. Bir eli bilen meniň gözümi açды, beýleki elini bolsa köýneginiň ýakasyndan sokup, ol ýerden güberip duran ak göwüsleriň birini çykardy. Mylaýym süýt meniň gözüme sygylp ugraldy.

Ogланlar bolsa töwerekde bu nurana ýüz, sary saç aýala seredip, aňk-taňk bolşup durdular. Ol aýal şeýdip meniň gubar baglan gözümi iki-üç gezek göwsünden süýt sagyp ýuwansoň, onuň agyrysy azalan ýaly boldy. Haçanda men ýene bir azdan dogumly zenanyň egninden aňyrlıgyna sereden mahaly, bugdaý deňziniň tolkun atyp duranyny gördüm.

IKI HAT

Epilog deregine

Geň göräýmeli, gözümiň agyrysy azaldykça, meň ýüregim gysyp ugrady. Ilki gelenimde, gospitalyň penjirelerinden ga-

---

¹ Soldat bäri gel!

rap, ýele etegini kakýan agaçlara seretmegi halanam bolsam, indi olaram meni irizip başladylar.

Häli-şindi rotamyzyň oglanlary ýadyma düşdi durdy. Birde olaryň paraşýut rejeläp ýörüşleri göz önüme gelse, ýene birde nyzam bilen polkumyzyň baýdagynyň önünden geçip baryşlaryny görýärdim. Öz içimden, gözümiň sargysyny aýr-salar bolany, dessine yzma goýbermeklerini soraryn, eger goýbermeselerem, onda-da bir alajy tapylar, oglanlaryň biri bilen sene-mene ederin, onsoň özlerem çanymy kakarlar — diýip oýlanýardym. Bu ýerde meniň bar güýmenjäm jübimde galan iki hatdy. Olaryň biri gelnim Ýazjemalyň iberen hatydy. Ony jüýk burun poçtalon bökülişiğe baryan wagtymyz maşynyň üstünde otyrkak getirip beripdi. Haty okap-okap ýat tutan hem bolsam, ony gaýtalap okamak meň üçin lezzetlidi.

«...Haçanda saňa ýazmaga otursam, seni gapdalda, ýakyn bir ýerde duran ýaly duýýaryn.

Öý-içler görüp gidişiň ýaly sag-salamatlyk. Kakaň traktory bilen gymyldap ýör.

Jigileriň şu günler kolhozyň pagta ýygymyna kömek berýärler. Men bolsa mekdep hysyrdylary bilen başagaý.

— Hysyrdy kän bolsa, men ýada düşýänmi bir diýäýmegiňem mümkin? Seniň göz önümden gidýän wagtyňam yok. Jigileriň poçtalon gelende, «Nury akgamdan hat getirdiňmi?» diýip, ylgaşyp önünden çyksalar, meniňem ýüregim olar bilen ylgap, hemmeden ön haty garbaýar.

Ine, şu gün bolsa senden aýrylanyma dos-dogruja 542 gün geçipdir. Nesip bolsa, indi, hä diýmän dolanyp gelersiň.

Hoş sag bol. Gezen ýerinde sag gez. Haty tiz-tizden ýazaweri, oglan? Hatyňa bir irikgä etme!!! Ýoluňa göz dikip oturan gelniň Ýazjema!»

Hatyň ikinji biri, Tanýadan gelen in soňky hatdy.

«...Bu-yä dereksiz ýitäýdi» — diýýän bolaýmagyň-da ahmal. Men indi sizden şeýle bir uzakda welin, dolanmaly bolsam, yzyny tapayjagymam alagümana. Ykbal tüweleýi meni Pribaltikadan, Uzak Gündogara alyp geldi.

Hol öňräk köne gala gezelenje gidenimiz ýadynda bolsa gerek. Sen şonda kukürt almak üçin sumkamy açanynda, bir surat görüpdin. Ol kursant ýigidiň suratydy. Seniň şol gören kursantyň indi artilleriýanyň leytenanty. Şol gezek men saňa onuň bilen joramyň doglan gününde tanyşlyk açyşymyzy gürüň bermekçidim.

Ol şonda öýlerine kanikula gelen ekeni. Ýöne sen suraty görseň-de, görmezlige saldyň. Bu barada hiç zat soramadyň. Belki, gerekem däl, ikimiz diňe bir dost ahyryn.

Golaýda bolsa biz toý etdik, indi meni gutlabam bilersiň. Ýaşayşymyz häli-häzirä-hä erbet däl, oňat, iki otagly jaýjagazymyz bar. Şäher bilenem assa-assadap öwrenişýäris. Boş wagtlarym kitaplara dümtünýäris.

Sen meniň instituta girmek hyýalymyň barlygyny bilýän ahyryn. Meniň girmek isleyän institutum şu ýerde-de bar. Indi bir girmek alajyny edäýmek galdy. Şäherimiziň aýazgary hem ýeterlik, ýöne öýüň üstünde bolsa ýanynda ýüregiňi ýylydýan adam bolsa, sowuk kär edýärmä näme?

Men-ä indi hatymy tamamlamakçy, sag-salamat gulluk et, Nury. Gullugyňy gutaryp, gelniňe howuşmagyňy arzuw edýäris. Seni tüýs ýürekden hormatlaýan, Tatýana Iliçenko».

«Oglanjyk gyssanar, tudana wagtynda bişer» diýenleri boldy. Gözüň oňat bolýança näçe howlugsam-da doktorlar meni gospitaldan goýbermediler. Diňe ýigrimi günden soň maýor wraç mende hirret keseliň ýoklugyna gol çekdi.

Şol günün ertesi men paty-putymy ýygnap, ýene-de öz bölümimize tarap ýola düşdüm.

Moskwa. 1972-73 ý.

GYR ATYŇ HOWALASY

*Ýigidiň myrady atdyr.
«Görogly».*

...Howalasy belent Gyr at ýene-de bir ýerlerden çykyp, gözyetimdäki öýe meňzäp oturan baýyr depesinde peýda boldy. Baýyr şundan soň işigi atly, dokuzy doly öýleriň birine meňzedi.

Gyr at her ýerden bir basyp, göwün imrindirip çapan mahaly, ony görmäge göz gerek. Agzybir inişip düşýän toýnaklaryň aşagyndan uçgun syçraýar. Töweregiň süňnünde maýdaja saňnyldy peýda bolýar. Gyr at şemala ýazylyp, pasyrdaýar. Ol haýsy menzile ýetse, bada-bat şol menzil özgermek bilen. Töwerek, lowurdap öýe täze gelin giren ýaly, göze ýakymly alamata öwrülýär. Gyr at seleň meýdan bilen otlary göwüsläp gelyän wagty, ol kükreti bilen tolkunlary önüne salyp, daş-töweregine suw syçradyp, suwdan çykyp gelyän suw atyna meňzeyär.

Her gezek Gyr at şeýdip dagy-dag, düzi-düz yzyna tirkäp gelyän mahaly, men ilki özümi, soňundan bolsa dünýäni unudyp oturýaryn...

Gulagyma özüme ýakynlap gelyän Gyr atyň güpürdisi eşidilýär. Soňundanam şol güpürdä meňzeş sazlaşykly urgular kem-kemden meniň ýüregimi eýeläp ugraýar. Her gezek şeýdip ýüregim at toýnaklarynyň sesi bilen bir perdeden

gopup ugran mahaly, Gyr at dabyrap, meniň ganymda aýlanyp ugraýar...

Howada ýeriň ysy bardy, bu gyşyň gutaryp, zeminiň süňňüniň gowşaşyp ugrandygynyň alamatydy. Şu gar indi üstümüzdeki gyşyň iň soňky gary bolaysa gerek diýlip oýlanylýardy. Obada sallam-sajak bulutlary döw münen ýaly münüp geljek ýaz ýagmyryna garaşylýardy.

Begençli waka bilen bagly bolany üçin, bu gün meniň ýadymda galypdyr. Şol gün ertir öýden çykyp giden kakam, giç öýlänler at münüp, eselip geldi. Eli kersenli öýden çykan enem atyň maňlaýyna urba çalyp, ýagşy niýet etdi. Öňlerem käte kakamyň öýe atly geläýýän mahaly bolardy. Ol, köplenç, öz süryän traktory üçin, haýsydyr bir demir gerek bolanda, kimdir biriniň atyny münüp, öýde apalap saklaýan demirleriniň yzyndan gelerdi. Dörünip, gerek demirlerini tapandan soň atlanardy-da, ýene-de yzyna giderdi. Men näçe islesem-de, kakamyň münüp giden aty gijara yzyna dolanyp gelmezdi.

At gelip öýümüziziň ata çykmagy bilen bagly ýakymly pikir meniň göwnümi galkyndyrdy. Şatlyk meni bir ýerde goýmady. Dünküldäp, goňşy gapylaryň hersinden bir çykdy. Söýünjime berlen süýji-kökeden kiselerimi tümmerdip geldim. Atlanyp göräýmesem meniň oturyp-turup ynjalygymyň bolmajagyny kakam duýan borly. Ol maňa uzaga äkitmän, aty birsellem öýüň töwereginde gezdirmäge hem rugsat etdi.

Atly bolmak, at münmek höwesini mende heniz emedekläp ýören wagty hem bar ekeni. Öýümüziziň gapdalyndan geçýän ýolda atly adam görsem, men ganatymy kakyp-owsunyp, öz halym bilen bolmaz ekenim. Şonda enem elinde göterip, ýola çykyp, atly ötegçiden meni biraz ýere çenli atyna mündürmegini sorar ekeni. «Kakasyna, ejesine çeken ogul däl bi, atasynyň agynjak özi. Şo-da ili atly etjek bolup, dert-azar bolup ötdi bende» diýip, enem meni atama meňzedýärdi.

Aýallar üýşüşip gürrüň eden mahallarynda, adatça, çagalaryndan söz açylsa, olary öz erkek doganlaryna menzedip taryplamagy halaýarlar. Emma bu meselede enem ol aýallara meňzemeýär. Ol meniň göwnebatnykly hereketlerimiň hemmesinde hemişe atamy ýatladýan alamatlary görýärdi.

Atam uruşdan dolanyp gelenden soň, telim ýyllap kolhozyň ýylky sürüsini bakypdyr. Dört ýyllyk uruş onuň üçin iki ýylda gutarypdyr. Top okunyň oskolka-tikesi topugyny owradansoň, ony «Ikinji derejeli maýyp» diýip, goşun hataryndan çykarypdyrlar. Ol ýörän mahaly ýaýkanyp, bir aýagy bilen az-kem ýer sürpöp ýöreyän eken. Ýöne ata münen çagy onuň maýyplygy hiç kimiň gözüne ilmandir.

Atam on-on iki ýyllykda, men ýedi-sekiz aýlyk çaga wagty, öz kömekçisi bilen sürüden bölünen bölejigi derekläp ýörkä, çölde suwsuz galyp heläk bolupdyr. Gözlege çykan garyndaşlary bir aýdan soň onuň galyndysynyň üstünden barypdyrlar. Ol ýerde eýere kellesini goýup ýatan adam meniň atam ekeni. Ony özi bilen uruşdan getiren, hemişe bilinden aýyrman guşanyp gezen ýasy teletin-esger kemerinden tanapdyrlar.

Enem ilki-ilkiler, atam ýaňy çopançylyk edip ugran günleri onuň öýderäk bolmagyny isläp, çemesi gelende, oňa töwella hem edipdir. «Kakasy, senem il-halk ýaly ertir gidip, agşam gelmeliräk bir işe geçäýseň nädýä, özüňem ýarty adam, öýderäk bolsaň, men borun, çagalar bar, otur-turuňa ýarardyk» diýipdir. Atam hemişe enem bir zat diýse ýok diýmez ekeni. «Bir amaty gelende, başlyga aýdyp işi çalşyraýaryn, sen biraz tagapyl et» diýer eken. Söz bersedemä berer ekeni welin, ýöne ol hemişe iş edende, öz pikirinde galar ekeni.

Men her gün irden turup çay-çörek iýdigim gaýramyzdaky gamyşly köwüň boýuna ýetmäge howlугýardym. Çay-çörek datman gitsemem giderdim, ýöne iýip-içmesem enem halanok.

— Oglum, seniň gaçgynyň öý-le, näme bu ýerde seniň arkaňa duz ýükleýän barmy? — diýip nägile bolýar. Enem oýurganyp gamlanyberse, bu maňa ýakanok. Şonuň üçin enem ýüzüme sereden çagy, men öňüme goýlan zatlary has-da işdämen iýen bolardym.

— Iýeňde şeýdip, güpüledip iýseň, ana, onsoň hele-bärde aýgmarsyň, oglum — diýip, enemem monça bolýar.

Öýümüzde meniň ertir irden turmagymy halamaýan bir adam bar, o-da ejem. Onuň pikirçe, ir turmak çaga mahsus häsiýet bolmaly däl. Özüne galsa, ol meni her gün towuklar bilen ýatyrjak, ertirem günortanyň öň ýanlarynda palladyp, geriljiredip turuzjak.

— Ýat-da, gün ileri agýança, näme seniň kolhoz işiň galýarmy — diýip, käte-käte ejem maňa janygybam hünürdeýär. Özüne meniň aladasyz ýaşymy arzuw edip, şonda gözüniň tä özi çyzylýança ýatyp hezil etjekdigini aýdýar.

Ejem kiçijik gyzjagaz wagty örän köp ýatar eken. Bir gezek ejemiň säher turup işe giden kakasy günortan ara öýüne çay içmägs gelse, ejem şonda-da şol ýatan ýerinde daş düşen ýaly ýatanmyş. Babam göwnüne ýakymsyz güman getirip, howatyrlandypdyr.

— Bar, heleý, gyzyňy gör, demi bir barmy oň? — diýip, mamamy ylgadypdyr.

Meniň gamyşly köw diýýänim öýümüzüň gabat gaýrajygy. Öýden çykyp, taý bolup bir bökdüгим, men eýýäm şol ýerde. Gamyşly köw obanyň mal-garasyny getirip kowýan otluk meýdany. Tomsuna bu ýere suwçular artan-süýşen suwuny gaçyryp kowardy. Suwy ýetik bolansoň, gamyşly köwüň gür çöpi güýzüň soňky günlerine çenli egsilmezdi. Daşyndan seredene, bu meýdan mal jelladyň saraýyna meňzeýärdi. (Mal-garany gören ýerinden toplap äkidip «Pagta girdi» diýen bahana bilen telim günläp ot-suwsuz gabap saklaýan adamlara biziň obamyzda «mal jellady» diýýärler.

Gamyşly köwe gelseň, bu ýerde çölden dynç almaga gelen çopanyň garagulak düýesiniňem ýüpüniň örüsini aýlanyp otlap ýörenini görersiň. Eýesine al salyp gaçan üsti gaňňaly eşeklerem bardyr. Bölejik bolup ýören goýun sürüleri bolsa bol çöpün içinde çala görnüşi, suwda ýüzüp ýören ördek sürüsini ýadyňa salýar. Ýöne ot-çöpi dökün bolansoň, bu ýerde mal jellatlaryň ýatagyndaky ýaly, garnyny gapjyk ýaly edişi, gözlerini çylpykladyp, tezeginе timisgenip duran maly görmersiň.

Meni her gün gamyşly köwe getirýän zat, bu ýerde örklenilýän atlardy. Irden, heniz dayhanlar işine ugramanka bu ýere gelseň, bir aty däl, telim aty hem birbada görese bolýardy. Sähel gijä galsan, her kim atly atyna atlanyp gider, gamyşly köwde diňe Hommat aganyň çal aty galar. Meniň ilkinji dostlaşan atym hem hut şu çal atdy.

Käte men ol atyň ýanyna baryp, enemden ogryn jübime salan gandym bilen onuň agzyny süýjüderdim.

Ata gant berjek diýsem, enemiň gyrjyny, «Ata-ite iýdire meň öyümde hasapsyz gant yok. Kesek-daş däl, ol köpüge-pula berilýän zat. Görüp ýörsün, puly bolsa kakaň gije-gündiz traktory bilen ýakalaşyp sowuk demri gysymlap, nä günlük bilen gazanýar. Iýseň-ä, otur-da işdän alanyny iý, ýogsa-da, kakaň daban azaby bilen hanlyk satjak bolma. Ata-ite gant oklap duranyňy görsem, örän gaty degerin» diýip, käýinýärdi.

Aýama goýup uzadan gandymy çal at özünüň salpy dodaklary bilen süpläp alýar. Şonda maňa ol gant bilen elimem süpläp alayjak ýaly bolup duýulýar. Ýere bir zat atsaň, ony almaga itler ökde, çal at bolsa öňüne gant atsaň, göwnüň üçin onuň ýüzüne-de seretmez. Egilse oňurgasy ýaza-ýjak ýalydyr. Oňa gant berseň, hökman aýaňa göterip bermeli. Goýup gitseň, şol goýan gandyň haçan gelseň, şol goýan ýerinde mör-möjege ýal bolup ýatandyr. Ýa-da çyg çekip, pide-pide bolup, ota-çöpe goşulyp gider.

Hommat daýy frontçy, özi-de bir aýagy agaç adam. Ol hemişe giden ýerine at münüp gidýär. Uruşda hem ol atly goşunda gulluk edipdir.

Köplenç gamyşly köwden onuň atyny inileri Gök bilen Asman gelip äkidýär. Olaryň haýsy birisi gelse-de, ýüpi çözüp toplan bildikleri depýäler atyň böwrüne. Çal at sürlen ýeriň içi bilen oba tarap düwdenekläp, atylyp gidýär. Obanyň çetinden giriberenlerinde, olar aty hökman saklaýarlar, aňrylygyna ony gyssaman, öz maýdalyna ýöredip äkidýärler. Bärden ala-güpürdi bolup barsa, olaryň Hommat daýydan almytyny aljagy belli. Hommat daýy heý bolmanda: «Näme yzyňdan ýagy gelyärimi, deýýus!» diýip azgyrylýar.

Inileriniň öýde ýok wagty köwe, atynyň yzyndan Hommat daýynyň özi gelyär. Men ony garagörnümden tanaýaryn Ol ýörän mahaly sag aýagyna agsap ýöreyär. Gapdalyndan çykyp oňa salam berýän. Hommat daýy aýak çekýär.

— Ýegen, saglykmy? — diýip, açyk ýüz bilen aleyik alýar. Atlar çolaşman durlarmy?

— Hawa, çolaşmandyr.

Hommat daýynyň «Atlar çolaşman durlarmy?» diýmeginiň sebäbi bar. Öňräk daýysy gezmäne gelende, Gara onuň münüp gelen atyny getirip köwde örkläpdi. Gara nä gondybagy salyp bilýärimi. Mal daňanda, onuň eli ýaglykly ýalydyr. Iki gezek çigen bolup gidipdir. Ol atam boşanyp, gelibem Hommat daýynyň Gyr aty bilen harçaňlaşyp, segreşip çolaşypdyr. Ertir irden güýlünip heläk bolup ýatan aty ilki men gördüm. Öýden münüp gelen çybyk atymy yzyna öwürüp, «Niredesiň Hommat daýylar» diýip, basdym ata gamçyny.

Hommat daýy meni diňläp, bada-bat inileriniň ikisinem aýaga göterdi. Özi bolsa maýdalyna yöräp, soňundan geldi.

— Berekella, ýegen. — Hommat daýy gele-gelmäne maňa hoşamaýlyk etdi, soňundanam goltuk jübüsinden gapjygyny çykaryp, bir onluga maňa uzatdy.

— Bu seniň baýragyň, ýegen!

— Hä-ä, gerek däl.

— A-al, al, ýegen, kino gidersiň, onsoňam göwünden çykarylyp berlen zady almalydyr.

— Aý, gerek däl — men başmy silkip, yza çekildim — kino gidemde, enem pul berýär-ä.

— Onda, onda... — diýip, Hommat daýy puly yzyna, gapjygyna salyp durka oýlandy.

— Gök, bar aty mün-de, ýegenem syrtyňa mündür, ony äkit-de, waratadan bári aýlap gel.

Hommat daýynyň bu sözi meniň göwnümden turdy. Ýolda Gök maňa igendi. «Puly alsan bolmadymy, hezillik, ana, onsoň bordy, men magazine gidip, bir gowy zat alardym, ikiijimiz bölüşip iýerdik, indi Hommat akgam pul berse algyn, ol juda eçiläýmese, aňsat adam ogluna pul berýän däldir» diýdi.

Men welin pul alman, dokmädelik edenime birjigem gyanamok, gaýtam begenýän. Puly alan bolsam, at mündürüp aýlamak Hommat daýynyň ýadyna düşermidi näme?!

Bir gezek bolsa, Hommat daýy meniň özüme Gyr aty münüp aýlanmaga ygtyýar berdi. Gyr at meni şüdügär ýeriň içindäki sygyrlaryň gatnap ýasan ýodajygy bilen ýorgalap oba getirdi. At münüp bilýänimi deň-duşlarymyň görmegi, töweregiň özüme gözügidýänini duýmak maňa diýseň ýakymly bolupdy.

..Enemiň gözüniň okarasy bulduraýar. Bu onuň bar begenip bilşi. Men bir zady bilýärim. Enem indi köpden bári özi üçin begenmeyär. Ol begenen begenjini meniň üçin, kakam üçin, jigim üçin begenýär. Enemi dinleseň, bu aty biziň öýümize meniň atama çeken, bedew atlara bolan yhlasym getirenmiş. Öz diýýän sözüne bolsa enem hemişe kemsiz ynanyar.

Enem häzir biziň öýümüziziň ýene-de ata çykany üçin begenýär.

Gije kem-kemden daş-töweregi ümsümligiň törüne geçirip ugrady. Atyň bedeni sowaşandyr hasap edensoň, kakam onuň eýerini arkasyndan aýyrdy. Eýeri eltip, gys günleri odun saklanýan kümämize saldy. Kakamdan galyp, oňa häzir barýan diýsemem, meniň atymyň ýanyndan aýrylasym gelmedi. Ikinji gezekde, enem meni derekläp, eýwana çykyp çagyrdy.

— Gel, gel-uw indi. Gel, at ýatakda ýatmajak bolsaň!

— Häzir, ine, barýan.

Wagty bilen gara bermämsoň, on-on baş minutdan enem ikilenç eýwana çykdy.

— Eger sen şeýdip, şol atyň ýanyny alyp dikil-gazyk bolup durjak bolsaň, onda men kakaňa aýdyp, aty gije atýataga eltip tabşyrar ýaly etdirerin. Ýogsamam onuň sygyr üçin toplanja otumyzyňam soňuna çykmagy ahmal — diýip, göwnüme ünji salyp, meni içerik ýygnady.

Agşamlyk çay başynda, enem soralmasa-da, ýüregini diline aldy.

— Boýnuňa dakylan birgat deregi dargandyr özi-hä, olar seň ýaly ýumry-ýumşak oglany heläk eder, olara Şemmet ýaly demi zagara bişirýän zabuň birgat gerek. Şol bende olaň hakyndan çykýan ekeni, indi ol kölegesini ýygnaly bäri, şol birgadyň kolhozçylarynyň hersi bir kelle. Birki ýyldan bäri her ýyl birini saýlap gelýärler, peýdasy yok. Agzalalyk bar ýerine-de bir heý, oňatlyk saýasyny salarmy.

— Göreris-dä. — Kakam tirsekläp çay içip ýatyşyna, göwnübirlik bilen jogap gaýtardy.

— Oglum-a atyň gelenini görüp, begenip, iki bolup bilmedi.

Enem gürrüni meniň üstümden getirdi. Ýöne birinji gezek suw dilände arzy diňlenmedik jigim aglap, gep-üýne gezek bermedi. Şeýdibem, bu gürrüň şu ýerde galdy. Çay içişlikden soň, her kim öz otagyna ýatmaga gitdi. Enem ikimizem öz otagymyzda galdyk. Ýatmak üçin çyrany öçürüp, ýerime girsemem, at meniň gözümiň önünden gitmedi.

Ussa Gurbandurda äkidip, onuň toýnagyny nallatmak hakynda oýlýandym. Körük basyşsam, onuň ýok diýmejegi belli.

Enemiň sazlaşykly dem almagy eşidilip, uka gidenligi belli boldy. Men pişik basyşyny edip ýerimden turdum-da, aýaguçdan aýlanyp penjiräniň önüne geldim.

Daşary gum-gukluk. Ähli zady gije öz süňňüne sindiripdir. Mal ýatagyň gapdalynda depe bolup oturan ot küdesi häzir gamyş kepbaş meňzäpdir. Sapar aganyň çyrasy bolsa gerek, çep gabatdaky penjireleriň birinde henizem ýagty bar. Meniň atym ümsümlige goşulyp, dört aýagynyň üstünde ukusyny alyp duran eken.

Bu ata Gyr at diýip at goýdum. Sebäbi men öz ýanymdan, at iň gowy at boljak bolsa, onda onuň ady Gyr at bolmaly diýen pikirdedim. Eneme aýtsam, o-da: «Bolupdyr, oglum, atyň adyna mynasyp bolsun!» diýdi. Enemiň beýle diýdigi, atyn Göroglynyň Gyr aty ýaly özüne wepaly bolsun, guş ýaly ýyndam, ynsan ýaly düşbi bolsun diýdigi.

Kakam hemişe her gün ir bilen ertirlik edinmezinden ön, ýatakdaky mallaryň halyndan habar alardy, olaryň otunasuwuna seredişdirerdi. Gyr at öýümize gelensoň, bu işler hem öz-özünden meniň pişäme öwrüldi. Oýanybildigim, mal ýatagynyň arkasyndaky aşagy ýaýbaş, yokarsy aýlaw, çürel-dip basylan ot küdesiniň ýanyna gelyärin.

Her gezek küdeden sogran otumy Gyr atyma radalap sogurýanam bolsam, ol her gezek gök eşek bilen onuň özüne meňzemeyän ak kürresiniň nesibesi bolardy. Otuň şytyrdysyny eşitdikleri ýaňky eşekleriň ikisi iki ýerden hynçgyryşyp, düşerdiler bir gara güne. Ana onsoň, bu nadaralary sem etjek bolup, gysym-çaňňal ilki küdeden sogranja otuňy şolaryň önüne atmaly bolýardy.

Enemiň bolsa ähli aladasy, doýrubilmezi äwmezek gara sygry. Un elener. Elekde galan kepegi gara sygyr iýer.

Gawun iýler, garpyz iýler, jam-jam gök paçak ýene-de sygryň hakydyr. Men öýden çykyp, mallara ot dökmäge ugrasam, enem ýene-de bada-bat gara sygryň bardygyny meniň ýadyma salar:

— Oglum, sygryňa oty köpräk bergin. Atyndan, haram eşekden bize peýda azdyr.

Mekdepde wagtymam Gyr atym häli-şindi meniň ýadyma düşerdi. Öýümizde Gyr atyn bardygyny ýatlamak meniň üçin hemişe ýakymlydy. Onuň gazygynyň töwereginde gezmeläp ýörşi gözümiň önüne gelderdi.

Hyýalymda ony men segredip, terslin-oňlyn obanyň içinden geçerdim.

Bir ýola «Türkmen dili» sagadynda mutallymymyz meniň tagta ýazan üç sözlemimi okap igendi.

— Seniň Gyr atsyz kelläňe gelyän sözlem barmy ýa-da şu bar bolup bilşimi?

Ikilenç klas tagtasyna seredip, men ol ýerden öz ýalňysymy gözledim.

«Gyr atym meniň — ganatym meniň» «Pereňden Gyr atyň owazy geldi».

Ýazan üç sözlemimiň ikisini bozdum. Täze sözlem tapmaly. Ýöne ony bada-bat nireden aljak, içinde Gyr atyň ady agzalmaýan sözlem-ä asla-da ýadyma düşenok. «Meniň kakam kolhozda traktor sürýär» diýen sözlem kelläme gelyär. Bu-da meniň öň ençeme gezek klas tagtasyna ýazyp derňän sözlemlerimiň birisi. Ikinjidenem, indi kakam brigadir. Tagta «Meniň kakam brigadir» diýip ýazmak — bu-da birhili süwümsizlik. «Kakasy brigadir saýlanany üçin hondan bärsi bolýar, goma-lýar» diýiljek.

Atymy münüp, her gün bir sapar suwa ýakyp, aýagyny ýazyp gelyärin. Onuň men okuwdan gelyänçäm durup-durup peteň bolýany belli zat. Maňa galsa, ony günde telim gezegem suwa ýakjak-la, ýöne Gyr at meniň göwnüm bolun

bilenok. Gün içinde ol bary-ýogy ýeke gezek suw içýär. Näçe sygyrsaň sygyryber, içesi gelmedik wagty sykylytyň onuň suw içmegine peýdasy ýok. Gury, dert-azar bolup, sygyranyň galýar. Onsoňam näme kân, töwerekde göz kân, atymy ikinji ýola suwa ýakmaga äkitsem, men kimdir birin-iň gözüne-de iläýýän.

— Eziz, indi niräk ugradyň?

— Atymy Derbent ýapdan suwa ýakyp geljek.

— Hälirägem-ä bir baryan ýalydyň.

— Ýene bir gezek ýakjak.

— Aýlap-öwrüp suwa ýakyp durar ýaly, näme onuň içinde şaly ekilendir öýtdüňmi?

Gyr atymy münüp, ony her gün bir ýola suwa ýakyp-aýlap gelmegime hemmelerrazy.

Hataryň arasy bilen gidip baryarkam, özümiň häzir enesi yok mahaly, ýumurtgadan çykan gedomje jüýjejige meñzeyänimi çak edýärim. Şeýle jüýjejige men bir ýola ýumurtgadan çykan wagty sataşypdym. Oglanlar bilen «gizlenpeçek» oýnap ýördüm. Eşekçiden bukulyp, elem-tas bolup samankümä giren mahaly, pasyrdap daş işige uçup çykan, ýumurtga basyp oturan kürk towuk daş işikde durup birsalym: «Şu ýere biri urduryp girdi, indem çykalan gamşyň arkasynda gizlenip otyr» diýen manyda wakgyldap töwerekde aýlandy. Şol barmana-da towugyň, indi telim günden bäri bagryny oýkap basyp oturan ýumurtgasynyň biri çat açdy. Ýumurtga iki ýarylan wagty, onuň aşaky akja okara meñzeş böleginde kiçijik jüýjejik peýda boldy. Ýumurtga bölegi ýene birde akja gaýyja, jüýjejik bolsa onuň kapitanyňa meñzedi. Özi-de bir yerlerden yüzüp gelip, täsin ada duşan kapitana meñzeş.

Jüýjejik bir salym töweregi hondan bärsi bolmak bilen synlap duransoň: «Bu yerde ýaşasa boljak» diýip pikir eden bolarly, ol akja gaýykdan ýere düşdi.

Gyr atymdan habar almak üçin, onuň ýanyna baran mahaly, gazygyň boş duranyny görüp, keypim bozuldy: Eşekler meni görüp, ýene-de ot-suw tamakin bolşup hynç-gyryşdylar. Gün geçdigiçe şah çykaryp, enesine meňzäp barýan göle-de meni görüp ör galdy. Ol iki ön aýagyny öňe uzadyp, süýnüp gernen wagty öjügip kimdir birini bat bilen süserli görüňdi. Ýöne ol beýtmedi-de, agyr ýagdaýa düşen ýaly, toplaş bilen howasyny içine toplaş, haşylap dem aldy.

Hemişe özgelerden ileri tutulýan sygryň däl, ýatakdaky özge mallaryň hem önünde o ýanyndan, bu ýanyndan, burun sokulan ot üýşmekleri tümmeklenişip durlar.

Bu eli açyklygyň sebäpkäriniň enemdigi maňa belli.

— Gyşda malyňyzdan ot-iýmiňizi gysganmaň, mal dok bolsa, oňa sowuk kär etmez — diýip, häli-şindi biziň gulagymyzdan geçirýänem şol. Diňe sygryň däl, eşeğiň arkasyny tutýanam ýene-de enem.

— Eşegiň bolmasa, eşekçe abraýyň bolmaz, «özünde ýok, älemde ýok» diýipdirler, özünde bolmasa bir ýerden bir goltuk ot getirjegini bolsaň, ýüzüni saraldyp, ilden dilemeli. Dilegem bir ýagşy, iki ýagşy...

Enem hemişe diýen ýaly giden ýerine eşeklije gidýär. Öňler menem onuň bilen goňşy obalara, garyndaşlarymyzyň bābegini gutlamaga, gelin mübāreklemāge bileje giderdim. Enem ogul bolan öýe barsa, gundagda gyp-gyzyl bolup ýatan bābejiği meniň ýüzüme sylardy. Gelin gutlasagam, ýene-de ilin owadan gelnine elini uzadyp, onam meniň ýüzüme sylardy.

— Meň ogluma-da sarpaly-sarmykly, agzy otly, süňni botly, aý gelin nesip etsin! — diýerdi. Enemiň dünýāsine düşünmāmsōň, bu yrymlar ulaldygymça, maňa ýokuş degip utrady. Ahyr bir gezek enem özi bilen toýa ākitjek bolanda, men oňa gidesim gelmeýändigini aýtdym.

— Sōýünem gidýär, oglum. Enem meniň āşytdaşlarymyň biriniň adyny tutup, gapdalymdan göç geçirip gördi.

— Gitjek däl, ýüzüme gelin sylýaň.

Ýeke enemiň däl, enemiň üstünden gelen, enem bilen işigimizde goşulyşyp toýa gitjek bolşup duran aýallaryňam meniň sözüm ýüregine düşdi, hemmeler hezil edip gülüşdiler.

— Häý, oglum. Senem şu görülen ata-babandan üýtgeşik dälşiň. Güýz geler, bişisersiň, gyz-gelnem süýjär, ana, onsoň gara saçly mollajygyňy ata-eneden ileri görüp oturan ýigit borsuň. Görüle-görüle gelinyänsiňiz, gitmeseň gitme, oglum, ölmesek senem göreris.

Enem şondan soň: «Ýör, gitseň» diýip, maňa ýalbarmady. Jigimi önüne mündürdi-de, eşežigini dikgirdedip bidir gitdi. Orta ýolda oňa-muňa gidilende azar bor öydülip, bir bahana tapylyp, hemişe öýde galdyrylýan jigim hezil etdi.

Geýindim-de, atymyň gözlegine çykdim. «Şol ýerde-hä bar bolaysaň gerek» diýen pikir bilen, ilki gampşly köwi baryp gördüm. Öwrenilen endik-dä, ýogsam gyşyň gününde bu ýerini suw basyp, gamyşly köwüň üsgü ýaldyrap duran buzly köle öwrülyändigini meniň bilmeyän zadym dälidi. Depä çykdim-da, birmeydan çalaryp oturan töweregi synlap durdum. Garly meýdanda üç-dört sany özlerini ýeriň giňine atan oba itleri kowalaşyp, dänjireşip ýör. Myrat aganyň adaty oba itlerine meňzemeýän endamjany agyn buýra-buýra tüý bolup duran iti Waska meni tanap, golaý geldi-de, hoş söz tamakin bolup, ýüzüme seretdi.

Derbent ýabyň böwür berip, gamyşly köwüň gaýra etegine gelip gysmyljyraýan ýerinde, bir gara aýlanyp ýör. Ol bolup bilse, awuň gyzygyna düşenleriň biridir.

Ýabyň boýuny syrpy, gyşy başyndan geçirip oturan gyzgylt ýylgyna meňzeş uzyn ösen buýan tokaýlygynyň arasy bilen birmeydan ýöredim. Öňde tut agaçlarynyň gabawunda oturan brigadanyň meýdan düşelgesiniň bassyrmalygy göründi. Ol ýerem gyşda mal-garanyň ykyş gözläp baryan yerleriniň, birisi. Gyr atyň şol ýerde bolaýmagy ahmal diýen pikir

bilen gidip baryan, göwnüme bolsa, her hili ýakymyz pikirl-
er gelyär. Mahal-mahal obamyzyň ilersindäki öwlüýälige zy-
ýarata gelip-gidýän ýolbars Gyr atymy äkidäýdimikän diýip
oýlanýaryň. Gyr atam kiçi janawar däl, ýolbarsam aw awla-
sa, uly haýwanlary awlarmyş, kiçi haýwanlary özüne aw
sanmagy ol kiçilik bilermiş. Öwlüýäniň golaýynda ýaşayan
Myrat aga ýakynda onuň sesinem eşidenmiş. Aman gök
bolsa çekenesiniň yzyna düşüp yörkä, öwlüýäniň töwereginde,
ýolbarsyň yzyny gözi bilen görüpdür. Yzlap görse, ol yz üç
gezek gonamçylygyň üsti gümmezli gonambaşysynyň guburynyň
daşyndan aýlanypdyr. Soňam Hindiguşy nazarlap, ýene-de
yzyna gidipdir. Oba adamlarynyň çakyna görä, birçaklar
ýolbarsyň öwlüýä şarikli bolan bolmagy mümkin. Sebäbi
ýolbarslar adaman azanmyşyn, şonuň üçinem, olar adam
ýaly akyly jandarmyş.

... Bir gezek bir adam märeke ýygnap, dabara bilen
özünüň ýekeje ogluny öý-işik edipdir. Onuň bir görüp goňsusy
hem bar ekeni. Ol gije gelin bilen ýigide naharly tabak
äberilen mahaly, öý eýesiniň tabagyny ýygnapdyr-da, özünüň
ýörite taýynlan naharyny äberipdir. Ertesi: «Gelin köp ýatdy-
la» diýip, gelip eňsini serpip görseler, içerde iki sany ýolbars
biri-birine hyňranyşyp ýatanmyşyn. Işik açylanson, olar tirkeşip
çöle siňip gidenmiş. Ýolbars bolansonlaram, ýigit bilen gelin
ene-atasynyň ojaýyny ýatlap, telim gezek oba gelenmiş.

Ýolbarslaryň ýene-de könäni ýatlap, dagdan oba inen
bolmaklary mümkin. Ýöne mal ýatagymyzyň töwereginde şol
Aman gögüň göreni ýaly düýän dabanyndan kiçiräk, ortasy
dyrnaçak yzly alamat meniň nazaryma ilmandi.

Gyr atymdan derek tapman, öýe lapykeç dolanyp geldim.
Enem saçak ýazyp, jigimi naharlap oturan ekeni. Hamala,
Gyr at hokranyp ýatagynda duran ýaly, enem gaty arkaýyn.
Gaýta gözläp gelenim üçin: «Üşäp, gyzyň şugundyr bolupsyň»
diýip, menem ýazgarýar.

— Gel, oglum, çay-süýt sowamanka, senem iýip-iç, Hana, kündügi gör, mylaýym suw bolmaly eliňi ýuwsaň.

— Kakam gözlemäge gitdimi?

Saçak başynda kakam bolmansoň, men enemden onuň nirededigini soradym.

— Kakaň-a häliräk «kontora» diýip çykdy. Gara daň bilen sazanaklap, özüňi horlap ýörmeseň bolmadymy, oglum. Şol gaty ýaby gidende, niräk gider öýdýän, bir ýerlerde kimdir biriniň küdesini yklap durandyr-da. Geç, geç indi, bejît köp aýtdyrman pejiň başyna. Bu sowukda adam idili bolanlygynda, itini meýdana goýberýärmimi?!

Iýip-içdim. Gün günorta boldy. Henizem gördüm-bildim ýok. Kakam obanyň günortasyndaky jeňňeliň töweregine seretmäge gitdi. Gyr atyň ýiteni onuňam parhyna däl, ol ýany bilen tüpeňini alyp gitdi! Tüpeňinem äkitdimi, awa kellesi gyzar, at göni öňünden çykaýmasa, onuň öýden nämüçin çykany-da ýadyna düşmez. Gyr atyň özüniň bolsa kakamy tanap: «Meni gözläp ýörmüň?» diýip, onuň öňünden çykma-jagy belli zat. Enem diýmişleýin, kakam bu gün aýagyndan irýänçä, it kimin ygar.

Şol gün Myrat aganyň Waskasynyň dogran, soňundanam ysçy bolup ýetişýän güjükleriniň birini saýlap tutmanyma oturyp-oturyp ökündim. Ysçy itiň bolanlygynda, bu mahal Gyr aty on ýerde tapsa bolardy.

Giçlik, şam düşende, Gyr at gazygyny tapdy. Ony Şemmet aganyň Çarysy idip getirdi. Gyr atyň köne gazygyny ýatlap gideni, onuň uzakly gün şol ýerde bolany belli boldy. Öňüne suw goýsam ysgan boldy, yöne içmedi. Üjšmek otuňam yüzüne seretmedi. Onuň uzyn gün, köne ýatagyny ýatlap, wepalylyk edeni üçin, Şemmet agalardan aýratyn hezzet-hormat göreni öz-özünden belli boldy.

Her ýyl şeýle bolýar. Mart geldigi, obanyň aladasy iki esse köpelyär. Ýagyşly ýyl dagy bolsa bar onsoň! Gowaçanyň

üsti ykjam gapaklar, onsoň oňa barananyňam peýda etmeyän wagty köp bolýar. Ýere atylan çigitler çüýräp gider. Ana onsoň, ol ýerleri täzeden sürmelidir, täzeden ekmelidir. Gyšdaky ýazgynlyk ýazyň ilkinji günlerinden, hemmeleriniň ýadyndan çykar.

Kakam indi her gün irden ümüş-tamyşda işe ugraýar, onuň çay içmäge-de wagty ýok, ol indi brigadir, özgelere-de «ýör, how» etmeli, iliniň önüne düşmeli.

Gyr atymy men indi her gün ekiş ekilýän ýere — kakam dagynyň işleýän ýerine gidip görýärim. Okuwdan gelip, çay-çöregimi iýip, bir haltany dolap goltugyma alýan. Eneme bolsa çayyr çöplemäge gidýänimi aýtsam bolany, onsoň meniň çar tarapym açyk. «Döwletli çöp ýygnar, bidöwlet gep, getiriber, oglum, bir zat getirip bilseň, onuň zýýany degmez. Guruja çayry sygryň lapjasy bilen goşup eýleseň, ojara gaýra dur diýjek odun bolýar. Özünü salsaňam, onuň tamdyr odun kemi ýok» diýer.

Bahanam çayyr bolsa-da, niýetim Gyr atyň golaýragynda bolmakdyr.

Gözi ildigi bes, Gyr at meni allowarradanam tanaýar. Ana onsoň, ol tä ýanyna baryp, hoşamaýlyk edip ýalyny, yüz-gözlerini sypalaşdyrýançaňam, meni görendigini mälim edip, gulaklaryny keyerdip hokranar. Onuň ýanyna gelenimde, meniňem aňsat elim boş däl. Elimi kisäme soksam, iki-üç bölek aşyk ýaly gant çykar. Çayyr haltama dolap, ýylyjak tamdyr çöregini getirip, Gyr atym bilen paýlaşyp iýýän mahalymam az däl. Bu häsiýet maňa enemden geçen häsiýetleriniň biri bolmaly. Enem myhmançylykda bolan mahaly, önüne del-dül nygmat goýulsa, özi datmasa-da meni ýatlar, şol zat süýji zat bolsa, onda ol şol zatdan jübüt edip iki sanysyny «ogluma» diýip, öý eýesine aýdyp alar. Eger şol zat turşuja bolsa, onda ol göz eder-de, üç sanysyny alar. Öýümize myhman gelende-de, enem aňsat ony boş çykarmaz. Ogluňa-gyzyňa radalap ýaglyjak

berer, köýnejik berer. Bişip ýetişen gök-akdan berip goýberer, garaz, öz göwnüne jaý eder.

Üstüne şeker sepilen gatlatmany kitirdedip iýseň nähili gowy! Emma meniň Gyr atym gatlamanyň gadyryny bilýän janawar däl. Ol gatlamany iýilýän zatdyram öýdenok. Gatlama getirsem, her gezek onuň hemmesini: «Öýkeläniň paýy süýji» diýip, özüm iýmeli bolýaryn.

Meýdanyňam öz hezili bar. Traktora münüp, plugyň yzyndan galman, joňkuldaşyp, oýmuldaşyp ýören gargalary synlaýaryn. Türkmeniň kiçisi bolsaň, her ýerde saňa borluk ýumşam tapylýar. Her eline bir taňkany alyp, ilerki ýaldan suw daşayanam sensiň. Ýene birde eliňe arabany bererler, kolhozçynyň üýşüren çaýyrlaryny äkidip gyra döküp gellersiň. Kolhozçylaryň günortan çaýyna ýetişseň-ä bu ýerde mahal-mahal atlar hakyndaky gyzykly gürrüňçilige hem gabat gelse bolýar. Ýakynda jyns at hakyndaky edilen gürrüň hem şol gyzykly gürrüňleriň birisi. Ol jyns aty galtamenler bilen Garabilde bolan çaknyşykdan iki gün geçeninden soň, obamyzyň oba Şurasynyň başlygy Bally ele salypdyr. Mahlasy, ol at ony zordan ilki bir günläp Ballyny-da töweregine getirmändir. Söweş bolan meýdanda uýanyňy süýrüp, iki baka çapyp gezipdir. Mahal-mahal aýak çekip, eýesini küýsöp, baýyrlaryň süňňüni sandyradyp kişnäpdir. Kesekä at bolmany özüne namys bilipdir. Ony üstünden ýylky sürüsini indirip, al bilen ele salypdyrlar.

Galtamenler ýazzy maňlaýyndan bir oky bermek üçin ýolda ýatyp, Ballynyň ötjek ýerini, köp garamlapdyrlar. Emma jyns atyň betbagtlygy önünden duýmak häsiýeti bar ekeni. Ol eýesini ýeke gezegem ok-ýaragyň üstünden getirmändir. Duşmanlar oňa: «Seniň özüň ýeser däl, atyň ýeser gelen» diýişip, diş gyjaşypdyrlar...

Bu ýerde her gün telim gezek ady agzalýan brigadanyň önki brigadiri Şemmet agany menem görüpdim. Ol şampa

telpek, galife jalbar, uzyn gonçly ädik geýip gezerdi. Döwek döwyän ýaly, günün köpüsini at üstünde oturyp, brigadanyň ekin meýdanyny terslin-oňlyn aýlanardy. Edilen işiň hili göwnüne jaý bolmasa köwejekläp, günuzyn, tä göwni ýetyänçe, şol işiň başyndan aýrylman erjellik görkezerdi. Adamlar ol hakda:

— Bäý, muň erjellidigini, munuň guýy ussasy dagy bolmadygy bähbit bolupdyr. Ýogsam bi bu bolşy bilen ýeri deşip, onuň o başyndan çykardy — diýşip gürrüň edýärdiler.

Şemmet aga iş wagty gelin-gyzlaryň ellerini tutuşyp gürrüňe gyzyşyp oturanlaryny görse-de, olara ýüzüň üstünde burnuň bar diýmezdi. Oňa derek töwerekde işleşip ýören çemliräk oglanlaryň birki sanysyny ýanyna çagyryp, şolaryň üstünden dökülip, ýelini boşadardy.

— Näme, uzynly gün kesege süýkenişip otyrsyňyz, işläňdä, işlemäge gelen bolsaňyz. Ýok, gün geçirmäge gelenem bolsaňyz, onda ondakysyny aýdyň. Ýa-da zähmet gününüzü kesdirip, ýyl ahyrynda eliňizi burnuňyza sokup, boş çykasyňyz gelyärmä? Öýünüzden-ä işe diýip oran tutuşyp gaýdýaňyz. Bu ýere gelip bolsa, kesege gonusyp otyrsyňyz.

Ol kime abyr-zabyr etse-de, hiç kim onuň ýüzüne gelip, sözüne söz gaýtarmazdy. Onuň oglanlara käýinen bolup, «Gyzym saňa diýýän, gelnim sen eşit» edýänine hemmeler düşünýärdi.

Şemmet aga öz deň-duşy, brigadanyň çayçysy Ogulboldy eje bilen bolaýmasa, özüni gaýyn saýyp, gelin ugry bilen ýüzbe-ýüz durup gepleşmezdi. Türkmençilikden çykman, buýran işini ýaş ýeleňleriň üsti bilen buýruşdyrardy,

Diňe Ogulboldy eje onuň bilen agyz deňäp, uly goh bolşardy.

Şemmet brigadir çayyň gaýnap duranyny görse-de: «Näme üçin çay wagtynda gaýnamady?» diýip, Ogulboldy ejäni gepletmek üçin käýinen bolardy. Ýa-da kimdir birine: «Ogulboldy ýaly durşuň bilen goh» diýip, Ogulboldy ejä eşitdirip

igenerdi. Ogulboldy eje-de öz gezeginde, Şemmet brigadirden gep alyp galmazdy.

— Çayçylygyňy al-da, başyňa ýap, birgat. Hol ilerki ýapdan suw daşay-daşay egnim-ä düşürdim. Uruş biziň-ä haýymyzam alypdyr, waýymyzam. Onsoňam Ogulboldy-Sogulboldy diýip, diliňi goýberip walalaýlaberme, birgat! Birgat bolsaň, özüňe ötmezegiňi maňa süýkejek bolma. Getir-de, goý öz heleýini, ýyldyza toýnak salyp, taý bolup, oba gezip ýören mes heleýiň bar. Men seniň minnetiňi çekip iş işlemen. Eşegimi münerin-de «Sen bolmasaň, Senem jan» diýip başga brigada gidibirin. İşlejegin iş bolsa, ony her ýerdenem taparyn.

Brigadiriň öz sözlerini kiçi dilden bärde, Ogulboldy ejäniň öwrenişilen aladasyňy eşitmek üçin aýdýanyny, Ogulboldy ejäniň hem edil aýdan sözleriniň yzyna düşüp, iş-aladany başyndan aýlap gidibermejegine hemmeler düşüş. Gohlaşarlar, töweregi gülüşdirerler, ýene-de görseň, hiç zat bolmadyk ýalydyr, göwnе degenem ýokdur, göwnüne deglenem. Her kim bu gürrünlerden öz gereğini alar, şonuň bilenem, wessalam. Şemmet agadan çen tutsaň, kakamyň bolup ýörşi brigadire-de menzänok. Ol öň traktorçydy, ýene-de traktorçy ýaly. Ony gözleseň, göni traktorlaryň ýanyna baraýmalydyr. Traktor döwülse, gollaryny çyzgap, ýaga bulaşyp, oňaryp durandyr. Ýa-da özi ýer sürüp, barana basyp işläp ýörendir. Ol kolhozçylaryň ýanynda Şemmet aganyň traktorçynyň ýanynda görnüşi ýaly käte bir görünýär. Kolhozçylara «Ony et, muny et» diýip, iş paýlap ýören bolsa Jumaty zwenowod.

Şemmet aganyň traktorlaryň töwereginde köp görünmeýänliginiň sebäbi, öň bir gezekdäki ýaly ile ikilenç gülki bolmazlyk üçin bolmagy mümkin.

Şol gün Paýzy traktorçynyň dişi erbet agyrypdyr. Brigadir gelip, traktoryň durmagynyň sebäbini soran wagty Şemmet aganyň demir-dümürden «gazykdan ýöretmedigini» ýadyna salyp, ol şeýle jogap gaýtarypdyr.

- Traktoryň-a ýegen, nigroly döwüldi.
- Oňarmaz ýaly erbet döwüldimi?
- Iki omrully-da.
- Häý, bolmandyr-ow. Ýogsa-da gyt zatmydyr ol?
- Skladda bolmagy mümkin, ýöne beräýseler.
- Skladda bolsa alarys ony.
- Beräýseler-ä, skladçam ýüz görýändir özün-ä.
- Zat skladçyň atasynyň maly däl. Traktoram döwletin

zady, işem döwletiniki. Döwlet oňa traktoryny işsiz ýatyrtmaz. Häzir özüm baraýyn, şol demri berip, başyndan sowsa, zor boldugy!

— Aý, gör-dä. ýegen, beräýse-hä şony?!

— Bermän tans eder. Sen men gelyänçäm çay-pay içip güýmen, onsoň günortany bilen işlemeli borsuň.

— Men onda şýdäýerin.

— Sen şýdiber.

Şemmet aga ile gep bolmasa-da bolmazdy. Ýöne ol baryp skladça ýüz tutan mahaly, onuňam «nigrol biz-de ýok» diýen jogabyny eşiden mahaly: «Bu bolgusyz skladçy şol demri maňa bermän, «ýok» bilen başyndan sowjak bolýar» diýip, şeýle bir goh turzupdyr. Skladçynyň üstüne: «Sen diňe bir meniň brigadamyň işine garşy däl, sen hökümede-de garşy adam, hakyna seretseň, sen bu häsiýetini bilen Sibirde agaç kesip yörmeli adam. Nädersiň eneň: «Ellik iberjek» diýip, oba aýlanyp, yün diläp yörse» diýip, onuň üstüne gygyrypdyr.

Skladçy yigidiň nigrolyň demir däl-de, ýangyçdygyny, ol ýagyňam skladynda ýokdugyny, onuň Myrat aganyň skladyny-da näçe diýseň bardygyny aýdasy gelse-de, dyňzap gahary gelen Şemmet aga oňa geplemäge ýol-nobat bermändir.

Ahyry bu dawa kontora ýetip, ony başlygyň özi çözmeli bolupdyr. Şondan soň ol ikilenç şol ýagdaýa düşmezlik üçin, traktorçylar bilen gürrüň etse, aňsat «arma», «bar boldan» aňryk geçmändir.

Şemmet aga ýok. Ogulboldy ejäniň dili gijeyär. Ona gohlaşara adam gerek. Onuň bir gezek: «Bi täze birgat öz ýüwürjilerimdenem welin, yöne dogrusyny aýtjak, bi Şemmetçe ýok, onda-da daş ýok. Munuň bolup ýörşi, birgada meňzänok. Bu birgat bolany bäri aýtjak-diýjegim içimde heňläp ýatyr» diýenini, öz gulagym bilen eşitdim. Onuň pikirçe, brigadir brigadir boljak bolsa, ol Şemmet aga ýaly tutup-tutup, özgelere göz edip, kimdir biriniň üstüne gygyrmalymys.

Ogланlyk edip, bu gürrüni öýde ýatlan mahalym kakama ýylgyrdy, ejem bir zat diýse diýerdi, yöne ol jigimiň gohy bilen gürrüni anyk eşidip bilmän galdy. Oglunyň adyna bir zat aýdylsa, enemiň gulagy jam ýalydyr. Meniň getiren gürrüni onuň gaharyny getirdi.

— Ogulbolda Şemmediň warsakysyna öwrenişen heleý diýerler, oňa bimanysyny eşidip, onusyny-munusyny agzadyp durmasa bolmaz, şeýtmese nanyny gury iýýändir ol heleý. Birgat bilen ne işiň seniň, başlyk bilen ne işiň. Indi akýal heleý bolupsyň, işde ne körüň bar, otur-da öýünde, agtyklaryňy daşyna üýşürip.

Enemiň bu gepleri maňa pent boldy. Şundan soň gaýdyp, meýdanda eşiden gürrüňlerimiň birinem öýe gelip dilime almadym.

Güýzüň gelmegi bilen obanyň aladasy has-da köpeldi. Diňe bir kolhozçylar däl, bu aladadan çagalar bilen sandan galan garrylar-da öz ýetdik paýlaryny aldylar.

Pagta ýygymynyň şüweleňi günsaýyn artdy. Ýygym döwri kolhozçylaryň hem arzy göz-görtele artýar. Hemişe zähmet hakyň ujundan çay puly sorap baranynda, salamyňy zordan alýan kassir indi puluňy üstüne getirip beryär.

Kolhozyň okalga müdiri Taýyr aga-da birtopar edebi kitaby araba ýükläp getirip, brigadirden alan köne ganarlarynyň üstünde al-elwan edişdirip goýdy.

Kitaplaryň beýdip durşy, ganarlara pagta dykýan adamlaryň käbiriniň gaharyny getirýär.

«Il ne günde, sen ne günde, hey, şu gyssag dara-derilikde-de bir kitap okap bormy. Bu kitaplaryň-a nämemiş, il şu mahal «Göroglyny» getirseňem, şoňa-da gyzyklanyp biljek däl. Gyşa çenli sen äkit-de, bularyňy ile görkezmän goý. Eller boşaşar. Gyşyň uzyn gijelerinde oganlar onsoň bu kitaplaryňy şerek iýen ýaly eder. Häzir bolsa delalat etjegin çynyň bolsa, onda atyza bar-da, birki partyk pagta ýyg» diýýänler-de tapylýardy.

Taýyr aga bir hepde geçip-geçmänkä, bazçylaryň igenjikden dynmagyň ugruny tapdy. Ol kitaplaryň ýany bilen daşy mahmal dolagly dutaryny getirip ugrady. Şeýdibem, ol özgeleriň ýanynda özüniň arzyny artdyrdy.

Günortan arakesmede, dayhan çaýa çykyp, guşagyny çözüp, aýagyny uzyn salyp, bir salym dynç alan mahaly, Taýyr aganyň derçigip, dert-azar bolup çalyan sazalaryny diňläp meýmirärdi. Saza şeýle bir ähmiýet bermeyän, şeýle bir düşüňibem barmaýan oganlar bolan biz öz aramyzda gatyрак gepleşibersek, ulular ýerli-ýerden lal bilen gepleşýän ýaly, sessiz ellerini bulaýlaşyp, üm bilen bizi başga bir kölegä kowardylar. Otursaňam burnuň deşilen ýaly, sulhup oturmalyşyň.

Brigadamyz pagta tabşyrmak planyny ýarpydan agdaransoň, onuň ösüp ugry bolmady. Ilki-ilkiler biz kolhoz boýunça oňat netijeler görkezip, öň hatarda baryan brigadalaryň biredik, pagtanyň ilkinji ýüzi ýyglyp-ýygylmanka, ýokardan ortagürpde baryan brigadalaryň derejesine çenli peseldik. Bu ýerden bolsa indi yzdaky — halanmaýan orunlaram uzakda däl.

Suwçy Haky aga bilen ýene-de birki adam brigadamyzyň depgininiň gowşamagyny kakamyň başarnyksyzlygyndan görýärdiler.

«Biziň brigadymyz ýüzsüz, polady ýumşak oğlan. Munuň pagtasy köp, ýöne häzir diýseň el güýji gerek. Şemmet ýaly ýüzi gatan bolmasaň, brigadirlik aňsat kär däl, kyn kär. Häzir Şemmet bolanlygynda, ol başlyk bolsun, raýkom bolsun hijisini gününe goýmazdy. Şäheriň ähli uly-kiçisini topladyp, gyzyly mataň ýüzüne hat ýazdyryp, «Subbotnik» diýdirip, ýerden ýöräni özüniň brigadasyna sürdüräýse nädersiň. Hany her düýp gowaça bir adam goý, göreýin onsoň, prosendiň ösmäbilşinde-de bir ösmesin. Ösme diýibem bir gör onsoň.

«Sag sagynýança, däl oğluny iki öýär» diýenleri, hol-a Soltan köre seret, gözünüň çorbasyny akdyryp, bela ýaly. Ondan-mundan gelen ähli kömek şon brigadasyna diýip, gapdalyňdan geçip durandyr».

Haky aganyň bu meselede mamla bolaýmagy-da mümkin. Mümkin ol brigada-da pagta biziňkiden köpräkdir. Nähilem bolsa, kakama igenýänligi üçinmi, nämemi, meniň-ä Haky aga «hä» beresim gelenok. Bu geplerini ol kakama duşan mahalam bir tapanýady. İçinden indi aýdar, şindi aýdar diýersiň welin, tamaň çykamaz. Halalyň bolsun, gaýta başga-başga gepler tapar-da, salam-helik, arma-bar bol alşyp, gowusyran bolup durandyr.

Üç tuduň oýunda pagta ýygyp ýörkäk goňşy brigadanyň oğlanlary bilen bolan çaknyşyga hem hut pagtaly-planly brigadalaryň arasyndaky bäsdeşlik sebäp boldy.

... Del sykylyga baş göteren mahaly, üç tuduň oýuny iki bölüp akýan ýabyň ilerki raýşynda üýşüşip, gohlaşyp duran birentek oğlan görüldi. Gyzlar şunuň ýaly ýerlerde hemişe akylyly bolup galýarlar. Ýogsam hemişe pagtany köp ýygýanam şolar. Köp oğlanlar özüniň az ýygýanyny brigadire bildirmezlik üçin, hemişe diýen ýaly ýygan pagtalaryny uýalary bilen goşup çekdirýärler. Goňşy brigadanyň gyjalytynyň bir bölegi şulara-da degýän ýalamdyr welin, olar oğlanlaryň gohuna ünsem bermediler.

Goňşy brigadanyň plan hasaby iki-üç günlükde biziň brigadamyzyňkydan ozup geçipdi. Raýyşda duran oğlanlar partýklaryny kelleleriniň ýokarsynda bulaýlaşyp, telpekdir papaklaryny ýokaryk-ýokaryk zyňşýardylar.

— Ozup geçen brigadanyň zähmetsöýer, edermen daýhanlarynyň tarapyndan, liçna öz adymdan, yzagalak brigadanyň işýakmaz çlenlerine, kölegesöýer brigadire, onuň attutary Jumaty hülügene ýalkymly...

Söz şu ýere ýetende, bu sözleri gelşirip sanap duran oğlan sözüne dyngy beren ýaly etdi.

— Salam!!! — Bu sözi oğlanlar köpçülik bolup, birbada zarp bilei aýdýarlar.

— Yzagalak brigadanyň gyzlaryna, ýeňen brigadanyň oğlanlarynyň tarapyndan gyzgyn...

— Salam!

Gyzlaryň ady agzalansoň, biziň brigadamyzyň oğlanlary mundan artyk saklanyp bilmediler. Geçirimliligiň çäginde çykyldy. Her kim duran-duran ýerinde partýgyny zyňyp öňe okduryldy. «Komandirimiz» Saparyň yzynda uly ýygyn peýda boldy. Töwerekdäki aýallaryň «haý-küşi-de» häzir hiç kimiň gulagyna ilmedi.

— Goý, gitsin, bir salym ýakalaşyp, göwün-solpudan çyksynlar üç-dört partýk pagta ýygylman eken-dä. Ýakalaşyp, idenekleşip ýagşy ýadansoňlar, aralamaga soňundan bararys.

Şunuň ýaly zat bolsa, Jumaty zwenowodyň gözi ýitelyär. Oğlanlaryň dilini tapyp, olara «hä» diýdirmegi oňaryan adam. Özi-de hemişe bize harby okuwy gutaryp, komandir bolmagy wagyz edýär. Esger bolup gulluk edýän ýyllarynda, komandirleriniň bir gezek özüne-de: «Sen harby uçilişä git, özümüz ýerleşmegiňe kömek ederis, sende komandir bolmaga ukyp bar» diýlenini ýatlaýar. Şol wagt özüniň oba oglany bolup, çekinjeňlik edip gitmändigine indi ökünýär. Ýogsam bu mahala çenli goşunda gulluk edip ýörenliginde, özüniň

uly komandirleriň biri bolaymalydygyny ahmyrly ýatlaýar. Maý tapylsa, oňlanlary biri-birleri bilen göreşe öjükdirip, hezilini görýär. Töwerekde gowadaklap ýörşüne «eýt-beýt» diýişdirip, oňlanlara emel öwredişdirýär. Bu gezegem Jumaty aga ýüreginde biziň hereketimizi goldapdyr. Kadyr Çörliň bizden galyp, bukulyp pagta ýygyp ýören nebisjeň oňluny gören mahaly, oňa:

— Eý, bihepbe, sen näme güýmenen bolup yörsün, ýigitleri ol ýere iberip, özüň nä munda tohumlyk galaryn öýtdüňmi? Haý seniň, bir ýygan pagtaň bilen... — diýip, oňa ite diýmezini diýipdir.

Taraplaýyn gysga wagtlyk kesekleşmeden soň iki «goşun» garpyşyp, jalka-da-jalka girdi. Maňa öz klasymyzda okaýan Agaberdi gabat geldi. Ýok, ony «Şuny-ha ýenäýsem gerek» diýen niýet bilen özüň çemäme getirdim. Sebäbi mekdepe billeşsek, köplenç, men ondan rüstem gelerdim.

Ozan brigadanyň baş pälwany Aba biziň oňlanlaryň ikisiniň ýakasyndan tutup, özüni ýakynnda görülen kinodaky Kotowskiý saýyp, kelle çakyşdyryp, öz güýjüni göz eden bolýardy.

Oňa Saparyňam gözi düşen ekeni, ol idenekleşip duran garşydaşyny syrta çekip, ýere yazdy-da, gazap bilen Aba pälwanyň üstüne topuldy. Mekdepe bularyň gara güýji deň hasap edilyärdi. Ýöne häzir Saparyň Abany ýenjegine men ynanyan. Üstünden gülnen mahaly, adamyň yuregi çişýär. Ar almak höwesi onuň süňňüne güýç-gaýrat bolup goşulýar. Adamyň mümkinçiliginden has uly gahrymançylyk görkezmeğine sebäp bolýar. Ýaka tutuşlyk başlanyşy ýaly hem duýdansyz gutardy. Oňlanlar birden ortalaryna ary kökesi düşen ýaly, duran-duran ýerlerinden dyr-pytrak bolup gaçmak bilen boldular. Biziň ile ryswa bolup, garpyşyp duranymyzy görüp, ilerki brigadanyň Jumaty ýaly kolhozçylara setir paýlap beryän zwenowody Anyş aga aňyrdan ýalaňaç ýabyny çapdyryp gelen ekeni. Ol «Bir süri iş ýakmaz itler...»

diýip, käýinip ýärşüne elindäki çybygy bilen gaýgyrman çem geleni saýgylaýardy.

— Hany göreýin, agşam gapan başyna öňkiňizden az ýygyp bir geliň, onsoň gözünüz näme görýärkä — diýip, eýýäm uruş-gykylygy unudyşyp, gowaçalyga siňişip baryan oglanlaryň yzyndan elini bulaýlap gygyrýardy. Anyş agany ýabyň boýunda görüp, Jumaty zwenowodam bilindäki käte bir hana salyp ýören partygyny çözüp, ýabyň o başyndan geldi.

Ulular ilki özleriniň ýaş tapawutlaryny ýatlaşyp, biri-birleri bilen salam-helik alyşdylar.

— Sen ýakynrakda ekeniň, bulary aralaýsaň bolmadymy, Jumaberdi! — Anyş aga atdan düşüp durşuna, Jumaty zwenowoda igendi.

— Ýa senem-ä, Anyş, oglandyr-da, goý, birsalym geýdirilişsin, hezil etsinler.

— Häý, Jumaberdi, seň henizem şol «etsem-petsemiň» bar-ow. Hany onda bir nas ber!?

Anyş aga bilen Jumaty aga ýaby orta alyp, hersi onuň bir tarapyndan çommalyşyp oturdy.

Jumaty aga jalbarynyň jübüsinden çykaran nas gutusyny dyzyna kakyp, ony Anyş aga oklansoň, depesi güne agaryp ugran telpegini çykaryp, çep dyzyna geýdirdi. Taýparyp ugran çal kellesini sypalaşdyrdy. Iki zwenowod ýeriň giňinde öz oglanlykda eden garagolluklaryny ýatlaşyp, gürrüňe gyzyşdylar. Görüp otursam, olaram biz ýaly ýakalaşa-ýakalaşa ulalan ekenler. Olar gürrüň arasynda oglan uruşlaryna käte uly adamlaryň hem goşulyp, ol urşuň hatar bilen hataryň aralygyndaky çaknyşyk bolmagyna sebäp bolan wagtlaryny hem ýatlaşdylar. Ýöne şeýle özara çaknyşyklar bolan mahalynda, namysa agram berýän iş ýüze çykaýmasa, aňsat ele sowuk ýarag alynmaz ekeni. Türkmen geçirimli halk bolsa-da, özara çaknyşyklarda sowuk ýarag ulanan adamyň günäsi-

ni geçmändir. Şonuň üçinem beýle çaknyşyklaryň agyr ýaragy gamçydyr çybyk bolupdyr.

Şol barmana, Jumaty aganyň meniň bir gapdalda balagymyň ýyrtylan ýerine güýmenen bolup, gep dinläp oturanyma gözi düşdi. Ol:

— Eý, beýtmesene, dost, bar senem indi, mugt gürrüň dinläp oturma-da, gysym-penje ýygjak bol. Ýara düşen bolsa, agşam ýyldyz göreňde gutular. Göroglynyň jigidisiň.

Kakam her gün giçlik ýygymçylaryň ýygyp getiren pagtasyny çekip alansoň, oturardy-da, panus çyranyň yşygyna çot kakardy. Pagta az ýygılan günleri onuň elleri maňa çot kakman, nägilelik bilen çotuň düwmelerini mynçgalaşdyryp oturan ýaly bolup görünüýärdi.

Kakam hasap-hesibe güýmenýärkä, uzynly gün elewräp çöpüň içinde gezen adamlar, pagta serilýän meýdançanyň demirgazygyndaky basdyrmanyň aşagynda, üşmeklenip goýlan pagta tümmekleriniň üstünde ornaşyp, hyýallarynda tizräk öýe, ýazgynlyga, ýyly nahara ýetmegi arzuw edişip oturyşlaryna, ondan-mundan gürrüňleşip, kakamyn işini gutararyna garaşardylar.

Kakam çot kakyp bolansoň, her kimiň näçe ýyganyny okap bererdi. Tapawutlananlara hoşamaýlyk edip, az ýyganlary ökte bilen deňäp utandyrardy. Hemişe-de iş gününü şol bir sözler bilen jemlärdi.

— Tijeneliň, adamlar, häzir ýagyş, gar ýok mahaly alanymyz alanymyzdyr. Ygal bolsa, bu bereket tapdyrmaz!

Meniň kakama kömek edesim gelyär. Onda-da adam oglunyň elinden gelmejek kömegi edip, onuň brigadasyny öwgüli brigadalaryň deňindenem aňyrlygyna ötüresim gelyärdi. Mahal-mahal «Nädip kömek etmeli?» diýen soragy pikirimde, oýan-buýana togarlap görýärdim. Bir gün ahyryn meniň pikirim «Goşa derwezede» saklandy.

Bir mahallar Çardagly Çandybile ýagy dökülen çagy, Görogly beg hem öz ýigitleri bilen şu derwezeden ötenmişin.

... 1941-nji ýylda oba ýaşululary urşa ugraýan ýigitleri hem hut şu ýerden ugradyp, olaryň ýeňşe bolan ynamlaryny has-da ulaldanmyşlar. Ynanýan, Goşa derweze şol adamlara, ýeňiji bolmaga kömek edipdir. Onuň kakamýň brigadasyna hem delalaty deger.

Birki ýyllykda taryh mugallymymyz biziň klasymyzy özi bilen «Goşa derwezä» gezelenje äkidipdi. Ýaz günleridi. jülgäni dolduryp ösen ot-çöpler guşaklyga çykypdy. Gapdaldan sereden mahalyň, Goşa derwezäniň biri-birine çalyň edip oturan iki sütüni derýa kenaryna, onuň iki aralygyny dolduryp ösen ot-çöpler bolsa tolkunyp akyp ýatan suwa meňzeýärdi. Töwerekde ýapylara ýaýrap ösen çigildem gülleriniň süňnünden ýakymly ys göterilýärdi. Şemal ösen mahaly bu ys has-da möwjeýärdi. Ol şonda Hindiguş dagy tarapyndan akyp gelýän ýaly bolup duýulýardy.

Biz şol gezek giç öýlänler, ýagşa süllümbaý ezilip, ýadaw, şeýle-de bolsa, diýseň şadyýan halda oba dolanyp gelipdik.

Ikinji gezek Goşa derwezä gidenimde, ýer alagardy. Erezerez gulaklyja ir ýetişýän melewşe gülleri garyň aşagynda ýaňy ikigulak bolup ugran ekeni. Biz üç bolup, Hommatjanyň eşegine syrtlaşyp gidipdik. Ýola beledimizem, içimizde ekabyrragymyzam Sapardy. Ýöne üşär öýdüp, dözmezlik edip, gök eşegiň. kürresini obada kümä gabap gaýdanymyza soň ökündik. Biz pilçämiz bilen melewşäniň ýumurtga meňzeş akja kösüginu köwläp yörkäk, böke-böke duşagyny üzen eşek hyzzynlady-da, bidir gaýtdy...

Goşa derwezä bolan ynamym ahyr bu gün meni ata çykardy. Şol gün men gün guşluk ýerine galýança, başymy ýerden götermän, hars urup pagta ýygdy. Guşlukda gawun iýmek bahanasy bilen gyra çykyp, tutly atzyň gyrasynda örklenge duran Gyr atymyň ýanyna geldim. Birsalym oturyp, gawunymy dilimledim. Hem özümi, hem Gyr atymy nahar-

ladym. Hyýalymyň bu başyndan girip, o başyndan çykyp esli oturdym.

Ýapdan geçip, kolhozçylardan ýagşy arany açýançaňam, Gyr atymy idip yzma düşürip ýöredim. At aýagynyň aşagynda pyýada üç-dört sagatda geçilýän ýol ýolmy näme. Gyr at birsellem ýorgalansoň, hä diýmän Goşa derweze önümüzden çykdy.

Aralykda araba ýol goýup, gapdallaşyp, egin deňeşdirişip, Hindiguş daglaryndan gelyän jülgäni dolduryp, depesi bilen gök diräp oturan iki deňeçer depe üstüme abandy. Ýaz aýy ýaşyl öwsüp oturan otlar saman bolup töwerekde pytrap ýatyr. Atymy sürüp, Goşa derwezäniň aralygyndan geçip baryarkam, men öz ýüregimiň uruş kadasynyň üýtgeýändigini syzdym. Goşa derwezäniň bir o depesine, bir beýleki depesine seredip barşyma, Goşa derweze hem öz gezeginde: «Seniň yhlasyň hasyl bolar, oglum!» diýip, içini gepleýän bolsa gerek diýip oýlandym.

Şol barmana-da arkamdan kimdir biriniň: «Maksat-myrazyňa ýetersiň, oglum, omyn» diýen sözi gulagyma eşidilen ýaly boldy. Mende Goşa derwezäniň her depesinde bir aksakgal ýaşuly peýda bolup, ýeňsämden ak pata berip duran ýaly duýgy döredi. Bu pikirim meni tsgindirdi. Dolanyp yzma, Goşa derwezä gaňrylyp seredip bilmedim. Ýakymly ynam meni öýe howlukdyrdy. Men gelip atymy baýyrdan pagtaly meýdana indiren mahaly töwerek çal-çul bolup garaňky gatlyşyp ugrapdy. Kolhozçylar töweregi aýlanyşyp, onda-munda goýan pagtaly partyklaryny derekleşdiriş ýördüler. Uzak bir ýerden şagallaryň, gygyryşyp, ertir ýene-de gowy güneşli günün boljagyny habar berýän sesleri eşidilýärdi.

Köjäp, ýere ýykan haltasynyň üstünde terne gemrip oturan Töre meni gördi-de, eňnerede, oslanmadyk ýerde galan gawunyň üstünden baran ýaly: «E-heý, ine, Eziziň özi geläýdi!» diýip, kimdir birine buşlaýan ähende ör turup gygyrdy.

Şeýdibem, ol meniň aňyrdan ölçäp-biçip gelyän planymy bulaşdyrdy oturyberdi. Meniň niýetim duýdansyz gidişim ýaly hem ýene-de duýdansyz gelip goşulyp çekime bar-makdy. Az ýygmagymyň sebäbini «Başym aýlandy, keşiň ugrunda ýatdym» diýen bahana bilen düşündirjekdim. Şeý diýsem, kakam ynanar. Sebäbi meniň önem başym aýlan-ýardy. Burnum ganaýardy. Meni gözden geçiren dogtorlar köpräk üzüm iýmegi maslahat beripdiler.

— Eý, näme gygyryañ!

— Seni adam bary gözläp ýör-eý!

— Hä, näme üçin gözleýäرمىşler?

— Üçini şol, ýitseň gözlenmeli borsuň-da.

Gykylygy üçin Töreden göwün etmegiň geregem ýok ekeni.

Meniň at münüp, gyra tutduryp gidenimi Ogultaç diýen bir gelin ýaba suw içmäge baranda gören ekeni. Geler ýerde gelmämsoň, kakam ilki adam iberip öýden habar aldyrypdyr. Ol ýerdenem meni tapmansoňlar, ulag tapyp, Jumaty zwenowody meniň gözlegime ugradypdyrlar.

Kakam meni gördi-de: «Bu nä boluş, han ogul, gidilen ýere aýdylp, arkaýyn edilip gidilmez eken-ä?» diýen many-da seretdi.

— Bar, atdan düşmän, göni öýe git. Eneňe bir görün! Enem meniň gürüm-jürüm bolanymy eşidip, howsala düşen ekeni: Hydyr-Ylýasyň ýoluna jüp çöregem aýdypdyr. Ol meni daş işikde görüp gujaklanson, aglap içerik girdi. Oňa derek, enemiň ýanyna göwünlik bermäge gelen goňşymyz Kümüş enem maňa käýindi.

— Aýdyp gitseň bolmadymy, oglum, eneň-ä önem bir çölden gözi gorkan adam — diýip, atamy ýatlatdy...

Hemmeler: «Aýdyp gitseň bolmaýarmy diýişýärler». Aýtsam meniň ol ýola ýeke özümi goýberjek gümanlary barmy näme?! Ýöne Sapardyr Hommatja dagyň birine gitjek ugrumy

aydyp gidäýmelem ekenim. Kim bilýär munuň ýaly bolay-jagyny?!

Agşam kakam işden gelip, nan-çaýyny iýip-içensoň, kon-tora gitmek üçin geýnip durka, meniň niräk gidenimi sorady. Men öz bitiren işimi gürrüň berip, indi öz brigadamyzyň ýeňiji boljakdygyny, hiç brigadadan yza galmajakdygyny, «Goşa derwezäniň» bu meselede bize kömek etjekdigini kakama düşündirdim.

Gülüp ýören adamam-a dälde welin, nämüçindir, meni diňläp kakam ýylgyrdy. Enem bolsa meni diňläp, ýene-de köne heňine tutdy.

— Ýatsaň-tursaň ýadyňa düşmejek bir hyýala münendir diýip aýtdym-a. Munuň tohumyna beled-ä men. Ömür boýy gulagyny gazap-gazap, munuň sakgally-sarmyklýsyna gep düşündirip bildimmi men? Aty, çöli wagtynda taşlanlygynda, öýüň töwereginde gymyldap ýören aksakgal bolmaly. Ah, bolýa-da, ýöne galanlary sag bolsun...

Enem soň Ýazgül ejäniň Akmyradyny ýatlap, biziň taryh mugallymymyzyň üstünden döküldi. «Ýazgülüň agtygy Akmyratjygyň dagy müçesi nämejik, şo-da, «ulalsam Magtymguly şahyr ýaly Hindistana gitjek» diýýämiş. Ýazgül bolsa: «Gitme oglum, hor borsuň, bäri-bärde Hindi barmy?» diýip ýalbarýamyş. Ol bolsa: «Ene, maňa ýalbarma, men barybir gitmeli. Türkmen derwezesini, Magtymguly şahyryň gören ýerlerini hökman görmeli» diýýämiş.

Ulalyp, özüni oňaransoň, gidenin-ä indi olrazy bolupdyr. Ýöne kellesiniň ugruna häzir bir gün nirdesiň Hindi diýip tutduryp gidiberermikän diýip gorkýar.

Belanyň körügi Allaýar çopanyň Aşgabatdan getiren kiçi oglunyň gelni Mährijemaldamyşyn. Şol gelin oglanlara onymuny gürrüň berip, olary öz gününe goýanokmyş. Ýogsam ýumruk ýaly çaga Türkmen derwezäni näbilsin, Magtymgulynyň Hindä gidenini näbilsin?

Ol ýyl Nazar Gowşagyň ogly nätdi? Hol ilerki gyryň üstünde oturan ýüzi hatly daşy atasynyň işikde goýan trakto-ry bilen ýykmadymy näme? Şonda-da Mährijemalyň eli barmyş. Mährijemal şol daşyň ýüzündäki haty okap, ol daşyň keseki ýurtly basybalyjynyň başujuna goýlandygyny anyklap, okuwçylaryna gürrüň beripdir.

Nazar Gowşagyň ogluny tutup, «Näme üçin beýtdiň?» diýip sorasalar, ol: «Duşman ýadygärliginiň biziň ýerimiziň üstünde oturmaga haky ýokdur» diýenmiş. Ana, oňa näme diýjek. Hey, şu sözler şol oglanyň tapjak sözlerimidir?

Jigim öýüň içinde uçup-gonup dükürdäp ýör. Adyny tutsaň durup, mylaýym çaga nazary bilen yüzüne ýylgyryp seredýär. Şonda onuň ýüzi birhili kakama çalym berip gidýär.

— Çüçüwe münjekmi, jigim? — diýip, men Gyr aty onuň ýadyna saldym.

— «Ho-ho» — diýdi-de, jigim özüniň maňa düşünendigini, elini mal ýataga uzadyp mälim etdi. Soňundanam sallançakdaky ýassyga münüp, at çapyp ugrady. Jigim büräp dökmez ýaly käsesini diwar gapdalda goýup, çay içip oturan enemiň ýüzi parahatdy. Ýöne jigimiň ýassyk saýgylap bolubersä, ýene-de onuň içini gepletmegine, uludan dem almagyna sebäp boldy.

... Gije-gündiz ylgasagam, biziň azabymyz ýerine düşmedi. Tabşyrylan tonna hasaby geçen ýyldakydan ep-esli artyk bolan-da bolsa, brigadamyz pellehana ýetip bilmedi. Ýogsam biz kakamyň abraýy üçin elimizden gelenini etdik. Iki eplenişip, üst-başymyzy agyn şire edişip, telim aýlap, güýzüň başyndan, tä eňňerä çenli gowaçalar bilen ýakalaşyp, pagta ýygdyk.

Bilagyrysý sebäpli enem indi iki-üç ýyldan bäri pagtaly atyzyň töwereginde görünmezdi. Bu ýyl o-da: «Bir partýk ýygşam, bir peýda» diýip, sypynsa gelip, biline partýk dakynyp atyza girdi. Beleň berip, jigilerime-de öz gapdaly bilen äki-dip ýygdyrды. Barybir, ýylahyrda kakamyň brigadasy kolhoz boýunça planyny doldurmadyk baş brigadanyň biri boldy.

Gyr at elden gidensoň, men kakamyn brigadirlikden aýrylanyna diňe şondan soň gynandym. Kakam brigadirlikden aýrylyp gelen gününüň ertesi Gyr aty äkidip, atýataga tabşyryp gelipdir. Gyr atyň öýden gitmeginiň meni gynandyrjagyny kakam göz önüne tutupdyr. Ol Gyr aty öýlän, men mekdebe gidenimden soň, öýden äkidipdir. Gyr at kişnäp gazygynyň töweregini aýlanyp durka, men öýümüziziň ýetmezi bardyr öýtmezdim.

Wezepe hiç. Men kakama belet, ol demre demini ýöredip bilýän adam. Demre düşünyän adamyň bolsa her ädimde gerekdigi-de belli. Ol traktor sürer ýa-da ýene-de ony traktor brigadirliğine saýlarlar. Traktora gezek gelende, onuň öz önüne adam geçirmejegine men ynanyan.

Bir ýerini omrup ýa-da başga bir kem tapynyp, süýrenip gyra çykan traktoryň kakamyň eli degensoň, ýene-de öwrülip meýdanyň üstüne çöwjäberýänini, kakamyň traktor brigadiri bolup işleýän ýyllary, ýanyndan ot-odun ýükledip alyp gaýtmak üçin baranymda köp görüpdim. Traktorçy daýylar käte meni traktora mündürüp begendirerdiler. Traktorçy daýylar ýag ýokly bedrä guýlan suwdan içseler menem olara öýkünip, suwuň ýokarsyndan ýukajyk ýag perdäni üfläp içerdim. Sebäbi meniňem ýer sürüp traktorçy bolup işläsim gelyärdi. Men häli-şindi ýene-de bir zadyň şaýady bolardym. Kakam obanyň töwereginde ýer sürüp, alaň tekizläp yören traktorlaryň sesinden, ony kimiň süryänini anyk bilerdi. Haýsydyr bir traktoryň sesi göwnüne ýaramasa, ol käte kimdir birine käýinerdi.

— Kolhoz muňa traktor ynanyar, hakyna seretsen, bu korly adama eşegem ynanmaly däl. Häzir düşüp, şol gowşan nurbatlary on ýedilik açary alyp birki gezek çekäýse boljak welin. Aňmaz... — diýip, oturan yerinden janyny ýakardy. Bir sagada galyp-galman bolsa, mellegiň aýagujundan itden çekinip öýe ýakyn gelip bilmän duran traktorçynyň sesi eşidiler.

— Ýazdurdy aga, aý, Ýazdurdy aga.

— Bar, ine çykýa diý — diýip, kakam köplenç ilki maňa özüne derek «hä» berdirerdi.

— Kakaňa aýt, bári çyksyn?

— Häzir baryan diýýär.

Sürüm mahaly ýer süryän traktorlaryň işi başdan agdyk bolýar. Olara ýekeje minudam bihuda geçirmäge rugsat edilenok. Kakam daş işikde asylygy duran güpbüsini egnine atar. Ozalaşamdan taýyn edilip goýlan içi gaýnag suw guýlan termizli çay-çörekli sumkasny eline alyp ugrar...

V

Men indi Gyr atymy hemişe ot küdesiniň aralygyndan gelip, bukulyp görýärin. Atbakanyň jaýyndan çykyp özümi göräýmeginden çekinerdim. «Kakaň brigatlykdan aýrylansoň, indi näme atyň töwereginde köwejekläp yörsüň, bar ugra şu ýerden, bu ýerde seň işiň ýok!» diýip ýüzüme geläýse, näme diýip bor?

Gyr atym meni gördügi atlaryň arasyndan sogrulyp ýany-ma gelyär. Oňa meniň ýalyny-maňlaýyny sypalap hoşamaýlyk etmegim däl-de, odujak-budujak iýdirmegim hoş ýakyar. Kakamyň ornuna täze birgat saýlanansoň, meniň bu mydarymam uzaga çekmedi. O-da Gyr aty özüniňki hasap edip, äkidip öýünde saklap ugrady. Hawa, şol ýagyşly gün Gyr at bilen meniň in soňky duşuşygym bolan ekeni.

Men bärden süllümbaý ezilip baran wagty Gyr atymyň basdyrmadan boýnuny görkezip ýagyşa seredip duranyny gördüm. Belki, ukusy tutup, irkilip durandyr. Ýagyş birsydyrgyn ýagan mahaly ukyňy tutdurýanyny men bilýän. Pes-saý ses bilen ilki adyny tutan mahaly, Gyr at meniň sesimn eşitmedimi ýa-da eşitse-de, ol sesiň meniň sesimdigini aňşyrmady. Ikinji gezek howada ady eşidilen mahaly, Gyr at

öwrülip, sesiň gelyän tarapyna, bassyrma bilen ot küdesiniň aralygynda ösen tutluga tarap seretdi. Ol meni görüp, ýagşy hasaba alman, basdyrmadan çykyp ýanyma geldi. Ýöne meniň ony ýagşyň astynda uzak saklasym gelmedi. Jübimden oňa niýetläp gstiren patragymy aýam-da tutup iýdiremsoň, Gyr aty yzyna ugratdym.

— Bar, Gyr atym. Gün çykanda, men ýene gelerin, bar!

Bir gezek men Gyr aty görmek niýeti bilen täze brigadirleriň öýüniň duşundan geçdim. Gyr aty göremsoň, meniň ony gorduryp bir ýerlere gidesim geldi. Bu garagol pikiriniň şol wagt nireden kelläme gelenine men henizlerem haýran.

Ýandak küdesiniň arkasy bilen bukdaklap bardym-da, Gyr atyň kellekili ýüpüni gazykdan boşatdym, gapy ornuna keseligine goýlan keltegiň üstünden onuň diriňne bökjegi maňa bellidi. Gyr atyň uýanyňy gözledim, ýöne ýakyn elýeterde gözüme ilen zat bolmady... Çakym uýan, üstüne eýer atylyp goýlan töňňäniň töwereginde bolmaly, emma ol ýer gapa golaý, golaýlabersem, kimdir biriniň çat maňlaýdan çykaýmagy mümkin. Kellekiniň ala ýüpüni gamçy edinip, bir gezek çalarak suňşurdym. Gyr at segräp öňe atyldy. Ýalyndan pugta ýapyşanym gowy bolan ekeni, tas Gyr at aşagyndan çykyp gidipdi.

Gapdaldaky o ýerine, bu ýerine arlyk serlen gowaça küdesinden bir aýal gowaça sogrup duran ekeni, oňa ata çykamsoň, gözüm düşdi.

— Hi, hi, oglan, ol ýabyny niräk alyp barýaň!? — Gyr at ol aýalyň gykylygyny piňine-de almady. Iki ädende atylyp, hataryň çetine çykdy. Sürlen ýeriň gyralaryndaky çaran-ýodajyga düşüp, gamyşly köwüň ýaýrap oturan ýerine tarap süýnüp gitdi.

Gamyşly köwe arkalanyňp ösen ot-çöpleriň arasynda gyzylinjik bolşup oturan buýanlaryň ýakymly ysy bardy. Daş-

töweregimi synlap golaý-goltumda hiç kimiň ýokdugyny görüp atdan düşdüm.

Gapdaldan Juma mergeniň garrap süýegini zordan süýräp ýören ysçy iti ötüp barýan ekeni. Ol meni görüp sägindi-de, ýüzüme dikanlap seredensoň, ýene-de ýoluna gitdi. Hemişede ol it Juma mergeniň yzyna düşüp awa barýarka ýa-da awdan gaýdyp gelyärkä häli-şindi bize gabat gelerdi. Ýol üstünde oýnamagy gowy görýän oglanlar bolan biz ýoluň gyrasynda durup awdan göwnühoş, üç-dört ýabany towugy kemerinden asyp gelyän Juma mergeni, onuň itini gözigidijilik bilen synlardyk. Bu pursat hemişe biziň Juma mergen ýaly awçy bolmagy, yzmyza ysçy it tirkäp aw awlap gezmegi arzuw etmegimize sebäp bolýardy...

Sarybaýyň ön köp gezen ýerlerini aýlanyp, Juma mergen bilen aw awlap gezen bagtly pursatlaryny ýatlap gelyän bolmagy mümkin. Juma mergen indi ýok, ol iki-üç ýyllykda tarpa-taýyn ýogalypdy. Ýogsam häzir onuňam bu ýerde maňa gabat geläýmegi-de mümkin ekeni. Eden işim hakynda oýlanamsoň, ýene-de biraz bileräk bolanymyzdan soň, Gyr atymy at ýatagynyň bäri ýanyndan eltip gaýtmagy mamla bildim. Derbent ýabyň boýy bilen önümde egrelip-dogralyp barýan ýodajygýň yzyna düşüp barýarkam, ýabyň önündäki depeden oýtarlap aýlanyan ýerindäki güzerde biriniň birzatlary edişdirip ýörenini gördüm. Üç-dört ýyllykda ir bilen Gyjan aga ota geçip barýarka, şol güzerde jork-batga batyp galan ýabany doňzuň üstünden gelipdir.

Ýene-de bir doňuz batga batyp galaýdymykan? Güzerdäki adamy görüp, ilki kelläme gelen pikir şu boldy. Güzerde menden üç klas ýokarda okayan Meret uzynyň bir özi suwy ýatyrylan ýabyň balyklyryny tutup ýören ekeni. Ol meni görüp, kömege çagyrdy.

— Gel, ganaryň bir gapdalyndan tutuşsana! Şu suwda şunňalak bir mähnet balygam bar — diýip, bir satanyny

görkezdi. Men Gyr aty ota goýberip, Meret uzyna ýoldaş boldum. Meret uzynyň özi suwuň çuňrak ýerinden ýöredi, menem mahal-mahal suwa gaçyp onuň gapdaly bilen ýöredim. Ortasy iki ýarylan ganar-tora el ýaly, ondanam ulurak balyklardan eslisi çolaşdy, ýöne wagty bilen «Satan ýalak» balyk gabat gelmedi. Belki ol suwda däl-de, Meret uzynyň pikirindäki kölde ýüzüp ýörendir. Meret uzynçylykdyr-da, meni gyzyklandyrmak üçin diýip goýberendir.

Ol tutulan balyklary iki bölensoň, onuň bir bölegini maňa galdyrdy. Awy oňan Meret uzyn şundan soň hiňlende, oba tarap gitdi. Menem garagörnümdäki hyşalaryň arasynda otlap ýören Gyr ata tarap ugradym. Gyr atyň ýanyna ýetip barýarkam, ýeňsedäki hyşalaryň biri şygyrdady-da, onuň arkasyndan täze brigadyň ogly Tally çykdy. Ine, saňa gerek bolsa. Ol meniň yzymdan gelen bolmaly. Tally sekizinji-de okaýar, menden üç klas ýokary, şonçaragam onuň güýji hem menden üstün.

— Ýeri, at ogrusy, aty näme ogurladyň?

— Ol biziň atymyz — meniň ilki dilime gelen sözem şu boldy.

— Ol siziň atyňyz bolupdy. Indi bolsa däl. Düşündiňmi? Seniň iş oňarmaýan kakaňy wezipeden kakyp düşürdiler. Düşündiňmi?

— Seniň kakaňam täze ýyl pyzarlar. Meniň jogabym Tallynyň gazabyny çäginden çykardy. Biz tutluşyp gitdik. Zora-zor diýmeli, ol meni mydyrtdam etdirmedi. Elimi gaňryp her ýaňagyma-da bir gezek suňsurdy:

— Gör bujagazy, edenim ogurluk diýenok, gayta lammy-lammy edip gep nokatlan bolýar — diýip, haş-haş etdi.

Burnum ganap ugransoň, çekindimi nämemi, ol gitmek bilen boldy. Tally ata çykan wagty, menem bir gezek soňundan ýatlap göwün aldarlyk ýeňiş gazandym, sögünip gahar bilen aýlan kesegim Tallyny buruljyrap, ýagyrynysyny tutma-

ga meýbur etdi. Ýeňsim göwnümi göterdi. Men ýene-de töweregimi sermeläp, aýlap salara amatly bir zat gözledim. Tally at çapdyryp gaçyp barşyna:

— Entek sen mekdebe barman oňmarsyň, şol ýerde seni görerin — diýip, meni mekdepde boljak çaknyşykda gazanjak üstünligi bilen gorkuzjak boldy.

Elimde birtopar gamşa düzülen balyk bolansoň öýdäkiler köýnegimiň çäk açylan ýerini, palçyk degen ýerlerini görselerem, meni kimdir biri bilen ýaka tutuşyp gelendir diýip çak etmediler.

— Günä özümde bolansoň, meniňem bu wakany ýatlasý gelmedi.

Tallynyň «Ertir mekdepde görşeris» diýen sözi balyk iýip otyrkam hem öýe berlen meseläni işläp otyrkamam ençe gezek ýadyma düşdi. Elbetde, onuň ýadynda-da, güýjünde-de artykmaçlyk bar. Ýöne ol bir depende ýeri godukladýan-da bolsa, meniňem-ä ýöwselläp ötünç sorap, onuň önünde kiçelmejim çynym. Meniňem uly klaslarda okaýan, tarapymy çalajak adamlarym ýok däl.

Şol günün ertesi sapak gidip duran mahaly kimdir biri gapyny kakdy-da, mugallym bilen gepleşdi. Ol meni gapa çagyrdy. Tally eken. Ol mugallymy bir zatlar diýip aldan bolmaly. Ýogsam mugallym gidip uruşmak üçin rugsat berermidi? Tallynyň hemmeler okap oturan mahaly ýeriň giňinde ar almakçy bolany belli boldy.

— Ogry, bäräk gel! — Ol maňa gapydan çykyp-çykmankam yzma düş diýen manyda baş atyp, yşarat etdi.

— Ejeň ogry — diýip, menem onuň yzyna düşüp barşyma onuň özüniňkidenem teýeliräk jogap gaýtardym. Meniňem öňürdip bir gulagynyň düýbüne ýelmäp bilsem, ýeňerin diýen tamam bar. Çaknyşygyň boljagyny önünden bilenim üçin, daýymyň gullukdan dolanyp gelende guşanyp gelen kemerini-de köýnegimiň aşagyndan guşanyp gelipdim. Meniň

häzir yüregimi suwly edýän zat hem ine, şoldy. Öňden baryan Tally saklanan mahaly, menem kemerimi elime çolap çemelenmäge ýetişdim.

— Kimiň ejesi ogry, ä?

— Seň ejeň ogry — men öňki aýdan sözümi ýene-de bir gezek gaýtalap, garşydaşyňa öňki depen ýerimi depýändigimi, ýöwsellemeyändigimi mälim etdim. Bary-ýogy men ýekeje gezek Tallynyň arkasyna elimdäki ýasy kemer bilen ýelme-mäge ýetişdim. Ol meniň çak edişimden tiz hemem batyrgaý hereket etdi. Goç bolup süsen mahaly men serrelip arkanlygyma ýykyldym.

— Eý, eý. Hany, bäre duruň!

Bir seretsem, mekdebiň sport mugallymy bize tarap ýetip gelyär. Ol geçip baryan eken-de, biziň urşup duranymyzy görüp sowlupdyr.

— Hany, ikiňem ýakynrak geliň, näme gowaça paylaşyp bileňzokmy?

Men mümkinçilik tapyp gaçmaga hyýallandym, hälem onuň önünden gaçyp gutulmajagym, onuň çişik Ýakup mugallym däl-de, ylgaşyk boýunça uly ýaryşlara gatnaşyp ýören sport mugallymdygy wagtynda ýadyma düşäýdi. Ol herimiz-iň bir golumyzdan tutup, bizi idenekledip mugallymlaryň arakesmede üýşüşip oturyan otagyna saldy. Biz öz urşumyzyň sebäbini mugallymlaryň önünde birin-birin aýdyp bermeli bolduk. Ýöne düýän ulusy köprüde taýak iýer diýleni boldy, igenjiň köpüsi Talla degdi. Meni sapakdan çagyryp alany üçin bolsa oňa has ykjam käýeldi.

Ahyrda, biz indi gaýdyp birek-birek bilen uruşmazlyga ant içip, mugallymlaryň deminden zordan sypdyk.

Zalda maňa Meret uzyn gabat geldi. Ol düýn tutulan balyklara şaýat etmek üçin meni gözläp ýören ekeni. Onuň sözüne oglanlar ynanmadyk bora çemeli. Meret uzyn şonda şaýat hökmünde meniň adymy tutupdyr.

— Düyn ikiñiz bir halta balyk tutduňyzmy?

Ýok diýsem, gülmäge çemelenip duran tegelek ýüzli Seýit soragy ilki berdi.

— Hawa, tutduk. — Men baş atyp, Meret uzynyň ýüzüne seretdim. Sebäbi men ol ýerde bolan önki gürründen bihabardym. Gepimiz iki çyksa, Meret uzynyň ýoldaşlarynyň önünde diliniň kelte boljagy belli.

— Soraberiň, soraberiň, ine, meniň gözlüje şaýadym — diýip, Meret uzyn meni görkezip, sözüne ynanmazlyk eden ýoldaşlarynyň üstünden hökümlü seretdi.

— Şol satan ýaly ullakan balygy görübem, onsoňam ony tutman gaýtdyňyzmy?

— Üşedik. Onsoň gaýtdyk.

Ine, gördüňizmi, bu adamlaryň yrýa gepi bolmaz diýen manyda Meret uzyn ýoldaşlarynyň ýüzüne seredip, kibtini gysyp ellerini serdi.

Meret uzynyň menden göwni bitdi. Şundan soň ol meniň näme üçin kontordan çykanymy sorady.

— Kontora özüň bardyňmy ýa-da eltip dykdylarmy?

— Eltip dykdylar.

— «Är başy gowgasyz bolmaz». — Meret uzyn ol ýeri köp gördüm manyda gürlledi.

— Gyzlaň saçyndan çeken-ä dälşiň?

— Ýok.

— Şolara degmäweri. Gyzlara degseň, şu ulular asyl halanoklar.

— Ýok-la, olar bilen işim ýok. Men Tally bilen uruşdym, bedenterbiýe mugallym bizi görüp tutdy.

— Haýsy Tally ol? Hä-hä, sekizinji «B»-lardaky Tallydyr ol.

— Kakasy ýakynda birgat bolan Tally-da.

— Hä, boldy, ol näme üçin seň — Merediň dostunyň göwnüne degýärmiş. Güýjüne baýrynyýardyr ol. Senem —

Ýaza aýtsaň bolmadymy? — Meret uzyn meniň doganoglan agalarymyň biriniň adyny tutdy.

— Hany onda, sen şu ýerde biraz dur!

Meret uzyn meni zalyň gutaran ýerinde galdyryp, özi hasanaklap gitdi-de, birsalymdan Tallyny öňüne salyp geldi.

— Ine, günäkäri getirdim. Özi näçe gezek saňa el salan bolsa, senem ýelme şonçany, men arkaňda durkam çekinme, deminem almaz!

Meret uzyndan göwnüm bitdi. Onuň gözünü görüp durka, Tallynyň «byt» etjek gümany ýok.

— Me onda! — Men garaşylmadyk ýagdaýda gapdalda gözlerini balkyldadyp kaýyllyk bilen ýuwdunyp, alaçsyz duran Talla elimi uzatdym. Töwerekde bizi synlap, bir hezilligiň bolaryna garaşyp duran oğlanlar şundan soň meni Tallynyň özüne bir ýerlerde ýeke gabat gelmekden gorkýandyr öýtdüler. Meniň bolsa ýadyma meseläniň başga bir tarapy düşdi.

Tallyny birki gezek çalanym bilenem, barybir, indi ýerine geljek zat ýok. Men nätsemem, Gyr ata indi Tally münär. Sebäbi nä, oň kakasy brigadir.

— Çynyňmy? — Tally kibtini gysyp, ynanmazlyk etdi.

— Ile gülki bolmaly!

— Menemrazy.

Biz hemmeleriniň gözünüň alnynda el gysyşyp, geçeni geçdi bildik. Men öz hereketim Meret uzynyň gaharyny getirer öýtdüm. Ýöne ol çykalga tapdy.

— Gördüňizmi, men yöne-möne adam bilen ýoldaş bolup balyk tutýan dälidirin — diýip, amaty gelende meniň hereketimi makullap, ýene-de bir gezek köpün önünde özüni magtady.

Epilog ornuna

Men ukudan oýanan mahalym, Günüň dogar ýeri al reňke boýalyp ýaňy gyzaryp ugrapdy. Garşymdaky penjire

açylypdyr, ondan daşarynyň ýakymly howasy akyp gelyär. Penjiräniň açylmagy bu indi bireýýämden bäri enemiň aýak üstündediginiň alamaty. Häzir onuň özi içerde ýok. Enem meni oýaraýmazlyk üçin usul bilen çykyp, öz hysyrdylarynyň ugruna giden bolmaly. Penjiräniň önünde meniň agşam ýatar mahalymyň önüsyraýyndaky güýmenip okan kitabym açyk ýatyr. Çaky, men ýene-de kitap okap oturyşyma uklap galypdyryn. Ol kitaby penjiräniň önünde enem goýan bolmaly. Häzir şemal şol kitabyň iki-üç sany sahypasyny tazykdyryp, pişigiň ýumak çekeleýşi ýaly çekeläp, şygrydadyp oýnaýar.

Men hemişeler edebi kitaplary ürç edip okamazdym. Klasymdaky kitaphonlukda ýakasyny tanadan, eli kitapsyz hol ýerigem çykmaýan, wagtal-wagtal sapak mahalynda hem partasyna bukulyp edebi kitaplary gyzygyp okaşdyrýan Aýna diýen bir gyzyň bolup yörşi bolsa meniň hemişe gözüme däl bolup görnerdi. Ol barasynda öz ýanymdan: «Şu-da bir ýok-nasyz gyz-ow» diýip oýlanýardym.

Bir gezek Aýnanyň kitaphonluga hakynda, onuň arakesme aralygynda hem haýsydyr bir kitaby okaýanlygy hakynynda, okap-okap gözünem eýýäm garry mamalaryňky ýaly äýnek dakynma derejesine ýetirenligi hakynda, onuň matematikadan hemişe ölüp üçlük baha alýandygy hakynda, taryh bilen edebiýatdan bolsa, munuň tersine, hemişe başlik alýandygy hakynda onuň bolup yörşüni ýaňsylap, enemiň ýanynda hem gürrüň edenim ýadymda.

Aýnanyň äýnegiň aňyrsyndan balkyldap ynanjaňlyk bilen seredýän nazaryny, geçiniň guýrugy ýaly jotdaja uly lentaly saçlaryny enem gözünüň önüne getiren bolsa gerek. Enem meni diňläp, ilki ýylgyrdy. Bu onuň meniň ýanjama gürrüňlerimden ýene-de özüçe netije çykarandygynyň alamaty. Onuň ýylgyrma-gyna Aýnanyň gülkünç gözleriniň däl-de, maňa häli-häzir näbelli bolan başga bir zadyň sebäp bolan

bolmagy mümkin. Ululara indi men belet bolup baryaryn. Olar ýylgyrmaly zada däl-de, hemişe şol zadyň gapdalyndan bir zat tapyp, şoňa ýylgyrýarlar. Bu ýagdaý meniň bireýýäm-ler ünsüme düşen zatlaryň birisi.

— Geňlemäwer, oglum, geňlän çöpüň alnyňdan çykarmyş — diýip, kine gatyşykly sesi bilen maňa ýene-de akyl berdi.

...Wah-ýeý, delil üçin daşa gitmegiň nämä geregi bar, seniň kakaňam birçaklar ejeňe «Gözi şymmyk gyz...» diýip at dakan bordy. Şondan on, on iki ýyl geçdi welin, «Şol gyzdan başgasy gözüme görnenok» diýip, ýer depdi durdy. Ömrüň oýny kändir, oglum.

Edebi kitaplar bilen men diňe Gyr at elden gidensoň, ymykly dostlaşdym. Kitaplar maňa oýlanmaga kömek edýärdiler. Oýlanmak, bu bolsa hemişe meniň üçin ýakymlydy. Öz oýlarymda men ýene-de öz islegim, Gyr atyma gowuşýardym. Şeýlelik bilenem öň negada bir, ýolum düşen mahaly sowlup geçýän ýerim bolan kolhozyň iki sany insizje jaýda ýerleşen okalgasy meniň üçin arzyly ýere öwürüldi.

Irginsizlik bilen okalga gatnaýardym. Käte bir, käte bolsa, iki-üç kitaby hem birbada öýe okamaga alýardym. Her gezekde men kitaby mundanam köp alsam alardym, ýöne Taýyr aga hiç kime üçden köp kitaby almaga rugsat etmeyärdi.

— Häzir-ä şolary bir okaşdyryp çyk, onsoň gelip ýene alybirsniň, okalganyň obadan çykyp gaçyp gitjek ýeri ýok — diýip, jylawdan çekerdi. Taýyr aganyň özüme okap görmegi maslahat berýän kitaplary mana ýaraýardy. Urusly hem-de atly kitaplary gowy görýändigimi öňräk bir gezekde meniň özüm oňa aýdypdym. Ol indi maňa okamaga kitap salgy beren mahaly, hemişe meniň şol sözümden çen tutýardy.

Bir ýola Taýyr aga maňa ynamsyzlyk bilen seretdi. Meniň iki günde okap getiren «Göroglymy» elinde saklap, onuň agramyna çak urýan ýaly bolup birsellem saldarlap

duransoň, ýüregini gizlemän nazaryndaky manyny söze geçirdi. Meniň häli-şindi gelip kitap almagym onuň böwrüni diňlemegine, «şu oglan alan kitapларыny okaman suratyny görüp getirýän bolaýmasyn» diýip, pikir etmegine sebäp bolandygy mälim boldy.

— Şu ýassyk ýaly kitaby eýýäm okadyňmy?

— Okadym.

Men özümde müýn duýmanym üçin pert jogap berdim. Göroglynyň men enemden erteki hökmünde eşidenlerimi hasaba almanymda-da, öňem birki gezek okap çykypdym.

Enem aýtmyşlaýyn, atamda onuň latyn elipbiýinde çykan neşirem bar ekeni. Atam onuň daşyna mata tutduryp, mollaçar adamlaryň kitap saklaýşy ýaly apalap saklar ekeni. Gijeler orta kersen dünđerilip, onuň üstüne pelteli çyra çykandan soň, atam ony ýanyna oturmaga gelen adamlara okap berer ekeni. Ýazyr ýegen bolsa namasyna gezek gelende, ony özüniň labyzly sesi bilen aýdym edip aýdypdyr. Ýöne uruş turandan soň, tiz ol kitap biziň öýümüzden gürüm-jürüm bolupdyr. Atam urşa giden günleri kimdir biriniň ol kitaby sorap, okamaga alany enemiň ýadynda. Ýöne ol adamyň kimdigini enem asla ýadyna düşürp bilenok. Arnageldi aganyň gepinden çen tutsaň, ol uruşda Ýazyr ýegen bilen bile bolanmyş. Ine, şol wagtal-wagtal töweregine türki kowumlardan bolan soldatlary üýşürip, daşlary sylha-sylha bolan bir «Göroglyny» okar ekeni.

Ol Kanotop diýen ýerde wepat bolanmyş. Bir üýşmeleňde şu gürrüni eşidelim bári, şol Ýazyr ýegeniň ýanynda göterip okan «Göroglysy» atamyň kitaby bolsa gerek diýen pikirem kelläme gelmän duranok. Sebäbi nirede Watan üçin jeň bolsa, Görogly hem şol ýerde bormuş.

— Hany onda, ýigit, birsalym atyşyp içeli. — Taýyr aga meniň bilen, hamala, gapdaly ýeke çemçeli — bir tabak unaşyň başyna geçen äheňde gürlledi. — Yzyňa bir seret oglum, kowgular nä halda?

— Ata, ol köp atlar tozana bulaşyp galdy. Ýöne bir al atlynyň kowşy gaty.

— Reňki al bolsa, ol çakandyr, günün aşagyna gaç, oglum, ol basym yzyňdan galar. Çakan atyň gözi güne bolmazmysyn.

— Ol atlam galdy. Indi bir ýyndam gara dor atly kowýar, ata!

— Gara dor bolsa, jeňňelden-jeňňele, tokaýdan-tokaýa tutduryber. Beýle reňk köplenç ozaly gotur bolan atda bolýandyr. Onuň ýedi ýylsyz gijisi galmazmyş.

— Ata, indi hälki atlam galdy welin, bir ýyndam boz atly gaty kowýar.

— Oglum, hany töweregiňe bir seret, heý, şu golaýda dag barmy?

— Bar, ata.

— Onda daga-daşa tutduryber. Boz atyň toýnagý daga-daşa bolmaz.

— Ata, öňkem galdy welin, ýene-de bir demir gyr atly gaty kowýar.

— Sap gyr-a dälmi, oglum?

— Ýok, ata.

— Halys gyr bolmasa bolýar. Sürüber. Bizi kowup ýetmek demir gyra ýaraşmaz!

Taýyr aga, Jygaly beg bolup sorag berip, meniň kitaby okanymy, okamanymy barlady.

Menem oňa öz gezegimde atasyny atyna artlaşdyryp, Hünkaryň netinden gaçyryp, Üçgümmez dagyna göçürip alyp barýan Rövşen-Görogly bolup onuň soraglaryna jogap berdim. Şundan soň Taýyr aga bilen öz ýanymdan, kitaplaryň suratyny görmek üçin almaýa-meniň aramda beýle sorag-jogap bolmady. Men munymy Taýyr aga subut eden hökmünde kabul etdim.

...Penjiräniň önüne barmak hakyndaky pikirime dolanyp

gelen mahalym, düýn ir ertirki bolan waka ýadyma düşüp, birdenem ýylgyryp goýberdim.

...Ýakynda öýe düşen gelinleriň birisi iki eli bedreli ýapdan suw alyp dolanyp gelyän ekeni. Atlaz-parça çolanan gelniň çola köçe bilen sallanyp gelşini synlamak ýakymlydy. Onuň bolup gelşi ýeri gyratlap uçup gelyän zer-zerbap dolagly ýabantowugy ýadyňa salýardy. Boýnundaky güne meňzeş gülýakasynyň şelpeleri agzybirlik bilen şyňnyrdaýardylar. Ol biziň öýümiziň deňine ýetiberende, garşydan pilini önüne kese basyp gelyän eşekli adam görüldi. Gelin ol gelyäni tanadymy, nämemi, ýoldan sowuldy-da, bedrelerini ýere düşürmek bilen boldy. Eşekli gabada gelen mahaly bolsa, ony özüne gaýyn saýyp, eglip oňa eda bilen salam berdi.

Ol adam gaňňanyň üstünde eýläk-beýläk oýkanjyran mahaly, onuň gyzyl-çyzyla bolmaýan adamdygy äşgär boldy oturyberdi. Bu ýerden tizräk ötmek niýeti bilen eşegiň boýny diýip salýan taýagy hem net eden ýerine degmän, dik depeden inip, gök eşegi duran ýerinde ters aýlady. Eşekli adam gelni görüp aljyrap, elden-aýakdan galyp, üýtgäp bolubersi bir rowaýatdaky çopany meniň ýadyma salyp, gülkimi tutdurdy. Enem maňa at müneniň hemem jübüsi altynly adamyň ýüreginiň suwly bolýandygy hakynda gürrüň beripdi.

Gadymy adamlar baran ýerlerinde ýürekleriniň suwly bolmagy üçin giden ýerlerine at münüp, jübülerine hem bir bölek altyn atyp, eselip gider ekenler. Çopan hakyndaky rowaýaty bolsa men oba toýlarynyň birinde eşidipdim.

... Bir ýola bir pukara çopan baýdan hak-heşdegini soramak üçin onuň ýanyna gelipdir. Baý çopany öýe salyp, ojak başynda oturdyp, onuň habaryny alypdyr.

— Baý aga, biz-ä hiç kime dözmän oturan gujagy gor bir maşgalaň bar diýip, eşidip geldik. Indi şony berip, ikimizi maksat-myrada ýetiräýseň diýip geldim!

Şeý diýipdir-de, çopanyň dili onuň pikirindäki dileglerden başga zatlary diläp ugrapdyr. Ýogsam ol aňyrdan gelende: «Baýdan un dilärin, çelök dilärin, berse bir laý geýimgejim dilärin» diýip, päli peslik bilen muňalyp gelyän ekeni. Baý öz öýüne belet bolansoň, dessine nämäniň-nämedigine göz ýetiripdir-de, çopana ojak başyndan biraz beýleräk çekilip oturmagy maslahat beripdir. Çopan gapdala çekilipdir welin, ine, onsoň ýaňky «gyz» diýip, «gujak» diýip kükräp oturan adam «duz» diýip, «biýz» diýip mysapyr gepleri tapyp otyr diýýär. Soň görlüp oturylsa, çopanyň oturan ýerinde bir torba altyn gömlen ekeni. Ony galgadyp ýokary perdä çykaryp, hetdinden aşyryp, gep-sözünü üýtgedip oturanam şol altyn ekeni.

Penjiräniň önüne barasym gelse-de, düşekden welin galasym gelenokdy. Oýalykda ýylyjak ýorgana çümüp, hyýala berlip, göwün islegiňe ýetip, bagtly bolup ýatmak ýakymlydy.

...Howalasy belent Gyr at ýene-de bir ýerlerden çykyp gözyetimdäki üsti keçe basyrylly öýe meňzäp oturan baýryň depesine göterildi. Baýyr işigi şundan soň ýene-de atly, dokuzy doly öýe meňzedi...

Onuň bilen ilki haçan duşuşanymy, haçandan bäri oňa guwanyp ýörenim anyk hakydamda ýok. Ol atyň kitaplar bilen iç döküşip ugranymdan soň, öz aňymda peýda bolanyny welin bilýärin. Özi-de ol at meniň jaýyň diwaryna kakyp goýan, wagtal-wagtal oturyp guwanç bilen synlaýan iki deňemik bolup duran suratdaky Gyr atyma diýseň meňzeş. Ol Gyr atlaryň biriniň üstünde egni galkanly, bili düýrme gylyçly Çardagly Çandybiliň soltany Görogly beg otyr. Suratlaryň ikinjisini men mundan üç-dört aý öň daýymyň beren altyn çayylan peroly awtoruçkasy bilen çalşyp alypdym. Ol surat marşal jukowyň Göroglynyň atyna meňzeş Gyr atyň üstünde — 1945-nji ýylda Moskwada ýeňiş paradyny kabul edýän pursatydy. Onuň ýeňiş paradyny türkmen atyna atlanyp

kabul edendigini gazetler yazypdylar. Şol iki ata meñzeş üçünji bir Gyr at hakynda bolsa häli-häzire özümden özge hiç kim zat bilenok. Men ony hemmelerden gizlin saklamagyň pikirinde. Ýogsam näler, ol hakynda eneme gür-rüňem beresim gelyärdi. Ýöne beýtsem, enemiň meni bir derde ýolugandyr öydüp, howsala düşübermegi mümkin. Gowusy, goý, o-da häli-häzire bu barada hiç zat bilmesin. Onsuzam ol maňa: «Oglum, näme şol gaty alaşa diýip oý-pikire gark bolup ýörsün. Münülmedik şol at bolsun!» diýýär. Enem üçünji Gyr at, meniň öz Gyr atym hakynda bir gün hökman biler. Ýene-de begener «Tüweleme, oglum. Sen agy-njak ataň özi. Sen öýümüzizi ýene-de ata çykardyň» diýer.

...An-ha, meniň Gyr atym ýene-de gözýetimde peýda boldy.

Ol selen meýdanlaryň otlaryny göwüsläp, her ýerden bir basyp çapyp gelyär.

Her gezek Gyr at şeydip dagy dag, düzi düz yzyna tirkäp gelyän mahaly, men özümi, soňundanam bütün dünýäni unudýaryn. Gulagyma özüme ýakynlap gelyän Gyr atyň güpürdisi eşidilýär. Soňundanam şol güpürdä meñzeş sazlaşykly urgular kem-kemden meniň süňňümi eýeleýär. Her gezek ýüregim şeydip at toýňaklarynyň sesi bilen bir perdeden gopup ugran mahaly, men ýene-de özümi Gyr atyň üstünde görýärin.

INNER YÜKI

I

Agam Nurlynyň şol gezek ýüzüme seredişi hele bärde meniň ýadymdan çykyp gidibermedi. Ol maňa şeýle içgin hiç mahal seretmedik bolsa gerek, özümiň-ä ýadyma düşenok.

... Şol gün tomsuň ilkinji günleriniň biridi. Bu wagta çenli biziň maşgalamyz ýurdumyzyň bir ýerlerinde gidip duran urşuň şatysyndan ýeterlik dadypdy.

Kiçi gelnejem Aýsonanyň adamsy Döwlet kakamnyň pata-syny biz geçen ýyl, heniz ejemiň özi aýak üstünde gezip ýörkä alypdyk. Uly agam Agamyrat urşa giden uçurlary yzly-yzyna üç-dört hat iberenem bolsa, o-da indi hat ýaz-masyny kesipdi. Diňe işçi batalonyndaky kakam mahal-mahal hat ýazyp, bize göwünlik berýärdi.

Agam Nurly bolsa biziň öýden «urşa» diýip çykan dördünji adamdy. Kakam bilen iki agam gideli bári ol öýüň kethudasy bolup galypdy.

Gelnejelerimiň ikisi-de ony özleriçe sylardylar, oňa guwanardylar. Ol guwanjy men gelnejelerimiň göreçlerinde görerdim. Her bir işde maslahat salyp, öý eýesi hökmünde onuň pikirini diňlärdiler. Gelnejelerimiň bu akylynyň aňyrsynda men olaryň öz ojaklaryna bolan hormatyň ýatanlygyny bilýärdim. Ýogsam olaryň hersi bir ýaňa çekäýenlerinde-de, Nurlynyň elinden neme gelerdi.

Nurly hem öz gezeginde hakyky öý eýesi bolmak üçin çir-çitirdi. Giç ýatyp, ir turardy. Bizi, kakamdyr agalarymyň yzynda hor-homsy etmezligiň ýollaryny agtarardy.

Käte ol meni özi bilen derýa boýuna äkidip, gizlinje çeňnek guranyp, balyk tutýan ýerlerini görkezdi. Bu onuň kakamdyr agalarym gidensoň, biziň üçin ýörite tapan azyk çeşmeleriniň biridi.

Çeňnekleriň birine ulurak balyk dagy düşäýse dagy, bar onsoň biz hezil edinerdik, bir ýerden ýag tapynyp gowurnyp, daş-töweregimiz bilen, üýşüşip iýerdik. Ýöne, köplenç çeňneklere şapbat ýaly ýa-da ondanam kiçi balyjaklar düşerdi. Gelnejem köplenç olary daşlaryna palçyk çalyp, közde bişirerdi.

Nurly obadan çykýança ony bir özüm ugratdym. Gelnejerimiň bozulyşyp aglaýyşlaryny göresi gelmedik borly, ol iki gelnejem, jigilerim, Donly aga, gonşy-golamlar bilen işigimiziň önünde hoşlaşdy. Şol gezek ol birinji gezek meniň hakyky adymy hem tutdy, ýogsam bolsa, öýde ýörgünli adym «Ýazly akga» ýa-da «Ýemşik bedredi». Maňa şeýle jana degiji lakamlaryň dakylmagyndan ýakyn adamlarymyň her biri özüçe lezzet alardy. Ejem «Ady kemsidilip tutulan adama göz degmezmiş» diýen yryma ynanyp, köplenç meniň lakamymy gysgaldyp, «Ýemşik» diýip tutardy. Hakyky adymy tutýan diňe iki adam bardy, o-da kakam bilen uly gelnejemdi. Kakama käte özüme ýakymсыз lakamlaryň dakylýanyny aýdyp arz edenimde: «Ýagşy ýigidiň ady köp bormuş, oglum» diýip, göwünlik bererdi. Ýöne kakam agalarymy ýanyna çagyrrar, keýýär, gerek bolsa olara birki şarpyk hem çalaýmakdan gaýtmaz, emma gaýdyp olary meniň lakamymy diline almaz ýaly eder diýen tamam welin ondanam çykmaýardy.

Maňa dakylan bu lakamlaryň hersiniň kiçijigem bolsa öz taryhy bardy. «Ýemşik bedre» lakamy burnumyň adaty burnlardan biraz ýemşik bolany üçin diýilse, «Ýazly akga»

adym, özüm-ä bilemok welin, aýdylyşyna görä, üç-dört ýaşly oglanjyk mahalym «Näme akgama «akga» diýýäňiz-de, maňa diýeňzok, menem ullakan adam ahyryn diýip, aglamjyrap ters dawa tutanmyşym. Hatda, ýüzüme seredilen wagty boýumy uzynrak görkezmek üçin daraklygyma hem galanmyşym.

Agalarym şeýle wakalary ýatlaşyp, bu lakamlaryň döremegine meniň hut özümi günäkär ederdiler.

Dogrudanam, şol günler meniň wagtyndan öň uly adam bolasym gelyärdi. Ýöreýşimi-de, oturyşymy-da, gepleýşimi-de kakamdyr agalaryma meňzetjek bolup çir-çitirdim.

Obamyzda toý bolsa gazan-gazan palawy hemişe meniň kakam bişirerdi. Özge obalar-a bilemok welin, on-on baş gazanda palaw taýynlap, milleti sowmak biz obada erkek kişileriň işi hasap edilýär. Kakam eli kepgirli palaw taýynlaýan mahaly ýaş-ýeleňlere «Ony eýdiň, muny beýdiň» diýip, gazanlarda ýanýan ýaglara esewan bolup yörşüne buýruk berişdirerdi.

Oba ony sylardy, bir diýenini iki gaýtalatmazdylar. Öz ýanymdan men şeýle abraýly kakamýň barlygyna begenerdim.

Uruş turman, hemme zat öňki-öňkülik bolup duranlygyn-da näsini aýdýaň, meniň bagtymy görüp, höwes edýänler kändi. Günüm çaga pişiginiň günü ýalydy. Üç agasy, iki yeňnesi, ata-enesi üstünde bolan adam ýogsam, nähili bolmalymyşyn.

... Ýazly, gol doly maşgala indi saňa galdy, inim. Jigileriňe, gelnejeleriňe göz-gulak bol. Tüweleme, on üç, on dört yaşapsyň, indi senem oglan-oglanjyk däl. «Ýagşy niýet — ýarym döwlet» diýer ekenler, ýagşy niýetde bolgun! Özüm öwrülip gelsem-ä ne hop, bu aladany hiç kime ýetirmerin, yöne pelek işidir, bilip bolmaz, eger gaýdyp gelmek miýesser bolmaýan wagtynda, meniň boýnumda duran karzlary seniň özüň üzmeli bolarşyň. — Ol ýuwdundy-da, uly gelnejemiň bilezigini, kiçi gelnejemiň sümsülesini, gyz gupbasy

bilen bilezigi — hemmesini bilelikde «kömek fonduna» eltip tabşyrandygyny aýtdy.

Tylla çayylan şol şaý-sepleriň eýýäm topa-tanka öwrülip, telim duşmanyň bize tarap gelyän ýoluny kesendigini lezzet almak bilen ýatlady.

Uruş-galmagal gutaransoň, elim agzyna ýeten mahaly Mary bazaryna gidip, şol zatlary täzeden satyn alyp, getiribem eýeli-eýelerine gowşuryp, olaryrazy etmelidigimi ýatlatdy. Mary bazarynda tapylmajak zadýň bolmajakdygyny, gerek bolsa ol ýerden guş süýdünem tapyp bolýandygyny nygtady.

Şaý-sep bilen baglanyşykly soňky sözler diýäýmeseň, Nurlynyň aýdan köp sözlerini men ozalam bir ýola eşidipdim.

Ol sözleri öň kakam bilen uly agam Agamyratdan bir ýyl soň urşa giden Döwlet kakam aýdyp gidipdi, Nurlý häzir onuň sözlerini özüçe gaýtalap, ony meniň gulagyma guýýardy.

Onuň ýene-de bir zatlar aýdasy geldi, ýöne näme üçindir, dodaklar münküleşseler-de, Nurlynyň aýdasy gelen zadyny geplemedi. Ýogsam kimdir birinden tälke etdi diýer ýaly hem däl, häzir orta ýoluň üstünde duran bir biz, aga-ini ikimizdik.

Ýok, ol maňa aýdasy gelen zadyny aýtdy. Hawa, özi-de adaty aýdylyşyndan birneme başgaçarak, gözleri bilen ýüregini meniň gözlerime daşap aýtdy.

Şeýle-de bolsa, men wagty bilen onuň özüme näme diýenini anyklap bilmedim. Hut şonuň üçin bolsa gerek, Nurlynyň şol gezekki özüme seredişi meniň wagty bilen ýadymdan çykyp gidibermedi...

II

Gelnejem, Sarygyz üçimiziň üç bolup suw tutýan ýerimiz obadan ses ýetimlik meýdandy. Bu ýer ýazyň ahýrlarynda

brigadanyň suwçularynyň arasynda bolan paýlanyşyk mahaly kiçi gelnejem Aýsonanyň bijesine düşüpdü.

Gowaça ösüp, iş köpelip ugransoň Sarygyz bilen meni hem oňa kömekçi edip bellediler. Sarygyzyň meni mylaýymrak bir çakany bolaymasa, iş oňat ugrugyp gitdi. Ol ilki göräýende maňa göwniýetmezçilik edipdi.

— Erkek diýip ýanymyza goşýanam şumuka? Suw çeken gamyşa meñzeşräk diýäýmeseň, bolýar eken-dä...

Günler has tiz geçip ugrady. Suwçynyň hysyrdysy özüne ýetik bolýar, bir atyzy suwaryp, göwnüme jaýladym etseň, başga bir atyz suwsap-süllerip oturandyr. Şeýle-de bolsa suwçulardan boşlagragy bir mendim. Häli-şindi oba gidip gelyänem, ol ýerden gerek-ýaragymyzy getirýänem, obamyzyň ortasyndaky garakelle radionyň habarlaryny diňläp gelyänem ýene-de mendim.

Agşamlaryna biz brigadiriň ýylgyndan oňaryp beren teläriň üstüne çykyp, şol ýerde serginläp ýatardyk. Ýyldyzlary, süýtli okara bolup görüňýän aýy synlap, uka giderdik.

Ilki-ilkiler meni günün-güni töwerekdäki köne ýaplaryň içinde metgi bolşup uwlaşýan şagallar üýşendiren hem bolsa, soňabaka bu zatlar adaty bir zada öwrüldi ötägitdi.

Bu gün ýene-de oba gidip gelmek meniň paýyma düşdi. «Diliň süýjäp geläýediň-dä» diýip, erkek kişi deýin dogumly, zeberdes bolany üçin ady obada «Diň gyz» diýlip tutulýan Sarygyz öýe äkitmek üçin ýüpe çykan otumy eşege ýükleşip durşuna ýagşy niýet etdi.

Men düýn däl, öňňin obada bolup, hoş habar bilen dolanyp gelipdim. Bu habar hemmeleriň köpden bári eşidesi gelip ýören habarydy. Diktör biziň goşunlarymyzyň gitlerçi basybalyjylary Watanymyzyň çäginde kowup çykarandygyny aýdyp, meni begendiripdi. Menem öz gezegimde gelip, Aýsona gelnejem bilen Sarygyzy begendirdim.

Diktoryň iň soňky aýdanlaryny bolsa, sesimi onuň sesine meñzedip, dabara bilen, her sözüme agram berip gaýtaladym.

— Türkmen ýigitleri hem dürli frontlarda ýüzlerçe gahrymançylyk görkezip, bu beýik ýeňşe öz mynasyp goşantlaryny goşdular...

Gelnejem begenjine bäs gelip bilmän sessiz aglady. Sarygyz bolsa: «Onda indi soldatlar üçin keşdeli börük tikibermeli-dä?» diýip, der-çaň siňeň saçlaryny sypalan bolup durşuna, birhili meniň sözlerime ynanmaýan ähende gözlerime sere-dip ýaňsyly gülümsiredi.

— Eliňden näme gelse ediber, Gitler hanyň-a yzyna şakyrdyk dakylady — diýip, men öz sözüme ynamsyzlyk elilenini halaman Sarygyzyň soragyna gaharlanybrak jogap gaýtardym.

— Diliňe guwan, başlyk, agzyňdan hudaý eşitsin. — Sarygyz şeý diýdi-de, bizden beýleräkde güýmenen bolup aglap ýören gelnejeme seredip, çynlakaý görnüşe geçdi.

Men günortanyň önüsrasy dolanyp geldim. Gelnejem teläriň kölegesinde gawun iýip oturan ekeni. Ol meniň eşekden düşenimi görensoň, dyzyna çenli çyzgalan köýnegini dabanyň aşagyna çekdi. Men gele-gelmäne suwuň ýagdaýy bilen gyzyklandym, ýöne gelnejem soragyma jogap bermäge gyssanmady, ilki bilen jigilerimiň, uly gelnejemiň saglygyny sorasdyrady, obanyň täzelikleri bilen gyzyklandy. Meniň soragyma bolsa, ol öz sowallaryna kanagatlanarly jogaby alandan soň dolanyp geldi.

Häliäk Sarygyz bilen dykynyň önüne birki gujak buýan atyp suwy birneme azaldandyklaryny, ýogsam, onuň özlerine eýgerderden artyk bolandygyny aýdyşdyrady.

Men saýanyň gapdalynda ýatan pilimi aldym-da, saka gidip, suwy köpeldip gelmekçi boldum. Ýöne gapdalyndaky gawunlary sypaşdyryp ugran gelnejem, birki dilim gawun iýip gitmegi meniň ýadyma saldy.

— Öz ekenimizdenmi? — diýp, men horjunyň gözünden torluja tumşuklaryny görkezip ýatan gawunlara seredip gyzyklandym. Gelnejem:

— Özümiziňkiden. Ýany bir sowujak zat isledim-de, gidip kölgede duranraklaryndan baş-alty sanysyny getirdim — diýdi.

Gelnejem gürrüň arasynda, bu ýyl gawunyň başyna görendigini, isrip etmän ýygnap bolsa, onuň kak edere-de, sök edere-de, goňşulara paýlara hem ýetjekdigini aýtdy. Indiki oba giden wagtyň äkidip, jigitlerime hem dadyrmagy ýatladyp goýdy.

Ol käseläp iýip oturan gawunynyň suwuny gyryp, gys-sanybrak içensoň, elindäki tygyny maňa uzatdy.

— Hol-ha, horjuny al, düýnki zagara nandanam el ýalysy bardyr. Meniň-ä işdäm almadý. Sowujak bir zat bolaymasa, agzyna zat ýaranok. Wi... Ýogsa-da... — Bir zady ýadyna düşürip gelnejem töweregine garanjaklady:

— Ýazly, şäher tarapa seret hany, Sarygyz-a görüňän däl-dir, alla. Oňa-da gyz, şol ala iş bolady. Görüňän bolsa telpegiňi bulap goýber, birki dilim gawun iýsin, ertirkije içen bir owurt süýdüdir oň.

Men iki-üç gezek telpegimi bulaylamsoň, hol allowarrada löňnöldäp suwa esewan bolup ýören Sarygyz saýa tarap öwrülip, pilini ýokarsyna göterdi. Bu onuň «Gördüm, ine baryň» diýdigidi.

Gawun dilimläp iýip oturyşyňa pikirimi ýene-de gelnejemde saklandy. Onuň günäli guş ýaly muňtaryp oturyşyny görüp birhili boldum. Keýpim bozuldy. Agamyň patasyny alan günümüzden bári gelnejem tanalmaz ýaly üýtgapdi. Onuň al öwsen ýaňaklary çekilişipdi. Balkyldaýan mylaýym gözleri hem mese-mälim goçalypdy. Nazary öçügsidi. Göwnüme, gelnejem eräp-eräp gutaryp baryň ýalydy. Mahal-mahal ol edýän işini ýadyndan çykaryp, bir nokada serederdi-de, öweler oturardy. Men onuň Saparguly düýeçiň aýaly ýaly agyr ýitgini ýüregine sygdyryp bilmän, birden bir zyňan tapy-naýmagyndan, aýakýalaň-başaçyk, obany aýlanyp, it bolup üýrüp gezmeginden howatyr edýärdim: «Derdi-belaňy dep

edeweri» diyip, ejemiň üř edip gaytalan sözlerini gaytalaýardym. Ýüregim bilen kimdir biriniň kömegini sorayırdym...

Gowaçalaryň arasg bilen her ýerden bir ätläp gelyän Sarygyz menis pikirimi böl-di. Ol maňa seredip gülümsiredi:

— Başlyk, gelibildiňmi?

— Hawa, geldim. Arma-da!

— Öwsüp otur, başlyk!

Bu Sarytyzyň «Iýen-içeniň özüňki, gören-eşideniňden habar ber!» diýdigidi. Ol hernä öz pikirini adaty aýdylyşdan biraz başgaçarak edip aýtmany kem görmezdi. «Başlyk» bolsa maňa ýakyn-da dakylan täze lakamdy. Meniň bu lakamy alşyma öz brigadamyzyň adamlar-a beletdir.

Lakamy maňa gelnejem, Sarygyz üçimiz şu meýdana suw tutup ugran günümüz Dostmuhammet başlyk dakypdy. Ol köpçüligiň arasynda meni bu iki suwça başlyk belläp, indi şulara bir zat bolaýsa, başym bilen jogap bermeli boljagymy nygtap, meni oglansyratdy. Eger biziň suw tutan kartamyzdan köp hasyl alynsa, ýyl ahyrda meni hem Moskwa, medala ýazylyanlaryň arasynda goşjakdygyny aýdyp beleň berdi. Şunuň ýaly kesä çekere gep tapsa, Sarygyza başga zat gerekmi näme?! Şol günden bäri onuň dilinde meniň ýörgünli adym «Başlyk».

Sarygyz suwly salmadan ýüzüni ýuwanson, aňyrsyna öwrülip, etegi bilen ýüzüni süpürdi. Gelibem, erkek adamlaryň oturyşy ýaly, aýbogdaşyny gurup, meniň garşymda oturdy. Gülüm-siräp, lak atdy:

— Başlyk ýaňy biziň öýüň duşundan geçip gelyärkäň, gazygymyzda del eşeg-ä gören däl-siň?!

— Aý, ýok. — Men ýeňsämi gaşap, olaryň duşundan geçip gelyärkäm gören zadymy ýadyma saljak boldum.

Gelnejem Sarygyzyň näme diýjek bolýanynda bada-bat düşünen borly, ol barmaklary bilen saçynyň bir bölegini sanayan ýaly, bölüp-bölüp oturyşyna: «Oglan bolýan-a» diýýän

manyda meniň ýüzüme seredip goýberdi. Sarygyzys gür-rüňinde bir aýlawyň bardygyny çak etsem-de, bada-bat hiç zady aňsyryp bilmedim. Bir-de gelnejemiň ýüzüne seretdim, ýene bir-de Sarygyzyň ýüzünden bir zatlar aňjak boldum.

Şol barmana-da, olaryň öýüniň golaýynda gören zadym hakydama geldi.

— Ýogsa-da, Körje maman-a gördüm, ol arkasy bir goltuk buýanly geçip baryan ekeni.

Sarygyz meni diňläp, ilki ýylgyrды, soňundanam perişan bolup, eşidiler-eşidilmez pyşyrdady.

— Görýän welin, şu Torly keliň gyzy ikimiziň maňlaýy-myza erkek geýimini ýuwmak ýazylmadyk borly...

Çöl bol-a, çöl bolmuş.

Ol şeý diýdi-de, birdenem oýunlyk bilen başlanan gür-rüniň çyna ýazyp gidenini duýup, gülümsiredi-de, ýene bälçiredi:

— Ýazly jan, seniň bar ýeriň bolýar, şu günlerde erkek adamyň ysyny alyp ýöreniň nämä degenok.

Soňundanam ol «Şeýle dälmi?» diýýän manyda gelnejemiň ýüzüne seretdi. Gelnejem özüniň utanandygyny ýüzünde alamatlandyryp aşak seretdi.

Men gawundan boldum etdim-de, pilimi egnime atyp, suwa aýlanmak bilen boldum. Sarygyzyň perişan keşbi hem meniň bile gaýtdy.

III

Gözyetimden salgym bolup görnen üç atlyny men bada-bat tanadym. Ýogsamam bu üç atlyny biz obada tanamaýan bir barmydy? Öňden gelyän çal atly Dostmuhammet başlyk bolmaly. Ol her gün, gün ýeri mazaly gyzdyrandaň soň ata çykyp, pagtalaryň üstünden aýlanyar. Bu onuň endigi. Men Dostmuhammet aganyň gowaçanyň üstüne salkynda aýlanman, günortanyň jokramasyny saýlap almagynyň sebäbini

biraz soňrak, özüm suwçulyk edip ugramsoň bilip galdym. Yssyda suwsan gowaçalar reňkini öçürip, «Ine, men» diýşip oturýanyňa indi men belet.

Atlylaryň ikinjisi bolup bilse, Mele şeýtanyň hut özüdür. Ol obada tebigaty agras Dostmuhammet başlygyň ugruny tapýan, gerek ýerinde ony öz isleýşi ýaly hereket etdirmegi başaryan iki adamyň biri hasap edilýär.

Üçünji atly repide yüz, Sumsar wagadyr. Men bu iki ülpetiň adamsy urşa giden ýeňlesräk gelinler bileň ara sazlaýandygyny telim ýola eşidipdim. Olaryň çola ýerde goçmyratlyk edip ýörüşleri göwnüme ýaramasa-da, alaçsyz, bilmedik-sirän bolup ýörenleriň menem biridim.

Her gezek olary gerenimde, ýadyma düşýän bir waka häzir ýene-de meniň ýylgyrmagyma sebäp boldy.

Bu waka kolhozymyzyň gurlan ilkinji ýyllarynyň birinde bolanmyşyn. Ony men bir gürrüňçilikden eşidipdim. Bir gün, niredendir bir ýerden, obada bir agaç oturgyç peýda bolupdyr. Şol güne çenli beýle oturgyçda oturyp gören-ä beýlede dursun, hatda şeýle oturgyjy gören adam hem az-az eken.

Her gezek ýygnak bolanda, oturgyçda hondanbärsi bolup, başlygyň özi oturdyr. Şundan soň özüni ýap gazyp, ekin ekip ýören daýhanlardan bir gez ýokary saýýan Sumsar waga hem ýygnaklarda suwkädiniň üstünde oturmany çykarypdyr...

Atlylar ýakynyma gelen mahaly, ýaşkiçidigimi ýadyma salyp, olara salam berdim.

— Saglykmy? Arma-da, başlyk! — Meniň salamymy Dostmuhammet aganyň bir özi aldy. Hany, başlyk, beýleki işgärleriň nirede?

— Olar-a, ana, hol çiginden aňyrdadyr. Öýläнки suw aljak ýerimize çil çekip ýörendirler.

Men sagyma öwrülip, gelnejem bilen Sarygyzyň hars urup işleşip ýören tarapyna elimi uzatdym hemem Dostmu-

hammet aganyň yssyda julk der bolup derlän dyzmaç atyny höwes bilen synladym.

— Sen näme köwejekläp ýörsün, baryp çil çekiberseň bolmadymy, ýa bu gün sähet dälmi?

Repide ýüz Sumsar waga, waga-waga gepläp, meniň üstümden döküldi:

— Başlyk, muny ýok edip, gelnejesiniň ýanyndan aýyrmagymyz gerek. Muň mysalasy jan gynap işlejek adama menžänok.

Jel-jelleyän düşnüksiz nazary bilen meni synlap duran Mele şeytan hem Sumsar wagany mamla tapyp, maý bolanda onuň gepine gep goşdy.

Müýnsüz wagтым, özi-de yetişiksiz günde ser-sepil bolup hars urýan wagтым bu sözleri eşitmek mana agyr degdi. Ýatan keseklerden alakgetdin Sumsar waganyň ýazzy maňlaýyna beräyesim geldi. Ýöne kakamyň, agalarymyň obada ýoklugy ýadyma düşüp çekindim. Olar bar bolanlygynda, kimdir birinden çekinmek, kimdir biriniň minnetini çekmek meniň ýadyma hem düşmezdi. Meniň aýlan kesegim Sumsar waganyň maňlaýynda ýa-da ýüzüniň bir yerinde pytrardy.

Bu etmişim üçin mamladygymy düşündirip bilsem, agalarym mana «şeydipsiňem» diýmezdiler. Yrsarap geleniňem jogabyny özlери maňa ýetirmän nagt bererdiler.

Ýogsa-da, men näme üçin bolsady ekip otyryn-a, olar bolanlygynda häzir men palçyga bulanyp, bir garnym aç, bir garnym dok suw tutup ýörermidim?

Dostmuhammet aga meniň ynjaп düýrügenimi gördi-de, elindäki jylawy eýeriň gaşyna taşlap, at üstünden töweregi parahat synlap oturyşyna, Mele şeytan bilen Sumsar waganyň sözünü hasaba alman gepledi.

— Başlyk, hol-ha suwsan bölejik-bölejik yerleri görýäňmi! Ana, indi haýal etmän şol yerlere suw almaly. Güýjünizi şol

ýere jemläň, çiginden ýokarlygyna bolsa erte öýländen soň hem suw alsaňyz bolar.

Ol eýeriň üstüne biraz eglibräk oturyşyna gamçysyny uzadyp suwsan ýerleri salgy berdi. Ýolugra brigadirimizi gyssap geçjegini, bize kömege ýene iki adam iberjegini hem aýtdy.

Men bulary tizräk başymdan sowmak üçin başlygyň her sözüne göwünjeňlik bilen «hoş» diýýän hem bolsam, pikirim Mele şeytan bilen Sumsar wagadady. Elimdäki pilimi olaryň güpesinden inderäyesim-inderäyesim gelyärdi.

— Bu ýeriň ýandagy ne guran? — diýip, henizem töweregi synlamagyny dowam etdirýän Dostmuhammet aga meniň palçykly aýaklarymda nazaryny egledi. — Başlyk, agşam bar-da ysgylatça aýt, maňa bir jüp çaryk bersin diýdi diý! Hyk-çok edäýdigem, kontora gel-de, maňa aýt!

Gelnejem bilen Sarygyz hem, şol barmana, onuň ýadyna düşen bolsa gerek. «Üç çaryk diý» diýip, Dostmuhammet aga ýüzugra öz sözüne düzediş girizdi.

— Düşnüklimi?

— Düşnükli.

Şol gezek birbada üç çarykly boljagymyza az begenmedim. Täze çarykly bolanymdan soňra, köne çarygymy suw tutan mahaly geýmegi, täze çarygymy bolsa apalap, oňa-muňa giden mahaly geýmelidigim hakynda hem oýlandym.

Ýöne bular gidensoň hem Mele şeytan bilen Sumsar waga beýnimden gitmedi, ganym gyzyp hereketlerim üýtgedi.

Giç öýläňler, her gün biziň ýanymyzdan bir eşek ýüki ot äkidýän Donly aga gelip gidensoň, meniň gazabym has-da artdy. Ol maňa mekdepden gelyän uly gelnejemi Mele şeytanyň oglunyň helabas berip itine ýardyranyny aýdyp, gonjuma gor guýup gitdi.

— Senjagaz sokudaşy, ekinimize giren Oraz agsagyň eşegini ýenjşiň ýaly, öl çybyk bilen ýenjip, içimi sowatmasam

bolmaz — diýip, men işläp ýörşüme Mele şeytanyň ogluny ýatlap gyjyndym.

— Nätmeli? — diýip, özüme sorag berip, öwran-öwran böwrümi diňledim. Gözümiň önünde Nurlynyň keşbi peýda boldy. Ol ýene-de şol gezekdäki ýaly düşnüksiz nazary bilen meniň ýüzüme seredip dur. Gözleri bilen ýüregindäki pikirl-erini meniň gözlerime daşayar...

— Gaýrat et, inim, öýümiziň eýesi bolup galandygyňy unutma, gaýrat et...

Ikinji bir gezekde ol gözler maňa «eden tamamyza çyk-mady, inim, sendenem bir öý eýesi bolarmy?..» diýip, gy-jalatly seretdi. Onuň bu garaýşy meni ýene-de heýjana getirdi.

— Agam, seniň gözleriň näme diýýär, türkülesene, men-em bir bileýin-le?! — diýip, oňa ýalbarasym geldi.

Agşama çenli Nurlynyň şol garaýşy meniň bilen ýene-de birnäçe gezek yüzbe-ýüz boldy.

IV

Iki-üç gün geçse-de, Donly aga bilen bolan gürrüň gu-lagymdan gitmedi. «Bu doňuzlar wagtyndan peýdalanyp, depä çykdy, oglum. Ite ýardyrsalaram, gije-girim öýüne gelip, ejiz maşgalaň sagrysyny sypaýanlarynda hem bularyň towugyna «tok» diýjek ýok. Urşuň gidip duran mahaly, döwletiňem bu wenezzinalara eli süýşmeýän borly».

Donly aga bu gürrüňi Mele şeytan bilen Sumsar wagany göz önüne tutup aýdypdy. «Men bütüki yerinden gelme şeytanyň atasyna beletdirin, o-da arryk sygryny urup-urup, janaweriň endamyna çiş ýöränsoň: «Sygrym bogaz, bu gün-erte gölelejek» diýip, satanlaryň biridir ol». Donly aga şonda şey diýdi-de, Mele şeytany pisindi oturmazlyk bilen ýatlap geçdi.

Bu sözler şu iki-üç günün içinde, telim gezek meniň beýnimde gaýtalandy. Her zatlar göwnüme geldi. Indi gijelerine hem oňly uklap bilmeyärdim.

Şol günleriň birinde men gije öýe bir horjun gawun getirdim-de, ir ertir öýden oýandym. Göwnüme, şu gezek men onuň oglunyň bu etmişini görmedik bolaysam: «Aý, entek bujagaz agzysary ekeni, her iş edäýenimde-de mundan maňa garaw ýok» diýip, gelnejelerimiň töwereginde aýlanybererli görüldi.

Şeýtanyň oglunyň bu etmişiniň aňyrsynda men onuň özüniň bardygyna birjik-de şübhelenmeyärdim.

Elim paltaly Mele şeýtanyň howlusyna giren mahaly, onuň heleýi abşarylyp sygyr sagyp oturan ekeni. Poşşuk heleý boýnuny süýndürüp, meniň gelyänimi görse-de, dilegçilige gelyändir öýtdümi-nämemi, birbada üns bermedi.

— Hany, bar, heleý, ol sokudaş ogluňy getir, itini küşgürip, gelnejemi ýardyryny üçin men ar aljak!

Biraz tolgunanyň üçin bolsa gerek, geplän wagtyň sesim sandyrap eşidildi. Meniň paltamy sypalap duranymy gören mahaly poşşuk heleýiň tas ýüregi ýarylypdy. Gulagynyň eşiden zadyna ynanman, alarylyp-alarylyp meniň ýüzüme seretdi.

— Bar, ogluňy getir diýilýär saňa ýa-da öýüňe girip, ukuda ýatyrka çapaýynmy?! Men poşşuk heleýiň üstüne ikilenç herreldim.

Aýal bilen ýokaryk göterilen süýtli bedre alaşakyrdy bolup onuň elinden gaçdy. Sygyr ürküp, ýüpüniň ýeten ýerine çenli ylgap gitdi-de, şol ýerdenem möle gözleri bilen meniň hereketlerimi howpurganyp yzarlamaga durdy.

— Heý, waý, oglum, oglum bilen näme işiň bar, gelnejäni nä meň oglum ýardymy, it ýardy ony, it. Hol-ha it, zoruň bolsa şoňa görkez — diýip, niräk gitjegini bilmän aljyrap duran heleý eli bilen maňa ot küdesiniň gapdalynda

ýatan iti görkezip walalaýlady. Gopguna başyny göteren it meni ýat gördi-de, ýüzüni mojuk edip, ýakynlap hyňrandy. Men paltany itden salsamam saldym welin, o-da wagtynda towsup, öz agramy bilen meni ýere ýazmaga ýetişdi. Alagowurdy bolup dyzanyp durşuna tutsaply paltany hatladyp-hatladyp dişleşdirdi.

Men şol barmana, itiň badyna serlip ýatan ýerimden janhowluma sag elime ilen bir penje gummy itiň ýüzüne okladym. Onuň gazaply lowurdaýan gözleriniň öňi garalyp gitdi. Maňa itiň az wagtlygam bolsa, garagynyň gapylan wagty şol arada tasap turup hol beýledäki ota dürtülgi duran çarşagy almaga maý boldy. Sançmak ýadyma düşmän, ýokarymda aýlap-aýlap ony itiň depesinden inderdim. It bir çaykanan ýaly etdi-de, iki-üç ädim ädip-ätmänem kese ýykyldy. Men düýrmekligim bilen onuň üstüne özümi okladym. Soňundanam üstünde atlaý oturyp, bar gahar-gazabym bilen onuň demliginden bogdum.

Töwerekde goh-galmagal köpeldi. Şol arada kimdir biri meni yeňsamden penjeläp, itiň üstünden göterdi-de, beýläme öwrülmäge ýetişmänkäm, owurdyma doňdurdy.

Men galgap, hol beýläk düşdüm.

Meni uran heleýiniň galmagalyna ukudan turup gelen, Mele şeytan ekeni. Men birsalymdan Dostmuhammet başlygyň hem töwerekde üýşüşen märekäniň önünde özüme tomaşa edip duranyňy gördüm. Üst-başymy kakýşdyryp, ýerimden turdum-da, gaharyma Mele şeytanyň ýerde togalanyp ýatan bagana telpegini top depen ýaly bat bilen depip, pyzyp goýberdim.

— Häzir men seniň itiňden gelnejemiň aryny aldym. Meni uranyň üçin bolsa seniň otuňy, soň bir günem gelip öýüni otlajak. Bir çeträk ýerde duşsa bor, ogluňyň hem depgi sanyny yüze ýetirip, garnyny ýaraýmagymam mümkin.

Men şey diýdim-de, onuň otuna topuldym.

— Wiý, büý-ä bir duran gyzylym däli ekeni — diýip, poşşuk heleý alawlap ot alyp duran ot küdesini göz önüne getiren borly, ylgaşlap gelip, meniň aýagymdan ýapyşyp nadaralyk etdi. Aglamjyrady.

— Il-gün-uw, tutuň, tutaweriň-uw bu ýaşlary kesilmişi!

Meni ýerli-ýerden gelip tutdular. Mele şeýtan töwerekde köwejekläp ýörşüne ýangynly hüňürdedi. Gaharyna bäs gelip bilmän saňnyldady.

— Goyberiň hany şony, näme edýän bolsa edenini göreýin! Bolduň meň başyma Pilmahmyt. Otuny saňa otla-dyp, şu adamlaryň içinde jany ýokdur öýdýäňmi, sümükli poh.

«Agzyndan süýt ysy gitmedik» diýen wagty ol burun-larynyň deşiklerini giňeldip, hamala meniň agzymdan süýt ysyny alýan ýaly hereket etdi.

— Barybir, bir gije il ýatanson gelip, külüni göge sow-ryrn. Ertir şu köçeden gelnejem geçen mahaly itiň üýräýse-de, soň oňlulyk tamasyny etme!

Men bu sözleri Dostmuhammet aganyň duranyny hasaba alman, Mele şeýtanyň gözüne seredip aýtdym.

Şol arada bir ýerden Donly aga hem hasasyny süýräp peýda boldy. Meniň elimi gysymlap, hiç kime seretmän gepledi:

— Men siziň toparyňyzda galan ýeke-täk garry töňne, sen mana «hä» diýäýmelisiň, oglum. Men seniň ataň bilen basalaşyp ulalan adam. Demiňden düşüş, oglum! Gyssan-mazlar, kasas kyýamata galmazmyşyn, bu gün şarpyk iýen bolsaň, erteki gün sen ony eýesine, taňryýalkasyny bilen iki edip gowşurarsyň. Oglanlar sag-aman başbitin gelsinler bakaly...

Töwerekdäki adamlar hamala gepläp-gepläp dilleri ýadan ýaly, erjellik bilen dymýardylar. Üşerilişip, meniň hereketlerimi gözleri bilen yzarlaýardylar:

— Ala-mula şeýtan, entek ikimiz hasaplaşarys!

Men ýene-de depilen telpeğine ýapyşan çöpleri çöpläp, aýryp duran Mele şeytana gözümi alardyp, onuň adyny ýaňsa aldym.

Başlygyň duran ýerine sereden wagtym onuň heniz hem elini arkasyna tutup, şol duran ýerinde duranyny gördüm.

Donly aga bilen tirkeşip, düz ýola çykamsoň, ol meni öwdi.

— Şir ýigitleriň hemmesi Orsýete, Meskewi goramaga gitdi diýip ýördüm weli, hudaýa şükür, ýek-ýarym obada galanam bar ekeni. Ömrüň uzak bolsun! Şeýtanyň-a agzyna uçuk gaýnan bolsa meniň it bilen urşan mahalyň gerek...

Meni işigimiziň önünde köpden bäri ýoluma seredip duran uly gelnejem garşylady. Onuň nazarynda «hemme görkezjek oýunlaryňy görkezip gutardyňmy?» diýen äheň bardy. Ýöne ol dili bilen maňa ýagşydan-ýamandan hiç zat diýmedi.

Häzir onuň ýerine ejem pakyr bolanlygynda hsmme zatlar başgaça bolardy.

— Näme dälirediňmi? Heý, başlygyň «güjügi» bilenem bir agyz deňäp menjeşerlermi. Başlyk başlykdyr, onuň adamlary bilen ýaka tutuşyp mamla bolasyň yok... Garaz, barara gapy goýma-da» — diýip, käýinip, küpürsärdi.

Gelnejem meniň it bilen urşan mahalyň, sallam-sajak bolan köýnegime seredip biraz duransoň, içerik girdi-de, agamyň negada bir egnine geýen ajarly köýnegini getirip berdi.

— Al, egniňdäki sylhaňy çykar-da, şuny geý. Onsoňam Ýussyny çagyr, eliňdäki ýaralaň üstüne siýsin!

Bilesim gelse-de, bu etmişime gelnejemiň garaýşyny aňyp bilmedim. Onuň ýüzi adatdakysy ýaly parahat hem durnuklydy. Hereketleri goýazy hem ynamlydy. Uly gelnejem hiç mahalam, kiçi gelnejeme meňzäp mähirli ýylgyryp, alçaklyk etmegi başarmazdy. Az geplärdi, çagalaryny berk tutardy.

Gürrüñçilige gelen goňşy aýallar ejemiň ýanynda ony «Gala sesi ýok, işine ygtyýar gelin» diýip öwerdiler.

Meniň üçin bolsa ol tapmaça ýaly adamlaryň biridi. Şeýle adamlaryň pikirini ýüzünden okamak hemişe kyn bolýar.

Içerden bir işlere güýmenip çykan gelnejem, henizem meniň ýanymda jigimiň ýokdugyny görüp, onuň gözlegine özi çykdy.

— Ýussy. Ýusup-uw...

— Mäme, eşege mündiýjekmi? — Öýüň arkasyndan bir ýerden Ýusubyň sesi eşidildi.

— Hawa, gel bärlik, ine, agaň Görogly bolup gelipdir. Gelnejem ahyr ýaryldy. Jigim ylgap, begenip gelen wagty gelnejem: «Hany dyz-z et, köşek» diýip, başardygyndan mylaýym gepläp, oňa meniň ganjaraň ellerimi görkezdi.

Beýle ýumşa garaşmadyk Ýussujyk yza tesdi-de «Ä-ä, dyz-z edesim gelenok» diýip ýüzüni çytdy.

— Gerek bolsa, şu-da tezegini derman eder. Utanan bolýar-a. Görülmedik zadyň barmy diýsene — diýip, gelnejem Ýusupdan tutup duran elini silkeläp «Bol!» diýip, ony gyssady.

Gelnejem el-aýagyndaky ganjaraň, häzir bolsa sowaşyp biraz agyryp ugran ýaralaryma «em edensoň» men yzma, gelnejem hem Sarygyz bilen suw tutýan ýerime köwlenmek bilen boldum.

Jigilerimi obanyň çetine çykýançaňmy taýharyma mündürip, olaryň göwnüni awladym,

Özümem geň galýan, Donly agaň şol aýdan sözleri ýadyma düşse-de, indi ol sözler maňa öňküsi ýaly täsir etmedi. Öz-özüme sorag berdirip ýüregimi aldym-berdime salmady. Agalarymyň göz önüme gelen keşbi, indi olaram maňa minnetdaryk bilen seretdi.

Men häzir öz ýüregimiň owunjak tolkunly parahat Murgaba meňzeyänini çak etdim. Özümçe içini sowatmak şu

bolsa gerek — diýip oýlandym. Oturyp, oturyp bu agyr harasatly derýadan çykanyma begendim.

V

Brigadir suwuň azalmagyny ýabyň hanasyny dolduryp ösen gamyş-gajawlardan göreni üçin, biz öz suw alýan ýaby-myzy çöpsyrdy etmeli bolduk.

Gelnejem bilen Sarygyz meniň daş ýoldan tapyp gelen çaluwdaşym bilen ellerindäki oraklaryny ýitilänsoňlar, gelip suwa girdiler.

Ir ertirdigine seretmezden, suw meniň çaklaýşym ýaly däl ekeni, onuň içi ýorganyň içi ýaly mylaýymdy hem-de ýakymlydy. Iş gyzyşdy. Ep-esli mahallap, hiç kim, hiç zat barada dil ýarmady. Geň galaýmaly, ol-bi aýlawly gep atman oňmaýan Sarygyz hem häzir öz diliniň eýesi boldy. Oraklar biri-birleriniň hereketlerini gaýtalaşyp, sazlaşykly işlediler. Eger häzir biziň önümüzden bir agzy diri gurbagaly suwýylan yüzüp geçmedik bolsady, onda biz bu işi hä diýmän, günortana galyp-galman gutaraýjagam ekenik. Ýylan suwuň ýüzi bilen taýyp baryan bat berlen taýaga meňzäp, ýabyň ileri yüzünden gaýrallygyna yüzüp geçdi. Biziň elimizi işden sowatdy. Sarygyz bilen gelnejem şundan soň özleriniň ýabyň raýşyna çykaýanlaryny kem görmediler. Kalbyma gorky aralaşanyny olara bildirmezlik üçin: «Suwýylanyň zähəri bolmazmyş, onuň bize edip biljek zyýany ýok» diýsem-de, şundan soň meniňem işläp mazam bolmady.

Ýöne Sarygyz bilen gelnejemiň yzysüre ýapdan çyk-magyn ebeteyini tapmadym. Häzir meniň ýapdan çyk-magym gönüden-göni özümiň gorkandygymy olaryň önünde boýun aldygymdy.

İçimden öz-özüme käýindim, ýüregime basalyk berdim. Bular-a iki sany ejiz maşgala, a saňa näme, sendenem bir

erkek bormy. Eger häлки ýylan ajdarha bolup geläýende-de, suwdan çykaýjy bolma!

Göwnüme welin şol ýylan suwuň aşagy bilen bir ýerlerden gelip, aýagymdan hatladaýjak ýalydy. Şeýle-de bolsa, men syr bildirmezlik üçin gürlän mahalym arkaýynsyrap gürlädim.

— Ýylanyňam akyly gözündedir-le, sähel päliniň azaýdygy alaw ýaly oragyň özüni tike-tike edip dograýjagyny bilýändir-le.

Endamyna ýelmeşen öl köýnek Sarygyzy gözilginç hem-de gyzykly edip görkezdi. Häzir onuň köýneginiň ýeňsesindäki gyz göwüsleri dyňzaşyp, bili inçelip, baldyry baldyr, omzy-omuz ýerinde aýyl-saýyl bolşup gözyagyňy iýýärdi. Erkek adamdygyňy yadyňa düşürýärdi. Ýüregimiň hoşamaý duýgular bilen dolany üçin men özümiň suw boýlap duranymy hem, hut birki minut mundan öň ýanymdan suwýylanyň bir kenardan beýleki bir kenara yüzüp geçenini hem unudyberen ekenim.

Häzir meniň önümde zeberdes Sarygyz däl-de, inçesagt uzyn, diňe gözleri hem hereketleri bilen meniň tanaýan Sarygyzma çalyň edýän başga bir Sarygyz çöplüğe gaçyran iňnebagjygyny gözlän bolup, güýmenjiräp dur.

Eteginini sykyp duran gelnejemiň, aşaklyk bilen özümi synlaýanyňy duýan wagtyň bada-bat özüme geldim, soňundanam utandym.

Şundan soň tizräk olaryň ýanymdan gidäýenlerini kem görmedim.

— Gelneje, bolmasa siz gaýdyberiniň, ýabyň içinde indi bary-yogy dört-baş sany çöp galdy, olaram özüm çalgylaşdyryp çykaryn.

Men ilki gelnejemiň ýüzüne, soňundanam şu gep saňa hem degişli diýýän manyda Sarygyzyň ýüzüne seretdim.

— Ýör, senem biz bilen gidäý. Oňa-muňa güýmenen bolalyň, ýaňky ýeksurun biraz ýatdan çykynlanson, täzedən gelip başlabiris!

Sarygyz şeý diýdi-de, meniňem suwdan çykyp, özleri bilen gitmegimi isledi.

— Ýör, şeýdäýeliň! — diýip, gelnejem hem Sarygyzyň pikirini unady.

Gelnejem bilen Sarygyzy arkaýyn edip ýanymdan ugrat-samam ugratdym welin, şundan soň meniňem işläp wejimi bolmady.

Gyssanmaç ýabyň içindäki görnüp duran gamyşlary çalak-çulak kakýşdyryp, ýapgyra çykyp arkaýynlandym. Soňundan-am özüme «Gaty tiz geldiň-le, ýa senem gorkup gaýdyberdiňmi?» diýläýmezligi üçin şu golaýda biraz eglenmeli diýen netijä geldim.

Gün depä ýarmaşdygyça kölegesi kemelýän hyşalaryň biriniň kölgeliräk tarapyny peýläp ýerleşdim.

Ýöne daş-töwerekdäki sygyr lapbaçlarynyň töweregine üýşüşen mör-möjejikler meniň bu ýerde uzak oturtmadylar. Assa-ýuwaş ýöräp yzma dolanmak bilen boldum. Emma saýa ýetip-ýetmän otuz-kyrk ädimlikde ýene-de biygtyýar saklanmaly boldum. Hyşalaryň arasy bilen gelenim üçin saýada oturan Sarygyz bilen gelnejem meni görmedi. Bu ýerde töwereginiň çolalygyny alan Sarygyz gelnejemiň börüginini öz başyna geýip, gelin bolup görýän ekeni. Ol «Hany seret, gyzy, ýapy ýaly gelin bolaýandyryn görseň!» diýip, özüni gelnejeme güjeňleýärdi, bälçireýärdi.

Gelnejem börüksiz, mojap oturmagy gelşiksiz hasap edip, mahal-mahal ellerini Sarygyzdaky börüğine uzadyp:

— Getirsene gyzy, şol ireniň nämesine höwes edýän-ä, kelläňe soky geýen ýaly edip, nämedir öýdýän şol sebili!? Saýanyň gamşyna sokulgy aýna bölegini alyp, öz gelin yüzüni görýän Sarygyz bolsa gelnejemiň börüginini özüne bermäge gyssanmaýardy. Aýna seredip oturyşyna, ol saçynyň maňlaýyna düşen tarlaryny aýasy bilen sypalaşdyryp, tertibe salýşdyrýardy, gozganan wagty ýeňsä agan börüginini dikeldip, şahyna geýen bolup

gülümjireýärdi. Börükdäki ýaşmagy dodaklarynyň arasynda gysyp, gelinsiräp kimdir birine eglip, salam beren bolýardy.

Gelnejem Sarygyzyň gyz höwesine düşüňip, bu gezek oňa göwünlik berip gepledi.

— Gyssanma, gyz, uruş-gykylyk bir gutarsyn bakaly. Oglanlar uruşdan gaýdyp gelerler. Ana, onsoň seniňem gurdyň gündiz uwlary. Olar bize: «Hany, heleýler, orak-piliňizi bäri beriň-de, öz heleýligiňiz bilen boluň. Besdir, esli mahal erkeksiräp gezdiňiz, indi ýene-de çaga dogurmagy ýadyňyza salyň, arlyk-kirlik ýuwuň» diýerler — diýdi.

Sarygyz gelnejemi diňläp, ynamsyz gürlledi.

— Hullasy, ýag iýip-ýalaňaç ýatybermeli boljak-da onda!

— Sabyr edeli, bolar enşalla.

— Torly keliň-ä är tapylmadyk Käkiliginiň başyny düýn-öňňinlikde yrym üçin boganmyşlar...

Şundan soň gürründeşleriň hersi özüçe oýlanyp, birnäçe minutlap sessiz-üýnsüz oturdylar.

Gelnejem boýnuny uzadyp, daş-töweregine sereden wagty, men özümiň ýatlananymy çak etdim. Ýöne gamyşlaryň arkasynda duranym üçin men onuň gözüne ilmedim. Dymyşlykdan soň, Sarygyz öz gürrüňini menden başlady.

— Tüweleme, gelneje, gudumanja yüwürjiň-ä bar. Muny gyzlar halasa gerek.

— Biraz gyzmarak diýäýmeseň — diýip, gelnejem öz makullaýjy gürrüňini meniň kemçiligimden başlady. — It haýyr görmez züwwetdin-ä däl, şoňa-da şükür. Haýsy iş bolsa-da, güýji ýetse-ýetmese tomalanypjyk ýör. Öýe düşen günlerim munuň läliksiredilişini görüp, meniň-ä agyzlarym açylypdy, gyz. Şol, günler öz ýanymdan, mundan önde-soňda hem oňly adam çykmasa gerek diýip, oýlanardym. Döwlet neresse bolsa: «Ýazlynyň yüregi uly, şo-da muny kakabaş görkezýär. Hemişe yüregi uly adamlar serkerde bor ekenler» diýip, oňa özüçe guwanardy.

— Özge zadyňy-ha bilemok welin, gelneje, bi Mele şeytanyň-a hut hakyndanjyk çykypdyr. Şol günün ertesi şeytan baryp, Akjemal tebibe ýüregini görkezenmiş. O-da şeytana ýüreginiň süýşenini aýdyp, aýagyny göterdip, daş bilen dabanyna uranmyş. — Mele şeytanyň gülkünç ýagdaýy göz önüne gelen borly, Sarygyz sözünüň arasynda guwançly ýylgyrdy. — Hälem Donly aga wagtynda baraýan ekeni, ýogsam ol şeytanyň öýünem otlaýjak ekeni. Şeýdäýen bolsa, ana, bir iş bitiren ýigit bordy.

Ol soňra bir tarapa seretdi-de, hamala, şol oda çöýunyp durana meňzedi.

— Mele şeytan şol gijäni çirim etmän teçirenmiş. Uzakly gije «häli geler, şindi geler» bilen öýüniň töweregiňde aýlanyp geçiripdir. «Şuny bir bahana tap-da, tizräk obadan ýok et, boýa esli bar, bolmasa-da ýaşı yetdi edip munam urşa ibereliň, bu bulam-bujarlykda kim bu zatlaryň yzyny derňäp dur» diýip, başlyga hem ýalbaranmyş.

Açlygymdan içegelerimiň jugurdaşyp durany üçin, saýada edilýäp gürrünleriň gulagyma ýakymlydygyna seretmezden, hyşanyň kölegesi bolup bu ýerde uzak durasym gelmedi.

Gelnejemiň börüginı geýip, gelin bolup oturan Sarygyzy ugandymazlyk üçin yzma gidip hol allowarradan «ine, men baryan!» edip, haýsydyr bir ýadyma düşen aýdyma gygyryp gaýtdym.

VI

Gijäniň birmahaly kimdir biri adymy tutup meni yralady. Gözümi açan wagtym uly gelnejemiň üstüme abanyp duranyny gördüm. Men işden gelen wagtym ol öýde ýokdy, diňe kiçi gelnejem ýorgançasyn-da süýnüp, uklar hyýal bolup ýatan Ýussyjygyň arkasyny sypalaşdyryp oturan ekeni.

Uly gelnejem indi iki günden bäri Ogulnäz mama bilen agyz dilden galyp ýatan Donly agany saklaýardy. Indi iki günden beri men işden gelip, Donly akgañ taby nähili, bäri bakarlymy?» diýen soragyma «Şol bir ýatyşy» diýen gysga-jyk jogaby alýardym. Her gezek Donly aganyň halyny sorap gaýdamsoň, onuň kesel zerarly tapdan düşen ýüzüni, bulançak göreçlerini gözöňüme getirip, Donly akganyň ogly Ýakubyň gelerine garaşyp bilmejegini gyýlyp ýatlaýardym. Gelnejem töwerekdäkileri oýarmazlyk üçin pyşyrdap diýen ýaly gepledi. Olaryň-a haly pes, kimdir birini gözläp, gözünü işige dikip ýatyr.

Men ol ýerde özümiň gerekdigimi bilip, gözlerimi owkalaşdyryp, gelnejemiň yzysüre daş çykdy.

Ol ýerdenem meni Söýünaly oba, Donly aganyň aýal doganyny getirmäge iberdiler. Ýolboýy men Donly aga bilen bagly pikirlerden başga hiç zadyň pikirini edip bilmedim. Her gezek ol Görogly begdir, onuň kyrk ýigidi hakynda gürrüň edende, men öz ýanymdan, Donly aga hem onuň ýigitleriniň biri bolan bolsa gerek diýip oýlanýardym. Sebäbi ol Görogly beg barada şeýle bir beletlik bilen gürlärdi welin, şun özem Görogly bilen at segredişip, bile gezen bolsa gerek diýen pikir biygtyýar kelläňe gelyärdi.

Donly agany dinleýän mahalymyz bizem hyýalymyzda gyr atlara münüp, Görogly begiň yzy bilen Çardagly Çandy-biliň daşyny gaban Hünkaryň üstüne at goýardy. Ol bir ýola şähre parada giden gezegim maňa özüniň silkme telpegini hem geýip gitmäge beripdi. Beýle gowy telpek ol günler meniň ýaly oglanjyklara ynanylýarmydy näme? Ol bolsa sorap baran ma-halym, söz hem gaýtarman, sandygyň üstünde duran telpegini alyp beripdi. Şol gezek şäherde hemmelerin gözi meniň telpegimde bolupdy.

Men Donly aganyň dogany bilen öwrülip gelen mahaly, eýýäm boljak iş bolana meňzeýärdi, ýaşulynyň öýüniň töw-

ereginin märekesi köpelipdi. Onda-munda üsti gaňňaly del eşekler daňylgy durdy. Başlaryna köne bürenjek bürenen aýallar Donly aganyň ýatan jaýy bilen gamyş kepbe aralygynda gatnaýardylar. Obanyň ýagşysyna, ýamanyna ýarap ýören Abdylla çolak, Gurt milise dagam eýýäm bu ýerdedi.

Bu zatlaryň hemmesi gönüden-göni şumlugyň alamatydy. Sapar lal bilen Çerkez hem gelip, ikisi iki ýerden ses etdiler.

Donly aganyň jesedi çykarylan wagty ýaşulular, häzir onuň ogly Ýakubyň bu ýerde kemlik edýänini ýatlaşyp, onuň ýakyn garyndaşy hökmünde, tabydyň önüni görtermegi maňa ynandylar.

Dogrudanam, men öz serdarlar toparymyzyň erkek göbeklileriniň arasynda in ekabyrragydy. Toýlam meniň ýaşytdaşym, o-da biziň serdarlarymyzdan, ýöne neme üçindir, onda hiç kimiň gözi eglenmedi. Tabyt görterilen wagty, ähli agram bir özüme düşýän ýaly, iki dyzymam birden sandyraklady. Ýöne Donly aganyň indi eşegini dikgirdedip, her gün salkynda öz ýanyma ota barماجاغyna, Görogly beg hakynda aýdyp berýän gyzykly gürrüňlerini diňlemejegime birbada ynanmadym.

Donly agany baýra-öwülyä getirenimizden soň, üstbaşyny ala çaň edip, jaý gazan adam çukurdan çykyp, bir gapdala çekildi.

Serdarlardan girip görjegin barmy?!

Men daş-töweregime seredip häzir bu ýerde serdarlardan bir özümdigime ýene-de bir gezek göz ýetirdim. Bir pursatlyk üýşüşip göz önüme gelen, «Sen dur, men öleýin!» diýişip duran hajyraw ýaly serdarlaryň häzir bu ýerde hiç birisi yokdy. Olar duşman üstüne okdurylyp barýan ýagyrynysy ýyldyzly tanklaryň yzy bilen «urra» gygyryşyp çozup barýardylar.

Hawa, men olaň gözleriniň öçli ýalpyldaşyp gidenini hem gördüm...

Men ol ýerde gazylyan gubur jaýyny näme etmelidigimi bilmesem-de, toparymyzyň erkek göbeklisinden häzir bir-özümdigimi ýatlap çukura ýöneldim. Ýöne Gurt milise çukura girmänkäm meni saklady. Görejini gözokarasynnda eýläk-beýläk togalap, eli bilen «Sen çekil, özüm!» diýen yşarat etdi. Donly aga üçin gazylyan uly jaýda süýnüp uzynlygyna ýatyp gördi. Biz etrapda dăp bolan düzgün boýunça merhumyň in ýakyn hossarlarynyň biri onuň üçin gazylyan jaýa girip görmeli, ony synlamaly hem-de öz göwnüne jaýlamaly ekeni. Men öz etmeli işimiň hut şudugyna göz ýetirip, duýdansyz bir bedre suw başymdan eňterilen ýaly erbet hopukdym. Bogazym dolup, gaňşyrawytym tütäp gitdi. Aglap, ejizlemezlik üçin asmana, ak bulutlaryň arasyna bir ýere seretdim.

VII

Başlygyň kontora çagyryanyňy eşiden mahaly, elim işden sowady. Pilimi egnime atyp ýapgyra geldim-de, dabany, baldyrlaryma ýelmenen palçyk böleklerini ýuwuşdyrdym, bolan-goýan wakalary ýatlap, «Başlyga öz dostunyň aryny almakçy bolýar-ow» diýip oýlandym.

Dogrusy, men häzirki çakylyga bu gün däl, şol Mele şeytanyň howlusynnda goh turzan günümiň dek ertiri garaşypdym. Ýöne başlyk sabyrlylyk edipdi. Belki, ol meniň işimde bir kemçiligiň ýüze çykaryna garaşýandyr, amat peýleýändir. Belki-de, gijeden-gije bukdaklap kolhoz harmanyndan däne ogurlap ele düşerime garaşýandyr. Başlygyň öýümizi her günki adam başyna berilýän däneden kesmändigini ýadyma düşen mahaly bolsa, men ýene-de öz pikirime garşy boldum. Kontoryň howlusyna giren mahaly ýürek urgym güýçlendi, birbada başlygyň oturan jaýynyň. bosagasyndan ätlemäge aýagym çekmedi. Ýaýdanjymy gizlemek üçin gapynyň önünde eýläk-beýläk gezmeledim. Ýarym-yaş bolup aglap jaýdan

çykan, indem başyndaky köne çabydynyň etegi bilen gözünüň nemini süpürüp baryan aýalyň yzyndan «Uruşdan bir erbet habar gelen bolsa gerek» diýen oý bilen seredip durdum.

Men jaýa giremsoň gapynyň golaýyndaky oturgyçlaryň birine çökdüm. Çekinibräk ýüzümi göterdim-de, töweregi synladym. Meniň gelenime bir howa Sumsar wagadan başga hiç kim üns bermedi. Sumsar waganyň ýürek urgusynyň üýtgändigini onuň hereketlerinden mälim boldy. Ol barmaklarynyň arasynda pyrlap oturan galamy bilen temegini gaşan boldy, soňundanam ony agzyna sokup müşdük edinjek ýaly etdi-de, ertibem gulagyna gysdyrды. Häzir bu ýerdäki üýşmelen, ýygnak bolup ýygnaga hem meňzäp baranokdy. Adaty, mesaýy gürrüňçilik hem dälди. Ortada, yüzi güne garalan bagyr yüz aýal solak alaça köýnegiň içinde eginlerini sallap, uly günä eden ýaly, bir ýere seredip durdy, öndäki, üstüne gyzył mahmal ýapylygy stoluň aňyrsynda Sumsar waga bilen Dostmuhammet başlyk ýerleşipdi. Men göz astyndan syn eden mahaly Dostmuhammet başlygyň ýüzünüň ytygsap, horlanandygyny gördüm. Başyndaky sur bagana telpegi indi oňa uly bolýana meňzeyärdi. Ol öz adatyňa görä ýüzünü aşak salyp, geplemän otyrды. Garynlak Aýaz birgat bilen ýanaşyk oturan Mele şeytan, gözlerini jeljelledip, ortada duran aýaldan sorag sorayardy. Ol aýal men şindi gapydan girmänkäm, «Keselledim» diýen borly. Mele şeytan «Seni kesel näme etsin, sen itdenem sag» diýip, ortada birtopar itiň arasyna düşüp, indem näderini bilmän bir gysym bolup kiçelip duran aýalyň üstüne kükreyärdi. Aýal öz ýanyndan «Bulary geplemedik ýeňer» diýen netijä gelen borly. Ol ýene-de erjellik bilen dymmagyny dowam etdirdi. Onuň ýer bolup dymmagy Sumsar waganyň ýüregine düşen borly, ol elini salgady-da, ur-tut gepe goşuldy.

— Patma, näme gara sygyr bolup gazaryp dursuň. Geple-dä bir zat?!

Sygra meñzedilip kemsidilme Patmanyň dărisine ot berdi.

— Eneň gara sygyr, iki çagasy bilen ärimden aýrylyp gelen bajyň gara sygyr!..

— Sem bol!

Sumsar waga ornundan gobsunyp, Patmany öjükdirdi.

— Sem bolman, sem edip bilşini et-dä, ýüzi gotur, ýerçeken! Men öz topragymyň üstünde ýaşayan, her bir atasy at torbada gelen meni sem edip bilmez.

Patma soňky jümläni Sumsar waganyň kakasyny göz önüne tutup diýdi. Bary-yogy sanlyja sekundyň içinde, ýaňky ýüzi bilen ýer diläp oturan biçäre indi meniň gözümiň önünde gaýduwsyz, merdemsiz zenana öwürüldi. Men bolsa öz ýanymdan ol barada bu aýal ýene-de sanlyja minutdan tüsse bolup çaşar, ýarym-ýaş bolup aglap başlar diýen netijä gelip otyrdym. Patmanyň häzir güýç-gaýrat tapyp, özüni goramagy meni begendirdi.

Bu galmagal başlygyň ýüregine düşen borly, ol kellesini sähelçe göteren ýaly etdi-de, henizem gahardan ýaňa sandyraklap duran aýala seretdi.

— Patma, bar öýüne gaýt, özünem her diýlen zada janyňy ýakyp ýörme! Günortana çenli öýündäki işlerini edişdir-de, öylän iş ýerinde bol!

Patma çykyp gidensoň, jaýda oturanlar gyssaga düşende onuň bolubersinden hezil tapyşyp wakyrdaşyp gülüşdiler. Hatda Dostmuhammet aganyň hem küti dodaklary biri-birinden daşlaşyp, dişleri akjaryp görüldi. Sumsar waga gülüp bolansoň gözünüň nemini süpürdi-de, görejini meniň töweregimde gezdirmäge başlady. Bu onuň «Indi nobat seniňki, goç ýigit» diýdigi bolsa gerek. Dişini çokalap oturan Mele şeytan bolsa meni görmedik boldy. Ýöne içki harasady ony öz gününe goýmady. Ol ardynjyrap, iki ýana oýkanjyrady. Men birnäçe sekundan özümi nazara aljak, bulançak, soranjaň gözler barada oýlanyپ otyrdym. Şu arada hem ýüregimiň

bir yerlerinde bir garagol höwes döredi-de, ynjalygymy gaçyrdy. Bu höwes, Mele şeýtanyň ýüzüne «Ar almakçy bolýañmy, şeýtan?» diýen manyda seredip, baş atmak, onuň gaharyny getirmek höwesidi. Şeýle ýagdaýyň özüm bilen öň hem bir gezek bolany meniň ýadymda. Ol gezek bu ýagdaý hemişe saçymy agyrdyp syrýan Ahmet aga bilen baglanyşykly bolupdy. Bir gün men Ahmet aganyň kölegede uklap ýatanyny gördüm. Şonda onuň sakgalyny şeýle bir syrasym gelipdi welin, tas göwnüme düwen zadymy isleýşim ýaly hem edipdim.

Dostmuhammet aga gözi bilen meni oturgyçlaryň arasyn-dan tapdy. Birnäçe minutlap ses-üýnsüz üst-başymy synlap oturdy. Ýuwardy.

— Geldiňmi, başlyk?

Gowaçalaryň ýagdaýy nähili?

— Oňat. Suwsatmajag-a bolýas.

— Pagtalary suwsatmaly däl. Ýogsam-da, näme üçin ol meniň al diýen çaryklarymy sen henizem almansyn?

Men sesimi çykarmadym. Dostmuhammet aga Sumsar waga tarap öwrülibräk sorady.

— Getirdiňmi?

— Hawa, getirmelimi?

— Äkel!

Sumsar waga ör turup gitdi-de, goňşy otagdan üç jübüt çaryk bilen dolanyp geldi. Men özüme uzadylan çaryklary aldym-da, rugsat berlenine mähetdel gapa yöneldim. Hamala, şol itli waka eýýäm hemmeleriniň yadyndan çykan ýalydy. Hiç kim meniň garaşan zadym barada dil ýarmady. Men jaýdan çykamdan soň hem gapydan uzaklaşman, birnäçe minutlap yeňsämden eşidiljek gülki seslerine garaşyp durdum. Hiç kim gülmedi.

Men welin özümüň şu üç jübüt çaryk üçin yörite kontora çagyrylanyma henizem ynanyň bilemokdym.

VIII

Giçlik, işden öýe gelen mahalym uly gelnejemiň jigim Ýussujygy gujagyna alyp, arkasyny diwara berip perişan oturanyny gören wagtym, süňňüm bir ýakymsyz zady syzdy. Gelnejemiň beýle ýanynda bolsa, her gün towuk ýaly ir ýatýan gyz jigim mysylap, süýjüje uklap ýatyrdy.

Gelnejem biraz mundan ön haýsydyr bir zady ýüregine sygdyryp bilmän aglan bolardy. Ortada jynyň yşygy ýaly bolup ölügsi ýanyp duran çyranyň ýagtylygyna, men onuň gabaklarynyň biraz ýellenendigini gördüm.

Iki gelnejem bir zadyň üstünde bir-birleri bilen hynraşan bolmaga çemeli, şeýledir. Kiçi gelnejem öýkeläp, turup öz jaýyna ýatmaga gidendir. Ilki kelläme gelen pikir şu boldy. Ejesiniň önünde oýaly-ukuly ýatan Ýussujyk meniň gelenimi görüp begendi. Ylgap gelip, boýnuma böküp jedirdedi.

— Ýazly kaka, Ýazly kaka, biziňkä sakgallak baba geldi!

— Hany!

Men Ýussujygyň çyrşaklyja ýañajygyny ysgap durşuma, onuň özüne sorag berdim.

— Ol gelnejem bilen heý-läk... daş ýere gitdi. Ejemem aglady, gelnejemem meni köp-köp ogşap aglady.

Bir bolmasy işiň bolandygyna indi kemsiz ynandym. Ýüregim jigläp gitdi.

— Gelnejeň-ä kakasy gelip äkitdi, ýaňyja gitdiler, çykan bolsalar ýaňy obadan çykandyrlar.

Uly gelnejem şeý diýdi-de, ýerinden gobsunjak ýaly edip, ýene-de aglady.

— Näme üçin?

Men öýümizi ýañlandyran soragymyň jogabyna hem garaşman, dazlap gapydan çykdy.

Uly gelnejemiň yzymdan bir zat diýip gygyranyny eşitsem-de, onuň näme diýenini seljermedim.

Obadan çykyp ýene biraz ylgamsoň, hol öňden öz maýdalyna tykyrdap barýan eşegarabany gördüm.

Aý süýt ýaly aýdyň bolansoň, şol arabanyň gelnejemi alyp barýan arabadygyny seljermek kyn bolmady.

— Gelneje, gelneje!..

Men ylgap barşyma, iki gezek zowladyp gygyramsoň, garaňky tolkunyp giden ýaly boldy, tykyrdy galyp, araba saklandy. Men olaryň yzyndan ýetip, özümiň näme-nameler edýänimi hem unudyp, arabanyň yzynda bir gysym bolup oturan gelnejemiň köwşüne kellämi goýup, ýalbarp agladym.

— Gelneje, gitmesene, gelneje... Ýnha Döwlet kakamam geler, Aýlyň daýysam öldi diýlensoň gel-dä, gelneje...

Gelnejem gepläp bilmän, ýüzüni gapdalyndaky düwünçege goýup, içigip-içigip, silkinip aglady.

Arabany sürüp barýan gürzelek sakgally adam arabadan düşüp geldi-de, köpi görenligini edip, meni köşeşdirmek üçin göwünlik berdi. Ol maňa tanyş adam. Uruşdan öň häli-şiidi bizinkä gelip kakam bilen çaýlaşyp giderdi. Men tudumyzyň aşagyndaky sypada onuň kakam bilen ondan-mundan edýän gyzykly gürrüňlerini köp eşidipdim. Ojagyň başyndan olaryň önüne çaý-nahar daşapdym...

...Ejem bilen gelnejemi gerekläp olaryň öýlerine sözaýdyjylyga barşymyz, gelnejemi arabaly şatlyk-şowhun bilen öýümize alyp gelşimiz, bagşynyň aýdym aýdyp toýy dabaralandyryşy... hemmesi ýadymda.

— Goý, oglum, aglama, agaň geler enşalla, oglum... Ana, şonda sen bize söýünjilemäge gel, şonda sen gelnejeňi özüň bilen al-da gaýdyber. Ýa-da arabalyja özüm getirip giderin. Söýünaly bilen Gaplaň obaň arasy daş ýermi näme?!

Ýene ol maňa: «Sen, oglum, erkek kişi ahyrym, mert bol!» diýip, bir zatlar diýişdirdi welin, ýöne meniň birnäçe minutlap depme ker bolan gulaklarym onuň sonky sözlerini eşitmedi.

Näderimi bilmän, özümden barha daşlaşyp baryän arabanyň yzyndan seredip, aglap galdym. Soňundanam bir tarapa, aýagymyň öz giden tarapyna ylgap gitdim. Tutuksy dymşyp oturan baýyrlar, süňňüne çakyr tomsy siňdiren meýdan, häzir bularyň hiç birisi meniň ünsümi özüne çekip bilmedi. Men ýüzin düşüp ýatyşma, içigip-içigip agladym.

Gelnejemi alyp takyrdap baryän araba, indi meniň gözümiň içi bilen öz maýdalyna gidip baryar.

Aglap yüregimi gowzatdym. Şundan soň birhili göwnüm giňän ýaly boldy.

Men häzir bu barada pikirlenip, aýaklarymyň özümi bu ýere getirenine begendim. Öýe baraýan bolsam, yüregime bu ýitgini sygdyryp bilmän, bozulyp aglardym. Gelnejemiň, jigilerimiň hem aglaşmaklaryna sebäp bolardym.

Şeýle-de maňa aglamak bolanok ahyryn, men bir öýüň eýesi, türkmençilikde öý eýesiniň ejizlik etmeginiň, söweşde serdaryň dyza çökmegi bilen deňeşdirilýänini men bilýän ahyryn.

Öýdäkiler indi ýatyşan bolsalar gerek diýen netijä gelemsoň, baýyrlaryň etegini ýalap akýan ýaba inip, yüz-gözümi ýuwuşdyrdym-da, yüzümi garaňka tutup, yzma dolandym.

IX

Pagta ýygymynyň ahylarydy. Üsti münder edilip ganar ýüklenen arabadan ýykylyp aýagymy döwdüremsoň, meniň örüm daraldy. Uzynly gün güýlünip öýde ýatmaly boldum. Daş-töweregi indi men köplenç aýnadan seredip görýärdim.

Hälem meniň bagtyma uly gelnejemiň çagalary bar, indi bar güýmenjäm şolardy. Olaryň öz dillerinde gepleýişlerini hezil edip diňleýän. Men bolsa öz gezegimde olara bilýän ertekilerini aýdyp berýärim, käte-de öýkeledip, soňundanam olaryň öýkesini ýazýaryn. Jigilerimiň öýkesini ýazmagyň meniň ýanymda hiç bir

kynçylygy ýok. Olara aýagym gutulansoň jeňnele gidip şol ýerden şagal çagajygyny tutup getirjegimi aýtdygym bolany. Olar şonda öýkäni ýatlaryndan çykaryrlar-da sorag berşip, şol tutuljak şagal çagajygy bilen gyzyklanyp ugraýrlar.

Gelnejem işden gelen wagty olary synlamak has-da hezil. Her hili soraglar soraşdyryp, olar gelnejemiň ýüregine düşerdiler. Birisi: «Eje, senem jana bäbek alsana, menem göterjek, Şekerlerem alypdyr» diýse, beýleki jigim: «Ýok, men göterjek» diiýp, özünden uly uýasy bilen ýok bäbegiň üstünde basdaşlyk ederdi.

Gelnejem öý işlerini edip yörşüne, jigilerimiň tükeniksiz soraglaryna birki gezek «hä», «hawa» diýensoň ýa-ha dymardy ýa bolmasa-da «Bar, oýnasaňyzlaň, men-ä bäbeksizem başymy çaramok» diýip, abyr-zabyr edip gatyrganardy.

Kä gijeler uzak wagtlap meniň gözlerime uky gelmezdi. Kakamy, agalarymy göresim gelerdi. Ýatlamada olar bir ýerlerden gelip, meniň gözümiň önünde üýşüşerdiler. Men ýene-de birnäçe minutlap bagtyýar bolardym.

Maňa has agyr degýän ýatlama öz ynanmaýan zadyma kiçi gelnejemiň ynanmagydy. Barybir, men henizlerem Döwlet kakamyň gaýdyp gelmejegine ynanamok.

Meniň gijelerine ýatyp bilmeyänimiň ýene bir sebäbi Mele şeytan, Sumsar waga ikisi bolsa gerek. Hut, şu iki ülpetdir. Olary heniz hem şol öňkim ýaly keşdim çekip baranok. Hatda, özümiň ile ryswa bolup ýakalaşan itimem Mele şeytan bilen Sumsar wagadan on esse gowy görýärim. Ýöne näme üçindir, Dostmuhammet başlygy bu ikisi bilen bir hatarda goýasym gelenok. Dostmuhammet aga birhili düşnüksiz adam. Emma Mele şeytan bilen Sumsar waganyň onuň arkasyndan bolmajysyny bolup ýörmegi welin göwnüme ýakanok. Ýöne alajym ýetenok, uruş gutaransoň, agalam gelensoň, bu iki doňzy bir yüpe çatyp, obaň ortasyna eltip ýençmek arzuwym-a bar.

Şu gün Sarygyz bilen Nurbibi daýza hem meni ýolugurlaryna sorap geçdiler. — Sen jögülük edýäň, Mele şeytany

mazalyja ýençmäge güýç toplaýan — diýşip, degşip gülüşdiler. Ýarym degişme bilen, obanyň owadan gyzlary hakynda azrak pikir etmegimi, şu ýylyň bol çöpi, köpräk «Waharman» iýmegi sargap gtdiler.

Ilkagşam kapas bolsa-da, ýarygijeler şemal öwsüp, töwerege birneme salkyn arap ugrady. Gara çyranyň yşygyna jgim Ýussujygyň balajygyny ýamap güýmenýän, hemişe hemmämizden giç ýatyp, ir oýanyan gelnejem hem işini boldum edip, çyrany üfläp söndürdi-de, ony hemişeki goýulýan ýerinde, gapydan sowarak ýerde goýdy.

Salkyn düşensoň jigilerimiň yssylap oýan-buýan togarlanmalary galdy.

Meniň daşaryk, aý aýdyň meýdana çykyp gidesim geldi. Aýyň aşagynda oturyp kakamy, ejemi, agalarymy, Donly agany, häzir bir ýerde duşmana zarba urýan Gyzył Goşuny ýatlap, tä ukym tutýança oturasym geldi. Soňky döwürde içimi hümläp oturmak meniň häsiýetime siňipdir. Şu agzan zatlarym barada bolsa men has köp pikir edýärdim.

Mahal-mahal duşman bilen söweşip yören obadaşlarym göz önüme gelyär. Men şonda öz agalarymy hem şolaryň arasynda görýärin. Olaryň hersi meniň gözlerimiň önünde birnäçe sekunt sakanaklan ýaly edýärler-de, ýene-de köpçüligiň arasyna goşulyp, gözümden ýityärler.

Asmana galdygyça kiçelip baryan aýy göz önüme getirip ýatyşma irkilipdirin. Gijäniň bir mahaly, «Ýazly» diýip adym tutulan wagty men muny düşüm hasapladym.

Ol ses ikilenç ýene-de bir gezek gaýtalandy. Yöne bu gezek meniň adymyň yzysüre gelnejemiň hem ady tutuldy. Özi-de birhili gyryljyk, sandyrawuk ses. Göwnüme erbet bir pikirniň geleni üçin ukym bada-bat gözümden uçdy.

Öz ýanymdan, hemişe bir bahana tapyp, uly gelnejemiň gözünü-başyny aýlamak üçin geläýjek ýaly bolup yören Mele şeytan bolsa gerek diýip oýlandym.

Töweregimi sermeläp, içe-daşa girip çykan mahalym söýget edinyňan tut taýagymy tapyp aldym. Şol arada hem, kör ýarasyndan basylan ýaly, gelnejem «Heý, waý...» diýip, syçrap ýerinden turdy.

Garaňky içerde nämedir bir zat şakyrdap, goh turuzdy. Men emedekläp diýen ýaly işige ýetip, diwary daldalap ör galdym. Taýagymy çemeledim.

Işık açylan mahaly ilki aý aýdyň gijäniň bir bölegi ak meýdan bolup içerik girdi. — Ýazly jan, inim!..

Gapyda hatdara bolan göwre meni gujaklady-da, bagryna basdy.

Agamyrat kaka... — Men ony tanadym-da, birdenem näme üçindigini bilemok, onuň дәri ysly gimnastyorkasyna gysylyp, möňnürüp aglap goýberdim.

Indi maňa aglamak aýybam дәl. Indi meni hiç kim geňläbem bilmez, meniň önümde öýümüzizň eýesi, dört ýyllap gözümden uçan agam ýyljyraklap dur.

Öň meniň oňa gaty köp zatlar barada gürrüň beresim gelyär-di, yöne häzirki minutda ähli zat ýadymdan çykdy oturyberdi.

Meniň häzir ýadyma düşen zat diňe şol ýola salan mahalym özümi düşnüksiz nazary bilen synlap, gözüme seredip duran agam Nurly boldy. Onuň şol gezekdäki dikanlap seretmeginiň sebäbini men indi bildim.

Ol bu pikiri maňa dil bilen aýdandan, göreçleri bilen has täsirli edip aýdan ekeni.

Onuň gözlerini bu gezekki okaýşym öz göwnüme hem jaý boldy. Nurlynyň gözleri maňa: «Inim, seniň ornuňda galmak, iner yüküni götermekdir, sen döz gelip, şol yükü göterip biläýseň-ä!» diýen manyda sereden ekeni.

Şol gije agamyň gelen günü, bu yük ýene-de meniň gerdenimden düşdi.

Moskwa-Aşgabat. 1976-1978 ý.

ÇAT AÇAN MENZİL

Otuzynjy ýyl bolsa gerek. Şeýledir. Otuz bir-ähä dälidir. Otuz bir Arnageldi aganyň Iwan Poskrebko bilen pahyr bolan ýyly bolýar... Öz-ä güýzdi. Hawa, güýzüňem başraklarydy öýdýän, mizan aýlanyp çem gelen çöpe öz sapajyklaryny ilteşdirip ýördi. Men şol ýyllar Arnageldi aganyň otrýadynyň bir esgeridim. Bir alaşaly, bir tüpeňli, otrýadyň edýän işlerinden başlap, umumy biş-düşüne çenli deň hilesi bolan bir esgerdim. Biziň otrýadymyza il içinde Arnageldiniň otrýady diýilse-de, dokument boýunça «Dobr otrýad» adymyz bardy. Otrýad biziň Pendimiziň serhetden geçmäge amatly ýerdigi nazara alnyp, şol ýyllardaky gaçyp-tozup serhetden aşýanlara, ýeňsede güýç jemläp, çapyp gidýän toparlara jogap bermek üçin ýörite döredilipdi.

... Bir ýola atymy suwa ýakmak üçin jara inen mahalym, meni gyssagly ştaba çagyrdylar. Ine, barsam, Arnageldi aga serhetçileriň komandirleriniň biri Iwan Poskrebko bilen meniň gelerime garaşyp otыр. Olaryň beýle ýanynda bolsa başyna bürenjegini çümre bürenen bir zenan maşgala çugutdyryp otыр.

Özüň-ä bir ýaş maşgala bolsaň gerek? diýip, men ol gelniň atynan bürenjeginden çen tutup oýlanýaryn. Ýöne ol bu ýerde näme üçin beýdip otырkan... Zenan bilen gyzyklanyp ol barada pikir ýöredip ugranymam şoldy welin, Arnageldi aga habaryny bermek bilen boldy.

— Năme üçin çagyrylanyňy bilýänmi, Magsut? — diýdi. Menem «sizden bilmäge geldim» diýen manyda onuň ýüzüne seredip: Ýok, bilemok, Arnageldi aga! diýýärin. Arnageldi aga meseläni düşündirip ugran mahaly, men gözümiň gytagy bilen onuň gapdalynda oturan Iwan Poskrebkonyň ýuwdunyp, ýakasyndaky ýazan iliklerini ötürişdirýänini görýärin. Türkmençä oňly düşünmese-de, häzir onuň Arnageldi agany meniň bilen deň diňläp oturyşy, ähli diýilýän sözlere düşünip, olary ýekeme-ýeke tirip oturana çalym edýär. Arnageldi agany biraz diňlämsoň, maňa 6u oturan zenanyň kimdigi belli bolup ugrady. Geçen gezek ilerligine — Badhyz tarapa giden toparyň serhet ýakasyn-da bir bölek atly-ýaragly bary-an göç bilen tutluşyp, atyşyp-çapyşyp alandyklaryny, olardan galan bir ýaş maşgalanyň bolsa bu ýere otrýada getirilendigini men birki günlükde daş gulakdan eşidipdim. Häzir bu ýerde oturan zenan hem hut şol maşgala bolmaly.

Gelin men ýok mahalym, sorag soralan wagty ol serhet-den geçip baryan adamlaryň özüniň gaýyn toparydygyny, Hywada bolsa ene-atasynyň bardygyny, bir agasynyň bolsa şol ýerde oba şura başlygydygyny aýdyşdyran ekeni.

— Magsut, sen şu gelni äkidip, Hywa — dogan-garyndaşlaryna gowşuryp gaýtmaly bolarsyň! Komandiriň diňe şu sözünden soň, maňa bu ýere năme üçin çagyrylandygym däl, hatda năme sebäpden hut özümiň çagyrylandygym hem belli boldy. Arnageldi komandir meniň telim ýyllap söwdagäriň kerweninde gezip, Hywany, Buharany torç edenimden habarly adamdy.

— Geliň, ýene-de bir gezek öz adamdygymyzy adamçylyk bilen subut edeliň!

Arnageldi aga bu jümläni menden jogap sözüni eşitmek niýeti bilen maňa tarap seredip aýdýar. Menem öz gezegimde oňa düşünenligimi mälim edip: «Döwletli maslahat, Arnageldi aga» diýýärin.

Iwan bilen maslahatlaşyp, bizem hut şu karara geldik — diýip, Arnageldi aga ýene-de bir gezek öz sözüni nygtady.

Iwan Poskrebko hem öz gezeginde Arnageldi agany makul-lap, baş atdy.

Çölde ygym-sagym bolşup ýören, garaşmadyk ýerinde öňünden çykýan duşmanlaryň bardygy hasaba alnan bolarly. Gürleşilen mahaly bir özüm bilen gürleşilen-de bolsa, Ar-nageldi aga meni bu gelniň ýany bilen ýola ýeke goýberme-di. Otrýadyň ýene bir esgeri bolan Ahmet maýyl ugrajak günümüz biziň ýanymyza üçünji adam bolup goşuldy. Ahmet aga uzyn boýly, saçlary bireýýäm çalaran, elli ýaşdan geçenkirlän daýanykly, gepi nygtap geplemegi gowy görýän bir adamdy. Ol häzir otrýadyň geým-gejimini çykaryp, başa seçelenip duran burmaly silkme telpek, aýagyna bolsa göle hamyndan tikilen ädigi urupdyr. Egnine dyzyna düşüp duran düýe ýüňünden dokalan çäkmen geýip, bilini hem guşak bilen ykjam guşapdyr. Onuň häzirki bolşundan çen tutsaň, göýä häzir ýumşa däl-de, bir ýerden bir ýere görme-görşe barýana çalym edýärdi.

Biz bir düýeli, iki atly bolup säher-säherler Tagta-bazardan çykdyk. Aramyzda ýaşuly Ahmet maýyl bolsa-da, ýol kesmeli mendim. Ýolda bolşewigiň atlylaryna gabat gelnende, habar soralan mahaly, olara görkezmeli hat-petek-ler hem meniň ýanymdady.

Gelin yzda gelyän düýäniň üstünde leňner atyp otr. Onuň ýüzi häzirem şol gezekkisi ýaly bürenjek bilen örtülen. Maňa bir onuň adynyň Aýnabatdygy belli, ony-da ugramaz-ymyzyň öň ýanynda Arnageldi agadan sorap bilipdim. Biziň üç tirkeşik bolup barýan kiçiräk kerwenimiz, güýz gelip süňňüne tukatlyk aralaşan, egni hyşadyr keýigokaraly, ýez-gen ysly baýýrlaryň arasy bilen ýöräp barýar.

Günortanyň öň ýanlarynda biz gelip, güýzüne bir gulak suw bolup akýan Guşgy derýajygynyň boýundaky peýwagty-

na ösen ýylgynlygyň arasynda, ön düşlenilip, ot ýakylyp ötülen açyk meýdanda nahar-şor edinmek niýeti bilen goş düşürdik. Ahmet maýyl, çay içilende onuň berjek lezzetine maýyl bolup, çöpleme çöpläp, ot ýakmak bilen boldy. Ol bir basyp, iki basyp töwerekde çöpleme çöplemekden, ýalyn ysyny doldurman çay gaýnatmakdan lezzet alýan adamdy. Ahmet aganyň bu işe goşulsaň halamajatyny ýatlap, men düýedir atlaryň aladasy bilen boluberdim. Aýnabat meniň dyzyna urup çökeren düýämden düşensoň, uzyn ösen ýylgyn agaçlaryň arasy bilen derýajygyň jugurdap, ownugrak daşjagazlary togalap akýan ýerine tarap yöräp gitdi. Men işime güýmenip yörşüme, çayyň yşgyna düşen Ahmet maýylyň beýlerägimde bir ýerde burnuna salyp sanaýan sanawajyny dinleýärdim.

Oduň gowsy jagrama,
Tagam gowsy dograma,
Keywanyň bilen iýseň,
Bar zat tagamly, diýsen...

Düýäni, atlary örklämsoň işlerimi boldum edip, el-ýüzümi ýuwmak üçin derýajygyň boýuna gelen mahalym, Aýnabat şindem bu ýerde ekeni. Ol özüni çolalyga atyp birneme erkinlenipdir, ýüzi açyk, bürenjegi gapdaldaky egri ýylgynyň bilinde ýatyr. Onuň birýan gapdala gözläp, bolup oturyşy haýsydyr bir zady yadyňa saljak bolýana meňzeyär. Ýuwnan mahaly tirsege çenli çermelen ýeňler henizem şol çermelgiligine dur.

Ine saňa tegelegrägede ýüzli, çokullary yeňsesinde çogum-çogum bolşup duran bir päkize gelin. Gyýarak gözleri yeňiljek ümür bilen geriljiräp dur. Aýnabat meni gören çagy ýaňaklaryna dökülen zülplerini gulagynyň yeňsesinde sayhalap, turmak bilen boldy. Bürenjek ýene-de gelniň täsirini özünde gizledi.

Ahmet aga ikimiz ody orta alyp, çay içip otyrys. Aýnabat bizden üç-dört ädim ýeňse, öýe täzelikde düşen gelne meňzäp, beýlesine öwrülip iýen-içen bolup otyr. Ahmet agadan gep-söz ýok, häzir onuň bar küý-köçesi okara-käsesine gowurma atyp edinen çayçorbasynda.

Üçimiz üç ýerden, herimiz bir oý-pikir bilen gümra bolşup dymşyp otyrys. Ahmet aganyň giňiş maňlaýyny häli-şindi birsydyrgyn der basýar. Ol mahal-mahal telpeginini üstünde duran uly ýaglyk bilen maňlaýyny süpürişdirýär. Onuň aralygy syrylan, hersi ortada emele gelen açyklygyň bir tarapynda towanyp galan murtlary häzir ol gäwüşäp oturan wagtynda, düýrügip-süýrenip bir ýerlerden bir-birl-erine tarap süşüp gelyän birmeňzeş, üsti tüýjümek, ýaz aýlarynda baýýrlarda juda köp gabat gelyän meýdan gurçugyna meňzeyär.

Ahyr beýdişip, ýas ýerine gelen ýaly dymşyp oturmak meniň ýüregime düşüp ugrady. Kalbymda nähili-de bolsa bir çykalga tapyp, gürrüňçilige ýol açmak meýli döredi. Şeýdilse, Aýnabat hem gürrüňçiligi gulaklap, indi telim günden bäri ýüzüp, daşyna çykyş bilmän ýören pikirlerinden birsalym aýňalar diýip oýlanýaryn. Ýöne welin, bu pikiriniň daşynda näçe köwejeklesem-de, meniň belli bir gelen netijäm bolmady. Ahyry hem çay-suwdan boldum edip, häli gelip, gyzyp gelenligi göz önünde tutulyp bada suwa ýakylmadyk atlary ýatlap, ornumdan turdum.

— Sen niräk atlandyň, inim? — Indi öňküsine görä birneme haýal gäwüşeyän Ahmet maýyl menden habar sorady.

— Atlar suwsuz durandyr...

— Hä, boldy. Şolary bir inim, gowja et-de sygyryp, bir suwa ýak!

— Bolýar.

— Onsoňam, inim, nemediştir-de, eýerlerinem aýraý, sowajak bolsa, indi bir çen bolandyr. Günem biraz olary öz

elleri bilen sypalaşdyrsyn. Biziň atlaryň süňňüniň gypba ýarysy gündür, inim!

Ilki atlary yzma tirkäp äkidip, suwa ýakyp, ýerini täzeläp örkenledim. Nobat düýä ýeten mahaly, ol meni ýylgyna çolaşany üçin esli wagtlap öz töwereginde itinip durmaga mejbur etdi.

Gaydyşsyn Aýnabadyň gapdalyndan ötdüm. Ol şol bir oturan ýerinde bürenjege öwrülip, bir gysym bolup oturan ekeni.

Ýanaşyk ýöräp gelyän atlaryň ilki birisi başyny göterip, önde kimdir biriniň bardygyny mälim edip boýurgandy. Yzysüre bolsa, ikinji at onuň hereketlerini özüçe gaýtalady. Biz atlaryň üşerilişen tarapyna sereden mahalymyz, gözyetimdäki alaňyň üstünde iki sany adamyň özümizi synlap duranyny gördük. Bu töwerekde Kerim hanyň atlylarynyň gözegçilik edýäni bize bellidi. Häli-häzire çenli ol bolşewigiň adamsy bolan bolup ýördi. Şeýle-de öz komaňdirimiz Arnageldi aga bilen onuň kellegözünü iýen ýaly çepdigini, olaryň birek-birege pisindiniň oturmaýandygyny biz bilýärdik. Ýöne olaryň ikisi-de öz geplerine hä diýdirmegi oňarýan, göwün çykan adamlardy.

Arnageldi aga bir ýola Kerim hanyň ogurlyk etmese günü geçmeýän adamlary ilin malyny sürüp barýarka yzından ýetip, hezerki-sugtyny daşyna üýşürüp, olary suwasalma ýençdiripdi. Soňundanam: «Baryň, agaňyza habar beriň!» diýip, kowup goýberipdi. Ol tutulyp, ýenjilen ogrularyň arasyn-da Kerim hanyň ýakyn garyndaşlarynyň hem birki sanagy bar ekeni. Şol gezek han onuň mergenligine belet bolansoň, Arnageldi aga bilen ýapy saýlaşyp atyşmaga milt edip bilmändir. Ýöne indi köpden bäri diýeni bolup, göwni çykyp yören Kerim hanyň Arnageldi aganyň atyma gelerini peýleýäninden habarlydyk.

Alaňyň üstünde ekizler ýaly bir-birlerine çalym berip duran iki sany ak balak, ak köýnek, başlary araba tekeri

ýaly selleli, gözleri juda ala iki adam duran ekeni. Olaryň çep gabatda eli ýaragly durany biz ýakyn gelen mahalymyz abşarylyp durşuna habar sorady:

— Haýsy ýerden gelyänsiňiz, haýsy ýere barýansyňyz?

— Biz Pendifidendiris.

— Onda Han ýanyna barmalydyr!

— Bizem bolşewigiň adamsydyrys.

— Ony men bilmen, han biler.

— Ýör, han bilse!

Kerim hanyň atlylary bir giňişlikde düşläp dem-dynç alşyp oturan ekenler. Ortarada bir çadyr gurlupdyr. Kerim hanyň özi şol çadyrda ekeni. Biziň habarymyzy almak üçin çadyrdan çykan başy papakly, egni gaýyş keltekçeli saryý-agyz adamy men bada-bat tanadym, ol komissar Şkilterdi. Men ony öň hem otrýadlar güýç birikdirip, basmaçylara garşy söweşen mahallary ençeme gezek görüpdim. Ýaňy ýolda gelyärkäm hem, onuň bu ýerde bardygyny çak edýärdim. Hökümet yrga Kerim han düşüner, düzeler diýen tama bilen bu belli bolşewigi oňa komissar belläpdi. Komissar meniň özüne uzadan kagyzlarymy alyp, meniň bilen bilelikde içerik girdi. Kerim han törde özi üçin ýörite tikilen körpeçäniň üstünde önünde üýşüp duran pissä güýmenen bolup oturan ekeni.

— Salawmaleýkim.

— Näme hyzmat. Çaparmysyň?

— Ýok, ötegçi.

— Bu adamlar Hywa barýar. — Komissar kagyzlara seredip durşuna biziň habarymyzy berdi.

— Arnageldiniň atlylarymy?

— Hawa.

— Ýeri, siziň Hywada ne körüňiz barmyş?

— Biz ýeke däl, ýanymyzda bir zenan maşgalamyz hem bar, şony alyp barýas.

— Heleýiňmi? — Kerim han pisse çeynemesini goýup, başyny göterip, meniň ýüzüme seretdi.

— Ýok. Baş-alty günlükdäki çaknyşykda bir gelin ele düşdi, ana, şol. Şony dogan-garyndaşlaryna gowşurmaga äkidip baryarsy.

— Näme, siziň ilde erkek ýokmudy? — Hanyň ala gözleri ýesersiredi. — Gelni bizde goý-da, gidiberiň. Sizde ýogam bolsa, oňa hôtde geljek ýigit Kerim handa kân!

— Biz ony size goýup gitmek üçin bu ýere getiremizok, han aga!

— Özüňizde erkek ýok bolsa, dagy nädersiňiz? Zenan diňe şeýle ýagdaýda «taňryýalkasyn» bilen yzyna eltilyändir...

Kerim hanyň içi güjükli sözleri meniň çetime ýagşy degdi. Onuň ýagdaý tapsa, Arnageldi aganyň at-abraýyny garaşilliň atjagy olaryň gatnaşyklaryndan habarly bolanym üçin maňa mälimdi. Şonuň üçinem men aňyrdan, munuň adamlarynyň yzyna düşüp gelyärkäm, işiň bähbidi üçin giň bolmagy özüme sargap gelyärdim. Şeýle-de bolsa, häzir maňa bu söz-lerden soň, soňuny saýmak başartmady. Ondan gep alyp galasym gelmedi:

— Siziň bu soragyňyzyň jogabyny Arnageldi aga ýene bir gezek köprüde duşulanda berer, han aga...

Bir ýola Kerim han özüniň on-onki atlysy bilen Murgabyň Ýölötendäki köprüsinde özünden öň köprü atyny salan Arnageldini yza döndermek üçin, il içinde: «Arnageldi Kerim handan terpendi, oňa ýol berdi» diýen gepi ýaýratmak üçin, onuň önünden çykyppy. Ýöne Kerim hanyň nä maksat bilen ýoluny tutanyny Arnageldi aga hem bada-bat aňypdyr. Ol şonda töwekgeliň işini taňry oňar edipdir-de, gylyjyny syryp köprini tutup duranlaryň üstüne «hä» diýip at goýupdyr. Şol gezek Kerim hanyň ürken aty aýny wagtynda gapdala, derýa bökäýmedik bolsa, Arnageldi aga ony gaýgyryp goýjak däl ekeni.

Han meniň haýsy depäni çaňadýanymy aňdy, şundan soň onuň saryýagdyr garagurum goşulyp sypalanana meňzeş ýagjymak ýüzi has-da mojady. Maňa ol ýene-de bir söz aýtsam, jöwher bolup, üstüme süýnerli göründi. Onuň gözlerinden: «Häý, it ogly! . Seniň-ä boljagyň-a bar welin, arman bolşewik namart bolan wagtynda... Ýogsam, bujagaz heleýjigiňi gözüň alnynda togalap oýnamazmydy Kerim han» diýen ahmyrly many okadym.

Komissar Şkilter meniň bu ýerde uzak durmaly däldigimi aňan borly, ol okaşdyran kagyzlaryny gaýtaryp yzyna berdi-de, bizi ýola salmak bilen boldy.

* * *

Gördüm, taň etdim. Görsemem-ä gören ekenim welin, ýöne bela-da galan ekenim. Şondan soň ol gelniň derdi maňa gysyr emgek bolup ýapyşdy. Tötänlikde açylan etek ýaly ol otursam-tursam, gözümiň önünden gitmedi.

Ýoly menzil-menzil çaylap-suwlap geçip baryas. Meniň pikirim yzdan gelyän düýede. Ahmet aga bilen gürleşýän halatlarymam, ol meniň gözümiň önünden gitmeýär. Men onuň bürenjegin arkasyndan özümi ogryn synlaýanyny, şol ýerde oturyp, oturyp-turşuma baha kesýänini çak edýärim.

Tizden men gaýa-gopuz ýok yerinden bu gelni özümiňki diýip aňryma geçirenimden soňky boljak zatlary hem süýjülik bilen ýatlamagy çykardym.

... Bir ýerlerde gelip, öýümiziň beýleräginde atdan düşýärim, öýüň eňsisi serpilipdir, ol ýerde Aýnabat ojak başynda hamyr ýugrup otyr. Ol meniň gelip, atdan düşenimi görüp, begençli ýylgyrýar. Onýança-da, içeriden iki sany çaga, bir oglanjyk, bir gyzjagaz ylgaşyp çykyp, «kaka-da, kaka» bolşup maňa tarap gaýdýarlar. Men olaryň hersini bir gujagyma alyp, ardynjyrap Aýnabadyň oturan öýüne girýärim.

Aýnabadyň welin biziň bilen şol bir bolşudy. Wagtyň, heniz biziň haýrymyza eden işi ýok. Diňe meniň Aýnabatly ýatlamalarymyň, süýjap örüsi giňelýär. Ony gürrüňe goşma niýeti bilen edilen synanyşyklaryň bolsa, hemmesi şowsuz gutardy. Bir gezek Ahmet aga ikimiz ikiçäk otyrkak, ol: «Saçy kesilen geplemän alayýar, bir gepläýsedi, onda bir alajy tapyljak welin» diýip, Aýnabadyň bize per bererlikli dældigini boýun aldy. Ony gürrüňe goşmaga synanyşýanlaryň biri özüm bolsam-da, gelniň gürrüňe goşulmaýanyny bir tarapdan unaman hem duramokdym. Göwnüme bolmasa, Ahmet agany hem onuň ýelgini galgadyp ýörene meňzeýär. Wagt tapsa, ol horjunyndaky myhraz-müçegini alyp murtuny timarlamaga oturýar. Silkmesini eline alyp, häli-şindi onuň burmalaryna mahabat berýär. Özi-de juda çaýsyraýmasa, hemişe keyplije. At üstünde baryňkan hem nazaryny uzaklara dikýär-de, haýsydyr bir aýdyma hiňleniberyär. Men ol aýdym aýdýan mahaly «Häzir onuň hyýalynda öz ýanymdan anryma geçirip ýören Aýnabadym uz sallanyp ýörendir, ol bu çal bedibagta mähirli ýylgyryp seredýändir diýip, gabanjaňlyk bilen oýlanýardym. Ahmet maýyl: «Nädyä, aýdym göwnüňe ýaraýarmy?» diýip, ýüzüme sereden mahaly bolsa, göwni üçin makullap baş atýanam bolsam, Aýnabady ilden gizläp gabanyňym üçin onuň gyz-gelinleriň töwereginde aýlanyp-öwrülyän aýdymalary maňa juda bir ýarabam barmaýardy. Şeýle-de bolsa, syr bermezlik gerekdi.

Biz uzakly gije at üstünde şöwür çekip, jahan ýagtylyberende, Örme guýusyna ýetdik. Gije durlanyp, çöl yaňy öz kaddyna gelip ugrapdy. Üç-dört günlükde bu ýerde bir çopanyň çaylap-suwlap gideni belli bolup dur. Guýynyn töweregindäki ürgün çägäniň üsti çörün derdinden ýere gurt düşene meňzeýär. Ot ýakylan ýeriň gapdalynda ik-üç bölek ojar oduny hem çakyr süňke çalyň edip ýatyr. Bagtymyza guýynyň tanapdyr gowasy özünde ekeni, şonuň üçinem, biz

bu gezek guýudan suw alnanda, öňki gezekdäki ýaly ýany-myzda bar bolap tanaplary biri-birlerine ülnüşdirip — uzaldyp, at torba sallap azara galmaly bolmadyk.

Men atlary yzma tirkäp äkidip, örkenläp gelen mahalym, Ahmet aga guýudan düýe bilen çekip çykaran göle derisinden edilen gowanyň suwuny dökän-saçan edişdirip, boş gaplara guýuşdyrýardy. Oňa gapdaldan kömek beryän Aýnabat bolsa hol beýlede Ahmet aganyň sakla diýen ýerinde, rugsada garaşyp düýäni butnatman owsarlap durdy.

Biz suwdan geregimizi edinip, tüňçeleri oda goýýançak, daş-töwerek kemsiz ýagtyldy. Şapak gyzaryp ýanyp, günün dogar ýerindäki hereketsiz duran bulutlar harsaň-harsaň bolşup ýatan altyn böleklerine öwrüldiler.

Nahar-şordan soň, Ahmet aga meniň bilen ikiçäk hymysymy gürrüňiniň bardygyny aýdyp, meni töwerekdäki alaňlaryň biriniň üstüne alyp çykdy. Agşam bu alaňyň üstünde ik-üç sany tilki ýakalaşyp oýnan borly, aýak yzlary çägäniň üstüni torç edip basgylapdyr. Guýa seredeninde, bu ýeri has beýik, hem hol öndäki barlygy belli bolan şoruň ortasynda şora goşulman özbaşyna ada bolup oturan depäniň arkasy görünýär.

Ahmet aga nas atansoň, biz birsalym kimdir biriniň yzymyzdan ýeterine garaşýan ýaly bolşup, gelen yzymyza seredişip, dymşyp oturdyk.

Ahmet aga nasyny tüýkürensoň: «Inim, bu ýerden yzymyza dolanaýsak nähili bolarkan?!» diýip, maňa maslahat saldy. Belli guýulardan çen tutulanda, biz häzir Tejen obalarynyň duşundadyk. Özi-de biz gum içindäki basmaçylar bilen gulakdaş adamlaryň bardygyny göz önünde tutup, «Gezegen aýak poh basar» diýen pikir bilen gabat gelyän obalaryň, çopan-çoluklaryň töwereginden aýlanyp geçerdik. Göni gelnip duşulanda, nalaç hal-ahwal soraşdyk. Şonda Ahmet aganyň dilinde Aýnabat ikimiz är-heleýe, Ahmet aganyň özi bolsa, bizi gudasynyňka alyp barýan ýakyn bir garyndaşa öwürlerdi.

Ahmet aganyň bu gepi meniň biraz nebsagyryjylyk bilen: «Ýol, bu bendäniň ýüregine düşen bolsa gerek» diýip oýlanmagyma sebäp boldy. Hemem bile bir ýerik ýola düşülende, ýaşuly adamlaryň: «Ýol azaby, gör azaby» diýişýändikleri ýadyma düşdi. Öz jahyllygyma osup, Ahmet agany gyssap, heläklän bolaýmaýyn diýip müýnürgedim.

Ýöne bu ýerdäki gep meniň pikir edişim ýaly däl ekeni.

— Biz, Ahmet aga, Pendiden Tejene diýip däl, Hywa diýip gaýdypdyk ahyryn? — Men gürrüniň anygyna ýetmek üçin, Ahmet aganyň maksady bilen gyzyklandym.

— Seň diýýäniň hak, inim, ýöne sen bir agaňy diňle! Sen şu gysyr gyrnagýň pikirini edýänsiň. Ony pikir etme, inim! Şu golaý obalaryň birinde meniň bir ýagşy dostum bar. Ady Halyk. Ýigidiň gowusydyr. Myhman dagy bolup barsaň, begenip, iki bolup bilmez, aýaly Nursoltanam süýji dilli zenandyr. Ana, şolar bu gyrnajygy bir elinje ýere ýerleşdirer, inim. Ondan bize gep gelmez. Arnageldä bolsa baryp, ol gyrnajygyň juda ärsirän ekeni, Tejende garamadyny birine atdy diýeris. Şeý diýsek, ol bize näme diýip biler? Onuň şondan Tejene gelip ýagdaýy anyklap gitmejeg-ä hak. Geläýende hem gelne är bolan kişi ony Arnageldi bu jelegaýa gelyänçä, Arap Reýhana Görogly begiň Gülendam yeñnesiniň aýdyşy ýaly: «Indi meni ornumdan gozgamaň!» diýer derejesine ýetirer, inim».

Ahmet aganyň gürrüni göwnüme ýaramasa-da, içimden «Aýnabada är gerek bolsa, bu ýigit näme är bolup bilmez öýtdünmi?» diýip, özümi önüne tutup, käýinenem bolsam, ýaşulynyň göwnüni ýykamazlyk üçin, geplämde sypaýçylygy elden bermän gepledim.

— Arnageldi aganyň ol sargydyňy näderis onda? — diýip, Pendide bolan gürrüni onuň ýadynyňa saldym. Ol bize Hywadan öz adyna berlen taňryýalkasynlaram-a getirmegi sargapdy.

— Arnageldäm bir täsin adam ši. Tañryýalkasyn hantama. Ýeri, sen bu maşgalany ekläp-saklapmydyň, zaňňara! Mugt ýerden tañryýalkasyn hantama — diýip, Ahmet aga gepini burnuna, salyp janykdy.

— Biziň borjumyz komandire «hä» diýmek, hem onuň sargydyňy berjaý etmekdir, Ahmet aga! Hywa däl, komandir: «Şu gelni Moskwa äkidiň!» diýse-de, biz esger, äkitmeli bolarys. Men Ahmet aga bu gürrüni indi şundan aňry äkitmez diýen niýet bilen sözümi has-da nygtadym.

— Onuňam bir alajy bolar, inim — diýip, Ahmet aga gepi ýene-de meniň beýlemden aýlady. — Oňa Tejen ussalarynyň ýasan byçagyndan, ýene-de şuna meňzeş bir zat alyp bararys. Meniň atymy çalşyp, başga bir at hem edineris. Barýançag-a ol bize aýagulagymyz bolar, baranymyzdan soň bolsa: «Şuny saňa gelniň dogan-garyndaşlary berdiler» diýip aýdarys. Ana, şonda Arnageld-ä at münüp, serpaý ýapynan adam bolar. Goý, zaňňar: «Hywaly garyndaşlar maňa hormat baryny eden eken-ow!» diýip, hoş bolup gabarylsyn. Meniň atymy bolsa ýolda öldi diýeris, wessalam. Iki sakgally bolup şol bir zady aýtsak, ol ynanar. Onsoňam, inim, tüýs çekele-nilmeli wagty, gül ýaly maşgalany sogap işden goýup günäsine galynylmasa ýagşy...

Ahmet aga degerli-degerli gürrünler tapyp, öz maksadyňyň töwereginde näçe janygyp pelesañ ursa-da, ol meni özi bilen pikirdeş edip bilmedi. Bendäniň diňe dert-azar bolup telim bir gepiň başyny agyrdany galdy. Ýöne men onuň dostunyňka aýak üstünden baryp gaýtmagyna welin,razy bolman bilmedim. Ahmet aga şundan soň yeňil gopup, bizi özüniň tizden dolanyp geljegine ynandyryp, bezenip-beslendi-de, atlanyp gyssanmaç ýola düşdi.

Çolaja guýynyň başynda Aýnabat ikimiz ikiçäk galdyk. Maňa-da geregi şoldy. Men Aýnabadyň yşgyna düşüpdim. Ýolda-da ondan gözümi aýyrasym dagy gelmeýärdi. Bir am-

aty bolanda oňa ýüregimi açasym, onuň mähir-muhabbetini gazanasym gelyärdi. Häzir bolsa meniň şol garaşan pursatym gelipdi. Ana, indi ak çägäniň üstünde oýkanjyrap oturan maňyz-maýaly gelin — Aýnabadyň bar. Özüme bir zat diýip lak atdyrmak üçin men Aýnabadyň gapdalyndan eýläk-beýläk geçen bolup görýärim. Häzir ol bu çola ýerde töwerekde şaýat ýok wagty göwün awlaýjak hoşamaý söz aýtman, içden çykmaz bir söz bilen käýäýse-de men razydym. Onuň bir zat diýip geplemegini isleýärdim. Ol geplese, meniň göwnüme ähli zat öz isleýşim ýaly bolaýjak ýalydy. Belki, ol häzir oturan ýerinde meni näletläp otursa-da oturandyr. Onuň ýüzi bürenjegini aňyrsynda, maňa görnenok. Şonuň üçinem hiç zat belli däl. Meniň häzire çenli bu gelniň ýelesi kayda, ygy kayda, aýgyt edip bilmän oturmagymyzyň hem düýp sebäbi hut şu näbellilik.

Giçden soň meniň pikirim şemalyň üýtgeýşi ýaly bir tarapdan beýleki bir tarapa üýtgedi. Ahmet aganyň bolsa, gidişi gidiş bolupdy. Onuň gelerin diýen öýlänn ötüp, wagt eýyäm indi gijä sanyp ugrapdy. Men öz ýanymdan Ahmet aga geldigi howlukmaç naharlanyp, atlanyp ýola düşmegi göz önünde tutup otyrdym. Ol welin ýene-de wagty bilen gara bermedi. Telim gezek gidip-gidip töwerekdäki alaňlaryň üstünde oturyp, ýol garap geldim. Jany ýananyň dili uzyn bolýan eken. Özüme, Ahmet aga käýinip gördüm. Ýöne munuň bilenem üýtgän zat bolmady. Ýene birde bolsa: «Eglense eglenerdä, ykmanda basmaça-ýenekä gabat gelmedik bolsa bolýar, sag-aman gelen ýeri bolýar» diýip, özümi köşeşdirip oýlandym, Ahyrdi bolsa onuň ertiriň bir ýerinde gara bererine garaşmakdan başga alaç galmady. Ýatmak üçin öz düşegimi düşän mahaly, geläýse diýen pikir bilen Ahmet aga üçin hem gapdalymda ýatar ýaly ýer taýynladym. Näçe dymyp ýatanam bolsam, meniň bu gije gözüme uky gelmeyärdi. Köw tarapdan wagtal-wagtal hüwiň sesi eşidilýärdi. Göwnüme bolsa

hâzir ýyldyzlaryň aşagynda bir Aýnabat ikimiz galan ýalydyk. Dünýäde bizden başga janly-jemende bara meňzänok, sereden ýeriň çakyr üsmülik bolup dur. Maňa Aýnabadyň gümmezekläp duran sagrýsy görüňär. Ol meniň baş-on metr beýle ýanymda ýazynan düşeginiň üstünde kese bakyp, ýanyp ýatyr.

Başymda her hili oý-pikirleri aýlap-bugaryp, boýlap oňa berlip ýatyşma ahyram şeytanyň alyna ylygdym öýdýän?.. Ýüregi bire baglap, bagty synap görmek pikiri kelläme gelyär. Ýöne birbada ýürek edip bilemok. «Zenan kim ilki onuň etegine el ursa, şonkudyr» diýip, tijenip, ýüregi bire baglamaga özüme dalda etmekçi bolýaryn. Şeytsem, ol ygtyýaryny elden berer, zenan maşgalanyň süňni erkek kişini ysny alsa gowşayarmyş, Aýnabat bilenem hut şeýle bolar, süňnünde dörän hyjuw ony maňa tabyn eder, özünde meýlimiň bardygyny bolsa, men oňa nazarym bilen ýañzydypdym diýip oýlanýaryn. Pikirim: «Yza çekilme, hiç haçanam mundan amatly wagt bolmaz, ýüregiňi diýip gal, çekilsen, ýene çekilersiň, soň beýtmek seniň endigiňe öwrüler» diýýär. — Aýnabat! — Men onuň iki-üç ädimliginde «Näme oglan?» diýip, süýjülik bilen dodaklaryň arasyndan sozup çykjak jogabyna garaşyp, onuň adyny tutýan hem häzir onuň özüm hakynda ýakymly pikirler bilen oýlanyp ýatanyny pikir edýärim. Tolgunmadan ýaňa ýüregim gürsüldäp süňnüme sarsgyn beryär.

Aýnabat meniň höwese berlip, üstüne abanyp oturanymy görüp, tisginip yerinden galyp, düýrükdi. Bürenjegi bada-bat başyna bürenmegi unudany üçin men onuň ýüzüni gijäniň çal perdesiniň aňyrsynda ýene bir gezek gördüm. Onýança-da men heniz aňyrdan aýdaryn diýip belläp-belläp gelen sezlerimi aýtmaga başlap-başlamankam, Aýnabat syçrap, garaşylmadyk bir çusluk bilen meniň dulugyma suňşurdy.

— Ýok bol, ýerçeken!.. Ol ýerde galan ärleriň haýsy birisi senden kemdi?

Ýene bir zat, onuň nazarynyň ot bolup ýalpyldap gideni ýadymda. Men ot alan ýaly bolup giden dulugymy sypalap, lapykeç yzyna öwrüldim. Agzym laplap kepidir. Dilim öl ýerde bir gataňsy zada süýkenip durana menzeýär. Şu ämsämligiň arasy bilen garaşan jogabym bolmasa-da, garaz, bir jogap alandygym hakyndaky pikir kelläme gelyär.

Şundan soň golaýda durmagy özüme uslyp bilmän, yrawdaraw ýäräp düýn giçlik Ahmet aganyň ýoluna sereden alaňyma tarap ugraýan. Men çägäniň üstünde kellesine taýak degen ýaly saňsar bolup otyryn. Hälim-şindi Aýnabadyň tekrarlap aýdan gazaply gepi meniň gulagymda ýaňlanýardy.

«...Ol ýerde galan ärleriň haýsy birisi senden kemdi?...»

Göz önümde bolsa henizem, men golaýlan wagtym tisinginip syçrap, elheder alyp, ýüzüme ýüzkessir şarpyk çalan Aýnabadyň keşbidi.

Asmanyň ýüzi ýyldyndan dolupdyr. Ol häzir endam-janyňa çapraz bary dakylan görümsiziň donuna meňzeş. Anha Ýedigen, ol öz görnüşi bilen ýekebara ýyldyzlardan has täsirli, olaryň häzir hemmesi-de maňa gyjytly seredişýärdiler. Ýyldyzlaryň yüzünden men «hä, ýigid-ä iş bitird-ow» diýen yaňsyly manyny okaýardym.

Aýnabadyň uklandygyny çak edemsoň, biraz gözümiň awusyny almak niýeti bilen yzyna dolandym. Gelsem, ol bir elini kellesiniň aşagyna ýassyk edinip, öňki ýatyşyny ýatladyp ýatan ekeni. Bolan-goýan zatlar hakynda ýene-de birsalym oýurganyp ýatamsoň, gijäniň bir wagty menem uka gidipdirin. Duýdansyz kükregime gütüläp degen demir meni ukudan açdy. Bir görsem, Aýnabat meniň kükregime tüpeň gezäp, jellat bolup dur.

— Oýan, ýerçeken!

— Aýnabat...

Janam bir süýji zat. Rejäniň geň dældigini bada-bat syzdym. Elimiň tersi bilen, janhowluna iki aýagymy bir

gonja soka tüpeňi gapdala kakanymam şoldy welin, tüpeňem pöwhüldäp, gijäni sarsdyryp göçdi. Urgynyň badyna Aýnabat yza tesip, çaykandy. Men janhowluma atylyp baryp, onuň elindäki tüpeňimden ýapyşdym. Ok meniň çep elimiň goltuk aralykdaky ýumry eti aşyklynyň eti ýaly silkip geçen ekeni.

Aýnabadyň ýaragyny elinden aljak bolup onuň bilen şol idenekleşip, çekeleşip durkam men göçüp, janyýangynlyk bilen onuň degnasyna deger diýen sözleri dile alyp sögünýärdim.

— Haram ganjyk diýerler saňa. Hezzet ýaraşmaz heleý, heý bir adamy sähelçe zat üçin ataýmak bolarmy. Her bir «maňa heleý bol» diýeniň kükregini garaltjak bolsaň, sen tizden erkek göbeklä saýhal berersiň... — diýýärdim.

Silterleý-silterleý onuň elindäki ýaragy öz elime alamsoň, yza çekilip, haklaşmak üçin tüpeňi taýak tutan ýaly edip tutýaryn.

Ýöne şol arada meniň nazarym garaşylmadyk bir görnüşe düşdi. Çekeleşik mahaly gelniň ýyrtylan köýneginden onuň bir taý göwsi sähelçe çykan ekeni. Ine uýy garaly oýmaga meňzäp, tözlenip duran şol göwüs meni akylyma aýlady. Özümiň kim bilen deň bolýanym, kimi duşman saýyp ar almakçy bolýanym ýadyma düşdi. Ýogsam, meniň ony duşman hökmünde ýagşy depgiläsim-ä gelyärdi, indi gaýdyp ýaraga el uzadanda, süňni saňnyldar derejesine ýetirmekçidim, soňundanam ýüp bilen sarap, tä Ahmet aga gelyänçä, el-aýagyny güýlup zyňaýsam diýen pikire gelipdim. Yzysüre onuň biraz mundan ön janymy bermäge kaýyl bolan maşgalamdygy, şol iki-üç günden bäri ýere-göge dözmän, apalap ýören, hyýalymda duşuşyp, telim gezek süýjeşip oturan maşgalamdygy meniň ýadyma düşürdi.

Gelniň saçlary häzir tar-tar bolup çöşlenip egnine, ýüzüne dökülipdir. Ol tutuş bedeni bilen elenip saňnyldaýar. Dil geplemese-de, onuň nazary maňa: «Men-ä şeytdim, hany senem et eliňden gelenini, indi ýarag seň elinde!» diýýär.

Men oňa birsalym dikanlap seredip duramsoň, hiç zat diýmän yzyna öwrülip, ýaramy daňmak üçin goşa tarap gaýtdym. Daş-töwerek ýagtylyp, wagt düýnki gelen wagtymyza ýakynlap ýören ekeni.

Ahmet agadan welin, henizem derek ýokdy. Aýnabat birsalym şol bir duran ýerinde sömelip duransoň, aşak oturyp, içi-içine sygman, eginlerini silkip aglady. Men oňa edýäniň näme-de diýmedim. Goý, aglap-zat edip, birneme egsilsin!

Başardygymdan ýaramy daňyp, çay içip, Ahmet aga ýene-de guşluga çenli garaşdym. Men öz ýanymdan, atlary suwlap, suwdan geregimi edinip turmaly, ýolugra bolsa Ahmet aganyň giden obasyna degip, ony sorap geçmeli diýen karara geldim. Suwdan ýagşy ýükümüzü tutmak maksady bilen guýudan suw alan mahalym, ýaraly elim bilen bir özüme bu işiň ýeňil düşmejegini ýatlap, Aýnabady kömege çagyrdym.

— Suw almaly welin, biraz kömek et, Aýnabat!

Ol sessiz ornundan turup, meniň ýanyma geldi. Biz iki bolup düýäniň kömegi bilen suwly gowany guýudan çekip aldyk. Ilki ýanymyz bilen ýola aljak suw gaplarymyzy suwdan dolduryşdyrdyk. Soňundanam guýynyň başyna getirip, meniň atym bilen düýäni suwdan gandyryýarys. Şu halatda meniň mundan biraz öň bolup geçen harasat ýadyma düşýär. Belki, häzir Aýnabadam bu harasady ýatlaýandyr. Ýöne bu barada häzir biziň hiç birimiz hem dil ýaramzok. Hamala, bu harasat gopmadyk ýaly.

Çykalan gamyş bilen guýynyň üstüni ýapyp, öňküsi ýaly edip pugtalap durkam, Aýnabadyň aşaklyk bilen özümde syn saklap, seredip duranyny görýärin. Onuň bu düşnüksiz garaýşy meniň özümi çümmükläp ýene-de bir gezek janymy barlap görmegime sebäp bolýar: «Häý, gyrnajyg-a, ýene bir oýun turuzmagyň kül-külüne düşüpdir-ow» diýip oýlanýaryn. Baş sany okuň kisämdedigini, özge oklaryň bada-bat onuň

eleterinden uzakdadygyny ýatlaýaryn. Horjuny bolsa men indi ikinji gezek ahmal galmazlyk üçin gözümden salmaýardym, tüpeň ýa-da şuňa meňzeş eline düşen bir zat bilen özümi urup ýatymaga bolsa, aňsat onuň bogrunyň ysmajagyny pikir edýärdim. Biz ýola çykan mahalymyz Hywa tarapdan süňňüne çöl otlarynyň ysyny siňdiren, şeýle-de biraz ýalyn gatyşykly sähraýy şemal öwürýärdi. Gara garaslar bölek-bölek bolşup, pasyrdaşyp biziň depämizden uçuşyp gelyärdiler. Güýz düşeli bári şöhesi kemelip, täsiri azalyp ýören Gün lowurdap, şähdaçyklyk bilen biziň depämizden çöle ser salyp otyrdy.

Aýnabadyň gopduran harasady ýadyma düşýänligi üçin, bir tötänlik bilen kükregime niýetlenen okuň elimden degmedik halatynda, özümiň häzir çöli synlamak bagtymdan hemişelik düwne boljak ekenligimi ýatlaýanyň üçin, häzir maňa çölün bu görnüşlerini synlamak hem oňa guwanmak ýakymlydy. Şeýle-de, başyň dik mahaly dünýäniň hanymanyna şarik bolup ýaşamagyň gowudygy hakda, Zelili şahyrdan çen tutup: «Goýsalar, bu ýagty jahan ýagşydyr» diýip oýlanýardym.

Takyrdan çykan ýerimizde, bize töweregine sygyrlaryny pytradyp oturan çopan gabat geldi. Çopan hor ýüzüne neşän reňki ornan, ýörän mahaly bir aýagyny agsap alýan, geçi sakgal adamdy. Ýaşy uly hem bolsa, bizi görüp onuň özi ilki salam berdi. Soňundanam: «Nasyň-a ýokdur, halypa!» diýip, çylpykly, gözlerini ýumjukladyp, pukara bolup meniň ýüzüme seretdi.

— Ýok — diýip, men bu bendä delalatymyň degmejegini ýatlap, kibtimi gysdym.

— Temmäkiň bolsa-da bolar. — Ol baş barmagyny bir ýere jemläp, alsamam, ine, şundan kän almaryn diýen äheňde çümmüginini görkezýär. «Ýok» sözi ikinji gezek gaýtalan mahaly, onuň ýüzüniň has-da agramynyň görýärin.

— Onda tirýegem ýokdur sende?

— Ýok, men bineşe, agam.

— Onda, inim, bolanyňa görä şu heleýiňem almaly däl ekeniň! — diýip, çopan Aýnabada tarap baş atyp, maňa kejjigýär.

— Ýaşuly, siz Halyk sopy diýen birin-ä tanaýan dälseňiz?

— diýip, men yzyna öwrülip gidibermekçi bolanda, ondan habar soradym.

— Şol geçen ýyl kesellände it etini iýip açylan Halykmy? — diýip, çopan bize tarap öwrülýär.

— Onçasyny biljek däl, ýaşuly!

— Sen bilmeşen, biz bilýäs — diýip, ol meni Halygyň bir ýakynydyr öýdüp menden neşe ugrundan zat alyp bilmedigine jany ýanyp, kinaýa bilen onuň üstünden düşüp ugraýar. — Seniň ol sopusygyň Hudaýnazar balaň sary köpegini Öwez neşä soýduryp iýdi. Onuň şeýdenini oba bilýär. Men indi onuň bilen toý-sadakada hem ýoldaş bolamok. Şuny senem eşidip goý!

Maňa diňe häzir bu bendäniň akylynyň hem biraz kem kakýandygy mälim boldy. Indi bir ýol bilen munuň göwni tapylaýmasa, ol maňa «hä» diýmese gerek. Men onuň ýanyňa soraşyp-ideşmek üçin, ýagdaýy bolsa iberip, Halygyň öýünden habar tutdurmak üçin sowlupdym. Özüm gitmekden kimdir biriniň üsti bilen habar tutmak meniň üçin has amatlydy. Gidäýenimde-de Aýnabady hem ýanym bilen alyp gitmeli boljakdym. Ony bu ýerde galdyryp gitmäge bolsa, onuň goýan ýerimde garaşyp oturjagyna mende ynam ýokdy.

— Me, ýaşuly, nas alarsyň, ýol ugruna bolsa, Halygyň öýüne degersiň, onuň öýünde myhmanynyň baryny-yoguny bilersiň — diýip, oňa birnäçe pul uzadýaryn. Ýaşuly pullary alyp, gysymyna gysyp durşuna, oba gidip gelmek üçin maňa sygyrlaryny tabşyryşdyryp ugraýar.

— Sygyrlara göz-gulak bolmalysyň ýöne! Özüňem oba taraprakda bolgun. Garnyny doýursa gaçyp-tezeni tapylar. Suhanyň sygryny bolsa hijem gözden salmagyn. — Ol soňra elini uzadyp özge sygyrlardan saýlan bir şahsyz kelek sygry maňa görkezýär.

— Sygyrlaryndan nadynç bolma. Olary gaçyryp-tezdirmen. Bozdumanyň önünde olaryň gaçyp-sypjak ýeri bolmaz — diýip, men ony arkaýyn etmek üçin münüp oturan atymyň boýnuna kakýaryn. Ol meniň sözümi göwnüne jaý edenson, elindäki kirli düwünçegi ýerde ýatan taýagyň gapdalyna atyp, sygyrlaryň arasyna goşulyp otlap ýören eşegini kowalap tutup, howlukmaç ýola düşmek bilen boldy.

Gün öyläne sanan uçurlary çopan aňyrdan eşegini deb-siläp geldi. Häzir onuň keýpi kökdi. Onuň neşesizlik beladan dynandygyny duýmak kyn däl. Agyr durmuşyň möhri galan ýüzi öňküsine görä biraz ýagjaryp täzelenipdir. Ol maňa nasly agzyny pakgyldadyp durşuna, özüniň ilki bir neşekeşiňkä baryp, birki baş tüýdük soranyny, soň Halygyň öýüne barşyny, onuň Sapardurdynyň ganjygyndan bolan itiniň täzesi çykyp haý-küş edýänçä, özüni öýe golaý goýbermändigini aýdyp, gerekmejek derejede jikme-jik maglumat berip ugrady. Maňa diňe bir salymdan soň Ahmet aganyň Halyklarda düşländigi, ondanam atlanyp, Halyk bilen goňşy obalaryň birine gidendigi belli boldy.

— Haý, ýoldaş-a saýlap beren eken-ow — diýip, men hyýalymda Arnageldi agadan nägile boldum. Ýa-da töwekgeliň işini taňry oňar edip, Aýnabady hem alyp, niredesiň Hywa diýip, Ahmet agany bolsa, nätse-şeýtsine galdyryp gidibersemmikäm? Indi goý, onuň özi bizi gözläp tapsyn. Ýoly men ilden soramaly däl, bu ýol meniň alty ýyllap torç edip gatnan ýolum. Pikirim düýeden düşüp, töwerege aýlanyp, gelip ýene-de düýä münen Aýnabadyň töwereginde aýlanyp-öwrülýär. Maslahat kelte bolmaz ýaly şuna-da sala salaýsam-

mykam diýip, özüme geňeşip görýärim. Şol arada şeýdäýsem, Aýnabadyň: «Hä-ä, indi büýä gaçaryny tükedip syrtyňy çöpe diredi-ow. Garry köpek muň hut hakyndan çykdy-da» diýip, böwregini bökdürip, oýlanaýmagynyň ahmaldygy ýadyma düşýär. Soňundanam ýene muňa syr bildirmezlikden gowsy bolmaz diýen karara gelyärim.

Häzir men keypihon çopan bilen ondan-mundan gürrüň edip durşuma, alasarmyk bir pursady başymdan geçirýärdim.

* * *

Biz gijäniň bir wagtyňa çenli ýol ýöräp, ýadap, dünenderilip oturan goýun guýruk depäniň ýeňsesinde, şemaldan sowarak orny peýläp, birsalym aýaklary uzyn salyp, dem-dynç almak niýeti bilen goşumyzy düşürdik. Bu ýerden oba hem bir çakrymdan uzak bolmaly däl. Biri-birlerinden beleň alşyp, üýrýän itleriň gowurdylary kemsiz eşidilýärdi. Eşekler içgişip-içgişip aňňyryýardylar.

Ir ertir meni Aýnabadyň basyksy sesi oýardy.

— Magsut, tur!

«Haý, bu gyrnajyg-a meni öz günüme goýjak däl-ow». Aýnabadyň sesini eşidip, meniň ilki kelläme gelen pikir şu boldy. Onuň kükregime tüpeň çenäp, dyzanyp durşy gözümiň önüne geldi. Gözümi açmazdan ön, ýaragymy goýan ýerimi — ýassygymyň aşagyny ýatlap, indi bir soňa galaýmaýyn diýen pikir bilen bada-bat şol ýere elimi urdum. Howsala bilen gözümi açan mahaly Aýnabat beýle ýanymda bürenjegiň arkasyndan özüme seredip, bir habar bilen meniň turaryma garaşyp duran ekeni.

— Turuň!

— Hä, näme?

— Tejen aýagyndan birki sany atly-düýeli adam göründi.

— Bize tarap gelyärmi?

— Hawa.

Aýnabadyň elini uzadan tarapyna sereden wagтым, ýapyň ýüzünde besse-besse bolşup özüme tarap inip gelyän aýak yzlaryny gördüm. Hüşgärligi elden bermeli däldegimi ýatlap, horjunyň düýbündäki okly düwünçegi ýanyma alamsoň, Aýnabada gozganman şu ýerde, goşuň ýanynda bolmagy tabşyryp, özüm awuny çemeleýän awça meňzäp, ýapa ýarmaşmak bilen boldum.

Üç-dört adamlyk, iki düýeden, üç atlydan ybarat çaklaňja kerwen ýeriň pesi bilen öz maýdalyna ýöräp gelyän ekeni. Kerweniň önünde iki sany atly atlaryny ýanaşyk sürüp gelyär. Häzir bu ýerden görünmese-de, yzdan gelyän düýeleriň owsary şol iki atlynyň birisiniň tirseginde bolmaly. Düýeler atlylaryň inen yerinden inişip, çykan yerinden çykyş gelyärler. Yzdan kiçijik bölegi jemläp gelyän atlynyň ön ýanynda ýene-de kimdir biriniň yranyp gelşi gözüme ilýär. Önden gelyän iki atlynyň özara hümrüdisi barha maňa golaýlaşýar. Yzdaky atlynyň önüne düşüp gelyän pyýadanyň eliniň baglydygyny gören mahalym, maňa onuň bu atlylaryň jany agyrjak adamsy däldegi, şeýle-de atlylaryň özleriniň hem oňly adamlar däldegi aýan bolýar.

Güýç deň däl, eger mümkin bolsa, bu adamlara degmeli däldegim hakynda, özüňden güýçlä duşarsyň diýip, dileg bilen gapdaldan geçirip goýbermelidigim hakynda, gapyllykda bir zat edäýmeseň, bir ýapa ýaplanansonlar, üç adamyň bir adama per bermejeги hakynda oýlanýaryn. Atyşan bolup Aýnabady elden aldyrsyň diýen pikir kelläme gelyär. Şu pikirlerden soň men birhowa öz ýanymdan atmaly däl, görünmelem däl diýen netijä gelyärim. Atlylar tarapa seretdirip, çemeläp goýan tüpeňimi göräýmesinler diýen pikir bilen aşak, özüme tarap çekýärim. Birdenem Ahmet aganyň münen atyny tanap «hih» edip içimi çekenimi duýman galýaryn. Yzdaky düýäniň tirkegi şol iki bakan çaykanyp, ýola sygmaýan ýaly gelyän onuň özi bolsa näme. Häý, bagtygara sen

mun-dan çykdyň-ow diýin oýlanyňaryn. Bu bolup gelşini görüp oňa meniň nebsim agyrdy, ýolboýy eden kinämi hem bada-bat unutdym. Meniň ýaplanyp ýatan ýapymyň ýüz, ýüz elli ädimliginde şuna meňzeş ýene-de bir ýapy bardy. Nyşana almak üçin men öz oturan ýerimden ol ýeri amat bildim. Süýşenekläp aşak indim-de, sil köwen çukuryň içi bilen ýöräp, barybam şol depäniň ýeňsesine ýaplandym.

Tüpeň sesi ümsümligi endiretdi. Zähresi ýarylan atlaryň hersi segreşip özlerini bir ýana zyňdylar. Atlylardan birisi bada-bagg özünü atdan ýere oklady. Ikinji birisi bolsa atynyň boýnundan gujaklap, soňundanam sallanyp nirä giderini bilmän ters aýlanyp duran boz atyň aýak astyna düşdi. Ilkinji atylan okuň ýerine düşendigi diňe şundan soň mälim boldy.

Duran-duran ýerlerinden goranyşa geçen beýleki iki atly ýerli-ýerden ok atyşyp, meniň bilen garşylykly söweşe geçdiler. Töweregi yzly-yzyna atylyan tüpeň sesleri eýeledi.

Men öz ýatan ýerimi okuň has köp gelyän ýeri hasap edenim üçin togurlanyp on-on baş ädim gapdala göçüm eden mahaly, goşlaryň ýanynda galan Aýnabadyň meniň bolşumy görüp, aýak üstüne galyp ýakasyny tutanyny görýärin. Ol meniň togurlanyp barýanymy görüp, ok degendir öýtdümi, nämemi, ylgaşlap maňa tarap gaýtdy. Ornumy üýtgedip juda dogry eden ekenim, bu ýerde ýaňky öňden gelyän ikinji atlynyň bir egni görünýär. Ol öňi kert ýalpagrak çukuryň içinde çommaly oturyşyna, yzly-yzyna öňki ok çykyan ýeri nyşanalap ok ýagdyrýar.

Garaşylmadyk ýerden çykan ok ony çykgynsyz bir güne goýdy. Ýaragy elinden gaçdy. Soňundanam içinden bir zat tutýan ýaly elleri bilen garnyny gujaklap gark bolup baryňanyň sesi bilen gygyryp, çukuryň içinde birsalym iki bakan togurlandy. Bu ýagdaý üçünji atlynyň hem salyny gowşadyp, gonjuna gor guýany belli boldy. Ol ok atmasyny kiparlatman süýşenekläp, gorkuşyp bir-birleriniň daşyna aýlanyşyp, basga

düşüşip duran düýeleriň aňyrsyna çekildi. Garşydan atylan şol oklaryň birisi meniň sähelçe görnen kellämiň depesini, gulpak ýerimiň birini ýalap ötdi. Men yza çekilip ýüzüme inen gany süpürip, tüpeňiň gundagyna ikilenç ýaplanan wagty, şol Ahmet maýyly süýrekläp alyp gelýän atlylaryň birisiniň howlukmaç atyny debsiläp ara açyp, gaçyp barýanyny gördüm. Soňra meniň çemelenip-çemelenip atan oklarymyň hijsesem onuň zyndan ýetip bilmedi.

Düýeleriň ýanynda atlaryň diňe birisi, eýerine düýäň owsarynyň bir ujy berkidilen at galdy. Atlaryň beýlekileri bolsa şol gaçan atlynyň yzy bilen ümdüzine tutduryp gaçyp gitdiler. Apyla-sapyla sowlamsoň, men düýeleriň bäre ýanynda uzalyp ýatan Ahmet aganyň halyndan habar almaga geldim. Beýlerägimde çägäni dyzanaklap oturan Aýnabat hem şundan soň ör turup, meniň yzyna düşdi. Ahmet aga ýolda görgi baryny gören bolmaly, onuň ýüz-gözünde gan-pet galmandyr. Süýri uzyn tüýi düşüp ugran kelläniň telim ýeri güberip çişipdir. Ol özüni bilýän-de bolsa, wagty bilen agyzdile gelip bilmän ýatdy. Onuň suwsuzlykdan çişen dili owurdyna sygman agzyndan çykara gelen ekei. Men suwsuzlykdan diliň çişýänini eşitsem-de, bu güne çenli beýle waka bilen ýüzbe-ýüz bolup görmändim.

Ahmet agany getirip, düşekde ýatyranymyzdan soň, Aýnabat bir esgini ölläp, onuň çaňsyran dilini, ýüz-gözlerini süpürişdirdi. Men haýal etmän, aýak üstünde bolanlygynda Ahmet aganyň bu işi özüme ynanmajagyny ýatlap, oňa çay bermek niýeti bilen tünçeleriň aşagyna ot ýakdym. Tünçeleriň gyzaryna mähetdel Aýnabat olaryň birini alyp, ellerini çyzgady-da, Ahmet aganyň çişen dilini ýuwмага oturdy...

Sowaşdygym saýy meniň tenimdäki ýaralarymyň ikisi iki ýerden agyryp ýüregime düşüp ugrady. Bir çökemsoň, wagty bilen ýerimden galasym gelmedi. Ony getirip, muny äkidip Aýnabada kömek edesim gelse-de, soňra meniň hiç zada

gurbum çatmady. Aýnabat hem meniň bu halymdan habarly ýaly ýumuş bilen ýüzlenmedi. Ähli işleri galyp-gopup özi edişdiriberdi.

Ahmet aganyň dili ikinji tüňçe boşaberende kem-kemden öz kaddyna gelip ugrady. Ol birki owurt gyzgyn çay owurtlap bazzyk-buzzuk ol-bi sözün başyny çatyp ugran mahaly, töweregi günün tomusdaky ýaly ýiti şöhleleri eýeläpdi, meniň ýaralaryma bolsa diňe şundan soň Aýnabadyň eli ýetdi. Ol meniň kellämi gan köp gitmezligi üçin ot goýup saran wagty mana ýene bir gezek onuň ak boýnuny, şol uzyn boýnuň töwereginde bulaşan çokul saçlary görmäge, saçlaryň arasyn-dan göterilýän ýakymly ysy ysgamaga maý boldy. Ahmet aga çay içip, biraz agyz-dile gelensoň, özüniň nädip bu adamlara gabat gelip ýörşüni ýatlady.

Birki aýlykda dosty Halyk oňa: «Gelip git, bu ýerde bir sen tap dul maşgala bar, bizem heleý bilen onuň ýanynda seniň tarypyňy ýetirdik, ol özümem bir görüp, şonuň bilen gepleşip sözleşip göräýsem diýýär» diýip habar eden ekeni. Ol biziň ýanymyzdan gidip, göni şol dostunyňka barypdyr. Ahmet aganyň öz aýtmagyna görä, ol bu gelinli habary Arnageldi aga hem aýdypdyr. Ol bolsa Ahmet aga: «Beýle bähbidiň bolsa onda ondan galma, ýolugra ondanam habar alyn geçäýerler» diýip, ony meniň ýanyma goşupdyr. Hem: «Indi, zalywat, heleý alsaň, berkirägin al, özüni öldürmän, ölmez ýalysy bolsun!» diýip, degşipdir. Dosty Halyk: «Ejiziňi bir görüp geç!» diýip, onuň göwnüni bölmedik bolanlygynda, Ahmet aga ol gelni näçe göresi gelse-de, sabyrlylyk etmegi, onuň ýanyna Hywadan geliş ugrumyza barmagy, eger şol durmuşa çykjak zenan özi bilen gitme hyýaly bolsa şonda ony alyp gidibermäge-de amat boljagyny göz önünde tutan ekeni. Elbetde, ol bu pikire ýapyda oturyp men bilen eden maslahatyndan soň gelipdir. Eger şol gezek men sähel gowşak duraýan bolanlygymda, onuň maksady Aýnabady şu ýerde

kimdir birine çatyp, soňam başa gelenini görüberdik-dä diýip, öz gerek daşyny gola salansoň, meni yryp yzyna dolanyp gaýdybermekde ekeni. Entek belli bir zadyň ýoklugy üçin, şeýle-de ol zenan «maňa munuň ýaly är gerek däl» diýäýen ýagdaýynda, şaýat hökmünde meni görende, soňundan utanmazlyk üçin, tä bu hyýaldaky pikirler hakykada ýakynlaşýança, Ahmet aga bu matlabyňy menden syr hökmünde gizlemegi niýet edinen ekenn. Diňe şu gurrüňlerden soň, onuň ýolboýy kakynyp-silkinip, ýigitsiräp gelmeginiň sebäbi maňa düşnükli boldy. Men bolsa onuň eselip boluberşini synlap, «Garry oýnasa gaý turar» diýenleri bold-ow büý-ä» diýip, onuň, pikirleriniň Aýnabadyň töwereginde pelesañ urýanyňy çak edip, öz ýanyndan oňa münkür bolup gelyärdim.

Ahmet maýyl bilen onuň dosty Halyk öz saparlarynyň, ýerine düşendigini ýatlaşyp, hoş bolşup yzlaryna dolanyp gelyärkäler, duýdansyz gamyşlyda iki sany adam olaryň gapdalyndan çykyp ýarag çenäpdir. Ahmet aga okuna-ýaragyna ýetmäge pursat bolmandyr. Habar soralan mahaly, Ahmet aganyň Pendilidigi onuň gepinden-sözünden mälim bolupdyr. Olar öz ugurlarynyň hem şol tarapadygyny ýatlaşyp: «Bir öwrümde ýol kesmäne gerek bolaýmagy mümkin» diýen pikir bilen onuň elini baglap kerwene tirkäp özleri bilen alyp ugrapdyrlar. Halygy bolsa şol ýerde artyk şaýat hökmünde urup, janyňy öçüripdirler-de, eltibem gamyşlyga süsdüripdirler. Men onuň gürrüni diňläp otyrkam: «Ýaşuly, häli bize gabat gelmedik bolanlygyňda, Pendä bizden ön irgözinden dolanyp baraýjagam ekeniň» diýip, onuň çetine degesim geldi. Ýöne onuň şuglasy öçüşen gözleri, gany gaçyp solugşan ýüzi juda armanlydy hem naýynjardy.

Ahmet aganyň tapsyzlygyny, özümüň hem argynlykdan ýaña gaçaryny aldyran möjege meňzeyändigimi, şeýle-de ýanymyzda eýesiz galan, ýola gerek bolmajak üsti ýükli düýeleriň hem bardygyny ýatlap, ýoly wagtlaýynça dowam

etdirmegi goýbolsun edip, ýakyndaky — çem gelen obalaryň birine birki günlük dem-dynç almak üçin sowulmagy ýürege düwdüm.

* * *

Baran obamyzyň oba şura başlygy bilen duşuşanymyzdan soň, onuňkyda goş ýazdyryp, biz şol günüň özünde Ahmet aganyň dosty Halygyň gözlegine çykdyk. Oba şura başlygy öz ýanyna alan adamlaryndan başga-da iki sany aksakaly, tap bilen hökmünde ata çykaryp, bu şum habary ýetirmek üçin Halygyň obasyna ýollady. Ýöne Halyk şol gezekdäki iki adamyň eltip gamşa süsdüren ýerinde ýok ekeni. Golaýdaky obadan habar tutulanda, onuň kimdir biri tarapyndan görnüp oba eltilendigi, ol ýerde hem onuň kimdigi tanalyp, dogan-garyndaşlaryna: «Biz şeýle adam tapdyk» diýip habar edildigi, şeýle-de ony äkitmäge gelenleriň arasyndan bir ter gara sakgal adamyň: «Olar iki bolmalydylar, beýlekisiniňem jese-di şu golaýda bolaýmasyn diýip, ýany bilen getiren adamlaryna gamyşlygy gözledendigi, hiç derek tapmanam: «Gören-eşiden bolsa, habar beriň, özümüz eýesidiris!» diýip, sargap gideni belli boldy.

Biz bärden bir süri atly bolup baran mahalymyz, oba bir gije öýüne myhman bolan Halyk pahyry eýýäm öwülýäde ýer-jay edip gelen ekeni.

Hana-da biz ýagdaýymyzy aýdyp, Halygyň ýas düşeginden turmakçy bolan mahalymyz, başy köne çabytly gartaşan aýal bilen ter gara sakgally ýaşuly içerik girdi. Başy çabytly ol zenan Halygyň aýaly ekeni.

— Nursoltan... biz-ä ýüzügara bolup geläýendiris — diýip, Ahmet aga ony gören çagy dostuny ýatlap, damagy dolup, hamsykdy.

Zenanyň aglamakdan ýaňa çişen gözlerinde gözyaş bul-

durady. Ol birsalymdan soň özüni dürsäp: «Aý nätjek-dä, Ahmet, bu-da bir boljak işdir-dä» diýip, çäresiz adamyň armany bilen sözlerini gözyýaşa garyp gürledi.

— Nätjek, gaýrat et, Nursoltan! Gör, men nämelere sebäp bolup yörün... Soňky sözleri aýdan mahaly ýene-de Ahmet aganyň sesi sandyrady.

— Boljak zada çäre bolmazmyş. Işi gaýdany düýäň üstünde it ýarmyş. Kysmatydyr-da onuňam. Dostuň ýatlap, gözläp gelipsiň, taňryýalkasyn. Ol bende: «Ahmet» diýip, seni inňän gowy görerdi. Dostum ýok diýip, bizi ýadyňdan çykarma, özi bolmasa men bar, çagalary bar, bizi ýatlap gelip dur! — Zenan bu sözleri howlukman her söze minnetdarlyk äheňini berip aýtdy.

Turup ugrap barýarkak, men oda süsdürilen tünçeleriň beýleräginde üç adamyň arasynda aýbogdaşyny gurap, ýarty petiri bir dyzynyň üstünde goýup tamşanyp oturan adamy tanadym. Ol şol bize birki günlükde duşan çopandy. Çopan meni görüp, şol gün meýdanda neşesizlikden azarlap yörkän Halyga diýen sözlerini ýatlap utanaýdy öýdýän, ol hamala men millete ýüzlenip, «Adamlar şüý-ä şol gezek şu sözleri aýdypdy, tutuň ony» diýäýjegim ýaly müýnürgäp, aşak bakdy-da, meni görmedik bolup, tä biz atlanp, ugrap gaýdýançaň başyny ýerden götermän oturdy.

Biz gelen ýolumyz bilen ýene-de yzymyza, Aýnabady galdyryp gaýdan obamyza dolandyk.

* * *

Bu kyrk-elli öýlüden köp bolmadyk obajykda galyp, birki gün dem-dynç alanymyzdan soň, biz ýene ýola düşermen bolduk...

Üsti ýükli düýeleri oba şura başlygy inçemikden gelen uzynak, gyz ýaly ýumşaksy ýigit Tejen şäherine äkidip geldi. Onuň ýany bilen bizden habar soramaga gelen iki atly gelen

çagy, bizi öz ýanlary bilen şähre äkiderli görünse-de, meniň ýanyma berlen kagyzlary okaşdyransoň, bir-birleriniň ýüzlerine seredişip daş çykdylar-da, bizsiz ýerde maslahatlaşyp, maslahaty bişirip geldiler. Dokumentleri yzyna gaýtaryp: «Ýol bolsun!» diýişip gitdiler.

Aýnabat ugramagymyzdan bir gün öň öýüň gapdalynda oturyp, öý eýesi garryja aýalyň beren gabynda meniň hem Ahmet aganyň geyim-gejimini ýuwup, soňundanam ýuwan geyimleri küdäniň töweregine aýlap serişdirdi. Saçyny ýuwup, darandy. Ýola taýynlandy.

Oba şuranyň ejesi gazak ýüz, bili бүкүлип ugran, ýüzünde gasyndan ýaña barmak basara ýer galmadyk süýji dilli aýaldy. Iki dyzyny gujaklap oturan wagty. ol aýal her gezek meniň ýadyma birçak ýagşy ýagyp durka, bagda ala gury ýapraklaryň arasynda gören süllümbaý ezilen biçäre keplerini salýardy. Ol biziň hemmämize «hanym-janym» diýip ýüzlenirdi. Öýüň asly pukara bora çemeli, onuň içinde halydyr halyça ýaly zatlaryň düşnügi ýokdy. Ol diňe birsydyrgyn üsti sürlen keçeler bilen ýetne-ýütne basyrylypdyr. Ortada tegelenip oturan ojak bar. Garry her gije şol ojaga ilki düýe gumalagyny salýar, ol ýagşy tutaşandan soň bolsa köz bolar ýaly onuň içine töňneliräk odunlardan atyşdyrýar. Gijesine oba şuranyň öýünde Aýnabat bilen garryja aýal hem Ahmet aga ikimiz dört bolup ýatýarys. Şura başlygy bolsa, biziň giňişräk ýatmagymyz üçin, gidip başga bir öýde ýatyp, irden biz bilen çaylaşmaga gelyär.

Ertir ugrajak günümüzüň aňsamsydy. Biz irgözinden ýatyp, ertirem säher-säherler turup göterilmegi niýet edinip ýorgana giripdik. Ahmet aga ýene-de menden öň uka gitdi. Meniň bolsa günortan birneme irkilenim üçin häle-bärde gözüme uky gelmeýärdi. Pikirim Pendini, Hywa ýoluny köwsarlap aýlandy. Öýleriň töwereginde daňlan sygyrlaryň agyr hossuldysyny, gümür-ýamyr edişip golaýdan ötyän adam seslerini

eşidip ýatyryn. Haýsy ýoldan gidiläýse, amatly bolaýarkan? — diýip, ýatan ýerimde Tejen aýagyndan çykyp, Daşoguz üstünden inýän ýoly, Ata guýynyň üstünden geçip, Köneürgenjiň ilatly mülküne aralaşýan ýol bilen deňeşdirip görýärdim. Biziň yüzümüz birinji ýola tarapdy. Men Ata guýyň üsti bilen gidilende azyndan iki gün ýol utup bolýandygyny, şindi Pendiden çykyp ugramankam göz önünde tutupdym. Ýöne düýnki gürrüňçilikde ýagdaýa belet adamlar häzir ol töwerekde gazak hem türkmen galtamanlarynyň güýç jemleýändiklerini aýdyp, hemem Ahmet aganyň atyny münüp gaçan ahmyrly adamyň hem şol ýoldadygyny ýatlaýyp, bize Ata guýyň üsti bilen gitmegi goýbolsun edip, beýleki ýol bilen gitmegi maslahat beripdiler. Bu maslahat şol wagt meniň göwnüme jaý bolupdy, şeýle-de bolsa, bu adamlaryň arasynda hem biziň maksadymyzy anyk bilmeli däl adam bar bolaýmasyn diýen pikir bilen: «Aý meniň üçin-ä parhy ýok, ikisem öz belet ýolum, giňişlige çykylansoň, muny ýoldaşlarym bilenem maslahatlaýyp göräýerin, giňişligini almasa, türkmen aga dara-direlikde pikirini jemläp bilýärimi näme» diýip, oýunlyga salyp, olaryň ýanynda belli bir çöpün başyny bogmandym.

Hakykatdanam beýleki ýoldan gidiläýse, kem bolmajak ýaly. Bir-ä Aşgabat-Kükürtli aralygyna gatnaýan kerwen bolmaly, şolara dagy gabatlaýyp, ýoldaş bolup bolsa, ýoluň köp bölegini köpçülik bilen geçmek mümkindi. Onsoňam ondan aňyrdan näme ýol bar. Takyra düşüp, ulaglary ykjam durup, haýdasaň birki günde Hywa baryň.

Gijäniň bir wagty, öý eýesi garry aýal bilen Aýnabat pyşyrdasyp gürleşen çagy hem men heniz uklamandym.

— Gyzym ýatdyňmy? — diýip, garryja aýal gapdalyna — Aýnabada tarap öwrülip, pyşyrdady.

— Hä?

— Turuzaýdymmy, köşek?

— Năme, ene?

— Oglum, saňa bir zat aýdasym gelip, aýdybilmän ýöründä men...

— Aýdyň, ene!

— Tüweleme, sen bir elli-golly maşgala ekeniň. Saňa synym oturdy, gyzym. Göwnüňe jaý etseň, sen maňa gelin bolaysaň nädýä. Meniň oglumy bolsa sen gördüň, köşek! Öleniň yzynda ölüp bolýarmy, näme? «Öli arslandan diri syçan» diýildigem bardyr, dünýäm. Sen ene-ataňa gowuşaňsoň hem, hemişe öýüňizi alyp oturyp bilmersiň. Kimdir biriniň ojagynyň başyna barmaly bolarsyň.

Garryny diňledigimçe, meniň kejebäm darykmak bilen boldy. Ýüregimiň urgusy üýtgedi. Özümiň oýadygymy bildirmezlige çalşyp ýatyşma, Aýnabat bu kempiriň hajyk-hujugyna maýyl bolup galaýmabilse ýagşydyr diýip, howsala galdym. Ony öz elim bilen getirip, bu ýerde ojakbaşy hökmünde galdyryp gitmek, onda özümiňem göwnümiň bolany üçin, maňa juda ýokuş degjekdi. Aýnabat wagty bilen garra jogap gaýtarmansoň, men bu gürrüňler ýene-de onuň ýarasyny täzeländir, ol häzir sessiz gözýaş togalap, geçmişini ýatlap aglaýandyr — diýip oýlandym. Dogrudanam, geplän wagty onuň sesi sandyrap çykdy.

— Ýok, ene. Men munda galmaýyn... Ol meniň ýeke-täk görüp-duýup, söýüp-synyp bilmeyän elýetmezimdi...

— Onda özüň bil, gyzym!

Şunuň bilenem maňa birsalym otly köýnek geýdiren hemem tükeniksizlik bolup görnen gürrüň şu ýerde tükendi. Ýüregim ýene-de ýerine geldi.

* * *

Daňyň ümüş-tamşynda biz ýene-de niredesiň Hywa diýip, yüzümüzizi ertire tutup ýola düşdük. Çöl dymýardy.

Biz ýadaman, öz ýapy-ýagdaýymyz bilen göçüp-gonup

gidip baryarys. Obada dări-derman edileni bări, meniň elimiň ýarasy indi sorkuldap agyryp, azar bermesini goýupdy. Kelläme düşen ýeňil ýara bolsa diňe bitermen bolup gijeýän wagty meniň ýadyma düşýärdi. Her gezek men töwerekde syn saklan mahaly, şol bir göterilen ýerinde hemişelik doňup galan çäge depeleriniň tolkunlarynyň ýolda syrgyna galan düýelere meňzäp oturandyklaryny görýärdim. Şeýle-de, daş-töwerek häzir ýazyň bir gününü ýadyňa salýardy. On-onki günlükde yzly-yzyna tapgyr-tapgyr ýagan ýagyşdan soň meýdana ot örükdir. Güýz şeýle gelende, mallaryň ýylynyň gelyändigigi meniň ýadyma düşýär. Goýunlar güýz iče bir gök çaykaýsa, onsoň gýş onuň topugyndanam bolmaz diýip oýlanýaryn. Mahal-mahal bolsa atymy gorduryp, kerwenden saýlanyp gidýän-de, bir alaňa çykyp, del adam ýokdur-da diýen pikir bilen töweregi synlaýaryn. Soňra bolsa meniň nazarym ýene-de goňurymtyl ýaşyl öwsüp oturan meýdanyň iči bilen gelyän Aýnabatly kerweni tapýar. Kerwen şonda her gezek maňa ýeri gytratlap hatara uçup gelyän guşlary ýatladýar.

Ahmet aganyň indi önki keypi ýokdy. Onuň küý-köçesi dostunyň ölümidi. Ol bu ölüme özüniň sebäp bolanyny ýatlap, müýn çekýärdi. Düýn ol Halykdan gürrüň çykanda: «Wah, ol neresse bilen menem öläýen bolsam bolmaýarmy?» diýip ahmyr etdi. Soňundanam onuň bilen Pendi çölünde goňşy bolup, mal bakyp gezen ýyllaryny ýatlap oturdy. Ahmet aganyň Aýnabada bolan gatnaşygy hem göz-görtele üýtgedi. Indi onuň nazarynda «Wah, şujagazy bir maňa bersediler» diýen many ýokdy. Indi ol Aýnabada ýüzlenen mahaly, oňa «Gyzym» diýip ýüzlenýärdi. Hem şol gezek dilini ýuwup, eden delalaty üçin ondan minnetdar bolýardy. Şeýle-de onuň dili mese-mälim süýjäpdi. Hamala, Aýnabat şol gezek Ahmet aganyň ähli gerekmejek sözlerini dilini ýuwan çagy ýuwup aýrana meňzeýärdi. Ahmet aga her

gezek tünçeleri dolduryp, ot ýakdygy, oduň başyny Aýnabada berip, özi ýeňsä çekilýärdi. Çygda oturmazlygy, oturjak ýeriňe çöp-çalam goýmagy, ýogsa guragyry ýolugyp, kösenil-jegini ýaşuly hökmünde bize wagyz edýärdi. Onuň käbir hereketleri bolsa, beýhuş dermany ysgap, şindi ondanam açylyp ýetişmedik adamyň hereketlerine meňzeýärdi. Ol diňe dosty Halyk bilen özi üçin baryp gören gelinligi hakynda gürlän mahaly, gaýgy-hasraty unudyp, ýene birsalym öňki kaddyna, öňki Ahmet maýyllygyna öwrülip bilýärdi.

«Halyk ilki söz aýdyp baranda, ol gelin «Ýigidi bir görsek, gujaga salar ýaly zatmykan ol?» diýipdir. — Ol ilki beýleräkden başlap meniň ýanyndan gidibermezligim üçin gürrüňi gyzykdyrýar. — Öýüne barsam: «Ýör, seni bir şoňa görkezeyin» diýip äkitdi-dä, neresse. Ha, Haly-ga oguldy-la... Ine, sürüp barsak, ýekeräk oturan gara öý, päp-päkize içeri. Suw kädiler diýermin, ýatylan ýassyk-düşekleri diýermin, hut ojaga salynjak odunlara çenli ähli zat öz durmaly ýerinde saýhal-haýhal bolup dur. İçerini synlap, içimi gepledýärim. Işiňe-hä ygtyýar ekeniň welin, özüň nähili zatkaň? Her halam bolsa görmedik maşgalaň-da, böwrüňi diňledýär. Ýamandan elli bizar, her kime-de ýetdirse, gowy gerek. Hem şol oturyşyma mykraz-müçegim bilen murta-sakgala nagdyn timar berenimi gören keşmerimi gözümiň önüne getirip oýlanýaryn. Biz iki sakgally bolup baran mahalymyz gelin öýde ýok ekeni. Eli kündükli küdäniň arkasyndan owşanaklap gelyän garryja kempir, biziň habarymyzy ilki, ana, şol aldy. Onuň indi uzak eglenmän gelmelidigini aýdyp, bize girip öýde garaşmagy mürähet etdi. Ol goňşy aýallar bilen bir yere ogul gutlamaga giden ekeni. Ine, birsalymdan golaýda aýal sesi eşidildi. Inim çümşüldäp gitdi.

— Bize myhman gelen ýaly-la. — Mylaýym, ýakymly ses. Ol gapysynda biziň gaňtarylgy duran ulaglarymyzy görendir. Öz ýanyndan ýene-de, sesiň-ä synalabermeli ekeni, özünem

sesiňe meňzeş bol-da, taňrym, diýip dileg edýäriň. Birsalymdan içerik bir ortamyýana, türkmen bugdaýyň nany ýaly göze ýakymly bir maşgala gelip girdi.

— Sag-gurgun geldiňizmi? — diýip, köpügörenligini edip ilki Halyga ýüzlendi, gözünüň gytagy bolsa mende.

— Şükür. Özüňem gurgun oturanmysyň, Ogulsapar — diýip, Halygam onuň bilen saglyk-amanlyk sorasýar. Ýeri gelende bolsa, meni tanyşdyrýar.

— Bu bolsa, Ogulsapar, şol meniň gowy görýän dostum bolmaly?

— Hä-ä... — Ogulsapar uýaljyrap, maňa aşaklyk bilen göz aýlansoň, ýene-de ýer dyrmalamasyny dowam edýär. Men şol pursatda näme diýmelidigimi bilmän, ellerimi owkalaşdyrýaryn.

Ahyryn heleýden maňlaý oňjak-how diýip oýlanyň. Şuny öýe eltip bilsem, öňki iki pahyrdan galan, inimiň öýündäki iki basdaşja ogullarymy, aýal doganymyňkyda bolýan gyrgyzgazymy öýe getirip, başbütinlik edip boljagyny, eger islese, bu zenanyň ýetimjeleriniňem, özümiňem maňlaýymdan dire-jegini pikir edýäriň. Arzuw kölüniň içinde başy bitin, içi baş başlyk bagtly öýüm otyr... Men ortada ýazylan saçagyň tör tarapynda, her oglumam meniň bir ýanymda, Ogulsapar bolsa ojak tarapda gyrgyzgazymyň ýanynda otyr...

Bir salymdan oýlanyp, pikirini jemläň gelin, başyny ýerden göterip, Halyga seretdi.

— Özüň bilyň, Halyk. Görmedik-bilmedik ýeriňe baraymak ýeňil zat däl. Ýöne bu aýallaryň maňlaýyna ýazylan zat, muňa-da akylym gowy çatýar. Ýörite gelen bolsalar gerekdirin-dä gelendirler. Sen: «Ýakyn günlerde geljek» diýip, öňem aýdypdyň. Ýöne, hoş diýmänkäm, men size ine, şu zady hem aýtmalydyryn. Dostuň menden bala-çaga umydygär boljak bolsa häzir diýsin, erteki gün bir ýerden bir ýere barlansoň bu sözi aýtsa, maňa ýokuş deger. Gizläp

oturasy iş ýok. Hudaý çaga dogurmak bagtyny maňa bermändir. Onuň bu aýdýan sözleri meniň üçin täzelik däl di. Bu barada men öň Halykdan hem eşidipdim, onuň bilen maslahaty bişiripdim. Şeýle-de, ol öň dogranam bolsa indi aýallaryň dogurmasyz ýaşyna ýetenkirlän aýal ahyryn.

Özümiň üç çagamyn bardygy, olaryňam başga gapy-lardadygy, bu aýala bellidigini hem men bilýärdim. Bu zatlaryň hemmesi hakda öz aralarnda türrün bolanyny Halyk maňa aýdypdy. Bu bolsa Ogulsaparyň bu gepi hut meniň öz gulatymdan geçirip, başgaça gürlän mahaly, yüzüme basmak üçin aýdylýan gürrüdi, Men nä, oylan-oglanjykmy, bu zatlaryň hemmesine düşünp otyryn-a.

— Eý, Ogulsapar, gowy tanamasam yzma düşürp, seniň gapyňdan geljekmi men. Eger zenan garamatyňy irde-giçde bir ýere atmakçy bolsan, şu adam, ine, özünem görüp otyrsyň, tüýs seniň diýen taýyň! Sen ol ýere barsaň, ogully-gyzly, ärlil-öýli başbitin bir maşgala bolýaň. Şol ýetimlere eýe bolsaň, bir bendäniň sönen ojagynda köz bolup bilseň, olaram gerek wagty seniň gadyryňy bilerler. Köp zat onsoňam, öz gylgyňa, iniş-çykyşy bilşine-de baglydyr.

— Ol diýýäniňem-ä dogry, Halyk. — Oýurganyp, bir zatlary ýatlap perişan bolup oturan Ogulsapar Halygyň gepini jaý görüp, ýürekden makullady. — Onda Halyk, siz baş-on günden geläýiň. Men ol-bi zatlarymy, aýal doganlarym bar, olara berişdireýin. Enem-atama-da gitmänkäm bir sadaka bereýin. Ana, onsoň gelseňiz, men bir düýä urarlyk goşum bilen siziň önünüzde taýyn bolup oturaryn. Şu ýekelikden indi bizaram bolupdyryn, äkitseňiz äkidäýiň meni — diýip, gözüniň gytagyňy ýene-de maňa aýlap goýberdi.

Biz hoş söz eşidip aýagymyzyň ýenläni üçin, on-on baş güne galyp-galman öwrülip geljimizi aýdyp, gyssagarada bişen naharyň duzuny çala-çula dadyp, ýola düşmek bilen

bolyas.

Halygyň yzy bilen gapydan çykyberenimde Ogulsapar:

— Adyňyz näme siziň?! — diýip, mana söz gatýar.

— Ahmet, Ahmet maýylam diýýän bar diýip, menem aýak çekdim. Şeýle bir muň ýaly dara-direlikde pikirimi jembläbilýänem däldegin welin, şol gezek Ogulsaparyň özü bilen ikiçäk birki söz gürleşmekçi bolýanyny aňýdym.

— Sag-aman gidip geliň onda!

— Dilegiň gowuşsyn, Ogulsapar.

Biz birek-birege mähir duýgusy bar adamlara mahsus bolan ýakymlylyk bilen gürleşip durýarys.

— Oturan-turan ýeriňizde munda öz ejiziňiziň bardygyny hem unutmaweriň, Ahmet! — Onuň ejiziň diýende, özüni gözüniň önüne getirýäni belli zat.

— Nesip bolsa, seniň huzuryňa indi tiz dolanyp gelermen, Ogulsapar!

— Gözüň ýoluňda bor, Ahmet!

— Ogulsapar, ýa ikimiz häzir gapyny ýapyp, hasyr-husur töwekgel nika edäýsek nädä?

Men Halygyň ulaglaryň ýanyna ýetip baryanyny görüp, inçejik tama bilen Ogulsapara golaýlap gürrüni çynyrgadýaryn.

— Ýok, ýog-ýeý bolmaz, oglan, il-gün näme gep eder! — Ogulsapar garaşylmadyk bir wakanyň bolaymagyndan çekinip, uýaljyrap, ýeňsä tesýär. Menem mundan artyk bu ýerde dursam, Ogulsapary özüme erk edip bilmän tutup gujaklaryn, aýyň aňy bolmaz diýleni bolar öýdüp, howlukmaç gümürtik hoşlaşyp daş çykýaryn.

Her gezek Ahmet aganyň gürrüni şu ýere ýetende, onuň sesi öňkü-sinden peselip gürrüniň aýtmasy kyn ýere ýetendigi belli bolýar. Şundan soň ol Halygyň dolanyp gelyärkäler, ýolda degşip aýdan sözlerinden özge ähli zady öz gaýgysy bilen garyp aýtmaga başlaýar:

— Häý, zaluwat, Halyga-da oýun gerek. «Dos, juda heleý-

sirän ekeniñ-ow. Ol ýumry-ýumşak heleýi tas gözün bilen sorupdyň. Yza galyp, ony ogşap-zadam edäýdiň öýdýän! — diýip degýär.

Soňundan bolsa ol özleriniň aňyrdan gelyänini ilki gören iki ýaraglynyň duýdansyz gapdalyndan zompa çykyp, ýarag çeneýşini, atyşyp-çapyşmaga pursadyň bolmandygyny, elleri baglanyp, bendi bolansoňlar, ter sakgal adamyň heňkir-münkör bolup özlerinden sorag soranyny, özüni pendilidigini ter sakgalyň gepleşilen wagty sözünden aňandygyny, ýol belet hökmünde ýola gerek bolar diýip özüniň alyp kerwene tirkeýişlerini, Halygyň bolsa artyk şaýat hökmünde ýok edilişini hesret bilen ýatlaýar.

Yzyndanam «Hälem bagtyma alnymdan siz bar ekeniňiz» diýip, Aýnabat ikimize alkyş okaýar. Şeýle-de, Ahmet aga özi üçin näçe ýakymly-da bolsa, Ogulsapar ýeňňeli gürrüňi Aýnabadyň ýanynda diline almagy özüne uslyp bilmeýär. Ol hemişe bu gürrüňi yzdan gelyän Aýnabatly düýeden ýagşy ara açanymyzdan soň aýdardy.

Ýolagçynyň bar güýmenjesi ýatlamasy bolar ekeni. Men öz baryan ýolumy hyýalymda öň gören ýolum bilen deňeşdirip görýärdim. Önler biziň Hywa gatnaýan döwürlerimiz bu ýolda üç-dört kerwene duşulan mahallary hem bolardy. Kerwenleriň hersiniň bir ganatda goş düşürip çilimleşilip, bazar nyrhy, saglyk-amanlyk soraşylyan wagtlyry-da az bolmazdy. Bir ýola men söwdagärleriň arasynda ady belli Şöwket söwdagär bilen duşulanda, onuň kejebe bilen gapdalynda göçürüp yören ýigrimi ýaşlaryndaky görmegeý aýalyny hem görüpdim. Ol gelin nüz-kereşme bolup, söwdagäriň göwnüni götererdi. Söwdadan başga-da lezzetli zadyň — zenan gujagynyň bardygyny onuň ýadyna salardy. Söwdagärleriň birtopary bu bolşy süwümsizlik hasap etseler-de, Şöwket söwdagär muny özüni oňaryanyň edäýmeli işi diýip bilerdi. Şöwket söwdagär ýassyga ýaplanyp ýatan mahaly, yrsarap ýatan

syrtlana çalyň edýärdi. Onuň tutum-tutum bolşup duran ösgün gara gaşlary, şol gaşlaryň aşagyndaky tegelek gök gözler, çekilişip duran duluklar ony juda gazaply edip görkezýärdi. Şonuň üçinem onuň perizady kerweniň töweregindäki adamlaryň ýadyna erkek kişidiklerini salsa-da, oňa göwün bölüp seredip bilýän ýokdy. Diňe bir ýola güýçli harasat gopup, başagaýlyk döräp, kerwen bölünde bir ýigit keжебeli ýelmaýany bir öwrümde çökerip, şol gelin bilen iki gije-gündiz harasadyň içinde bir jan, bir ten bolup ýatanmyş diýen gürrüň bardy.

Biz mahal-mahal öz mallarynyň yzyna düşüp, göçüp-gonup yören çarwa obajyklaryna gabat gelyärdik. Ýöne suw, azyk gerek bolaýmasa, aňsat ol obalarda goş düşürmeýärdik. Düşäýdigimiz welin, bendeler myhman hatyraňy saklap, söwüş etmek bilen bolardylar. Nireden gelip niräk barýanymyzy soraşdyrardylar.

— Inimi gelni bilen Hywa gaýynlaryna alyp barýan — diýip, Ahmet aga adaty aýtmaly gürrüňleri aýdyşdyryp, olara gümürtik başdansowma jogaplar berişdirerdi. Ugran mahalymyz bolsa, çarwalar biziň ýanymyza gatadylan gaýmak, gowurma, geçi süýdünden taýynlanan sargan bererdiler. Indi biz bu iki sany süýji suwly guýusy bolan «Öwrümlü» diýilýäp obajyga ýetip gelyärdik. Bu obada men düşlemän, köne tanşymyň saglygyny görmän geçip biljek däldim. Men onuň bilen indi köpden bäri duşuşmandym. Kerwende gatanýan döwrüm bolsa, her gezek diýen ýaly olaryň öýlerinde düşläp geçerdim. Hywa bazaryndan gerek-ýarak getirip, meniň ol öýüň ýumşuna ýaran wagtlarym hem bolupdy. Ugry bir çay içip, aýaklara dem berlen wagtlary-da bolardy. Biz atlary düýäň aýagyna sürüp gelyäris. Kölege eýýäm atlaryň önüne düşüpdü. Obanyň ilersindäki keserip oturan gum depesiniň üstüne batarmen günün şöhleleri düşüp gyzgylt öwsüp selenläp görünýär. «Öwrümliniň» çet-

inden giren mahalymyz obanyň töweregindäki şol adaty gören zatlarymy gördüm. Obanyň töweregine pytran düýeler gözyetimiň bäri ýanynda doňan ýaly bolşup durlar. Iki-üç bolup duran ýerlerinde, olar hatara uçup barýan durna çalyň edýärdiler.

Bagtymyza, meniň tanşym çölde mal üstünde, bir ýerlerde däl-de, öýünde ekeni. Barsak, ol goýunlar üçin ojardan edilen agylyň ol-bu ýerini berkleşdirip dur. Ol meni görüp, tanap, «Könäni ýatlapsyň-ow» diýip şatlygyny yüzünde mälim edip, pişesini goýup ýylgyryp, ýanymyza geldi. Onuň gelni hem gapysyndan beýleräkde çöken düýeden düşen Aýnabady görüp, ýanyna gelip, görşüp, ony özi bilen öýe alyp girdi. Bizem baryp olaryň giren öýüniň bir ýanynda ýerleşdik. Aýnabat ejesiniň gapdalynda geň galyp oturan çagajygy: «gel» diýip ýanyna çagyran wagty, ol ýadyrgap aglady-da, ejesine ýaplandy. Hekimberdiniň gelni ony alyp: «Ýadyrgan bolýandyr bi dünle türkmen» diýip, söýgüli ýylgyryp, ony äkidip başga bir öýe tabşyryp geldi. Özi bolsa ýene-de iş etmesini dowam etdirdi. Onuň edenli gelindigini men önem bilýärdim. Ol hem iş edýärdi hem mylaýym ýylgyryp, Aýnabat bilen mydy-mydy özara aýal gürrüň edişýärdi. Çak edişimiz ýaly naharam, gyzgynja çöregem bir wagtda öňe geldi. Nahar iýip otyrkak, ýaňy bir gulagyma degen ýaly bolup giden agy sesi ikinji gezek ýene-de gaýtalandy. Bu ses aýal adamyň sesidi. Biz: «Bu näme boldugy?» diýen manyda birekbiregiň yüzüne seredişyaris. Ol ýerde näme bolanyny bilmesem-de, ýöne bir bolmasyz işiň bolanyny welin meniň süňnüm syzdy. Onýança-da men özümüz bilen bir tabakdan nahar edinip oturan Hekimberdiniň gaşlarynyň çytylyp gidenini gördüm. Ol dişlän çöregini saçagyň bir gyrasynda goýdy-da: «Men häzir gelyän» diýip, daşaryk çykdy. Gysgajyk hümrüriden soň, agy sesi ýatdy. Hekimberdi ýene-de yzyna dolanyp geldi-de, saçak başyna geçip ornuny eýeledi. Ýöne

şundan soň ol islemese-de, biziň soragly nazarymyzy joga-
psyz goýup bilmedi. Eşidip otursak, onuň öz salgymlaryna
durmuşa çykan aýaldogany dört gün mundan öň çaga üstünden
ýogalan ekeni. Men onuň ýüzünde bir ünjiniň bardygyny
ýany gelip atdan düşen mahalymyz hem sähelçe aňypdym.
Ýas düşeginde oturanymyz belli bolansoň, biziň iýip-içip,
gep-gürrüň edişibem o diýen mazamyz bolmady. Bir ýola
Hekimberdi daş çykanda, Ahmet aga ýuwaşlyk bilen maňa
sala saldy.

— Inim, ýolagçy ýolda ýagşy diýleni, indi turlaýsa nädýär?

— Bir gije dagy bolmarysmy näme?

— Bir çemesi gelende rugsat soraysana!

Biz Hekimberdiniň jigisiniň düşen ýerine baryp el galdyryp
gelyärkäk, ýolda ol meni elimden tutup saklady.

— Siz Pendiden ugranyňyzda üçmüdiňiz ýa dörtmüdiňiz?..

Onuň bir zat diýjek bolýanyny syzyp, men Hekimberdini
has içgin synlaýaryn.

— Onuň nämä geregi bardy?

— Gerek-dä. Düýn bize bir atly gelip gitdi. Şol: Iki erkek
kişili bir aýally toparý görmediňizmi, olar meniň ýoldaşlarymdy,
men olardan azaşdym» diýip soraşdyrды.

Bada-bat meniň gözümiň önüne Ahmet aganyň aty bilen
gaçan adam geldi.

— Çal atlymydy?

— Çal atlydy.

— Başga ýene näme diýdi?

— Aý, başga aýdan zady yok. Iýdi-içdi, meşigini suwdan
doldurybam obadan çykyp gitdi.

Men Hekimberdini ünjüde goýup gitmezlik niýeti bilen,
jogap gaýtarýaryn:

— Hä, şeýlerägem-ä bir ýoldaşymyz bolmalydyr...

— Aý, bolýa-la. Birhili bolşuna synym oturmady-da sor-
aýdym.

— Hümm — diýýärin, öz ýanyndan bolsa, bizi gözleýär-ow zandyýaman. Hany urup-urnup bir görsün diýip oýlanýaryn. Başa geleni görmeli bor-da. Şu gürrüňden soň, ýaragy häzir saklamalydygy, juda hüşgär bolmalydygy anyk boldy. Önem onuň bizi toruna saljak bolup töwerekde görnüp-görünmän pelesañ urýanlygyny ýüregim syzýardy. Hekimberdi öýüniň önünde çagalaryň şowhunyna goşulyp ylgap ýören üç-dört ýaşlyja bir oglanjygy ýanyna çagyrdy-da:

— Ine, bu bolsa şol biçäräniň oguljygy — diýip, aýratyn bir mähir bilen öz çakylygyna gelen garagözelejik oglanjygyň gulpajyklaryny sypalaşdyrdy. Men oglanjygy synlap, onuň biçäre ejesini — birnäçe ýyl mundan öň gören dogumlyja, ýeňnesiniň işlerine galyp-gopup kömek edip ýören garagözeleje gyzjagazy ýatladym. Hekimberdiniň nazarynda ahmyr, ünji, hesret alamatlary garyşypdyr. Men baş atyp duýgudaşlyk bilen uludan dem alýaryn.

Düýnden bäri çölün üsti bilen yzgytsyz demirgazyk şemaly öwürýärdi. Ol gyşa galan ot-çöpleriň başyna oýun turuzýardy. Gurap omurlan keyigokaralary, syzadyr sözen pudaklaryny özi bilen bir yerlerik äkitmek üçin çekeläp oýnaýardy. Mahal-mahal peşmek togalap töweregiň ot-çöpleriniň gapdalından göç geçirip görýärdi. Käbir yeňles çöpleriň guş ýelekleri ýaly howada galgaşlap ýörenine hem synyň düşýär. Töwerek-daşyndan çen tutup: «Ýel zzy ýagyn diýleni bolsa gerek» diýip oýlanýarsyň. Ýolboýy ýapylaryň ýüzündäki gök meýdanlary synlaşyp, mallaryň bagty gelipdir, janawerler güýzde bir içe gök çaykansonlar, bular indi gyşa per bermezler, «güýzde gök otdan doýan mallar gyşa berdaşly bolýar» diýip edilen gürrüňler ýada düşýär. Bu şemal özüniň asmanda düýrlenşip ýören sowuk yüzli bulutlary bilen, ýakymsyz demi bilen mallaryň şol bagtyny elden almaga gelen aldaja meňzeyär. Günüň ýüzi çaňjaryp onuň sähel sudury görünýär. Onuň öz ornunda oturanyny isleýärsiň. Günüň ornuny özünden

özge tutup biläýjegem töwerekde görnenok. Gidip baryarsyň, göwnüňe Gün bu ýerden ýeňsede başga bir göwrümi giň, asmany açyk menzilde saňa garaşyp, nur saçyp oturan ýaly bir düşnüksiz duýgyny başdan geçirýärsiň. Men ýagşa galyp ezilmänkäk, süýji guýuly takyr — ol ýerdäki obajyga ýeteris diýen pikirdedim. Ol ýere ýetip bolsa ýagşyň deminden aman sypyp, ojak başynda oturyp, onuň daşarda turuzýan oýunlaryny göwnübirlik bilen diňirgenip otursa boljakdy.

Aralygy çöl ösümlikleriniň ysy bilen köwsar urup duran jülgä gelip giren mahalymyz, şemal biraz kiparlan ýaly boldy. Ahmet aga birsalym jülgäniň iki gapdaldaky diwarlaryny synlansoň, tebigatyň bu görnüşine joşup, burnuna salyp aýdymyna hiňlenip ugrady. Onuň nazary bolsa serhoşlyk bilen asmandaky bulutlaryň arasyna dikilipdir:

Daglar başy duman-duman,
Ýel gelyär-ä, Bibijan!
Aç gujagňy, bas bagryňa
Sowuk alýar-a, Bibijan!

Men bu görnüşini Ahmet aganyň ýadyna Pendi baýyrlaryny düşürendigini çak etdim.

Mundan gitseň. Hywa ýoly
Daş bolýa-la, Bibijan.
Aglay-aglay, gara gözler
Ýaş bolýar-a, Bibijan.

Aýdym söýgi baradady. Ahmet maýylyň Bibijan atly gyz dilinde bolsa-da, ol hem ähli söýgi aýdymyny aýdýanlar ýaly bu aýdymyň öz natuwany Ogulsapar bilen baglydygyna ynanyrdy. Häzir pikirinde ak çägäni basgylap inişden inip gelyänem, ýokardan bulutlaryň arasyndan nüz-kerişme bolup seredyänem, bularyň barysy hem Ogulsapardy.

Onuň häzir indi aýdymda daş diýilýän Hywanyň uzak dældigi, köp eglenmän, yza dolanyp, Ogulsapar ýeňňäniň huzuryňa gelmek boljakdygy hakynda aýdym arasy bilen pikir edýän bolmagy hem ahmal. Hyýalynda onuň häzir Ogulsapar ýeňňäni atyna artlaşdyryp, Pendä barýan bolmagy-da mümkin...

Duýdansyz çykan tüpeň sesi jülgäniň dulugyna nagdanlap, şarpyk ýelmedi. Gözümiň alnynda menden biraz öňde arzuw-hyýala berlip, aýdym aýdyp barýan Ahmet aga «Ha-üm-f» edip, üzeňňä galyp, turjak ýaly etdi-de, inläp, atynyň boýnuny gujaklady. Ikinji maňa diýlip atylan ok, meniň tüpeň sesini eşidip başyny göterip, keýerjeklän atymyň kellesinden degen ekeni. Özümi ýere zyňanymam şoldy welin, at janawer hem gülçüldäp meniň gapdalyma ýykylyp, aýaklaryny kakyp jan berdi. Diňe şundan soň maňa onuň göni garşydan däl-de, sag gabatdan atylýandygy belli boldy. Hekimberdi bilen bolan gürrüň güpbe ýadyma düşdi. «Ah, wenezzyna, ahyr bizi atymyna getird-ow» diýip, Tejen töwereginde atyşylanda oka ýetdirmän, Ahmet aganyň atyny münüp gaçan adamy ýatlaýaryn. Ol ýerden ok atýan bir adamdy. Bu bolup bilse, hut şol bolmalydy. Aýnabady özi üçin aýan borly, oklar diňe maňa tarap ýagýardylar. Birki gezek jogap hökmünde tark-turk atamsoň, öz ýanymda üç okuň galandygy, özge oklaryň bolsa atyň syrtyna bökderilen horjunyň düýbündedigini ýadyma düşýär. Amat peýlemelidigini, meseläni diňe şu galan üç ok bilen çözmelidigini özüme ýatladyaryn.

Ýagyş bolsa indi birki günläp diňmejegini asmanyň ýüzünde mälim edip maýdalap ugrapdy. Jülgedäki ýakymly ys has-da goýalypdy. Gögüň ýüzi birsydyrgyn gara ýapynja bilen örtülip çygjaryp durdy.

Birdenem ok atylýan tarapdan garaşylmadyk owaz eşidildi.

— Gelin, ol deýýus gymyldaýarmy, ölen bolsa sen çykaý, saňa zat degmerin!

Maňa garşydaşymyň öz atan oklarynyň biriniň nyşana degendigini çak edýändigini belli boldy.

Aýnabatdan hiç hili jogap ýok, ol düýeden sabyrly düşen yerinde ýüzin düşüp ýatyr.

— Gelin, saňa diýilýär, tur, saňa ok degenok, men bilýärim. Bar-da, şony depip gör, ölen bolsa ýaragyny al-da gapdala, görner ýere taşla!

Ses ikinji gezek gaýtalanansoň, Aýnabat gelip sesini diýşi ýaly meni depdi-de, soňundanam ýaragymy aýryp, beýläk atmagyň yerine meniň gapdalymda oturyp ýüzüni tutup ulili bilen möňňürüp aglamaga oturdy. Aýnabadyň agysyny eşidip, meni ölendir öýden, päkize gelni ele salmak höwesini bilen galkynan göwre ýene-de bir zat diýmek üçin çemelenen mahaly, men ol göwräniň çemesini aldym. Tüpeň atylan dessine Aýnabat ýene-de ýere ýüzin düşdi. Wagty bilen garşydan jogap eşidilmedi. Şeýle-de bolsa men öz okumyň nyşana degenine ynanyş bilmän, esli oturdym. Jogap hökmünde ok atylmady. Jülgäniň içine ümsümlik aralaşdy. Turmaga hyýallananymam şoldy welin, baş-altý sany atly jülgäniň ol başynda peýda boldy. Ol atlylar tüpeň sesine sowlan öz adamlarymyz bolup çykdy. Olar Derwezäniň üsti bilen Zäklä, şol ýerden çykan kükürt magdany bilen gyzyklanyp barýan adamlar ekeni. Soraşyp-ideşilenden soň men olaryň biri bilen ok atylan ýeri yörte barlamaga gitdim. Ol ýerde Ahmet aganyň kükregini otlan adam kiçiräk tümmeginiň gapdalynda demsiz-düýtsüz tükge düşüp ýatan ekeni. Ol saçynyň eteginden ýaňy ak girip ugran, dykyz, togalak kelleli adam bolup çykdy. Men çemini alyp atan okumyň boş geçmändigine diňe şundan soň ynandym. Onuň beýle ýanynda bir oý ýerde Ahmet aganyň atynyň duranyny gördüm.

Ahmet aga ok degen badyna jan beren ekeni. Men onuň kellesini dyzynyň üstüne alyp, açyk gözleri sypalap ýumdu-

ran mahalym, ol eýýäm ölülere mahsus sowuklyk bilen basyrylypdy.

Biz ony sürüp gelyän jülgämiziň sag ganatynda, öten-geçene bu ýerde şehit ýatany uzakdan görünjek, jülgäniň beýgelyän ýerinde ýer-jay etdik.

Alty atly biz bilen sagbollaşyp, ýüzlerini gündogara — Kükürtlä tutup ugransoňlar, meniňem bu бүдүрән ýerimizde uzak eglenesim gelmedi.

Ýagyş bolsa ýüzüni gijä tutup, hünübirin ýagyp durdy. Biz goş-golamlarymyzy jemläp, gamgyn, alasarmyk halda ýola düşdük. Ahmet aganyň başujy älemlä mazary biziň yzymyzdan hasratly seredip galdy.

* * *

Gijäniň bir mahaly ýagyş diňip, alaňlaryň üstünde ýene-de aşyrym-aşyrym aşyp gelyän şemal peýda bolupdy. Bu şemal ýagyşdan ön ösen, iniňi tikenekledişi sowuk şemal däl. Ýaz şemaly ýaly hoştap hem-de mylaýym şemaldy. Biziň synymyzy galgadyp, süňňüne mahsus mylaýymlyk bilen ýüzleri sypalaýardy. Şemal aýyk ýakadan kürsöp içime giren mahaly öl geým bilen beden aralygyna howa düşüp ýagyrnyna sowuk suw dökülen ýaly bolup gidýärdi.

Gelip bir aýklykda goş düşürdik. Bize ot ýakmak, öl geýimleri çalşyrynmak hem-de bir zatlar tamşanmak gerekdi. Ýagyş biziň eýimizi ýetiripdi. Şeýle-de, biz juda aýgyypdyk. Meniň gözüm garaňkyrap ugrapdy, bu ýagdaýdan çykmak üçin nämedir bir zatlar garbanmak gerekdi.

Özüm garaňka çekilip, Ahmet aganyň goşunda galan geým-geýimi bile çalşyrynyp gelemsoň, horjunymdaky özüme tagallyk geýimlerini Aýnabadyň önüne zyňdym.

— Bar, senem git-de, guruja geým geýnip gel!

— Gerek däl. Oňaryn...

— Göwnüňe zat getirme, ol meniň öz geýimlerim, Ahmet aganyň geýimlerini meniň özüm geýdim.

— Şonda-da geýjek däl. — Ol ýene-de boýun gaçyrdy. Onuň bu bolşy, meniň kakynymy tutdurdy.

— Geýinmeseň, ters geýin! Saňa hezzet ýaraşmaz diýerler, aýallaryň eşek gatanjy bar diýerdiler welin men ynanmaýardym, şol gaty dogry söz eken. Asyl geýäýmegin, buý-da öl! Ertir men seniň ene-ataňa jesediňi eltip beräýerin.

Men bu sözleri gahar bilen zarply-zarply aýdyşdyran mahaly, Aýnabadyň oduň aňyrsynda görünýän ýüzüniň hurmaýy gyzyl bolanyny görýärim.

Aýnabat meniň gaty görýänimi görüp, önüne taşlanan geýimli düwünçeği aldy-da, oduň başyndan turup gitdi. Men uky arasynda onuň öl geýimleri oduň töweregindäki çöpçalamlaryň üstüne atyp serişdirip ýörenini gördüm. Ertir oýanan mahaly, gurapmy-ýokmy, öňki zenan geýimleri ýene-de onuň egnindedi. Ol oduň başynda özi üçin atylan horjunyň üstünde çayy, gowurmadan bişiren naharyny taýynlap, meniň turaryma garaşyp oturan ekeni. Onuň ýüzi uky alanyň ýüzüne meňzemeýärdi.

— Sen ýatdyňmy, Aýnabat?

— Ýok.

— Birsellem gözün awusyny almaly ekeniň-dä?!

— Ukym gelmedi. Bu ýerde biz öň düşläp öten ekenik...

— Göwnüňe bolaýmasyn. Çölde meňzeş ýer kändir.

— Ýaňy gezip yörkäm, öz düşlän, ot ýakyp nahar bişiren ýerimizi tanaýdym. Biziň ýerleşen depämiziň beýleräginde Gulmet aganyň düýesi ýykylyp boýnuny omurypdy. Erkek adamlaryň: «Orta ýolda atyň durmasyn, orta ýaşda aýalyň ölmesin» diýşip, düýäniň töwereginde aýlanyşlary ýadymda.

Aýnabat soňundan elini uzadyp, maňa töwerekdäki gijäniň eteginden çykan depeleriniň birini görkezýär.

— Ana, hol üsti giňiş depe bolmaly...

Men görýän diýen manyda «hümm» diýýärin. Özüm bolsa göz astyndan Aýnabadyň agydan, ukusyzlykdan ýellenen gabaklaryny, mahal-mahal çytylyp-çytylyp gidýän ýüzüni, özüme näbelli sebäplere görä, ýaňaklarynyň gyzaryp gidýänini görýärin.

Atlanyp ugramazymyzyň önüsyrasy, Aýnabat sorap meniň gutulyşyp ugran, mahal-mahal gijäp ýüregime düşýän ýaramy ýadyma saldy. Ol melhemläp ýarany saraşdyrýan mahaly, maňa ýene-de bir gezek onuň gije-gündiz göz önümden gitmeýän gelşikli ak boýnuny, buýralanyşyp duran saçlaryny synlamaga mümkinçilik boldy.

Adaty çöl görnüşiniň arasy bilen biziň herimiz öz pikirimize gümra bolşup, aýry-aýry dillerde sözleşýänler ýaly, söz alyşman diýen ýaly gidip barýarys.

Indi tizden Hywa obalarynyň biriniň üstünden baryp düşjegimiz, Aýnabat bilen aýrylyşmaly boljagym ýadyma düşýär. Söýgi diýilýän zat hut şu bolsa gerek. Meniň Aýnabatdan aýrylyp, hol ýerigem gidesim gelenok. Onuň ýanynda bolmak, şelaýyn mähirli süýji-süýji gepleşmegem, meniň üçin hemişe ýakymly. Aýnabat ýanymda bolsa, men uzakly ömrümi şeýdip at üstünde gezip ötürmäge razydym. Indi Aýnabat hem şol Pendiden gaýdylandaky, bize syny oturmaýan gelin däl-de, ýüregi düşüşen, biziň özi üçin gören görgülerimizi hasaba alýan, soran zadyňa mylakatlylyk bilen jogap berýän adaty zenandy. Ýolda men ýene bir gezek ýüregi bire baglap, bagtymy synap gördüm. Atymy sürüp, Aýnabadyň münüp barýan aty bilen deňleşdim.

— Aýnabat, men-ä...

Ol meniň ýüzüme seredenden, ýüregimi aňdy.

— Gerek däl — diýip, başyny aşak egdi. Soňundan ýuwdunyp, ýene dillendi:

— Ýolboýy seniň küý-pikiriň men, Magsut, ony bilýän. Irde-giçde barmaly bolaýsamam, senden gowa bararyn öý-

demok. Ýöne ynan, maňa özge gapyny açardan juda ir. Meniň entek aglamaly agym juda kän... Maňlaýa kim ýazy-
lan bolsa, men şonuňky bolaryn. Sen ýazgytda bolsaň, bir
gün seniň ojagyň başyna bararyn. Ýogsa-da hiç zady göwün-
kine etme, mendenrazy bol, Magsut.

Yzyndanam ol perişan bolup, gije bir irkilende gören
düşüni ýatlady. «...Agşam ýene ol nerse meniň düşüme
giripdir. Ikimiz biziň obamyzyň ýeňsesindäki alaňyň üstünde,
aýagymyzy çägä sokuşyp, bir-biregiň mährine humar bolup
otyrmykak diýýän. Düş bolsa, onda düşnüksiz bir zatlaram
boluberyär. Birdenem, biziň oturan depämiz edil ikimiziň
aralygymyzdan çat açyp, japba bölünip, ugruna boldy.

Ol-a alaňyň ol böleginde galdy, men bolsa ikinji böleginde
otyrýn. Men oňa howlугyp: «Bökböksene bäräk?» diýip, alaň
bölekleriniň bir-birinden süşüp daşlaşýanyňy görüp gygy-
rdym. Näderimi bilmän, depäniň üstünde ot-elek bolup ele-
wredim. Ol yzyna gidip, bat bilen bökerli görünse-de,
nämüçindir bökmedi. Alaňlar bir-birlerinden daşlaşdygyça,
aralykdaky açyklyk şonça-da giňedi. Birnäçe wagtdan bolsa,
ol ada şol neressäniň özi bilen meniň gözümdenem ýitdi.
Özi-de meniň duran alaň bölegimi nämendir bir zat arkasyna
alyp, akdyryp baryan ýalydy. Bir salymdan men birtopar
adamyň başga bir depäniň üstünde üşüşip, özüme seredişip
duranlaryny görýärim. Olaryň arasynda ilki Arnageldi agany,
soňundanam onuň ýanynda duran şol orus komandiri tanaý-
an. Bir görsem, senem, Ahmet aga-da ol ýerde bar. Ol bende
meniň kakamdyr dogan-garyndaşlarymyň beýleräginde mur-
tuny sypalan bolup, bir pikire maýyl bolup dur. Özi-de
ähliňiz üşüşip, meniň ýoluma seredişip duranmyşyňyz...».

Biz şol gün gijalar bir açyklykda ot ýakyşyp, töweregi
dürbüleşip oturan üç-dört sany adamyň üstünden geldik. Olar
oba habar düşüp, bizi garşylamaga çykan, Aýnabadyň dogan-
garyndaşlary ekeni.

Meniň Hywadan dolanyp gelen günüm ýerde urpajyk gar ýatyrdy. Bu gar gyşyň ilkinji, il içinde «it gary» atlandyrylýan gardy. Şol günün ertesi men Hywad. an özüme bilen getiren horjunymy egnime atdym-da, Arnageldi aganyň huzuryna bardym.

Horjuny görkezip: «Ine, bu bolsa Hywaly garyndaşlaryň bar beren zatlary» diýýärin. Hälem siziň sargydyňyzy ýatla-daýdym, ýogsama muny-da bermezlikleri mümkin ekeni — diýip, getirilen zadyň azdygyndan müýnürgäp sözümiň üstüni ýetirýärin.

Horjunyň içinden derňelende depesinde gurt seribermeli üsti meýdanly, daşoguzly türkmenleriň halap geýýän biçüwindäki bir telpek çykdy, soňundanam hywa dony, içine duz garylan jöwenli düwünçek çykdy. Gözüme bolsa, bu zatlary synlap duran Arnageldi aganyň ýüzündedi. Bu getirilen zatlary az görse, özüme serpaý edilen don bilen ädigem beräýerin-dä diýip, aýratyn bir alada bilen oýlanýaryn. Arnageldi aga bu zatlary «hümm» diýip durşuna, bir-bir gözden geçirensoň, başyny göterip, meniň ýüzüme seretdi.

— Sag boluň, ýigitler, ýumuş ýerine ýetipdir.

Onuň nazary hem sözündäki minnetdarlygy gaýtalady.

Dogrudanam, Arnageldi aganyň özi düşündirensoň, görüp otursam, biz hut komandirleriň ýüregi bolan ekenik. Olaryň bu hyzmatlary üçin biziň çaklaýşymyz ýaly at münüp, serpaý ýapynmak pikiri ýok ekeni. Bu zatlar pähimli adamlaryň uzak aralykdan özara bir-birleri bilen sözleşmesi — biziň bolsa Hywa baranymyz, maşgalany dogan-garyndaşlaryna gowşuranymyzy mälim edýän alamatlar ekeni.

Beýle telpek, beýle don biz töweregiň yörgünli geýimleri dälidi. Duz goşulan jöwen bolsa, tagam öz duzy bilen alyşdy ýa-da gyzymyz sag-aman, agyrman-ynjaman gelip gowuşdy diýmek ekeni.

Ahmet aga pahyryň şol gezek diýenini edip, Aýnabady Tejende birine dakyp, bu zatlaryň ýerine komandirlere at serpaý alyp, iş bitiren adam bolup geläýen bolsak, tüýs öz jürümizi dikäýjek ekenik...

Hekayalar

AK ÝELKEN

«Bagt şeýle ýakyndy, şeýle ýakyndy».

A. S. Puşkin.

Güýz. Deňiz kenarynda meniň bir özüm ygamlap aýlanyp ýörün. Töwerekde çaldöş çarlaklar galgaşyp, uçuşyp ýörler. Epin-epin bolşup, hol beýleden süýşüşip gaýdýan tolkunlar häli-şindi ak köpüge öwrülip kenara çayylyar. Her gezek şeýdip tolkun kenara uran mahaly golaý bir ýerde pagşyldap pagsa diwar ýykylan ýaly bolýar.

Deňze seredip duranam bolsam, ilki ak ýelkenlije ol gaýygy meniň nazarym aýratyn bir zat hökmünde gözyetimden saýlap saýgarmady. Ol ilki gözyetimiň arkasynda iki gapdalyna gernip oturan ak bulutlara juda meňzeşdi. Onuň öz peýwagtyna ýüzüp ýören ak ýelkenli gaýykdygy ol birneme golaýlaşandan soň belli boldy. Men ak ýelkenlije gaýyk bilen gyzyklanyp, ýuwaş-ýuwaşdan oňa höwrügi ugradym. Öň näme hakda oýlanyp duranym hem tizden ýadymdan çykdy... Ak ýelkenlije ol gaýyk, şol barmana, Amangül enäni meniň ýadyma düşürdi. Onuň başyna ak salnyp, şu ummandan aýlanyp ýören ak ýelkenli gaýyga meňzäp, oba içinde aýlanyp ýörenini bir menem däl, tutuş oba arzuw edipdi...

* * *

Amangül enäniň oba gelinleriniň arasynda ýörgünli ady Aganazaryň enesidi. Hemmeler öz adynyň gapdalynda oglu-

nyň adynyň hem tutulmagynyň garra ýakymly bolýandygyny syzýan ýalydylar. Ýogsam indi onuň töweregindäki aýallaryň käbirleri bolaýmasa, özgeler Aganazar gidenden soň öýe düşen gelinlerdi.

... Ol Aganazary gundap eline alan günü özüniň bu dünýä hut şujagaz bäbejik üçin gelendigine, indi durmuşdaky öz ornunyň hemişe şunuň bilen ölçeljekdigine pähim edipdi.

Aganazaryň peýda bolmagy onuň üçin şatlygyň, aladalaryň peýda bolmagy boldy. Häli-şindi onuň pikirleri bulutlaryň deňiz ýokarsyna göterilişi ýaly, Aganazaryň ertiriniň ýokarsyna göterilerdi...

Ir ertir gapy açylardy-da, Aganazaryň bir eli çagaly gelni gelip, ata-babalaryň dessuryny saklap, gapydan salam berip girerdi. Onuň elindäki ak köýneklige oganjyk ejesiniň elinden düşerine mähetdel, ylgap gelip, enesiniň — Amangülün gujagyna dolardy. Hut Aganazar ýanynda bolany üçin bolsa gerek, adamsynyň durmuşyň bir ýalňyş öwrüminde galany hem onuň bagt diýen zatdan, göresi gün diýen zatdan tamasyny üzmegine sebäp bolup bilmändi.

Onuň ogly ulaldygyça, boý tartyp, ýörän wagty dünderilip, nazary durlanyp, kakasyna meňzedi. Amangül eje şonda ogluna seredip: «Özüň meňzeseňem, ömrüň bir kakaňa meňzemesin» diýip, hyýalynda juwan ýaşda gözünden uçan adamsyny ýatlap, ogluny ýagşy niýet bilen goraglardy.

Ol günler Amangül eje üçin oba toýlaryna barmak hem diýseň ýakymlydy. Ýetişen gyzly eneler onuň bilen içginsireşip, garyndaş bolaýmaga-da göwünleriniň bardygyny syzdyryşyp saglyk-amanlyk soraşyp oturardylar. Özi ene bolansoň, oňa ene ýüregine düşünmek kyn däl. Her enäniň öz çagasyna gowyny arzuw edýäni belli zat. Şol wagtda hem ogluna ilin hyrydar nazarynyň bardygyny syzmak, bu-da bir ýakymly zat bolar ekeni.

Aganazarly günleriň biridi. Goňşy hatardan tegelek ýüzlüje gyz olaryň goňşularynyň gyzynyň ýanyna tikin-çatyny bilen zygyr-zygyr gatnamany çykardy. Iki gyz kölegede oturyp keşde çekerdi. Soň eşidip otursa, ol bu ýere tikin bahanasy bilen Aganazaryň didaryna höwesek bolup gelyän maşgala eken. Ene bir gezek bir ýerden öýüne dolanyp gelen çagy Aganazaryň şol iki gyza tudana kakyp berip duran wagtyna gabat gelipdi. Gyz şonda, näme üçindir, Amangül ejäni görüp, ýañaklaryny al öwürdirip utanypdy.

Ol gyz indi bireýýämden bäri özge bir gapyny açyp-ýapýar. Bu gün-erte sary esgi salynjak bolup yören aýal. Ol hemişe onda-munda gabat gelende, Aganazarly günleri Amangül ejäniň ýadyna salýardy. «Wah... näme üçin şol wagt bulary bir-birine duşuryp jüp etmedimkäm. Şeýdäýen bolsam, hiý bolmanda, göwün aldarlygym, agtyjagym-a bolardy. Ýeke özüm, beýdip gugaryb-a oturmazdym» diýip, oýlanmagyna sebäp bolardy.

Amangül eje Aganazary ýola salanda: «Gullugy gutaryp geldigi öý-işik ederin» diýen pikir bilen ýola salypdy.

Aganazaryň ilki-ilki: «Gulluk edip yörün» diýen habary geler durardy. Bir ýyldan soň: «Meni komandirlik okuwyna iberdiler» diýen haty bir salym geldi. Uruş başlanandan soň, onuň hatlary göz-görtele gysgaldy. Şeýle-de, indiki gelyän hatlar arkaýynçylykly günleriň hatlaryna düýbünden meňzemeýär diýen ýalydy.

Bir gije ol işden gelip, ýerine girip ýatmakçy bolup otyrka aý aýdyňa bir oglanjygyň ýoda bilen ligirdäp öz öýüne tarap gelyänini gördi. Ol ýeke aýak poçtalaryň hemişe özüne derek oba aýlanyp, hat paýladýan oguljygydy. Şol arada, hoş habara garaşyp, indi telim wagtdan bäri sandygyň bir böwründe ýatan iki düwür şahanabat Amangül ejäniň ýadyna düşdi. Ol sandygy açyp-ýapyp başyny göteren mahaly oglanjygyň elindäki hatyň iç işikde galgap ýatanyny,

oglanjygyň bolsa aýak aldygyna ылgap, öz öýünden daşlaşyp, gaçyp baryanyňy gördi. Bu hat düýbünden Aganazaryň hatlaryna meňzemeýän del bir hatdy...

Aganazar barkan, sary esgi salnyp galanyňy ýatlap, ol soň-soňlaram telim gezek şükür etdi. Ýogsam Aganazara garaşan bolsa, ol başyndaky sary esginem atynyp bilmejek ekeni.

Ol hemişe şu zatlar barada pikir edenden soň: «Häý, petigara, şol wagt munuň şeýle boljagyny syzan eken» diýip ýüregine käýinerdi.

Amangül eje uzak ýaşady. Müň aýy gördi. Ol özüniň uzak ýaşap, oglunyň juwanamerk ölümünü kimdir birinden däl-de, öz akylynyň ýetmeýän bir gudratdan gördi: «Meniň ýeke dikrarymyň janyny öçürip, onuň ýaşamaly ömrünü meniň sanalgyma goşup sanaýandyr şol» diýip oýlandy.

Ýöne ýere il-gün diýilmeýän ekeni. Il Amangül ejäni özüniň şatlygyndan-gaýgysyndan çetde galdyrmady. «Aganazaryň enesi, baryp bäbegimizi bir çileden çykaryp berseňiz!», «Aganazaryň enesi, biz gelin edinmekçi, sähedimizi belläp beriň!». Şuňa meňzeş aladalar bilen töweregiň aýallary häli-şindi gelip, onuň gapysyny açardylar. Obada zenan maşgala ýogalanda, hemişe ony suwa tutýan dört aýalyň birisi hem onuň özüdi.

Aganazary aldyrally bäri, onuň üçin ölümün jinneke ýaly-da manysy ýokdy.

Ol käte oturyp, öz ýagdaýyndan çen tutup: «Ýene-de ilin hyzmatyna üç-dört ýyldan köp ýaramasam gerek. Onýança ýer menem abraý bilen özüne alaýsady...» diýip oýlanardy.

Hemişe bolşy ýaly ýene-de onuň çaky çykmady. Obada maşyn köpeldi, motorly köpeldi. Gerekli adamlar ýene-de onuň agramy bardyram öýtmediler. Her aýda berilýän on iki manat pensiýa göz dikip garaşmaly bolmady.

Ol segsinden geçen ömründe bary-ýogy bir gezek baryp kolhoz başlygynyň gapysyny açdy. Oturan jaýyna ýagşy

geçýänini aýdyp, ondan şifer sorady. Ýöne şol gezek ýüzüni eline alyp kontora baranyňa, ol soň ömri ötyänçä ökünip gezdi. Başlygyň sözi şonda diýseň minnetli eşidildi.

— Näme, sen entegem ýaşajak ýörjekmi?

— Nädeýin, alanok...

Oglunyň hatyrasynyň depelenmegine sebäp bolanyňa, ol puşman ede-edede aňyrsyna çykyp bilmedi. Aganazaryň gözünde galan nazary oňa närazy seretdi:

«Ene, sen şiferi nätjekdiň-ä? Ykbal şiferli jaýda ýaşatjak bolsa, meni beýdip irgözinden ýygnarmydynä? Ata-babamyz gara öýde ýaşap geçipdir, ýaşaber!...» Bu ýagdaý ýada düşende, Amangül eje käte oturyp, özüni kolhozyň kontoryna äkiden aýaklaryna gargardy. Özüni göz önünde tutup: «Erkekler saňa ýöne ýere heleý» diýmeýän eken. Bir ýerde bolmasa, heleý bolaňsoň, şeýdip bir ýerde heleýlemeli-dä. Ýeri seniň kontorda nä görüň bar...» diýip, öz-özünden ar alardy. Başlygyň sözi bilen işi deň çykmady. Odun gerek wagty onuň iberen maşyny işigine munder edip odun düşürüp gitdi. Jaýyňam depesini bir gün başlygyň iberen ussalary gelip, nem syzmaz ýaly edip gitdiler.

* * *

Amangül ejä hemişe: «Işiň ileri!» diýen il içinde kän gaýtalanýan söz «Işigiň ileri» bolup eşidilerdi. Sebäbi onuň ilersinde Ogulbibi eje ýaşaýardy. Her gün ol ir bilen oýanyp bildigi Ogulbibi ejäni ýatlap, çoyun peje ot salmak bilen bolardy. Onuň tüýnüginden tüssäniň göterilmegi goňşular üçin garrynyň sag-salamat örendiginiň alamatydy.

Sähel bir gün ol bir sebäp bilen ot ýakmaga gijä galaýsa, Ogulbibi eje gelip: «Aganazaryň enesi, turduňyzmy?» diýip, onuň gapysyndan garardy.

Ogulbibi eje öz gara güzerany bilen gydyrdanyp ýören zenandy. Onuňam önünde urşuň uly müýni bardy, adamsy Sähetdurdy fronta gidip, gelmedikleriň biridi.

Ýyllar, gara günler iki goňşyny has-da ysnyşdyrdy. Ogul-bibi ejäniň gyzy bilen ogly salyhatly-sarpaly, maşgalaçyl adamlar bolup ýetişdiler, obada gowynyň gürrüni edilse, hemişe ilki ýatlanýanlaryň biri Ogulbibi ejäniň maşgalasydy.

Olara düşen gelnem alçak, süýji dilli, biş-düşi eliniň ujunda oňaryan bolup çykdy. Ol käbir gelinlere meňzäp, iki garryny köpürgenmedi. Gerek bolanda, olaryň çaýlaryny demläp önüne goýmagy-da, olardan keçe gülläp, ýorgan köpemeği öwrenmegi-de özüne kemlik bilmedi.

Ine, şeýdip on ýyl geçdi, ýigrimi ýyl geçdi... Amangül eje Aganazaryň oduna ýanyp ýaşamagy ýene-de dowam etdirdi.

Köp gezek garyndaşlar toýlarynda oňa ak hasa sowgat etdiler. Amangül ejäniň ak hasa salynmak, bagtly bolmak arzuwy är ömürden bäri gursakda baram bolsa, ol bu hasalaryň hiç birisini salynmady. Beýtmek, onuň göwnüne, ýerliginde ýok bagty bar edip görkezjek bolýana meňzeýärdi.

Ak hasa zenan maşgalanyň ogul-gyzlydygynyň, agtyk görendiginiň, abraý bilen düýnün dowamyny süňňünden geçirip, ertire goşandynyň alamaty. Ak hasa — munuň özi bagt...

Ençeme ýyllaryň dowamynda berlen hasalar şeýle bir köpeldi welin, onuň uruş döwri boşan sandygyny doldurdy. Ol özüne hasa salýan öýleriň öz synyk göwnüne delalat edesi gelyänini bilýärdi. Munuň öz saklap oturan ojagynyň hormatydygyna-da düşüňärdi. Ýöne ak hasa salynsa, kimdir biriniň nazarynyň: «Sen nä gününe ak salyndyň?» diýip ýaňsyly seredäýjek ýaly-dy...

Amangül eje gyşyň başky ýagyşly günleriniň birinde jan berdi. Ir bilen Ogulbibi eje gelip gapyny açan mahaly onuň agşamky «kelläm agyrjak bolýar...» diýip, alyp gaýdan dermanyny gysymyna gysyp, dem-düýtsüz ýatanyny gördi. Şonda Ogulbibi ejäniň, Amangül ejä: «Aganazaryň enesi!» diýip ýüzleneniniň iň sonky gezegi boldy.

Amangül ejäniň jaýlanan güni, obadaşlary ony ak salnyp bilmän, armanly öten zenanlaryň hataryna goşup ýatladylar.

* * *

...Ak ýelkenlije gaýyk ýüzüp, ses ýetime gelen çagy men öz ýanymdan ol kenara gelse gerek diýip oýlandym. Bir salymdan onuň oýtarlap, saga — günüň batar ýerine ýüzüp baryany belli boldy. Ony golaýa getiren tolkunlar ýene-de ony kenardan daşlaşdyryp äkitdiler. Gaýyk kem-kemden gözden ýitip, giňişlige siňip gitdi. Men soňundan näçe garaşsam-da, ak ýelkenlije şol gaýyk meni ýatlap yzyna dolanyp gelmedi...

BERDI JEDELIŇ ATY

Nyşan aga bilen men Kislowodskiň Narzan galereýasynyň önünde tanyşdym. O-da bu ýere ýüreginiň aladasyny etmäge gelen ekeni. Garaýagyzdan gelen dolmuş, başy könelişip ugran şlýapaly togalak adama men onuň gürrüňlerini diňläp höwrügdim. Ilkiler ýekeräk giden ýerlerime hem soňra onuň bilen bileräk gidäýenimi kem görmedim.

Biz öz bolýan «Orjanikidze» sanatorimizden şäheriň ortasyndaky Narzan galereýa her gün günorta naharyndan soň biraz dynç alyp, pyýadalap gürlleşip giderdik.

Yzymyza gaýdanymyzda bolsa duralgada garaşyp, marşrut taksi bilen dolanyp gelerdik. Maňa galsa-ha, şeýle gowy gürrüň bolsa ol ýerdenem pyýadalap gaýtjak-la, yöne Nyşan aga: «Pyýadalap ýapy ýokary ýerlere çykybersem, demim ýetenok» diýensoň nalaçdym.

Şu gürrüňi aýdyp berende-de biz ýoldadyk. Biraz ýöränimizden soň Nyşan aga öz-özünden «hys» edip başyny ýaýkap güldi-de: «...Hä, biziň türkmen aga-da, bi munuň her töwre adamlary bolan...» diýip, meniň ýüzüme seretdi. — Sen eşiden dälsiň, biz-ä oglanrakkak ol adamyň özünem görüpdik.

...Onuň bir gowy aty bar ekeni. Biz ony göremzok, yöne obada kakam deňi ýaşulular ol atyň gürrüňini köp ederdiler. Görseň, gadamy gerimli, kellesi kiçiräk, balykbeden bir owadan, yöne sygyryp synlap oturmaly atmyşsyn. Ol aty taýçanak

wagty Berdi jedeliň ogluna bir ýola ejesi bilen gezelenje mamalaryna baranda babasy inji berenmişin.

Mamasy agtyjygynyň barmajygyny sorýanyny görüpdirdede, ony adamsyna-da görkezipdir. O-da agtygyny synlap, oňa sorayan zadyny, inji bermelidigini duýupdyr-da: «Şol taýçanak, oglum, seniňki bolsun» diýip, öýüň töwereginde dabyrap çapyp ýören taýçanagy görkezipdir. Birki aý geçip-geçmänkä ýaşulynyň ogul-lary taýçanagy Berdi jedeliň öýüne getirip gidipdirler. Şeýdibem, Berdi jedel oguljygynyň arkasyndan gapysy atly bolupdyr. Taýçanak aňyrsy bir ýyldan aýagulag bolmaga ýarap ugrapdyr. Soňundan ony onuň-munuň toýunda baýraga çapyp ugrapdyrlar. Aňyrsy iki-üç ýyldan bolsa ol obada öňüne at geçirmändir. Deň-duşlary: «Berdi, sen beýle gowy aty nädip ýetişdirdiň?» diýse, ol: «Göroglynyňky ýaly ýerküme gazyp, Gün görkezmän kyrk gün sakladym» diýip ili gülüşdirýärmiş. Ol at üç-dört ýyl gazygynyň töwereginde depelänsoň pukararak ýaşayan Berdi jedeliň egnini galdyranmyş. Goňşy obalaryň toylarynda hem soňabakan onuň öňüne geçen at tapylmandyr. Ilki ugralan mahaly beýleki atlar bilen deňräk çapýan-da bolsa, pellehana sesýetim galanda, Berdi jedel bir ýapyrylan ýaly edermiş welin, ana, onsoň at hemmeleri tozanyna garyp süýnüp gidibirmiş. Oňa soňra: «Biziň obanyň aty» diýip ýaryş mahaly obadaşlary jönköýerlik edişip ugrapdyrlar.

Berdi jedeliň atyna gözi gidip ony satyn almakçy bolan pully-mally adamlaram bolupdyr. Ýöne Berdi jedel atyny özünden başga hiç kime rowa görmändir. Elbetde ilçilik, onuň atynyň söbügini basyp pellehana gelyän, onuň at-abraýyna bäsdeşlik edýän atlar obada başga-da birdir-ikidir bolupdyr. Has-da Nurjuma atly bir ýigidiň demir gyr aty onuň bilen irginsiz bäsleşipdir.

Oba adamlarynyň arasynda: «Ýene birki ýyldan bu at jedeliň atyny tozanyna garar» diýýänler-de bar ekeni. Berdi

jedel bolsa: «Nurjumaň aty ýene birki ýyldan däl, on ýyldanam meniň atymyň yzyndan ýetip bilmez... » diýip, olar bilen eňekleşer ekeni.

Berdi jedeliň «jedel» lakamyny almagyna-da hut şu atly, baýrakly gürrüňler sebäp bolupdyr. Ol gazy-haşar işlerine gidilen wagty hem atyny ýanyndan goýmaz ekeni. Ony golaýynda örkläp, otuna-suwuna seredip, şeýle gowy atynyň bardygyna öz ýanyndan begenip gezer ekeni. Bir gezek Gara mirabyň: «Haý oglanlar, ýetişiň, at gidendir how» diýen sesi gazyçylary ýabyň raýşyna çykarypdyr. Görseler, Berdi jedeliň atyna gözi gidip, amat peýläp gezen ogrularyň birisi ony münüp, jylawyny deňläp baýra bakan tutduryp barýarmyşyn.

Haýal etmän atly adamlaryň birnäçesi onuň yzyndan kowgy bolup gidipdirler. Berdi jedeliň özi-de biriniň atyny münüp, olaryň birisi bolup gidipdir. At ogrusy bu ýerli däl bolarly. Ol ýol yzarlap, onuň egrisini egri, dogrusyny dogry basdyryp gaçypdyr. Şonuň üçinem gönüläp kowan ýola belet kowgular, ol bir düz meýdana ýeten mahaly arany has ýygrypdyrlar. Has-da Nurjumanyň demir gyr aty ony özge kowgulardan saýlanyp kowupdyr. Berdi jedele soňabakan ol indi öz atyny kowup alarly bolup görnүpdir: «Ol Nurjumanyň aty meniň atymy kowup ýetäýse, muny oba üýşüp gürrüň eder» diýip, öz mertebesi hakynda şübhä gidip ugrapdyr. Şol barmana-da, kimdir biri onuň ýüzüne: «Seniň şol öwgüli atyňy ine, häzir kowup ýetýäs» diýen manyda gýjalatly seredibem goýberenmişin. Berdi jedel atynyň yzyndan ýetilse özi bilen deň-deprenişip jedelleşýän adamlaryň soňundan: «Äý, sen goýsana, atyňy öwme, seniň atyňa-ha kowup yzyndan ýetse-de bolýar... » diýip, şu wakany ýatladyşyp, özüne yeň berilmejegini ýatlapdyr.

Bu bolsa onuň özündenem ileri görüp apalap ýören mertebesine howp salypdyr. Ol ýapyrylyp at çapyp barşyna,

birdenem: «Hay, zaluwat ogry, penjän bilen kak atyň sag gerşine, pellehana golaý gelnenini duýdur!» diýip, janköýerlik edip, aty has tijenip çapmagyň wagty gelenini aýdyp, gygyryp goýberipdir. At ogrusy onuň diýenini edipdir welin, şundan soň onuň alyp baryan aty sapandan sypan ýaly bolupdyr-da, yzyndan ýetip gelyän goh-galmagally kowgulary tozanyňa garyp gidipdir. Tizden indi onuň yzyndan hiç bir kowgynyň ýetmejeği kowguçylara belli bolupdyr. Kowguçylar at başyny çekipdirler. Berdi jedel garasuw bolan atynyň üstünde oturan ýerinden: «Dogry-da walla, Aty kowup ýetmek hara gelişmez» diýip, aýtmadymmy näme? Meniň atym bu atlaryň çaky däldir» diýip, göwnühoşluk bilen töweregine seredip keypihon ýylgyrypdyr.

ÇÖL KANUNY

Gyzyl Goşun otrýady düýn özüniň onlarça esgerini pida berip, Garagumuň jümmüşinde bolan söweşden dolanyp gelipdi. Şondan bärem gyzyl esgerler öz komandirleriniň biri Semýon Platonowy at ýatagynyň gapdalyndaky garaňkyja jaýjagazda gulp astynda saklaýardylar.

Ol söweş bolan ýerde, öň özüniň ýüzbe-ýüz durşup atyşan duşmanlarynyň birini öz eli bilen hormat edip jaýlapdy. Ýoldaşlary onuň gözlerinden togarlanan iki damja gyzgyn gözyaşyň çägäniň üstüne damyp gara nokat bolanyny hem görüpdiler. Hut şonuň üçinem, komissar gele-gelmäne ony ýaragsyzlandyryp, duşmana rehimdarlyk eden adam hökmünde tussag etdi.

Semýon Platonowyň tussaglygy tussag bolan günü däl-de, şol günün ertesi irden başlandy. Düýn ol ýadawdy, uzak ýol süňňüni bogun-bogun söküpdi. Onuň hiç zat barada aladalanasyda gelenokdy, oýlanasy-da. Aýagyny uzadyp, bir ýerde ýatسا razydy. Ol hütdüjek jaýyň burçundaky pahalý ädiginiň burny bilen seçişdirensoň pahal düşegiň üstünde gyşardy. Ir ertir, oýanan mahaly ol ýene-de düýnki söweş meýdanynda bolan wakany ýatlap, öz eden hereketlerini aňynda saldarlamaga oturdy...

* * *

Jüneyit hanyň goşunyndan bölünip gaydan bir toparyň Tejen etrapyna gelendigi baradaky habar Mara ýeten mahaly,

Maryda ýolabşçy işgärleriň gyssagly maslahaty bolup geçdi.

Maslahat uzak çekeleşmän «Merkeze sala salmaly hem-de hüşgärligi artdyrmaly» diýip, gysgajyk netijä geldi. Bu ýagy ýöne-möne ýagy däl. General Galkin bilen bolan söweşden bári at üstünde «möjek ýaşayyş» edip ýören, içinden ýalyn öten ýagydy. Häzirki ondan bölünip gaýdan bu böleğiň maksady Marynyň üsti bilen Pendi welaýatyna aşyp, ondanam aňyrlygyna Owganystana — Balamurgap töwereginde jemlenen türkmenleriň arasyna özüni atmakdy.

Jüneyit hanyň aýry-aýry toparlara bölünip, göze-başa düşmezden, dürli ýollar bilen serhetdei aşmak meýliniň barlygy, ýol ugruna bolşewiklerden dowul alyp, çöle çykan adamlaryň hasabyna hem öz sapyny berkitmegi göz önünde tutýandygyny Maryda bolan maslahat belläp geçdi.

Olaryň gonup-göçäýmegi mümkin hasap edilen guýularyň töweregine gözegçilik etmek bellenildi. Ýörite ýanyna ýolbetlet goşulan toparlar döredildi.

Semyon öz topary bilen iki gün ýol ýöräp «Kyrkgulan» guýa ýeten mahaly, jokrama günortandy. Inlär sineksiz töwerek çolady. Agyr ýol atlary horlapdy, has-da bili giden alaşalaryň eňkamy agyp, gözleri çylpyklapdy.

Esgerler guýy suwundan gereklerini edinensoň, onuň üstüni ýene-de öňküsi ýaly edip çöp-çalam bilen ýapdylar. Soňundanam Semyonyň görkezen ýerine — alaňlaryň arasyna çekilip ymykly ornaşdylar. Bu ýeri guýyny dürbüde ýakynyňa getirip synlamak üçin amatlydy. Ýolbelediň aýtmagyna görä, bu jelegayda «Kyrk gulandan» özge ýerde süýji suwly guýy bolmaly däl. Şonuň üçinem bosgun şu öwrä sekäýse, onuň ýoly «Kyrkgulandan» sowa geçmeli däl. Guýynyň töwerek-daşy tegelenip oturan tekizlikdi. Tekizligiň gutaran yerinden ýene-de beýikli-pesli adaty çöl görnüşi özüni dowam etdirýärdi. Bir süri düýegeriş alaň bolup guýynyň töweregine ýaýraýardy.

Atlar durup biraz sowaşansoň, esgerler olary guýynyň başyna getirip suwardylar. Soňundanam syzadan ýasan sübse-leri bilen guýynyň töwereğine düşen yzlary bozup, gelen ýollary bilen yzlaryna dolandylar.

Semyon esgerleri bilen üç günläp, gündizlerine guýynyň töweregini dürbüde synlap, üýtgeşik atlylaryň gara bererine garaşyp oturdy. Gijelerine ýer diňläp, at toýnagynyň dükürdisini gulaklady. Dördünji gün hem töwerekde düýnki görnen suratlardan özge görnen del zat bolmady. Şol düýnki gyrgy bu günem guýynyň depesinde ýaltalyk bilen uçup ýör. Ol düýn hem Semyonyň pikirini özünde egläpdi. Töwerekde bir ölen malyň süňkleriniň pytrap, çalam-çaş bolup ýatanyny hemmeler görüpdi.

Gyrgy şol pytrap ýatan çakyrap ugran süňklerden çylka etiň ysny alyan borly. Ol bu günem ürç edip öz aýlawyny dowam etdirýärdi.

Ilkinji gijedäki şagal bilen bolan duşuşyk diýäýmeseň, dört günün dowamynda ýatda galarlyk waka bolmady.

Şagal ilki atlaryň töwereginde bir ýerde uwlady.

Töwerekden hiç hili garaw görmänsoň, ol gohuny has-da köpeltdi.

Birnäçe wagtdan ol şeýle bir ýakyna gelip uwlady welin, şagalyň beýle batyrlyk etmegi esgerleri hem-ä geň galdyrdy, hemem olaryň gaharyny getirdi.

Geň görmezçe hem däl-di, şagal mundan ozal gabat ge-lyän adam gördügi ot-çöpe siňip ýitmek bilen bolýan şagallara düýbünden meňzemeýär diýen ýalydy. Ilki bilen Haýrulliniň çydam kasesi çat açdy. Ol tüpeňine ok sürdi-de, sögünip şagaldan çenedi:

— Possunyňa ot bermesem bolmady.

— Haýrullin. Haýrullin, bu nä boluş! — Komandiriň buýruk äheňli dözümlü sesini eşitmedik bolanlygynda, ol şagaly bir oka tabşyrmakçydy. Bu ses nirede oturandygyny

onuň ýadyna saldy. Tüpeň atmak, onda-da gijesine, bu bir günlük ýola özüniň şu ýerde bardygyny habar bermek ahyryn. Haýrullin tüpeňini gapdalynda goýdy-da, iki eplenip güberilip oturdy. Taranenko sessiz hereket etdi, ol goşaltasyny sermenekläp, tut saply paltany alyp, bükdekläp şagalyň söbügine mündi. Şagal diňe şundan soň rejäniň geň däldigini aňdy-da, garaňka goşulyp ýitmek bilen boldy.

Gündizlige çykylanson ker şagalyň aňsamky gözsüz batyrlygynyň sebäbi hemmelere mälim boldy. Esgerler gelip, şagal küreniniň gapdalynda goş düşürendiklerini gördüler.

Ýeňsede bir ýerde pöwhüldäp tüpeň atylan mahaly, dört günläp çölde şöwür çeken esgerler gaýtmak aladasy bilen otyrdylar. Semýon Platonow gije salkynda ýol ýöremegiň topar üçin amatly boljakdygyny göz önünde tutupdy. Ol häzir çal-çul bolup ugran töweregiň ýagşy garaňkyramagyna garaşyp otyrды.

Ýol keýpi bolup oturan esgerler hem «atlanyň» diýip, onuň agzyndan eşidiljek ilkinji talaply buýruga garaşýardylar. Atlar bireýýämden bäri eýerlenip, ýola taýyn edilip goylupdy. Tüpeň sesiniň yzysüre bir atly, at segredip gözyetimdäki alaňa çykdy-da, elindäki tüpeňini bulaýlap gygyrды.

— E-eý-eý bolşewik, kelläňe bek bol! Sonundanam göz açyp-ýumasy salym içinde ol ýene-de atyny debsiläp gözden ýitdi. Atlynyň bu hereketleri özüne göwni ýetýän — öz güýjüne masaýynýan duşmanyň edäýjek hereketleridi. Esgerler ýerli-ýerden duşman bilen atyşyp ugradylar. Oklar ikarada gaýmalaşyp sykylyk atdylar. Goňşy guýa habara gitmeli Haýrullin emedekläp baryp bir atyň üstüne towsup münse-de, ony ýüzin salyp çapmaga ýetişmedi. Basmaçylaryň atan oky onuň önüni dolady. Ikinji gezek bu tabşyrygyň ugruna çykan Taranenkony bolsa duşman oklary atlaryň ýanyna hem ýetirmedi, orta ýolda saklady. Ähli tama ýele sowruldy. Duýdansyz başlanan uruş uzak dowam etmedi,

garaňka duwlanyp bukdaklap gelen seleň telpek basmaçynyň oky komandir Semýon Platonowyň sünnüne hem sarsgyn berdi. Ol nili gyzan naganyny elinden gaçyryp, abat eli bilen ok degen çignini tutup ýapydan aşak togarlandy. Ruslaryň row bolan sögünji bilen, kimdir biriniň ejesine ýetip, sögündi. Bir mahaldan soň ol esger Çaryýewiň özüni bir ýere yzy bilen süýräp baryanyny gördi. Suw sorasy geldi, ýöne taplap kepän dili onuň diýenini etmedi. Onuň eden ümüne bolsa gyssagarada Çaryýew düşünmedi. Ol komandirini bir çukuryň gyrasyna getirensoň, özi yza çekilibräk ony iterip goýberdi. Tapan çöp-çalamlaryny onuň üstüne atyşdyrdy. Şondan soň ýene-de özi bir ýana çekilide, duşman bilen atyşygy dowam etdirdi...

Semýon Platonow gözünü açan mahaly daş-töweregiň imisalalykdygyny, günün özüne seredip lowurdap duranyny gördi. Boljak iş bolup, apyla-sapyla sowlupdy, düýnki tanyş gyrgy bu günem hemişeki adaty göterilýän belentligine göterilip uçup ýördi. Ol ayak üstüne galan mahaly özüniň bir wagtlar çopanlar tarapyndan guzuýjklar üçin gazylýan körpeçleriň bi-rinde ýatandygyny gördi.

Şeýle körpeçleriň bu töwerekde başga-da birnäçesi bardy. Sapançasynyň öz ýanynda bardygyny gören wagty ol, bir tötänligiň özüni halas edenditini bildi. Ogry saly gowşak diýleni. Çaky, basmaçylar bu ýerde uzak eglenmändirler. Olar atlary, olja düşen ýaraglary alyşdyryp, gyssagly göterilen bolmaly. Onuň göreçleri ilki ýarpy göwresini çägeden çykaryp, hinden çykyp gelyän pyşbagany ýatladyp ýatan suwgabynda saklandy. Onda bary-ýogy üç-dört owurt mylaýym suw bar ekeni. Semýon Platonow sägimläp daş-töweregine aýlanan mahaly, bir körpeje gaplanyp üstlerine çäge sürlen, öz wepat bolan esgerleriniň üstünden bardy. Olardan kimdir birisiniň çukura sygmadyk ýalaňaç aýagy somalyp görnüp durdy. Ol gum sürüp esgerin aýagyny çägede gizlä-

soň, birsalym näderini bilmän, bolan-goýany ýatlap, gözüne ýaş aýlap oturdy.

Ol guýynyň başyna gelip suwdan ganansoň, tä bu ýerde uzak galmagyň özi üçin howpludygy baradaky pikir kellesine gelyänçä, ýarasynyň derdini çekip, atylan bürgüde meňzäp, bir gapdalda serlip ýatdy.

Goňşy guýularda goýuşdyryp gaýdan ýigitleri barada, Mary hem ol ýerde galan gelni Polina barada üzlem-saplam oýlandy. Semýon gün gijigýänçä guýudan sesýetim uzakda ýerleşen iki alaňyň aralygyndaky jülgä çekilip görer gözden gizlenip, eglenç etdi.

Gün gijigip, garaňky gatlyşyp ugransoň bolsa ol «guýy bardyr» diýip, çak eden tarapyny yzarlap ýola düşdi.

* * *

Üsti basyrykly gum depeleri Semýon Platonowyň daş-töwereginde agyl bolup otyr. Şol birmeňzeş, türkmen öýüne çalymdaş düýegeriş depeler. Üsti adaty çöl tukatlygy bilen örtülen depeler.

— Heý, bu depeleriň yzy gelmezmikän? — diýip, Semýon bir alaňyň üstünde dünýäň aýagujuna ýeten adama meňzäp, aýaklaryny sallap oturşyna oýlandy: — Indi men ýene-de näçe wagt şu depeleriň arasynda pyşbaga bolup emedekläp ýörmeli borkam. Öňümde-de, gapdalymda-da şu depeler. Ýöresemem süri bolşup yzyna düşüşip ýörler...

Şol gijeki nadara şagal ýadyna düşen mahaly, ol birden hopukdy. Ony şol gezek esgerlerine ýok etdirmedigine ökün-di. Sebäbi häzir şol şagal Semýonyň hyýalynda özüniň meýdanda galan läşine tumşugyny sokup, iç goşuny iýip durdy.

Ýokarda öwrüm edip ýören gyrgyny gören mahaly, ol ilki öz töwereginde bir janly-jandaryň barlygyna, özüniňem dünýäde ýeke däldigine begendi. Arkan düşüp ýatyşyna, gyrgynyň öwürümlerini yzarlap sanady.

Hemişe çöle çykdygy, ol birki gezek, käte-de ondanam köpräk zemzen bilen pete-pet gelderdi. Zemzeniň özi ýakynda atly görse, ýat obanyň itine menzäp, hebs edip topulardy. Uzyn dili bilen monjuk gözleriňiň töweregini ýalaşdyryp, guýrugyny gamçy edinip ýeri saýgylap, topalaň turzardy. 3ýemzeniň ojar şahalaryna münüp, güne çoyunyp-meýmiräp ýatanyny hem Semýon birnäçe gezek görüpdi.

Ýaňy ýolda gelyärkä hem ol zemzeni birnäçe gezek ýatlapdy, onuň bilen duşuşmagy — ýüregine düşen ýekeligini paýlaşmagy arzuw edipdi.

Birsalymdan gyrgylaryň sany köpelip, ikä-üçe ýetdi. Gykylyk-zenzele köpeldi. Olar kem-kemden pesleşip, ýere ýakynlaşyp ugran mahaly, Semýona gyrgylaryň her ardynmasy özüçe bir many bolup eşidildi.

— Gak — aşakda bir läş ýatyr.

— Gak — diri bolaýmasyn!

— Gak — sag gözi meniňki.

— Gak — çep gözi meniňki...

Semýon gara basan ýaly hopugyp ýerinden turdy. Ol elini somlap, özüniň diridigini, bet niýetliler bilen entekler gidişip biljekdigini gyrgylaryň önünde nygtady.

Şundan soň onuň bu ýerde uzak oturasy gelmedi. Bir salym ýöräp-ýöremänkä hem ol özüniň nireden gelip, niräk barýanyny unutdy. Haýsy tarapa ýöremek aňsat bolsa, aýaklary ony şol tarapa äkitdi, şeýle-de bolsa, ol öz ýanyndan, öz niýet eden guýusyna, şol ýerde goýup gaýdan esgerleriniň ýanyna barýanyna, olaryň özüne garaşandygyna ynandy.

Garry adam ýaly oturyp-turup barşyna, ol ýarym gijä çenli ýykylyp-sürşüp ýol ýöredi. Halys tapdan düşüp, çägäniň üstüne süýnen mahaly, asmandaky ýyldyzlaryň maslahaty has gyzyşypdy — jöwheri ýitelipdi. Ol öz tanaýan ýyldyzy «Uly ýedigeni» ýyldyzlaryň arasyndan gözläp tapdy. Onuň ikinji bir tanaýan ýyldyzy, o-da ömrüzaýady. Ömrüzaýanyň

baryp bir wagglar batyp, ýldyzlar mähellesini taşlap gideni ýadyna düşen borly. Semýon ony gözläp nazaryny ýldyzlaryň arasynda gezdirip azara galmady. Üsti gaýmaklap, sowap ugrap çägäni sypalap, biraz oturansoň, çin-arkan düşüp ukлады. Ol gijäniň bir wagty üşäp oýandy. Töweregiň henizem gijäniň gysby agylynda oturanyny gördi. Bolup bilse, daňlawuk bolmaly, häzir sag tarapda bir ýldyz gözünü deşip baryai ýitilik bilen lowurdayardy.

Bir ýerlerden mahal-mahal şemal bilen akyp gelyän it sesini eşiden mahaly, Semýonyň pikiri durlandy. Ynamy artyp, yüregi tiz-tizden urmaga başlady. «Şu öwrede çopan goşy bardyr, bu üýrýänem hut şonuň goýun itleriniş biridir. ÝA ol meniň ysmy dagy alyp üýrýän bolmasyn. Hepbeli it del zady bir günlük ýoldan bilermişin». Onuň ilki hakydasy-na gelen pikir şu boldy.

Sesi yzarlap gelyän Semýon birmeydan yöränsöň, çäge tümmekleriniň arasynda ýitip oturan bir obajygyn üstünden geldi. Sesýetim gapdalda bir beýigiň üstünde ot ýakylýanyny hasap etmeseň, oba heniz ukuda ýatyrdy. Oňa bu obada ilki eli kündükli täret gylmaga çykan soky topbuly aýal gabat geldi. Ol aýal ilki kimdir biriniň ikindiniň kölegesini ýatladap, on-on baş ädimlikde özüne seredip duranyny gören wagty biraz eýmendi. Aýak çekip, ýetişip bildiginden doga sanady.

Eger Semýon ýene-de iki-üç ädim öňe yöräýen bolsa, onda bu aýalyň jynssyz gygyryp, töwerege märeke üýşüräýmegide mümkindi.

Semýon gozganmady.

Soky topbuly aýal yzyna dolanyp, öýüne girmäge howlukdy. Onuň oturan ýerinde unudylan kündük somalyp galdy.

Iki-üç minut geçip-geçmäňkä hem eli başatarly dörtgyraň pyýada Semýonyň önünde hatara boldy:

— Kimsiň?

— Suw ber! — Semýon çalgırt dili bilen bildiginden patdyk-putduk türkmençeledi. — Men adam ýara bar, gaty agyrdy bar.

Dörtgyraň pyýada töwerege aýlanyp, nätanşyň ýekedigine hem-de ondan hiç hili garaw bolmajakdygyna göz ýetirensoň arkaýynlandy. Geýmäge howlugyp, aýagynyň burnuna sokup çykan çokaýyny düzedişdirip, täzeden geýdi.

— Suw ber! — Semýon öz haýyşyny ikilenç ýene-de bir ýola gaýtalady. Soňundanam başy aýlanyp ugrany üçin duran ýerinde aşak oturdy.

Dörtgyraň pyýada gelip, elindäki başatarynyň gundagy bilen Semýonyň bykynyna çalarak hütületdi:

— Tur ýeriňden! Haýýarlyk etjek bolma. Suw içesiň gelse, ilin çölünde ne körün bar. Öz ýurduň dar boldumy saňa!?

Dözümli ses Semýonyň pikirini durlady. Ol indi ölüme öz aýaklary bilen gelendigine ynandy. Onuň indiki etjek zalym hereketlerine garaşdy.

— Oglum, o bende suw soradur, suw ber oňa! — Şol arada gapdaldan bir ýerden pessay zenan sesi eşidildi.

Dörtgyraň pyýada yzyna gözlän wagty özünden ynjalman daş çykan enesiniň gapynyň önünde duranyny gördi.

— Suw ber oňa, oglum, göni gelen keyiğin iki gözünden özge günäsi bolmazmysyn.

— Bu keyik däl, ene. Muňa guduz diýerler.

— Ol kimem bolsa, häzir delalat isläp seniň gapyňdan gelen adam. Ol seniň myhmanyň boldy, oglum, ejize gany bolmaweri! Myhman ynjydan ojakdan döwlet göterlermiş. Myhmanyň gargyşyny almak bol. Gargyş alsaň, muramarsyň. Myhmany atasyndanam ileri görmek, türkmen agan asyl däbidir, oglum. Özün bilorsyň-a, ýogsa-da sen onda ýaşyrakdyňam, ýazda Sertahda mal üstündedik. Orazgylyç agan öz myhmany üçin, aýmaklar bilen atyşyp ölmedimi näme?

Enesiniň gepi özüniň hem şol myhmansöýer, gerek bolsa myhmanynyň üstünde janyny berýän ata-babalaryň dowamydygyny dörtgyraň pyýadanyň ýadyna salan borly. Ol ýeňsesini tüňnerdip yzyna dolandy-da, enesiniň ýanyna baryp, mahal-mahalam Semýona seredip, pyşyrdap gürrüň etdi. Soňundanam başataryny öýe söýäp gelip Semýony egnine göterdi.

* * *

Semýonyň getirlen ýeri içi gözedürtme garaňky ýerküme-di. Sähel ýöreseň, baryp haýsydyr bir zat bilen süsüşäýjegini ýalydy. Ýerkümaniň süňňüne ornan çölüň ysy bu ýerde goýun-guzynyň saklananyndan habar berýärdi. Dörtgyraň pyýada Semýony ýerkümaniň bir burçunda depe bolup duran guran oty pytradyp şonuň üstünde ýatyrdy. Garry aýal ilki gelende keçe getirdi, ikinji gezekde iki sany ýassygy goltuklap geldi.

Garry aýalyň bir gyrasy döwük kersende getiren melhemi Semýonyň ýarasyny üýşürdi. Jany aram tapyp, derçigip meýmiredi. Ol ukudan oýanan wagty dörtgyraň pyýadanyň aýbogdaşyny gurap, gapa golaý oturyp, mahal-mahalam eline tüýkürip, ýüp işip oturanyny gördi. Onuň egninde gyrmyzy dsny, ak mytgaldan tikilen ezyaka köýnegi bardy. Başyndaky börügi haly bö-legine meňzeşdi. Semýon ony synlap ýatyşyna oýlandy.

Bu adamlardan indi maňa ýamanlyk bolmasa gerek, bir gudrat aýny wagtynda meniň dadyma ýetişdi. Meniň diri galmagyma iki sany sebäp bolsa, onda olaryň biri şu ak hasa atynan soky topbulý aýaldyr. Dörtgyraň pyýadanyň öňki gylyg-a oňly dälidi. Şol garry aýal gapdaldan bizi synlamadyk bolaýanlygynda, onda ol pyýadanyň meni alandan aşyryp ataýmagy-da mümkin ekeni. Bu aýal dörtgyraň pyýadanyň enesidir. Hut şeýledir, ýogsam türkmenler öz aýallaryna aňsat gulak gabartmaýarlar.

Dörtgyraň pyýada Semýonyň oýadygyny görüp, ýüp işmesini goýdy.

Çykaryp, gapdalynda üýşüp duran kädileriň üstünde goý-
an silkmesini alyp geýdi.

— Orus, sen türkä gowy düşünomyň?

— Bildim, azaçyk däl.

— Onda meni diňle...

— Bildim.

— Ýelheklenme-de, tagapyl et! — Dörtgyraň pyýada sözi
bölneni üçin ynjaý, azmlyrak gepledi. — Seniň çigniňdäki
ýaraňy açmaly borus, däri-derman etmeli. Aýagyňy, bir elni
ykjam daňmaly bor. Birden gorkup, ýüregiň ýarylyp öläýme!

— Bildim!

— Bilsen, mojugede gygyrmagam bolanok, tamda gulak
bar, bu ýerde ýaşayanlaryň hemmesi bolşewikden gaçyp çöle
çykan adamlar. Bilseler seni atarlar, meniň bolsa öýümi
otlarlar. Düşünmedik bolsaň aýt, ýene bir öwre aýdyşdyraýyn?

— Düşdi, hemmesi düşdi.

— Hemmesi düşdi bolsaň bolor.

Şundan soň dörtgyraň pyýada gürrüni gutardy hasap edip
işiniň ugruna utrabermekçi boldy. Ýöne Semýonyň bileşi
gelyän bilesigelijiligi ony ýene-de birnäçe minutlap egledi.

— Seniňki ady näme?

Dörtgyraň pyýada gaňrylyp birsalym Semýona seredip,
böwrüni diňläp duranson jogap gaýtardy.

— Adymmy... Adymy Jumagylyç diý-de tutuber. Ol çykyp
gidenson, Semýon ýene-de öz pikiri bilen ikiçäk galdy. Maryny,
gurban bolan ýigitlerini ýatlap oýurganyn ýatdy. Şol gün
Semýony ilki gatykdir çörek bilen naharlansoňlar, garry aýal
bilen Jumagylyç, ýene-de bir on-on iki ýaşly oylan üç bolup,
onuň ýarasynyň daşyna geçdiler. Bu oglanlyk Semýona nätanyşdy.
Onuň ol-bi zatlary alyp-goýmaga kömeginiň degjegi göz önünde
tutulyp bu ýere getirilendigi belli zat. Wagty bilen ýumuş
buýrulmansoň ol eýýäm çaga galjaňlygy bilen iki gezek
soramaga hem ýetişdi. «Men näme edeýin?» diýen soragyna ol

her gezekde «Ýüregiňi eline alyberme, özüm aýdaryn» diýen biri-birine meňzeş guraksy jogaby eşitdi.

«Operasiýanyň» beýemçisi Jumagylyç ellerini çyzgaşdyryp ykjamlanypdy. Ýörän mahaly ony biraz hopul-sopul görkezýän dony häzir onuň egninde yokdy. Ol ilki Semýonyň aýagyny nagdyn, göwnüne jaýlap daňdy. Üstüne hem bugdaýly çuwalý ýykyp, onuň aýaklaryny gozdanmaz ýaly etdi. Oglanjyk çyrany eline göterdi. Garry aýal usul bilen ýaranyň töweregini açyşdyryp, ýylyjak suw bilen ýuwup arassalaşdyrdy.

Tenine tyg çümüp ugran mahaly Semýon çydamak üçin gözlerini ýumup, dişini gysdy. Soňabaka onuň ok degen eli şeýle bir agrady welin, ol bu adamlaryň öz derdine däriderman edýändigine hem şübhelenip ugrady. «Elimi öz ugruna goýuň. Baryň, baryň jahenneme gidiň!» diýip gygyryberesi geldi. Ýöne onuň agzy ykjam saralgydy. Ol her gezek gözüni açan wagty Jumagylyjyň julk der bolan aladaly ýüzüni görýärdi. Mahal-mahal onuň garry aýal bilen pyşyrdasyp, gysga-gysga edýän gürrüňlerini hem eşidýärdi.

Semýonyň göwnüne gaty uzaga çeken operasiýa ahyrsoň gutardy. Şol kersende getirip ýene-de onuň eline gurbaga meňzeş atan-satan bolup duran bir otuň kökünü ýapdylar. Jumagylyç onuň aýagynyň üstüne ýykylan çuwalý ýene-de kynlyk bilen göterip diwara söýedi. Ýeňlerini goýberişdirip, Semýonyň ýüzüne seredip donuny geýdi. Soňundanam hiç zat diýmän ýerkümeden çykyp gitdi. Garry aýal ýatar mahala çenli Semýony gyzgynja çorba bilen ýene bir gezek naharlady.

Bir gezek Jumagylyç halyndan habar almaga gelen mahaly, Semýon onuň aýak çekmegini hem-de biraz özi bilen gürleşip oturmagy sorady. Şu güne çenli olaryň arasyndaky ähli gürrüň baş-alty agyz sorag-jogapdan aňry geçmändi.

Jumagylyç gele-gelmäne onuň ýarasy bilen gyzyklanardy, Semýon hem öz çalgırt dili bilen onuň soragyna jogap bererdi:

— Orus, tabyň nähili?

— Ýakşi.

— Ýagşy borsuň, işsalla.

Şunuň bilenem olaryň arasyndaky ähli gürrüň gutarardy.

Jumagylyç kümede az-kem güýmenjirän bolardy-da, çykyyp ýene-de öz ugruna giderdi, soňam uzynly gün gara bermän oňardy. Onuň bu bolşy Semýonyň böwrüni diňlemesine, onda özüne bolan birhili tukat öçli duýgynyň bardygyny çak etmesine sebäp bolýardy. Ol önler öz ýanyndan «Çöl adamlary gümür-ýamyr edişmäge döwtalap adamlar» diýip hasap edýärdi, olar has-da myhmany gepletmän, geplemegi gowy görýär... » diýip bilýärdi. Ol çölde, myhmanyň öz goşunda köprük eglenerini dileg edip, dillä gezek bermän gepleýän, «hä, ho-wa» diýilse dagy has-da öjügip gepleýän çopanlara köp duşupdy. Öz ýanyndan dilewarlygyň ümsümlükde — çölde öz-özünün bilen gürleşip ýöreyänime ynanypty. Jumagylyja sataşansoň ol özüniň çöl adamlary baradaky önki pikirine biraz düzediş bermeli boldy. Ol çölün özüne meňzäp dymyp, onda-da syrly, köpmanyly dymyp bilýän adamlarynyň hem bardygyny gördi.

Jumagylyç bir penje saman alyp oturjak ýerine atansoň, aýbogdaşyny gurap ornaşdy. «Näme gepiň bolsa gepläber, diňlemäge taýyn» diýen manyda Semýonyň ýüzüne seretdi.

— Jumagylyç, niräk göçdi gitdi seňki?

Semýon sorag berip biraz gobsundy-da, arkasyny diwara berdi.

Jumagylyç oňdan sen-men ýok beýle zoňtar soraga garaşmadyk borly. Ol nazaryny üýtgedip aşak seretdi. Jogap bermek üçin ilki oýlandy. Soňundanam ýene başyny göterip, gürründeşiniň ýüzüne seretdi.

Semýon onuň ýüzünde gülkä meňzeş kinaýanyň gezmeleyänini görüp, özüniň in ahyrda berjek soragyny ilkibaşda diline alyp ýalňyşandygyny duýdy.

— Namysymy, din-imanymy saklamak üçin nirä bolsa gidibermeli borun-da.

— Gitdi gerek дәл, men gördi, sen baý дәldi. Şura seni ýakşy gördi bar.

Jumagylyja Semýonyň soňky sözünüň hem ýaramandygy belli boldy. Ol ornundan turdy-da, bir gözünü biraz ýumup, awuny nyşana alan awça meňzäp, Semýony dikanlady.

— Akylyň bolsa indi gaýdyp ele düşme!

Bu söz Semýonyň beýnisine sarsgyn berdi. Özi-de häki bir gep ugruna aýdylaýan söz hem дәldi. Onuň aňyrsynda diňe bir Jumagylyjyňky hem bolmadyk, Gyzyly goşunyň halky bolup, onuň belli-belli böleklerini saýrykdyryp, duşman okunyň, yzyna düşüp gyryp-paýhynlap, zalymlyk edip ýörmegine bolan, halkyň göwnüne jaý edip bilmeýän ahmyrly hymy bardy. Rewolýusiýanyň jadyly meýine başy sāmān Semýon häzirem ýagdaýa oňly düşünmeýärdi. Işi rowaçlanyp, öz ýeňişlerinden gylaw alan Gyzyly goşun indi bu wagt eýýām atdanam asmana göterilip, uçar bilen halky asmandan gelip gyryp ugrapdy. Hut ýaňy-ýakynlarda hem gyzyly uçarlar Tejen aýagyna üýşen münlerçe bosgunlary, aýal, çaga, garry-gurrusy diýmān pulemyot okuna tutup paýhynlapdylar. Badhyzyň üsti bilen Owganystana bolşewikden gaçyp geçip baryan agyr göç hem gyzyly samolýotlaryň halky oka tutup, ahyrzaman goparan yerleriniň birisi bolupdy.¹

Bolşewik syýasatda özüni halk köpçüligine ýakyn, oňa gowulyk isleýänden edip görkezmäge çalyşýan-da bolsa bu görölüp-eşidilmedik zalymlyklary, halka gowulyk isläýjegin hereketlerine asla meňzemeýärdi. Täze hökümediň ykdysady syýasatyny halk kabul edip bilmeýärdi. Ol düşnüksiz bolşy ýaly hem durnuksyzdy. Düşünmek üçin oňa wagt gerekdi.

---

¹ Badhyzdaky bu ýere soňra «Ýomut gyrylan» at galar. Adamlar heniz-henizlerem ol yerlerde zenan ýüzüklerine, şaý-sep böleklerine, adam sünklerine duşmak bolýandygyny aýdýardylar.

Ýöne hany öz ýyldyrym çaltlygyndaky ýeňişlerine ynanýan, gylyjy gan bilen kesmekläp gynyna sygmaýan bolşewikde beýle sabyr barmydy?

Ýurduň ýagdaýy häzir ruslaryň ýygyn çekip gelip Gökdepe galasyny partladyp alandaky ýaly alasarmyk ahmyrly al-jyraňnylygy ýada salýardy. Millet duran-duran ýerinden başyny gutarmak üçin dargap ümdüzüne tutduryp, gözünüň gören tarapyna gaçmak bilendi...

Düşünmek üçin öz eden synanyşygynyň başa barmadygy Semýona düşnükli boldy. Ol Jumagylyç ýanyndan turup gidendensoňam bu barada pikir köwsarladyp köp oýlandy.

Semýonyň ykbaly türkmen topragy bilen öňräkden bäri baglydy. Onuň kakasy Orsýetden «Hindiguş» GRES-ni işletmäge iberilen hünärmen-injenerdi. Ol Mara gelende onuň ýanynda özi bilen boý deňeşdirip duran, syratly owadan gözli aýaly bilen dört-bäş ýaşly saçlary galpak bolup selkildäp duran, ylgaşlap ýören oguljygy bardy. Semýonyň oglanlygy hem mahal-mahal ejesiniň telim aýlap Orsýete garyndaşlara görme-görşe gidýänini hasap etmeseň Baýramalyda geçipdi. Şu ýerdäki rus mekdebinde okap bilim alypdy. Injener Pawel Platonow döwlet tarapyndan berilýän hümmetli hak-heşdegiň hasabyna bol-telki ýaşayan maşgalalaryň biridi. Ýöne onuň has gowy durmuş barada oýlanýandygyny tä onuň Orsýetden gaýdyp gelyän aýaly, Orenburgyň töwereginde otluda polisiýa tarapyndan «Rewolýusiýa çagyryýan» listowka bilen tutulýança hiç kim bilmeýärdi. Owadan gözli aýal «Bu meniňki däl, muny meniň goşuma ýamanlyk etmek üçin salypdyrlar» diýip, mönsüräp näçe jibrinse-de, oňa şonda ynanmandylar.

Semýon şol wagt ýaňy Woronejiň hünärmen mekdepleriniň birinde okap ugrapdy. Aýaly ele salnandan köp wagt geçmänkä Pawel Platonowyň özünem ýerli polisiýa tussag edip ýygnapdy. Onuň bu ýerde dürli milletlerden

bolan adamlary gizlin töweregine toplan, rewolýusiýa degişli wagz işlerini geçirenligi hem şundan soň belli bolupdy. Semýonyň özüniň hem hünärmen mekdebinden kowlup, gelibem Mary demirýolunda ýönekeý işgär bolup işläp ugramagy hem şu wakalar bilen baglydy.

Durmuş deňzinde rewolýusiýanyň göteren görnüp-eşidilmedik harasady, tolkunlary soňra Semýon ýaly, meýdana atylan balyk ýaly soňky deminde çyrypynýanlara hem nem bolup täzedan jan beripdi.

Rewolýusiýanyň atylary geleninden, ol hem şolara goşulypdy. Şonuň üçinem ol özüniň garyp gatlagyň duşmanlaryna garşy göreşýänine ynanyşyp ýaşayan, badyhowa, göçgünli gyzly komandirleriň biridi.

Jumagylly bolsa ol öz ýanyndan şol barly adamlaryň yzynda düşüp, it gyran çölde iki goç bir talaň bolup, azaşyp ýören hasap etdi.

Hatda onuň obanyň ortasyndaky gum depeleriniň biriniň depesine göterilip, bolşewiklerçe «Adamlar, siz baýlaryň yzynda düşüp juda ýalňyşýaňyz, olaryň-a goýun-geçi bähbidi bar, a siz näme üçin olaryň yzynda düşüşip hor-homasy bolup ýörsüňiz. Gidiň zyyňyza, täze ýaşayyşa başlaň! Jumagylly ýaly mertebe-mynasybetli adamlar şura hökümedine az gerekdir öýdýäňizmi?» diýip gygyryberesi-de gelyärdi.

Jumagylly bilen bagly bu düşünişmezligi Semýon soňra oňa özüniň dilini düşürmezlikden gördi. Ömründe ilkinji gezek kakasyna meňzemänligine, türkmen dilini oňly öwrenmändigine öküdi.

Ýeňsedan, ýakyn bir ýerden eşidilen hassyldy Semýonyň gurbaga kölüne kesek oklady. Bu hassyldy oňa arka tarapdan amat peýläp gelen duşmanyň uludan dem almasy bolup eşidildi. Betgüman boldy. Jumagylly ýaňky güründen soň yüregine bulut toplan borly, ol indi meniň ýoguma köýmegini ugruna çykan bolmasyn» diýip oýlandy.

Göreçler jöwherlenip hassyldyniň gelen tarapyna howatyrly seretdi. Ýüreginiň urgusy daban dünküldisi bolup gulagyna geldi. Şol barmana-da onuň seredip ýatan tarapyndan bir yş peýda boldy. Gapdalda bir ýerde ot bilen dykylyp goýlan deşiň bardygyny ol häzir, şol oty bir sygyr dili bilen ýalmap alandan soň görüp galdy. Ýerkümede indi önküsine görä ýagtylandy. Şu wakadan soň Semýonyň önünde dünýäniň ýene bir gapysy açyldy. Ol bu ýerden seredip, başly-barat dikilen öýleri, gäwüş çalyň ýatan düýeleri, öýüň kir-kilçigi bilen güýmenip ýören aýallary gördi. Jumatylyjyň öýi arka tarapda galyp görünmese-de, ol onuň hem obanyň çetindäki şu öýleriň biridigini bildi.

Gijöýlänler bir gapdalda selenläp oturan görüňän çäge depesiniň üstüne atly adamlar üşüşip ugradylar. Bir-birleriniň adyny agzaşyp kim bar, kim yok anyk etdiler. Semýon depäni ilki gören badyna üns bermedik-de bolsa, häzir depäniň bu ýerde togtan basmaçylaryň üşüşip-çaşşyp maslahat bişirýän yeri-digini çak etdi.

Töwregiň ygym-sagym hereketi ýapynyň ýüzüne yigirmi-otuz atly ýygnaýança dowam etdi. Atlylar üşüşensoň, çal atly öňe düşdi. Beýlekilerem şundan soň ikibir, üçbir bolşup, atlaryny debsileşip onuň yzy bilen sürdüler.

Çölde hadysalaryň duýdansyz, syrly bolşy ýaly garaňky hem symyşsa duýdansyz aralaşýar.

Şapagyň ýüzi küljerip, könelip ugradymy onsoň ak gündiziň bu jelegaýda durary bolmaz. Ilki gözyetim ümezläp, töwerekdäki gum depeleri salgyma öwrülip ugrar. Soňam görseň garaňky eýýäm oýtarlap seniň töwregiňi gysyp-gabalap gelyändir. Atlylar yüzlerini garaňka tutup ýitip gidensoňlar olar hamala gijäniň gara şalynyň eteginden girip gidiberen ýaly duýgy dörettdiler.

Oba agyr tukatlyk aralaşdy.

Düynki giden topar atly bir gižäni üstlerinden ötürip, şol günün ertesi yzlaryna dolanyp geldiler.

Oba ilki awçynyň itine meňzäp enesi bilen giden iki taýçanak dabyrdaşyp girdi.

Oglanjklar depeleriň üstünde üýşüşip-üýşüşip, uzakdan atlaryny gordurşyp gelyän adamlaryň arasyndan öz kakalaryny tanamak üçin ýola seredişýärdiler. Ojaklar ýalynlap, gyssag arada atarylan gazanlarda gowrulýan etiň ýakymly ysy töwerege ýaýrady.

Atlylar kowçum-kowçum bolşup, garasuw bolup ýadan atlaryny debsişip, Semýonyň oturan ýerkümesiniň gapdaly bilen ötyän ýoldan sürüp geçdiler. In ahyrda oba giren üç atlyny synlan mahaly Semýon öz yüreginiň «halk» edip, aşak gaçan ýaly bolanyny duýdy. Agzy açylyp, demi tutuldy.

Atlynyň yzy bilen eli tanaplanan, başaýyk, aýakýalaň bir adam ýykylyp-sürşüp gelyärdi. Semýon bu adamy tanamasa-da, onuň bolşewigiň adamsydygyny anyk bildi. Alaňda üýşüşip duran atlylar diňe şu üç atly baryp aralaryna goşulandan soň, gozgalaň tapysyp dagaşmak bilen boldular. Ol ýerde ýaňky süýrelip getirilen adam bilen ýene-de iki sany ýaragly sakçy galdy.

Obanyň bilesigelişi çagalary nätanşy görmek üçin üýşüşdiler. Olar ilki hol beýleräkden, soňundanam kem-kemden ýakyn baryp, tümmekläp oturan çägeli depäniň ýüzünde çin arkan düşüp ýatan adamy synladylar. Çay içim salymdan ýene-de adamlar ondan-mundan gelşip, çägeli ýapynyň ýüzüne üýşüşip ugradylar.

Şundan soň oglanjklar yzyna dolandylar. Häli-şindi Semýonyň oturan ýerkümesiniň gapdalynda aşyk silip oýnaýan oglanjklaryň biri bolsa görüşmesiz ýerde görneni üçin bir şarpyk-ýarym şarpyk dadaň borly, ol gözi ýaşly öwrülip geldi.

Semyonyň pikiri ýene-de çägeli ýapynyň töwereginde aýlandy. «Indi ol ýesir ýigidi näderlerkän?» diýen soragy özüne berip, ol ýigidiň kysmatynyň şum boljagy barada oýlanyp oturdy. Ýüregi ele düşen guşuň ýüregine meňzäp, bütin süňňüne täsirini ýetirip gürsüldedi.

Töweregini adamlar gallap durany üçin bendi ýigit indi Semyona görnenokdy. Ýöne bir zatdan, bir ädim öňe ätläp bükülip duran ak telpekli adamyň hereketlerinden onuň tutulanyň üstüne herrelip sorag sorayanyny bilse bolýardy. Ol tapdan düşen göwräni çöwüp depip ugran mahaly, Semyon onuň ýesir adamdan gulaga ýakymly söz eşidip bilmändigini bildi.

Ak telpekli elini howada gezdirip, hol beýlede duraň iki atla ýanyma geliň diýen yşarat etdi.

Märeke ikä bölünip, atlylara ýol berdi.

Az salymdan atlylar tussag ýigidi ata süýredip, alaňdan aşdylar-da, gözden ýitdiler. Semyona bu gezek ýüp ol ýigidiň eline däl-de, aýaklaryna baglanaýan ýaly bolup göründi...

Aram öwüsgin birazdan at toýnaklarynyň astyndan göterilen tozany getirip obanyň üstünden seçeledi.

* * *

Gijöylänler Semyon arkasyny däneli çuwala berip, içini hümledig otyrды. Ol tukatlygyň erjellik bilen öz daşyny gabalanlygy barada, düýnki gözgyny edilip ata süýredilen ýigit barada oýlanýardy. Ýigidiň yüz keşbini özüçe göz önüne getirýärdi.

Gapy açylp, eli bir tabak palawly oylan gelip girdi. Palawyň ýakymly ysy ädimme-ädim içerik aýlandy, Semyon oylanlygyň özüne seredip, gözlerini uçanakladyp ýylgyrýanyňy gördi. O-da ýylgyrды.

Hemişe ol köplenç gürründeşine diýmeli hakyky jogaby gep-gürrüň gutarandan soň gijigip tapardy. «Wah, näme üçin

ýaňy şeý diýäýmedimkäm?» diýip, pikir ederdi. Bu gezek welin, ol oglanjygyň şatlygyna goşulmasa, oňda onuň göwnüniň galjakdygy hakyndaky pikir aýny wagtynda ýadyna düşenine ynandy.

Semýonyň göwüdeşlik etmegi oglanjygyň göwnüni göterdi. Ol egnine geýen donunyň ýakasyny serpdi-de, «bärik seret» diýen manyda Semýonyň ýüzüne seretdi. Semýon ol ýerde öz papagyndan gaçan ýyldyzyň çog gyzyl bolup duranyny gördi. Semýon şol barmana oglanjykdan ýyldyzy nireden tapandygyny sorap, gürrüňe ýol açmakçydy. Ýöne şu arada Jumagylyjyň ardynjyrap gelip girmegi onuň pikirini böldi. Oglanjyk hem şundan soň çykyp gitmek bilen boldy.

— Kündügem getirip git, nahardan soň el ýuwlar — diýip, Jumagylyç ýüz ugruna ýatdan çykan zady oglanjyga ýatladyp goýberdi.

— Häzir getirerin.

Jumagylyç ilkinji gezek Semýon bilen bir tabagyň başynda oturyp nahar edindi. Nahar iýen wagty ol öz öňüne süýşen et böleklerini barmaklarynyň ýeňsesi bilen Semýonyň öňüne süýşürüp-süýşürüp iýdi. Onuň hereketleri hemişekisi ýaly saýhally hem saldamlydy. Nahary ol guşagyny çözüp, telpegi gapdala atyp, gowy günleriň arkaýynçylygy bilen iýdi. Nahardan soň doga sanady. Turup, gapynyň agzynda duran kündükden eline suw akytdy. Öl eli bilen agzyny, eňegini sypalady. Nas kädisini dyzyna urup nas atdy.

— Atjakmy? — diýip, Semýona hem ýerde ýatan nas kädisini görkezdi.

— Meňki nas iýmezdi.

— Atmaýan bolsaň, atma-da şuny. Nas tutsa erbet tutar.

Şundan soň Jumagylyç az salym nasyň keýpi bilen meýmiräp, dymyp oturdy. Semýon hem öz ýanyndan oýlanyp, muny häzir gürrüňe goşjak bolmagyň, ärlü zenana eýe çykamak ýaly gelşiksiz bir zatdygyny syzdy. Ikinjidenem,

onuň jogap gaýtarjak bolup agzyndaky nasy ýuwdaymagy-da ahmaldy.

Jumagylyç turup gidensoň, onuň yzysüre her gün iki gezek gelip, halyndan habar alyp gidýän soky topbuly aýal bu gün gün içinde üçünji gezek geldi. Öňki ýapylan ýapyny aýryp, onuň azary sowlup ugran ýarasyny täze ýapy ýapyp sarady. Soňundanam hemişeki endigine eýerip, elini «tap-tup» ýere kakyp, şol bir gaýtalaýan sözlerini gaýtalady:

— «Daglara git, daşlara git. Biziň elimiz däl, lukman Hekimiň eli. Eminiň-ýomuň şu bolsun».

Semyon bu günki bolan duşuşyklary ýatlap, garry aýalyň hereketlerini synlap oturyşyna, öz töweregindäki adamlaryň yüreginde bir üýtgeşikligiň bardygyny ýa-da şol üýtgeşikligiň şu günde-ertede bir wagtda boljakdygyny çak etdi.

Garry köne ýapylary ýygnaşdyryp, kersene salyp oturyşyna Semyona seretmän gürledi.

— Bizden agyryp-ynjan bolsaň, günämizi öt, oglum! Ýogsada,razy bol. Gezen ýerinde sag gez. Ynjanam bolsaň, ondadahiş zady göwnünde saklama, çynyň bilen net edip biziň ojagymyza gargama, oglum!

Bu gürrüň Semyonyň ýadyna ejesini düşürdi. Ol az salym özüniň Garagumuň näbelli bir ýerinde ýerkümede heňläp ýatanyny hem unudyp, hyýalynda Orsýetde ýaşaýan ejesiniň mährine çöýunyp oturdy.

Ýeke özi galan mahaly, soky topbuly aýal onuň bilen sorag-jogap alyşdy.

— Eneň barmy, oglum?

— Ene, meňki ene bar.

— Häzir bir ýerlerde otly köýnek geýip otyr diýsene... Wah, ene bolan gursun.

Jumagylyç şol gidişinden gijäniň bir wagty dolanyp geldi. Onuň elinde didiwany gije bilen goşulyşyp duran ýapony başatar bardy. Bilinden hem egri gylyç asypdyr. Alys-gopas

ukudan oýanan Semýon Jumagylyjyň bu bolşuny görüp bir-bada düýrükdi. «Bu adam ilk-ä ýaramy yhlas edip bejerdi, indem çete çykaryp ataýmak hyýaly barmykan?» diýip oýlandy.

Çemini tapyp bu ýerden gaçmandygyny, bu adamlaryň ynsabyna bil baglamagyny häzir öz ýanyndan ýalňyşlyk hasap edip öküdi. Gözi ýaşly, gujagy bäbekli Polinanyň Marydan çykyp barýan otly bilen yzyna garap, Orenburga — öýlerine dul gelin bolup barşy gözünüň önüne geldi. Maňlaýy derçigip ýylpyldady. Jumagylyç özi bilen getiren geýimli düwünçegini oňa uzatdy-da, «geýin» diýen ýarat etdi. Onuň ädigi bilen papagyny bolsa düwünçege düwüp goltugyna aldy.

Semýon uzyn zenan köýnegini gören mahaly munuň özünü halas etmek üçin tapytan çykalgadygyny bildi. Ol Jumagylyjyň isleyşi ýaly geýindi, soňundanam onuň yzyna düşdi.

Soky topbuly aýal garaşyp duran ekeni. Ol Semýony gapynyň agzynda biraz saklady: «Sag-aman eneňe, öýüňe gowuş!» diýip, ak pata berdi.

Semýon tolgunyp: «Ene, sag boldy, ene, sag boldy» diýip pyşyrdady. Ol bir salymdan ikilenç yzyna gözlän wagty soky topbuly aýalyň gijä goşulyp ýitendigini gördi. Şundan soň ol yzyna gözlemän ýöredi.

Jumagylyç ony yzyna düşürip, obanyň gaýra tarapyndaky bir beýik depäniň üstüne getirdi. Semýon depede ot ýakyp oturan oglanjygy gören mahaly, bada-bat ony tanady. Ol Jumagylyjyň ogludy.

Semýon harby adamyň bilesigeliçiligi bilen töwereğine gözlän mahaly obanyň dört tarapyna ýörite adam goýlup goralýandygyny, bu gün bolsa bu depäni goramagyň şu öýüň paýyna düşendigini çak etdi. Jumagylyç bilindäki gylyjyny aýryp oglanjyga galdyransoň, aşakda — bukuda duran atyna

atlandy. Semýony hem atyň ardyna mündürdi. Soňundanam birnäçe minut at başyny çekip, oglanjyga tabşyryklar berişdirdi:

— Oduňy öçür, goç ýigit! Akgaň niredede diýip sorasalar, şu töwerekdendir diý, atymyz boşanyp gidipdir, şony gözläp ýör diý. «Kör düýäni gördüňmi? Göremok» bolsun. Nesip bolsa, men günortana galyp-galman gelerin.

— Bor, akga.

Uçganaklap duran at yzyna öwrülip jülgä gönükdü. Ýolda bir aty artlaşyp baryan iki ýolagçy bir-birinden hiç zat soramady, hersi öz ýanyndan oýlanyp gitdi. Semýon özüniň ýene-de sanly günden öýünde, Polinanyň ýanynda, Maryda boljakdygy barada tolgunyp oýlanyardy. Pikirinde şol bagtly boljak minutlaryna ýetmäge gyssanýardy.

Olar gelip ojar tokaýlygyna giren mahaly, töwerek ýagşy agarmaga ýetişipdi. Ojarlygy mesgen edinen çöl serçeleri howada ösyň kökleri ýatladyp oturan ojar agaçlarynyň üstünde pelesañ urşup, uçuşyp ýördüler. Günüň dogar ýerinde peýda bolan al reňk barha örüsini giňeltmek bilendi. Semýonyň töwereginde ençe günläp gözünden uçan giňişlik ýaýrap otyrdy.

Ol atdan düşdi.

Jumagylyç suwly jürdek bilen azyk dolanan düwünçeği horjundan alyp onuň eline berdi.

— Indi mundan aňryk seniň özüň gidersiň. Ine, şol çelgilere seret, şolary yzarla-da gidiber. Olar seni bolşewikli obalaryň birine elter.

Jumagylyç gamçysyny uzadyp, Semýona ýol salgy berdi. Ol atynyň başyny öwürüp gidibermekçi bolan wagty, Semýon onuň adyny tutup saklady. Oňa özüniň minetdarlygyny aýtmak üçin söz saýlady.

— Jumagylyç, seňki adam sag boldy bar. Meniňki sen dogan boldy...

Jumagylyç ony diňläp çytyldy. Sag elindäki başataryny bökdürüp çep eline geçirdi.

— Ýoluňa git, ýoluňa! Seniň bilen takal okaşyp durara mende wagt ýok. Sen meni göreňok, menem seni. Onsoňam men seni halas edemok, seni türkmen agañ arkama-arka aýlanyp ýören, ejize eýe durmak däbi halas etdi.

Semyýon öz isleýşi ýaly bu adam bilen gujaklaşyp, hoşlaşyp bilmejekdigini, bu özdiýenli yňdarma adama gep düşündirip bilmejegini gynanç bilen ýatlady.

Jumagylyç atyny debsiläp ýoluna gönügse-de, ýene-de uzak gitmedi. Ol bir zat ýadyna düşüp atynyň başyny yzyna öwürdi-de, çarpaýa galan atynyň uýanyňy çekeläp soňky sözünü aýtdy:

— Şuny bilip goý! Sen meni nirede görseňem aýamagyn, gözümden urgun! Duş geläýseň, mendenem gowulyga garaşma...

At aýagynyň dükürdisi ýene-de esli wagt Semyýonyň gulagyna eşidildi. Gün dogan wagty ol özüniň aňyrsynabärsine göz ýetmeýän çölde duranyňy gördi.

* * *

... Semyýonyň bu hereketi ýoldaşlaryna galmajak goly göterip, soňundanam ony öz depäňden indermek ýaly bir zat bolup görünse-de, ol ýüreginiň önünde müýnürgemedi.

Öz hereketini özüne edilen düýnki ýagşylygyň jogaby hasap etdi.

Näme üçin Jumagylyja meni — gyzyl komandiri ölümden halas etmek bolýar-da, maňa onuň jesedini öz isleýşim ýaly jaýlamak bolmaýarmyş? Oňa çölün kanunyny ýatlap, ölümiň çukuryna aýak sallap oturan duşmanyny alyp galyp, atababalara hormat etmek bolýarmyş-da, men näme üçin hiç bir kitaba ýazylmadyk şeýle ýagşylygy etmeli dälmişim. Onsoňam, galyberse-de, menem şu çölde ösüp ulaldym ahyryn.

Onuň ýüregine leňner berýän zat başgady. Indi ony eýesiz galan maşgalanyň soňky ykbaly oýlandyrýardy. Jumagylyjyň indi gaýdyp çagalarynyň arasyna dolanyp barma-

jakdygyny, onuň oglunyň bolsa kakasynyň uzak ýoldan gelen atyny eýläk-beýläk aýlap, deri gaýdyşýança gezdirmejegini ýatlady. Her gün, ir ertir, giç agşam köwşüni depeläp, döwük kersende melhem getirýän garry aýal gözünüň önünde gaýmalayaýardy. Onuň bilen bolan iň soňky kiçiräk gürrüň ýady-na düşýärdi:

— Eneň barmy, oglum?

— Ene, meňki ene bar.

— Häzir bir ýerlerde otly köýnek geýip otыр diýsene...
Wah, ene bolan gursun...

Oglanjyk bolsa häli-şindi donunyň ýakasyny serpip, oňa öz tapan gyzyly ýyldyzyny görkezýärdi. «Seret daýy, seniň ýyldyzyň indi meniň ýyldyzym boldy» diýip, ýylgyrýardy.

Semýonyň gözünüň önünden aýrylman diýen ýaly durýan suratlaryň biri, o-da Jumagylyç bilen iň soňky bolan duşuşykdy.

... Onuň daş-töwereginde öňi-ardy görünmeýän, Garagum gözyetime çenli ýaýrap otыр. Jumagylyjyň gana bulan dogumly göwresi ak ýapynyň üstünde gara meýdan bolup ýatыр. Hemişe onuň halap geýýän gara mahmal buýraly silkme telpegi atylp bir gapdala düşüpdir, ol indi üstüne çäge syrany üçin çalarypdy, şemalyň önüne düşüp goldan-gola düwläp ýören peşmege meňzeýärdi.

Onuň bir ädim galdalynda ýere sanjylan ýalaňaç gylyç haýsy tarapa agjagyny bilmän, iki gapdalyna sähelçe leňner atыр durdy.

1979 ý.

DEÑİZ NOTALARY

Umman, ol wagtlar seniň ýalňyz bir özüňdiň. Han özüň, soltan özüň bolup, jumle-jahany tutup otyrdyň. Ne çägiň bardy, ne-de bir kenaryň. Herne özüňden başlanyp, gelibem ýene-de özüňde gutaradyň. Okean bolubam, deňiz bolubam sen köp asyrlardan soň bölündiň. Has takygy ýüregiň bölünenden soň bölündiň...

Erjellik maksadyna ýetdi. Şemala ahyrsoňy seniň ünsüň düşdi. Dogry, bu mahala çenli ýekelik seniňem ýüregiňe düşüp ugrapdy. Göwün bir täzeligi — del bir zady küýseýärdi. Göwün diýlen zat şeýle bir zat bolar ekeni, ol ýalňyşam bolsa, öz pikirini ahyrsoňy hakykat ornuna geçirip bilýän ekeni. Häzir bolanlygyňda seniň ýüregiň hökman zenan maşgala deňelerdi. Zenanlara bolsa sen belet, sebäbi seniň özüň zenandyň. Ýöne sen ol günler özüňiň zenandygyňdanam, alnyňda ene bolmak bagtyň bardygyndanam habarsyzdyň. Şemal bolmadyk bolsa, sen, belki bu syry hiç mahal duýmasaňam duýmazdyň.

Sen görmegeý, bezemendiň, birde daraýy köýnegiňi geýseň, ýene birde syýareňk mahmal köýnegiň içinde oýmundardyň... Görübem seni söýmezlik mümkin däldi. Şemaly şol günler yşk ýoluna ataran seniň şu görk-görmegiň boldy. Eger şeýle görmegeý bolmadyk bolsaň, şemal, belki, saňa hiç mahal aşyk bolmasa-da bolmazdy.

Onuň söýgüsi yöne-möne zadam däl ekeni. Seniň arzuw-höwesiniň gün-günden köpelmeginiň hem sebäpkäri şol Şemal boldy. Indi sen boşlukda sagrysyny, butlaryny göz edip, zenan bolup sülmüräp ýatan umman däl. Oýun-dalaş seniň hemraňa öwrüldi. Wagtal-wagtal sen näzli gelin bolup näzirgäp, Şemalyň önünden gaçýaň. Şatlyga seri göterilen Şemal bolsa, ýel bolup tüwdürlip, baş açyk, aýak ýalaň seniň söbügiňe düşýär. Şol barmana-da, sen birden aýak çekýäň-de, zyýňa öwürülip, özüni onuň gujagyna oklaýaň. Hyjuw bilen güwläp, segräp asmana göterilýäň. Şemal seniň ýalaňaç boýnuňa gol salýar. Daraýy köýnegiň şundan soň onuň gujagynda pasyrdayar...

Oýun-dalaş bilen näçe wagg geçeni saňa-da, Şemala-da belli däl. Ol wagtlar Günem yokdy, Aýam, olaryň hasabam yokdy. Aý-Günden çen tutup, kelle döwýänem yokdy. Söbäbi bu zatlaryň ol günler hiç zada geregi yokdy.

Kimdir biri şol günler senden ýaşan ýaşıňy soran bolsady, bilýän, sen oňa diňe Şemala duşan gününden bärki wagtyň salgyny bererdiň. Indi sen öz ýanyňdan şol duşuşykdan öňki ýaşayşyňy ömür hasabyna goşubam sanamaýarsyň. Häzirki günün bilen deňeşdirende, seniň üçin ol geçmişiň manysy bolmadyk bir boşlukdy.

Şemal saňa seredende, has jahankeşdedi. Ol hemişe barmaly ýerlere barmagy, görmeli ýerleri görmegi gowy görerdi. Bir görseň, ol at bolup seniň tolkunlaryňa sähel galtaşyp çapyp barýandyr, ýene bir görseňem, tolkunlar bilen deň segreşip, galyp, gujaklaşyp, süýjeşip yörendir.

Arzuw-islege eýerilip edilen hereketleriň hemişe ýakymly bolşy ýaly, onuň üçin ikiçäk galyp, sessiz düşünişip oturmak, seniň zenan näziňi çekip ýaşamak, hemişe lezzetli di. Söýgi dogurma höwesli zenan süňňüni öz gününe goýýarmy näme?

Ilki seniň süňňüň özünde bir ýakymly agyrlyk syzdy. Şondan soňam sen: «Bu näme boldugyka, janlarym?» diýip,

oturyp wagtal-wagtal böwrüni diňlemegi çykardyň. Müdimi syr bolup galýan zat barmy näme, ine, bir günem öz wagt-sagady gelende, sendäki bu ýagdaýam özüniň syr bolup ýaşamak möwritini ötürdi. Seniň ilkinji perzende, ýaşyl köýneklige ilkinji emele gelen ösüntgä gözüň düşdi. Şatlyk, tas ýüregini çat açdyrypdy. Muňa şatlanmazlyk hem, muny kiçi hasap edip, görmedik bolmak hem asla mümkin däl. Ol özge ýerde däl-de, hut seniň ýüregiň üstünde ülpüldäp otyrdy. Bu mahal Şemal asmandaky ala sygyr, gara sygyr bolşup ýören bulutlary çopan bolup, bir ýerlerik sürläp alyp barýardy. Sen Şemalyň önünden çykyp, şatlygyňy onuň bilen bölüşdiň. Sebäbi ol şatlyk bir özün şatlanardan juda köpdi.

Üçünji artykmaçlyk etmedi. Gayta ol hemişe asmana gidip, ygamlap, kaňkap gelyän Şemaly birneme öýdeçir etdi. Sen oňa sallançak bolduň. Şemal bat bolup, ony hiňlenip üwredi...

Ilkinji perzendiňi gujagyňa alan günleriň sen ol perzent hemişe öz etegiňe ýapyşyp, ýanynda ýaşar öýdүpdiň. Ýöne ýalňyşan ekeniň. Ony synlap ugransoň, onuň atasynyň Şemaldygy, Ene häsiýet bilen deň derejede çaga ataň häsiýetlerindenem geçjekdigi saňa belli boldy. Şeýle-de onuň saňa-da, kakasyna-da bagly bolmadyk öz göwresi, şol göwrede hem öz küýi bardy. Soň-soňlar ol Şemal öýden çykyp kaňkamaga gidenden «Menem gitjek» diýip, onuň synyna ýapyşmagy çykardy. Arzuw ol ösüntgijigi öz gününe bir durkunda goýmady. Bir gün sen onuň janlanyp, ganatly balyk guýruklyja jandar bolup özünden bölünip gidenini gördüň. Şonda ýene-de bir zat, perzendiň geçmişindenem, ene-atadanam gün-günden daşlaşyp gitjekdigini seniň ene ýüregiň syzdy. Ýöne boljak iş eýýäm bolansoň, indi alajyň näme?!

* * *

Üç Aý — üç tirkeş bolup gelen çagy seniň şol ösüntgiden ýaýran çagalaryň eýýäm äpet-äpet jandar bolşup

yetişipdiler. Olaryň käbiri şeýle bir mähnetdiler welin, onuň aňyrsy-bärsine seniň öz gözüňem zordan ýeterdi. Özleri-de şeýle bir köpelipdiler, sen parahat mahalyňam endam-janyň agyn müňňüldi bolar durardy. Üç Aý diňe saňa däl, seniň çagalaryňa hem ýarady. Üç Aý her gün gelip, getiren görk-görmegini, çoguny seniň çagalaryňa paýlap bererdi. Onuň çogy şeýle bir ýakymly, şeýle bir ýakymlydy welin, seniň çagalaryň her gezek üç Aý üç tirkeş bolup gelyän wagtlary olary görüp begenişerdiler, giden wagtlary bolsa, olaryň yzlarynda gamgyn bolşup galardylar. Saňa öz çagalaryň görmegeý bolýanyny, şadyýan bolýanyny görmek hemişe ýakymlydy. Üç Aýyň hem seniň çagalaryna göwni ýetdi. Olar her gün seniň çagalaryň bilen goşulyp hezil edişip oýun oýnardylar. Birde altyn çörejige öwrülip, üç Aý üç ýerden tigirlenip seniň çagalaryňy yzyna düşürse, ýene birde, olar tolkunlaryň arasynda galgap ýören gaýyga öwrülerdiler-de, seniň çagalaryňy tä ýadaýançalar töwerege aýlardylar. Üç Aý saňa bolsa altyn çaýylan, geýseň çykarasyň gelmeýän, içi gorýalyjak endama ýakymly sowsany köýnek sowgat etdi. Ol tizden seniň iň söýgüli köýnekleriniň birine öwrüldi. Sen zenan bolanyň üçin gowy zady, owadan zady halaýardyň, has-da sowgat almak seniň üçin hemişe ýakymlydy. Şeňmal welin seni näçe eý görse-de, saňa sowgat etmezdi. Ol asyl sowgat etmelidirem öýtmezdi. Onuň özem kakynjyrap, üstbaşyna esewan bolup ýören zat dälidi. Şol wagtlar ol bu häsiýetiniň telim arka aýlanyp, soňra erkek adamlara häsiýet bolup geçjeginden habarsyzdy. Öňüni görüp gelen barmy?

Bir ýola sen köýnekleriniň tükellän mahalyň altynlaç öwüsýän köýneginiň tapmadyň. Şonda Aýyň käte al öwüsýäniňi ýadyňa düşürüp: «Şu alan bolmasyn» diýip göwnüne güman getirdiň. Ine, hemme zat hem şu münkürlükden başlandy...

Tizden seniň kalbyňdaky betgümanlyk seniň çagalaryňa geçdi. Olaram şundan soň üç Aý bilen alagöz bolşup ugrady-

lar. Sebäbi olar seniň ýüregiňden, oý-hyýalyňdan iýmitlenerdiler. Münkürlük gazap döretdi. Bir gezek seniň çagalaryňyň birnäçesi, özləri bilen goşluşyp aýnamaga gelen üç Aýyň üstüne topuldy. Iki Aý bada-bat rejäniň geň däldigini aňyp, asmana göterildi. Üçünji has mähirli Aý bolsa galyp, munuň düşünişmeli zatdygyny seniň münkürligiňden gerkgäbe bolan çagalaryňa düşündürmekçi boldy. Birnäçelere hä diýdirmek oňa başartdy. Ýöne birnäçeleriň welin ynanasy däl, ony diňläsleride gelmedi. Ine, onsoň Aýyň töwereginde Aýyň tarapdarlary bir tarap, münkürlige uýan beýleki topar ikinji bir tarap bolşup üýşüşip ugradylar. Ine, şeydibem dawa-jeň doguldy.

Bu söweş ýatar ýerde ýatmady. Güýç güýji ýok etdi. Jan jany öçürdi. Sen näçe ot-elek bolsaňam, soňra onuň peýdasy bolmady. Şemalyň hem bu gopan harasady ýatyrmak üçin, munuň oňluga eltmejegini ýatlap, elewremesi alga alynmady.

Seniň ýüregiňe münkürlük gelende, ýakyn duran jandarlar şol ýeke galan Aýy bölek-bölek edip, bölüşdirip iýdiler. Dünýä gan çaykaldy. Sen al köýnegiňi egniňe geýdiň. Beýleki iki Aý şol günden soň aşak, seniň gujagyňa düşmedi. Ýere düşse, näme boljagyna olaryň gözleri ýetik. Olar seniň bilen uzakdan gatnaşmagyň kem däldigine düşündiler. Aýlaryň biri öňki durkuny saklady. Beýleki biri bolsa, öz çagasynyň düşen gününü görüp, şeýle bir lowurdap ýanmak ýandy, şeýle bir ýanmak ýandy welin yüzüniň telim gat hamy dökülyänçä ýandy. Sen onuň enedigine bada-bat göz ýetirdiň. Ol Aý tiz ýol-ýodasyny ýitirdi. Oňa soň-soňlar «Gün» diýip at berdiler. Ol heniz-henizlerem öz ýitgisine ýanyp-bişip yör... Seniň çagalaň sansyz meýitleri telim mahallap gara meýdan bolşup üstünde ýüzüşip gezdiler. Birdir-ikidir bagty çüwüp, aman galanlar bolsa soň şol meýitleriň üstüne çykyp ony özlerine mekan edindiler.

Ençeme wagt geçip, ol meýitler durgunlyk häsiýete geçensoň, oňa Ýer diýip at berdiler.

Üç Aý bolsa şondan soň bolany-bolmadygy näbelli ro-
waýata öwrüldi. Häzirki wagtda Galaktikada diňe şeýle üç
sany Aýyň bolandygy hakynda çaklama galdy. Münkürlik
saňa arzan düşmedi...

* * *

Seniň welin hemme zat ýadyňda. Dünyäni terslin-oňlyn
aýlanyp çykyan Şemal hem her gün saňa ýene-de birgiden
şum habarlary getirýär. Ol ýerde seniň süňňünden örnäp
giden perzentleriniň tarap-tarap bolşup, ýeriň öz geçmişlerindäki
ata-babalarynyň meýitleridigini hem hasaba alman biri-birl-
eri bilen heniz-henizlerem öçli uruşlar edip, şol bir wagtlarky
urşy dowam etdirýändikleri hem saňa mälim. Suwuň azalyp,
oňa derek täze-täze ýitgileriň hasabyna ýeriň giňäp-galňayandyg-
yndan hem sen habarly. Her gezek Şemal şeýle şum habar
bilen dolanyp gelen mahaly, sen ýüregiňe bäs edip bilmän,
ot-elek bolup güwlemäge başlaýaň. Balasyny ýitirenleriň säher-
säherler «hüw» diýip oýanyp bagryny paralap oturmaýany
barmy näme? Onsoňam bu ýitgini ene bolup çekmegi diý-
sene? Sen segräp-segräp asmana göterilýärsiň, gelibem kenar
daşlaryna özüňi urup pytyraýaň. Bir mahalky eden ýalňyşlygyňy
ýatlap, öz-özüňden ar alyarsyň. Güwläp-güwläp, ýüregiň gow-
zap, janyňa aram giren mahaly, sen saçlaryňy ýaýyp, mer-
hum ogluňyň başujuny alyp oturan enä öwrülyärsiň.

1981.

MAŇA MEŇZEŞ MAÝOR

Ol günler men Baltikanyň etegindäki şäherleriň birinde harby desantçy goşun bölümleriniň birinde gulluk edýärdim. Çigrekli güýz günleriniň biridi. Şol gije samolýotdan böken mahaly, tokaý agaçlarynyň üstüne düşüp awundym. Bu güne düşmezdime welin, muňa-da bir seretseň, hut özüm günäkär. Tejribesizligiň oýny bolmagy-da mümkin. Menem, meniň bilen bu ýere gelen oganlaram entek gulluga ýaňyrak başlapdylar.

Ak öý bolup depämde gerlen paraşýudyň aşagynda halan atyp, aşak inip gelyärdim. Howada ýeliň ugruna akyp ýören çüýrüntgi ýapraklar bilen goşluşan batganyň, sosnadyr ýolka agaçlarynyň süňnünden göterilen ýakymly ys bardy. Her gezek şeýdip, samolýotdan towsup, howanyň gujagyna dolanymdaky bolşy ýaly men häzirem köýpihondym. Ähli ýerde ürç edip, aýratyn bir guwanç bilen aýdýan desantçy esgerler hakyndaky aýdymjygymyza hiňlenýärdim.

Güýçli goşun yokdur ýeriň yüzünde
Biziň uçup bilýän goşunmyz ýaly...

Belli bir aralygy uçup geçenimden soň, men endik boýunça şemalyň ugruny anyklap, ýere düşmegiň aladasy bilen boldum. Ilki göni aşakda, giňäniň çal perdesiniň aňyrsynda at gaýtarym meýdanyň agaryp oturanyny gördüm. Men ony öz

yanymdan bu ülkede häli-şindi gabat gelyän, owsunyp oturan köllerin biridir diýip, özümçe takykladym. Ak meýdanyň gutaran yerinden bolsa, gijelikde uzakdan salgym atýan, gala diwaryny ýatladyp oturan gara meýdan görünýärdi. Men bu meýdany öz yanymdan gury ýer hasaplap, güýzüň çigrek günlerinde suwa düşenden, ol ýere düşmegiň has amatly boljakdygyny pikir edip, ak meýdanyň üstünden uçup geçmeli diýen karara geldim, paraşýutymyň tanaplaryny taýly gezegine çekişdirip, özümü şemalyň ugruna salyp, önde garalyp görünýän ýere ýetmäge çalyşdym. Ýöne ýalňyşan ekenim. Onda-da, gör, nähili ýalňyşlyk! Gelip göni naýza bolşup, asmana gezelişip duran agaçlaryň üstünden indim. Gara meýdanyň tokaýdygyny golaý gelenimden soň duýdumam welin, ýöne indi giçdi... Aýaklarymy ýygryp, iki elim bilen kellämi goraglap, ýüz-gözlerimi tutanymy bilýärim. Budumyň bir bölek etini it dişläp, goparyp alana döndi. Ähli janyňm kelläme dolup, ol yerdenem paýrap, gözümden dökülen ýaly boldy. Görüp otursam, bir agaç şahasy meniň sag buduma ykjam çümen ekeni. Suwdur öýden ak meýdanym bolsa küpürsäp ýatan çägelik bolsa näme! Şol ýere düşäýen bolsam, tüýs jüpüne düşäýjegem ekeni.

Men çarkandakly ýol bilen golaýdaky raýon keselhanalarynyň birine howlukmaç barýan polkumyzyň sanitar maşynynyň üstünde özüme geldim.

Itil atly şol başgyrt ýigidi bilen bolsa men gospitala getirilip, operasiýa edilen günümiň ertesi tanyşdym. Hut şol operasiýa edilen günüm näme-nämäniň bolany meniň hakydamda ýok. Diňe ak halatly doktorlaryň gözümiň önünde gaýda-gaýmalaşyk bolşup ýörüşleri ýadymda. Olaram çal ümrün içindediler. Itil bu ýere üç-dört aýlykda, samolýotdan böken mahaly aýagyna şikes ýetirdip düşen ekeni. Ondan başga-da biziň palatamyzda ýene iki oğlan bardy. Olaram biz ýaly desantçy goşunda gulluk edýän oğlanlar. Çep tarapy-

mdaky goňşym Grankin, sorasyp-ideşenimizden soň o-da meniň polkdaşym bolup çykdy. Gerek bolanda ony-muny alyp berip, köplenç maňa kömek edýän-de şu ikisidi. Dördünjimiz uzyn boýly, gözi äýnekleli okumyş ýigitdi. Ol uzakly gün diýen ýaly hiç kim bilen gepleşmän, ýarym ýalaňaç aýaklaryny krowatyndan sallap, eline ilen kitaplary bir ýanyndan ýapyrylyp okaşdyrýardy.

Bu ýerdäki harby keselhana düşenleriň bir endigi bar ekeni. Giçlik ýöräp, öz süýegini süýräp bilýänleriniň hemmesi gidip zalda goýlan telewizoryň töweregine üýşýär. Käte ähli ýoldaşlarym gidip, palatada meniň diňe bir özüm galardym. Menem häli-häzire ýaraly aýagym asmandan asylygy bolany üçin alaçsyzdym. Ýöne juda bir gyzykly kino bolaymasa, Itil bilen Grankin meniň palatada ýeke galanymy ünji edişip, ol ýerde uzak eglenmän, yzlaryna gaýdyp gelerdiler. Şeýle günlerde biz palatadaşlar bolup urardyk mele gybaty. Käte ýatar wagtyň bolanyny hem duýman galardyk. Has-da gyzlar hakynda, olary öz töweregimizde küýseýänimiz üçin köp gürrüň edilerdi. Bir ýola aňsamara palatadaşlar bolup otyrkak, Itiliň bir pursatda özümi synlap, soňundanam uludan demini alyp, boýurganýanyny duýdum. Onuň bu garaýşy meniň böwrümi diňlemegime sebäp boldy. Bu näme boldugykan? Adam köplenç başga biri tarapyndan, keseden özüniň synlanýanyny duýan mahaly böwrüni diňläp, inkişe gitgiç bolýar. Grankiniň gyzyşyp ugran gürrüňine göwni üçin wagtal-wagtal «hä» beryän-de bolsam, şundan soň meniň gürrüň diňläp hezilim bolmady.

«...Bä, bu maňa näme üçin beýle syrly seretdikän? Ýakymсыз bir gürrüň munuň gulagyna ilmedigem bolsa ýagşy... Ýa-da doktorlar: «Onuň şol aýagyny aýyrmaly bolarys» diýen ýaly bir gep tapaýdylarmykan?!».

Pikirler meniň yüregime howsala dolmagyna, ellerimiň sowamagyna sebäp boldy. Özümi şol diýiljek gürrüňe taýyn-

lap, garaşsam-da, Itil maňa hiç zat diýmedi. Dogrulap, onuň diýmekçi bolan zadyny sorap bilmäge bolsa, erbet bir habara garaşyanlygym üçin, meniň gurbatym çatmady. Şol günün ertesi gijara Grankin: «Saňa-da ýer bellärin, baryber» diýip, Itile baş atyp, çykyp telewizora seretmäge gideninden soň, aýagynyň daňysyny düzedişdiren bolup, eglenen Itil bilen palatada ikiçäk men galdym. Şonda ol maňa öz gulluk edýän posýoloklary hakynda, ol ýerde bir depäniň üstünde ýerleşen doganlyk gonamçylygy hakynda, şol ýerde wepat bolan ýigirmi iki ýaşly polk komandiri, maýor çinli türkmen ýigidiniň gubury hakynda öz bilen zatlaryny gürrüň berişdirdi. Onuň nygtamagyna görä, maýor ýigidiň gubur daşyna goýlan surat bolsa, edil ekiztaýlar ýaly, maňa juda meňzeşmişin.

Itil gutulyp, gospitaldan çykyp, öz bölümlerine gideninden soň hem onuň bu gürrüni meniň ýadymdan çykmany.

Soňraklar bolsa ýatlama çümen mahaly onyň ot-ýalynyň içi bilen ýalaňaç sapaňçasyny howada galgadyp, esgerlerini çozuşa göterip baryan keşbi gözümiň önünde janlandy. Şonda men onuň at ýüzüni, çytylybrak, gözleriň üstüne abanyp duran gaşlaryny, göni burnuny aýratyn bir yhlas bilen synladym. Ony öz keşbim bilen deňeşdirip: «Dogrudanam, ol maňa meňzeş ekeni» diýen netijä geldim. Ine, şeýlelik bilenem ýatlamalar meni kem-kemden özüme meňzeş maýor bilen ysnyşdyrdy. Gutulyp, harby keselhanadan çykyp bölümimize gelenimden soň, men bu maýor hakyndaky eşiden gürrüňlerimi ildeş oğlanlaryň ýanynda hem telim gezek ýatlady. Mendäki ýaly, ýoldaşlarymyň hem köpüsünde şu gürründen soň bir mümkinçilik bolaysa, şol ýere gidip, maýor ýigit bilen duşuşmak höwesini döredi. Ýöne biz heniz ilkinji ýyl gulluk edýän esgerler bolanymyz üçin, wagty bilen komandirimizden ol ýere gitmäge rugsat almagyň ebeteýini tapmadyk. Garaşylan mümkinçilik ilki meniň paýyma düşdi. Has dogrusy, meniň özüme meňzeş maýora bolan yhlasym ýerine gowuşdy.

Bir gezek bizi serjant Mihalino maşk öwrenilýän meýdançada, gezekli-gezegine turnige towusdyryp durdy. Bu oýunlar on gezek turnikde öz agramyňy çekmekden hem-de bir aýagyňy turnigiň kese demriniň daşyndan geçirip, ýumak bolup aýlanmakdan ybaratdy. Biziň şol gezekdäki turnikde edýän oýunlarymyz gapdalymyzdan geçip baryan batalon komandirimiz maýor Oleýnigiň hem gözüne ilen ekeni. Ol birsalym çilim çekip, bizi gapdaldan synlap durupdyr. Baglaryň arkasynda durany üçin bolsa biz wagty bilen ony görmändiris. Oglanlaryň turnikde görkezen oýunlary komandiriň göwnünden turan bolmaga çemeli. Ol aňyrdan gele-gelmäne, öz gelyänini görüp, wzwoda komanda berip, doklad etmek üçin önünden çykan serjantyň göwnüni göterip gürledi. «Serjant, seniň oglanlaryň maňa sirk artistlerini ýatlatdy...». Soňundan bolsa ol öz önünde hatara bolup, petekelerini ýokaryk göterişip duran esgerlerini synlap, olara minnetdarlyk ygylan etdi. Serjant Mihalino, ýefreytor Bugaw üçimizi hataryň önüne çykaryp, üçimize hem nobatsyz şähre çykmaga ygtyýar etdi. Ýöne, ine, şu ýerde garaşylmadyk bir ýagdaý boldy-da, meniň arzuwymyň aňsatlyk bilen hasyl bolmagyna sebäp boldy oturyberdi. Serjant Mihalino maýor Oleýnik sözünü tamamlaryna mähetdel, rugsat sorap, onuň özüne ýüzlendi. Rugsat alansoň bolsa ol meniň köpden bäri komandirleriň birisine ýüzlenip aýdasym gelyän, şol wagtda bolsa kime ýüzlenjegimi, nähili ýüzlenjegimi aýgyt edip bilmän ýören zadymy, burnuna salybrak özüniň myňňyldyly äheňi bilen ýekeme-ýeke aýdyşdyrды. Sözünüň ahyrynda bolsa ol goňşy raýona, şol maýor ýigidiň guburyňa zyýarata gidip gelmek üçin komandirden maňa iki günlük rugsat sorady. Özüme meňzeş maýor barada beren gürrüňim kimdir biriniň gulagyna galyp, ondan bir wagt şeýle netije bolar diýen pikir welin meniň kelläme-de gelmändi. On-on iki günden men Itiliň salgy beren posýologyny, şol posýologyň çetinde oturan

doganlyk gonamçylygy gözläp ýola düşdüm. Münen awto-busym meni gün egnini iki deňläň uçurlary, çaklaňrajk, ön bir wagt raýon merkezi bolan posýologa getirip düşürdi. Önümden çykan ýerli adamlardan gonamçylygyň salgyny alyp, men ol posýolokdan çykyp gaýralygyna on-ýigrimi minut ýörämson, ýaýbaň depäniň üstünde ýerleşen, uzakdan bir bölejik tokaý bolup görnen ýere ýetdim.

Ine, meniň sorag salyp gelen ýat illerde mazar bolup galan agamyň gubury. Ol söweşip, duşmanyň elinden alan belentlikleriniň birisini özüne hemişelik ýurt edinip ýatyr. Mazar daşynyň ýüzüne: «Polk komandiri, gwardiýa maýory Bazar Hudaýberdiýew 1922-1944 ý.» diýlip ýazylypdyr. Men ony gonamçylygyň orta gurpünden tapdym. Ýok, ony meniň yhlasym tapdy. Daşyň ýüzünden onuň suraty maňa seredýär, meniň bolsa gözüm onda. Birdenem haýsydyr bir goşgy setirleri aňymda peýda bolýar:

Ýazda bar zat dünýä inýär täzeden,
Ýene bir bahary, Ýeňişin, inel!
Çygly garymlarda galan ýigitler
Ýyldyz bolup çykdy ýeriň ýüzüne.

Ýene birde bolsa, meniň gelenim oňa aýan bolandyr, ol häzir: «Biziň inilerden biri bu ýere geläýen ýaly-la!» diýip, tirseline galandyr diýip oýlanyryn...

Posýologa dolanyp, bu gijäni şu ýerde galyp, dem-dynç almak üçin, myhmanhana gözläp aýlananym biderek boldy. Myhmanhana posýolok bir wagtlar raýon merkezi döwründe bolan-da bolsa, iki raýon goşluşanyndan soň merkez göçüp, o-da tiz ýapylypdyr.

Bu günler ýazyň soňky, tomsy alkymlap gelen günleriniň birisi bolany üçin, daş-töwerek gurugançylykdy. Ot-çöpleriň tebigatdan rugsadyny alyp, günlerini sanaşyp, şüwelenli ösýän

pursadydy. Ýazyň hut şu ýagdaýyny göz önünde tutup, galyberse-de, kimdir biriniň gapysyna baryp ýene birini azara goýmazlyk üçin men gijäni gonamçylykda, şol maýor ýigit bilen onuň esgerleriniň töwereginde geçirmegi niýet edindim.

Gonamçylykda agyn pür-pudak bolşup ösüp oturan sosna agaçlary üns çekijidi. Ýel-ýagmyr tändiren pür-pudaklar bolsa sarymtyl-goňras düşekçe bolup, şol agaçlaryň aşagyna düşelipdir.

Yzyma — gonamçylyga öwrülip gelen mahalyň men bu ýerde uzyn boýly, agajet, maňlaý saçlary düşen ýaşulynyň gubur ýazgylarynyň arasynda aýlanyp ýörenini gördüm. Ol käte eglip, gözlerini süzüp ýüzi ýazgylý tagtalyklaryň, keser-dilip goýlan mazar daşlaryň ýüzündäki Güne, ýagyn-gara soluşan ýazgylary okaşdyrýardy.

Birsalym ony synlap duranymdan soň gojanyň bu bolşy, meniň haýsydyr bir akyldaryň kitabyndan okan: «...Mazar daşlaryny okamak köplenç halatda roman okandanam gyzyklydyr» diýen jümlesini ýadyma saldy.

Meniň mazarystanlykdan çykyş gidibermäge howlukmaýanlygym, galyberse-de, Gününem indi aşaklap, gijigip batyp baryňany gojanyň gözüne ilen bolsa gerek. Ol menden habar almak üçin ýanyma geldi:

- Esgerim, sen näme, arkaýyn görüňäň-le?
- Howlugýan ýerim yok.
- Gijä galyp barsaň, bölümiňde käýäýmeseler?
- Meniň bölümim bu ýerden uzakda, atam.

Bu sözün nähili agzymdan sypanyňny duýman galdym. Soňundanam öz sep beren sözümi ýuwmarmak üçin, bu gün howanyň oňat bolandygyny, aram-aram ösýän ýeliňem sowuk demirgazyk ýeli däl-de, gündogar şemalydygyny, onuň mylaýymdygyny, gijäniň hem gowy gije boljagyny aýdýşyrdym.

Barybir, goja meniň ýönelige bu ýerde däldigimi aňdy. Mazarystana näme üçin gelenligimi oňa gürrüň beräýmekden

başga alaç galmady. Men öz gürrüniň gürründeşime täsir edendigini, onuň gürrüň aralygynda hasasyz eli bilen ýüzüni sypalan ýaly edip myjaşdyryp-myjaşdyryp goýberişinden aňdym.

— Belki, meniň bilen gidersiň, esgerim?

— Sizi azara goýasym gelenok, atam...

— Gideli, saňa-da gijäni geçiräýmäge bir ýer tapylar. Meniň öyüm bu ýerden şeýle bir uzakda däl. Käliň boýy bilen birsellem yöredigimiz bardygymyz.

Kimdir birine alada bolmagy kyn görýän-de bolsam, ýöne başga-da bir barara ýerimiň ýoklugyny hem ýatlap, men gojanyň çakylygyny kabul etdim. Biz gonamçylykdan çykyp, arka tarapdan görüňän posýologa tarap tirkeşip gtdik. Şam garaňkysy düşüp ugranlygy üçin posýologyň at gaytarym günbatar-demirgazygyndaky tokaýlyk indi äpet bir bölek bulut ummany bolup görüňärdi.

Öýüne gelenimizden soň goja meni ilki gapyny açan otuz-otuz baş ýaşlaryndaky çepiksije, kelte boýly gyz bilen tanyşdyrды, soňundan bolsa men babasynyň sesini eşidip, oýnap oturan maşyny bilen goňşy otagdan ylgap çykan, taýpy burunlyja, sary saçly oglanjyk bilen tanyşdym. Ol öýlerinde esger görenine juda begendi, menden desantçy beretkamy geýip görmegi haýyş etdi. Soňundan bolsa ol goňşy otaga gidip, birtopar nyşany döşüne dakyp geldi-de, esgerlerçe tarp-tarp ýöräp, aýnanyň önüne bardy, elini beretkanyň etegine ýetirip, öz-özüne ças berip, aýnada özüni gördi. Biraz peltegräk çaga dili bilen jedirdedi.

Nahar wagtynyň önüsyrasy eli ol-bi salnan torly, gojanyň özüne çalyň berip duran süňkbaşy iri ýüpek saçlary egnine dökülen kiçi gyzy gelip girdi. Biz baş bolup stol başyna geçdik. Öýdäki goşlaryň biraz bitertipliginden, öýüň hak eýesi-enäniň ýoklugy duýulsa-da, gelinleriň ýönekeýligi, şahdaçykly-gy köp zatlary ýuwmarlaýardy.

Men nahar başynda özümiň bu ýere gelmegimiň sebäbini aýallaryň soraglaryna jogap hökmünde ýene-de bir gezek ýatlamaly boldum. Öý eýesi goja bolsa üzlem-saplamrak gepläp, uruşda öz başyndan geçen wakalaryň käbir ýadyna düşenlerini ýatlaşdyrdy.

Gyzlarynyň özüni parhsyz dinleýändikleri üçinmi ýa-da bu wakalary öň hem bu öýde özüniň az ýatlamandygy ýadyna düşýändigini üçinmi, goja gürrüňlerine juda bir içgin girişip bilmedi. Şonuň üçinem onuň ýatlamalary ýalan gürrüň ýaly, tagaşyksyz hem ýasama bolup eşidildi. Şeýle-de bolsa, gojanyň wagtal-wagtal süňni bilen sarsyp dowamly üsgürmesine seretmezden, biz stol başynda şüweleňli oturdyk.

Ýatar wagty bolanda, gojanyň gyzlary maňa kiçiräk bir otagda düşek ýazyp berdiler.

Uky erkimi alyança men özümiň bu ýere düşüşimi, yzyma baryp ýoldaşlaryma özüme meňzeş maýory nähili tapyşymy gürrüň berjegim hakynda, goja duşup, bu öýe gelişimi, onuň hoşgylaw gyzlary bilen birhili sowuklyk duýulýan öýünde, bu sowuklygy hasaba alman, olar bilen birek-birege düşünişip oturyşmyzy aňymda aýlap, oýlanyp ýatdym.

Gijäniň bir mahaly bihaýalyk bilen kakylýan gapynyň dünküldisi meni aýak üstüne galdyrdy. Çykyp gapyny açmak pikiri bilen ädigimi gözleýän mahaly gelinleriň biriniň aýak sesi dünküldäp, gapa tarap howlukmaç geçdi.

— Näme wagty bilen açañzok? Hemmäňiz birden ölen-ä dälseňiz?

Gapy açylaryna mähetdel kimdir biriniň nadaralygy, gep saluwyndan duýlup duran bihaýa sesi içerik girdi.

— Ýuwaş bolsana, Aleks...

Ýalbaryş äheňli bu ses gojanyň uly gyzy, çepiksije gelniň sesidi.

— Entek sagat iki hem bolanok, heleý gije heleýligini etmän ýatmalymydyr eýsem?

— Alik, ýuwaşrak bolsana, başyňa döneyin? Bizde myhmanam bar ahyryn. — Ýene-de gojanyň uly gyzynyň ýaýa-plaýjy ýalbaryan sesi eşdildi.

— Myhman? — Ol garaşmadyk sözünü eşidip, düwnügen bolsa gerek, ara birsalym ümsümlük düşdi.

— Ol nähili myhmanmyşyn? — Onuň ýene-de öňki hörpünde agzyny-burnuny towlap ugrany belli boldy.

— Biziň şäherimize daýysynyň guburyny görmäge gelen bir soldat.

Ol ýerde gerek bolaýmaýyn diýen pikir bilen men gapyny açyp, alynky harasat gopýan otaga çykdim. Jaýda bedre kelle, aýy sypat bir adam gojanyň gyzyny bihaýalyk bilen gujaklap, kellesini kükregine ýaplap, onuň bedenini sypaň-sermeň edip ugran ekeni.

Ol meni görüp, çepiksi maşgalany bir gapdala eliniň tersi bilen gujagyndan sowdy.

— Sen nähili bolup bu öýe düşüp yörsün, Watan goragçysy? — Onuň gep saluwyndan aňylan ýaňsy meniň mertebe duýgymy oýardy.

— Seniň ne işiň!

Biz birek-biregiň garşysynda, nazarymyzy çaknyşdyryp, birden salşyp gidiberjek itdir möjege meňzeşip hyňranyşyp durduk.

Galmagaly eşidip, içki geýimde öz otagyndan çykan goja biziň bolup durşumyzy görüp, «Urşup ugraýmasynlar» diýen alada bilen howpurganyp, ýagdaýy düşündirmäge durdy.

— Ony öýe men çagyrdym, Algis, ol meniň ýanyma gelen adam — diýip ýaýaplady.

Öý eýeleriniň gep saluwlaryndan maňa bu aýy sypat adamyň, bu öýde az bolmaýandygy, onda gojanyň uly gyzy-na dahylynyň bardygy mälim boldy.

Biz birsalym ses-üýnsüz bir-birege çinçerilişip seredişenimizden soň, ol özüniň gödensiz etlek elini maňa uzadyp, el gysşydy.

— Arak içeris. — Şol bada-da ol yzyna öwrüldi-de, gapa yöneldi.

Gapynyň önünde, yşygyň az düşýän ýerinde ýene-de bir nätanşyň duranyny men diňe häzir gördüm. Algis ellerini uzadanyna mähetdel ol yzda duran jübülerinden sogrup, onuň her aýasyna bir çüýşe aragy tutdurdy. Gijäniň bir wagtynda gelen iki myhmanyň islegine görä öýdäki uly adamlaryň hemmesi ýene-de stol başyna geçdiler. Iýlip-içilip ýañyrak ýygnalan duzly kelem, gaýnadylan kartoşka ýanalyp iýlen duza ýatyrylan şor balygyň galany, sarymsak ysly ykyrdap, ýag bolup duran doňuz salosy, almadyr çerek bilen ýene-de stoluň üstüne geldi. Bulgurlara guýlan araklar yzly-yzyna iki gezek başa çekilenden soň, täze gelen myhmanlar humarlanyşyp zenan söýgüsini küýseşip, goja bilen meniň hem bu ýerde oturanymy hasaba alman, içki ýatış köýnekli, eginlerine jaketlerini alşyp gelen, ukudan açylyşyp, stol başynda gözlerini oýnakladyşyp oturan gelinlere höwesli gysmyljyrašyp ugradylar. Meniň bir adam beýle ýanymda oturan ýüzi künjüli, eňegi taýpy, ady Arkaşa diýip tutulýan bolsa içgilerden soň özüniň nirededigini unudyp, has-da wejera boldy. Ol ümezli gözlerini süzüp, gojanyň, meniň bilen aralykda oturan kiçi gyzyňy öz golaýyna çekip aldy-da, onuň göwsüniň üstüne ýüzüni goýup, ysyrغانyp, ogşap ugrady. Gujagynda gaýkyjyklap oturan gelniň indem ol bir sagrysyny sypaýardy, bir göwsüni, ýene birde sypymak üçin onuň öýde geýen ýatış balagynyň rezininden ýapyşýardy. Şundan soň ýok ýaly bolup oturmaga meniň kararym ýetmedi. Arkaşanyň gelniň biline aýlanan elini çekip aldym-da, ony gapdala gaýnyrdym. Ol eliniň agyrysyna özüne gelip, entirekläp, gözlerini gaharly ýaldyradyp, stol başyndan turmaga mejbur boldy.

— Goyber eli... Döwdüň!

— Dek otur nahar başynda! .

Şu arada garaşylmadyk ýagdaýda syçrap diýen ýaly,

gaharly, tüýsüni üýtgedip ýerinden galan gelin ara düşüp, Arkasha derek gepläp, meniň al-petimden aldy:

— Size näme, meniň zenanlygymam, öýümem özümiňki...

Men öz hereketimi makulladyp, arkamy aldyrmak üçin, garşymda eli arak guýlan bulguryny ýere goýmaga Algisden çekinibräk içgi içesi gelmän sandyraklap oturan gojanyň ýüzüne seretdim. Ol meniň nazarymyň önünde janserek bolup, näderini bilmän elendi. Maňa gojanyň öýünde hasaba alynmaýandygy mälim boldy. Onuň naýynjar nazaryndan men: «Ähli zady özüň görüp otyrsyň, oglum. Şu-da, bularyň bar bolup bilişleri. Meniň ahwalatym indi günde-günaşa şeýle...» diýen manyny okadym.

Erkek kişiniň ejizlänini görmek meniň üçin agyr boldy. Şundan soň onuň bu halyna şaýat bolup, meniň bu ýerde uzak durasym gelmedi. Yzyna öwrülip, kiçijik otagdaky özüme tagallyk zatlary alyşdyrdym-da, hiç kimiň ýüzüne seretmän: «Sag bol, atam!» diýip, öýden çykyp gaýtdym.

Daşarynyň arassa howasyna özümi atanymdan soň, men erbet bir düşüş görüp ýatyrkam oýanan ýaly, süňňümde ýakymly bir ýeňillik duýdum.

Meniň töwregimde bolsa dünýä henizem gijäniň birsydyrgyn basrygysynyň astynda alasarmyk ukuda ýatyr. Maňa meňzeş maýoryň ýigitlerini yzyna düşürüp, ot-ýalňyň içi bilen duşman üstüne eňip baryan gaýduwsyz keşbi salgym bolup ýene meniň gözümiň önünden geçdi.

Bir salym ýöränimden soň bolsa men özümiň şol posýologyň çetindäki özüme meňzeş maýoryň, onuň dünýäden bihabar ukuda ýatan esgerleriniň ýanyna — gonamçylyga baryanymy bildim.

ALABAÝ

Çopan Alabaýy özüniň üç-dört itiniň bardygyna seretmän, şindi alaka çagasy ýaly kiçijik wagty, goňşy çopanlaryň birinden, telim gün gatnap edilen dilegden soň bir öweç bilen çalşyp aldy. Onuň enesi özüniň batyrlygy bilen bu etrabyň çopanlaryna ýakasyny tanadan itdi. Çopanlar hemişe şol itiň gürrüni egerdiler. Çopany aradan çykyp, eýesiz galan sürini onuň birnäçe gün gurda-guşa aldyrman bakyp gezendigini, adam ýaly düşbi itdigini ýatlatdylar.

Ýaňyrak çopançylyga başlan çoluk sürä möjek daran mahaly, garaňkyda ýalňyşyp ol iti tüpeňläp öldürensoň, onuň iň soňky dogran üç güjüginin hyrydary has köp bolupdy. Alabaý hem şol güjükleriň biridi.

Çep bykynynda şapbat ýaly ak ýer iň del ýama meňzäp kölçerip durany üçin, oňa Alabaý diýip at berdiler. Alabaý ilki horlугy bilen çopanyň lapyny birneme keç eden hem bolsa, aňyrsy iki-üç aýyň içinde, özüniň şol atly itdigini mälüm edip ugrady. Ýöne goşdaky uly it Sarybaý, nämüçindir, Alabaýyň gelenini halamady. Barybir, Alabaýyň göwni bir ýaly, o-da töwerekden özüne güýmenje tapyndy.

Güne çoýunyp meýmireşip oturýan alakalary kowalamak soňra onuň halaýan oynuna öwrüldi.

Bir gezek ýetdirmän hinine sümlen alakanyň hinini tumşugy bilen süsüp awunaly bári ol alakalary kowalasa-da kowalaýar

welin, ýöne özüniň tumsugynyň hem bardygyny ýadyndan çykarmazdy.

Keýpihon guzuýjklar bilen hem böküşip, dänjiresip oýnamak onuň halaýan oýunlarynyň biri. Käte ol iki yzky aýagyna agram berip oturýardy-da, owlajyklaryň selkildeşýän gulajyklaryna öz gulaklarynyň ýokdugyna kemsinýän ýaly mönterilip seredip oturardy.

Alabaý hem güjüjek bolup doglan mahaly, gulaksyz, guýruksyz bolup dogulmandy. Onuň hem tüýjümek, selkije gulajyklary bardy.

Ýöne Alabaýyň özi, özüniň şol gulajyklary hakynda hiç zat bilenok. Ony özüne goýun iti edinmegi arzuwlap getiren çopan könedan gelyän çopan däbine eýerip, Alabaýy şol günler — aňsyz güjüjek mahaly gulak-guýrukdan dynç edipdi. Onuň edermen, jandyndaran ýoldaş bolmagyny arzuwlap, kesilip gowrulan garaja gulaklaryny hem özüne iýdiripdi.

Garşydaşyň möjek bolsa ykjam bolmalydygyny çopanlar oňat bilýär.

Çölde itler bilen möjekler çaknyşyp çeyneşen mahalynda, möjeklere agyz salara amat bolmazy üçin hemişe itleri şeýle edýärler. Çopandan çekindimi ýa-da ýumruk ýaly güjüjegi özüne garşydaş hasap edip dalaşyp, basalaşyp yörmegi özüne uslyp bilmedimi, nämemi Sarybaý bir bada Alabaý bilen garpysmady. Ýöne bir gezek uly gazan düýbündäki galyndy çorba guýlan mahaly Sarybaýyň gahary beýnisine urdy.

Sarybaýyň güjüklere ylgaşyp, ýuwundynyň daşyna egrilişdiler. Sarybaý bolsa birki ädim beýleräkde ululara mahsus sabyrlylyk bilen kellesini aýaklarynyň üstüne goýup, gözlerini süzüp ýatyşyna, bir-birlerinden köp iýjek bolşup basga düşýän güjüklere seredip ýatyrady. Alabaý bu wagt hol beýlede pyşbagany oýna goşjak bolup gara başyna gaýdy. Ylgap onuň önüne bir, yzyna bir geçýärdi, tumsugy bilen ony sähelçe kakyp görýärdi. Her zat etse-de, onuň diýeni bol-

mady. Oýun diýlen zadyň nämedigini bilmeyän pyşdyl ýeriň ýumşakdygyny görüp dursa-da, Alabaý bilen basalaşyp oýnamady. Ahyrsoňy Alabaýyň özi bu täsirsiz oýundan irdi. Birsalym pyşdyla seredip, näderini bilmän duransoň, alanddy edip çorba içýän güjükleri gördi-de, aňyrdan ylgaý gaýtdy.

Ol Sarybaýyň kellesini göterip dişlerini syrtardanyny görse-de, soňuny saýmady, gelşine tumşugyny ýalaga sokdy.

Ol ýuwundydan datmaga ýetişse-de ýetişdi welin, ýöne aňyrsyna bir zat düşürüp lezzet almaga welin ýetişmedi. Gany depesine uran Sarybaý turup, ony gabyrdadyp öz aşagyna basdy.

Çopan abay edip taýagyna ýapyşmadyk bolsa, onda bu turan topalaýyň soňunyň näme bilen gutarjagy belli däl. Ady tutulyp, abay edilensoň Sarybaý seňkildedide, ýeňsesini tünňerdip öýkeli gitdi. Eýleki güjükler hem ýalagyň töw-ereginden dyr-pytrak boldular, diňe arkasy tutulan Alabaý ýalmanyp, çopanyň ýanynda galdy. Ol nahar aladasyny edip ýören çopana, süriniň ýeňsesinden aýlanyp ýören öýkeli Sarybaýa, ganňasy garnynyň aşagyna agan, häli-şindi burny bilen howany ysgap gyjynyp aňňyryň eşege seredip duransoň, sähelçe sypjyrylan burnuny ýuwundyly ýalaga ikilenç sokdy.

Çopan gözüniň önünde bolup geçen şu wakadan soň Alabaýyň enesi kysmy men diýen it bolup ýetişjekdigine has-da ynandy. Oňa seredip, biraz ýylgyryp oturansoň gazandaky gaýnap duran etli süňkleriň birini pyçaga dürtüp aldy-da ony Alabaýa eçildi.

* * *

Alabaý süriniň sagyndan öwrüm edensoň, golaýdaky depeleriň birinde süýndi. Bu ýerden biri-birlerini ýassanyşyp oturan gyrlar, aşakdan ýokarlygyna ýazylyp gidýän ýapy-

lardaky gül-günçalar, elleri okaraly dalbynşyp bulutlara seredişip duran gelinbaldyr keyik-okaralar diýseň gözeilginç bolup görünyärdiler.

Ýazda sähra gülleri yüregini gopdurýar. Gijelerine olar çyga hasam terlenýärler. Şeýle döwürde asman gümmezekläp oturan türkmen öýüne, sähranyň gül-günçalary bolsa şol öýe düşselen ajaýyp haly-palaslara öwrülýärler.

Ol indi beýleki itlere goşulman ýeke gezmäge öwrenişipdi, ondan-mundan özüni görüp ökje göterýän tilkiler onuň güýmenjesine öwrülipdi. Badhyz baýyrlarynyň arasynda beýle-beýle güýmenjeler bolsa ýeterlikdi. Çopan hem indi itleri naharlada olara ýaly üleşdirip beräýenini kem görenokdy.

Özüne tarap akyp gelyän sürüniň birdenkä ala-güsürdi bolup yza serpilmegi ýaňy güne meýmiräp ugran Alabaýy ýerinden galyp, üşerilmäge mejbur etdi. Ses ýetimlikde otlugyň içi bilen garagörnümdäki ýylgynlyga tarap tutduryp baryan, bir nätanyş jandaryň kül reňkli gerşi göründi. Itler gowurdaşdylar. Çopan taýagyny kellesiniň ýokarsynda bulaýlap, gopgun turuzdy.

Alabaý käte bir üýrüp, önden öz maýdalyna ylgap baryan Sarybaýdan ozup geçdi. Sarybaý, togalanyp baryan bujağaz güjükden galmagy namys bildimi-nämemi, şundan soň o-da ädimlerini ýygjamlatdy.

Alabaý beýle äpet duşmany henize çenli görmändi. It gowurdylary özüne golaýlaberende, hálki önden höltüldäp baryan jandar hyrra yzyna öwrüldi-de, itleriň üstüne topuldy.

Alabaý Sarybaýyň edişi ýaly wagtynda bir tarapa çekilmeginiň ýerine, onuň önünden çykdy. Ol golaý gelende, yzky iki aýagyna bat berip, onuň üstüne özüni zyňdy. Sarybaý gaçanson beýleki güjüklər hem hol beýläk serçe pytran ýaly pytraşyp gidipdiler.

Bu kiçik çaknyşyk köpi gören Sarybaýa öwrüm edip, ýagyň yzyndan bökmäge kömek etdi. Ýöne Alabaý çopan

tüpeň atyp, aýagyny ürküzip ýanyna gelyänçä ýerinden galyp bilmedi. Çaknyşyk mahaly jyzlap giden garny soňra gaty agyryp ugrady. Bu söweş Alabaý üçnn ýatda galan söweşleriň biri boldy. Şol gezek ol özüniň ýekegapan bilen söweşenini bilme-de, haýsydyr bir zabun duşman bilen çaknyşandygyny welin syzdy.

Çopan dogtor çagyryp, Alabaýyň ýarylan garnyny tikdirensoň ony eşeginiň önüne alyp, özi bilen oba getirdi.

* * *

Alabaý obada birnäçe gün kümäniň alagaraňky törüne atylan ýorgançanyň üstünde hereketsiz diýen ýaly ýatdy. Islese, öý eýesi aýalyň süýde ezip giden ýally jamyna tumşugyny sokup göwünli-göwunsiz tamşandy, ýogsa-da günün köpüsini ýatyp oýaly-ukuly, alagarjaw halda ötürdi.

Onuň her gün tanyş ýüz çopany göresi gelyärdi. Çopan bolsa şol getirip giden gününden bäri bu ýere gara berenokdy. Alabaý her gezek kümäniň gamyş gapysy syrylyp ugranda, ýagşy umyt bilen häzir gapyda görünjek adama garaşardy. Onuň göwnüne tanyş ýüz çopany görse, garnynyň bir ýerlerindäki käte-käte sanjyp-azarlap agyryýan, ýiti agyry hem aýrylaýjak ýalydy.

Onuň ýanyna her gün gelip-gidyän şol bir ýal getirýän aýaldy. O-da getiren zatlaryny goýdugy yzyna gitmek bilen bolardy.

Ýarasy gutulyşyp ugransoň ýekelik Alabaýy has hem basmarlady. Ol näderini bilmän, dört diwaryň arasynda gezmelemegi çykardy. Her gün kümedäki goş-golamy telim öwre ysgaşdyryp çykdy. Garnynyň gijeyän tikin ýerini dişleşdirip, birde tumşugy bilen sypalap güýmendi. Öý eýesi aýal Alabaýyň kümede gezmeläp yörenini görensoň, şol gündenem kümäniň işigini açyp goýdular. Oba Alabaýa ilki görnüşi ýaly şeýle bir hezilsizem däl ekeni.

Ol daşarda gezmeläp başlansoň tiz özüne dost hem tapyndy. Onuň dosty iki-üç ýaşlyja oglanjykdy. Ol her gün süýräp gelyän maşynjygyna süýji-köke salyp gelderdi-de, Alabaýy tapardy. Onuň üstüne atlaýyn münüp, getiren zatlaryny onuň bilen bölüşip iýerdi. Ýöne bu dostluk ilkinji duşuşykdan başlanmandy.

Alabaý ilki daş çykan günü güneşde ýatyrkan kimdir biriniň dyrmysyp üstüne münüp gelyänini görüp, gaharlandy. Gapdala çekilip hebs etdi. Oglanjyk ondan gorkup kemşerdi, soňam ýarym-ýaş bolup aglady. Alabaý özüniň kimdigine, niredeligine oglanjygyň agysyny eşidip, öýden çykan adamy görensoň gözünü ýetirdi.

Ol adam ilki oglanjygy göterip öýe äkitdi, soňundanam gelip sen-men ýok, ýatan pilsapyny göterip, gaýgyrman Alabaýdan saldy. Alabaý wagtynda syçrap turup, taýagy agzy bilen howa-da gapsa-da, bat bilen bulanan botinkaly aýak ony ýöwselläp geçmäge mejbur etdi. Kümä gaçyp girip, zordan janyny gutardy. Alabaýyň şundan soň bu oglanjyga bir kest edäýse, dury gün görmejegine gözi ýetdi. Oglanjygyň bir gowy tarapy irginsizdi, öýke-kinäni ýadynda uzak saklamazdy. Ilki-ilkiler ulular onuň ite münüp oturanyny görseler, göterip äkiderdiler-de, eline başga bir güýmenje bererdiler. Ol bolsa ýene bir salymdan öz çaga dili bilen «gudulgudul» bir zatlar gepläp, eline berlen oýunjagy bilen dolanyp gelderdi. Oýun täzeden başlanardy. Soňabakan oglanjygyň Alabaý bilen dostlaşandygyna ulular hem ynandylar. Ony Alabaýyň ýanyndan guş göteren ýaly göterip äkitmelerini goýdular.

Tomus golaýlady. Indi bu öýdäki ulular ir ertir, giç öýlän daşdaky agaç sabada düşek atyp, şol ýerde hem nahar edinip, çay içerdiler. It bilen oýnap ýören oglanjyga lak atardylar, gülşerdiler. Oglanjyk ýa sesini çykarmazdy ýa-da çytylyp siltenjirärdi-de, garşylyk görkezerdi. Ululara seredip

dodajygyny çümmerderdi-de, Alabaýa düşnüksiz bolan bir zatlary jedirdärdi. Alabaýyň käte şunça zadyň bolunda aç bolýan gezekleri hem bolardy. Munuň şeýle bolmagynyň bir sebäpkäri oglanjyk bolsa, beýleki biri Alabaýyň hut özüdi. Alabaýyň önüne üýşen hyýar, pomidordan datmasy bolmazdy.

Oglanjygyň özi bu zatlardan iýip bilenini iýerdi özgesinem Alabaý bilen oglanjyk turup gidensoň, ýakyn gelip bilmän töwerekde käkeläp ýören towuklar «şaram-şark» bölüşip giderdiler. Özge wagt oglanjygyň öýden alyp çykýan kesemen-kesemen nanlary oňa hem, töwerekden oýtarlap ötüp ýören alabeder pişige hem ýeterlik bolardy.

Alabaý soňabakan oglanjyk bilen has hem öwrenişdi. Ol her gün ertir irden gelderdi-de, gapa seredip oglanjygyň çykaryna garaşyp ýatardy. Oglanjyk welin hemmelerden giç turardy. Käte içerden onuň sesi eşidilse-de, özi häli-bärde gara bermezdi. Ýene birde ol işigi jarka açardy-da, bosagadan çykyp-çykman jüllüginini, tutup dazladyp ýene dünkülläp yzyna giderdi. Oglanjyk gün gyzyp ugransoň maşynjygyny idip, täzeden gelderdi. Alabaýyň hem her günü şundan soň başlanardy.

* * *

Alabaý özüniň bu oglanjyk bilen diýsen ysnyşandygyny çopan gelip, birki günden soňam boýnuna tanap dakylp, tanapyňam bir ujy düýäň howudyna iltelensoň bilip galdy. Ýüregi ýakymsyz bir zady syzdy. Bir salymdan öýdäkileriň hemmesi çopany ugratmaga daş çykdylar. Oglanjyk Alabaýyň alnyp gidilýänini görüp, oňa elini uzadyp aglady. Bir zatlary jedirdäp, çarbaýlyk etdi.

Çopan düýesi lapbyldap ýöräp ugransoň oglanjygyň agysy has-da artdy. Oňy göterip öýe alyp gitdiler.

Ilki öý, soňam oba yza galdy, ýene-de alakaly, tomzakly sary çöl başlandy.

Gün özüne seredeni gynjyr edip gözünü süzgenekletmäge mejbur edýärdi. Kúpürsäp, aýak astynda ýatan çäge mylaýym bolupdy, şeýle-de bolsa henizem baýyrlaryň depesinden sowujak şemal öwürýärdi.

Obadan ýagşy saýlanansonlar çopan Alabaýy tanapdan boşadyp, ony öz keýpine goýberdi. Telim wagtlap gözünden uçan baýyrlary görmek, häzir Alabaýa diýseň hoş ýakdy. Giden wagty, gök pürçük bolup oturan meýdan indi sary sygra meňzäp saralypdy. Töwerekdäki samanly ýapylara gün şöhleleri düşüp lowurdaýardylar. Seretseň, gözüni gamaşdyrýardy.

Kesesinden Alabaý häzir mamasy bilen goňşy oba bir yere toýa baryan oglanjyga meňzeyärdi. Ylgap, towsaklap iki ýana geçýärdi. Durup-durup, telpek atym ýokarda janserek bolup saýrap duran mollatorgaýy geňirgeýärdi.

Öňünden, ýerden çykan ýaly duýdansyz hatdara bolan Sarybaýy göreňde Alabaý öz gözlerine ynanmajak boldy. Aýak çekip, ony täzeden synlady. Sarybaý ýoluň ortarasynda keserip durdy.

Alabaý näçe içgin seretse-de, birbada onuň maksadyna düşünmedi, soňundan ahmal galaýmazlyk üçin gözi bilen Sarybaýyň hereketlerini sypdyrman yzarlady. Bu duşuşyk garaşylmadyk mähirli duşuşyk boldy. Sarybaý gelip ony ysgaşdyrды, Alabaý hem öz gezeginde köpi gören ýaşulusyny özüne meňzäp ysgaşdyrды. Bir salymdan olar tirkeşip, jaň sesiniň eşidilýän tarapyna at salşyp gitdiler.

Itleri çetden synlan çopan ilki gaşlaryny çytyp, abay-syýasat bilen olary aralarman boldy. Soňundanam bu garaşylmadyk hereketlerden özüçe many çykardy. Ol Sarybaýy kuwwaty gaçan, ilki öz çakyny bilmedik, diňe häzir birnäçe wagtdan soň düşünen garry pälwana meňzetse, Alabaýy ýaňy ýeňşiň bir çetinden giren, mertebesini aýak astyna rowa görmeýän jahyl pälwana meňzedip guwandý.

Bu gezek ýaz düşende Alabaý eýýäm men diýen it bolup ýetişipdi. Süriniň baş iti indi onuň özüdi. Gijeler töweregi gorap, çirim etmän geçirerdi. Seňkildäp ikiýana gatnardy, üýrüp, özünüň bardygyny aýan ederdi.

Bir gije ol golaýda möjegini ysny aldy. Hemişe şeýle bolan mahaly ol üýrüp, beýleki itlere hem duýdurardy-da, duşman bilen çaknyşmaga giderdi. Bu gezek welin hemme zat başgaça boldy. Alabaýa bu ys şeýle bir ýarady welin, ol şol pursatda dünýäsini unutdy oturyberdi. Özünüň itdigi, bu gelyäniň möjekdigi hem onuň hakydasyna gelmedi. Ysy halap, öwran-öwran şemaly ysgady. Ysgadygyça hem ol endamy gowşap, süňňüne süýji bir ysgynsyzlygyň aralaşýanyny syzdy. Soňundanam seňk-senk etdi-de, şol ysyň gelyän tarapyna gitdi. Bir salymdan ol önünde möjegini öz ýoluna seredip, gulaklaryny hekgerdip höwesli ýalmanyp duranyny gördi.

Bu möjek iki-üç aýlykda Alabaý bilen Gaplaňa öz taýyny aldyryp, ýeke galan möjekdi. Onuň şu golaýda ýaşap, awlap-suwlaýany hem bellidi. Çopanlar onuň it yzyna meňzeş yzyny häli-şindi çägesow ýerlerde, güzerleriň golaýynda görerdiler. Möjek yzlarynyň bir tapawudy, o-da dyrnaklarynyň uzyn-dan ýitilidigi.

Alabaý bir meýdan möjek bilen kowalaşyp, ysgaşyp oýnady.

Olar gün dogup gelyärkä, tirkeşip möjegini sürenine gelip girdiler. Şol günden soň Alabaý üçin täze bir durmuş başlandy. Alabaýyň ilki-ilkiler möjege meňzäp, sürülere çapawulçylyk etmäge it ynsaby çatmady. Ýöne açlyk oňa hem tiz öz diýenini etdirdi. Ol garnyny doýurýança ölenini-öçenini bilmän aw gözläp düwledi. Olar gündizlerini köplenç salkyn sürende ýatyp geçirerdiler. Diňe garaňky gatlyşansoň, ýüzlerini garaňka tutup, tirkeşip giderdiler. Bir sürä çapawulçylyk edip, garynlaryny otarardylar. Ýöne haçanda Alabaýyň güjüklemeli

wagty golaý gelende, ol sürenden uzaga gidip bilmedi. Indi awa gidýän möjegin bir özüdi. Möjek köplenç yzyna boş gelmezdi. Bir gezek haýsydyr bir semiz goýnuň gulagyndan möjek emeli bilen dişläp, ýany bilen ylgadyp getirse, ýene bir gezekde baryp bir sürä kürsäp urardy-da, iýip bilen guýruk ýagyny iýerdi, soňundanam sürene gelip gägirerdi-de, iýen zatlarynyň eslisini agzyndan dökerdi. Ene möjegi naharlaýşy ýaly, dert edip Alabaýy naharlardy.

Möjek awa giden mahaly, süreniň agzyna baryp, onuň giden tarapyna seredip oturmak Alabaýa endik boldy. Käte ol şol oturan ýerinde irkilip, haýsydyr bir mal-gara geçip ýada möjegin özi basga düşüp bir ýerlerden tasap geläýmese, şol ýerde ertire çenli uklap galdy.

* * *

Tomsuň başlarynda Alabaý oturyp-oturyp tukat günleriniň aňyrsyna çykdy. Üç sany güjük dogurdy, özüne güýmenje tapyndy. Her gün aýagyna çolaşyp ýören güjükləri bilen tutdy-bas bolup ýakalaşyp oýnady. Güjüklər bir-birlerinden kem oturmajak bolşup çir-çitirdiler, haklaryny gidermejek bolşup çir-çitirdiler, gören hereketlerini özleriçe gaýtalap barha taplanýardylar. Alabaýy ýekesirämäge goýmaýardylar.

Güjüklər ers-mers bolşup ugransoňlar, olaryň garagolluklary köpeldi, birini dişläp, indi has daryşgan bolup ugran süreniň törüne zyňdym etse, ýene beýlekisi daşaryk, açyk meýdana ylgardy.

Güjükləriň yzyna eýerjegine gözi ýetensoň möjek olary öz gününe goýmady. Yzyna düşürüp, iki ýana at salyp elewredi. Maslyga gonan bürgütleri kowalap oýnady. Haçanda sürä çozlan mahaly hemişe Alabaý öňe düşerdi. Onuň möjekler ýaly kürsäp sürä urmasy, guýruk parçalap iýmäge gyssanmasy bolmazdy. Ordany çopanyň garaşmadyk yerinden çykaryp, «ýurdy belet çapar» ederdi. Birde sürini bölüp, mal

tazykdyrsa, ýene birde, göni goşuň üstünden inip, çopanyň zähresini ýarady.

Häli-şindi sürä çozup, urdumşalyk edip ugransoňlar möjekleriň meýlisi uzaga çekmedi. Obadan üç-dört mergen gelip, olaň ugruna ymykly çykdylar, yz çalyپ töwerege gözleg saldylar. Yzlar kelek gyryň aşak etegindäki sürene ýetip tükendi. Ýöne gün batyp, töwerek ýagşy garaňkyraýança görnen zat bolmady. Şemal ugruny üýtgedensoň, awçylar yga ötüp, ýene-de pursat peýläp ýatdylar. Ilki bilen süreniň töründen emedekläp diýen ýaly gelen daş-töweregi ünsli synlap diňşirgenen köpek möjeginiň özi boldy. Ol hiç zat aňmasa-da, meýdana çykyp gidibermäge gyssanmady. Özgeler hem onuň hereketlerini özleriçe gaýtalap, esli salym ysyrwanyşyp, garaňkylyga seredişip durdular. Diňe birhaýukdan tirkeş-tirkeş bolşup meýdana yöneldiler.

Duýdansyz yzly-yzyna çykan tüpeň seslerinden soň möjekler birnäçe sekuntlap okuň nireden gelyänini duýýançaýlar, sandyraklaşyp durdular. Zähresi ýarylan Alabaý ok degen çagalarynyň çyňsamasyňy eşitse-de, birmeydai yzyna gözlemän gaçdy. Ok-tüpeňden saýlanyp, yzyna göz aýlan mahaly ol özüniň ýekedigine göz ýetirdi. Birmeydan näderini bilmän ikiýana elewräp alňasady. Sesini süýkdürüp, uzyn-uzyn uwlap gördi. Ir ertire çenli garaşsa-da, Alabaýyň yzyndan gelen zat bolmady, dolanyp yzyna — sürene barmaga bolsa onuň bogny ysmady. Ol seçme degen ýerleriniň ganyny ýalap, guran otuň üstünde birmeydan ýaralaryň barha syrkyrap agyryanyňy syzyp ýatdy. Süňňüni nähilidir bir agyrlyk basmarlady, ýerinden turup gidere rowgaty ýetmedi, dikelip-dikelmänkä ayaklary diýenini etmän, agyp gitdi.

Synanyşyklaryň peýdasyzdygyna göz ýetiren bolsa gerek, ol özüne tarap gelyän adamlary görse-de, baş alyp bir tarapa gaçjak bolmady. Kellesini göterip, özüne tarap gelyänleri synlady. Öz gezmelän ýerlerinde gan tegmillerini gördi. Ýara-

gly adamlaryň biri göni Alabaýyň üstünden geldi. Ol ilk-ä geňirgendi, soňundanam nämedir bir zady ýatlap, gaşlaryny çy-typ gaharlandy. Töweregine seretdi-de, elini bulap beýleden baryan iki ýoldaşyny hem ýanyňa çagyrdy. Düşnüksiz bir zatlary hüňürdäp, Alabaýa sögündi.

Çakylyga gelen adamlaryň biri Alabaýy tanady. Alabaý bolsa bu adamy hol beýleden gelyärkä tanapdy. Bu adam şol çopandy. Eger ol tüpeň çenän ýoldaşyna «saklan» diýen yşaraty etmedik bolsa, tüpeň ýene birnäçe sekuntndan pöwhüldäp göçäýmelidi.

Çopan Alabaýy özi bilen goşa getirdi. Ony goýun güýlen ýaly pugta güýlöp, agzyny sarady-da, pyçagynyň ujy bilen onuň endamynda sümlöp galan seçmeleri köwleşdirip aldy. Otda demir gyzdyryp ýaralary daglaşdyrdy. Şundan soň Alabaý sagalsa-da sagaldy welin, onuň bir aýagy biraz agsady.

* * *

Bu gün eşek öldüren aldajy gün boldy. Günüň ýüzi lowurdap duran hem bolsa, howa sowukdy. Telim günden bəri ýatan garyň üstündäki ýylpyldylar bu gün has-da ýitelişipdiler. Asmandaky onda-munda görüňän bulutlarda hereket ýokdy, olar şol ýerde müdimilik doňup galana meňzeýärdiler.

Giçlik welin aram şemal öwsüp, howanyň gylygy üýtgäp ugrady. Doňup duran bulutlara jan girdi. Bir salymdan gün hem bir tarapa ýitirim boldy.

Asman buluda öwrülip, tutuşlygyna aşak inip gelyäne döndi.

Alabaý bir belanyň gopjagyny duýup, eşegin üstünde tüýli possuna çolanyp, irkiljiräp oturan çolugyň töwereginde çyňsap aýlanyp başlady.

Çoluk Alabaýyň birahat hereketlerinden hiç zat aňşyrmady, gaýta azgyrylyp ony ýanyndan kowdy. Alabaý häzir bu ýerde

çopanyň özi bolanlygynda hemme işiň başgaça boljakdygyny, onuň sürini gyssagly toplan, ýataga sürjekdigini ýatlady. Çoluk welin howany synlamaga, Alabaýyň, Gaplaýyň howpy duýup çyňsamasyndan, elewräp ýörmeginden netije çykarmaga gys-sanma-dy. Gaýta barha possuna çümüldi.

Çopan oba gidipdi. Alabaý düýn ol düýeli baryarka onuň yzyndan ýetip, birki gyr ugradypdy. Diňe çopan düýeden düşüp, adyny tutup yüz-gözlerini sypaşdyransoň, goşa tarap elini uzadyp, bir zatlar diýensoň ol yzyna öwrülip gelipdi.

Ol hemişe çopan oba giden mahaly ony şeýdip ugradardy.

Garyň ysy gelyän harasat güýjedigiçe, çolugyň kejebesi daralyp ugrady. Sünňüne sowuk aralaşyp, süri bir ýerde uzak saklanmady. Çolugyň garaşmadyk ýerinden böwsülip, aşaklygyna indi-de, tutuş süri şemalyň ugruna tarap eňiberdi. Çoluk bilen Alabaý soňra näçe elewräp ylgasa-da, peýdasy degmedi.

Tizden çoluk hem bir ýerlere ýitirim boldy. Indi süriniň yzynda Alabaýyň bir özi galdy. Alabaý gapdallap ylgap süriniň önüne geçdi, önden gelyän boýny jaňly serkäniň üstüne üýrüp, ony saklajak boldy. Hemişe önüne geçip bir üýrdügi, serpilip yzyna gaýdýan süri bu gezek oňa üýrýämiňem diýmedi. Ol zordan sil ýaly akyp gelyän süriniň önünden sowulmaga ýetişdi.

«Men bärde» diýýän ýaly, birki gezek üýrüp gördi, emma onuň dadyna ýetişen adam bolmady. Indi Alabaýa süri niräk gitse gidip, niräk sowulsa sowlup, olaryň başyny jem saklap ýörmekden başga alaç galmady. Gara daňdanlar şemal kiparlap, dünýä öz katdyna gelip ugrady. Iki ýana selpäp, halys surnugan Alabaýa şundan soň sürini saklajak bolmak hem gerek bolmady. Süriniň özi ayak çekdi. Töwerege ümsümlük aralaşdy.

Gün dogansoň töwerek has-da açyldy.

Goýunlar günortana çenli yerlerinden gozganmady. Öýlänler töwerekdäki çöpleriň arasyna ýaýrap, şol ýerde biraz tamşandylar.

Alabaý nätanyş gürrüldini eşidip, alaňa çykan mahaly iki sany del adamyň özüne tarap gelyändigini gördi. Olar it üýrüp, ot-elek bolup daş-töwereklerinden aýlanyp ugransoň, Alabaýyň rejesiniň geň däldigini duýup aýak çekdiler. Öz aralarynda bir zat bir zatlar diýişdiler. Soň olaryň biri aldyrany bar ýaly, maşynyny sürüp yzyna gitdi, beýlekisi bolsa şol ýerde elini arkasyna tutup gezmelemäge başlady.

Bir salymdan Alabaý häлки giden maşynyň ýene yzyna göni özüne tarap gelyänini gördi. Maşyn gelip duransoň ondan ýene-de iki adam düşdi, Alabaý olaryň birini hol aralykdan tanap, begendi. O-da «Alabaý» diýip, onuň adyny tutup gygyrdy. Alabaý bilen çopan biri-birlerine tarap okduryldylar.

* * *

Bir ýola Alabaý sürä golaýlap gaçan şagaly kowalap, ýurtdan çykaryp, esli eglenip gelende çopan oňa bir zatlar diýip erbet sögündi. Alabaý çopanyň näme diýenine düşünmese-de, onuň hereketlerini synlap, bir bolmasy işiň bolanyny syzdy, hakykatdanam, it duýgusy ony aldamandy. Çopan damagy çeynelen goýnuň ilki birini, soňundanam başga birini süýröp onuň önüne getirdi.

Alabaý möjegini işini dessine tanady, kimdir birinden gorkan ýaly kiçelip, aşak egildi. Halallamaga ýetişen малыnyň derisini sypyryp duran çopan, bir salymdan gaňrylyp seredende, Alabaýyň gözünde buldurap duran ýaş damjalaryny gördi. Alabaý bir salym töweregi synlap duransoň, süriniň daşyndan öwrülibräk geçdi-de, möjek yzlarynyň giden tarapyna gitdi.

Alabaý yzyndan gelen mahaly möjek olja düşen goýnuň soňky süňklerini gemrip durdy. Ol ýapydan inip gelyän Alabaýy görüp işdäsini kemdi, eserdenlik edip gaýtargy bermäge taýynlandy. Aňyrdan gazap bilen gelen Alabaý

özünü düýrmegi bilen möjegin üstüne zyňdy. Möjek hem çarpaýa galyp, ondan kem galmady, çem gelen ýerden agyz saldy. Bir salym ýakala-şykdan soň Alabaý güýjüň deň dældigine göz ýetiren bolsa gerek, yza — ýapa tarap çekilip arkasyny kerte diredi. Pursat peýledi. Ýakalaşylan ýerden kiçijik çal tozan ody tutaşyp ugran tamdyr tüssesine meňzäp ýokarlygyna göterildi. Garpyşyk ýene dowam etdi. Birden möjek aýylganç çyňsap, özünüň ejizlänini mälim etdi, nirädir bir ýere gaçjak boldy. Emma indi giçdi, onuň bokurdagy Alabaýyň dişiniň astyna düşüpdü. Köpi gören Alabaý indi ony ýagdaý bilen dişläp, erniniň iki tarapyndan dem alýardy, möjegin bokurdagyndan pürkülyän ýyly gan onuň ýüz-gözünü öl-myjyk edipdi. Alabaý etjegini edip, içini sowadansoň bir çete çekilip, möjegi arkaýyn ölmäge goýdy. Ýene bir salymdan ol ganyny tasadyp ýatan möjegin özüne birhili naýynjar nazar bilen seredýänini, kellesini göterip bir zatlar aňdyryp, çyňsajak bolýandygyny gördi. Alabaýyň it gözleriniň bir zatlar aňanlygy belli boldy, birazdan ol ot-elek boldy-da çyňsap, möjegin töwereginde aýlanyp ugrady. Häliden gözlerinde ot bolup ýanan gazap ýitirim boldy.

Aýaklaryndan, ýüzünden akýan ganlaryny unudyp, möjegi ysgaşdyrды. Onuň öz dogran güjükleriniň biridigini tanady...

Şol günden birki gün geçensoň, onuň yzyny yzarlap, gözleg salyp gelen çopan uruş bolan ýerden Alabaýyň maslygyny tapdy. Onuň ýanynda bolsa bir it pisint, bokurdagy çeynelen peç kelle möjek hem dişine çaň syradyp ýatyrды...

1975.

GOJA

Gurban mergen eşegini sürüp obadan çykanda, şindi jahan ýagtylmaga ýetişmändi. Diňe arka tarapdan, gijäniň etegi az-kem çyzgalyp, bir dilkaw açyk meýdan akjaryp görünyärdi. Mergen tanyş jülge bilen ýene biraz gidenson, ukusyndan açylyp süňňüniň ýenläp ugranyny duýdy, donuny düzedişdirip, guşagyny dartşdyrды.

Indi oňa oba sarsgyn berip aňnyryýan eşekleriň sesi, bisayhal üýrýän itleriň gowurdysy, horazlaryň inçeden ýiti sesleri sähelçe eşidilýärdi. Soňabaka bu sesler hem gök eşeginiň aýaklaryna eýgermediler.

Ýezgeniň tanyş ysy hapylap burnuna uran mahaly, şindi daş-töwerek görünmese-de, mergen özüniň ýezgenlä gelip girendigini andy. Ulagyny saklap, gojalara mahsus goýazylyk bilen töweregini synlap bir meýdan durdy. Özüniň çöli diýseň küýsändigini syzdy.

Ol çöle mundan ön, birki ýyllykda dolanmakçydy, ony eglän, hemişe aňynda gezip ýören, ak köýneklige, başy tahý-alyja oglanjyk boldy. Ol mergene hernä şu sypatda, şu geýimde görnerdi.

Oglanjyk kämahal uzynly gün onuň ýanyndan aýrylman, tirkeşer ýörerdi.

Mergen bujagaz oglanyň dünýä inerine köp garaşypdy. Öz pikir edişine görä, oglanjyk ata-babadan bári nesilden-nesle geçip gelyän hyrly tüpeňe hem mirasdüşerlik etmelidi,

çerkezli-çetili, özünden önküleriň süňni goşulan çölde oýnap ösmelidi.

Goja käte özünüň çagalyk küýüne getiren oý-pikirlerini ýatlap, oglanjygy hem hut şol oý-pikirler bilen oýlandyrdy. Şundanam özüçe lezzet alardy. Häzirem ol oglanjygyň: «Kimdir biri çölün aşagynda ot ýakyandyr, şonuň üçinem çölün üsti gyzgyn bolýandyr» diýip, bir mahalky öz pikiri bilen pikirlenýändigine birjik-de şübhe edenokdy.

Mergen öýden çykan mahaly salkynda birneme ýol geçmegi ýüregine düwen hem bolsa, ýezgenliden gidip, awuny agtarmaga howlukmady. Onun hiç mahal: «Pylan derede-hä aw kändir» diýip, ýelesar ýere selpäp, özünü heläklemesi bolmazdy. Hernä, awuň ugruna çykmazdan ön, durup howanyň öwzaýyny synlardy, haýsy pasylda duranyny hakydasyna getirerdi, awlanjak haýwanyň hüý-häsiýetini ýadyna salardy. Ol diňe şu zatlary ýatlap, ölçerip-dökenden soň awuň ugruna çykardy. Onuň pikir edişine görä beletlik her awça mahsus bolaymaly esasy zatlaryň biridi.

Goja birsellem könelişen gözleri bilen äpet gämä meňzäp gijelikden saýlanyp gelyän göre-gündizi synlansoň, ýene oýa batdy. Hemişe çöl bilen ikiçäk galanda bolşy ýaly, ýene-de onuň ýadyna çölün bereketli döwri düşdi. Sürlenişip ýapylaryň ýüzüni tutup ýören keyikler göz önüne geldi...

Hakykatynda welin iş düýbünden başgaçady, soňky ýyllarda aw awlamak has rykgatlaşypdy. Ýyndam ulaglardan, atgyr ýaraglardan zähresi ýarylan keyikler adam aýagynyň az sekýän ýerlerine ymykly çekilip, ýat bolupdylar.

Köp wagt geçen hem bolsa şol ýaz günü, özünüň ilkinji ýola awa giden gezegi Gurban mergeniň heniz hem ýadyndady.

Ejesi oňa şol gezek ýat oba, daýylaryna gidende geýdirilýän ak köýnegi sandykdan çykaryp beripdi. Aýagyna çokaý, kellesine kakasynyň tahýasyny sokdular.

Mergen ol mahal on-on iki ýaşly ýigdekçedi.

Iki-üç awçynyň telim bir keyigi atyp, maslykdan küdam edenini hem, keyik kelleleriniň onda-munda pytraşyp ýatanyňy hem ol şol gün ilkinji gezek görüpdü. Şonda kakasynyň çytylyp awçylara närazylyk bildirip diýen sözleri hem onuň ýadyndady: «Bu nähili pälazanlyk-how, adamlar! Bir-ikini atyp, nebis diýlen zada, haý diýläýse-de bordy ahyryn... Hasapsyz zat bolmazmysyn özün-ä».

Şol gezek Gurban bu urdumşalygy ýürek bilen ýigrenipdi. Ýöne birnäçe ýyl geçensoň «Ýylanyň ýigrenen çöpi narpyz, olam hininiň agzynda gögärmiş» diýleni boldy.

Uruş ýyllarynda kolhoz ony yörite keyik atyp, et taýynlaýan awçylar brigadasyna ýolbaşçy edip belledi.

Şol günler her gün näçe keyik atýanyňy köplenç onuň özi-de ýatdan çykarardy, atan keyigini ýykylan ýerinde siňek basmazlygy üçin çägä duwlansoň, bellik edip, başga bir awuň ugruna çykardy.

Bu zatlaryň hemmesi hakykat bolsa-da, indi onuň üçin düýş ýaly alasarmyk bir zatdy. Käte ol ak köýneklige oglanjyga şol keyikli, bereketli ýyllar barada gürrüň berse, onuňam göräýmäge bu gürrüňlere ynanmajagyny, görkezeyin diýse-de indi beýle aw-awlagyň bu jelagaýda ýoklugyny ýadyna salyp gynanardy.

Goja ýezgenliden çykýança, daň hem atdy. Töwerek durlanyp, gün çykdy, guran otlar arkasy ýalanan göläni ýatladyp ýalpyldady.

Merten aýak astyndaky paşyrdap ýatan otlary synlap, çölde birneme ygalyň bolandygyna gözünü ýetirdi. «Ýagyb-a bilipdir, gurbany gitdigim» diýip, yüregini diline aldy.

Eşegini saklap, bir salym öz önündäki Hindiguş daglaryna çenli ýazylyp ýatan, kä ýeri ýaşyl reňk sary hala meňzeş meýdana elini gözünüň üstüne kölegeledip seretdi.

Eşekden düşüp, çay goýundy.

Çöplemä gaýnadan çayyny içip oturşyna, daş-töwerekdäki sygyryşyp, bir-birlerine lak atyşyp oturan alakalara seredip güýmendí. Zor bolup, ýüregine degip ugran çayynyň soňuny gapdalyna dökensöň, alakjap bir ýerlerdei gelyän, agzy çöpli suwlugany synlady.

Suwlugan biraz aýak çekip töweregine ýaltaklan ýaly etdi-de, depeden aşak inip, ot-çöpleriň arasyna sinip gitdi.

Goja hemişeler bu maýdaja jandarlara kän bir üns hem berip ýörmezdi, hatda bularyň kä birini iýn-ýygrynç sypaty üçin ýürekden ýigrenerdem. Ýöne öýden çöle gaýdan mahaly, bu sapary iň soňky hasap edeni üçin bolsa gerek, häzir bu jandarjyklar hem onuň ünsüni özüne çekdi, hatda olara haýsydyr bir ýagşylygy hem edesi geldi. Bir mahaldanam özüne gelip, bu dözmezligini garrylykdan gördi. Haçanda ýylanlar ýadyna düşen mahaly ol bu adyň henizlerem özi üçin sowukdygyny syzdy. Ýylanlar bilen bagly bir waka onuň ýadyna düşdi.

Bu waka Gurban mergen Badhyz zapowedniginde goragçy bolup işlän ýyllarynda bolupdy.

Tomus günleriniň biridi. Gurban mergen Ojarla gelip çay-çörek iýip, günortanlyk edindi. Soňundanam bir ojaryň üstüne donuny бүрәп, kölegäniň süýşjek tarapyny peýläp birsalym pinek edip, dem-dynç almak üçin süýndi. Ol birhaýukdan garnynyň üstünde haýsydyr bir agramlygyň barlygyny duyup ukudan oýandy. Bilesigeliçilik bilen sähelçe başyny göterip, garnynyň üstüne seretdi. Ol ýerde, edil ýüregiň üstünde bir ýylan çörek bolup kölçerip ýatyrdy.

Gurban mergen ýylanlaryň adam ýüregini diňlemegi gowý görýändigini eşitse-de, özi bilen bu ýagdaý bolar diýip, hiç mahal oýuna-küýüne getirmändi. Ol birbada özüni ýitirip aljyrady, hopukdy. Ýylan görmesin diýýän ýaly, giňelen gözlerini süzüp usul bilen ýumdy. Endamyna maýdaja saňnyldy aralaşyp, ýatan ýerinde julk-suw bolup derledi.

Ýüregiiniň uruş kadasy bozulansoň ýylan onuň üstünde uzak ýatmady. Ilki kellesini gapdala uzatdy, soňam garnynyň üstünde galan özüniň çörege menzeş beýleki bölegini dolap aldy-da, ýazylyp öz ýoluna gitdi.

Bu ýatlama şol gezekdäki ýaly gojany ýene oňaysyz ýagdaýa saldy.

Gurban mergen keyikler geler diýip çak eden ýerine gelende, yssy ýagşy düşüpdü. Gün şöhleleri ýeriň arkasyndan nähilidir bir garamtyl-akjymak sapajyklary soguryardy.

Mergen horjunynyň gözünden hyrlyny sogrup alansoň, hemişeki edişi ýaly, oturan ýerinde gum sowrup, şemalyň nireden öwsüp niräk üfleyänini anyklady. Mahal-mahal Hindiguşuň yns-jynsyz kemerlerine dürbi tutup seretdi. Onuň pikir edişine görä, keyikler gelse diňe şol taýdan, dag tarapdan inmelidi.

Keyikler ýazyna pes ýerde otlasalar-da, Badhyzyň ýazy gutaryp gök ot azalyberse, daglara, heniz gök otuň bar ýerine giderdiler. Diňe gar ýagyp, howa sowap ugransoň, olar ýene-de guma, çägesow ýerlere dolanyp gelerdiler.

Mergeniň çaklamasyna görä, gün ýagşy gyzansoň, keyikler şu ýerden gelip, aşakdaky çeşmä suwlamaga inmelidiler.

Ol hyrlysynyň hatjasyny ýere dikip taýyn edensoň, bir gözünü ýumup, çenenip gördi. Ak köýneklije oglanjyk ýene onuň aňynda peýda boldy. Mergen ony ýakynjagynda duýup pyşyrdady: «Atmasyny başarsaň, hyrlydan gowy tupeň ýokdur, oglum. Ýöne bir zady unutmagyn, aňyrsy taňrynyň özi saklasyn welin, özüňem habardar bolawergin?»

Tupeň eýesine etjek zeledini ilkinji göterilen ýedi ýylynyň içinde edermişin».

Şol barmana, gojanyň çak etmeyän tarapyndan somalyşyp iki-üç sany şah göründi. «Süriniň önüni çekip gelyän goç bolsaň gerek?» diýip, mergen tamakin boldy. Hyrlynyň nilini şol tarapa öwürdi. Ýöne goçuň özi welin wagty bilen görünmedi.

«Bä, bagtygara, meni göräýdimikän ýa-da şemal ugruny üýtgedip dagy, bir zat duýduraýdymykan?» Goja ynjalyksyzlandy.

Näçe sabyrlylyk etjek bolsa-da, goç ýagşy görüňänçä sabyr edip bilmedi. Eliniň, gözünüň ýadaýanyny, çenenip uzak ýatyp bilmejegini syzdy.

Şahlaryň ýarym garyş aşagyny — hyrlynyň didiwanyna mündürdi.

Tupeň pöwhüldedi. Ýanan däriniň ysy howany porsutdy. Jülgelere ýaň düşüp, öňkä görä birneme pessaý ses bilen, hyrly ýene bir gezek atyldy. «Ýör, oglum, ana görersiň, hut diýen ýerimden degendir» diýip, mergen ak köýneklige oglanjygy ýatlap, okuň degen ýerine ýetmäge howlukdy. Ol oglanjygyň häli, çenenip ýatan wagty hem öz gapdalynda, öz hereketlerine syn edip ýatanyna şübhelenmeýärdi.

Goja şah gören ýerine gelende özüniň aldanandygyna göz ýetirdi. Şonda-da bir salym töweregine aýlandy, çägede yzlaryny, gan tegmillerini görmek isledi. Ýöne näçe gözlese-de, şah bolup gözüne görnen pürsüz ojaryň içinden geçip giden okuň yzyndan başga gören zady bolmady. Keýpi gaçdy. Hyrlyny gapdala atyp, birsalym öýkelän oglanjyga menzäp, ýeňsesini tüňnerdip oturdy. Öz yzy blen ylgap gelen oglanjyga keyik awlap berip bilmändigine kemsindi. Oturyp, oturyp, çöle sygyndy.

— Dostum, muny nädäýdiň-ä?! Soňky on ýylyň içinde sen meniň okumy boş etmändiň ahyryn. Ýadyňda bolsa, henize çenli meň atan awumyň ompa oturan ýeri-de ýokdur. Bu gun bolsa men ýeke däl, seret ak köýneklige agtyjagymam meniň ýanymda. Seň bilen tanyş etmäge getirdim. Oňa-da aw etini dadyryp, seniň bilen bilelikde ak pata bermekçidim. Ikimiziň dostlugymyzy dowam etdirjek indi şu oglanjyk ahyryn. Meni indi ýa görersiň, ýa görmersiň, a sen welin...

Mergen myhmansöýer adam bolsa-da, onuň atly-donly baryp, gelip gatnaşýan dosty ýokdy.

Jahyl wagtlary bir-birleri bilen äbede-jüýje bolşup ýören adamlary görende, onuň özüniň şeýle dostlarynyň ýoklugyna kemsinen wagty-da az bolmandy. Ýöne tirkeş-tirkeş bolup ýörmek, iýgi-içgi, warsaky gürrüň... ony her gezek tiz irizdi.

Oňuň hakyky dost, dogan-garyndaş, bala-çagalaryň diýip netijä gelen wagty hem bolupdy. Ýeri gelende bolsa, bularyň hem ýürek döküşmäge biçem bolýandygyny syzypdy. Ol özüniň hakyky özgä berimsiz dostunyň bardygyna birneme soňrak, ýaşy otuzdan agansoň göz ýetiripdi. Şundan soň ol özüniň dostsuzlygyna birjikde kemsinmedi, hakykatda welin onuň bu dosty eneden doglany bəri hem bardy, ýöne mergen munuň şeýledigine diňe şonda göz ýetirdi. Begendi. Onuň dosty şu çöldi.

Bir ýerlerden emedekläp gelyän pyşbaga görnende, ýene-de mergeniň ünsi bölündi. Öz ýanyndan hasap-hesibini ýöredip geňirgendi. Pyşbagalar diňe Badhyzyň ýazyny ýazlardylar, bahar aýlarynda olaryň çanaklaryny ýagşa ýuwduryp, şemala sypadyp ýörenini häli-şindi görse bolýardy. Ýazyň ahylrlarynda, tomsuň başlarynda pyşbagalaryň aýagy bu jele-gaydan ýygnanardy. Häzirki howa Garagumda 130-160 günlük jokrama tomsuň başlanyndan habar beryärdi. Bulutsyz asmanyň şähdi açykdy. Goja niräk gitjegini bilmän ýaýdanyp duran pyşdyla seredip, lak atdy. Özüniň kimdir birinden eşidesi gelyän sözlerini aýdyp, pyşdyla göwünlik berdi. «Ýeri, ildeş, senem çöle hoşlaşmaga geldiňmi? Aý, yok, sen entek gaty ýaş görüňäsiň. Pyşdyllar iki ýarym asyrdanam köp ýaşayamyşlar ahyrýn. Sen meniň kakam bendäniňem oglanlygyny gören pyşdylyşyň sen. Dogryňdan gel hany? Ýaşaber dost, entek sen köp ýazlary ýazlarsyň». Pyşdyl jogap bermegiň deregine gasyn boýnuny ýygryp, kellesini daş çanagynyň içinde gizledi.

Goja hyrlysyny göterip, ör turdy. Duşakly eşegiň üstünden horjuny alyp, çeşmäniň boýuna geldi.

Dag bilen baýyrlaryň birigýän ýerinde dömen bu çeşme Badhyz etrapynda «Injirli» ady bilen tanalardy. Bu ýerde tebigatyň ýasan emeli howzy haçan gelseň suwdan dolar durardy. Ondan syrygyp dökülýän bir gulak suw jülgä düşüp, baýyrlara tarap akardy. Daş-töwerekde pes boýly dag injirleri ösüp otyrdylar.

Bu öwräniň çopanlary köplenç agyzsuwlaryny hem gelip şu ýerden äkiderdiler. Diňe gys, ýaz aýlarynda «Injirliniň» daşy birneme çolarardy. Meýdanyň çygy ýetik bolansoň keýiklerem birnäçe aýlap suwa inmezdiler.

Mergen tünçesini iki gezek çaykansoň, ot ýakynyp, çay goýupdy.

Nan haltasyny çykarmak üçin elini horjuna sokan wagty, barmaklary bir sowuk ýylmançak zada degip, geňirgendi. Bu içi gowurmaly çüýşe gapdy. Ol gojanyň has-da keýpini gaçyrdy. «Heleý meniň bu sapar awumyň oňmajagyny öýden çykmankam bilen ekeni» diýen pikir onuň kellesine geldi. Şol barmana-da, aýaly bilen baglanyşykly başga bir waka ýadyna düşüp, ol biraz ekezlendi.

„Gelnine çöli görkezmegi ol birçaklar öýlenen günleri ýüregine düwüpdü, ýöne ony alyp gidibermegiň welin wagty bilen ebeteyini tapmady. Kakasyndan çekindi, ejesinden utandy.

Bir gezek onuň gökdäki dilegi ýerde gowuşdy. Ejesi oňa gelni aşaky oba — atasy öýüne görme-görşe eltip gaýtmagy tabşyrdy. Mergene geregi-de şoldy. Ol ondan aňyrylygyna awa gitjegini hem aýdansoň, gelni yzyna tirkäp ýola düşdi. Bir zat diýip onuň bilen degşesi gelse-de, obadan çykyança, agraslyk edip, gelniň ýüzüne hem seretmedikden bolan boldy. Ondan ep-esli öňden ýöredi.

Obadan saýlanyp, birki alaň aşansoňlar gumak ýol saga öwrülip, baýyrlara tarap gönükdü.

Mergen şu ýerde atyny saklady. Ýaş gelniň «Il-gün görse näme diýer oglan, seniň akylyň bir ýerindemi?» diýip, garşylyk

görkezmegi hem ony raýyndan gaýtaryp bilmedi. Ol öz göwnüne gelenini etdi. Gelnini münüp gelyän eşegini duşap, otluk jülgä kowansoň: «Meniň babam bende jahyl wagty mamama şeý diýipmişini:

— Heleýjigim, janjagazym,

Mün syrtyma, hanjagazym» diýdi-de, gelnini atyň syrtyna alyp bidir gitdi.

Al-elwan güllerini içi bilen ýöräp gelyän natuwan gelnini synlamak, dünýäniň giňişligini alyp onuň bilen dyz degşirip, ikiçäk oturyp nahar-şor edinmek, şol gezek mergene diýseň hoş ýakypdy.

Çigrek howada, bu çeşme kölüne hezil edişip, suwa düşüşleri-de onuň ýadyndady...

Goja bu süýji minutlary bir-bir ýatlansoň kellesini yralap ýylgyrdy. Şol gezek ol gelnini iki günden soň obalarynyň çetinden eltip gaýdypdy, Bu süýji pursady ýatladyany üçin bolsa gerek, goja awa çyksa, aňsat «Injirlide» düşlemän geçmezdi. Her gezegem çöle çyksa bu waka käte birki gezek, käte-de birnäçe gezek onuň ýadyna düşerdi.

Gün yhlas bilen jokrap ugransoň, meýdanda hereket barha kemeldi. Owunjak tomzaklar bir ýerlerik ýitirim bolup ugradylar. Gün gyzdyryp ugransoň, kelle sokara deşik gözlemek çöl ýaşaýjylarynyň hemmesiniň endigidi. Olar günortany hinlerde, ol-bi ösümlikleriň kölegesinde kölgeläp ötürerdiler.

Gün aşak sallanyň, baýyrlaryň kölgesi uzalyp, töwerege serginlik aralaşansoň, ýene-de münňüldeşip ýüze çykyşyp ugrardylar.

Häzir meýdanda göze ilip, çapawulçylyk edip yören diňe gögeýindi. Ol Badhyzyň bir süri gulanyny şatyrym-şallak edip kowalap ýördi.

Howur bugaryp ugransoň, meýdan onuň gözüne garamtyl bolup göründi.

Goja mergen tä günün ýitisi gaýdyşyança çeşmäniň başyndan gopmady.

Irkilip turdy. Hyrlysyny süpürip güýmendi. Ol ýola düşen mahaly salkyn arap, dem almak ýenilleşip ugrapdy.

Goja biraz gidensoň, hyrly tupeňi horjundan sogrup, önüne kese basdy. Otlaryň pyşyrdysyny eşitmek isleyän ýaly käte durup töweregine dinşirgendi.

Ol häzirki öz baryan jülgesiniň sülgün guşuň köp bolýan ýeridigini bilýärdi. Ýöne näler islese-de, hemişeki her on ädimden güsürdeşip asmana galýan sülgünler bu gün onuň eşegini ýeke gezegem ürküzmedi. Olary ýer ýuwdan ýalydy. Goja juda bir awy ugruna bolmadyk bolaýmasa, sülgüne dagy awmykanam diýmezdi. «Türkmenе gabaragy» diýip, keýik urmagyň aladasy bilen bolardy. Häzir welin ol yzy bilen gelyän ak köýneklіje oglanjyga nämеdir bir halal aw awlap görkezse kaýyldy. Öýde ýüregine düwşi ýaly, oňa aw etini iýdirip, hyrlyny berip, çölün özi bilen ak pata bermekçidi. Şunuň bilenem özi aw awlamasyny bes etmekçidi, «Bisähet gün ýola düşäýdimmikäm?» diýip, goja önki eden hasabyna münkür gelip, wagtyň täzedен hasap-hesibini ýörүdip gördi. Hasapda ýene önki günler gaýtalandy. Köneler «Çarşenbede çar tarapa» diýer ekenler, hakyt sähetli gün ýola çykypdyryn» diýip, mergen arkaýynlandy. Hyrlyny zy-na — horjuna dakansоň, goja eşegini ýola debsiledi. Allowar-radan ürkүp gaçan 3-4 sülgün hem indi ony gyzyklanlyr-mady. Onuň hiç zаda hyrlynyň nilini öwresi gelmedi. Keýpi gaçyp eşegin üstünde oturan ýerinde iki eplenip hükgerdi.

Giç öýlänler aşyrym-aşyrym öwsүp ugran şemal bir yer-lerde ölüň, porsan maslyk ysyny getirdi. Mahal-mahal töw-erekde baýguş ardynmalary eşidildi.

Goja sazakly meýdana gelip düşende garaňky ýaňy gatlyşyp ugrapdy. Pürli sazaklar garalyşyp, töňnä çalym edip görünüýärdil-er. Bularyň ýaz aýlary yaşyl бүrenjek atynyp, gelin bolşup,

mergene gelnini ýatladyp, ony öýüne tiz köwlenmäge mejbur eden gezeklerem az bolmandy.

Mergen açyklykda eşegini iltänsöň, ot ýakynyp çay goýundy. Galanja gowurmasyny käsesine atyp, çay çorba edinip iýdi. Mör-möjekler ody görüp ýakyn gelse-de, olara belet mergen darygyp durmady. Ýogsam suwluganlar gözi ýok ýaly şeýle bir ýakyn gelyärdiler welin, horjuna giräýjek-giräýjegem bolýardylar. Ortadaky oduň ýalkymy, süýrenip bir ýerlerden gelen zemzeniň gözüne düşüp, şol ýerde ikinji göz bolup ýalpyldady. Goja çaydan boldum edensoň ýakan oduna gum sepeläp söndürdi. Ýogsam gije çölde ot ýakmagyň bu jandarlar üçin «Geliň bärrik!» diýen çakylykdygyna ol beletdi.

Ol ýatmak üçin kellesini ýere goýsa-da goýdy welin, uzak uklap bilmedi. Şemal ýatyşansöň sazaklygyň içi has-da kapasady. Golaý bir ýere hüwi gonup, çyglyp jar çekip ugransöň, gojanyň ukusy hasam gaçdy. Hüwä belet bolanson, onuň hele-bärde sesini goýmajagyny bildi. Uzyn gijesi bilen gygyryp töweregiň ähli guşlaryny daşyna toplamak onuň edähedidi. Ol lakgyldardy, özge guşlar bolsa onuň töwereginde ýanýan jadyly gözleriňe seredip, aňkaryşar otyrdylar. Hüwi diňe daň atyp, jahan ýagtylansöň guşlaryň arasyndan sogrulyp uçup giderdi.

Birsellem asmana seredip ýatansöň gojanyň bu ýerde irkilip bilmejegine gözi ýetdi. Birmeýdan syrkyrap agyryňan ayaklaryny owkalap oturansöň, şemal degerräk bir ýeri gözlemegi ýüregine düwdi. Ol gijäniň birwagty çañjaryp ýatan açyk meýdana gelip düşdi. Ilki göwni çöpleme çöplenip, çay içip ýadawlygyny kowmakçydy. Eşekden süýrenip diýen ýaly ýere düşensoň, onuň çay-suw bilen hem kän bir seri bolmady.

Nas atyp egrelip oturdy, suwgabyndaky gan ýaly ýyly suw bilen agzyny çaykady. Owurdyny dolduryp, birki ýola göwünli-göwünsiz owurtlady. Ol aşagyna körpençesini düşäp, kellesini horjun-ýassyga goýansöň tiz uka gitdi.

Ýöne beterinden beteri bar diýleni boldy. Bir ýalaňaç aýal geldi-de, gojanyň önünde çök düşdi. «Meni tanaňokmy, Gurban, men seniň gelniň ahyryn». Gelin ýylgyrjaklady, gujagyny hödürledi. Bu gelniň ne gaşy bardy, ne-de saçlary, okara ýaly gözleri-de ap-akdy. Goja tisginip oýandy.

Bu görnen zadyň düşüdigine gözünü ýetirip, öz ýanyn-dan begendi.

«Bela-beteriňden daş edeweri!!!» diýip, bir zatlary hümrüdedi. Hamala, şol şyksyz-bedroy gelin ýene-de gelip özüne süýkenäýjek ýaly esli wagtlaп gözlerini-de gyrpman oturdy.

Goja haçanda naskädisini almakçy bolanda, gapdala atylan hyrly gözi düşüp içini çekdi. Nas atasy gelip, dişleriniň syrkyramasyny hem unutdy. Ol diňe häzir özüniň duzly oýa gelip düşendigini bildi. «Duzuň üstünde ýatypdyryn, men munup ýörmükäm?» diýip, öz-özünden nägile bolup samrady. Duz eýýäm hyrlynyň ep-esli bölegini ýuwutmaga yetişen ekeni, indem bolsa onuň galan bölegi bilen gidişýärdi.

Duzuň öz üstüne düşen bölek-büçek zatlary ýuwudýanyny, kem-kemden özüne öwürýänini goja gowy bilýärdi.

«Duza gaçan duz bolar» diýlen nakyl hem onuň ýadyndady.

— Tüpeňi men agtyjagyma berjekdim ahyryn! — diýip, ol duza gark bolup barýan hyrlyny alarman bolup, ellerini uzadyp ejizledi.

Birdenem ak köýnekli oglanjygyň entek bu jahanda ýoklugy, onuň arzuw bolup, öz hyýalynda ýaşaýandygy hakydasyna geldi. Hakykaty boýun almak goja agyr degdi. Gözi ümezläp aşak oturdy. Dişagyrysy tutan ýaly gaşlaryny çytdy.

Goja birhaýukdan çäykanybrak ýerinden turdy-da, elini donunyň kisesine sokup çykardy...

Aýasyny açan mahaly ol ýerden iň soňky, göjege meňzeş togalak oklar duzuň üstünde paýraşyp gitdiler.

URŞA GIDEN ADAM

Hamala, aýdyp gutarjak sözüüm bar ýaly, daşym çolardygy oturyp saňa hat ýazýaryn. Özi-de şol bir haty öň telim gezekler ýazan hatymy gaýtalaýanymy bilýärin. Ony ýazmagyň meniň üçin nähili bagtdygyny sen bir bilsediň!. Seniň keşbiň bir ýerlerden çykyp, gözümiň önünde peýda bolýar. Dünýäm giňeýär. Şeýle pursatda men ýene-de özümi in bagtly gelinleriň arasynda duýýaryn.

... Hol-ha, sen, hataryň gojalaryna salam berip, ýaş ýelenleriň salamyny alyp, işiňe gidip barýarsyň. Menem tamdyryň başynda elim ýenlikli nan goparyp durşuma, seni gözüm bilen tä Gyjan babalaň gara tallaryna duwlanyp, gözden ýityänçän gözüm bilen ugradyp seredip durun.

Haýsy gudrat bizi beýle ysnyşdyrдыkan? Boý-syratyňy synlap ganyp bilmezdim. Ýogsam, biz öňden halaşyp bir-birlerine gowşan aşyk-magşuklaram-a däl ahbetin. Tanyşlygymyz ilkinji giňämizden başlanan bolsa-da, sen sanlyja günde meniň eý görýän ynsanyma öwrüldiň oturyberdiň. Iki mähir birleşse, şeýle bolmalymyka? Belki, şeýledirem.

Atam öýümize myhmançylyga giden çagym hem seniň işden gelip ýeke galaňda, içgysdyryjy içerde, meni ýatlap gezmeläp yörşüň, meni ýatladyň zatlara ymtylyp garaýşyň göz önüme gelerdi. Ganatym bolsa, asmana galsam, seň ýanyňa ýetäýsem diýerdim. Bir gün-ýarym gün ýatyp gaýtmak hyýaly bilen ugranam bolsam, ynjalygym gaçyp

başlardy. Ýalan-ýaşryk bahana tapyp, yzma, seň ýanyňa dolanmak bilen bolardym. Ýeňňemiň: «A gyz, seniň-ä bir äre bararlygyň bar eken. Öz aýagyň bilen gelipsiň, ýatyp gideňde bolmaýamy! Agaň, kakaň dagy işden gelerdi, olaram görüp giderdiň-dä» diýen kinaýa gatysykly sözleride, ejemiň sessiz syrly garaýşy-da, meni raýymdan gaýtaryp bilmezdi.

Seni söýgim bilen çoyup, öz gezegimde gaýyn atanyň, gaýyn enäniň, birtopar ýüwürjiniň mährine çoyunmak meniň üçin bagt dälmi diňä näme?! Galňap ugran günlerim ýadyňda bolsa gerek! Köwşüniň apgyrdyny depeläp, ejeň bende meň daşymda hozanakdy. Suwa gitjek bolsam «özüm» diýip bedreden ýapyşardy, nan ýapjak bolsam, ýeňlikden. Bir ýola, iňňeden çykma ýorgançany getirip: «Al, gelin! Balamyň balasy ilki öz enesiniň elinden çykan düşekçede depirjesin» diýip, gapdalyma atdy. Ýene bir gezek — goňşymyzyň gel-niniň ýanynda oturyp öýe gelsem, içerde bir-birine meňzeş jübüt sallançak tegegine gözüm düşdi. Bu seniň dünýä injek perzendine radalap, gaýyn atamyň telim gün intipis edip, tutdan kesip oňaran sowgadydy.

Öz ýanymdan söýgimiziň miwesi, ilkinji perzendi seniň bilen bile oturyp synlamagy, guwanmagy arzuw ederdim. Arman, ol diýenim bolmady. Dem salymda ýaýran «ýylan» diýlen ýaly sowuk jümle arzuw-islegimiň hemmesini ogurlap ýuwutdy oturyberdi. Bal günüm aýy kekrä döndi. Bu söz şol ady ýitmiş «uruş» sözüdi.

Aýralyk dagy adamçy inere meňzäp, oýkanyp biziň aramyza çökdi.

... Indi sen ýanyma diňe gijäniň birwagtlary süýji ukuda ýatyrkam gelyärsiň...

Adamyň üstüni alyp durjak gün-ä ýok ekeni. Hor-homsy bolunsa-da, uruş ahyryn gutardy. Tamdyrlaryň töwereginiň gatnawy köpeldi.

A men henizlerem mahal-mahal gijeler oturyp saňa hat ýazyryn. Bu haty saňa ýollamajagyma gözüm ýetse-de, gaýtalap ýazýan. Bu-da bir häki içni dökmek oguşýan. Hat ýazan mahalym, seniň şol öz ýanymdan, özge zenanlardan gizlin gabanyp ýören keşbiň göz önüme gelyär. Ikiçäk sessiz gürleşip oturýarys. Sen henizem önkiň ýaly, ýyllar saňa birjigem täsir etmändir. Şol güler ýüzüň, juwanlygyň. Belki, sen, meni näetlärsiňem, sebäbi häzir ýorganyň bir tarapynda ýatan adamyň ady, atasynyň ady seňki bolsa-da, onuň sendigine öldür, ynanyp bilemok. Ýok, ol sen dälşiň... Ine, görersin! Bir irkilen ýaly eder-de «Batareýa!» diýip, ýoňsuz gygyryp turar, ýüreklerinde ýürek goýmaz, soňundanam sagat ýarym, tä suw gaýnadyp agzyna tutýançaň üsgürer, kahhyrar oturar.

Ýa-da urşa giden adam gaýdyp gelmeýärmikän? Şeýle bolsa gerek, Meniň göwnüme, sen heniz-henizlerem bir ýerlerde duşman bilen söweşip ýören ýaly...

PURSAT

Aşgabada, okuwa girmäge gitjegim barada obada onda-munda dilimden syzdyrmadyk bolanlygymda, bu gün meniň bir özümiň ýola çykaýmagym-da ahmal ekeni.

Ugramazymdan bir gün öň meniň Aşgabada gitjegimi eşidip, kolhozymyzyň goňşy bölümünde ýaşayan Tagan aga öýümize geldi. Ol öz gyzynyň hem şol meniň göwün ýüwürdyňan uçilişämiň tikiňçiligi öwredýän bölümünde okamakçydygyny aýdyp, soňundanam «Sen nähili görýän?» diýip, maňa sala saldy.

Men näme oňa, seň gyzyň okuwa meň bilen gitmesin diýeýinmi?

Şeýdibem, şol gününň ertesi Aşgabada özüme nätanyş bolan bir gyz bilen ugramaly boldum.

Stansiýa çenli Tagan aga bizi öz maşyny bilen ugratdy. «Aşgabada barsaňyz, ol ýerde biziň bir garyndaşymyz ýaşaýandyr, otludan düşüp, myhmanhana zat gözläp ýörmäň-de, göni şonuňka baryň diýdi.

Gyzyndan ekabyrrak görüp, bölejik kagyza ýazan adresini hem meniň elime berdi.

Otly yöräp ugranson, küpä salkyn aran ýaly boldy. Açyk penjirelerden howur gatşykly howa girip, otlynyň süňňüne ýaýrady.

Biz bir meydan penjireden aňyrda görünýän dünýäni ses-üýnsüz synlaşyp oturdyk. Ýol uzak bolanson, men birbada öz

ýoldaşym bilen tanyşmaga gyssanmadym, o-da menden öňürdip dil ýarmady.

Dogrusy, tanyşmagyň ebeteyini tapmadym. Utandym. Bilet barlap gelen prowodnige biletleri görkezemsoň, küpedäki çolalykdan peýdalanyň, ýoldaşymy synladym. Ol nämedir bir zadyň oý kölüni boýlap oturany üçin meniň bir gyradan özüni synlaýanymy duýmady.

Belki, ol häzir öz barjak ýat gapysy hakda oýlanýandyr, belki-de obadan gidýänine biraz gynanýandyr. Mekdepde okaýarkam, men aňyrbaş utanjaň oglanlardan hem däldim.

Diňe ýekeje gyzdan utanardym, o-da Surayıdy. Suray menden iki klas ýokarda okaýardy. Ol orta boýly, tegelek yüzli dykyzja gyzdy. Onuň bilen gürleşmeg-ä beýlede dursun, men ony görsem, bozaryp-gyzaryp üýtgäbererdim. Şeýlede bolsa, «ýatyp galandan, atyp gal» edip, ol mekdebi gutarmanka men oňa hat berdim, Öz elim bilen eltip däl-de, bir diýenime «hoş» diýäýjek klasdaşymyň üsti bilen ýetirdim. Suray hatymyň jogabyna köp garaşdyrmady. Şol gün uly arakesmede belki, ol meniň şu ýere girenimi görendir, okalga geldi.

Taryh sapagy özümiň gowy görýän sapagym bolsa-da, men şol gezek bir sapakdan galmaly boldum. Suray, okalgaçy gyzyň öz boýdaşydygyndan peýdalanyň, kitaplaryň arasynda meniň bilen ikiçäk galdy. Okalgaçy gyz bolsa, hiç zatdan habarsyz bolan boldy-da, bizi daşymyzdan gulplap sapaga gitdi. Suray meniň bilen arkaýynçylykda, ine-gana gürrüň etmegi ýüregine düwen borly. Ol gürrüňini meniň özünden üç-dört ýaş kiçidigimi aýdyp nygtamakdan başlady. Gyzlara hat ýazyp ýörenden, okuwyma birneme üns bermegimi maslahat berdi.

Men utanyň onuň yüzüne seredip bilmän, elime ilen kitabyň suratlaryny görüsdiren bolup durdum. Ýer bolup dymmak, bu meniň oýlanyp tapan ýeke-täk çykalgamdy.

Onuň şol gezek özüme kakdyryp okan goşgusy bolsa, hemişelik ýadymda galdy.

Eşidip ululaň gyz söýýänini,
On ýaşda gyzlaryň yşgyna düşdüm.
Ululara meňzäp, kitap agtaryp,
Gyzlary wasp eden goşgular goşdum.

Gyzlara ýazdyrdym söýgi hatlarmy,
Okap görüp «Oňat goşgy» diýdiler.
Mydam ýanlarynla oýnanyň üçin,
Olar meni «jijim» diýip söýdüler.

Suray «Senem şu goşgynyň gülkünç gahrymanyna meňzeyän» diýän manyda öz gürrüňini goşgy bilen tamamlapdy. Göwnüme bolmasa, bu gyzda hem şol Suraya bolan haýsydyr bir meňzeşlig-ä bar.

— Obamyzda meniň ýörgünli adym Esen pökgüçi. Eneme meňzäp, adym tutulan mahaly bolsa msn Esen jan oglum bolýan. «Esen-esen, tasma kesen» diýýänlerem ýok däl.

Ine, indi şu atlaryň haýsy birine göwnüň ýetse, şony saýlap diliňe çolabermeli.

— A siziň adyňyz näme?

— Gülnara.

— Gülnara. Hüm, doly aýdylanda «Men ýaşajyk pioner Gülnara-da» onda!

«Hawa» diýmegiň ýerine Gülnara, «Meniň ýoldaş bolan zadym nähili adamkan?» diýýän manyda, biraz öwrülip meniň ýüzüme seretdi.

Meniň gülümsireýänimi görensoň bolsa, ýüzüne çog çayyp gülümsiredi. Mylaýym ýylgyрма Gülnaranyň keşbini epesli üýtgedýär ekeni. Ýylgyran mahaly onuň gözleri täsirli bulduraşyp, ýaňaklary duýlar-duýulmaz gyzaryýar-da, ýüzi hem

giňän ýaly bolýar. Men ýene-de penjirä seretdim. Ol häzir telewizor ekranyna menzedi. Men ol ekrandan biziň gaýdan ýerimize baryan baýyrlary, telegraf sütünlerini gördüm.

Goňşy küpeden ýene-de gülki sesi eşidildi. Ol küpede üç sany gyz bilen bir ýigit ýerleşipdi. Men gyzlary gören wagty «studentkalar bolsa gerek» diýip, oýlanypdym. Olaryň iki sanysy daryşgan edilip tikilen köýnegiň içinden çogşup çykaýjaga meňzäp otyrды.

Uzynak, at ýüzli gyz bolsa sport formalыdy. Olaryň arasynda oturan ýigidiň özüni alyp barşy, hamala deň-duş oglanlary bilen oturan ýaly arkaýyndy. Ol gyzlar bilen bälçireşýärdi, bir zatlar gürrüň berip, olary gülüşdirýärdi.

Ýigidiň gyzlaryň dykgatynda gazanýan üstünligine gözüm gitdi. Özüm-ä gyzlar bilen beýle ine-gana gürlleşip oturmagy aňsat oňarmasam gerek.

Koridora çykan wagty men şol ýigidiň indi egni sport formalы gyz bilen gysmyljyraşyp, gürlleşip oturanyňy gördüm. Beýleki iki gyz bolsa nirädir bir ýana ýitim bolupdy. Prowodnikden bir çäýnek çay alamsoň, ýene-de yzma, küpä dolanyp deldim. «Döwlet başy damak, yzysüre-de ýatyp uklamak, soňam näme bolsa görübermek» diýip bälçiredim.

— Gülnara, çay içäýsek nädyär?

— Geliň, naharlanaýalyň!

— Şeydeliň.

Gülnara ýol üçin alnan zatlary stoluň üstüne çykaryşdyrды. Men gidip çañsyran stakanlary çaykap geldim. Ilki gowurma bilen çay içdik. Soňundanam ara biraz wagt salyp gawun kesinip, öňki iýlen zatlaryň üstüni ýetirdik.

Garryja rus aýaly özüniň dört-baş ýaşlaryndaky agtyjagy bilen gelip bize goňşy bolan mahaly men Gülnara bilen köne tanyşlara meňzäp, mesaýy gürlleşip otyrdym. Şundan soň gyzjagaz ýadap, tä mamasynyň önünde irkilýänçä, bize

özünden başga zat barada oýlanmaga maý bermedi. Jedirdäp san sanady, aýdym aýtdy, sorag baryny sorady.

— Onuň, mamasynyň «Akylyň nirände?» diýen soragyna beren jogaby bolsa maňa diýseň ýarady. Ol şonda «Akylym şu ýerde» diýdi-de, köýnejigini göterip garnyny görkezdi.

Bizi gürrüňe gyzykdurdy.

Dünyädäki hemme hünärler biri-birleri bilen doganmyda, doganoglan diýilmesi ýöne ýerden-ä däl ekeni. Şeýle göräýmäge taryh sapagy bilen kebşirleýjilik hünäriniň arasynda hiç hili baglanyşyk bolmajak hem ýaly welin, ýöne bu baglanyşyk hem bar ekeni.

Bir topragy iki dünýä bölyän Etrek derýasynyň üstüne köpri gurmak höwesi mende, taryh mugallymymyzyň otlukly gürrünlerini diňlänimden soň döräpdi.

Biziň taryh mugallymymyz Ýemmek Şakyrow keltepaýçaragada saryýagyz, ýaňy saçynyň eteginden ak girip ugran adamdy. Sapakdan özge ýerde, hamala soňundan her aýdan sözüne jogap bermeli bolajak ýaly ol az hem-de saýhally gürlärdi.

Bir wagtlar onuň kakasy biziň obamyza mekdep gurmağa, mugallymçylyk etmäge gelenmişin. Atam dagy bolsa onuň açan likbezine gatnap sowat öwrenipdir. Ýemmek mugallymyň geçmişi barada meniň bar bilýän zadym şudy. Onuň sapagynda biz hiç mahal ýadamazdyk. Käbir mugallymyň sapagynda bolşy ýaly, «Haçan jaň bolajarkan?» diýip, pallaşyp, arakesmä garaşýanlar hem ýokdy. Ol gelip, sapaga başlanyndan on-on iki minut geçip-geçmänkä, biz özümiziň klasda oturanymyzy hem ýadymyzdan çykaryp ýetişerdik.

... Moskwanyň eteginde Napoleonyň derbi-dagyn edilişini gürrün beren mahaly ol biziň gözümize, taryh mugallymymyz däl-de, hut feldmarşal Kutuzowyň özi bolup görnerdi.

Ýene birde bolsa, ol dyzmaç atyň üstünde, Senat ploşşadyna gelyän gaýduwsyz dekabriste meňzärdi.

Indi men käte hyýalymda guryan şol köprime «Dostluk köprüsi» diýen ady hem dakyp görýärdim. Şol köpriniň irdegiçde guruljagyna, özümiňem şol ýerde kebşirleýji bolup işlejegime bolsa men birjik-de şübhe edemok. Münlerçe dostluk köprülerini guran öz ýurtdaşlarymyň tizden bu köpriniň hem gurluşygyna başlajagynyň uýy iki däl.

Otly Aşgabada ir bilen, ümüş-tamyşlykda gelip ýetdi.

Täze tanşymyz garryja aýal bilen onuň agtyjagyny taksa mündürüp ugranymyzdan soň hem biz öz barmaly ýerimize gitmäge gyssanmadyk. Köçelerde aýlaň-çaýlaň edip, töweregiň ýagşy ýagtylaryna, şäheriň ukudan oýanaryna garaşyp güýmendik. Başagaý bolup ukudan oýanyan şäher bu ýerde, biziň ýaly obalylaryň ilkinji gözüne ilýän zatlaryň biridi.

Biz ýene biraz aýlanyp, derwezesi haňlap, açyk duran seýil бага gelip girdik. Indi ýapraklaryň arasynda süzülip gelyän maşyn sesleri bu ýerde basyksy eşidilýärdi. Daş-töwerekdäki ýere gaçan ýapraklaryň arasyndaky akjaryp görünyän kömelege meňzeş, başly-barat zyňlan morojenoýe gaplary öten aşam bu ýerde agyr märekäiň bolanyndan habar beryärdi.

Biz birsalym häli-şindi şahalardan tänip, biraz howada galganson, gelip ýere düşýän alagury ýapraklaryň gaçyşyny synlap oturdyk. Ýapraklaryň bolşy täsindi. Olar asmana göterilen, indem öz keýpine aşyrym atyp oýnaýan kepperilere meňzeşdi. Töwerek durlanyp, biziň giren derwezämizden eli uzyn sübseli bir aýal peýda boldy-da, köçäniň ýüzündäki sargylt çañ sineň ýapraklary bir ýanyndan syryp ugrady. Şundan soň güne hem köp garaşmaly bolmady. Gün ilki belent jaýlaryň aýnalaryna düşüp, gyzylymtyk reňk bolup göz gamaşdyryjy ýalpyldady. Daş-töwerek önki-öňkülik bolup hakyky durkuna geldi.

Men Gülnara bilen tirkeşip, köçä çykdy. Obadan gelimgidimiň köplüğinden bolsa gerek, şäher meni öz pikir edişim

ýaly nätanyş saýyp geňirgenmedi. Çar tarapymyz belent başly jaýlar. Ol jaýlaryň arasy bilen gidip baryňar, sen özüňi dag jülgesiniň arasy bilen baryň ýaly duýýarsyň.

Bir ýerlerden süňni ýumşaşan asfaltyň, oňda-munda bişirilýän çişligiň ysy gelyär.

Öz dokument tabşyrmaga gelen uçilişämizi biz şol gün öýländen soň gözläp tapdyk. Dokumentler kabul edilýän jaýda maňlaý saçy düşen bir adam derläp çay içip oturan eken. Ol bizi görüp, önünde ýatan galyň aýnaly äýnegi bilen özüniň ýemşigräk burnuny: gaňňalap, soň şonuň anyrsyndan bize täzedden seretdi.

— Size kim gerek, ýaşlar!

— Biz-ä siziň uçilişäňizde okamaga geldik. Men Gülnaryň hem ýüzüne seredip gepledim.

— Hany, ilki bir dokumentleriňizi tabşyryň, okuwam soň görübersiňiz-dä — diýip, äýnekli adam meniň sözüme düzediş berip gepledi.

Men öz dokumentlerimi çykaryp, äýnekli adamyň önüne süýşürdim.

— Meni kebşirleýjileri hasaba alýan sanawyňyza goşuň!

— Şeý diýsene, kebşirlejek-dä onda.

— Hawa.

— Şeýle bolsa näme, alaymaly bor-da oňda. Äýnekli adam meniň uzadan dokumentlerimi birin-birin görüşdirip oturyşyna, «şeýle diýsene» diýen sözi ýene-de birnäçe gezek gaýtalady.

Ýöne Gülnara elindäki sumkasyny açyp gözlense-de, onuň içinden öz dokumentlerini tapmady.

Dokumentleriň stansiýanyň saklaw jaýyna berlen çemodanda galandygy belli boldy.

Meniň Gülnaradan ön dokumentlerimi tabşyrysym gelmedi.

Äýnekli adama uzadai zatlaryma elimi uzatdym-da, senmen ýok yzyna aldym.

— Hä, näme?

Äýnekli adam geň galyp, meniň ýüzüme içgin seretdi.

— Menem dakumentlerimi ertir, Gülnara bilen bile getirin.

Äýnekli adam geň galyp, egnini gysdy. Soňundanam: «Eý, käbşirleýji! Ertir geleňde, suratyň ýok ekeni, suratyňam getirmelisiň, how!» diýip, biziň yzymyzdan gygyryp galdy.

Myhman bolup gelen öýümiň öý eýesiniň, gelen wagtymyz bizi görüp: «Ýene-de adaty garlawaçlar» diýen sözüne men birki gün soňundan düşünişip galdym.

Öý eýesi garynlak pyýada, öz çep tarapynda ýaşayan goňsusynyň öýüne obadan her ýyl abituriýentleriň topar bolup gelyändiglerini, goňsusynyň bolsa tä ekzamenler geçip gutaryança onda-munda ýaban ýatyp gün görýändigini aýdyp, soňundanam öz sözüne hezil edip gülüpdi.

Şol gezek men bu sözleriň belli bir derejede özüme hem degişlidigini bilemsoň, näderimi bilmän müýnürgedim.

Uçilişsede okuwyň başlanmagyna indi bary-ýogy on-on bir gün galypdy. Okuwymyz başlanyp, ýatak jaý alýança biz şu öýde bolmakçydyk. Gülnara bilen ikiçäk maslahatdan soň meniň gelen netijäm şeýledi Şonuň üçinem men bu öýden başymy alyp gidibermäge howlukmadym.

Türkmeni dürtmeseň duýmaz diýleni-dä.

Eger biz wagtynda ýatak jaý aladasyny edip gidäýen bolsak, onda bu günki goh, bu öýde turmasa-da turmazdy.

Şol gün öý eýesi, giňäniň bir wagty entirekläp gelen günü men süýji ukuda ýatan ekenim. Derwezäniň şakyrdisy oýardy. Hojaýynyň sesini tanap turup, derwezäni açdym. Ol gele-gelmäne aýalyňa sögünip, küpürsäp ugrady.

— Bu ýerinden gelmeleri sen henizem ugradaňokmy — ol şey diýdi-de, elini sapança meňzedip maňa uzatdy.

— Bular indi şeydişip meniň öýümde goş basyşyp ýatjaklarmy. ÝA bular seniň körpe balaňmy? Indi meniň howlym obaly süpükleň jaýymydyr. ?!

Men sessiz-üýnsüz geýindim-de, bu goha oýanyp, indem utanjyndan ýere giräýjek bolup oturan Gülnaranyň ýanyna bardym:

— Gülnara, bar içerik gir-de, çemodanyňy alyp çyk!

— Gijäniň içinde niräk gideris ahyry? — Gülnara ejizligini edip ýaýdandy.

— Seni kakaň maňa tabşyrdy. Indi sen meniň diýenimi etmeli borsuň! Men niräk gitsem, senem şol ýere gidersiň!

Men önki pikirimi ynam bilen ýene bir gezek gaýtaldym. Gülnara sessiz-üýnsüz zatlaryny ýygnaşdyryp, meniň yzma düşmek bilen boldy.

Käte bir maşyn geçýär diýäýmeseň, köçeler imisalalykdy. Kümsük şäher itleriniň köçelerde ygyň ýörenini görse bolýardy. Käbir aňyrsy görünmeýän howlularyň içinde janygyň üýrýän gürji sesleri eşidilýärdi.

Men yzda galan gohy ýatdan çykarmak üçin Aşgabat hakyndaky aýdymlaryň ilki ýadyma düşen birine hiňlenip gitdim.

Başlanmyş bir mahal şäheriň düýbün,
Aşyklaryň çöpden eden kepbesi.
Indi bu gün ajap şäher Aşgabat,
Garagumyň göwher gaşly gupbasy.

Biz bir sagada golaý ýol ýöräp şäheriň ileri çetine, baýyrylga ýetdik. Baýryň üsti sergindi, çolady. Gijäniň aňyrsynda oturan Köpetdag tarapdan sowujak şemal öwürýärdi. Telewizor wyşkasyndan aňyrdan bisayhal şäher çyralary gyzyly-yaşyl bolşup lowurdaşýardylar.

Özüň üşäp ugramsoň, çemodanymy açdym-da, biraz ýygirt atan penjegimi Gülnaranyň egnine atdym.

— Gerek däl, sowuk däl-ä.

— Şemal deger ýerdir, egniňden aýyrma!

Gülnara meniň bilen ylalaşdy. Men iki-üç sagat mundan öň bolan wakany ýatlap, bolan-goýan zatlary ýene-de bir gezek pähim terezimde saldarlap gördüm.

Men asmandaky, ömrüniň ýarysyndanam gowragyny geçip gutaran Aýy synlap otyrkam, Gülnaranyň aşaklyk bilen özümi synlaýanyny duýup, düşnüksiz ýagdaýa düşdüm. Şeýle-de bolsa, syr bermezlik üçin onuň özüme seredyänini görmedik boldum.

Aýy, säher golaýlaşdykça, ýyldyzy azalýan asmany synlamagymy dowam etdirdim. Haçanda men, Gülnaranyň beýleräginde gezim edip ýören mahalym, bir garanyň özüme ýakynlap gelyänini gördüm. Bu mahal jahan ýagtylyp, töwerek aýyl-saýyl bolup ugrapdy. Men ol adamyň çykyp gaýdan jaýyny ilki gören mahalym, ony şu telewyşka degişli bir zat saklaýandyr diýip, çak edipdim. Mahal-mahal şol tarapdan it sesi hem eşidilýärdi. Häzir bu gelyän adam, kimem bolsa şol jaýyň sakmany bolmaly. Ol ötüp barşyna deňime gelen wagty maňa söz gatdy:

— Tersleşdiňizmi?

Maňa diňe ýylgyraýmak galdy.

— Ynanmagyn, näz edýändir, gyz näzidir! Men hiç zada düşünmän egnimi gysdym. Bu pikiriň nireden kelläme gelinini bilemok. Ýaban ýatan günümüzüň ertesi men Gülnarany yzyna tirkedim-de, göni şol äýnekli adamyň huzuryna geldim.

— Ýeri, kebsirleýji, indi näme üçin geldiň. Ýa-da dokumentlerini yzyna almakçymy? Öýlerini göresi gelen ýigitleriň edäýýänjesidir şu özün-ä diýip, ol bizi tanandygyny mälim etdi.

— Ýok, agam, bize dokumentimiz gerek däl. Bize jaý beriň!

— Jaý?

— Hawa, jaý beriň!

— O-ho-hoý, meniň näme artyk-süýşük jaýym barmy. Jaýy myhmanhanalardan gözläň.

— Hemmesiniň beryän jogaby birmeňzeş.

— Ýer ýok.

— Edil özi.

— Onda şol jogaby ýene-de bir gezek eşitdim hasap edäý, kebşirçi. Meniňem size edip biljek kömegim ýok.

Birsalym biziň üçimizem böwrümüzizi diňşirgenip utulan komandanyň oýunçylaryna meňzeşip oturdyk. Äýnekli adam bizi ýene bir gezek synlansoň, onuň bize haýpy geldimi, nämemi, niräkdir bir ýerlerik jaň edişdirip ugrady. Kimdir birine biziň uçilişä girmekçidigimizi, indi üç-dört günden bári şäherde onda-munda ýatyp, ygyp yörenimizi aýdyp, öz gepleşyän adamsyna düşündirdi.

Häli-şindi «Hä, gaýrat ediň, ikisem uzakdan gelen» diýip, biziň aladamyzy etdi.

Gürleşip bolup trubkany ýerinde goýansoň, işleriň ugrunadygyny mälim etdi, küti äýneginiň aňyrsyndan meniň ýüzüme seretdi-de ýylgyrdy.

— Kebşirleýji, zalywat, seňki gelginne. Direktor-arazy bolaýdy.

— Näme,razy boldy?

— Ýoldaşyňam al-da, şu biziň oturyan jaýymyzyň çepine öwrül, önünden üç gat jaý çykar. Şol ýerde bir aýal bardyr, bar-da, biz şol direktoryň jaň edip aýdany diý. Siz barýançaňyz ol hem jaň edip ýetişer.

Gülnara ikimiziň gökdäki dilegimiz ýerde gowuşdy. Garryja aýal bizi kabul edip, herimizi bir jaýda ýerleşdirdi. Hemem gaty akylyly bolmagy, otagymyzy arassa saklamagy ýaş çaga tabşyran ýaly aýratyn tabşyryp gitdi.

Sergezdançylyk meni halys ýadadypdy, aýaklarym laň durupdy. Men uzak gijäni sarsman ýatdym.

Ertir Gülnara gelip meni oýaran mahaly, her gün şäheri gyzgyn howry bilen doldurýan gün al-asmana göterilipdi.

Daşarda şemal öwürmeýän borly, penjireden görüňän baglar bagyr reňk daş bölegine meňzäp doňup durdy. Uzyn zalyň sag tarapynda, kimdir birine walalaýlap bir zatlar bir zatlar düşündirýän garryja aýalyň sesi gelyär diýäýmeseň, daş-töwerek imisalalykdý.

Agşamlaryna bolsa bu boş otaglara ýüregedüşgünç tukatlyk aralaşýardy.

Men Gülnaranyň ýüzüne seredip, onuňam ine-gana dync alanyna göz ýetirdim. Onuň ýüzi düýnküden durlanyp, göreçleri nurlanypdy.

— Siziň obada 10-15 sagatlap ýatýan adama näme diýýärler — diýip, Gülnara meniň özüme meňzäp gürlledi.

— Birinjiden-ä, önki şertnama görä, sen diýip gepleşmeli. Ikinjidenem, biz obada, meniň ýaly ýaş ýigitler-ä, öz gelni mylaýym elleri bilen yralap «Senem turaý indi!» diýip saçlaryny sypaýar. Kempirler bolsa öz ärini «Tur, turman geçen, gelin geler, gyz geler ryswa bolup ýatma, hana täret gylsaň, ýyly suw» diýip, igenip turuzýarlar diýesim gelse-de, Gülnarany öz jogabym bilen utandyryn diýen pikire gelemsoň, başgaça gürlledim.

— Biz obada hem seň oýaryşyň ýaly gelip, şeýdip oýaraýýalar.

— Ýuwun-da bar onda, öz jaýymyzda ertirlik taýynladym.

— Ertirlik?!

— Hawa, bir zat iýjek dälmi näme?

— Ine, häzir barýan. Men tabakdaky gowrulan kolbasa bölejiklerini görüp, Gülnaranyň garryja aýalyň göwnüni tapanyny bildim.

Biz naharlanyp bolup tirkeşdik-de, şähre gezelenje çykdyk. Gün barha gyzýardy. Adamlar ýol ugrunda suw satylýan ýerlerde üşüşip suw içýärdiler. Uly köçelerden içi kapas trolleybuslar hyňranyşyp, biziň duşumyzdan geçip gidýärdi.

Onda-munda burunlaryny agaçlara sokaýjak bolşup, gysmyljyraşyp duran ýeňil maşynlary görse bolýardy. Magazinleriň içi yssydy, ol ýerde uzak durasyň gelenokdy. Magazinleriň birnäçesini gördük diýäýmeseň, ol ýerde biziň eden söwdamyz bolmady.

Gülnara bir çaga geýimini jigisi üçin alarman görünse-de, belki, «Başga bir magazinde mundanam gowusy bardyr» diýen pikir kellesine gelendir, söwdany soň bir gezege goýdy. Köçäniň gyrasynda gara der bolup söwda edýän aýaldan iki gap morojenoýe aldyk-da, dynç almak üçin bir bagyň kölegesine sowuldyk. Duşumyzdan ilki öten oğlan bilen gyzy men gözüm bilen on-on baş ädime çenli ugratdym. Ol gyzyň juda kelte tikilen ýubkasy, isleseňem, islemesenem ünsüni çekýärdi. Onuň egninden gujaklap, gapdaly bilen ygamlap barýan saç-sakgaly ösgün ýigit derwüş sypatdy. Doýgundy.

— Baý, bu yssyny ýüregiňe dagy düşüp gelyär-dä bi — diýip, Gülnara birsalym oturanymyzdan soň yssydan bez bolanyny boýun aldy.

— Bölünişikde, biz türkmenlere günden paý birneme köpräk düşüpdür.

— Kölegede janyňy saklap bolanok, meýdanda işläp ýörenler dagy nädýärkä. Göwnüme bolmasa, Aşgabat obadanam birhili yssy ýaly.

— Siziň obaň-a bilemok welin, biziň obada-ha yssydan dynma meselesi bir wagt çözüldi — diýip, men oýunlyga salyp gepledim.

— O nähili çözülenmiş? — diýip, Gülnara meniň täze bir zat aýdaryma garaşdy.

— Ýaba girmeli-de, kelläni suwdan çykaryp oturybermeli. Biz obada çay-naharyňam salkynda taýyn edip, kenara getirip goýýarlar-da, soňam islän wagtlary suwuň içinden ellerini uzadyşyp iýişip-içişip otyrlar. Ine bir hezillik.

— Onda bir gün biziň oba hem sizden bu açyşyňyzy öwrener-dä.

— Gowusy, biziň oba göçüň-de geläýiň!

«Gülnara gep mundan çykd-ow» diýen manyda yüzüme seredip goýberdi-de, şeýle-de bolsa, ol maňa ýagşydan-ýamandan hiç zat diýmedi.

Ýöne meniňem bu sözüm üçin ondan ötünç soramajagym çynym. Belki, bu söz meniň irde-giçde Gülnara aýtmaly bolayjak sözümdir. Şol aýdylmaly söz biraz önünden aýdylaýan eken-dä.

Şekillendiriş muzeýinde bolup, yza dolanan wagtymyz Gülnara menden biraz öňräkden ýöredi. Göwnüme bolmasa, ol menden kinelirägem ýaly. Töweregi synlan bolup, oýlanyp barýar.

Gowy maşgala, özem ulumsy ýa bir süwümsizem däl ýaly, ýene üç-dört ýyldan maýa ýaly gelin bor bi — diýip, men onuň zyýndan ýöräp gelşime pikir öwürýärdim. Onuň gelin bolandaky sypat-syratyny özümçe göz önüme getirýärdim.

Şu barmana, nämüçindigini bilemok, meniň Gülnara Aşgabadyň döreyiş taryhyna degişli: bir obada bir-birlerine göwün beren bir aşyk-magşuklar hakynda, olaryň müdimi bile bolmak üçin öz obalaryndan gaýdyp, şu ýerde kepbe dikip ýaşaýyşlary hakynda, şol kepbäňem häzirki Aşgabadyň başlangyjy bolşy hakynda, eşiden rowaýatymy aýdyp beresim geldi.

«Belki, ol bu rowaýaty bireýýäm eşidip goýandyr» diýen pikir, öňki pikiriň yzysüre kelläme gelmedik bolanlygynda men öz hyýalymy üýtgetmekçi däldim.

Ýatakhana golaý gelen mahalymyz Gülnara yzyna öwrülip, maňa sorag berdi:

— Esen, siziň öýüňiz Saparly ýegenleň nirräginde.

Men diňe häzir Gülnaranyň hem ýolboýy özüm hakynda pikir edip gelenini bildim.

Şu gün garaşylmadyk myhman, wahtýor daýza agşam biziň ýanymyza gürrüňçilige geldi. Gülnara ikimiz okap oturan kitaplarymyzy goýup, ikimiz iki ýerden onuň gelmegine begendik.

Onda-munda duşan wagtymyz beren salamymyzy ugruly almayan adamyň bu günki gün bizi gözläp gelmegi, hakykatdanam, garaşylmadyk zatdy.

Öz ýanymdan men bu aýaly itgylyk hasap edip ýördüm. Çakymyz ters bolup ugranyna begenenim üçin bolsa gerek, men häzir wahtýor daýzanyň gelenine iki bolup bilmedim.

Dessine, Gülnaranyň özüme uzadan ýaşyl kitrini alyp çay gaýnatmagyň ugruna çykdy. Gülnara stoluň üstüni tertibe salyşdyrdy.

Biz üçleşip, çay içdik.

Wahtýor daýza ilki biziň okamakçy bolýan uçilişämiziň direktorynyň frontçy, gowy adamdygyny aýtdy, hol gün bizi ýerleşdirmek üçin hem onuň özüniň jaň edendigini ýatlady.

— Indi eýlekilerem tiz geler, ana onsoň, her günün nähili geçeninem bilip bolmaz. Wahtýor daýza şeý diýip, uçilişäniň häzir kanikulda gezip ýören okuwçylaryny ýatlan wagty, men onuň ýekesireýändigini bildim. Ony şu güne çenli özümiziň «bärigel» etmänimize utandym.

Ol özi bilen getiren bankasyny açyp, ondaky kömelekden hödür etdi:

— Alyň, dadyp bir görüň, bu kömelek biziň Wýatkamyznyň kömelegi.

— Wýatka? — diýip, men wahtýor daýzaň aýdan sözünü gaýtaladym-da, hemem kartada Wýatkanyň nirede ýerleşýänini ýadyma saljak boldum.

— Hawa, Wýatkadan, häzirki Kirow oblastyndan.

Alyň iýiberiň, gaty süýjüdir, siz üçin getirdim. Mundan her ýyl şol ýerde ýaşayan aýal doganym birnäçe posylka

iberyär. Soňundanam ol geçen ýyl özüniň hem Wýatkada bolup gelendigini, ýegençileri bilen gidip, çagalygyny geçiren tokaýlarynda aýlanyp, kömelek çöpläp gezendigini birin-birin ýatlap bize gürrüň berdi.

Öz dogduk depäni ýatlamak, onda-da ondan has uzak-da bolup lezzetli bolsa gerek. Garryja aýalyň geplemekde agyzla gezek beresi gelmedi. Ýatar wagty biz hoşlaşyp dargaşdyk. Öz jaýyma gelip, ýene-de ümsümlük bilen ikiçäk galdym. Düýn şol gurasym gelyän köprim barada köprük oýlananyň üçin bolsa gerek, gije köpri meniň düýşüme girdi. Ol özüniň Sumrug guşuň ganatlary ýaly äpet ganatlary bilen iki kenary — iki dünýäni birleşdirip oturan guşa meňzeşdi.

Ýene birde bolsa ol Saratow şäheriniň golaýynda Wolganyň üstünde gurlan köprü meňzeyärdi. Bu köprini men kakam bilen Moskwa gezelenje giden gezegim görüpdim.

Häzirki düýşüme giren köpriniň bir tapawudy, o-da şindi doly gurlup gutarylmadyk köprüdi. Köpriniň endamynda kebşirleýjileriň ýakýan ýyldyzjyklary ýylpyldaşýardylar. Ýyldyzjyklar ak nur bolup, aşakdan akyp duran derýanyň gujagyna dökülýärdi. Şol ýylpyldaşýan ýyldyzjyklaryň birisini ni ýakýan bolsa mendim.

Ukudan oýanan mahalym men özümiň köpriniň üstünde däl-de, bir jaýyň üçünji gatynda ýatanymy bildim.

Daş-töwerek ýagtylyp ugranda bolsa, gün dogup, ýeriň ýüregine giňlik salmandy. Ynjalyksyz serçeler aýak üstüne örleşipdiler. Bu bolsa ertiriň ýakynlaşmagynyň alamatydy. Bir ýerlerde turba girip çykan bolsa gerek, serçeleriň içinde birisi has jürjendi. Ol bökjekläp, hemem guş dilinde jürküldäp bilýän jadyly daşjagaza meňzeyärdi.

Men ýuwnup-ardynyp geldim-de, düýňki satyn alan kitabymy okamagy dowam etdirdim. Bu kitap şu günün esgerleri hakdady. Eseriň gahrymanlarynyň biri türkmen oglandy. Waka

Türkme-nistandan uzakda, Neman derýasynyň boýunda harby desantçy goşun bölüminiň birinde bolup geçýärdi.

Kitabyň gahrymany, bu ýerden uzakda bolsa-da, onuň ýüregi şu biziň yssy hasaplaýan ülkämizdedi. Onuň baýyrlaryň arasynda ýazylyp oturan obalaryny, ýüzi çyrşaklyja jigilerini göresi gelyärdi. Onuň duran postunyň golaýyndan başlary gülli öýmeli, aýdym aýdyşyp geçýän litwaly gyzlar oňa işden gaýdyp gelyän obadaş gyzlary ýatladýardy.

Gün dogup, adam boýy ýokary göterilen mahaly men bu kitabyň gahrymanynyň yzyna düşüp, uzak ýurtdan Garaguma görme-görşe geldim. Ýigidiň samolýotda uçup gelyän mahaly ilýuminatordan seredip, goňur-sargylyt öwsüp oturan Garagumy gören wagty tolgunmasy kitaby okap otyrkam meni ynandyrsa-da, soňundan awtor bilen jedel edesim geldi.

Millet-ä tomsuna bu ýerini yssy görüp Kawkaza, Orsýetiň, bir ýerlerine gidýär. Esger ýigit bolsa şu jokrama yssa höwes. Şu ülkä gelenine bolsa, ol enesini gören ýaly begenýär.

Awtor öz gahrymanynyň gürrününi asmanda samolýotda tamamlaýar. Eger ol gahrymanyny yzarlamasyny ýene-de dowam eden bolsa, samolýot Krasnowodskä gelip düşen mahaly ol ýigidiň Hindistandan gaýdyp gelen Rus syýahatçysy Afanasiý Nikitine meňzäp: «Eý meniň eziz topragym» diýip, ak çägäni gujaklap ogşaymagy-da mümkindi.

Gerek-ýarak zatlarymyzy getirmek üçin magazine gidip gelen wagty, Gülnaranyň ýanynda oturan adamy görüp, men öz gözlerime ynanmajak boldum.

Onuň ýanynda kakasy Tagan aga otyrды. Ol meni görüp yerinden turdy-da, «Ine, bu-da geldi» diýip, begençli iki elini uzadyp görüşdi.

— Obalar saglykmy, Tagan aga!

— Hol gün kakaňam konturda gördüm, bir iş bilen-ä gelen eken. Saglyk-amanlyk soraşyp durduk. Agaň dagy hem guraw, işläp yör diýdi.

— Ýola çykypsyňyz-la, ýa Aşgabatlyk işiňiz dagy barmydy? Men Tagan agadan duýdansyz peýda bolmagynyň sebäbini soradym.

— Saglyk, obalar gül ýaly.

Tagan aga şeý diýdi-de, Gülnaranyň önündäki okalan haty maňa süýşürip, ýagdaýy düşündirdi.

— Şu hat baranson, ejesi otly köýnek geýdi oturdy. Men-ä aýtdymam-la ýogsam öz obamyzdan Esen diýibem bir oglan ýanynda bar diýdim, şonda-da bu habary eşidip durup bolýarmy näme? Hem-ä sizi görüp giderin, hemem bahana bilen Aşgabady gören adam borun diýdim-de gaýdyberdim.

Men önüme süýşürilen haty aldym-da, oňa gözümi gezdirdim.

Salam haty.

Tagana hem çagalaryna biziň tarapymyzdan köp dogay salam bolsun. Çagalar, hemme gurgun oturanmydyr?

Tagan jan, dogan, sen bizi bagyşlaweri, biz-ä seň önünde yüzügara bolandyrys. Baýak, gyzyň Gülnara bilen bir oglan bize geldi. Iki-üç gün bir ýagşyja bolup ýaşadylaram. Ýöne bir gün giýewiňiz serhoş bolup geldi-de, ähli zady bulaşdyrды oturyberdi. Gijäniň bir wagty gelip, meň üstüme heňkirip ugrady.

Çagalar, daş-töwerek, hemmeler ördi. Ýeri, näme aýdyp, näme, diýersiň? Çaga-çugaň däl, birki şapbat berip, sem edäýer ýaly. Ol, şol zährimardan datsa, hemişe şon ýaly, adamçyl nere meňzäp gübürdäberyär.

Şol barmana-da, ol «Bu myhmanlaryň haçan gidýär?» diýip gygyryp ugrady. Muňa Gülnarada, ol gelen oglanam birhili boldular. Ol oglana «Gijäniň içinde gitme!» diýsemem, Gülnarany yzyna tirkäp gitdi. Ertesi garaşsagam olar dolanyp gara bermediler.

Olar eýýäm baryp, bu zatlary size jikme-jik gürrüňem berendirler. Siz bizi bagyşlaweriň. Men-ä indi şu bolgusyz

wakadan soň siziň ýüzüňize nähili seretjegimem bilemok.

Hoş sag boluň. Nabat.»

Tagan aganyň näme üçin geleni haty okamsoň, maňa belli boldy.

— Siz bizi nädip tapdyňyz? — diýip, men Tagan agadan özümi gyzyklandyryňan ikinji soragy aýdyp ýüzlendim.

— Dokumentleriňiz kabul edilýän ýere geldim welin, dokumentleriňiz bar diýdiler. Bir äýnekli adam oturan eken. Ýöne nämüçindir, tä şu haty okap görýänçä, siziň şu ýerdedi-giňizi aýtmady, bir töwra adam eken.

Şol gün öylän bizi görüp arkaýynlanan Tagan aga yzyna — oba gaýdarman boldy. Gülnara ikimiz hem «Özüm giderin» diýse-de, tirkeşdik-de ony ugratmaga wokzala geldik. Otlynyň ugrar wagty bolýança wokzalda güýmendik.

Otly ugrajak wagty Tagan aga: «Birek-biregi gözden sal-maweriň, agzybirje boluň!» diýip, gyzly adamyň aladasy bilen aladalanyp sargady.

Otly ugransoň, biz tirkeşip ýatak jaýymyza gaýtdyk.

* * *

Bu ýyl güýzüň gelşi meniň üçin üýtgeşik bir pursat boldy.

Gülnara üçinem, meniň üçinem obamyzdan uzakda täze bir durmuş başlandy. Güýzde biziň ikimizem hünär öwren-mek üçin okuwa giren oğlan-gyzlaryň biri bolduk. Şeýdibem, biziň ömrümüzde täze bir döwür başlandy.

JAŇ SESI

Sapar garaýaglyny keselhana mundan iki-üç gün ön getiripdiler. Ol özüniň bu tanyş keselini 1945-nji ýylda Kenigsberg şäherinden getiripdi. Herniçigem bolsa «faşist» (Sapar garaýagly teninde göterip yören oskolka bölegini özüçe şeýle atlandyryardy) gaýrat etdi. Ol öýüne-iline gowuşdy, öylendi-illendi, üç gyzyň, bir ogluň atasy boldy.

Yzly-yzyna bassyr-bassyr bolan gyzlaryna «Göwher, Merjen, Dürdäne» diýip, öz islän atlaryny dakyp guwandy. Käýarym işdeş ýoldaşlary oňa: «A-how, Sapar, ähli gymmatbaha daşlaň atlaryny öz gyzlaryňa dakyp gutardyň-la, atlaryň biriýarymyny bize-de goýaweri, zaluwat!?» diýşip degşerdiler.

Dördünji gezekde onuň ogly boldy, özi-de garaşylan wagtyndan iki aý ön boldy. Oglanjygy iki aýlap pamyga dolap garaňkyda sakladylar. Sapar garaýaglynyň hele-hüle gepi gaty görmeyäni üçin ogul toýuny eden günü işdeş ýoldaşlary oýunlyga salyp, ýene-de onuň ogluny öwdüler:

— Ogul diýeniň biziň direktoryň ogly ýaly bor, ol ilin çagasy ýaly «Dokuz aý, dokuz gün geçsin» diýibem durman, ejesi-kakasynyň garaşýanyny bilip, iki aý önünden gaýdyberipdir.

Sapar garaýaglynyň ogluna dakan ady welin, dogrudanam, adamlary geňirgendirdi. Gyzlaryny kemsitmezlik üçinmi ýa-da «Oglum aýak bitip köçede oýnan mahaly adyny eşiden nätanyş oglanlar «Hä-ä... munuňa özünden uly ýene-de üç

agasy bar eken-ow, päliň azyp dagy degäýmeli däl-ow» diýip eýmensin diýdimi, nämemi, ol aldy-da, ilkinji ogluna «Töre» diýdi oturyberdi. Ýogsam türkmençilikde Töre adyňam, Çary adyňam, gyzlary hasaba almazdan, diňe dördünji oğla dakylýanyndan ol habarsyzam däl. Ýüzi tutuksy Sapar garaýagly göräýmäge ynjk adama menzese-de, ol çagalarynyň dosty. Mahal-mahal olar bilen goşluşyp, oýnamaga hem ýaltanmazdy. Ýassygy tirsekläp çay içýän mahaly çagalary guş bolşup, onuň aýagyna gonuşyp oturdylar.

Aýaly kä mahal:

«Sen bulaňňy gaty elejiredýän, akgasy, soňrak görersiň, bular seniň telpeğini ters geýdirer, otursynlar-da näme, ýer göterenokmy!?!» diýip, igenen wagty ol eşitmedik bolardy ýa-da «meniň özümem oğlan wagtym şulardan enaýy däl dim — taýy suwa gaçan garagoldym, indi şular nädenlerinde mençe bolmaz, mençe bolsa-da bir adam katdy bolar» diýerdi, aýalynyň dözümlü sözlerine närazylyk bildirerdi.

Sapar garaýaglynyň aýdyşy ýaly hem boldy, onuň iki ortanjy gyzy Aşgabatda medisina institutyny tamamlap, wraç bolup çykdy. Olar durmuşa çykyp, şol ýerde hem işlemäge galdylar. Uly gyzy bolsa oba — öz belet yerinden bir ýigide durmuşa çykypdy.

Töräni harby gulluga aldylar. Gullukdan soň ol-şol ýerde — Leningradda galyp, okuwa girdi. Sapar garaýaglynyň oglundan göwni bitdi.

Töräniň okuwyny tamamlap öýli-işikli bolanyny Sapar garaýagly görse-de, onuň aýaly pahyr görüp bilmedi. Töre ejesi ýogalanyndan iki ýyl soň öylendi. Toýuny gelip öýlerinde geçirensoň, bir aý bolup-bolmanam işe bellenen ýeri Aşgabada dolandy. Şeýdibem, Sapar garaýaglynyň çagalary bedene çagalary ýaly pytyradylar. Oňa diňe «Nirde gezseňizem, sag geziň!» diýäýmek galdy. Birki ýyllykda ony obada ýaşayan gyzy öz ýanyna göçürüp gitmäge yrmakçy boldy. Islese, oňa

öz öýüniň gapdalyndan aýratyn jaý gurup bermegi, şonda bişirip-düşüreninden uzadyp durmaga özüne amatly boljakdygyny aýtdy.

Barylmalý oba öz obalary bolsa-da, raýon merkezindäki öý-öwzaryny taşlap gitmäge onuň ýüregi urmady. Ol bu ýere uruşdanam öň gelipdi, MTS-de ilki traktorçynyň kömekçisi, soňundanam traktorçy bolup işläpdi. Üç ýyl uruşda bolan wagtyny hasap etmeseň, ol ömrüniň köpüsini şu edaranyň gapysynda geçiripdi. Uruşdan gelibem, MTS-iň direktorlygyna seçildi. Sapar garaýagly bu wezipesinde bir ýyly kem otuz ýyllap işledi. Işden aýrylan soň hem onuň öz atlandyryşy ýaly «döwlet tapan ýerinden» gidesi gelmedi. Edarada garawul bolup galdy. Pensiýanyň daşyndan özüne bir güýmenje tapyndy.

Onuň enteklerem işlejegi çynydy. Ýöne otuz ýyla ýakyn teninde, ahmallygyna garaşyp ýatan «faşisti» ony öz gününe goýmady. Sanja meňzäp dörän agyry ýuwaş-ýuwaşdan bütün bedene yza bolup ýaýrady. Ol bu gezek «faşistiň» öz yzyndan çyny bilen gelendigine ynandy.

... Kenigsberg, çalam-çaş bolup ýatan maşynlar, tüsseläp ýanyan tanklar, gölerişip ýatan adam jesetleri... göz önüne geldi.

Bu şäheri ol iň soňky gezek şeýle ýagdaýda görüpdü. Onuň teninde göterip yören «faşisti» hem hut şol ýerdäki duşman berkitmeleriniň birinden Moskwanyň ýüregine çenlip atylan oklaryň biridi.

Wraçlar barlag geçirip, Sapar garaýaglynyň teninde «sowuk ýumurtga» bolup ýatan «faşistiň» töwereginde ýara emele gelip ugranyny anykladylar. Operasiýa edip, «faşisti» aýyrmalydygyny oňa aýtdylar.

Birwagtlar wraçlaryň özleri tarapyndan «operasiýa etmek howply» diýlip goýlan ýarany, bu gün operasiýa etmegiň mümkindigine Sapar garaýagly birbada ynanyp bilmedi.

— Oglanlar, ynansaňyz men-ä şu «faşist» bilen halys öwrenişäýipdirin, indem siz ony kesip aýyrsaňyz, meniň bir zadym kem ýaly bolup durmasa-da ýagşydyr?! — diýip, oýunlyga salan bolup, operasiýa edilmegine göwnemedi. Sapar garaýaglynyň özi rugsat berýänçä wraçlar hem ony operasiýa etmäge gyssanmadylar. Ýöne oňa irde-giçde operasiýanyň hökmanydygyny, ýogsam «faşistden» ýazylganlygyny bolmajakdygyny aýtdylar.

Sapar garaýagly her hili oýlara çeňňek taşlap görse-de, wagty bilen ýaz bulutlary ýaly dagynyk pikirini bir ýere jemläp bilmedi.

* * *

Pasyllaryň arasynda tomsa Sapar garaýaglynyň şeýle bir pisindi oturyp barmazdy. Her gün howur dünýäni dolduryp endiräp ugranson ot-çöpler reňkini öçürip süllermek bilen, gününe kaýyl bolmak bilen bolardy. Töwerekde howa azalyp, dem almak kynlaşardy. Mahal-mahal Sapar garaýagly penjireden töwerekde sary deňiz bolup oturan tomsa seredip käýinerdi. Tomsuň dünýäni öz gazanynda, çydap bolmajak derejede gaýnatjakdygy barada oýlanardy.

Gün guşluk galyberende, obada ýaşaýan gyzy çagalary bilen ony soramaga geldi. Sapar garaýagly gyzynyň bişirip getiren towuk çorbasyny, gök-agyny ýer-jay edensoň, özi olaryň ýanyna daşaryk çykdy, tuduň kölegesinde oturyp agtyklary bilen degişdi, gepledip, olaryň täsin çaga diline guwandý.

Agtyklarydyr gyzyny ugradanson, Sapar garaýagly ýene-de palatasyna dolanyp geldi. Bosagadan ätlän wagty ýene-de keselhananyň süňňüne ornan дәри-derman ysy haplap burnuna urdy. Gyzynyň täzeje bişirip gelen naharynyň tagamlydygyny, umumanam öz gyzlarynyň, ejeleri ýaly tagamy süýji bişirýändigini ýatlady. Şeýle-de bolsa ol ilki krowadyna geçip,

biraz dem-dynç alayanyňy kem görmedi. Ýöne onuň soňra ýene-de wagty bilen ýagyrynysyny ýerden göteresi gelmedi.

Sekunt sanap öwjeýän gyzgyn howur ýene-de daş-töweregi ot goýberlen tamdyra öwürdi. Gezmeläp dynç alýan syrkawlary kowalap palatalara saldy. Daşarda diňe iki-üç günde köriçegesi operasiýa edilen ýaş gelin bilen her gün ony görmäge gelyän ýigit galdy. Olar ýanaşyk oturyp, pyşyrydaşyp diýen ýaly gürleşýärdiler, haýsydyr bir hezilligi ýatlaşyp ýylgyrjaklaşýardylar. Ol ýigit ilki iki-üç günde özüniň motosikledini dyzandyryp ala-güpürdi bolup gelipdi. Keselhananyň haýatynyň ýykylan yerinden giren borly. Ýogsam keselhana ýörite hyzmat edip yören öz ulaglaryndan başga ulagy howla goýbermeýärdiler.

Motoryň sesini eşidip daşaryk çykan doktorlar onuň gel-niň saglygyny sorap beren soragyna hem jogap bermän, eger aýdylany etmese, ýaňyja operasiýa edilen gel-ni hem önüne salyp kowup goýberjekdigini aýtdylar, ony yzyna ugratdylar. Ol şonda ýeňsesini gaşapdy-da, sesini çykarman «bozdumanyny» keselhanadan saýlanýança gapdaly bilen idip äkidipdi. Sapar garaýagly bulary synlap guwanyp ýatyşyna irkildi.

Ony orkestriň sesi oýardy. Bä, bu nä gopgunka diýip, böwrüni diňledi. Ýöne penjiräniň önüne baranyňa welin, soň öküdi. Keselhananyň gapdaly bilen geçýän köçeden adamlar bir bendäni soňky ýoluna alyp barýardylar. Dünyä bilen hoşlaşan adam harby işgär bolmaga çemeli. Sapar garaýaglynyň gözüne ilen gölegçileriň köpüsi harby geýimdäki adamlardy.

Ol penjiräniň önünden bada-bat sowulsa-da, soň wagty bilen özüne gelip bilmedi. Uruş mahaly, söweşden soň wepat bolan ýoldaşlaryny jaýlaýyşlary göz önüne gelip, bokurdagy doldy. Şundan soň mahal-mahal penjireden görüňän gonamçylyga seredenini onuň özi-de duýmady.

Ertir doktor Sapar garaýaglynyň halyndan habar almaga gelen wagty onuň bir nokada seredip derçigip ýatanyny gördi. Gabaklar ýellenipdi, gany gaçan ýüzi ak esgi bolup agarypdy.

— Ýaşuly, gurşun heläk edýärmi?

— Ýok, inim. ýöne meni günbatar ganatdaky jaýlaryň birine geçireweri!?

— Bolýar, geçiräýeris, ýaşuly...

Doktor ýigit biraz böwrüni diňläp duransoň gezmelän bolup, penjiräniň önüne geldi. Onuň sereden ýerinde süňni sökülen gadymy şäheri ýatladýan gonamçylyk at gaýtarym meýdana çenli ýazylyp göz-gülban bolup, çaşyp ýatyrdy.

* * *

Sapar garaýagly daňdanlar jaňjagazyň sesini eşidip, aljyraňňy oýandy. Oýalygynda hem bir gezek täsirli jýňňyrdyny eşitmek isläp, gözi bilen palatanyň içinden jaňjagazy gözledi. Onuň soranjaň nazary, birnäçe gezek alagaraňky palatany aýlanyp çykansoň, gelip gapdaldaky krowatda eglendi. Ol ýerde bir adam ak örtügiň aşagynda akja depe bolup uklap ýatyrdy. Sapar garaýagly bu adam bilen düýn tanşypdy. Ol ýagyrynysy giň, çiginlek adamdy. Gülen wagty gany urup, saryýagyz ýüzi gyzaryp ýanýardy. Ýakynda ýekegapan awlamaga barýan wagty münüp barýan motosikletinden ýykylyp, betbagtlyga uçrapdy. Wraçlar iki gezek operasiýa edip, onuň çep aýagynyň dyzyndan aşagyny aýrypdylar.

Sapar garaýaglyny ilki onuň özi tanady, hem birwagtlar serhetde komandirlik eden ýyllary ondan çizel sorap äkiden-digini, serhedi çizellänini ýatlady. Sapar garaýagly welin «Stepan» diýip adyny aýdansoň hem ön bu adamy bir ýerde görenini ýadyna salyp bilmedi. Ýöne düýn gün batmazynyň önüsyraşynda bu rus adamsy bilen bolan waka onuň yüregine leňner berdi. Oturyp-oturyp sakgaldaşynyň halyna gynandy.

Şonda ol baýýrlaryň arkasyna batmaga baryan güne seredip otyrды. Onuň, bolup oturyşy gomlaryň arasynda ýoldaşlaryny galdyryp, bir gudrat bilen kenara çykan, indem ýene-de kimdir biriniň gara bermegine garaşyp dünýäni unudyp deňze seredip oturan adama meňzeýärdi. Onuň baýýrlardan aşaklygyna gyzyl pökgi bolup tigirlenip batmaga baryan günden gözüni aýrasy gelenokdy. Pyşyrdadyardy:

— Indi men şeýdip, Günüm, senden aýrylmaly bolaydymmykam, seni, baýýrlary, Marusýanyň guburyny — otuz ýedi ýyllyk ýatlamalarymy — ähli zadymy galdyryp, gidibermeli bormykam...

Donesk şäherinde ýaşayan oglunyň gelip, ýakyn günlerde özüni bu ýerden göçürüp äkitjekdigi barada, bir özüne, onada aýaksyz halyna indi bu ýerde ýaşamagyň kyn boljakdygy barada ol şu wakanyň önüsrasy Sapar garaýagla gürrüň beripdi.

Ol birnäçe minut öz derdini unudyp, burçda diwara gysmyljyrap, eýesiniň ukudan oýanaryna garaşyp, söýenişip duran pişeklere seredip ýatdy.

...Jaňjagazyň nirede jyndyrdandygy hakydasyna gelen wagty Sapar garaýagly begendi. Bu sesi oňa düýnki günuzyn başynda gonup-göçen ýatlamalar getiren bolmaly... Şol gezek Sapar garaýagly Smolenskiniň eteginde agyr ýaralanypdy. Ol günler biziň goşunymyz bu şäheri gaýdyp almagyň aladasy bilen ýaşady. Tyldan bu ýere täze-täze goşun bölümleri getirilýärdi. Sapar garaýagly hem bu ýere Orta Aziýadan getirilen şol goşun bölümleriniň biri bilen gelipdi.

... Ol gözüni açan mahaly özüniňem birtopar agaçlaryň arasynda ýatanyny, daş-töwereginde onlarça top okundan boşan leşenleriň togalanyşyp garalyp ýatanyny gördi.

Sapar garaýaglynyň ýarasyndan syrygyp akan gan joýalanyp, iki-üç garyş ýere çenli ýazylyp-ýaýrap akypdy. Ol jan edip başyny göterse-de, öz isleýşi ýaly süýşenekläp, suw

gözlegine çykмага rowgaty çatmaýardy. Suw, häzir onuň ýüregine düşen elýetmez arzuwydy. Ähli oý-pikiri agzyny suwa basyp bir ganyp içmekdi. Ýöne barybir aňyrsy birnäçe minutdan ýarasynyň yzasy ýene-de onuň suw baradaky pikirinden rüstem gelyärdi. Biraz gozganany üçin bolsa gerek, ýarasynda ýiti yza döräp, ýene-de ony aldym-berdime salyp ugrayardy. Ol dişini gysyp, urnup ýatyşyna inleýärdi, elleri bilen ýeri penjeläp, haýsydyr bir zatdan ýapyşýan ýaly hereket edýärdi...

Bir gezek ýagyş ýagyp Sapar garaýaglyny özüne getirdi. Onuň tebsiräp jaýrylyşan gury dodaklaryny ýumşatdy.

Ilki, jaň sesini eşiden mahaly ol gulaklaryna ynanmady. Bu, özüniň haýyny alan ýarasnyň turuzýan oýny bolsa gerek diýip oýlandy.

Ýöne gulaklary ony aldamandy. Ol başyny göteren mahaly boýny jaňlyja ala geçiniň yzyna iki sany owlagyny tirkäp gapdaldan geçýän ýodajyk bilen geçip barýanyny gördi. Begenjini sesine goşup, gygyryp, kimdir birine özüniň bu ýerde ýatandygyny mälim etdi.

Geçi ürküp, ýoldan hol beýläk bökdü. sonam tasap yzyňa gözlemän gaçmak bilen boldy. Onuň boýnundaky jaňjagaz bolsa şeýle bir jyňňyrdamak jyňňyrdady welin, hiý goýaý.

Sapar garaýaglynyň ýarasý ýene-de erbet sanjyp, onuň erkini elinden aldy. Gygyran mahaly ýokary göterilen kellesi gülçüldäp ýere düşdi. Ol birnäçe minutdan soň öz ýatan ýerine bir garryja aýalyň ylgaşlap gelenini hem görmedi. Bu garryja aýal barada oňa özüni gospitala alyp gaýdan med-sestra gyz ýolda arabanyň üstünde gürrüň beripdi.

Sapar garaýagly jaňjagazyň sesiniň hemişelik öz ýadynda höwürtgä edinip galanyňa begendi. Durmuşda şeýle bir minutlar bolýar, şonda adam kyndan-kyn işleri-de etmäge ukyply bolýar. Munuň hut şeýle bolmagy üçin bolsa ýürek nämedir bir zadyň özüne gozgalaň salmagyna mätäç bolýar. Jaňjaga-

zyň sesi Sapar garaýaglyny ata çykan ýaly etdi. Ol depes-indäki giňiş asmany, çagalaryny görjekdigine, ýene-de baryp öýüniň guldasyly gapysyny açjakdygyna ynandy.

... Operasiýa edilýän stolda arkan düşüp, petige seredip ýatyrka hem jaňjagazyň şadyýan sesi onuň gulagyndan gitmedi. Häli-şindi jyňňyrdap, Sapar garaýaglynyň süňňüne gurbat bolup goşulmagyny dowam etdirdi.

Jyňnyr... Jyňnyr... Jyňnyr...

KÖL ÝAKASYNDAKY OBA

Aleksandr Bragine

Biz tirkeşip on-on bäş öýli kiçijik obajyga gelip giren wagtymyz gün ýaňy ilerik agyp ugrapdy. Sowujak şemal öwsüp ýaňy boýugyp ugran otlaryň ýüzüni daraklap geçýärdi.

Moskwada häzir agaçlar ýaprak ýazmaga ýetişen hem bolsa ondan yüzlerçe menzil demirgazykda ýerleşen bu obajykda ýazyň gozgalaňy ýaňy başlanypdy. Berýozalaryň ýene-de haýsydyr bir maňa nätanyş bolan agaçlaryň egni henizem gyp ýalaňaçdy. Diňe eteklerde ösüp oturan gyrymsy maýdaja agaçlaryň ýokarsynda solak ýaz ýaglygy ülpüldäp göze ilýärdi.

Menden on-on iki ädim öňden baryan Saşa bir alaňa çykansoň aýak çekdi-de, ol ýerde maňa garaşyp durşuna töweregine garanjaklady:

— Ine, ahyryn obamyza hem yetdik! Ol şeýle diýdi-de, ýazgyn meýdanda guýrugyny bulaýlap, öz keýpine otlap ýören atyň aňrsyndan görüňän obajyga elini salgap goýberdi. Ilkinji öýüň önünde bir aýal ýuwup, egnine atyp gelen geýimlerini serişdirip ýördi. Ol bizi görüp, şemalyň birden köýnegini ýokary göterip özüni uýada goýmazlygy üçin tä, biz duşundan geçýänçäk geriljiräp kir sermesini goýdy. Biziň bilen saglyk-amanlyk soraşdy hem-de bizden ýaňky duşundan geçip gaýdan obamyzyň magazininiň işleýänini-işlemeyänini sorady.

Kursdaşym Saşa meni bu çolaja obajyga öňräk bir gezekde alyp gaýtmakçy bolupdy. Bu obada onuň garryja mamasy ýaşaýardy. Ýöne, ol sebäp boldy — bu sebäp boldy, tä maýyň ahyrlaryna çenli biziň gurramyz duşmandy.

Biraz üşänim üçin bolsa gerek, men obanyň gyrasyndan girip ugran wagtymyz, häzir öýe gireris, ot ýakynyp ýylynarys, soňundanam birsellem gyşaryp, aýaklaryň demini bereris diýip oýlanypdym. Häzir Saşanyň mamasynyň bu ýerde ýokdugyny, onuň indi birnäçe aýdan bäri Çerepowes şäherinde gyzynyň öýünde ýaşaýandygyny, şindi Moskwadan gaýtmankak eşidipdim.

Jaýa girsegem, biziň ot ýakynyp çay gaýnadynyp içmek maksadymyz birbada başa barmady. Ot ýakmazdan öň biz pejiň tüsseçykaryna taýak sokup, şol ýerde öý edinen gargalary kowmaly bolduk.

Jaýyň gapysy jygyldap, ses edip açylan mahaly men ýaňy uka gidipdim. Gapynyň önünde egni akja plaşly başalty ýaşlaryndaky gyzjagaz peýda boldy. Ol nämedir bir zada tolgunypdyr, onuň mähirli çaga gözleri begençli uçganaklaýardy.

— Hemişelik geldiňizmi, indi hiç-hiç gitjek dälmi? Nina daýza ertirki «Raketada» gelyärmi? .

Gyzjagaz gele-gelmäne sorag yzyndan sorag berip, soňam sowallarynyň jogabyňy eşitmäge gyssandy. Ol bu zatlary soraşdyransoň, gelşi ýaly ylgap ýene-de yzyna giderli görüldi.

Soň ol bize şu gün goňşy oba ylgap gidip gelendigini, daýylarynyň irden balyga gidendigini, özüniň hem mamasy bilen derýa çeňnek atyp dört sany «karas» balygyny tutandygyny gürrüň berdi.

Haçanda Saşa pejiň tüsseçykaryndan kowlan gargalary ýatlan mahaly, gyzjagaz hem bir gargaly gürrüň tapyp, bizi ýylgyrmaga mejbur etdi. Ol özüniň köne küdäniň ýanyndan garga ýumurtgasyny tapandygyny, onam getirip pejiň üstünde

goýandygyny, ondanam garga çagajygynyň çykandygyny çaga dili bilen jedirdäp gurrûn berdi.

— Soň ony nätdiň?

Saşa özüniň kim bilen gürleşip oturanyny hem ýadyna salman ynanmazçylyk etdi.

Şeýle-de bolsa, bu sorag gyzjagazy aljyratmady.

— Men ony ýola çykaryp goýdum, gargalar geldiler-de, tanap onuň ganatlaryndan dişläp, özleri bilen uçuryp äkitdiler.

Soňundanam «hana, şeýläk» diýýän manyda ýokarsyna bir ýerlerik seretdi.

Gyzjagaz bize ýene-de ejesiniň hem indi ýakyn günlerde bu ýere geljekdigini, ony özi bilen Leningrada äkidip, mekdebe berjekdigini begenip gurrûn berdi.

Ol gidensoň Saşa Lýudajygyň bu obada özünden başga deň-duşunyň ýokdugyny, onuň bu ýerde diýseň ýekesireýändigini, geçen, tomus bolsa öz gelni Nina bilen jora bolup, tirkeşendigini gurrûn berdi.

Lýudajyk giden mahaly: «Men ýene-de gelerin» diýen hem bolsa, bu gün ol gaýdyp gara bermedi.

* * *

Lýudajygyň mamasy ak saç, dişleri gemrik-gemrik aýaldy. Ol her gün ir bilen biziň ýaşaýan jaýymyzyň arkasyndan geçýän ýol bilen gidip goňşy obadan, haýsydyr bir Kuzminiçnalardan süýt alyp gelerdi.

Ýolda tanyşlarynyň biri düşüp, ondan niräk barýanyny soraysa boldugydy, onuň ody ölçerilerdi. Häzir özüniň aýagyny süýräp, ýaramaz janyny ýarydyp, iki owurt süýt üçin bir obadan başga bir oba gatnamagyna, ýakyn da süýtli sygryny satan bir obadaşynyň günäkärdigini aýdardy.

Oňa goňşular bolubam sygryny satmazlygy maslahat berendiklerini, onuň bolsa sygryny satyp, öz işleýşi ýaly edendigini, şol sygyr obalarynda barkan blin bişirip,

gaýmaga batyryp iýmegiň lezzetli bolandygyny birin-birin ýatlardy.

Gelen günimiziň ertesi ol bizi balyk çorbasyna çagyrdy. Onuň daşyndanam ýene gowrulan balyk hem hödür etdi.

Bulgurlara guýlan içgi bir gezek göterilensoň öýüň atasy, mis kelle goja gürrüni gyzyşdyrdy.

Ol uruş mahaly özüniň, bir söý bilen bombalanan çakyr zawodyna gabat gelşini, şol ýerden bir boça çakyrý öz süryän maşynyna atyp, ýoldaşlarynyň arasyna getirendiklerini, aýazly howada ol şerabyň oglanlara hezil berendigini gürrüň berdi.

Häzir biziň garşymyzda özümüz ýaly iki degenek bolşup Lýudajygyň daýylary otyrды. Olaryň birisi domma Petkady. Ikinjisi bolsa bir toýda kellesininden pyçaklanan, bir eli bilen bir aýagy ýarym şel bolup galan äýnekli Andreýdi.

Lýudajyk elini eňegine diräp, edilyän gürrüňleri dykgat bilen diňläp otyr. Ol şu oturşyna oturyberen bolsa, belki oňa hiç kim üns bermese-de bermezdi.

— Baba, onsoň saňa medal berdilermi?

Ol sorag berip özüniň henizem bu ýerde oturandygyny mälim etdi.

Şundan soň mamasy oňa pejiň bir ädim beýlesinde ýatan pişigi görkezip, ony ugratmak bilen boldy:

— Hana, pişigiň bolup ýatyşyna seret! Erte ýene gowy gün bolar, günem çykar, häzir bolsa gitdejik ýat!

— Bu daýylaram bizde ýatýarlarmy?

Lýuda sorag berip nazaryny biziň ýüzümüzde gezdirdi.

— Özi galam ýaly welin, ähli zat bilen işi bar — diýip, mamasy ony önüne salyp diýen ýaly goňşy otaga geçirdi.

Uly adamlar bolsa şu günki ýaly şemallyja gün bolanlygynynda, çeňneklije balyk tutmagyň amatly bolýandygy hakynyda gürrüň edişip ugrapdylar. Andreý tolkun bildirgiçleri biraz çörneşiklige düşürse-de, onuň badyna çeňnege ötürilen

aldawajyň iki ýana hallan atyp, ötegçi balyklara gowy görünyändigini barada beletlik bilen gürrüň berýärdi.

Men her gezek töweregime gözümi gezdiren mahalym garşymdaky stoluň üstünde arkasyny pejiň diwaryna berip oturan bulaşyk saçlyja gyzjagazy görýärdim. Her gezegem ol Lýudajygy meniň ýadyma düşürerdi.

Petýa birsalym düniderilip geplemän oturansoň, zöwwe ýerinden turdy-da, başga bir otaga geçdi. Soň ol gaýdyp gelmedi.

Özüniň bir kohozda agronom bolup işläň günlerini ýatlan mahaly Andreý has-da gyzdy.

Ol bir gezek kolhoz üçin raýon merkezine iki sany eýer almak üçin gidenini, eýer alynjak puly hem arabakeş bilen içenlerini ýatlady. «Hut şuna gelyänçem ikimizem içipdiris» diýip, barmaklarynyň birini bokurdagyna süýkäp görkezdi.

Soňundanam başlykdan utanyp, birnäçe gün onuň gözüne görnüp bilmänini, bir gün başlygyň özüni gözläp tapanyny, onuň «Sen kän içýäň» diýip, ilki käýänini, soňam galanja pula arak getirdip, özi bilen bir brigadir aýalyň üçeginde içişendigini, brigadir aýalyň bolsa özlerine süýji blin taýynlap berendigini gürrüň berdi.

Lýudalaryň öýünden çykan mahalym daşardaky sowujak şemal inimi tikenekletdi. Çep tarapdan ötegçi gäminiň ýoňtar sesi eşidildi. Men birnäçe minutlap özümi haýsydyr bir äpet gämide, niräkdir bir ýere ýüzüp baryan ýaly duýdum.

* * *

Biz derýada biraz gezelenç etmek meýlimiziň bardygyny aýdyp, gaýygyny soran mahalymyz Andreý muňa garşy bolup durmady, gaýtam «Gezmäge geldinizmi, gezmeli-dä» diýip, kenarda daňylgy duran gaýygyna seredip, biziň pikirimizi özüçe goldady.

Saşa kürek başyna geçdi, men gaýygyň burnunda ýerleşdim. Lýuda bolsa mamasynyň sargap goýberşi ýaly

ortaky oturgyçda oturyşyna elleri bilen oturgyjyny tutup, töweregini synlaýardy. Birde asmandaky güne, birde suwuň ýüzündäki lowurdaýan güne seredip, gözlerini ýumjukladýardy.

Haçanda üsti ýolagçyly «Raketa» biziň duşumyzdan dazy-lap geçip giden mahaly, Lýuda mamasynyň sargydyňy ýa-dyndan çykardy. Ol ornundan turdy-da, üşerilin raketany synlady. Onuň raketada barýan adamlaryň arasyndan kimdir birini göresi geldi.

«Raketa» iki tarapyna tolkun ýaýradyp biziň duşumyzdan geçdi-de, daşlaşyp gitdi. «Raketa» gözden ýitensoň ol ejesiniň Leningraddan şunuň ýaly ýyndam «Raketa» bilen gelip, özüni hem äkitjegini, ol ýerde bolsa özüniň mekdebe gatna-jakdygyny, önem bize birnäçe gezek gürrüň berenini unudyp, ýene-de bir gezek ýatlady. Soňam:

— Leningrad daşmy, Moskwa? — diýip, biziň ýüzümize seretdi.

— Leningrad ýakyn bolsa gerek! — diýip, men öz jogabym Lýudajygyň göwnünden turar diýen net bilen ilki dillendim.

— Menem şeýle pikir edýärdim.

Biz mahal-mahal ornumyzy çalşyp, gaýygy gezekleşip sürdük. Ýöne, nämüçindir, gaýygy men süren wagtym daş-töwerege küreklerden suw syçyraýardy, gaýyk birhili çay-kanybrak ýüzyärdi. Men muny özümiň öwrenjeligimden gördüm. Hem-de gaýyk sürmegiňem kinolardaky ýaly ap-aňsat zat dældigini öz ýanymdan boýun aldym.

Günortan naharymyzy biz gaýygyň üstünde edindik. Emma nämüçindir, Lýudajyk biz bilen naharlanmakdan çürt-kesik boýun gaçyrdy. Ol «Iýesim gelenok, men dok... » diýip, birnäçe gezek ýüzüni başga tarapa sowansoň ahyr-soňy dogrusyn-dan geldi.

— Mamam söger-ä.

— Ol nireden bilsin, biz oña seň özümüz bilen naharlananyňy gürrüňem bermeris.

— Ýok, bilyär.

— Nädip?

Saşa geňirgenip onuň ýüzüne seretdi.

— Mamam bilgiç, ol hol gün Serafima mamalardan tort iýenimi hem bildi. Men öýe bararyn. Hiç zat iýesim gelmez, o-da biler.

— Sen öýde hem iý! — diýip, Saşa oña seredip ýylgyrdy.

— Onda garnym goçalyar-da.

Lýudajyk çagalygyny edip, köýnegini göterip garnyny görkezdi.

Biz onuň iýmese goçak gyz bolmajagyny, goçalmasa bolsa onuň Leningradda okuwa kabul edilmejegini aýdyp ynandyranymyzdan soň, ol biziň bilen nahar edindi.

Yzymyza gaýdyp gelyärkäk, sag kenarda duran tanyş aýala gözüm düşdi, men ony Saşa hem görkezdim.

— Belki, goňşymyzam özümüz bilen äkideris?!

— Kim ol goňşy?

Saşa meniň ümläp tarapyma seretdi. Ol gelen günümüz bize ilki duşan kir serip duran aýaldy.

Ýöne ol, nämüçindir, biziň ýolumyzdan sowlup, özüne tarap yzyna ýüzüp ugranymyzy gördi-de, hol beýlede oturan ýeke jaýa tarap öwrülip, yöräp ugrady. Biz birbada hiç zada düşünmedik:

— Tonýa, eşidyäňmi, yör, biziň bilen gitseň! Tonýa Saşanyň sesini tanap aýak çekdi-de, gaňrylybrak bize tarap seretdi. Şeýle-de bolsa, ol gaýykda oturanlary birin-birin synlaýança ses bermedi.

Gaýyk ilerki kenara — allowarradan sähelçe görünyän oba tarap ýüzüp ugran mahaly, Tonýa bizden gaçmagynyň sebäbini düşündirdi. Gaýyk Andreýiňki bolansoň, ol bizi Andreýdir öýdüpdir.

Ol Andrey bilen aýal bolup bir gaýykda ýüzmegiň mümkin dældigini aýtdy. Bir ýola onuň özünü ogşajak bolup, gaýygy dünenderenini aýdyp güldi.

Biz gaýyk doly adam bolup, kökleri damar-damar bolşup duran agajyň ýanyna gelen wagtymyz, kenarda balykçylaryň has köpelendigini gördük.

Lýudajygyň mamasy, babasy, daýylary Andreydir Petka hem derýa dört ýerden çeňnek guryan ekenler.

* * *

Ir bilen meniň eýläk-beýläk gezmeläp yörenimi gören Andrey ýanyma geldi.

— Student, irki maşklary ýerine ýetiresiň gelyärmi?

Ol sorag berdi-de, boýnuny gyşardybrak seredip durşuna gülümsiredi.

— Näme hyzmat?

— Sen-ä gaýygy sür, menem çeňneklerimi barlaýyn. Gaýyk sürşümiň ýagdaýlydygy ýadyma düşse-de, men onuň bilen razylaşdym. Derýa gurlan gurnama çeňnekleriň uzyn sim-tanap kenardaky töňneden başlanýan ekeni.

Bize her iki ädimden bir çeňnek gabat gelyärdi. Her çeňnekdenem barmak ýaly ululykdaky bir balyjyk asylyp durdy. Bu uly balyklary aldawa salmak üçin gurlan hiledi.

Telim çeňnegi özüne birikdirýän ýogyn sim, kenardan sesýetim daşlaşyp, köne labyra birigip gutarýan ekeni. Biz çeňneklerere düşen balyklary alyp, kenara dolanyp gelen mahalymyz, oba aýak üstündedi. Ähli jaýlaryň diýen ýaly gapysy açylypdy. Meýdana ýaýran towuklar ak nokat bolşup göze ilýärdiler.

Gapysy gyzyly reňk bilen reňklenen agaç jaýyň önündäki oturgyçda oturan iki kempir kellelerini bir-birine degraýjek bolşup, nämedir bir zadyň gürrüňine gyzyşypdylar. Gapdalymla bilen agsaklabrak gelyän Andrey meniň töweregimi synlaýanymy görüp düşnüksiz ýylgyrdy.

— Biz obada gözüň dokunara zenan ýokdur, dos jan. Bularyň hemmesi sübse ýaly süýrenişip ýören kempirlerdir. Gýş golaýlap, howa hem bir sowap ugrasyn, bu garry-gurrularam bu ýerde görmersiň, hemmesi şäherlere siňer. Bu ýerde hol kolhozyň buhgalteri bilen men galaryn...

Ol soňundanam gyşda bu ýeriň lyja sürmäge amatly bolýanyňy, özüniň mahal-mahal buhgalter gelin bilen lyja sürüp gezelenç edýänini, doňan derýanyň üstünde oturyp, balyk tutýanyňy aýtdy.

Men Andreýi işikleriniň önünde galdyryp, pes boýluja alma agaçlarynyň arasyndan gönüläp, indi köpden bäri ertirlik edinmän özüme garaşyp oturan Saşanyň ýanyna ýetmäge gyssandym.

Men Andreýiň yzyna düşüp giden mahalym Saşa dünýäden bihabar ukusyny alyp ýatyrdy...

Ýöne ön ýanymda oýnap oturan Lýudajygy gören mahalym, bu ýerde biraz eglenç etmeli boldum.

Ol babasynyň özi üçin ýörite oňaran agaç tagtynda oturyp, saçlary çaşyk gurjajyga akyl berýärdi.

Öz aýdasy gelen sözlerini birnäçe gezek gaýtalaýardy:

— Men indi tiz Leningrada giderin. Leningrad uzak däl, ol Moskwadan ýakyn. Sen bolsa bu ýerde galmaly borsuň, ýöne aglama, Nataşa! Mamamyň aglak gyzlary gowy görmeyänini sen bilýän-ä. Men gidemsoň mamamyň iň gowy görýän gyzy sen bolarsyň. Sen ula-laňsoň, ejem geler-de, senem «Raketa» bilen Leningrada, öz ýanyna äkider. Senem onsoň meniň bilen mekdebe gatnarsyň. Seniňem köp suratly kitabyň bor, ejem galamam alyp berer. Suratam çekersiň. Tomus gelende kanikul bolar. Kanikul okuwçylara daýylaryna-daýzalaryna, özge ýurtlara gezelenç edip gelmek üçin berilýän uzak rugsatmyş. Onsoň ikimiz hol ýerdäki, derýanyňam aňyrsyndaky, tokaýyňam aňyrsyndaky Türkmenistana gideris. Ol ýer şeýle bir yssymyş, şeýle bir yssymyş.

Sebäbi ol ýeriň günü hemme obalardaky günlerdenem ulumyşyn. Ol ýerde güne gowrulan düýeler, bişen sygyrlar iki ýana ylgaşyp ýörenmişler. Kim aýysa şol bişen düýeleriň etinden azajyk iýse doýaýýamyş. Ynanaý, Nataşa. Hut şeýlemişin. Men muny Saşa daýy bilen gezelenje gelen gara daýydan eşitdim. O-da şol Türkmenistandanmyş.

Men Lýudajygyň gürrüňinden, onuň Garagum hakyndaky menden eşiden gürrüňlerinden özüçe netije çykaranyňy bildim. Ýöne Garagum hakyndaky öňki gürrüňimi gaýtalap, Lýudany öz häzirki ýaşap oturan dünýäsinden äkidesim gelmedi. Ol häzir meniň gürrüňim esasynda dörän täsin Türkmenistanda ýaşap otyrdy.

Men oňa görünmän, jaýyň daşy bilen öwrüm edip gaýtdym.

* * *

Men bu gün hemişeki turşumdan has ir turdum. Belkem, bu gün bu obadaky adamlaryň hemmesinden ir turandyryn. Hemmelerden ir turýan mis kelle goja hem içde-daşda görnenok. Belki, meni ugramazymyzdan öň ýene-de bir gezek bu obajygy synlamak höwesim oýarandyr.

Golaýdaky depäniň üstünde durup sanadym-da, bu obajykda bary-ýogy on alty öýüň oturandygyny anykladym.

Töwerekde torgaýlar jürküldeşýärdiler. Dünýäni sürlen ýerlerde gargalar joňkuldaşyp gohlaşyp ýördüler.

Mahal-mahal serçeleriň hem gatyraw guraksy sesleri eşidilýärdi. Gün çog-gyzyl bolup uzakdan görnen wagty asmanyň gümmezinde birnäçe reňkli halkalar emele geldi.

Halkalaryň ýer tarapkysy tutuksy kül reňkdedi. Ol baryp özüniň yokarsyndaky gyzylymtyl guşaga goşluşyp ýityýärdi. Bu iki reňkden yokardan bolsa gögümtil öwsüp asman gümmeziniň özi başlanýardy.

Gün bir salymdan meniň garşymdaky agajyň şahalarynyň arasyna düşüp, tora atylan pökgä meňzedi.

Bu ýerden ýene-de depesinden taýak çykyp duran ot üşmeklerini, ýalpyldap öwşün atýan köli, birsalym görnen ýaly bolup gözden ýityän äpet gämileri synlasa bolýardy. Tirkeş-tirkeş bolşup barýan balykçy gaýyklary bir süri it goşulan sanýalary ýadyňa salýardy. Kölün aňyrsyndaky tokaý ertir irden äpet haýata menzese, töwerek durlanan-soň berýoza, ýel, dub agaçlary gar-göjele bolşup görünýärdi. Men dolanyp gelen mahalym Saşa içerde gezmeläp ýanymyz bilen ýola aljak goş-golamlarymyzy ýygnaşdyryp ýördi.

Çaý içip otyrkak, düýn bizi öz gaýygy bilen ol kenara, «Raketanyň» gelyän ýerine äkitmegi wada beren mis kelle goja işigi kakdy.

Sagadyna seredip, bizi gyssady. Deryýa ýakyn gelen wagtymyz meniň gözüm Lýuda düşdi. Ol çözülmelik gaýygyň üstünde bize garaşyp otyrdy. Men onuň gelenine begendim. Eger ony görmän gitsem, dogrudanam, gynanjakdym. Ýaňy öýleriniň duşundan geçip gelyärkäk, men Lýudajyga häzir süýjüje uklap ýatandyr — diýip oýlanypdym.

— Sen näme beýle irläpsiň, entejik ýatyp ukyňy alsaň bolmaýarmy!

Saşa Lýuda dözmezlik bilen dillendi.

— Men sizi ugratjak. Men düýn bildim-ä, siz şu gün gidýäňiz. Men düýn ir ýatdym, ine, irdenem turdum.

— Gör, sen nähili akylyja — diýip, Saşa ýüksüz eli bilen onuň egninden gujaklady.

Goja bizi o kenara geçirensoň hem «Raketa» gelip, biz ugrap gidýänçäk gapdalda garaşdy.

Biziň «Raketada» ugranymyzy görensoň o-da Lýudany alyp, ol kenara, biziň yzymyzdan seredip duran obajyga tarap ýüzüp ugrady.

Lýudajyk häzir gaýygyň üstünde dik durdy hem bize ak ýol arzuw edip goluny bulaylaýardy.

Saşa «Raketanyň» gyraky ýaplangyjyna tirseğini goýup, Lýudajygy alyp, özümizden daşlaşyp barýan gaýygyň yzýndan seredip, biraz oýurganyp duranson hasylap uludan hasratly dem aldy. Soňundanam ol maňa hamala öz hasratyny düşündirýäne meňzäp, Leningrada giderin, okuwa gatnaryn... diýip arzuw edip, gylkyldap ýören Lýudajygyň ol ýerde hiç kiminiň ýoklugyny, adamsyndan aýrylan ejesiniň üç-dört ýyllykda ýogalyp, onuň syrdam ýetim galandygyny, barara ýeriniň, batara kölüniň ýoklugyny, şonuň üçinem onuň bu çagasyz, mekdepsiz, doktorsyz ömrüni paýawlap barýan obada özüniň ömrüniň soňky günlerini ýaşayan garry-gurrular bilen ýaşamaga alaşyzydygyny ýatlady...

Ara ýene biraz açylanson Lýudajygy alyp, bizden daşlaşyp barýan gaýyk, haýsydyr bir ýeri gytratlap suwuň üsti bilen ganat ýaýyp göterilip barýan guşa meňzedi.

Ol guşam ümürläp ugran gözyetime goşulyp, ýene bir meýdan öz maýdalyna ganat ýaýyp uçanson asman bilen goşluşyp ýitip gitdi.

WOLOGDA — AŞGABAT, 1975-1978 ý.

ZENAN BAGTY

Aýbölek her gezek adamsy sapara gidende bu pursady başdan geçirýärdi. Ol ýene-de çagalaryny naharlap ýatyransoň, ertir irden okuwa gitjekleriniň geýimlerini alyp, goňşy otaga ütük etmäge geçdi. Haýsy geýimi ütüklese, gylygyhäsiýeti bilen şol çagasy onuň göz önüne geldi.

Çagalarynyň geýimlerini ütükleşdirip bolansoň, ol adamsynyň ýuwulgy geýimlerini ýatlady-da: «Gelip işe gidende gerek bolar...» diýip, olary hem duran yerinden alyp ütükleşdirdi.

Aýbölek halymsyraýan gelinlerden däl, hemişe öz işlerini özi etmäge çalşardy. Ol çagalaryna, adamsyna hyzmat etmekden lezzet almagy başaryan gelinleriň birisidi. Adamsy öýde günleri «Getir, kömekleşeli» diýende hem ol juda bir işi başyndan agdyk bolaýmasa, elinden işini bermezdi.

Aýbölek ütüklik işlerini boldum edensoň ýatmak üçin ilki-aşamdan uklap galan dört ýaşlyja oguljygynyň gapdalyna geçdi.

Düşekde bir gowuja bolup ýatan oglanjygy synlap, höwesine bäs gelip bilmän, onuň çyrşaklyja ýaňagyndan ysgap ogşady. Oglanjyk ýaňagynda bimazalyk duýup, düýrügip gozganjyrady.

Aýböleğiň wagty bilen ukusy tutmady. Her gezek Akmyrat gaýdyp geler uçurlary ol birnäçe günläp only uklap bilmezdi. Häzirem ol hut şol pursady başdan geçirýärdi. Moskwa giden adamsy indi şu gije ýa-da ertiriň bir yerlerinde gara

bermelidi. Gije jemlendiçiçe, töwerek suslanýardy. Ol birsalym Ak-myrat bilen geçiren hoş günlerini ýatlap, onuň boý-syr-atyny göz önüne getirip, melul bolup oýurganyp ýatdy.

Hatda pikirinde onuň eli diplomatly, plaşşyny eliniň egremçesine atyp, samolýotdan düşüp gelşini-de gördi. Ony aeroportdan özüne golaý, gapynyň önüne getirdi.

Ýüregimi elime alýan bolaýmaýyn diýip, öz bolşy hakyn-da oýlanansoň bolsa ol uýalyp, öz-özüne käýindi.

— Ýaş gelin bolsaň käşgä... Şu yüregiň gizlin ýerde bolup, görünmeýänem bir gowy zat, ýogsam men ýalylar tüýs ile masgara bolaýmaly-da...

Garaşmak, garşy almak Aýbölek üçin täzelik däl. Ol ýaş gelin mahaly goş goşanlaryna bir ýyl geçip-geçmänkä, Akmyrat gulluta alnypdy. Gaýyn ene, gaýyn ata, yüwürjileridir baldyzlarynyň arasynda bolup, ol üç ýyl ýola gözläp, adamsyna garaşypdy. Bir ýola ol ýazan hatlarynyň birisinde: «Ol-bi oglanlar rugsada gelyär, sen haçan geljek?» diýip ýazypdy. Akmyrat bolsa oňa: «Men, Aýbölek, il ýaly ýarym-ýalta gulluk edip gidip-gelip ýörjek däl, başladymmy, şu badym bilenem gutaryp barjak» diýip ýarym oýun bilen oňa jogap beripdi.

Aýbölek şol gezek alan hatyny adamsynyň samolýotdan böken mahaly döwlen aýagyny bejerdip, harby gospitalda ýatan yerinden iberenini, soň onuň özi dolanyp geleninde eşidipdi. Harby gullukdan öwrülip gelensoň hem Akmyrat obada Aýbölekli örüde uzak eglenmedi. «Meniň iberen işlerim konkursdan geçipdir...» diýdi-de, Moskwa okamaga gitdi. Şeýlelik bilenem, Aýbölek ýene-de baş ýyllap çulpeje çagajyklaryny gujaklap, ýola gözledi. Atsyz-sorsuz ýaş hudojnik Akmyrat Moskwadan, agza-dile düşüp ugran halypalaryň geljegine uly umyt baglaýan hudojnigi bolup, öwrülip geldi.

Aýbölek garaşdy, bagtyna sarpa goýdy, oňa guwandy. Özi-de hiç babatda hiç kese syr bermän, yüregini açsa, öz

bagtyna kimdir biriniň gözi-dili ýetäýjek ýaly, pikirini ýüreginiň gulunda pynhan saklap begendi.

Adamsynyň öýdäki ussahanasyna geçen mahaly ol ähli zadyň şol bir goýlan ýerinde duranyny gördi. Akmyrat ussahanasyndaky zatlaryň ellenibermegini, geçilip-göçürilip tertibe salnybermegini halamazdy. Muny Aýbölegem, çagalaram gowy bilýärdiler. Bu ýer onuň reňkdir kistleri bilen, çeken we çekjek kartinalarydyr oý-pikirleri bilen ikiçäk galyp oturýan ýeridi.

Aýbölek onuň täze çekýän suratyny ön hem telim gezek gören-de bolsa, ony Akmyradyň oturýan oturgyjynda oturyp, ýene-de bir gezek täzeden synlady. Suratdaky üç gözeli synlansoň, birsellem pikire batdy. Iki çetki gyzlaryň biri üýtgeşik owadandy. Ol ýöne bir adam çagasy däl-de, hakykatdanam, surat ýalydy, beýlekisi bolsa gedemjedi, Aýbölek olary tanamaýardy, tanajak hem bolmaýardy. Ortadaky, boýnuna aslyşyp duran oglanjygy gujaklap oturan gelin onuň özüdi. Özi-de bu suratda ol häzirkisinden has ýaş görünýärdi, çalaryp ugran saçlar suratda şar garady. «Onuň özi meni şeýle görýändir-dä» diýip, suraty synlamagy dowam etdirip oturyşyna oýlandy. Bu hasap hakynda pikir eden wagtynda, adamsynyň özüni şu duruşda görýänligine begendi. Suratda üç gelniň arkasynda äpet tanyş tut saýa salyp selenläp otyr. Bu tudy Aýbölek ilki gelin bolup Akmyratlara düşen gijesiniň ertiri penjireden görüpdü. Onuň Akmyrat bilen ýeke galan otagynyň bir penjiresi şol tut tarapa açylýan ekeni.

— Muny kakamyň dogany Aganazar akgam ekipdir, uruşdan ön ol muny ine şeýdip, serhetçiler zastawasyndaky dost komandiriniň birinden alyp, aýasynda göterip telipdir — diýip, Aýbölege aýasynyň birisini görkezipdi. Şonda bu tuduň aýratyn tutdugy, onuň ýok esgerden yadygärlik hökmünde bu öýde eý görülyändigini Aýbölege öz-özünden belli bolupdy... Aýbölek öwrülüp ikilenç düşegine geçen wagty,

gije ýarymdan agypdy. Oguljygynyň myslap ýatysyna gözi düşüp, ýene-de onuň ýaňagyndan ogşasy geldi, yöne oglanjygyn halaman düýrükjegini, ynjalygynyň gaçjagyny ýatlap, öz höwesine basalyk etdi. Ol Akmyradyň bu gün gelmese erte, daş gitse, birigün gara berjegini ýatlap, ýüregine giňlik berip, gündiz kiri köp ýuwan elleriniň syrkyrap agyrýanyny syzyp, bir salymdan uka gitdi. Gije indi bir wagtdan bäri biri gapdalda durup, Aýbölegi synlaýardy. Ol haýsy otaga geçse, o-da gelip, şol otagyň penjiresiniň önüni eýeleýärdi. Hemme ýerde-de gije şol bir çagalary, adamsy bilen bagly ähli zatlary aýratyn zenan mähri bilen synlap ýören, söwer ýarynyň didaryny küýseyän, göz dikip ýola seredyän maşgalany görýärdi. Hemişe gowyny görende oňa gözi gidişi ýaly, gijäniň bu pursada hem ýene-de gözi gitdi. Ähli çyralar sönenden soň hem synyny süýräp ýören garaňky gije öz gören pursadyny ýene bir sapar görmek üçin, jaýlaryň töwereginde galdy.

ILKINJI GAR

Mergen ir ertir oýanyp, penjiräniň önüne baran mahaly duýdansyz ýagan garyň töweregi ak reňk edip oturanyny gördi. Öýüň sag tarapyndaky hatara oturan, her tomus düşek atylyp kölegesinde oturylýan üç düýp tuduň üstünde üç-dört sany garga ardynjyraşyp otyr. Öwrülip mal ýatagyna sereden wagty, Mergen ol ýerde hemişe özünden öň turýan kakasynyň mal-garaň önüne ot atyşdyryp, indem sygyr sagyp oturan ejesiniň biraz beýle ýanynda çarşaga söýenip, «mahorka» tüsseläp duranyny gördi.

Şol arada, aňsamky — uzakly gijesi bilen hyýalynda göç edip gezen, janyna ýazgynlyk bermedik Aýperili pikirler ýene-de onuň ýadyna düşdi... Inçesagt, ýaşyl kepderi köýnekli gyz peýda bolup, onuň gözüniň önünde gezmeledi. Häzir onuň ýüzi düýnki mekdepdäkisi ýaly gaharly hem kineli dälidi. Gaýta şadyýandy. Ala gözler mähirli balkyldaýardy. Soňra Aýperi klubuň ýeňsesindäki gytyjak ösen agaçlaryň arasyndan çykyp, ulugyzlara mahsus ýöriş bilen sallanyp ýöräp, mekdebe golaýlaşdy. Jaýa girip baryarka bolsa aýak çekdi. Mergeniň ýüzüne täsirli seretdi. «Diliňi ýuwutmadyk bolsaň, diý, oglan bir zat!» diýen manyda gyjytly gülümsiredi. «Her niçikde bolsa, Aýperi gowy gyz» diýip, Mergen birsalym hyýalyndaky gyzy synlap duransoň, düýnki «Hara-satdan» soň hem ol baradaky pikiriniň üýtgemändigini öz önünde boýun aldy. Aýperini gowy görüp -ýüreginde özge

gyzlardan ony ilerläp ugraly bäri bu ýagdaý onuň gözüniň önünde häli-şindi gaýtalanardy.

Düýn arakesme mahaly Mergen Aýperiniň klasda bir özüniň depderine dümtünip oturan wagtyna gabat geldi. Bu pursat onuň köpden bäri çemesine getirip bilmän ýören pursadydy. Mergeniň häzir gabadyna gelen bu amatly çolalykdan şýdalanasy geldi. Ol biraz ýaýdanç bilen gyzyň golaýyna bardy.

— Aýperi — diýip, onuň adyny tutdy.

— Näme? — Gyz edip oturan işinden başyny götermän onuň habaryny aldy.

— Aýperi, sen bilýäňmi?

— Nämäni bilmelişim?

Aýperi başyny göteren çagy gapdalynda klasdaşy Mergeniň derçigip, dert-azar bolup duranyny gördi.

— Gelşiklem bolsa, gelşiksiz hasap etseňem, ony özün bil, yöne men seni gowy görýän...

Şu arada garaşylmadyk bir ýagdaý yüze çykdy. Aňk-taňk bolup Mergeniň sözünü dinlän gyz birden näderini bilmedi-de, yüzüni asyp gaharlandy.

— Häzir öýe bir baraýyn. Onsoň kakam seniň gowy görýäniňi gözüne görkezer! — diýip, yüzüni partasynyň üstüne egdi.

Mergen aljyrady. «Klas bilse gör, nähili masgaraçylyk» diýen pikir kellesine geldi. Şu minutda onuň daşary çykyp, yňan tarapyna ylgap gidesi geldi. Ýöne gaçara-da pursat bolmady, gapa yönelenem şoldy welin, daşardan klasa girmäge çagyryňan janyň sesi eşidildi. Başa gelenini göräýmekden başga alaç galmady.

— Aýperi, saňa näme bolýar? — Klas jurnalyndan başyny göteren mugallym aşak bakyp, perişan bolup oturan Aýperiniň halyny sorady.

Aýperi başyny göterip ýuwardy. Mergene häzir ol geplese, bolan ähli zady şol bolşuna aýdysdyraýjak, deň-duşlaň arasynda özüni utanja goýaýjak ýaly bolup duýuldy.

— Aý, dişim agyryýar — diýip, Aýperi gümürtiksi hy-myrdady.

— Onda git-de, dogtora görün!

— Indi ganymat, okuwdan soň bararyn.

Bu gürründen soňam, aýby açylar öýdüp, ruhdan düşen Mergen wagty bilen özüni ele alyp bilmedi.

Atdan ýykylan ýaly esli salym özüni oňaýsyz duýdy. Hatarlaryň arasynda aýlanyp, özüniň tagta ýazan mysallarynyň işlenilişini barlap ýören mugallym Mergeniň bireýýäm işlenmeli meseläni hem işlemän, itinip oturşyny görüp nägile boldy.

— Dänäýew, sen häzir özüniň nirede oturanyňy bilýärmiň?

— Hawa, bilýän.

— Bilýän bolsaň, saňa rugsat, bar bilýän ýerine git! Sapak wagty başga dünýäde gezip ýören okuwçy maňa gerek däl!

Mergen özüniň sapakdan kowulmagyna yüzüni asyp, il yüzüne gaty gören ýaly hem bolsa, öz ýanyndan welin, ol muňa begendi.

Klasdan çykansoň, ol umumy korpusyň töwereginden ötse, direktora ýa-da beýleki mugallymlaryň birden birine duşup özüne: «Näme sapak mahaly entäp ýörsün?» diýiljegini ýatlap, mekdep haýatynyň ýykylan yerinden geçdi. Haýatyň bu ýerine mekdep ýolbaşçylary her ýyl telim gezek kerpiç ördürýärdiler. Ýöne sanlyja günden ýeňseki köçeden gatnaýan çagalar ony ýene-de öňki ötük hetdine getirýärdiler.

Mergen ýabyň boýunda bolan wakany arkaýynlykda ýatlap, pähiminde saldarlap aýlanyp yörkä, suwy ýatyrylan ýabyň içinde bir topar ýata suwuň balygyny tutup ýören oglanjyklara gabat geldi:

— Eý, näme palçyga bulaşyp ýörsüňiz? — diýip, ol garabaşlaryna gaý bolşup ýören oglanjyklara habar gatdy.

— Balyk tutýas. — Oglanjyklaryň arasyndan biri oňa bada-bat jogap berdi. Beýleki biri bolsa «Ine, bulary gör!» diýýän manyda, guwanç bilen elindäki çöpe düzen balyklaryny depesine göterdi.

— Balyk köpmi?

— Tutup bilseň köp.

— Tutuşsam, menem paý edermisiňiz?

— Bolýar, gel, seniň diýeniň bolsun!

— Üşäňzokmy?

— Balyga bir gyzyssaň, soň üşemersiň. Mergen ilki suwuň gyraragynda durup, özüne golaý gelen balyklardan tutdy. Tötänlikde aýagy suwa gidenden soň bolsa, çyzganyp suwa girip, o-da oglanjyklaryň biri boldy. Mergen üst-başyny gara läbik edip birtopar balyk bilen öýlerine gelen mahaly onuň elleridir aýaklary üşemekden ýaňa gök nil bolup gögeripdi.

* * *

Mergen mekdebe göwünsiz ugrady. Ol öz ýanyndan «Aýperi agşam kakasyna «şol oglan meni öz günüme goýanok» diýip, arz edendir. O-da häzir mekdepde meniň bilen gürleşmek üçin mugallym bilen gelerime garaşyp oturandyr. Klasa girip-girmänkäm, kimdir biri: «Dänäýew, sen mugallymlaryň otagyna barmaly» diýer, ol ýerde bolsa utanyp gyzarmaly bolar...» diýip, pikir etdi.

Ol mekdebiň howlusyna gelip giren wagty, oglan-gyzlar üýşüşip, garly meýdanda uly gowur bolşup, gar zyňşyp oýnaýardylar. Bir-birleriniň atlaryny tutuşyp gykylyklaşýardylar. Şatlyk dik asmana göterilýärdi.

Aňyrdan keypsiz ýöräp gelyän Mergen girelgä golaýlaşan mahaly, galdalda gar zyňşýanlaryň biriniň tokgalap zyňan gary gelip, patlap onuň arkasynda pytrady. Ol çytylyp kib-tiniň üstünden yzyna sereden mahaly, boýdaşlary bilen goşluşyp gar zyňşyp duran Aýperiniň ýylgyryp, hiç zatdan habarsyz bolaňdan, bolup aňyrsyna öwrülenini gördi...

ÇÖL BALLADASY

Golaýlaşyp gelyän ýat at toýnagynyň güpürdisini baýyrlaryň süňni hemmelerden öň syzdy.

Bu güpürdi ilki öz topary bilen otlap yören Çabdara ýeriň aşagyndan bir ýerlerden gelyän ýaly bolup eşidildi. Baýyrlary arkasyna alyp oturan çöl duýlar-duýulmaz gozganan ýaly boldy. Öz sürüsini gapdallap, otlap yören Çabdary güpürdini eşiden mahaly işdäsini kemdi-de, howany diňşirgendi.

Keyerjekläp göz-dürbüsini del güpürdiniň gelyän tarapyna tutup, üns bilen gözyetimdäki baýyrlaryň arkasyny synlamaga durdy...

Gylýallar Badhyzyň degre-düzüne ýaýraşyp, özbaşlaryna aýratyn-aýratyn toparlara bölünüşip otlardylar. Her topara hem bir höwür at serdarlyk edip gezerdi.

Çabdary hem şol serdarlaryň biridi. Ol öz sürüsindäki gunanlara belet bolşy ýaly öz otlamaly meýdanyna hem beletdi.

Onuň özboluşly örüsi ilerki dag eteginden başlanyp, aşakdaky şora çenli uzalyp gidýärdi. Çägiň ýokary tarapy bolsa üç-dört kilometre çenli uzalyp, derwezä meňzäp duran iki sany baýryň depesine gelip gutarardy.

Toparlaryň arasyndaky bu serhet aňsat bozulmazdy, bozulýsa hem jedeli könlenç iki serdaryň çaknyşygy çözerdi. Çabdary kä mahal, şu golaýda öz goňsusy Mele at bilen birnäçe minutlyk duşuşardy. Olar bir-birleriniň üstüne zyňaý-

jak, bir-birlerini düýt-müýt edäýjek horazlara meñzeşip, serdarlarça öz-özlerine göwnüyetijilik bilen küýkerişip durardylar.

Soňundanam ysgaşyp-düşünişip, hersi ýene-de öz toparlarynyň yzyna düşüp giderdiler.

... Del güpürdi barha golaýlaşdy. Çabdary bu gelyän atyň üsti boş atdygyny: onuň kä otlap, kä çapyp gelyändigini gulagyna eşidilen ses boýunça anyklady. Serdarlara mahsus sabyrlylyk bilen oňa garaşmagyny dowam etdirdi...

Çabdary özüne göwni ýetýän atdy. Ýaz aýlary dagy ony görmäge göz gerekdi. Onuň bedeni balyk teňnesine meñzäp lowurdardy. Üç günden bir, baş günden bir gelip ýylkylardan habar alyp gidýän çopanlar Çabdarynyň baýyrlaryň arasynda baýdak bolup ýörşüni guwanç bilen synlardylar.

Şeýle-de bolsa, çopanlar oňa ýakynlaşman, öten mahallary onuň duşundan oýtarlyp ötäýenlerini kem görmezdiler. Çabdary öz toparyny diňe bir özi bilen bäsdeş atlardan däl, çopanlardan hem gabanardy. Ýeke-ikidigini bilse, ol gulaklaryny ýapyryp üstüne eňäýmegi hem hiç zatça görmezdi. Şonuň üçinem çopanlara gäläni bir ýerden, başga bir ýere sürmek gerek bolan mahaly, olar ilki özge toparlary üýşürerdiler. Getiribem, ony Çabdarynyň toparynyň üstünden indererdiler. Diňe şundan soň olara Çabdaryny gäle bilen öz islän ýerlerine sürmek başardardy.

Owadan atlar gözilginç bolýarlar. Olary tutup, dessine aýagulag edinmek bilen bolýarlar. Ýöne Çabdara wagty bilen hiç zat diýmediler. Has dogrusy, ony hem dört-baş ýyllykda bir ele saljak bolşup, dört-baş sany atly uzynly gün elem-tas bolup ellerine tanap alşyp yzarlap baýyrlaryň arasynda kowalapdy. Barybir, Çabdary olara el bermändi. Atlylar oňa derek başga iki sany münüş öwredäýmeli taýy alyp gitmek bilen bolupdylar.

Olar Çabdaryny tohum at edinmek pikirine gelen bolsalar gerek, şundan soň ony öz gününe goýdular.

... Öz güpürdisini kowalap gelyän gelmişek ahyr gara berdi. Ol aňyrdan çapyp gelyänem bolsa, Çabdaryny gören mahaly kürtdürdi-de, sürä garjaşyp bilmän bir gyrada saklandy. Çabdara meňzäp gulaklary bilen howany gaýçylady. Iki at gazap bilen biri-birine tarap toplan mahaly, otdan doýup ýatan baýtallar hem aýak üstüne örüşip, bir ýere üýşüşip, bilesigelişi tomaşaça öwrüldiler.

Iki at bir salym asmana segreşip, haýkyryşyp, gazap bilen biri-birlerine agyz salşyp harçaňlaşdylar.

Çakyşyan kelleleriň hütdüldisi her gezek atlaryň süňňüne yza bolup ýaýraýardy. Töwerekdäki tüssä meňzäp oturan gök otuň basgylanmadyk ýeri galmady. Beýle çaknyşygy ömürl-erinde ilkinji görýän taýçanaklar götinjekleşip, enelerine gysmyljyraşýardylar.

Birdenem ýaňky gelmişek gyr at aldyrany bar ýaly bolup ýazzyny berip, gelen yzyna gaçmak bilen boldy. Çabdary soňra näçe çynyny edip kowsa-da, onuň zyndan ýetip bilmedi. Ýogsam gyr atyň güýji az hem däl-di, belki ol Çabdarydan güýçlüdirem. Gyr at Çabdarydan has ýaşdy, häzir onuň aýny diýen wagtydy.

Çabdary garşydaşyny ýeñenem bolsa, toparyň ýanyna ümürli dolanyp geldi. Ýogsam ol baýtallaryň özüne guwanç bilen seredyänini görmänem duranokdy. Taýçanaklar bolsa oňa gözügidijilikli, ýeniji hökmünde buýsançly seredişýärdiler. Çabdary sürüden saýlanyp belende çykdy.

Pytraşyp töwerekde arkaýynlyklaryny alyşyp, otlap ugran baýtallara, bökjekleşip ugran taýçanaklara seredip, öz sürüsine serdarlyk etmegini dowam etdirdi.

Çabdarynyň bu arkaýynlygy uzaga çekmedi. Ol birki günden şol gelmişek atyň ýene-de sürini oýtarlap, uzak gitmän — töwerekde otlap ýörenini gördi. Ýöne näçe garaşsa-da, gyr at wagty bilen çaknyşmaga gelmedi. Oňa özi ýakynlaşan wagty bolsa: gyr at ümdüzine tutduryp gaçmak bilen boldy.

Çabdary ömründe beýle namart ata duş gelmändi Onuň çaknyşan atlary, hawa, ol öz ömründe bary-ýogy iki gezek janyňy orta goýup, «ýa sen, ýa men» edip çaknyşypdy.

Emma onuň toparyndaky baýtallara eýelik etmäge meýil eden atlar başgada az bolmandy. Olar aýny wagtynda Çabdary bilen birki gezek dikleşip hyňranyşansonlar özlerinden göwünleri geçişip, raýyndan gaýtmak bilen bolupdylar. Şonuň üçinem bolajmaly onlarça uruşlar bolman galypdy.

Birinji gezek ol öz toparyndan serdarlyga ymtylan atlaryň biri bilen öz mertebesini gorap çaknyşypdy, şonda ol öz garşydaşyny ömürlik maýyp edip taşlady. Ikinji çaknyşyk çetden gelen ýat atlaryň biri bilen bolupdy. Ol at harçaňlaşan mahaly mertlerçe durup harçaňlaşypdy. Güýjüniň pesdigine göz ýetiren mahaly bolsa gaçan gutular edip gaçypdy, soňam gaýdyp bu jelegäýda gara bermändi.

Çabdarynyň pikirine görä, bu iki söweşiň ikisem hakyky mert söweş bolupdy. Ýöne bu saparky söweşe ol nähili düşünjegini bilmedi. Sürini oýtarlap ýören gyr at onuň jany-na ynjalyk bermedi. Çabdary onuň öz mertebesiniň deň dawagäridigine ýüregi bilen ynandy. Şonuň üçin hem onuň şu pursatdan başlap arkaýyn gezibem, otlabam mazasy bolmady.

* * *

Düýn öýläňki ýagma hyýal bolşup, baýyrlaryň ýokarsynda göç edişip gezen bulutlar daňyň alagaraňkysynda bujagy çözülip paýrap-paýrap Badhyzyň süňňüne sarsgyn berdiler.

Onuň sesi jülgäni dolduryp, dabraşyp gelyän gäläniň güpürdisini ýadyňa saldy. Ir ertir bolsa howa ýene-de gülalagüllük bolup açyldy. Otlaryň üstünde oýnaklaşyp duran ýagşy düwmejiklerine günün şöhesi düşüp lowurdady. Ýagyşda ot-çöpleri saýawan edinen mör-möjekler günün çoguna ymtylyşyp ýene-de otlaryň depesine dyrmaşyp ugradylar.

... Gyr at bu gezek aldyrany bar ýagy bolup, aňyrdan tasap gelen wagty Çabdary öz toparynyň bir gapdalynda otlap ýördi. Baýtallar hem ine-gana otlamak üçin ikibir, üçbir bolşup daş-töwerege ýaýrapdylar. Taýçanaklar eneleriniň gözüniň önünde, bisayhal uçýan garlawaçlary ýatladyp, pelesañ urşup, bolmajysyny bolup dänjireşýärdiler.

Çabdary gyr atyň maksadyny aňyp, ony sürä ýetirmän jülgäniň ugrunda garşylamaga gyssandy. Atlar haýkyryşyp, bir-birleriniň üstüne gaýtdylar.

At toýnaklarynyň sesleri şarkyldaşyp, jülgäniň ümsümligini gapdala süýşürdi. Bu iki at diňe bir jülgäniň arasynda däl, bir göwrä öwrülip sabysyzlyk bilen gabahatlygyň soňuny görmäge gyssanyp duran süriniň göreçlerinde hem tutdabas bolşup söweşmäge başladylar. Çabdary birnäçe gezek gelmişegi ýeňdim-ýeňdimem etdi, ýöne gyr at her gezegem bir ýol bilen ýenilmekden özüni sypdyrды, biraz gaçyp, dönüp ýene-de söweşe girdi. Bir dikleşikde gyr atyň kellesi Çabdarynyň burnundan ik ýaly gan getirdi. Töwerekdäki gyzył çog bolup oturan çigildem gülleri şundan soň ep-esli köpelen ýaly boldy.

Çabdarynyň tutuş durky saňňyldap ugrady. Aýaklary ömründe birinjýa gezek onuň isleýşi ýaly hereket etmediler. Bäsdeşiniň asgynlap ugranyny duýan gyr at şundan soň hasam gylaw aldy. Çabdary näçe islese-de, soňra özüni ele alyp bilmedi. Haçanda gyr at onuň ahmallygyny alyp gelip bat bilen göwsüne urlan mahaly bolsa ol entirekläp, birnäçe sekuntlyk ýere ýazyldy.

Toparyň önünde duran garry baýtalyň gözi şol wagt gepläýjek-gepläýjek boldy. Ol baýtal Çabdarynyň ýaşlygynyňam, güýjüniňem şaýadydy. Çabdary onuň önünde hiç mahal şeýle masgara bolup görmändi. Ol ýenildi. Mertebe depelendi. Indi onuň öz süňňünden dörän sürä serdarlyk etmäge hem haky ýok. Ýaş baýtallaryn kinaýaly garaýşy, taýçanak-

laryň aladaly nazary Çabdaryny ýene-de aýak üstüne göterdi. Bu gezek ol özüniň garşydaşyndan utulandygyna düşündi. Namys ony gysyp-gowrup mertebeli ýüregini çişirdi, şundan soň ol birden bar güýjüni jemläp, bir tarapa çapyp gitdi. Hemişe onuň yzy bilen dabyrda ylgamagy halaýan taýçanaklaryň biri hem şu pursatda temegini ýellendirip, jaýtardy-da, Çabdarynyň yzyndan eňdi. Ol tasap bir baýryň ýokarsyna çykan mahaly öňden çapyp barýan Çabdarynyň baýryň depesinden aşaklygyna, ýumak bolup-togurlanyp barýanyny gördi. Taýçanak tısgindi-de, götinjekläp yza tesdi.

Soňundanam ol biraz bir Çabdara, bir yzda galan topara seredip duransoň howany endiredip kişnäp göýberdi.

● QIYFŞÖFİZ gñleri

ILKINJI UÇUŞ

Meniň çöle gitmek, çölün ýazyny görmek hyýalym başa barmasa-da barmazdy. Ilki haýyş edip özelenip dursam hem kakam meni ol ýere özi bilen äkitmäge razy bolmady.

— Çölde näme işlejek?

— Seň ýanynda oýnajak.

— Çöl oýnamak üçin gidilýän ýermidir indi?

Kakam günäkär däl, meniň özüm günäkär. Men oňa ýanynda bolmagy isleýändigimi, käbir gijeler göresim gelip oýanyandygymy düşündirip aýdyp bilmedim.

Kakam ylaýta-da ýaz aýy, guzuýyklaryň köpelyän wagty çölde uzak eglenýär. Şeýle bolansoň jigim käte onuň öz kakamyzdygyny-da unutmaga ýetişýär. Kakam gelip, ony eline alyp hoşamaýlyk etjek bolsa, jigim ýadyrgap ejemiň ýanyna gaçýar. Ol dolanyp yzyna çöle gidýänçä, jigim zordan onuň bilen öwrenişmäge ýetişýär. Bu ýagdaý önler şeýledi. Indi jigim: "Menem okuwa gitjek", "Indi menem ullakan kaka boldum" diýen bolup joňkuldap aýlanyp yör. Tirseginiň aşagyna ýassyk alyp, uly adamlara öýkünip, çayam içen bolýar. Kakamnyň sözlerinden gulagynda galanlaryny gaýtalap, hondan bärsi bolup, garry adam ýaly bize akyl berýär: "Nahar iýeňde gyssanman iýmeli. Nahar başynda köp gürlenseň düwnersiň"... Ejem onuň ýassyk alanyna-da razy, akylyny dinlemäge-de... Agzyny al-asmana tutup, "kaka" diýip aglamasa kaýyl. Ýogsam onuň şeýdäýmesem daş däl. Her gezek jigim "kaka" diýip,

aglap ugran mahaly ejem: "Muň-a ýene-de kakasy ýüregine düşüp ugrady, ertede, birigünde geläýbilse ýagşydyr. Ýogsam bu çaga ýene-de damak bolar" diýip aladalanýardy.

Jigim "kaka" diýip aglasa, käte nämüçindir, meniňem damagym dolýar. Ýöne men indi ýigit çykan adam, kakamy göresim gelyär diýip kemşeribersen il güljek. Kakamy göresim gelyäni welin, hakykat. Onsoňam men juda bir çykgynsyz güne düşen adamam däl. Kakamyň oba gelen wagty geýýän sur telpegi içki otagda asylgy dur. Bir gezek kakamyň şol telpegini geýip Aşgabada — ýygnaga giden mahaly, ol ýerden Lenin ordenini alyp geleni-de ýadymda. Ol telpegi geýsem, men bada-bat ep-esli ulalýan.

Aýnanyň ýüzünde ýüzi biraz aladaly, inçemik-uzynak, başy sur telpekli bir oğlan peýda bolýar. Şol özüme meňzeş oğlan bilen duşuşan mahalyň ol hemişe maňa dünýä öňküden biraz eselip seretmäge kömek edýär.

Jigim entek ýaşrak, ol bu syrdan habarsyz, ýene birazajyk ulalsyn, onsoň oňa-da bu emeli öwretmeli bolar. Sebäbi, ulalansoň aglamak, oňa-da aýyp bolar.

Ilki, meniň mahal-mahal bu telpegi geýýänim Şekeriň gözüne ildi.

— Näme üçin ullakan telpek geýýäň?

— Ýalan sözlemesene.

— Men ýaňy gapyny açamda gördüm-ä.

— Göreniň ýalandyr.

Bu häsiýetimi özgeleriň duýmagyny gelşiksiz hasaplaýardym. Eden işimi boýun almajak boldum.

Şeker bolsa jedelde utjak bolup, bu syry ejeme-de äşgär etdi oturyberdi. Ejem Şekeriň ilkinji sözünü eşitmezlige saldy.

— Gelneje, Agadurdy kakasynyň täze telpegini geýen bolýa-da...

Şekeriň sözüne jogap alman goýmajagy belli boldy. Ejem onuň ýüzüne seretmän gürlledi:

— Şeker jan, sen Agadurdyň dosty ahyryn. Hemişe bileje oýnaýaňyz. Dost dosty yzarlap, onuň gowşagrak tarapyny kemçilik hökmünde görüberse, onda beýle dostlugyň örüsi uzak bolmaz. Dostuň kemçiligi kemçilik bolayanda hem, ol kemçilik beýleki adamlara zeelsiz bolsa, dostuňa bolsa şol kemçiligini gaýtalamak ýakymly bolýan bolsa, onda dostuň ol kemçiligini görmedik bolmagam aýyp däldir...

Ejemiň öwrüm-çöwrümlü, bizi uly adam hökmünde görüp, aydan sözlerine Şekeriň düşüneni, düşünmedigi maňa belli däl. Ýöne ol äjemi diňlänsöň birsalym oýurganyp dymdy. Şundan soň onuň bu gün biziň hemişekimiz ýaly dünýäni unudyp oýnap bilmejegimize gözi yetdimi, nämemi, jigim bilen biraz oýnansöň, turup öýlerine gitdi. Maňa bir zat, öz hereketim bilen bir wagt ejemiň synyna düşendigim, onuň bolsa meni görse-de, görmezlige salyp yöreni belli boldy. Şeker hemişe, gidip gyzlar bilen oýnanyndan, meniň bilen oýnanyny kem görenokdy. Ýaý atsam, o-da enesine ýaý ýasadyp, ýaý atardy. Ylgaşmakda-da menden kem oturmazdy. Özge gyzlar täze gelinleň ýanyna gatnap, keşde öwrenerdi, oň bolsa keşde öwrenmelidirin diýen pikir kellesine-de gelenokdy. Suwa hem ol diňe geçen ýyldan bäri gyzlaň güzerine düşýärdi.

Şeker bilen sene-mene edäýsem ejem hemişe Şekeriň tarapyny çalyar. Maňa abay-syýasat edýär: "Ol-a biriniň ýeke owlagy, sen biraz arkalyrak bolaymazlarmy? Berdi kakaň birki sany ogly boladyr. Şonda Şekeriň yüregi düşüßer. Häzir bolsa ol bir öýüň läligi, enesi, ejesi ikisi iki bolup onuň hyzmatynda" diýip, meniň näme üçin Şekerden akylyrak bolmalydygymy düşündirdi. Onsoňam diňe bir Şekeriň enesi, atasy däl, kakasy bilen ejesem meni gowy görerdi. Giçlik, nahar bişen mahaly iki öý aralygynda hemişe goňşokara gatnadýanam Şeker ikimiz dik. Oň bilmesemem, indi bilyän, goňşokara gatnatmak gadymy ata-babalarymyzyň däbi ekeni.

Çöle gitmek meselesi bilen ahyrsoňy baryp Şekeriň atasy Akmyrat aga maslahat salmaly boldy. Akmyrat aga meni diňläp, ilki "henizem oglan bolýaň-a" diýen manyda gülüm-siredi.

— Çöle gitjeginiň çynyň ekeni welin, köşek, yöne sen kakaňyň barmaly tarapyny bilmänsiň. Çöle gidesiň gelyän bolsa, onuň işi aňsat.

— Nädip? Garama-gara gidibersem, orta ýoldan-a kakam aňsat meni yzyna gaýtarmaz!

— Beýdibem çöle gitseň, ol gitdigiň bolmaz. Ilki, oglum, ejeň ugruny tap, ana, şonda sen çöle däl, isleseň Yssambylada gidip bilersiň. Ejeň ugruny tapmak üçin bolsa buýrulan ýumşy iki gaýtalatmaly däl. "Çöle, kakamyň ýanyna gezelenje iber!" diýip, mahal-mahal ýatladyp, ýürege düşüp durmaly. Maňa sala salsalar, arkaýyn bolay, yzyny özüm oňararyn.

Akmyrat aga mamla ekeni. Ilki diýemde, ejem:

"Bolmaz, çölde işiň ýok, näme, kakaň ol ýerde iş etmän, elini tutup oturandyr öýtdüňmi? Barsaň, senem bir azarsyňda. Oýnajak bolsaň, obada oýnara ýer gytmy, oýnaber bilen oýnuňy" diýse-de, teý ahyr ýumşap ugrady. Birde "görieris" diýdi. Ýene birde-de: "Kakaň gelsin, sorap göreýin" diýdi. Ahyrsoňy: "Gidip dyn, ýürege-bagra düşdün" diýip, doly razy boldy.

Kakam öýe gelende ony-da razy etdi. Ýöne çölde horhomusy boljagym ýadyna düşen mahaly, heniz ugramankak, ejem meniň gaýgymy edip ugrady.

— Ogluňy çöle äkideniň-ä ýagşy welin, häzir ýazdyr özün-ä.

Mör-möjeginem... Ol ady gurmaşyňam aýny öryň ma-halydyr...

Ejemiň "ady gurmaş" diýýäni ýylandy. "Gurt agzasaň gurt geler" diýlene ynanyarmy-nämemi, ejem eger aňrujy ýagdaýyny tapsa "ýylan" sözünü agzyna almaýar.

— Ilki meni günüme goýman mydy-mydylyp "hoş" diýdiren özüň dälmi? Öň oglandyň-da, indi ulaldyňmy? Gör-le, muny...

Kakam ejeme gönüläp seredip gatyrgandy.

Kakama ilki söz berdirmek kyn, söz berensoň onuň sözünden dänenini men göremok. Beren sözi ýadyndan çyksa, ol başga gep, onda-da ýatlatsaň, "hä" diýer, ýadyna düşürer. Ejem nähakja azara galýar. Barybir, indi kakam mensiz çöle gitmez. Onsoňam bir ertire garaşsa bolany, önde sekiz günlük ýaz kanikulymyz bar.

Meniň ýüregimi suwluja edýän zat kakam bilen öň bir gezekde bolan waka. Eger şol gezek ol sözünde durmadyk bolsa, men çöle gitjegime häzir beýle ykjam ynanmasamam ynanmazdym. Kakam şol gezek maňa üçünji klasy üçlüksiz tamamlasam, tomus welosiped äbermegi söz beripdi.

... Ýyl ahyrydy, men bir gün bahaly tabelimi kakamyň önünde goýdum. Kakam meniň bahalarymy görüp oturşyna: "Bäş, dört, bäş, ýene-de bir bäş, gör, biziň ogluň ediberşini" diýip, okaýşymdan göwni bitip, ejeme baş atyp öwdi. Şol barmana-da onuň "welosiped alyp bereýin" diýen sözi ýadyna düşdi. Kakam unutsa-da, men onuň ýaly hoş sözi unudýanmy näme? Onda-da iki tekerli, şahy jaňlyja welosipedi. Kakamyň özi meniň ýerimde bolan bolsa, o-da unutmazdy. Kakam welosipedi bada-bat aljakdy, yöne şol mahal magazinimizde şahy jaňlyja welosiped ýok ekeni. Çöle giden mahaly magazinimize welosiped geläýse, alyp bermegi ejeme tabşyryp gitdi.

Meniň welosipedim goňşy obanyň magazininden tapyldy. Goňşymyz Akmyrat aga bir gün iki welosiped getirdi, gyzyň reňklisini Şeker aldy, yaşyljasy meniňki boldy.

Gijäniň bir mahalyňa çenli meniň pikirim çöl boldy. Eşiden gürrüňlerimi ýatladym. Eşiden wakalaryma meňzeş wakalaryň özüm bilenem bolaymagynyň mümkindigi hakyn-

da oýlandym. Tolgunýan. Hemişe-de begensem, men wagty bilen uklap bilemok. Mamam öýümize gezelenje gelende-de, kakam çölden gelende-de, şeýle ýagdaý bolýar. Birem direktorymyz köpçüligiň önünde elimi gysyp, kitap sylag beren güni gije uzak wagtlap uklap bilmändim.

Çöl — meniň arzuwym. Neneň tolgunmaýyn. Ertir men arzuwyma ýetýän ahyryn.

Alty-ýedi günläp dürli-dümen ot bilen bakylan düýe ir ertir gapymyzyň önünde çökti. Gerek-ýarak zatlar bir-birden onuň üstüne taýlanyp atylan horjuna salyndy. İn ahyrda kakam ikimiz düýä artlaşyp mündük.

— Ýüregi gysyp, hyk-çok ediberse, baran-gelen şopur-sopura goşup iberäyersiň-däl!

— Göreris. Sag oturyň!

Düýe çaykanyp ýerinden turdy. Menem düýe bilen epesli beýgeldim. Ejemi, gözlerini tegeläp, özüme gözi gidip seredýän jigimi synlap: "Akgaňlar çöle gidýär" diýen manyda monça bolup, olaryň ýüzüne seretdim.

Düýä münseň, boýuň öňküden üç esse diýen ýaly ösýän eken. Hemişe ulalmagy arzuw edip, çagalykdan çykмага gyssanyp ýören oylan üçin bolsa bu az zat däl. Obanyň ilersindäki üýşüşip, topar-topar bolşup oturan baýyrlar bizi düýämiz bilen aldy-da, boýunmündük edip, ýene-de ösdürdi.

Indi oba ana, hol aşakda. Tallaryň arasyndan Murgabyň böwür berip egreden egremçesi görünýär. Ana, ol bolsa köne gala. Birçaklar ol galada gyz patyşa ýaşap geçenmiş. Ýaz aýlary bir ýola ol kenizleri bilen meýdanda gül ýygyp aýlanyp yörkä, mes bolup, tüýdüge dil bitirip oturan çopan ýigidi görüpdür. Tüýdük çopan ýigidi elýetmez şaha öwürüpdür. Şa gyzy yzyna öwürülen mahaly bilgeşleýinden birsaly-mam bolsa bu ýerde özgelerden artygrak eglenmek üçin boýnundaky gran-puldan düzülen monjugyny üzüpdür.

Bu rowaýatyň çyn bolaymagy-da mümkin. Geçen ýyl "Granly depäniň" töwereginde oýnap ýörkäk, bizem ol ýerden üç-dört sany köpüge meňzeş gran tapypdyk. Taryh mugallymymyza görkezsek, onuň ýüzündäki haty okap: "Bi, gran häzirki puluň on iki-on üç köpügi ýaly pul birligi" diýip düşündiripdi.

Soň bir gezekde Ägeldi bilen Gurban ikisi hem şol ýerden baş-alty gran tapan ekeni. Öýlerine eltse enesi görüp: "Bar, häziriň özünde alan ýeriňize taşlap gaýdyň, eýesine nesip etmedik zat bize gerek däl" diýip yzyna iberipdir. Olar ýolda maňa duşup: "Al gerek bolsa iki sanysyny" diýip, hödür etdiler. Enesiniň diýen zatlaryny aýtmadyk bolsa, alsamam alardym. Öýe eltsem, özümiňem bujagaşlaň gününe düşjegim ýadyma düşensoň, men asyl ony alyanmy näme? Meniň ejemiň nä dili yokmy? Ägeldiniň enesinden eşiden sözüni menem ejemden eşiderin-dä...

"Hany, çöl alamatlaryny sana" diýseler, ilki bilen ümsümliğin adyny agzap, barmagymy büksem gerek. Edil özi bolmasa-da, onda-munda ýylgyna meňzeş ösümlige gözüm düşýär. Hyşalary bada-bat tanadym. Hyşa obamyzyň gaýrasyndaky köwün bol çöpi. Kirtildedip hyşagulpak iýmek meniň gowy görýän zatlarymyň biri. Çopantelpegi, ýuwa-ýelmigi, yslyja özgeni bada-bat tanasam-da, töwerekdäki otlaryň köpüsi maňa nätanyşdy. Goşa ýetilse, kakamyň bu otlar hakynda dillenäýmegide ahmal. Sorasamam-a aýdar, yöne sorasaň gyzygy bolmaýar. Başga bir gürrüň ony meniň isleyän gürrüňimiň üstünden getiräýse, ana, şonda ol gürrüňiň höziri başga bolýar.

Gapdaldan eşidilen sykylyk meniň pikirimi böldi. Kimdir birini görjek bolup, baýyrlaryň ýapysyny synladym, yöne gözüme ilen adam bolmady. Sykylyk ikinji gezek gaýtalandy. Bu gezek men ýapa seredip, onuň ýüzünde hiniden çykaran gumunyň gapdalynda gaýşarylyp oturan öňi "önlükli" ýaly, garny agymtyl alakany gördüm. Sykylyga sykylyk

bilen jogap gaýtardym. Meniň sykylygymy eşidip, alaka hasanaklady-da, hinine girmek bilen boldy. Belki, meniň sykylygym alaka: "Hiniňe girmeseň, tutaryn ýa-da bir howply ýagy gelyär" diýen manyda eşidilendir. Çölün ähli zadynyň ümsümliginiň hasabyndaky zatlardygy ýadyma düşdi. Şundan soň, tä goşa ýetýänçäk, alakalaryň sykylygyna jogap bermedim.

GAPLAŇ

Kakam töwerekdäki baýyrlaryň arasyndan bir eşekgeriş depäni saýlap, şol ýerde goş tutan ekeni. Ýapynyň ýüzünde gurlan çadyr uzakdan synlaňda depeden ýapaşak inip gelyän çadyrly maşyna meňzeýärdi. Bu ýer oturan ýerinden sürini göz bilen bakyp oturmak üçin amatlydy. Belki, kakamam bu ýeri saýlap alan mahaly, özüniň şu bähbidini hem göz önünde tutan borly. Häzir aşakdaky baýyrlaryň gabawynda ýaýrap oturan otluk meýdan şaňlap ýatan birsydyrgyn boşluk. Hol, allowarradaky bir baýryň ýüzünde dört-baş sany gara görüňär. Ol gara-guralar özbaşlaryna aýratyn otlap yören sygyr toplumyna meňzese-de, ýaňy kakam bilen duşundan geçip gaýdanym üçin, ol zatlaryň baýyr ýüzünde biten hyşadygy maňa bellidi. Töwerekde şulardan başga janly-jandar, iňlär-siňek yokdy. Şemal öwsen çagy bu meýdan çaykanyp oturan köle çalyň edýär. Kakam bilen tirkeşip, goşa ýeten mahalymyz, men çadyryň önünde keserip duran iti gördüm. Onuň ýüzi maňa diýseň agyr hemem hyrsyz göründi.

— Gaplaň jan, sag başbitin oturanmysyňyz? -Kakam jogap almajagyny bilse-de, Gaplaň bilen saglyk-amanlyk sorady.

Süri ilki meni gören mahaly ýüzüme dikanlap üşerildi.

Sürüden saýlanyp, ýakynlaşan çüri goýun ýer depip, tarp atyp, meni gorkuzyp haýykdyrjak bolýan ýaly hereket etdi.

Ýüz keşbimi kakama meňzeden bolmagy mümkin.

Soňra tiz yzyna öwrülip, üşerilip, maňa geňirgenmesini goýdy-da, öz aladasy bilen boldy. Goşdaky garagulak düýe bilen bolsa men bu gün tanyşmaly däl. Onuň bilen men köne tanyş. Ol oba baranda, meniň hezzetimi az gören däl. Düýe meniň çöle gelenime begenmese, gynanmaz.

Çadyra girip-çykyp, çopan-çolugyň biri ýaly bolup yören nançy goýun meni köne tanşym ýaly açyk garşylady.

Ellerimden ýakymly bir naharyň ysy gelyän borly, nançy goýun bir zatlar tamakin bolup, meniň ellerimi ysgaşdyrdy. Nançy goýna üçünji çopan diýseňem bolman durjak däl. Onuň çopan kemi ýok. Gije ýatylan mahaly hemişe çopanylaryň biri ony goşaryna daňyp ýatar. Süri bimahal öräýdigi, ol çekeläp, bada-bat çopany ukudan oýarýar. Ana, onsoň taýagyňy egniňe atyp, otlap ugran süriniň yzyna düşübermelisin.

Kakam çopançaýlyga ilki başlan günlerinden: "Nançy goýun ukusy agyr çopanlara gerekdir, meniň ukym ýeňil, maňa munuň nämä geregi bar, onsuzam sähel çybşyldy bolsa bes, dessine oýanyň" diýip pikir eder ekeni. Köplenç, nançy goýny agşam ýatanda goşaryna baglamagy maslahat berýän garry çopan ýok wagty kakam geleň edip, nançy goýny goşaryna baglamandyr. Bir ýola kakam ukudan oýanan mahaly töwereginde süriniň ýokdugyny görükdir. Gije süriniň hamyrdan gyl sogrulan ýaly bolup gidenini kakam duýmanam galypdyr. Gyltyma kowalaşyp aýlanyp yören sürini ol uzakly gün selpäp zordan tapypdyr. Şodur-da-şodur, kakam öz mümkinçiligine artyk baha bermegiň zeleden başga zat getirmejegine, ata-babalaryň ulanan endiginiň yöne ýere döremändigine göz ýetiripdir.

Diňe Gaplaň, yüz-gözünü hyrsyz edip, meniň goşa gelmegimi halamandygyny mälim etdi. Kakamdan heder eden bolmagy mümkin, ýogsam onuň maňa topulaýmagy-da ahmal eken. Ol meni ýaman nazary bilen dalap, birbada şonuň bilen

hem oňdy. Ymgyr çölde hanlyk satyp ýören Gaplaňyň meni görüp, dünýäsiniň daralandygy aýgyt boldy. Çölüň uçursyz giňliginden habarsyz it şu giňişlige sygyşmarys öýdendir-dä. Gaplaň bilen esasy çaknyşyk iki-üç günden soň goşda bolup geçdi. Ukudan oýansam kakam süriniň yzyna düşüp, meni bolsa oýarmaga dözmän giden ekeni. Goşda goş saklaýan Gaplaň bilen men ikiçäk galypdyryn. El-ýüzümi ýuwup, ojak başyndaky böwrüni köze çoýup oturan gapakly çoýun taňkany önüme çekdim. Üsti ýapylgy duran syrçaly bedredäki gowurmadan pyçagyň ujy bilen goparyşdyryp, göwünli-göwünsiz tamşanyp, ýürekse edindim. Gaplaň garaýatagyň agzynda meni görse-de, görmedik bolan bolup ýatyrdy.

Kakamyň üç iti bardy. Olaryň biri hemişe goýun eşegin yzyna düşüp, kelte tirkelen ýaly bolup ýören "Beg" atly itdi. Itleriň haýsysy batyr, hasysy düşbi diýip soran mahalym çoluk daýy maňa şeýleräk düşündirdi:

— Beg eşegin dosty. Ýigidi dostundan tanaýmalydyr. Onsoňam onuň adyna bir üns ber ahyryn. "Beg", Beg kişiniň bolsa ömürylla dişini dertletjek gümany bolmaz. Ol sürä möjek çozanda habar beryän it.

Itleriň ikinjisi hemişe süriniň sesýetim önünden ýöreyän gaýyň itdi. Çoluk ony: "Ukusyna sak, kowanda ýetip bilýän ýyndam" diýip taryp edýär. Siňňin seretseň, bu itiň ýyndamlygynyň sebäbini onuň taza çalym edýän biçiwündenem aňsa bolýardy.

Üç itiň arasynda iň garasöýmezi, ýüzi has agyry Gaplaň ekeni. Çoluk daýy bolsa ony aýratyn bir mähir bilen taryp etdi, tas şo gezek menem onuň gowy itdigine ynanypdym.

— Gaplaň gözsüz batyrdyr. Sürä möjek daraýsa dagy, onuň zoruny, ana, şonda görersiň. Gaplaň baryança, beýleki iki itiň möjege golaý barjak gümany ýokdur, töwerekleşip, çöp görse art ayaklaryny çöp döwen ýaly eder oturyberer. Ýöne janawar indi garrap ýör-dä...

Saçakdan bir kesemen nan alyp, ony ýene-de öňküsi ýaly edip, ykjamja dolap goýdum. Çölde saçagy serip gitseň, onuň eýesi kän. Suwlugandyryn diýer, tomzakdyryn diýer, alakadyryn diýer, saçağyň açyk bolsa, garaz, eýe tapylar.

Men oýlanyp: "Gaplaň bilen dostlaşmaly, birek-birekden alagöz bolup gezmeli däl" diýen karara geldim. Maňa galsa, men dostlaşmagarazy-la, ýöne her gezek ýakynlabersem, Gaplaňyň özi dişlerini syrtardyp hyrsyzlanyberýär.

Sen eýtseň, menem beýderin diýip, ilki men birki gün ondan ýüz sowup gezdim. Peýdasy bolmady. Bu gezek welin deňsiz bilen deň bolmajagym çynym. Gaplaň bilen arany sazlaýagym hak. Kesemen nany hem men saçakdan şonuň üçin aldym ahyrn.

Gulaga ýakymly sözler aýdyşdyryp Gaplaňyň uguny ýekeläp ugradym. Özge itler-ä ýakymly sözi erbet görmeyärler.

— Gaplaňym, Batyr itim. Möjekdenem gorkanok, gaplaňdanam gorkanok...

Assa, assa ýakynlaşyp barşyma döwüp, beýleki elimde çemelän çöregimden, geriljiräp, wagtal-wagtal onuň önüne okladym. Nany ysgaşdyryp iýäýse, onuň maňa öwrenişip ugrandygydy. Bir ynamyna girip bolsa, onsoň at edip münseňem itiň aňsat gahary gelmeyär. Gaplaňyň üstüne münseň bolsa, ata münenden kem bolmaz, ol sünkbaşy iridaýaw it. Gaplaň diýseň gaplaň-da.

Gaplaň gapdalyna düşen çörekleri dokmädelik bilen göwünli-göwünsiz ysgaşdyrды. Ýöne ony iýmäge howlukmady. Meniň hereketlerimi synlamagy dowam etdirdi. Isleýşim ýaly meni özüne ýakyn goýberip, arkasyny sypaladaýan bolsa, biz ana şonda, hut çyn dost bolaýmalydyk.

— Gaplaňym ýolbarsdanam güýçlüdir.

Gaplaňyň ýüzi hyrsyzlandy. Gatyрак öwäýdim öýdýän. Ökje ogurlap, yza dolanmaly boldum. Ýogsam onuň zährämi ýaraýmagy-da mümkin. Şundan soň meniň Gaplaňdan gep

alyp galasym gelmedi. Bolsañ bolupsyň-da öwgüli it. Men näme, göwnümi senden kem görýändir öýtdüňmi?!

Töweregi aýlanyp, gözüme ilen çüýşeleri, kerpiç böleklerini bir ýere üşürim. Maksadym, ar almakdy. Aýlap salan zatlarym patda-pat bolşup, eýlesine-beýlesine düşüp ugransoň, Gaplaňyň därisine ot düşdi. Gazap bilen gapdalyna düşen kesindileri, kerpiç böleklerini tutup-tutup dişleşdirdi.

Günüme goýsa ýazgynlygyň bolmajagyny aňansoň bolsa, üstüme topuldy. Kepbe ýaly äpet köpegiň ýetip gelyänini gören mahalym, meniň ar almak meýlim bada-bat ýadymdan çykdy. Gäwüş çalyp oturan düýä gözüm düşýänçä, meniň ýagdaýym öwerlik däldi. Düýäni görüp, ondan delalat isläp, berdim ýazzyny. Onuň örküjine münüp, joňkaryp oturan garga meniň ýetip gelyänimi görüp, gygyryp asmana göterildi. Gykylyga-tapyrda ýüregi gozganan düýe meniň üstüne münenime mähetdel ör turup, elýetmez boldy.

Gaplaňam bu babatda menden kem oturmady. Sabyrlylyk etdi-de: "Sen düýeden düşmän oňsaň, menem seni ýarman oňaryn" diýen manyda beýleräk çekilip, pursat arady ýatyberdi.

Günem bu gün tomus günlerindäki ýaly lowurdap dur. Başga bir edere-de iş ýok, ilki oturyp düýä münmegiň, baýra münen ýaly hezil pişedigi hakynda oýlandym. Gözlerimi ýumjkladyp, depämden Akpamygyň kökesi bolup tigirlenip barýan Güni synlap güýmendim. Düýäniň kölegesiniň kiçelip ýitip barşyny synladym. Yssy, häzir oba-da yssydyr. Ýazgeldi dagynyň suwa düşýän bolmaklary-da mümkin.

Men pikirimde eli kesemen çörekli "Çünk güzere" suwa düşmäge barýan oganlary gördüm. Olar suwda çörek akdyryp iýdiler. Güne ýatyp, Güne ýanyp, Güne çoyundylar. Meniň hyýalymdaky hezillige gözüm gitdi. Ýazyň-güýzüň parhy ýok. Biziň üçin orruk tomus, günün gyzan gününden başlanýardy. Diňe käbir oganlar ejeleriniň: "Suwa giräýmegin, üşärsiň"

diýen sargydyny ýatlaşyp, kenarda galardy. Düýäň üstünde Güne jyzyrdap oturmak meni tiz irizdi. Otlaryňam keýpi ýok, olaryňam şol sulhup oturyşy. Häzir öwüsgin bolsady. Şonda bu yssy şeýle bir jana degerlik bolmasa-da bolmazdy.

Garaşsaň wagt hem haýal geçýär. Garagörnümden bir maşyn geçdi. Tama edip garaşsam-da, ol biziň goşa tarap öwrülmedi. Gün gyzdygy saýy Gaplaňyň hem gozgalaňy artdy. Ony töweregiň mör-möjekleri öz gününe goýmady. Gaplaň eýläk-beýläk urunsa-da, töweregine üýşen siňege meňzeş jandarjyklardan dynyp bilmedi. Käte öwrülip-öwrülip, gazap bilen özüniň ýanbaşyny, aýaklarynyň aralaryny "hat-hat" edişdirip dişleşdirdi.

Düýe-de meniň göwnüm bolup baranok, ýogsam ol islese häzir meni Gaplaňyň gazabyndan halas edibem biljek. Ýüpüni üzüp burnuna ýel alsa, onsoň onuň yzyndan it däl, gyrat bolubam ýetip bolmaýanyny men köp eşidipdim.

Daşyndaky üýşüşip-çaşyşyp ýören mör-möjekleriň özlerini alyp baryşlary, Günüň howry ahyry Gaplaňyň ýüregine düşdi öýdýän. Ol birsalymdan meni sähel unutdy-da, beýle ýandaky kertiň kölegesine çekildi. Düýeden düşen bolsam, Gaplaň gaharyny menden çykarsa-da çykarardy, yöne men beýdäýmedim. Tä kakam süri bilen öwrülip gelyänçä, onuň içini ýakyp, düýeden düşmän oturdym.

ÝAGYŞ

Ýagyş ýagýar...

Ýagyş ýagsa hemişe meniň mazam bolanok. Özümi bir nätanys ýerde myhmançylykda oturan ýaly birhili oňaysyz duýýaryn. Garalyp, ýüzi gamaşyp duran asman, ezilen eginbaşlar, bu zatlaryň hemmesi birhili ýakymсыz.

Gök eşek, o-da häzir hol beýlede ýygrylyp, gaňnasynyň içine toplanajak bolup dur. Süriň garagörnüm ilersinde

joňkaryp oturan Beg ezilen garantga meňzeyär. Meniň bilşime görä, itlerem-ä ýagşy halaýan jandar-a bolmaly däl, häzir töwerekdäki parç otuň arasynda otlap ýören süri bolmadyk bolsa, belki, olam bireýýäm özüne bir süren tapardy.

Ýagyş Gün çykyp durkan ýagaýsady, ana, şol meniň gowy görýän zadym. Gün çykyp durkan ýagyş ýagsa, bir adam guwanç bilen ýüzüne gülüp bakan deý ýakymly bolýar. Munuň şeýle bolýany ýagşyň uzak ýagmajagyny ýüregiň syzyp duranlygy üçin bolaýmagy-da ahmal. Güne tarap seretseň, ýere inip gelýän sazlaşykly damjalar dokma erşini ýadyňa salýar.

Ýagyş geçen meýdanda jalbaryňy dyzyňa çenli çyzgap aýlanyp gezmegem meniň halaýan pişelerimiň biri. Gezip ýörkän botinkaň öl bolup ýuwan burnuna gözün düşse, ol gedemje göläniň tumsugyny ýadyňa salyp seniň gülkiňi tutdurýar.

Bir-de kömelekli atyzjyga sataşarsyň, şonda etegiňden başga kömelek salara gabyň ýokdugy ýadyňa düşer. Kömelek salara bir amatly gaby ýanyň bilen götermäniňe gynanarsyň.

Nämüçindir, hemişe, onda-da ýagyş ýagyp durkan, ýagyşdan soňky hezillikler, gowy minutlar meniň ýadyma düşýärkän?

Ýagyş ýagsa, men özümi äpet bir jandaryň üstüne atlanyp, obamyzdan, ejemden, klasdaşlarymdan, ähli mährem zatlardan daşlaşyp baryan ýolagçy ýaly keýpsiz duýýaryn.

Bu gün ýene-de ýagyş ýagýar...

HORJUNDA GELEN ÇALJA GUZY

Çoluk daýy bir gezek örüden dolanyp gelende özi bilen horjunyň gözüne salyp meýdanda doglan bir çalja guzuýjy getirdi.

Guzuýyk diýseň kiçijikdi hem mähirlijedi. Ol özünüň sandyrawuk sesi bilen häli-şindi enesini küýsüp mäleýärdi.

Çoluk daýyň horjundan çykararyna mähetdel men ony öz gujagyma aldym. Ýogsa-da guzujyklary erbet görýän barmy diýsene? Menem olary oňat görýänleriň biri. Ýöne oňat göreniň bilenem olar hemişe seniň göwnüň bolubam barmaýarlar. Seniň olaryň buýrasyny, yüz-gözlerini sypalasyň geler, eger göwünjeň bolsa, goşulşyp kowalaşyp oýnaýmagam göwnünde yok dälär, emma ýanyna ýakynlaşarsyňam welin, olar diriň-diriň bökjeklär-de honda gider ýa-da gaçyp enesiniň arkasynda gizlener. Ana, onsoň sen olar bilen dostlaşmagy näçe isleseň-de, peýdasy bolmaz, göreniň bilen, synlanyň bilen oňmaly bolarsyň. Şeýle-de olaryň ikibir, üçbir bolşup, eneleriniň töwereginde gulajyklaryny selkildedip böküşip ýörenlerini görmegiň özi-de bir hezillik. Hemişe horjunda guzujyk gelse, onda onuň enesem mäläp, onuň yzy bilen gelerdi. Özi-de, tä guzujygyny ýanyna goýberýänçäň ynalmazdy. Çalja guzynyň welin, yzýndan gelenem bolmady, ony küýsäp, töwerekde oýtarlyp aýlanyp mälänem. Gaýta onuň enesini çoluk daýy sürä girip, saýlap, tutup getirmeli boldy. Men, ene goýun mundan soň, guzujygyny görüp imriner, ony öz aladasy bilen gurşamaga howlugar diýen pikirdedim. Ýöne ene goýundan meniň ol eden çakym çykmady. Imrinme nire, zat nire, ol çalja guzynyň yüzü ne-de seredenok, gaýta dyznaklap, tapyrdap çoluk daýyň elinden sypyp sürä goşuljak bolup garabaşynagaý. Çalja guzy hamala öz guzusy däl-de, ýedi ýat ýaly onuň yüzüne-de seredenok. Barybir, çoluk daýy ony sürä goýberip: "Bar, alan galaň özüňki" diýmedi. Ene goýnuň ýöne ýere dert-azar bolup dyzanaklany, sypjak bolup urnany galdy.

Çoluk daýy ony eltip çadyryň ýeňsesindäki körpeçleriň birinde ýerleşdirdi. Men ilkiler heniz bu ýörite gazylan çukurlara körpeç diýilýäninden habarsyzkam, şeýle-de bu ýerde guzujyklaryň saklanýanyny bilmeýärkäm, kitabymyzdaky gadym döwür awçylary hakyndaky: "...Gadym döwür awçylary pilleri, sugunlary we beýleki haýwanlary awlamak üçin

amatly ýerde gazylan garymlary hem giňden ulanypdyrlar. Olar gykywlaşyp haýwanlary şol garymlaryň üstünden getiripdirler..." diýilýän gürrüňleri ýatlap, bu çukurlary kakam bilen çoluk daýy hut gije-girim gelen mör-möjeginiň gaçmagy üçin gazandyr diýip oýlanypdym. Görüp otursam, çopanlar bu darajyk gazylan körpeçleri ýörite guzusyny almadyk goýunlary gabap, mugyra getirmek üçinem ulanýan ekenler.

Sandyrayan sesli guzujyklar şu çukurda birsalym eneleri bilen bolansoň, olara höwrügmäge, enesiniň ýyljak süýdünden "şap-şaplady" emmäge mümkinçilik bolýar ekeni. Kakam bilen çoluk daýy körpejiň ýanynda çalja guzyny agyzlandyrmak üçin galdy. Meni bolsa olar öl geým-gejimlerini çalşyrynмага çadyra ugratdylar. Gury geým geýnip, tünçeleri oda goýup biryüzli edişdirip, çadyra geldiler.

Ýagyş bolsa öz aladasy bilen başagaý bolup daşarda galdy.

Ol indi bizi özüniň gury hem ýyljak gujagyna alan çadyryň üstüne nagarasyny döwýärdi. Giňiş çadyryň depesi irginsiz damjalaradan ýaňa ala şapyrdydy. Wagtal-wagtal bolsa ol aram ýel bilen gelip, biziň oturan çadyrymyzy süýkenip ýykmaga, güýç birikdirip ony omzunyň arasyna alyp owmaga synanyşyk edýärdi.

Bu ýerden ne asman görünýär, ne-de ol ýerde birbirlerine gysmyljyraşyp yören bulutlar.

Agşam ýatylan wagty kakam meni pejiň gapdalynda ýatyrdy, özi üçin çadyryň düýp tarapyna düşek atdy. Çoluk daýy bolsa nançy goýny çagyryp, bir döwüm gaty nany owradyp, aýratynlykda hezzetledi-de, soňundanam ony goluna baglap, çadyryň agzynda ýerleşdi. Itler çadyryň töwereginde göze ilenok, yöne olaryň öz orunlarynda, süriň töweregindedigini bilýän.

Ertesi menem il deňinde ala daň bilen oýandym. Çoluk daýy bireýýäm turup, süriň yzyna düşüp giden ekeni.

Ýagyş diňipdir. Daşarda alawlap ot ýanyp dur. Kakam gapdalda uzakda gije şöwür çekip, sürini goran itlerini naharlap ýör.

Ukudan oýanyp, çadyrdan çykan mahalym meniň ilki ýadyma düşen şol düýnki horjunda gelen çalja guzuýyk boldy. Men ondan habar tutmaga baran wagtyň çalja guzy körpeçde töweregini býurganyp duran enesiniň art aýaklaryna süýkenip, göwünli-göwünsiz ony emen bolup duran ekeni. Kakam gelip olary synlansoň: "Hä, biý-ä bolaýypdyr" diýdi-de, goýun bilen guzuýygy körpejiň daşyna çykardy. Kakamyň köppejiň içine seredip: "Hä, biý-ä bolaýypdyr" diýmegine men soň düşündim. Ol düýn bu goýny daşemjekmikän öýden ekeni. Şeýle bolanda guzuýygyň eneli ýetim bolýanyny, ony tä otugýança özge ene goýunlaryň üsti bilen iýmitlendirmeli bolýandygyny kakam öň bir gürrüňçilikde meniň gulagymdan geçiripdi.

Ene goýnuň tizräk baryp, hol beýlede, agylyň gapdalynda bölejek bolup duran guzuly goýunlaryň arasyna goşulasy gelse-de, ol indi gyssanmady. Öz yzy bilen: "Mä-mä — menem seniň bilen..." diýip, gelyän guzuýygyň aýagyna ýöräp, ony sürä tarap — köpün biri bolmaga äkitdi.

GÖZLEGDE

Bir gezek çoluk daýy garaýatakdan örüp ugran süriniň yzyna düşüp ugraberjek bolan mahaly kakam ony saklady.

— Sen Ýomut, şu gün şol şagalyň ugruna çyksana, eline omurmany alyp, töweregi bir aýlaň-çaýlaň et, onuň süreni, çakym çak bolsa, bizden uzakda bolmaly däl. Ýogsam onuň dişinde et galdy, hol çüri goýnuňam çalja guzusy ýok, ol şonuň işidir. Geçen ýyl iki garyn göteren çüri goýun ýadyňdadyr-la! Tizräk soň bilen bellisini edäýmeseň, ol bize ýazylanlyk berjek däl!

Kakamyň bu ýumşy, çoluk daýa tabşyrmagynyňam öz emmasy bar. Sebäbi ol çoluk daýyny özünden has mergen hasaplaýar. Çoluk daýy yzyna öwrülip, taýagyny gapdala atyp, çadyra girip, eli goşaly çykansoň, üzeňni oňarynyp eşegine münjek bolup duran kakama ýüzlendi:

— Ol, neme, ýerinde ýok eken-le, Rahman aga?!

— Hä, nememi, bardyr... Duzhaltany göter, şonuň aşagynda bardyr. — Kakam çoluk daýynyň "neme" diýýäniniň "okdugyny" bada-bat aňdy. Onuň ol oklary meniň oýnap, ýa oda atyp, oglanlyk etmegimden ötiýaç edip gizläp goýanlygy belli boldy.

— Ýör, Agadurdy bile gideli.

Menem mürehede ýakyn bolamsoň, Ýomut daýynyň "ýör-howundan" galasym gelmedi.

— Bolýar.

— Tüpeň atylsa nähili, gorkýamyň?

— Duýdansyz atylsa, az-kem gorkmanam duramok — diýip, men hakykaty boýun aldym. Çoluk daýy maňa sere-dip, myssa ýylgyrdy. Men onuň nazaryndan: "Dogry sözün üçin sag bol!" diýen manyny okadym.

— Biz tirkeşip gidip barýarys, Çoluk daýy menden iki-üç ädim önde, ýöne çoluk daýyň bolup barşy şagaly tapjaga meňzänok.

Şagaly görmek üçin men bolmas-a öňe seretjek, ol bolsa aýagynyň aşagyny-çägäniň üstünde galan yzlary synlaýar. Meniň käbir zatlary çoluk daýa öwredesimem gelyär. Ýöne men uly adamlaryň bizden öwrenmegi kiçilik bilýänini, hemişe özümüz öwretmeli diýip düşüňänini ýatlaýaryn. Çägäniň üsti bolsa hut jigimiň depderine meňzeş, çyzym-çyzym, besse-besse. Telim bir ýapyda sary ýylanyň yzyny gördüm. Ýylan henize-bu güne çenli özüme ýamanlyk etmedigem bolsa, nämüçindir, ony meniň inim söýmezdi.

Belki, ol yz sary ýylanyň yzydyr. Sary ýylanyň nä zäheri barmy ýogsam? Biziň klasymyzdaky Abdylla käte ony tutup,

gyzlara özüne: "Zor oglan" diýdirmek niýeti bilen mekdebe guşak edinip, biline guşanybam gelyär. Obada-da onuň yzyny görmeden aňsat zat ýok. Eşejigini münüp bir gezek jeňnel boýundaky ýol bilen ota gidip geläýmeli. Onuň yzy telim ýerde seniň önüni kesip geçer.

Aslynda-ha, ýylana özüň degmeseň, ol saňa degmezmiş, ýöne biziň obamyz çöle ýakyn oturandanmy-nämemi, her ýyl telim adam ondan almytyny alardy. Özleri-de şeýle köpdi welin, margir Orlowam olary tutup, halta-halta äkidip tükedip bilmezdi.

Wagty bilen çoluk daýyň nazary ýerden öz gözleýän yzyny tapmady. Meniň küýüme: "O-da tilkä meñzeş ahyryn, o-da öz yzyny tilkiler ýaly guýrugy bilen sübseläp gidýän bolmasyn" diýen pikir geldi. Men öz pikirimi çoluk daýydanam gizlemedim. Ol ýene-de meniň yüzüme seredip, ýöne ýylgyraýdy. Ýogsam bu ýerde ýylgyrara zadam yokdy ahyryn. Hey, halalyň bolsun, çoluk daýy! Näme diýseň yüzüne seredip, ýöne ýylgyraýýar. Düýn, yok, önňindi öýdýän, ýagş ýagan günüdi, goşda çay içip otyrdyk. "Daýy, bu näme?" diýip, men onuň maňlaýyndaky aşyk ýaly çişň döremeginiň sebäbini soradym. Hut şol gezegem ol hut häzirkisi ýaly yüzüne mylaýymlyk berip ýylgyrypdy. Jogaby bolsa oňa derek kakam beripdi.

— Daýyň hol gün oba baranda bisabyrlyk edip, bişip duran nahardan özüne özi guýnup iýjek bolupdyr. Özüniň öýündedigini unudypdyr. Ana, şonda daýzaň gaharlanyp: "Meniň elimden işimi alarça kim bolupsyň, sen!" diýip, ýelmäpdir maňlaýyna çemçe bilen.

Kakamyň degişýän bolmagy-da mümkin, ýöne menem ondan çynmy-ýalanmy diýip, çintgäp sorap durmadym.

Şol gözleg salyp yörşümize biz bir otluk meýdanda ýaňyrak guzlan goýnuň gapdalynda höwür bolup oturan bir köpegiň üstünden geldik.

Ol bizi ilki görüp, haybatly-haybatly üyrüp saklady. Çoluk daýy tüpeň çenän mahaly bolsa ol iki ýana elewräp, şeýle bir gazaba mündi welin, üstümize zyňyp, bizi düýt-müýt edäýerli göründi.

— Gördüňmi, onuň bolaýşyny? — diýip, çoluk daýy maňa tarap baş atdy.

— Göryän.

— Göryän bolsaň, bilip goý, bu it gowy it ekeni. Özi-de Sary keliň iti bolsa gerek. Onuň sürüsi-de şu töwerekde bolmaly. Ýaňy men tüpeň çenän mahaly men itni bize näme diýenine düşündiňmi?

Men "ýok" diýdim-de: "Itiňem bir diline düşünip bolarmy?" diýen manyda geňirgenip, kibtimi gysdym.

— Ol bize: "Goýun-guzy bilen işiňiz bolmasyn, bu malda siziň hiläňiz ýok, aljagam bolsaňyz, öläýmesem eýämiň malyny bermerin, gowusy, öz ýoluňyza gidin" diýdi. Gowy häsiýetli it ekeni. Ýene bir ýalyagysy bolan bolsa tüpeň çenelenden guýrugyny ýamzyna gysyp, ähli zatdan geçip gaçardy.

Biz itni gapdalyndan aýlanyp, ony öz gününe galdyryp gidip barşymyza men ilki itler hakynda, soňundan gözläp ýören şagalymyz hakynda oýlandym. Bu wakany obanyň heniz-henizlerem käte ýatlaýany üçin bolsa gerek. Şonda ilki bolup, ilkinji gezek gören şagalym meniň ýadyma düşdi. Ol şagal Ýazjuma Muhy diýen bir adam bir gezek jeňnelde garabaşynagaý bolup, kümesiniň üstüni basyrlyk gamyş orup ýörkä, oňa pete-pet gabat gelipdir. Özi-de şagal adam görse gaçýandyr welin, şol gezek şagal gamyş ýygyp duranyň gorkanyny aňypmy-nämemi, onuň üstüne çöwjäpdir. Duýdansyz duşuşykdan zähresi ýarylan Ýazjuma onuň bolşuny görüp, ähli zatdan bizar bolup gaçypdyr. Şol gelşine-de ol iki-üç gezek "Wa-aý, wa-aý" diýibem gygyranmyş. Muňa gylaw alan şagal şundan soň-a hüjümi has-da güýçlendiripdir. Ýöne bulaň şol kowalaşyp gelişlerine garaşylmadyk bir waka ýüze

çykyp duruberipdir. Ýazjumanyň janhowluna salgap, degene gözüm menden däl edip, bulaýlap gelyän oragynyň uýy şagalyň edil gözünden geçip oturyberipdir. Munuň beýle bolmagy Ýazjuma-da bir körabraý bolupdyr. Ol soňra telim ýerde ondan gorkup gaçanyny aýtman: "Şagal üstüme topuldy welin, menem elimdäki orak bilen berdim onuň maňlaýyna" diýip gürrüň edipdi. Onuň "Way" sesini ilki eşiden bolsa, şol töwerekde oýnap ýören altynjy klasdaky Sapar Annaýew ikimizdik.

Şol şagal telim günläp, tä Kelhatardaky Aman aga görüp, üstüne gum süryänçä görene göz bolup ýatypdy. Ana, meniň ilki gören şagalyň şol şagaldy.

Günortan çayyny biz özi ýok ýerinde Sary kel, öz ýanyn-da Sary aga diýlip ady tutulýan çopanyň goşunda içdik. Sary aga degişgen adam ekeni. Ol maňa el uzadyp: "Kak başi" diýip, göwnaçyklyk bilen salamlaşdy, soňundanam näçinji klasda okaýanymy sorady.

— Dörtde.

— Hä, biziň Aýparça näçedekän?

— Aýparça Saryýewamy? — Aýparça diýlenden, mugallymyň hataryndan üçünji partada oturyan, hemişe ýakasy owadan keşdeli köýnek geýýän gyz meniň ýadyma düşdi.

— Edil özi, oglum. Şol Aýparça Saryýewa meniň şeýtanjygymdyr.

— O-da biziň klasymyzda okaýar.

— Hä, boldy, boldy. Onda sen oylan, biziň giýew bolýañ-da?

Men näme diýjegimi bilmän, gyzaryp ýere seretdim.

— Saçyndan dagy çekäýmegin, zaluwat. Häzirden gowy bolsaň, soň göz önüne tutarys...

Sary aga şeýtdi-de, meniň bilen aňsatjak tanyşdy oturyberdi. Ilki birhiliräk bolsa-da, maňa tiz bu gürrüňi degişme hökmünde kabul etmelidigi belli boldy.

— Oglany utandyrma, Sary aga! — diýip, çoluk daýy hem ýeri gelende meniň arkamy çaldy, hem ortada duran gara taňka elini uzatdy. "Çaý iç, inim, ýogsam suwsarsyň. Sary aga bereketli etjek bolup gowurmasyna atyp bilen duzuny atypdyr — diýip, meniň käsämdäki çaýçorba ýene-de çaý guýdy.

Sary aga hem çoluk daýydan gep alyp galmady.

— Duz-a, inim, özüň ýaly bir gazykdan ýöretme, don getir diýseň, taňka getirip ýören bir çolugym bar, ana, muny gowranam şol, duzuny atanam. Çorba-çolpy ediläýmese, meniň-ä bu sadagasy gitdigimden datmam ýokdur. Meniň-ä duzum özüme ýetik, muny goý, duzy kemter kakýanlar iýsin.

Gepiň öwrülip bir çetiniň ýene-de özüne degýänini aňan çoluk daýy yeňsesini gaşap, pikirinden Sary aga berjek jogabyny gözläp oturşyna myssa ýylgyrdy.

— Sary aga, şu çopanlaram gaýyn ene ýaly bir millet bolýarmyka diýýän. Gaýyn eneleň täze gelen gelne göwni ýetmeýşi ýaly, asyl şu çopan halkynyňam çolugyna aňsat göwni ýetmeýän ekeni.

Soňundan çoluk daýy maňa-da baş atyp goýberdi.

— Iýiber, inim, Sary aga beý diýip, biziň işdämizi kesip bilmez.

Itine juda göwni ýetyän borly. Sary aga bizden galan goýnunyň salgyny alsa-da, onuň gözlegine çykmaga gyssanmady. Gaýta ýene-de derläp çaý içdi. Arkasyny çadyra öwürüp oturşyna: "Arkamdan şemal urup dursa, teý, içen çaýym göwnüme jaý bolanok" diýip, bize gürrüň berýär. Itini ýatlap: "Mal eýesine çekmese şumluk" diýipdirler, itimem özüm ýaly gatyjadyr meň. On günläp barmasamam, ol aňsat goýnuň töwereğine adam getirmez. Munuň enesine beletdirin men, ol wagt Boýnag-a tokarja güjüjekdi. Meniňem çöle ilkiräk gelen günlerimdi. Hol, Gara Baýryň atasy bolsa çopanymdy. Özem gaty garran ekeni pahyr. Uruş döwri bolan-

soň zordanrak derde ýarap ýören eken bende. Bir gün biz günortan çopan-çoluk iki bolup, mallaram garaýataga gabar, çaylaşyp, mesäýy gürrüň edişip otyrdyk. Şol arada gapdaldan zordanrak yöräp, leňner atyp gelyän garry ganjyk görüldi. Ol itýalakdaky zatlardan tamsanmaga baryardy. Şonda garry çopan özüniňem garranlygyny ýadyna saldymy-nämemi, ony görüp birden bozuldy. Oturyp-oturybam: "Barsaň, döwran ötdi diýgin daglar-ow" diýip, günleç sesi bilen birden aýdyma zowladyp goýberdi.

Şol günün öýläni bolsa gerek, ol meniň elime bir gyrasy döwük çanagy berdi-de: "Şuny, garry item ýanyň bilen äkit-de, Üç depäň ýanynda önüne goýup gaýt" diýdi. Men beýle zadyň boljagyny näbileýin, gitdim-de, aýdylany etdim. Şol günün ertesem bir sebäp bilen men düýäme mündüm-de oba gaytdym. Bir hepdeden gelsem, garry it henizem goşa gelmän ekeni. Soň gidip habar tutsam, ol pahyr şol döwük çanagyň gapdalynda ölüp ýatan eken. Biler bolsaň, inim, Boýnagam hut şol itiň neslidir»".

Sary aga gürrüň aralygynda öz goşundaky ganjygyň go-laýda güjükländigini ýatlap, "Size güjük gerek dälmi?" diýen manyda çoluk daýynyň ýüzüne seretdi: "Ýogsam obada güjüjek getirip ber diýýänem gyt däl" diýdi.

Güjüjek diýlensoň, men öz halym bilen bolmadym. Antak-mantak yöreşip ýören güjüjekler gözümiň önüne geldi:

— Maňa gerek — diýip, çoluk daýydan önürdip dillendim.

— Gerek bolsa, giýew, ýene iki-üç gün garaş, küle ganjygyň güjüjekleriniň gözleri bir açylyşsyn. Size özüm habar ederin— diýdi.

Sary aga meniň şatlygymyň hem täsiri ýeten borly, ol meni gözigidijilik bilen synlap ýylgyrdy.

— Náme etsen, şu çagalara etmeli. Gör, giýew oglanyň begenäýşini. Ikimize häzir biri "Wolgaň" açaryny peşgeş beräýende-de şun ýaly begenmesek gerek.

— Ol gezek, ogul agtyjygyň bolan güni, obadan hoş habar getirende, Garly permän buşlugyna beren pullaryň näme? Begenmeseň, Sary aga, senden bir köpük çykýamy — diýip, çoluk daýy begenen gününü Sary aganyň ýadyna saldy.

— Adam gowy zada begenip, erbet zada gynanyp bilýän wagty adamdyr-da.

— Onda ikimiz entek adam. mahal-mahal şatlyk bizi serhetden geçirip görýär.

— Ojagaz-a eýýäm "Men atda ogly" diýip, güjürdäp, dünýäň gepini gepleýär. Öýe barsam dagy eýemsirenip, gujagymdan çykalydyr öýdenok. Aglasa-da "Atama gitjek" diýip zowladýamyş.

Sary aga guwanç bilen obada dilli düwme bolup dünküldäp ýören agtyjygyny ýatlap şatlandy. Ol entegem biz bilen oturyp gürleşerlidi, ýöne çoluk daýy günün ileri aganyňy agzap, turmak bilen boldy.

Hoşlaşyp, goşdan daşlaşyp baryarkak, çoluk daýy gürrüni ýene-de Sary çopandan tutdy.

— Sary kelde gürrüň kändir görseň, kel-dä...

Baýyrlara münüp-düşüp, telim sapar yzyň yzyna düşüp gördük, ýöne olaryň hiç birisi-de bizi öz soragly şagalymyz bilen duşurmady. Biz goşa dolanyp gelen wagtymyz süri bilen giden kakam heniz yzyna dolanyp gelmän ekeni. Çoluk daýy hasyr-husur gazan ýuwup, nahar atarmak bilen boldy. Men bolsa itenekde-çomanak bolup, ojagyň başyna gapdalda basylgy duran ojardan daşadym. Gaplaň meni görse-de, könäni ýatlap üstüme topulmady. Ýa-da bu onuň öwrenişdigimikän? Çoluk daýydan çekinýän bolmagy-da mümkin. A belki-de, ol indi meni öz adamlarynyň biri, sürä golaýlaşmaga, goşa girip-çykмага hakly adamlaryň hasabyna goşup arkaýynlanandyr.

SÜRINIŇ YZY BILEN

Süri baýyrlaryň ýüzüne ýazylyp-ýaýrap otlap baryar. Kakam ikimizem tirkeşip, süriniň yzyna düşüp gidip baryas. Öňde, sürä baş bolup baryan serkäniň boýnuna dakylan jaňyň mahal-mahal dünnürdisi eşidilýär. Süriniň yzyndan garrap, lagar düşüp ugran goýunlar özbaşlaryna aýratyn bölejik bolşup baryarlar. Kakam käte bir "häý, haýt..." diýip özünden barha daşlaşyp baryan süriniň yzyndan gygyrýar. Şonda süriniň öňi yza serpilip, lagar düşen goýunlara hem sürä ýetişmäge mümkinçilik bolýar. Kakamyň sürini sesine öwredýänem bir gowy zat, ýogsam häzir ony gidip gaýtarjak bolsaň, gör, nirelerden aýlanmaly bolardy.

Esli ýöresegem, nämüçindir, hemişe ligirdäp, ädim saýyn önünden çykýan zemzen pisint suwulganlar häzir bize gabat gelenok. Kakama sorag berip, bu ýagdaý bilen gyzyklandym. Ol şonda bir wagt özi bilen çopan-çoluk bolan Aganýaz agany gepletdi.

— Aganýaz aga bande: "Goýun geçen ýer ot geçen ýalydyr, ol ýerde ýylanam galmaz, suwulganam" diýerdi. Onsoňam goýunda ýylan-suwulgan üçin ýakymsyz ys bolarmyş. Şeýle-de, süri gijesi-gündizi ýylan, suwulgan bilen goşulşyp ýorenem bolsa, olaryň ýylanyň zäherinden heläk bolýany nega-da birdir.

Halypasyny ýatlamagy kakamyň göwün torbasynyň açylmagyna, maňa ýene-de birnäçe zatlar gürrüň bermegine sebäp boldy. Ol gidip barşyna töweregi özüçe okap ugrady.

— Ine, bu güllejek-güllejek bolup oturan zatlar sazak, bu ýerlerde seýregräkdir, ol ak çägäniň bolsa bol çöpi şudur. Sazagyň bir hepde, ýarym hepde entejik haýaly bar, martyň ahylrlaryna, apreliň başlaryna gül görkezip gözün ýagyny iýer bi. Gyşda, ösgün bolup gardan ýokarda galýany üçin, sowuk günlerde onuň gadyry has aýratyn bolýar. Goýun malyň gýş

höregidir bi. Çopan bolsañ hemişe haýsy çöpüň nirede bitýä-nini göz astyna alyp, "Bir ýerde nepi deger" diýip yörensiň. Mahal-mahal sürini ýowşanyň köp ösen ýerlerine hem aýla-malysyň. Aganyaz aga bende goýna gerek ähli däri-derman çölün özündedir diýerdi. Şonuň diýşi ýaly, ýowşan iýse, içi soguljanly goýun dertden dynar oturyber. Özi-de olam çölün ir çykar otlarynyň biridir. Häzir ýöräber bakaly, birki ýapy aşsak, önümüzden çykar, onam görkezerin. Bir tutup synlasaň, soň hemişelik gözüňde galmagyna gowy bor. Özi-de goýun maly örän ynjk maldyr. Ony ýürekden gowy görmeseň aňar. Ýogsam ýüzüne seretmesi bolmaz janawaryň. Ýöne ol seniň kimdigiňi sesiňden biler. Akly gulagyndadyr. Sen ol goşdaky düşekleriň aşagyna düşelen çöplere üns berdiňmi? — Kakam şeý diýdi-de, meniň yüzüme seretdi. Şol arada hem öz ýanyn-dan: "Bu bir ýaş oglan selniňi näbilsin, gandymyňy näbilsin" diýip oýlanan borly, maňa jikme-jik düşündirip ugrady.

— Çopan üçin selin-siňren ýassyk-düşekdir. Siňren çopan-çolugyň bagtyna döräýen bir çöpdür. Ezilip geleňde özge zady tutaşdyrlyk etseň, aňsat oduň tutaşmaz, bir gysym siňrene kükürt çyzarsyň welin, oduň ýag dökülen ýaly tutaşar ötägider. Ýagyş näçe ýagsa ýagybersin, onuň çygy yüzüne almasy bolmaz, endamy ördek-gazyň endamy ýalydyr.

Süriniň hol allowarradaky baýryň depesinden aňyrlygyna agyp ugramagy kakamyň gürrüňini togtatdy. Gidip, ony gaý-taryp gelmelidigim belli boldy. Ýöne sürä tarap yönelen-imem şoldy welin, kakam menden önürtile-di. Ol elini agzy-na tutdy-da: "Häý, haýt" diýip sesini süýkdürüp gygyrdy. Süri şundan soň önünden kimdir biri don bürenip çykan ýaly güsürdäp yzyna serpikdi. Serkäniň boýnundaky jaňyň mal-lary öz töweregine çagyryan aladaly dünňürdisi eşidildi.

— Biziň baýyrlar berkdir. — Kakam ýöräp ugransoň ýene-de ýaňky gürrüňini dowam etdirdi. — Goýnuň yzyna düşüp, inip-çykyp ýörseň tiz maýyp eder. Elbetde, ýazda

süriniñ agyr mahaly onuñ geçen yzyna aýlanmaly. Ýaş guzulañ uklap, ota-çöpe çörneşip galmagy ahmal. Özge wagt welin sürini endige düzüp, ony sesi bilen bakmalydyr. Şonda bir-ä malyň abat bor, birem süriniñ yzynda ygyp, özün heläk bolmarsyň. Beý diýsem, ýöne gygyrybam ýörmelidir öýtme, goýun maly gohy-da halaýan dälidir. Halypamyz Aganyáz aga bendäň sürüsine köplerini gözi giderdi, onuñ üstünligini görüp bilmeyänlerem ýok dälidi. Ýöne olaram gyssanan ýerlerinde: "Aganyáz aga, şuny näderkäk, nähili bolýarka?" diýşer durardylar. Bir gezek bolsa onuñ sürüsine gözi gidýän çopanlara ferma müdirini yrmagam başartdy. Ol çopanlar: "Aganyazyň sürüsünde sarç goýunlar az, şon üçinem abat, hany, şoňa toklam bir berip gör, şonda onuñ kimligi belli bor" diýşen ekenler. Bir ýola seçgiden soň oňa bir bölek tokly berdiler. Men şonda bu ýerde bir gepiň bardygyny aňdym. Aganyáz aga, aý, ol Aganyáz aga-da. Onuñ bolsa göwni bir ýaly, şeydyäñizem diýenok, gaýta maňa-da: "Haýyr, oglum, hiç zada darykma. Gaýta bilmedik bol, mal eýesi biz bolsak, malymyz bize meňzmelidir" diýýär. Dogrudanam, sarç toklular bize bir hepde — on gün gan ýuwutdyrdy. Dürli sürüde, dürli terbiýede önüp-ösen birtopar tokly, olar ne-hä seniñ sesiňi alga alýarlar, ne-de özüni. Hersi bir kelle, menä o mahal ýaş oğlan welin, Aganyáz aga altmyşy egne atan, güýji gaýdyşyp, bili gidişen adam. "Hany, şularam bir Aganyáz aga mugyra getirýän bolsa getirsin" diýlip berleni besbelli. Men çydasamam, ol bu şata uzak çydamady. Bendäň halys degnasyna degen borly, bir ýola ol maňa heniz bir yerini halallamankak (bir öwräň ot-çöpüni tutnukly tutup, birkemsiz iýdirmäge Aganyáz aga "halallama" diýerdi), düýä goş-golamymyzy yükletdi-de: "Sen, inim, bar-da, Gyzylgaty-daky geçen ýyl Öwmät bilen Jumadurdynyň guzy alan yeriniñ töwereginde goşy düşüriber" diýip ugratdy, özi bolsa sürini önüne salyp gitdi. Aganyáz aganyň bir hyýala müneni

belli boldy. Süri şol ugrayşyna meniň günortana galypgalman ýeten ýerime — çar töweregi kert bolup, gyzylymtyl öwsüp duran baýyrlaryň arasyna, gijöýlänler gelip indi. Ol gün-ä ýatyp dynç aldyk. Ertesi Aganyaz aga sürüsini üç tarapy kert gaýa bolup duran, agyl biçüw zawa salyp, meni eli taýakly bu agulyň agzynda goýdy. Şundan soň ol sürini üýşürip-ýazyp, olara şeýle bir darady welin, janawarlaryň iýenini burnundan getirdi. Her gezegem sürini ýazyp goýberen mahaly, "hä-haýt, gaýt!" diýip, özüniň basyksy, pessay sesi bilen gygyrýar. Süri sesine serpilmese bolsa, ol ýene-de başbozar geçileri alýar taýagyň astyna. Aý, ol şeýtdi-şeýtdide, bir hepdede sürini öz diýenine saldy oturyberdi. Nädersiň onsoň "haýt" diýenden hyrra yzyna dolansa dursa. Süri sesimize ýagşy öwrenişenden soň, biz ýene-de dolanyp, öňki ýatagymyza göçüp geldik".

Şol gidip barşymyza bir gezek men özümizden daşlaşyp baryan süriniň yzyndan ony kakamyň gaýtaryşy ýaly gaýtarmak niýeti bilen: "Goş, aýlan" diýdim-de, öz buýrugymyň netijesine garaşdym. Süri meniň sesimi piňine-de almady, ol öňküsi ýaly lagambir ýazylyp otlap ýör.

Ikinji gezekde meniň buýrugymy kakam özüniň guryljak sesi bilen ýene-de bir gezek gaýtalady. Süri güsürre yeňsä serpilip, onuň bir sözünü iki diýdirdi. "Hüm bilen hümün tapawudy kän ekeni".

Kakamyň elinde egri taýagy, ol ony arkasynda kese tutup baryar. Meniň oňa "Getir, taýagyňy götereyin" diýesim gelyär. Yöne ilki-hä ebeteýini tapmadym, soňundan, onuň ýapa ýarmaşylan mahaly taýagyny söýget edinyňanini göremsoň bolsa, ol taýagy soramagy goýbolsun etdim.

Kakam wagtal-wagtal durup, elini gözünüň üstüne kölegeledip, töwerekdäki baýyrlaryň yüzünü synlaýar. Ýogsam häzir töwerekde günem yok, onuň gözünü ýumjuklatmaga mejbur edýän şöhlelerem. Onuň hyýaly häzir asmana birsydyrgyn

gara keçe bolup ýazylan bulutlaryň aňyrsynda bir ýerlerdedir. Kakam dursa, menem ondan uzaklaşman aýak çekýärim. Ýapylaryň güneş taýynda läleleriň çog gyzyl bolşup oturlaryny görýän. Kakamýň diýşi ýaly, häzir baýyrlar düýrlenişip-düýrlenişip, bu ýerden bir ýerlere göterilip gidiberjege menzeýärler.

Meniň depe görsem üstüne çykasym gelip dur. Töweregi synlaman geçsem, asla göwnüme jaý bolanok. Her depäniňem töwereginde birhili görnüş bar. Çölde her ot öz neberesi bilen goşluşyp, aýratyn obajyk bolup ösmegi eý görýän ekeni.

Ýene birsellem ikimiz çöli ädimläp tüketjek ýaly bolşup ýörenimizden soň, kakam maňa bir öwrümde gerek bolar diýip oýlanandyr-da, ýene-de meniň üçin töweregiň ot-çöplerini okap ugrady.

— Ana, hol, agyn baldak bolup oturan bolsa selindir. Onuň gatyja gupagy bolýandyr. Häzir olaryň, aralygyndan goýunlar, darak dişleriniň ýumşak saçdan geçişi ýaly, geçer giderler. Oňa barmysyňam diýmezler. Selni özge otlar azalyp, çopançalap aýtsaň, bal bolan çaky iýerler. Çopan bolsaň-a, otlary sen tanaýmalysyň. Malyň içgeçmä ýolugaýsa, onda sen ony dadranly ýerde bakmalysyň. Aganyaz aga-ha onuň kökünü gaýnadyp, wagtal-wagtal süriň suw içýän nowasyna-da guýdurardy.

Bu çöpün bolsa, ýandakdygyna sen beletsin. Yssy düşüberse, ol ösüp, töwerege has-da eýemsirener. Özi-de ýazyň ýaşyl donuny yhlas bilen tä güýz gelyänçä geýer. Ol düýeleň elýetmez höregidir, düýe ýaly suwsuzlyga hem çydamalydyr. Ýandak minneti özüniň uzyndan-uzyn tanap pisint kökünden çekýär.

Onsoňam biziň Badhyzymyz ot-çöpe juda baýdyr, bu ýerde dag etegi ösümlüklere-de, orta çöle mahsus ösümlüklere-de gabat gelersin.

Lukman Hekim diýen adam bolsa bu çöpleriň hemmesiniň diline düşünenmiş. Syrkaw adamlary bejerende ol şu otlary derman hökmünde ulananmyş. Ol diňe bir dişagyrynyň dermanyny tapyp bilmändir diýýärler. Ondan: "Dişagyryň dermany nämedir?" diýip soranlarynda, ol hiç zat diýmän: "Goparaýmasaň, alaç ýokdur!" diýen manyda çem gelen çöpüň birini goparyp gidiberenmiş.

Süri birsalym ýazylyp-ýaýrap otlansoň, onda-munda ýataklayan goýunlar görnüp ugrady. Şeýle bolanda mallaryň doýanlygynyň, indi birsalym dyz epip, dynç almaga wagt ýetendiginiň alamatydygyny, kakam öň bir gezek maňa aýdypdy. Biz şundan soň süriniň daşyna aýlanyp, onuň ýüzüni goşa tarap öwürdik. Süri ýene-de baýyrlaryň arasy bilen öz aky-myny dowam etdirdi.

KEÝIK OWLAJYGY

Şol gezek Garly ferma goşa gelen günü hem ýazyň möwjäp, öz ýazlagyny yazlap oturan günleriniň birisidi. Ferma gelende kakamdyr çoluk daýy ikisi-de goşdadylar. Gollary tirseğine çenli çyzgalan çoluk daýy jamda hamyr ýugrup, gömme çörek bişirinmegiň aladasy bilen hysyrdanýardy. Kakam bolsa eşegiň gaňňasynyň könelişen tokalaryny aýryşdyryp, ony täzeden sazlamak üçin keçesini, temen-bizini töwereğine ýaýradyp otyrды. Olar hümrdeşip, iş arasynda bir zatlaryň maslahatyny edýärdiler.

Ferma müdiriniň tanyş maşyny gelip gapdalda togtan mahaly, kakam dagy özara maslahatlaryny soňa goýup, myhmany garşylamak bilen boldular. Garly ferma maşyndan düşensoň, meniň guzuly goýunlary bölejik edip bakyp ýören tarapyma öwrüldi-de:

— Agadurdy, hany, bäre gel, köşek! — diýip, meni ýanyna çagyrdy.

Men bakyp ýören goýunlarymyň ýüzüni goşa tarap öwürdim-de, onuň gapdalyndan aýlanyp, Garly fermanyň özüme garaşyp duran ýerine gaýtdym. Ol golaýyna baranyma mähetdel, ýylgyryp, dabara bilen münüp gelen maşynynyň gapysyny açdy.

— Köşek, hany, bir seret, gör, men saňa näme getirdim?
— diýdi.

Men gyzyklanyp, maşynyň içine seretsem, iki oturgyjyň aralygynda ýatan keyik owlajygyny gördüm. Meniň ýüzümdäki sorag alamatlary bada-bat şatlyk bilen öz ornuny çalyşdy.

Garly ferma çay başynda keyik owlajygyny ilki birki günlüde uzagrakdan görendigini, şonda golaýda bir ýerlerde owlajygyň enesi bardyr diýen pikir bilen onuň duşundan geçip gaýdandygyny gürrüň berdi.

Bu gün ýol bilen geçip baryarka, şol töwerekde owlajyk ýene bir gezek Garly aganyň gözüne ilipdir. Garly aga ýakyn baran mahaly ilki ol süýrenip gaçmaga synanyşypdyr. Ýöne ysgysyz aýaklar onuň diýenini etmändir. On-on baş ädim gaçyp-gaçmanam, ot-çöpe çolaşyp ýene-de ýykylypdyr. Şundan soň bu owlajygyň bir derdiniň bardygy Garly aga aýan bolupdyr. "Kimdir biriniň çawan oky muny ýaralandyr" diýip oýlanypdyr. Emma owlajygyň bedeninde ýara yzy ýok ekeni. Ol: "Owlajyk çabgada galyp, buýandyr, oduň gapdalynda birmeydan ýatsa, damarlaryna gan yöreşer. Aýak üstüne galar, ana onsoň özüniň keyik çagasdygy ýene-de onuň ýadyna düşer" diýen pikir bilen hem-de bu ýerde meniň barlygymy ýatlap goşa getiripdir.

Çoluk daýy Garly fermanyň öwredişi ýaly, ilki oduň gapdalyna bir goltuk ýylgyn atdy, könelişen keçäni hem getirip, onuň üstüne ýazansoň bolsa owlajgy göterip, ýörite taýynlanan düşekde ýatyrdy.

Keyik owlajygyna meniň bada-bat mährim gitdi. Şundan soň meniň ojagyň töwereginden uzak gidesim gelmedi. Meniň

indi bu owlajygy görüp durmasam, başga ýerde karar tapmajagymy kakam hem aňan borly, ol guzuly goýunlary çoluk daýa tabşyrdy. Meni bolsa goşda keýik owlajygynyň ýanyn-da galdyrdy.

Garly ferma-da çay içensoň, merkezi goşa gidip, owlajga seretdirip, dări-derman etdirmek üçin doktor tapyp geljegini aýdyp, maşynyna mündi. Şundan soň owlajk bilen men goşda ikiçäk galdym. Ol-a oduň beýleräginde ýatyr, men bolsam ody öçürmezlik üçin töňneliräk gury ýylgynlardan getirip, oňa atyşdyryp ýörün. Owlajygyň weli derdi özüne ýetik borly, onuň wagty bilen aýak üstüne galasy gelmedi.

Çoluk daýy birsalymdan yzyna dolanyp gelip, ýene-de owlajk bilen gyzyklandy.

— Agadurdy, keýijek ezilen çörekden iýmändir öýdýän?

— Ýok. Ol-a hiç zadam iýenok.

— Onda bir zat edeli, inim, muňa bir tokga gant ezip içireli, ýüregini tutar.

— Bolýar, içireli. — Men şýdilse gowy bor diýen niýet bilen, kömek bermäge taýyndygymy mälim edip bada-bat onuň bilen razylaşdym. Dogrusy, şeýle edilende, owlajga gowy boljagyna ynanmanam durmadym.

Owlajk süýjüli suw içensoň, öýkenini bokurdagyna üýşürip, üsgürip ugran mahaly, süýji zadyň oňa zeled berip biljekdigi belli boldy.

Indi doktoryň gelerine garaşmakdan başga alaç galmady. Doktor gelip owlajgy barlan mahaly, onuň öýkeniniň sowuklandygy belli boldy. Owlajga inňe sanjylan mahaly, men onuň ynjaپ tisginenini görmezlik üçin ýeňsäme öwrülip durdum. Doktor biraz wagıt geçirip, ikinji inňäni urup, başyny ýaýkansoň "Öýken ýeňläpdir, öýken" diýdi-de, ertirem gelip habar tutup gitjegini aýtdy.

Olar hoşlaşyp gidensoň, çoluk daýy hem bireýýäm alaň aşyp giden bölejigiň yzyndan ugrady.

Ýene-de goşda owlajyk ikimiz galdyk. Töwerekdäki adamlardan özüne ýagşylyk ýetmese, ýamanlygyň bolmajakdygyny owlajygyň duýgur ýüregi syzan borly. Onuň gorkup, howpurganyp töwregini synlamagy kem-kemden galyşdy. Ýöne owlajygyň gözleri süzülişip ýumulyberse welin, meniň oturyp-turup mazam bolmady. Göwnüme, bir bolmasy iş bolajak ýaly, owlajygyň gözleri bir ýumulansoň gaýdyp hiç mahal açylmajak ýaly bolup duýuldy. Şeýle bolanda men her gezek gapdalyna baryp, onuň kömelek ýaly bolup dürtirilip çykyşyp gelýän şahlarynyň birine elimi ýetirýärdim. Her gezek hem şeýle bolanda owlajyk tisginip gözlerini açardy. Her gezegem ol gözlerini açansoň, meniň ýüregim yerine gelerdi.

Garaňky gatlyşança, bu ýagdaý telim gezek gaýtalandy.

Kakam süri bilen aýlanyp gelensoň bir süýtli geçini sagyp, owlajygyň tumşugyny açyp agzyna süýt guýduk. Owlajyk tamşandy.

Ýöne onuň başga iýip-egsen zady bolmady. Gapdalynda goýlan bir jam kepegi-de oňa derek çadyra gelip-gidip ýören nançy goýun iýdi.

Gije ýatylan mahaly, owlajygyň üsemän ýatmagy üçin onuň üstüni köne oyluk bilen pugta basyrdyk.

Ýöne men ornuma geçsemem keyijegi gaýgy edenim üçin giňäniň bir wagtyna çenli uklap bilmedim. Çoluk daýynyň habaryny aýtmak üçin kakamy yralap oýaran wagty hem men oýadym. Ol pyşyrdap gepledi.

— Rahman aga, Rahman aga...

— Hä, näme?

— O janawar-a ýañja gutardy.

— Näme?

— O janawar-a diýýän, ýaňy turjak ýaly etdi-de...

Kakam dikelip oturşyny haýpygelişlik bilen başyny yralady.

— Băy, bolmandyr-ow ol-a, Agadurd-a gaty gynanar.

— Ol-a şeýle, ýöne nätjek-dä. — Çoluk daýynyň gürrüň aralygynda uludan dem alýany eşidildi. — Onda, Rahman aga, neme edäýeli, şeýtsek nähili bolarka?

— Näme etsek?

— Häzir owlajygy äkidip, bir ýerlerde ýerläli.

Agadurdy görüp gynanmasyn, ertir bolsa oňa: "Keyik owlajyg-a gije ýatyrkak turup gidiberipdir" diýeris. Goý, ol soňsoňlaram gören keyigini şol gaçyp giden keyijigidir öýtsün ýörsün.

Kakam çoluk daýynyň tapan çykalgasy bilen ylalaşan borly. Ol keyijegi göteren ýaly edip, gujagyna göterdi. Çoluk daýy bolsa şundan soň çadyryň gapdalynda ýatan pili alyp, onuň önüne düşdi. Meniň gözümden syrygan gözýaşymy bolsa olaryň hiç biri görmedi.

Ertir olar men oýanan mahalym aňsamky maslahat edişleri ýaly, owlajygyň aňsam ahmallykda gaçyp gidendigini aýdyşyp, ony daňyp goýmandyklaryna ahmyr edişen boldular.

Ýöne men hiç kimden zat soramadym. Sebäbi men aňsamky gürrüniň hemmesini eşidipdim ahryn.

HAKYKY IT

Sary aga sözünde tapylady. Üç-dört gün geçip-geçmänkä onuň: "Rahmanyň ogly gelip, güjüjegini alyp gitsin!" diýen habary geldi. Ýöne biz, kakam bilen çoluk daýynyň işi köp bolany üçin bada-bat habaryň yzyndan gidip bilmedik. Ol ýere biz şol günün ertesi kakam bilen, öyländen soň gitdik. Bagtymyza Sary aga-da entek goşunda ekeni, ol ýaňyrak örüzip goýberen sürüsiniň yzyndan gitmäge hyýal edip, eşegini gaňňalap duran ekeni. Bizi görüp, Sary aga özüne mahsus açyklyk bilen ýylgyrdy.

— Hä, giýewçe, gelyämiň köşek? Ýene-de baş-on minut gijiräk geläýen bolanlygyňyzda, meni bu ýerden tapmazdyňyz.

Biziň bilen salamlaşansoň bolsa, ol içi güjükle çukuryň ortasynda, bir oýnuň gopjagyny syzyp, boýurganyp duran iti aldarlap kowmak bilen boldy.

— Gazap, bu nä boluş, utanaňokmy? Süri nirde, sen nirde?

It Sary aganyň gepine sözme-söz düşünyän ýaly bolup, oňa göni seredip bilmän torsarylyp başyny aşak sallady.

— Aýyp bor, gardaş, onda-da saňa, men-ä sen bar diýip sürüden arkaýyn, a sen bolsa...

It şundan soň gidesi gelmese-de, Sary aganyň raýyny ýykyp bilmedi. Ol boýlap duran çukuryndan böküp çykdy-da, seňk-seňk edip, süriniň zyndan gitdi.

Kakam bilen Sary aga goşda oturyp, ondan-mundan gürleşip naslaşyançalar, örüp giden süri-de, mahal-mahal gaňyrylyp yzyna gözleýän Gazabam alaňdan aşdy.

Sary aga agzyndaky nasyny döküp: "Öz-ä bir oýun gopjagyny aňdy, janawar!" diýip, Gazabyň giden tarapyna ýene-de bir gezek seredensoň, ornundan turdy-da, bizi güjükläriniň ýatan ýerine alyp bardy.

Çukuryň içinde baş sany bir-birinden gowuja güjüjek bar ekeni. Men: «Kakam häzir bujagaz güjüjekleriniň çem gelen birini tutar. Menem ony gujagyma gysaryn» diýen pikirdedim. Ýöne kakam maňa güjüjek saýlamaga howlukumady. Çukuryň gyrasynda çommalyp oturdy-da, ilki birsalym güjüjekleriniň hereketini synlady. Soňundanam olaryň biriniň ýeňsesinden tutup ýokaryk göterdi. sakarja güjüjek ala-goh bolup çyňsap şermendelik etdi. Kakam ony gapdalda goýdy-da, başga bir güjüjegi alyp, onam şeýtdi. Bu güjüjek welin, waňkyrmagyň ýerine, janagyrlý çyňsap, iki gapdalyna agyz salmaga başlady. Kakam ol garadişlek güjüjegi aldy-da, arkasyny sypalap, soňundanam ony maňa uzatdy.

— Al, ine, şu güjüjek seniňki!

Güjüjegi alsamam, kakam meniň ýaňkyja pökgi garyn güjüjekden gözümi aýrasym gelmeýänini aňdy.

— Ogul, bilip goý, ynsanyňam, haýwanyňam sähel zada şermendelik ediberyäni kän bir halanylýan däldir. Olardan oňňullyga garaşyp bolmaz. Gördüňmi, eliňdäki güjüjeginiň ýaňy hyňranyp, dişleşdirip bolubersini. Ine, şol hakyky it. Ol namysjaň degmedige degmez, degeni welin aýabam goýmaz...

Kakam wagtynda nämäniň nämedigini düşündirmedik bolanlygynda men: "Kaka, ýaňkyja güjüjegi alaly-la?" diýmäge çemelenip durdum.

Sary aga-da baş atyp, kakamyň pikirini goldady. Diňe men şundan soň öz güjüjegimiň tüýs meniň isleýän, akyllý, batyr itim boljagyna ynandym.

Şundan soň güjüjegimi gujagyma has-da berk gysdym.

ÇÖLÜŇ DEŇİZ GÜNLERİ

Bu gün meniň oba dolanmaly günümdi. Çoluk daýy bilen men irden hoşlaşypdym, ol süriniň yzyna düşüp gidipdi. Kakam bolsa goşda, meni ugratmaga galdy. Ol häzir töwerekde ol-bi işlere güýmenip ýör. Men gitmezimden ön ýene-de bir gezek daş-töwerege aýlanmak isledim. töwerege aýlansam önem hut şeýle bolardy. Bir depäň üstüne çykasym gelderdi. Onsoň ýene bir depe seleňläp üstüne çykasym gelderdi. Onsoň ýene bir depe seleňläp görner... Garaz, depeden-depä aşyp barşyma, goşdan gaty uzaklaşanymy bilmän galýardym.

Meniň gezim etmegime kakam hem garşy bolup durmady. Bir diýen zady, uzak gitmäwer diýen manyda: "Garly ferme-de indi gelmelidir öz-ä" diýen söz boldy. Garly aga birki günlükde meni öz maşynynda oba äkitmäge söz beripdi.

Asman bu gün düýnküden açykdy. Günortadan — Hindiguş daglary tarapdan öwüsýän ýakymly şemal, dag pisint ak bulutlary önüne salyp alyp barýardy. Onuň uzyn eteginiň bir bölegi bolsa ýeriň yüzi bilen süýrenip, bu ýerdäki ösüp oturan ot-çöpleri bir gapdala ýaplap öwüsýärdi.

Bu gün özüm bilen oba gitjek güjüjegimi hem ýoldaş edindim. Men indi kakamyň bu güjüjegi saýlap alan günü aýdan gürrüňinden çen tutup, oňa Batyrja diýip yüzlenýärim. Hakykatda welin, entek onuň belli ady ýok. Bir göwnüm ilkinji gezek kosmosa uçan Laykanyň adyny dakaýam diýýär.

Ýöne ol gün çoluk daýy: "Agadurdy, güjüjegiňe näme at dakdyň?" diýip soran mahaly, entek onuň ady ýok diýenimde, ol bir gürrüň aýtdy. "Kinolarda köp görensiň, hol, Çingaçguk, Algyr laçyn dagy diýilýän indeýler bardyr-a, ana, şolaryň ilinde her kime ulalansoň, köpüň arasynda tutýan ornuna görä, görkezen hyzmatyna görä at dakylarmyş".

Men ol indeýlere meňzäp, güjüjegim ulalýança-ha, atsyz galdyryp biljek däl. Ýöne oba baryňçam-a oňa at dakmasam gerek. Oba baramsoň, Şeker bilen maslahatlaşyp, oňa bir gowy at dakaryn.

Güjüjegim kiçijigem bolsa, tomalanyp menden galar ýaly däl. Meniň çykan ýerime çykjak bolup, inen ýerimden injek bolup dertazar. Şeýle-de bolsa, entek onuň kiçijekdigi bildiräýýär. Heniz, güýje girmedik aýajyklary ota-çöpe çolaşýar. Batyrja tomalanyp-tomalanyň gidýär. Her gezek şeýle bolanda, men yzyma öwrülýän-de, gelip çyňsap duran güjüjegimi elime alýan. Kakamyň ýanyndan gidýänligime biraz gynanyňlygym üçin bolsa gerek, men töweregi synlap, gören del çöpümde syn saklap barşyma ýene-de kakam hakynda oýlandym. Kimiň kakasy ýanynda bolup, öýlerinden girip-çykyp ýören bolsa, onda ol maňa düşünmez, maňa diňe: "Kakam erte geler" diýip, ýola garap görenler düşüner. Garaşyp görenlere kaka halkynyň gadyram bir başgadyr. Meniň üçinem şeýle, kakam elýetmez bir zat. Ýogsam, kakam käbir kakalar ýaly eý görýänini mälim edip, gujaklap, ogşap ýören ad-amam däl.

Her gezek çölden gelende, men onuň önünden çykyp salamlaşýan, düyesini çökerişýän. Ol tüwdürilip baryp, özüni göni üstüne zyňýan jigimi gujagyna alsa-da, ilki meniň bilen salamlaşýar.

- Oglum, sag-gurgun oturanmysyňyz?
- Şükür.
- Oba-gara, hemme gurgunçylykmydyr?

Ol gelen günleri toý edýän kän bolsa-ha: "oba toýçulyk" diýýäriň, ýogsa-da: "Hawa, obalaram saglyk" diýýäriň. Obada ölen-ýiten bar bolsa-da, ony bada-bat kakama aýdamok. Ol ýagdaýlary çay başynda, ýeri gelende ejemiň özi aýdyşdyrýar. Barmaly ýerlerini kakamyň ýadyna salýar. Kakam her gezek çölden gelende toý bolan öýlere barmasa barmaz, ýöne ölen-ýiteni welin ýatlap, şol günün özünde öýme-öý aýlanýar. Öňräkler, baş-dört ýyllykda, jigimden ulurak wagtlarymam kakam çölden gelende meni gujagyna göterip ogşardy. Ýöne özüm nämüçindir, onuň beýtmegini halamazdym. Ahyr bir gezekde bolsa men oňa:

— Kaka, indi meni ogşama! — diýdim. Kakam nädendir öýdýäňiz?

Hakykatdanam, geň galdy.

— Nämüçin, oglum? — diýdi.

— Indi menem uly adam ahyry. Özün-ä: "Meniň ýok yerimde öýün eýesi sensiň!" diýýän, özüňem...

Men kakam göwün edermikän öýdүpdim, ýöne beýle bolmady, gaýtam ol guwançly ýylgyryp: "Gör, ogluň nireden öwüsýär?" diýen manyda ejeme seredip gülümsiränsoň: "Bolýar, oglum, goý, seniň diýeniň bolsun!" diýip, meniňkini makullady.

Kakam ýanymda wagty men öz deň-duşlarymyň haýsysy bilenem bolsa, bil guşanşyp göreş tutmaga taýyn. Pälwan hasaplanýan Kadyryň ýagyrnysyny ýere degraýmek aňsadam däldir welin, geçen gezek Apat kakamyň toýunda şonam iki gezek, çopan badagyny salyp ýykdy. Ol bolsa bary-ýogy meni ýekeje gezek çilşirme bilen ýykdy. Munuň sebäbi bar. Sebäbi kakamyň golaýymdadygyny duýýan mahaly, hemişe özümi erkin hem öňkimden has edermen duýýaryn.

Kakaň golaýda bolsa, onuň gadyry başga-la...

Bir depeden aşaklygyna inip barýarkam, iki sany uruşýan pyşbaganyň üstünden bardym. Men öň hiç wagt pyşbagalaryň uruşşyny görmändim, Olar uruşmagy bilýändirem öýmezdim.

Görüp otursam, wagtal-wagtal bularam öz aralarynda hyt-da-da-mytda bolşup alýan ekenler. Ine, häzir olar meniň önümde biri-birene sürnüşen bolşup durlar. Birek-biregi bat bilen süsen wagty olaryň arkasyndaky okaralar çakyşyp, şakyr-şakyr edýär. Pyşbagalar boýunlaryny ýygnaşyp, gidişip ugran mahallary, olar iki sany dünđerilen okara janlanyp çaknyşyp durana meňzeyär.

Ýapylaryň ýüzüni tutup ösen otlaryň köpüsini tanamok. Diňe okaralaryny agşamky ýagan ýagyşdan dolduran kiýigokaralar maňa tanyş. Onda, iki sanysy öýümüzde, jigim bilen meniň bolýan otagymda hem asylgy dur.

Ot-çöpleriň hemmesini tanamak, bilmek üçin çöle köprük gelmeli, kakam bilen, çoluk daýy bilen köprük tirkeşmeli. Indi meniň bu ýere tiz-tizden gelerin diýen niýetim bar.

Tizden men köne goýunýatak bolany mälim bolup duran ýerden geçip baryarkam, kömelegiň boluna duşdum. Düýn bu ýere aýlanmadygyma ökünip, howlukmaçlyk bilen kömelek çöplemäge başladym. Hemişe Şeker dagy bilen goşluşyp, kömelek çöplän wagtymyz aýdyşýan sanawajymyzyň hem özi dilime geldi:

Höwrün mende kömelek,
Çykyp, Günde gerin sen.
Höwrün mende, kömelek,
Ilki maňa görün sen!

Bu ýerde özümden başga hiç kimiň ýoklugy ýadyma düşensoň, meniň kömelek çöpläbem ugrum bolmady. Häzir Şeker dagy ýanymda bolup, özüm bilen deň gopuşyp, kömelek çöpleşip ýören bolanlygynda, men olardan az çöplemejek bolup, gör, nähili ylgardym!

Bir gezek başymy göterip töweregime gözlän wagтым goş tarapda iki adamyň maňa el bulaylaşyp duranlaryny gördüm.

Olaryň beýle ýanynda bolsa Garly aganyň maşyny maňa garaşyp durdy. Men güjüjegimi gujagyma aldym-da, egnimden çykaran köýnegime kömeleklerimi salyp yzma dolandym.

Maşyn ýeriň pesi bilen gündogara, bireýýämden bári meniň pikirimiň bir gapdalynda ýola garap duran öýümize tarap howlugyp baryar. Ana, ejem daş işikde dur, ol maşyn golaýlaşan wagty Garly aga baş egip salam berýär. Meni bolsa gujaklap esli salym kükregine gysyp, yüz-gözümi synlap goýbermän durýar. aglaýmagy-da mümkin. Daýym gezenje äkidende-hä dolanyp gelemde aglapdym. Jigim bolsa ho-ol ýeňseki ýapda gazlary kowalap yör, oňa şol gazlar bolsa bolanydyr. Şekerler ilki-ilkiler gazlaryna degilýänine düýrügenem bolsalar, indi olaram oňa hiç zat diýenoklar. Gaýta: "Hol-a gazlar, özüň naharla, özüň kowalaş, nätseň şeýt, ýöne suwa gaçmasaň bolýar" diýişýärler. Şeker-ä oňa gaýta gazlary kowalaşaymasa, "edýäniň näme?" diýmez. O-da jigimi menden kem görenok.

... Ejemiň beýleräginde Şeker dur, onuň mensiz obada içi gysandyr, gelenime begener, özi-de sorag baryny berer. Bu gezek meň onuň soraglaryna jogabym nagt: "Näme gördüň, çöl nähili ekeni?" diýse, çölde yöreden gündeligimi onuň eline bererin-de, ine, özüň okap göräý diýerin. Bolmanda-da men ol gündeligi öz klasymyz üçin ýöretdim ahyryn.

Häzir çöl "tozap ýatyr" diýilýän çöle birjigem meňzemeyär. Ol häzir hut deňiz, şol gezek daýym bilen gezelenje giden ýerimde gören deňzim. Ýazylyp-ýaýrap, owsun atyp tolkunyp oturan üsti meýdanly deňiz. Özi-de ol şeýle bir giň welin, onuň ne başlanýan ýeri bar, ne-de ahyry. Sereden ýeriň owsun atyp, suw bolup tolkunyp ýatyr.

Mugallymymyzyň gürrüňlerini ýatlasaň-a, çöl hem ön bir wagtlar deňiz ekeni. Ol soň-soňlar tebigat üýtgäp suwy çekilensoň çöl bolupdyr. Çölde ýaşaýan janly-jandarlaryň köpüsi şol

mahallar suwda ýaşanmyşlar. Atlar çölün deňiz günleri onuň ýokarsynda pelesañ urup uçýan çarlaklar ekeni...

Men bu ýerde bolup, bir zada göz ýetirdim. Çöl her ýyl ýaz aýy gelende bir gezek owsunyp, ýaşyl öwsüp, özüniň geçmişini, deňiz günlerini ýatlaýan ekeni.

Biziň Garly aga bilen münüp baryan maşynymyz häzir şol tolkunlaryň arasynda gezip ýören gaýyga meňzeş, ol bizi ýaşyl tolkunlaryň arasyna aýlap, ýüzüp baryar...

Meniň size häzirki okamakçy bolýan eseriňiziň mazmunyny aýdyp bermek maksadym ýok. Ýöne ol eseriň gahrymany sadaja, şol bir wagtda bolsa batyrja, bir sebäp bilen asmana uçan Möngöz atly güjüjek hakyndaky hekayatyň welin size ýarajagyna ynanyaryn. Sebäp, bir asmana göterilmek gerek, ana, onsoň ozalky adaty zatlaryň hemmesi erteki täsinligine öwrülýär. Inň esasam uçan mahalynda diýseň aýdym aýdasyň gelyär. Eýsem, senem şu zatlary arzuw etmeyärmiň näme?

Adam düşünde ösyär. Ag. Allanazarowyň «Şol, bir gezek uçan it» atly kitaby size huşda ösmäge kömek eder. Hawa meniň esasy aýdasym gelyän zatlarymyň biri-de, ine şu: sen ata-enäniň hem bu kitaby okamagyny sora. Şonda sen olaryňam pikirlerinde Möngöz ýaly uçup bagtyýar bolanlaryny görersiň.

Çagalara uly bolup görmegiň hökman bolşy ýaly, ululara hem çaga bolup görmek hökman.

Bu kitabyň hemişe ulularyň çagalar bilen duşuşyp, ýylgyryşyp, has gowý düşünişýän şol çatrygy-pursady bolmagyny isleýärin.

Çingiz AÝTMATOW.
Ýazyjy.

ŞOL, BIR GEZEK UÇAN IT

Erteki-powest

Ol güjüjek Pendi çölünde süri maly bilen gonup-göçüp yören bir çopanyň goşunda dünýä indi. Onuň enesi sürüdüki beýleki iki köpekden has duýgur hasaplanýan Lakma lakamly bir ganjykdy.

... Şol gün ýagyşly gündi. Ir ertirden üýşüşip-çaşyşyp ugran bulutlar gijara ahyrsoňy bir netijä gelipdiler. Mahal-

mahal ýлдыrym çakyp, onuň gazaby emer-damar bolup asmanyň ýüzüne ýaýraýardy. Töwerek biraz ýagtylyp, soňundan gije ýene-de bada-bat öz ornuny eýeleýärdi... Güjüjegin ilki gözünü açyp göreni it ysly süreniň içinde togarlanyşyp ýören özi ýaly üç sany güjüjek boldy. Bular onuň özi bilen bir günde doglan doganjyklarydy. Bir aýa golaý olar dört bolup bir enäni emipdiler. Ene süýdi ýyljakdy hem ýakymlydy. Şondan soň bir-ä ukyň tutýardy, ikinjidenem, garynjygyň tūmmeryärdi. Güjüjekler üçin üçünji bir hezil zat, o-da oýundy. Olar ýagdaý boldugy bir-birlerini dözer-dözmez dişleşip, basalaşyp oýnaýardylar. Güjükläni bäri olaryň enesi-de goşdan uzak gitmezdi, hem-ä goşy saklardy, hemem özüniň çagalaryna göz-gulak bolup gezerdi.

Bir ýola çoluk oba gidende, bir wagtlar ýegeni bilen ogluna: «Ýazda size güjüjek getirip bererin» diýen sözünü ýatlap, güjüjekleriň iki sanysyny horjunyň bir gözüne salyp gitdi. Güjügi alnan wagty topulmaz ýaly eşegin gara ýüpi bilen daňlan Lakma ýüpden bolansoň, horjunda giden çagalarynyň yzyndan «taparyn» tamasy bilen kowup gitse-de, gijara derek tapman ýene-de çyňsap goşa öwrülip geldi.

Möngözlüje bilen onuň uýasy bolsa öz oba giden doganlaryny hemmeden öň unutdy. Birinjiden-ä, bu bolan zatlar entek olar üçin düşnüksiz, bolany-bolmadygy näbelli alasarmyk bir wakady. Ikinjiden bolsa, ol güjüjekleriň gitmegi mönlügi-sadalygy sebäpli hemişe üleşikden öz paýyny doly alyp bilmeyän güjüjek üçin bähbit boldy. Şundan soň, enesiniň süýdi-de, mähri-de, onuň uýasynda, özüne-de boletin ýetdi. Şeýle-de Möngözlüje entek dünýäde çopandyr çolukdan, sürüdir, her gün onuň gapdaly bilen örä gidýän iki köpekden, tirkeşip goşa oduk-buduk çekýän eşekdir düýeden başga janly-jandaryň barlygyndan habarsyzdy. Möngözlüje üçinem, onuň özünden çakgan uýasy üçinem dünýä töwerekdäki şu iki gyryň aralygynda ýerleşýärdi. Görmek üçin

bolsa ýol söküp gitmelidi. Ýöne hemişe güjüjeklerinden dynmazjan bolup ýören Lakma olary gözüniň önünden sere sypdyрмаýardy. Has-da Möngözlüjäniň mönlügi dünýäde erbetligiň barlygy hakynda hiç zat bilesi gelmeýänligi, hemmeleri öz ýüregine osup, oňat hasap edip ýörmegi ony hemişe alada goýýardy. Beýle mönlügiň ertirki günde, bu möjekler-itler iki tarap bolnup ýaka tutluşyp ýörlen döwürde gowulyk getirmejegi köpi gören Lakma aýandy. Möngözlüjäniň uýasy goýun-guzynyň, düýedir eşegiň ysyny bir-birinden aýyl-saýyl etmegi tiz öwrendi. Biraz soňrak bolsa ol ejesi ýaly çopanam, çolugam ýatan yerinden ysyndan, ayak sesinden tanamagy oňarardy. Möngözlüje bolsa, özüniň mönlügi üçin, itleriň, hökmany bilmeli bolan bu endiklerini hem has soň öwrendi. Ýöne eneleri oturan-turan yerinde janygyp sakyrda-da, diňe Möngözlüje däl, onuň uýasam tä başlaryna iş düşýänçäler, eneleriniň: «Duşman bardyr, ol siziň janyňyza-da kast edip biler, habardar boluň, hüşgär boluň!» diýen sözlerine ynamadylar.

Ine, bir günem Möngözlüjäniň enesiniň hemişe garaşýan, Möngözlüje bilen onuň uýasy ikisiniň bolsa hiç wagt garaşmadyk betbagtçylygy boldy duruberdi.

Şol gün Möngözlüje ukudan turanda gün eýýäm al-asman bilen tigirlenip barýardy. Güneş ýapyda ýaşaýan nakys murtluja, daş sypaty ulumsyja alaka hin gazanda çykaran, indem gapdalynda depe bolup duran guma ýaplanyp, hondan bärisi bolup, sykylyk atyp, töweregi synlan durdy. Möngözlüje daşaryk çykda-ça çykdy welin, ol ýene-de bada-bat ýyljak ýatagyna dolanmak bilen boldy. Bu gün aýyk gün bolanda üstüniň gary agaryp görünyän Garly dag tarapdan şemal öwürýärdi. Şeýle bolanda bu töwerek hemişe sowuk bolýardy. Möngözlüje ýene-de dört ayakda, iki gulak bolup, ylgap, ligirdäp üşeyänini mälim edip, gelip enesiniň gujagynda ornaşdy. Möngözlüjäniň soragsyz gidip, daşardan üşäp gelenini görüp,

hemişe her bir zatda onuň bilen basdaşlyk edýän uýasy oňa enesine bir zat diýdirmek üçin ýarym ýaňsy bilen gürledi:

— Ýeri, näme tiz dolandyň, geziberseň bolmaýamy?

— Sowuk-laý.

— Ejem saňa aýtmadymy näme?!

— Men eşitmändirin...

— Bu mönlügiň bolsa bolmanda-da seniň ne-hä eşiden zadyň bor, ne-de bilen.

— Eşidýän, näme eşitmän, häzirem eşidýän.

— Nämäni eşidýämişiň?

— Senem az-kem dymmagy oňar, senem eşidersiň.

— Näme barmyş?

— Goňşy alaka hininiň gapdalynda durup, sesini howada hallanlatdyryp, sykylyk atýar.

— Hüm, onuň şol sykylyk atmadan başga başaryan zady barmy näme.

Gürrüniň çygry öz küreninden çykyp, ilniň, üstüne baran-soň, çagalarynyň çitde-mit gürrünlərini göwnübirlik bilen diňläp ýatan ganjyk gobsundy-da, gybata ýazyp barýan gürrüniň önüni dolady.

— Ýeri, ýeri, aşa geçibermän, goňşular bilen işiniz bolmasyn. Köp gepli bolsaňyz halamaryn. Her kim özüni oňarmalydyr. Her kim özüni oňaranlygynda, onda bu dunýäniň kem zady bolmazdy. Sizem özüňizi oňaryň, goňşularyň ýalagy bilenem işiniz bolmasyn, aşy bilenem.

Şu gürründen soň Möngözlüjä-de, onuň uýasyna-da il gybatyny etmegiň gowy häsiýet dældigi, gybat edilse, enelerine ýaramajagy belli boldy. Möngözlüje-de, onuň, uýasy-da enelerini diňlänsoňlar dymdylar. Eneleriniň endamyndan endamyndan ýylylyk birsalymdan olaryň ikisinem meýmiretdi.

Ol ikinji gezek öz uýasy bilen tirkeşip ýatakdan çykan mahaly ir ertirki içinden-bagryndan geçip barýan sowuk şemal indi ýagşy kiparlan ekeni. Töwerekdäki körpeçlerden

guzuýyklaryň mäleşýän sesleri eşidilýärdi. Ýeriň süňni ýylapdyr. Ýene-de bir gowulyk, bu gün hemişe güjüklere aýratyn bir mähir bilen seredýän çopan daýy hem goşda galypdyr. Ol ýene-de goýun soýsa, Möngözlüje bilen onuň uýasyny ganlyja et bilen naharlar... Çopan olarda çaga täsinlikleri bolany üçin eý görýärdi. Çopana olar özleriniň tomalanyp ýörüşleri bilen obadaky naşyja agtyjaklaryny, olaryň oýunlaryny ýatladýardylar. Lakma çopanyň beýle ýanynda özi üçin ýalak diýlip goýlan bir gulagy uçan çoyun gazana tumşugyny sokup, bir zatlar tamşanyan ekeni. Möngözlüje bilen uýasy ony görüp, ibirtde-zibirt bolşup, ýal iýmäge howlukdylar. Şol arada gapdaldan goňşy alakalaryň howsalaýy sykylygy eşidildi. Olar kürseşip, özlerini hinlerine başaşak urdular. Möngözlüje ol ýerde näme bolýanyny bilmek üçin, yeňsesine öwrülen mahaly, ýokardan äpet bir gara zadýň özüne ýakynlap gelyänini gördi. Depesinde turan güýçli pasyrdydan soň, ol özüniň aýagyny ýerden üzüp, göterilip baryanyny, uýasynyň bolsa çyňsap, ala basgy bolup enesine tarap gaçyp baryanyny, enesiniň bolsa, näderini bilmän pelesan urýanyny gördi.

Ýüzugruna tokarja güjüjegi gapan garaguş ganatlaryny pelpelletdi-de, barha ýokaryk göterildi. Gömme nan edinmek üçin birýandan ot ýakyp, birýandan hamyr ýugrup oturan çopan elini hamyrdan sogrup turan mahaly, oljasy oňan garaguş eýýäm arany esli açypdy. Çopan tüpeňe ýapyşsada onuňam haýry degmedi, garaguş eýýäm allaowarradady.

Lakma güjüjegini halas etmek üçin garaguşuň yzyndan birsalym o ýapydan bu ýapa tüwdürilip ylgansoň, onuň bilen giden Möngözlüjäni asmanda gözden ýitirip, näderini bilmän, bir ýapynyň üstünde asmana seredip çyňsap, jowranyp galdy.

Garaguşuň penjelän ýeri — iki bykyny birneme agyryardy diýäýmeseň, uçmak Möngözlüjä ýarady. Häzir ol mönlügi sebäpli enesinden, özi bilen çitde-mit bolşup oýnaýan

uýasyndan, gowy günlerinden aýrylýanyndan bihabardy. Şeýle-de asmanyň mylaýym şemaly onuň ýüz-gözlerini sypalap, göwnüni götýärdi. Bykynyndaky agyra döz gelmäge kömek edýärdi. Töwerek bolsa owsunyp, al-ýaşyl meýdan bolup ýatyr. Alaňdyr depeler bir-birine meňzeşip dünđerilişip, düýe ýaly bolşup otyrlar. Bäý, özem olaryň köpdüginini, näçe köplügem bolsaň, her kime aýratynlykda bir düýe ýetjek. Möngözlüje hatda pikirinde şol depe-düýeleriň biriniň üstüne münübem gördi. Hemişe uzakdan örküji agaryp görüňýän Garly dag häzir hiç görülmedik bir alabeder haýwan bolup garşyňdan çykyp golaýlap gelýär.

— Gör, nähili hezillik. Wah, Möngözlüje bu görnüşi enteklerem näler synlajakdy-la, yöne bykynyndaky barha artýan agyry ony öz gününe goýmady.

Eý, wäk eý! — Möngözlüje başardygyndan ýokarsyna ýaýbaň ganatlaryny ýelpäp, uçup baryan garaguşa seredip, nägilelik bildirdi.

— Näme bolanmyş? — Garaguş gyryljak sesi bilen hondan bärisi bolup, kinaýa bilen onuň habaryny aldy.

— Gysaňda gaty gysýaň, onsoňam ýüzümi ýelpemän näme?

— Häý, sammyjak.

— Ejem-ä maňa «Mönjäm» diýýärdi.

— Ikisem bir zat.

— Aldama, ejem-ä beý diýmeýärdi. Wäk, yöne gaty gysma?!

— Gysamda nädersiň?

— Bilmedim.

— Sammyjak, sen sammyjak...

— Hä, ýadyma düşdi, gysma, wäk gaharym geler.

— Gaharym geler diýsene, ýeri, senjagazyň gahary gelende näme?! — Garaguş ýene-de kinaýaly gepledi. Özi-de görgülüjegi şundan soň öňküdenem gaty gysdy.

— Wäk, wä-geý!.. — Möngözlüje agyrysna çydaman, çyňsap ýokarsyna gözledi. Bary bir ýokardan ýene-de wagty bilen delalat bolmady.

Ýerde çagalary bilen gezelenç edip ýören şagal Möngözlüjäniň asmanda bolup gelşini görüp, howpurgap bada-bat öz çagalaryny onda-munda bukmak bilen boldy.

Beýle syýahatyň hemişe näme bilen gutaryanyňa belet ene şagalyň, Möngözlüjäniň bolup barşyny görüp, oňa nebsi agyrdy, Çaga şagallar eneleriniň raýyny ýykman, çöp-çalama duwlanyp gizlenseler-de, Möngözlüjeden gözlerini aýyrmadylar. Hemmeleriň oňa gözi gitdi. Olar asmana seredişip oturyşlaryna, heý bolmanda, bir gezejik Möngözlüjä menžäp uçup görmegi öz ýanlaryndan arzuw etdiler.

Enesiniň gapdalynda duran şagaljyk bolsa oğlanlyk edip, bada-bat arzuwyny diline aldy.

— Wah, menem şeýdip bir uçadym.

— Öç, ýerçeken, agzyňdan alasygyr bassyn!

Ene şagal oňa jabjynanynam az görüp, temmi hökmünde kükregi bilenem hütüledip süsdi.

Uçuldygyça Möngözlüjäniň çep bykyny has beter agyryp ugrady. Ol awusyna çydaman, ýene-de ýokarsyna seretdi.

— Eý, agyrýar, eý, gaty gysmasana!

— Sammyjak sen, sammyjak.

— Ejem-ä maňa «Mönjäm» diýerdi diýdim-ä.

— Ikisem bir zat-da oň.

— Goyber, ýogsam sögerin.

— Sögeniň bilen söküp bilmersiň.

— Haý, seniň gözüňi tüsse gapsyn!

— Men it däl, it gözüdir ol tüssä bolmaz.

— Onda seniň ganatyňa gurt düşsün!

— Eý, ganata zada ýetiberme, eý!

— Ýetjek, goýber onda meni!

— Ganata ýetseň, ine, saňa.

Buýsanyp ýören ganatyna dil ýetirilen wagty garaguşyň girre gahary geldi. Gazaby öwrüm alyp süňni düýrügip gitdi.

Bu guş özüne sarpa goýýan garaguşdy. Şonuň üçinem ol öz guwanjy — ganatyna sögülmegini gaty gördi. Ol şundan soň gaharyny çykarmak üçin Möngözlüjäni has-da pugta gysdy.

— Eý, wäk, gapyrgam-eý...

Möngözlüje näderini bilmän, birsalym çyňsap iki ýana urnansoň ahyr gazap bilen garaguşuň öz golaýyndaky çorly aýaklarynyň birini hatyladyp dişledi! Şundan soň garaguşuň aýaklary biraz gowşady. Muňa, Möngözlüje, garaguşuň ahyr özüne nebsi agyrandyr diýip düşündi. Çeýnäp, onuň bir aýagyny saňa geçmez edeninden bolsa ol entek habarsyzdy.

— Hey, şeýt-de gowşat ahyryn senem, ýogsam janymy alyp barýaň-la!

Möngözlüje agyz salan ýerinden tumşugyny aýryp, ýene-de ýokarsyna seretdi.

— Häý, mön bidöwlet, aýagy owradaýdyň öýdýän?!

— Nädip?

— Merez edip.

Dogrudanam, Möngözlüje agyrysyna çydaman, agyz uran aýagyny kemsiz çeýnäpdi. Garaguş öz ömründe köp guzy alyp görüpdi. Onuň hatda tokly göteren wagtlary-da bolupdy. Gүjүjekler, möjek çagajyklary, şagaldyr temen burun tilkijiklerem köp gezek onuň girisine düşүpdiler. Ýöne Möngözlüje ýaly dümele-dürs jandara ol heniz gabat gelip görmändi. Özi ýaly gara-guşlardanam ol beýle hadysanyň bolanyny eşitmändi. Onuň hemişeki asmana göteren awlary gorkuşyp, bada-bat özlerini ýitirmek bilen bolardylar. Aman dileşip mäleşerdiler, çyňsaşardylar. Şeýle bolansoň, olaryň ähli erki bada-bat garaguşuň eline geçerdі. Onsoň ol islese, ony asmandan kelemenledip goýbererdi, islese-de, özi bilen äkidip, garaguşlar meýlisine söwüş ederdi. Bu gezek welin... Bu gezek ol bela uçrady.

Entek enesi Möngözlüjä garaguşlardan gorkmalydygyny aýtmady. Belki, aýdan bolmagam mümkin, ýöne ol-da onuň gulagynyň duşundan geçen zatlarynyň biridir. Enesiniň möjegini duşmandygyny aýdany welin onuň ýadyndady.

Garaguş: «Bu beladan nätseňem tizräk dynmaly» diýen pikire geldi... Häzir muny bir ýere zyňyp, çym-pytrak edeýin, düşen ýerini belläp giderin-de, soňundan neberäm bilen ony iýmäge gelerin» diýip oýlandy. Ýöne garaguşuň bu niýeti hem başa barmady. Onuň Möngözlüjäniň tenine çümen penjeleriniň biri — injikden çeynelen aýak diýenini etmedi. Yzly-yzyna edilen synanyşyklaryň hem hemmesi peýdasyz boldy. Garaguş çeynelen aýagyňyň awusyna çydaman, aşaklap ugrady.

Gör nähili masgaraçylyk, edenli Garaguş nire, bir alasam-syk, dikdüşdi güjüjek nire?

— Eý, pesläp baryas-la! — diýip, Möngözlüje aladaly dillendi.

— Hawa. — Garaguşuň sesi öykeli çykdy.

— Uçaýsag-a gowy bordy! Meniň uçasym gelyär!

— Içimi ýakma!

— Näme diýýän?

— Şu uçanyň saňa besdir diýýän.

— Aý, bes diýmäýmelidiň-dä, uçaýmalydyk-da.

— Häý... — Garaguş ahmyrly dymdy.

— Wey birhili-leý!

— Näme birhili, ýene näme hokga tapdyň?

— Seniň aýagyňdan meniň halaýan ganlyja etimiň ysy gelyänem ýaly-la?

Garaguş bu sözi eşidip, hamala Möngözlüjä öz etini çekeläp iýi ugran ýaly ýakymsyz duýgyny başdan geçirdi. Onuň göwnünedir! — diýen jogaby ynamsyz hem ýangynly çykdy. Şeýlede bolsa, Garaguş köpigörenligini edip syrbermezlige çalyşdy. Möngözlüjede töweregi bilen gyzyklanany üçin

öz sözünüň yzyna düşmedi. Ýogsam Garaguşyň aýagynyň gany onuň tumşugynda-da bardy.

Olar uçup öňde lemmerlenişip baryan ak bulutlara ýakyn gelipdiler. Möngözlüjäniň olaryň sümek-sümek, owadan bolup baryşlaryna gözi gitdi. Ol öz ýanyndan «Hä, şol ýerde bir Garaguş bilen ýakalaşyp, togurlanyşyp oýnasakdyk» diýip, dogany bilen ýumşak çägede oýnaýyşlaryny ýatlap arzuw etdi.

Olar şol gelişlerine-de bir ýapynyň üstüne tüwdürilip düşdüler. Garaguşdyr Möngözlüjäň hersi gütüläp bir ýana düşdi. Möngözlüje gorkusyna biraz gaçansoň, nämeler bolanyny görmek üçin, bilesigeliçiligi artyp ýene-de yzyna dolandy. Garaguş ýapynyň ýüzüni eýeläp, bir ganatyna agram berip, gahar-gazaba öwrülip otyrды. Möngözlüje ilki onuň ýanyna barmakçy boldy, garaguş gysanda erbet gysýandygyny ýatlansoň bolsa, juda golaýlaşman habar oňa gatdy:

— Indi geldikmi?

— Ugra şu ýerden!

— Nämä gaharyň gelyär? — Möngözlüje garaguşuň nämä gaharlanyandygyny bilmän, onuň ýüzüne mölerilip seretdi. Soňundanam hol beýleräk çekildi-de, it oturyşyny edip, çom-maldy oturyberdi. Howany ysyrşady. Özüni dürsedi. Ol gap-daldan alakanyň tanyş sykylygyny eşiden mahaly: «Ejem bilen uýam hem şu golaýda bir ýerdedir» diýen pikir bilen begendi. Bu alakany ol öz goşlarynyň golaýyndaky her gün görüp ýören goňşularydyr öýtdi. Gör, gowluk bolsa nähili golaýda ekeni, ol hemişe şeýdip duýdansyz gelyär. Onuň häzir özüniň uçuşy barada kimdir birine diýseň gürrüň beresi gelyärdi. Alaka iki ön aýagy bilen mahal-mahal yüz-gözünü sypalaşdyrýardy. Özi-de sykylyk atýar. Güne seredip hondan bärisi bolup, ulumsylyk bilen pors atýar. Alaka häzir günü synlap: «Gün her gün doganda meniň üçin dogýar, meniň öz ellerim bilen gazan hinimi görüp haýran galmak üçin gelyär» diýip oýlanýardy. Özüne tarap tasap gelyän

Möngözlüjäni görenem şoldy welin, ol, duýdansyz gapdalyna gütläp daş düşen ýaly, alňasap, hinine girip gizlenmek bilen boldy.

Möngözlüje: «Alaka ýene birsalymdan çykar, ol meni tanan däl, ýogsam beýtmezdi men ondan ejem bilen uýamy soraryn» diýen tama bilen birsalym alakanyň hininiň beýleräginde çommaldy. Alakanyň welin gaçyşy-gaçyşy boldy, ol wagty bilen dolanyp gara bermedi. Möngözlüje onuň töwereginden öz isleýän ejesidir uýasyny tapmady. Birsalymdan ol ýapydan aşak düşüp baryarka hálki alakanyň gök parç bolup oturan ot-çöpleriň arasynda garalyp görünýän geçen ýylky ýezgeniň gapdalyndaky hiniň önünde duran başga bir alaka bilen sykylyk atyşyp, gepleşýänini gördi.

— Eý, jüp-jüp sykylykçy! — diýip, Möngözlüje golaý barman, ýakynlaşsa, alakanyň bada-bat gürüm-jürüm boljagyny ýatlap, oňa habar gatdy:

— Ötübersene! — diýip, alaka-da ulumsylyk bilen onuň yüzüne-de seretmän, gürrüniň arasyna goşulany üçin, ondan nägile boldy: — ýa-da iki alaka gepleşip durka olaryň ýaşynyň uludygyny nazara alman, orta sokulmak siz itleriň häsiýetimi?

— Bilmedim. Ýöne men bir zat sorajakdym.

— Mönsüreme, şeýdip hile bilen meni ele salaryn öýdýäňmi? Men size beletdirin. Geçen ýyl seň garyndaşlaň biri meniň oglumy tutup, oýnap-oýnap keypden çykdy. Sizimi...

— Sen meniň ejemi görmediňmi?

— Ejeňi men näbileýin.

— Siz biziň goňşymyz ahyry. Belki, görensiň?

— Meniň-ä siz ýaly goňşym yok...

— Men Lakmaň güjügi, hol, yörände agsabrak yöreyän ganjygýň...

Möngözlüje alakanyň ýadyna düşer diýen tama, bilen ýene-de jan edip ejesiniň salgysyny aýdyşdyrdy:

— Tanamok diýdim, tanamok, — Alaka ernini gyşardyp, ýüzüni turşatdy.

Dogrudanam, bu alaka Möngözlüjäniň ejesini-de, uýasyny-da tanamaýardy. Bu düýbünden başga ýerde, başga bir ýapyda ýaşayan, hemem özüniň keşmeri bilen beýleki ýapylaryň ýüzündäki alakalara meňzeş alakady. Mundan bihabar Möngözlüje öz ýanyndan: «Bu temegi murtluja, gopbamja alaka ejemiň nirededigini bili-bem, ony menden gizlän bolýar, meniň bilen ýeňsesi bilen gepleşýär» diýip göwün etdi.

Möngözlüje gazaplanyp, alakalaryň üstüne topuldy. Alakalaryň ikisi-de hinleriniň agzyndan bir görnen ýaly etdiler-de, şobada suwa çümen ýaly bolşup, bir wagtyň özünde gürüm-jürüm boldular.

Möngözlüje olar bilen düşünişibilmän, lapykeç bolup yzy-na dolandy.

— Aýtdym-a, siz itlere ynanarlygy ýokdur diýip. Aç bolsaň, güm bolda git, hol kakyň boýunda möjegin geçen agşam güjüjekleri bilen iýen keyiginiň esli maslygy ýatyr, barda şony iý. Biziň porsy etimizden saňa ýal bolmaz. — Alaka hininde bukulyp oturan yerinden Möngözlüjäniň yzynydan gygyrdy.

* * *

Töwerekdäki güllerin, ot-çöpleriň ysy bilen goşulyşyp gelen ýakymly ys Möngözlüjäni ýol üstünde saklady. Bu ys etin, onda-da, täzeje etin, şindi porsap zaýalanmaga yetişmedik etin ysydy. Möngözlüjäniň agzy suwaryp, sülekeyi akdy. Ir bilen ukyň arasynda enesini çalak-çulak emenini hasap etmeseň ol bu gün duz datmandy. Enesiniň ýanynda goşda bolanlygynda Möngözlüje bu mahala çenli telim ýola ýalaga tumşugyny sokardy. Hi bolmanda, çopanyň ýanyna barardy-da, onuň ädigini süýkenerdi, boýunjygyny burup, guýrujagyny bulaylap, onuň göwnünden gopmak üçin elinde baryny

ederdi. Şeýle bolanda çopan her gezek bir süýtli geçini tutup sagardy-da, saçakdan alan gaty-guty nanyny şoňa dograp, Möngözlüje bilen onuň uýasyny aýratyn bir yhlas bilen naharlardy.

Möngözlüje howany ysyrgap, et ysynyň nireden gelyänligini anyklansoň, şol tarapa howlukdy. Hyýalynda bolsa süýji et iýmegi arzuwlady. Ol birsalymdan ys yzarlap barşyna bir oýuň içinde ýatan, çar tarapyndan çekelenen läşin üstünden geldi. Bu maslyk häлки, şol hinine gaçyp giren alakanyň salgy beren keyigidi. Keyiğin kükregi has giň oýulupdyr. Bu ýerden ene möjegin özi iýen bolmaly. Beýleki ýerleriň bolsa çekelenişiniň ugry ýokdy. Möngözlüje onuň töwereginde aýlanyp, islän yerinden agyz urup çekeläp iýdi. Ol doýup aýrylansoň hem esli wagtlap öz önünde şeýle köp etiň üşşüp duranyna ynanman, hamala gözüm bir doýsun diýýän ýaly läşe seredip ýatdy. Soňundan hemişe bolşy ýaly garny doýansoň, ýene-de onuň ukusy tutup ugrady. Ol bu yerde ýatmagyň howpludygyny it duýgurlygy bilen duýdy-da, oýdan çykdy, gapdala çekildi. Onuň önünde üsti erez-erez tolkunly kak suwdan emele gelen köl peýda boldy. Ýaňy aç mahaly bu köl onuň ýadyna düşmändi. Sebäbi ol wagt munuň bir arzuwy bardy, o-da aç garnyny otarmakdy, teýlije lukmady. Ol köle birsalym seredip: «Şol gopbamsyja alakanyň diýen köli-ow şı, bu alakanyňam hak sözi boljak ekeni» diýip oýlanansoň, gapdal-daky otuň üstüne süýndi. Iýlen etiň ýylysy, Günüň mylaýym çogy, ümsümlik onuň pikirini tiz elinden aldy. Ol birsalymdan özüniň garaguş bilen uçanyňy, enesiniň, uýasynyň bir yerlerde galanyňy, nakysja murtly alakalary, ähli zady unutdy...

Möngözlüjäniň ýalaň meýdanda çäşerip ýatyşyny ilki bir yerlerden bir yerlere ala wyzzyldy bolup uçup baryan gögeýin gördi. Gözläp ýöreni et ysly, çyrşaklyja tumşuk bolany üçin, ol bu yerden biparh geçip bilmedi. Biraz asmanda agramyny

saklap byz-byzlap duranson, gelip göni Möngözlüjäniñ tumşugyna gondy.

Wyz-wyz-wyz-wyz-wyz-wyz-wyz.

— Diñe biz, ýene biz, biz-biz-biz...

Möngözlüjäniñ rahatlygy bozuldy. — Kim bu meniñ tumşugymyñ üstünde wyzzyl dap ýören?

Ol gözlerini açman, ukyñ arasynda burnunyñ, üstünde bolýan hereketlere kejikdi. Gögeýiniñ her basan ýerinde galýan ýakymsyz dymyrdyny, seňrigini ýygryp, bu oýnuñ özüne ýaramaýandygyny mälim edip, agzynyñ töwereklerini ýalaşdyrdy. «Ýok bolup giderle» diýen pikir bilen ilki birki gezek başyny göterip silkeledi, soňundan bolsa, ýene-de kellesini ýere goýdy. Gögeýin barybir ýene-de ony öz gününe goýmady. Möngözlüje gahar bilen ýerinden turdy-da, bu garagola temmi berme niýeti bilen häzirlendi.

— Turduňmy, it dost?! — diýip, gögeýin onuñ gözünü açanyňy görüp, töwerekde galgap uçup ýörşüne şadyýanlyk bilen söz gatdy.

— Turanym bilen, turmanym bilen seniñ ne işiň?!

— Möngözlüje öýkeli hüňürdedi.

— Seni men turuzdym. Gün arka agansoňam bir ýatmak bormy?

— Ol öz işim, saňa näme! — Möngözlüje burnuna salyp hüňürdedi.

— Sen näme, öýländen soň ýatmagyñ gowy dældigini bileňokmy?

— Bilemde näme?!

— Bilyän dalsiň, bilseň ýatmazdyň.

— Bolýar, ine, turuzdyňam-da, bar, indi ýoluňa git!

— Möngözlüje ol gitse ýene biraz irkilerin diýen tama bilen gögeýine haýbat atdy. Emma gögeýin ondan el çekmedi. Gaýtam göwnühoşluk bilen wyzyrdap, sanawajyny sanady.

— Wyz-wyz-wyz-wyz-wyz-wyz-wyz,

Diňe biz, ýene biz, biz-biz-biz...

Möngözlüjäniň bir eýlesine geçdi, bir beýlesine. Gögeýiniň bu bolşy Möngözlüjäni kejkirdi. Ol telim gezek iki ýanyňa duýdansyz towsup, «hap» edip gögeýini azgy bilen gapmak isledi. Emma köpi gören gögeýin her gezekde onuň atymyna gelmedi. Soňra Möngözlüje çommaly, öň aýaklaryny kelemenledip ugrady. Diňe şundan soň gögeýin bu oýnuň ele düşäýse oňlulyk bilen gutarmajagyny, aňyp, gitmekçi boldy.

— Seni uklatman diýdimmi, diýdim. Seni ukyňdan açdymmy, açdym. Indi sen ýatasyň gelse-de, aňsamdan bári ýatyp bilmersiň. Hoş onda, men-ä gitdim! — Gögeýin Möngözlüjäň boýy ýeterden ýokaryk saýlanyp, şol ýerden şatlyk bilen seslendi.

— Gitseň, ýok bol, görmedigim sen bol. Senjagaz, garagol, bir penjäme ilseň, bor...

Möngözlüje öýkeli hünürdäp durşuna wyzyrdap özünden daşlaşyp baryan gögeýini gözi bilen ugratdy.

Möngözlüjäniň indi bireýýämden bári kimdir birine duşup, tanşasy, mesaýy gürleşip, tirkeşip, onuň bilen Garly dagyň duran ýerine çenli gidip oýnasy gelyärdi. Ejesini, uýasyny, öz eýesi çopany göresi gelyärdi. Ýöne, hany, bu dymyşmak oýnap oturan baýyrlaryň arasyndan öz göwnüň bolup biljek beýle dosty nireden aljak? Arylaryň wagtal-wagtal gapdaldan ötüp gidýän wyzyldysy bilen otlaryň arasyna ýaýran mörmöjekleriň şybyrdysy diýäýmeseň, dünýä gum-gukluk. It gulakly bolubam hiç zat eşidip bolanok. Gögeýin bilen dostlaşmakdan bolsa ol ellibizardy. Onuň sesini eşidenden Möngözlüjäniň endamynda ol burnuna münendäki ýaly ýakymсыз jümşüldi peýda bolýardy.

Möngözlüje goýunlaryň gatnan ýodasy bilen bir baýryň ýüzüne dyrmaşyp baryarka, özüniň bir ädim-öň ýanynda gulaklary selkije garaja güjügi gördi. Bada-bat Möngözlüjäniň

ýüzünde begenç, pikirinde bolsa: «Indi bileje oýnarys, hezillik bolar» diýen tama döredi. Möngözlüje aýak çekip, şatlyk bilen ön ýanynda duran güjüjege ýüzlendi.

— Sen kim, eý, dost? — Sen nireden çykdyň, güjüjek?

Garaja güjük tumşugyny aşak-yokaryk edip, gulaklaryny selkildetse-de, Möngözlüjä jogap gaýtarmady. Möngözlüje boýnuny süýndürip, garaja güjügi ysgaşdyransoň, gözlerini tegeläp has-da geňirgendi:

— Seniň özün-ä güjük welin, ýöne seniň it ysyn yok-la?

Garaja güjük Möngözlüjä meňzäp boýunjygyny bursa-da, ondan ýene-de jogap bolmady. Möngözlüje şundan soň ony kowalap ýetip, oýna goşmakçy boldy. Garaja güjüjegin kölegesidiginden, onuň eden hereketlerini sypdyrman özüne meňzäp, gaýtatajakdygyndan bolsa Möngözlüje mönlügi zerarly entek habarsyzdy. Enesiniň ýanynda wagty bu güjüjek, onuň ünsi düşen zat dälidi. Ol ot-çöplere çolaşyp, ýykylyp-sürşüp näçe kowalasa-da, onuň ähli hereketlerini bir-bir gaýtalap baryan garaja güjüjek hem şonça-da gaty gaçdy. Ýolboýy bolsa onuň gulajyklary selk-selk edip selkiledi. Möngözlüjäň gara güjügin yzyndan ýetip, onuň selkildeýän gulajyklaryndan, uýasynyň gulaklaryny dişleýşi ýaly dözer-dözmez dişläsi gelyärdi. Ol şol gulaklara agyz salsa, onuň hem hakyny gidirmezlik üçin özi bilen dikleşip dişleşjegine, hezil basalaşygyň boljagyna ynanyardy. Ýöne garaja güjük Möngözlüje näçe çytyraşa-da, oňa el bermedi. Möngözlüje ylgamakdan halys bolup, ahyry bir ýerde aýak çekdi-de, has-has edip durşuna özi bilen bir wagtda aýak çeken garaja güjüge seredip düýrükdi.

— Eý, dost, seniň bolşuň nähili, gaty gaçýaň-la? Gel, basalaşyp oýnaly. Bilyňmi, basalaşyp oýnamak nähili hezil zat? Ýa-da basalaşsam ýeňlerin öýdüp gorkýaňmy? Gel, ýeňmäýin, ýöne oýnasaň bolýar. Men şoňa-da razy. — Möngözlüje garaja güjüge her zatlar diýip, öz bähbidini soňa goýup ýalbarsa-da, onuň diýeni bolmady.

— Eger sen häzir meniň bilen oýnaly diýemde oýnama-
saň, menem soň sen oýnaly diýende oýnaman.

Garaja güjük ýene-de öňki bolşuny saklady, ol Möngö-
zlüjä ne oýnajak diýdi, ne-de oýnajak däl.

— Onda men-ä gitdim, yzyna düşäýme, ýekelik gowumyka,
hany, onuň bilen senem bir ýeke galyp gör!

Möngözlüje kölegesinden öýkeläp yzyna dolandy.

Gün göni garşydan bolany üçin garaja güjük onuň önünden
aýryldy. Möngözlüje öwrülip yzyna seretmedi. Şonuň üçinem
ol öz söbügini basyp, gulajyklaryny selkildedip gelyän garaja
güjügi görmedi.

Möngözlüje uzakly gün selkildese-de, ne enesini tapdy,
ne-de uýasyna duşdy. Ne-de bir oňa tirkeşäýer ýaly ýoldaş
tapyldy. Ol uzakly gün selk-selk edip, bir ýerde durman
elewränsoň, halys ýadady. Indi onuň gidip barýarka gözleri
ýumlup gidýärdi, ukusy tutýardy. Ýöne, hany, niredede ýatma-
ly, barara bolsa ýekeje-de gapy ýok. Ahry ol şol ylgap
yörşüne bir suw köwen köwege gabat geldi. Köwegiň üstüne
arkadaky gaýanyň ep-esli bölegi düýe ýaly abanyp otyrды.
Şonuň üçinem bu ýer ykşakdy hem ýalazy meýdana görä
has maýyldy.

Agşam ýagyş maýdalap ýagyp ugran mahaly, ol meýmiräp,
süýji ukuda ýatyrды. Ýagyş onuň art aýagynyň penjelerini
biraz ezyärdi. Möngözlüje aýaklaryny ýygnansoň has-da
arkaýynlandy. Ýöne ýarym gijeler sag tarapdan eşidilen iki
sany aýylganç gümmürdi onuň ynjalygyny bozdy. Hut asman
çym-pytrak bolup, tikeleri çar töwerege seçelenip giden ýaly
boldy. Töwerek birden ýagtylyp gündizlige öwrüldi-de, ýene-
de bada-bat gijäniň etegine sinip gizlendi. Möngözlüje tarsi
ýerinden turdy-da, näme-näme bolanyny bilmek maksady
bilen töweregine ýaltaklady. Ýöne ol näçe ýaltaklasa-da pikir-
indäki: «Bu näme boldugykan?» diýen soragyna jogap tapyp
bilmedi.

Asman bolsa şundan soň has-da tiz-tizden gummürdeme-gi çykardy. Möngözlüjäniň göwnüne bu gümmürdiler özüne tarap çapyp gelyän demir toýnakly atlaryň toýnak sesi bolup eşidildi. Onuň gözünüň önünde bir süri dabyraşyp gelyän at peýda boldy. Ol atlaryň önünde bolsa, ol basan yerinden ot çykaryp syçrap gelyän gara aty gördi. Möngözlüjä ol atlar özüni aýak astyna alyp, depeläp giderli göründi. Gök gürläp, ýyldyrym çakan mahaly Möngözlüje hiç wagt ýeke galyp görmändi. Onda-da meýdanda. Ol näderini bilmän, töweregine ýaltaklap, enesini küýsäp çyňsady. Ene başga wagtam-a gereksiz däl-dir welin, yöne şeýle günde ol juda gerek bolýan ekeni. Oňa bu atlar ýene biraz dursa, hut özüni depeläp, mynjyradyp geçjek ýaly bolup duýuldy. Möngözlüje atlaryň önünden aýrylmak üçin bir tarapa ylgady, yöne atlar ol yerde-de onuň önünden çykdy-lar. Ol nätjegini bilmän, başga bir tarapa ylgady. Möngözlüje ondan oňa gaçyp, ahyrsoňy halys ýadady. Şonuň üçinem ol soňuny saýman, ilki göreninde gözüne gorkunç görnen sürenleriň birine süsdürilip girdi.

Bu süren tilkiniň sürenidi. Möngözlüje tilkä girelgäniň agzynda gabat geldi. Tilki göni garşyda ýoly bekläp, keserip durdy. Möngözlüjäni görüp, ol arkasyny tünňerdip has-da hüjjerildi.

— Näme süsdürilip gelyäň, ilin öýüne?!

— Men... Men biraz şu yerde duraýyn-la?

— Bu yerde seniň geregiň ýok.

— Meni daşarda gara atlar kowalaýar...

— Heý, sammyjak, sen sammyjak...

Şol arada enesiniň garnynyň aşagyndan kiçijik bir tilkijiğiň enaýyja tumşugy göründi. Ol emedekläp, şol ýerden sümlüp, Möngözlüjä tarap geçjek boldy.

— Eje, ol kim, ol kim, eje?

— Baryň ornuňyza, hemme zat bilen işiňiz bar!

Tilki beýlesine öwrülip gatyrgandy. Tilkijikleriň ikisi enesiniň diýenini etse-de, ilki görnen enaýyja tilkijigiň welin gidesi gelmedi.

— Eje, ýekeje gözüm bilen göräýin-dä ony?

— Saňa gep yokmaz, ýeksurun ganjyk. Näme, it görmediňmi?! Çölün bol çöp-ä şolar...

Tilki gahar bilen çagasyny süreniň törüne, beýleki iki tilkijigiň gözjagazlaryny balkyldadyp oturan tarapyna itekläp goýberdi.

— Ana, gör, özüň ýaly çagalar nähili ejelerini diňläp, akyly bolşup otyrlar!

Ejeleriniň öwgüsini alan tilkijikler şundan soň boýunjyklaryny sallaşyp, has-da akyllysyradylar.

Möngözlüje bu tomaşany synlap durşuna: «Bulaňnam ejesi meniň ejem ýaly ekeni, o-da hemişe maňa görelde hökmünde uýamy öwüp: «Senem şunuň ýaly düşbüje bolarlar» diýýärdi» diýip oýlandy.

Tilki çagalaryny tertibe salansoň, ýene-de ýeňsesine öwrüldi.

— Şol duran ýerinde dur onda. Şondan bäri aýagyňy sekiji bolma!

— Bolýar. Dursam bolýar...

— Ertir ir bilenem gidersiň.

— Şol atlar gitse, giderin...

— Özüňem tilkini aldaryn öýdüp hiç mönsüremegin, ol atlaryň nämedigini sen menden gowy bilýänsiň. Mönsüresen halaman.

— Bolýar, mönsüremäýin, ýöne biraz dursam bolýar.

Ejeleri öwrülip aralaryna baransoň, tilkiler ýene-de rahatlanýşyp, onuň töweregine öwürülişip ýatmak bilen boldular. Tilkileriň ýatan wagtlary bir edähedi bar ekeni. Olar ýatanlarynda bir-birleriniň guýrugyny gujaklaşyp, zynjyr bolşup ýatar ekenler. Möngözlüje birsalym olary synlap duransoň: «Til-kilere gelen tilki bolmalydyr» diýen pikir

bilen zynjyryň iň yzynda ýatan tilkiniň guýrugyny gujakлады. Tilki guýrugynyň ellenýänini duýup, ýatan ýerinden kellesini galdyrsa-da, oňa gaty-gaýrym zat diýmedi. Daşarda galan gara atlar bolsa iki ýana çapyşyp, uzyn gijäni dükürdeşip geçirdiler.

Tilki aslynda gijesine gezmegi, gije bukulyp iş gaýyrmagy halaýan-da bolsa, ýyldyrym çakyp, gögüň gürlejegini bileni üçin, bu gijäniň nepinden geçipdi. Şeýle gün bolanda aljyraňňylyk bolýardy. Aljyraňňylyk bolsa, hemişe entek aga-gara oňly düşünmeýän gujüjekleriň azaşyp, ýitmegine sebäp bolýardy. Beýle ýagdaý enelere ýürekden çykmajak arman getirerdi.

Hemme eneler ýaly, tilki-de öz çagalaryny eý görerdi. Olaryň aýagyny tikene-de rowa görmezdi. Tilkiniň çagalary aç bolansoňlar, uzakly gijäni çyňsaşyp çykdylar.

— Eje, men-ä ajygýan?!

— Sabyr et, janym, ertire bir çykaly.

— Özüň-ä öňler agşam aw üçin amatly diýen bolýardyň?!

— Bu gün ýyldyrym çakýar. Kim süreninden çyksa, ony daşarda gara atlar depelemek üçin kowalaýar. Gördünüz-ä ýaňy güjügem şol ýerden gaçyp geldi.

Tilki uzakly gije şu sözler bilen özüniň çagalaryny rahatlandyrdy.

Ertir bolsa ol hemmelerden ir turup, süren içinde aýaklaryny uzadyşdyryp, birki gaýra gerindi.

Sürenen daşaryk çykamak üçin çagalaryny aýak üstüne galdyransoň bolsa, henizem agşamky giren ýerinde bir gowuja bolup düýrlenip ýatan Möngözlüjä seredip hyňrandy.

— Häý, it ogly, bu henizem ýatyr. Gidip ýal gözleme aladasy ýok-da bulaň. Agalary bulaň iýjek ýalyny önünde goýýar. Biziňki ýaly bir garny aç, bir garny dok gezjek gümanlary ýok. Bular diňe eýeleri bilen gijesine düşekde bile ýatanoklar...

Pikirini dördügiçe tilkiniň Möngözlüjä gahary köpeldi. Ol çagalaryndan öňe düşüp gelip, Möngözlüjäniň üstüne kükredi.

— Eý, it ogly, tur hany!

— Ýene azajyk ýataýyn-la, eje... — Bar, ýok bol-a, enesi ýalamadyk, saňa eje bolan bolsun! Men-ä senden bizar...

Tilki ahyr düýrügip, ony tumşugy bilen kakdy.

Möngözlüjä guýrugyny ýamzyna gysyp, tilkileriň öňi bolup daşa çykmakdan başga alaç galmady.

Daşary häzir ala-ýazlykdy. Ol ýerde ne-hä sowuk nazary bilen ýüzüne seredyän gorkunç gije bardy, ne-de güpürdeşip, depeläp geçjek bolşup yören gara atlar. Garşydaky baýryň güneş ýüzüni mesgen edinen akly-gyzyly läleler bolsa agşam ýagşa ýuwnup, has-da gözilginç bolupdylar.

Ol ýerde häzir arylar başlaryny gülleriň ysyna humarladyşyp, keýpihon wyzzyladaşyp, uçuşyp ýördüler, öz dillerinde jedirdeşýärdiler.

— Baý, bu öýleriň gowudygyny, girseň çykasyň gelenok.

— Meni şu gülüň ysy heläk edýär, düýn öýe gitmegi hem unudyp, şu ýerde galsam näme?!

— Ýazda käte şeýle-de bolýa-da. Onda sen agşam ýagyşda nätdiň?

— Men-ä, dogrusy, gülüň ysyna serhoş bolup, şony kän duýmandyrynam. Uzakly gije gül meni özüniň hoş ysy bilen bendi etdi. Men onuň gujagyndan çykjagam bolmadym.

— Oňarypsyň dost, bu öýdäkilerden sypyp bolsa edäýmeli-sä şodur-la.

— Ýaban ýatmadyk arydanam bir ary bolarmy?

Möngözlüje arylaryň gürrüňini entegem diňlejekdi welin, tilkijikler eneleriniň yzyna düşüp, eňşip ugransoňlar onuňam durup mazasy bolmady.

Şol barmana bolsa daşary çykydan bada özi bilen ilki gelip ysgaşap tilkijik ýolugra ony kibti bilen kakyp geçdi.

— Sen näme mölerip dursuň?

— Aý, bilemok.

— Ýör, onda, ejem şu gün bize guzy awlap berjek diýýär. Sen guzyň etini iýip gördüňmi?

— Ýok. — Möngözlüje tilkijigini gapdaly bilen ylgap barşyna onuň bilen gürrüni dowam etdirdi.

— Guzy eti juda süýji bolýar. Biz önki ýagyş ýagan günem guzy iýdik — diýip, tilkijik geçeni ýatlap, süýjülik bilen tamşandy.

Başga-da bir gidere ýeri bolmansoň, Möngözlüjaniň bular-dan galasy gelmedi. Ýöne tilkileriň bolup barşy bada-bat oňa ýaramady. Olar ogurlyk etmänkäler ogurlyk eden ýalydylar. Häli-şindi kimdir birine görünmejek bolýan ýaly boluşyp, ýer busuşyp, töweregi diňşirgenýärdiler.

Olaryň ýaltaklap boluberşine bolsa, kelle çydarly däl-di. Tilkileriň ulusynyň-kiçisiniň kellesi asla birsalymam dek duranokdy. Her eşidilen şygyrdydan many çykarýardylar. Şygyrdynyň zeelli dældigi anyklanansoň, olar ýene-de ýollaryny dowam etdirýärdiler.

Bir örüp ugran süriniň alkymyndan gelip çykýança-lar, tilki telim gezek çagalaryny ýatyryp-tur-zup, ol janawarlara görgi baryny görkezdi. Şol bir wagtda bolsa ol Möngö-zlүjänem sylap goýmady. Burnuny tys-tys etdirip, ony hem öz erkine tabyn etdi.

— Biz bilen boljak bolsaň, senem maňa bir zady iki diýdirmeli dälsiň!

Geň galaýmaly, sürende wagtlary kiçijikler enelerini şeýle bir diňläp durmasalar hem meýdanda olar ejeleriniň bir diýenini iki gaýtalatmaýan ekenler. Onuň her hereketini çir-çitir bolşup özleriçe gaýtalaýardylar. Ümleriniň hersinden degerli netije çykarýardylar. Ýat diýlen ýerde ýatyp, bukul diýlen çöpe bukulýardylar.

Şol barmana tilki öz yzyndan gelyänlere burnuny iki gezek eşidiler-eşidilmez «tys-tys» edip, saklanmagy duýdurdy-

da, sürüden baş-üç ädim saýlanyp duran töweregi üç-dört guzujykly goýunlara ýakynlaşyp ugrady.

Guzujuklaryna jür bolşup duran goýunlar henizem hiç zatdan habarsyzdy. Goýunlaram, guzujuklaram häli-şindi gezegine diýen ýaly mäleşýärdiler.

— Mä-ä-je, aý, eje!

— Näme, guzym?

— Eje, meni goýup hiç ýere gitme!

— Bolýar, oglum...

— Bolýar diýip, öňem-ä gitdiň.

— Suw içmäge gitdim-ä, balam.

— Eje, indi suw içmäge-de gitme.

— Bor guzym...

— Eje, men-ä üşeyän.

— Geç, meniň beýläme, bu tarap yklaw. Ýene-de em azajyk. Dok bolsaň şemal seni üşedip bilmez. Gaýta ol sypal-ap seniň buýralaryňy ösdürer. Seniňem galyň possunyň bolar.

— Eje, haçan?

— Sabyr et, balam. Şu otlar gurap, sary saman bolsun.

— Ol haçan bolýar, eje?

— Eýläne-beýläne seretmäge ýetişmänkän...

Tilki duran yerinden gönümel çykyp, goýunlaryň duran yerine ýetmäge howlukmady, pişik basyşyny edip barşyna sag çignine öwrüm etdi. Ol yerde geçen ýyldan galan iki düýp selin gök otlaryň arasynda bölejik gara meýdan bolup otyrды. Tilki ýaňy saga öwrülen mahaly hut şu selinlere duwlanmagy niýet edinipdi. Ol selniň arkasyna gelip, biraz demini dürsänsoň, edil goýunlaryň bäri gabadyndaky kerte göz dikdi. Kertiň kert bolubam şeýle bir ugry ýokdy. Şonuň üçinem ol ilki: «Mundan maňa delalat bolmasa gerek» diýip oýlandy. Daş-töweregini garanjaklady. Ýöne ýene-de şondan amatlyrak ýere onuň nazary ilmedi. Tilki durup hemişe şeýle çykgynsyz ýagdaýa düşende ýatlap, özüni ruhlandyryan

sözlerini oýunda aýlady: «Heyý, sen tilki ahyryn, seniň ata-babaň bir eşek tezegine bukulmany başarypdyr, olaryň nesli boljak bolsaň, senem olardan kem oturmaly dälsiň!»

Ol ulumsylyk bilen süýşenekläp, önündäki kertiň alkymyna geldi. Goýunlar bolsa henizem dünýäden bihabar, öz guzuýyklary bilen gürleşip, güýmenişip durdular. Tilkä indi bir demini dürsäp, guzuýyklaryň biriniň üstüne bökäýmek galdy.

— Haw-haw-eý, sen ol ýerde näme edýäň?

Bu ses tilkä hut bir äpet daş dagdan togarlanyp gaýdan ýaly günleç eşidildi. Aýaklarynyň dördüsünde-de bir wagtyň özünde şol bir meňzeş saňnyldy peýda boldy. Itiň sesi bolsa barha golaýlaşdy. Ahmyr bilen yza dolanmakdan başga çäre tapylmady.

Goýunlar ol yzyna öwrülip, gaçyp ugransoň, ony görüp ürküşip, howsala bilen yzlaryna serpildiler.

Ejeleriniň gaçyp gelyänini görüp, baýryň eteginde guzuýja garaşyp, tilkiniň önüne düşüp gaçyp ugradylar. Iliň gaçanyňy görüp, kimden gaçylýanyňy bilmese-de, Möngözlüje-de olaryň yzyna düşdi. Möngözlüje bir gaňrylyp yzyna sereden mahaly bir sary köpegiň her ýerden bir basyp arany ýygryp gelyänini gördi.

— Haw-haw, hany, dur, dur diýilýä saňa! .

Iliň durmaýanyndan çen tutup, Möngözlüje-de «dur» diýleni bilen durmaly dældigini bildi. Ýöne bu köpegiň höltüldän bolup gelşinden ol birneme eýmendi. Näçe jan etse-de, çöpden-çöpe sümlüşip, özünden arany barha açyp baryan tilkiçikler oňa ýetdirmedi. Birsalymdan ýeňseden eşidilen günleç ses onuň önüni dolady.

— Haw, sen kim-eý?

— Men tilki...

— Sendenem bir tilki bormy! — diýip, Möngözlüjäni doly diňlemedik köpek onuň üstünden güldi. — Hol-ha, tilkiler, olar al salşyp, bireýýäm ýurtdan çykyp gitdiler.

Sary köpek bu diýen gyjytly sözlerinem az görüp, sandyraklap: «Nä bolarka, nä goýarka?» diýip, men bolup duran Möngözlüjäni kükregi bilen hütüledip kakdy. Iterginiň zarbyna Möngözlüje togarlanyp gitdi.

— Ine saňa, tilki bolsaň, haý, sammyjak, men tilkidirin diýen bolýar-a. Hey-de, tilki tutulsa, men tilkidirin diýermi. Ol gaýta ýalym-ýulum edip: «Biziň ata-babamyz bir wagtlar siz bilen garyndaş ekeni, soň siz özüňize dost tapynyp gidipsiňiz, biz bolsa munda galypdyrys. Şol günler siz adamlar bilen dostlaşyp gowy edipsiňiz. Ýabany bolsaň bu ýerde rysgaly henizem ylgaп almaly. Aý, şu gün elimiňem boş günü, şol ata-babalarymy ýatlamaga geldim. Mazaly, görüşmek nesibämem bar ekeni, saňa-da duşaydym» diýip, ýumşaklyk bilen ejiz damaryny sypalap ugrar... Bir gezek ol bizem oňaryp aldady, şonda ýoldaşym Gaplaň pahyrdy. Biz iki bolup bir ogurlyga gelen tilkini ogurlygynyň üstünde tutduk. Gaplaň bende juda bilesigelişdi. Ol tilkini dalap sana geçmez etmegiň deregine, oňa sorag berdi.

— Şu ýazda näçe guzy ogurladyň? Ýöne, göniňi aýt, ýogsam...

— San bilemok, it aga, ýöne görkez diýseňiz, ýere çyzyp görkezeyin, özüňiz sanaýyň.

Biz «Hany görkez-de, görkez» bolşup, ony orta alşyp durduk. Tilki çägän üstüne ilki bir guzynyň suratyny çekdi. Yzyndan ýene-de birini çekdi. Biz bolsa synlaşyp durus. Birden ol: «Ine, şuň ýalagam birini ogurladym» diýdi-de, süýnmek çzyk çyzan bolup, meniň ol çzyylan zatlar bilen gyzyklananymy görüp, garnymyň astyndan geçdi-de, gösterdi ökjäni...

It Möngözlüjäniň töweregine aýlanyp ysgap, ýene-de bir gezek onuň itdigini anyklansoň dalamady.

— Bar, tilki bolsaň, ýok bol şu ýerden.

Möngözlüje gelende, tilki çagalaryny daşyna toplaп, töw-

eregi synlap otyrdy. Ol oturyşyny üýtgetmän, Möngözlüjäniň habaryny aldy.

— Hany, agaň ýanynda galmadyňmy?

— Ýok, galmadym.

— Näme, seni tanamadymy?

— Bilmedim.

— Ýogsa-da, sen bu ýerlere nireden düşüp yörsüň, azaşdyňmy näme?

— Asmandan indim.

— Asmandan? — diýip, tilki geňirgendi. Asmany synlap, soňundanam: «Asmandan nähili inip bor?» diýen manyda kibtni gysdy.

— Men garaguş bilen uçdum.

«Hih-de-hih» bolşup, tilkijikleriň hemmesi birbada, hama-la, garaguşuň penjesine özlari ilen ýaly, gözlerini ýumşup, gorkuşyp içlerini çekdiler.

Ejeleri olara garaguş bilen uçanyň nä güne düşýändigini öň bolşy ýaly, gorkunç edip gürrüň beripdi.

Töweregindäkileriň gyzyklanýanyny görüp, Möngözlüje bolan wakany ýene bir gezek başdan-aýak ýatlap gürrüň berdi. Tilki ony diňläp otyrka, dün suw içmäge kaka baranda, ýuwnup kenarda güne guranyp oturan iki serçäniň gürrüňini eşidenini ýatlady. Olar bir uçan güjük hakynda gürleşýärdiler.

— Bu şol bolup çykdy-ow — diýip, tilki Möngözlüjä seretdi.

Dem-dynç alnansoň, Möngözlüje täze ejesi bilen doganlaryny dünki maslyk çekelän ýerine, galan-gaçan süňksaňky çöplemäge alyp gitdi.

* * *

Gije düşüp, daş-töwerek garaňkyrap, gözýetim barha daralyp ugran çagy tilki süreniniň agzynda oturyp, howany ysyrganyp, dünýäniň habaryny alansoň, çagalaryna baş bolup,

daşaryk çykdy. Ol hemişe edişi ýaly sürenden atylp çykyp, şol bady bilen hem garşydaky baýryň üstüne ýarmaşdy-da, hemmeden öň baryp, onuň çür depesinde joňkaryp oturdy. Töweregi synlap, hiç hili howpuň ýokdugyna ýene-de bir gezek göz ýetirýänçä, tilkiçikler hem idirtde-midirt bolşup onuň ýanyna gelişdiler.

Kiçijikleriň iň tokarjasy bu howlukmaçlygyň nämüçindigini biljek bolman, gele-gelmäne nadyl bolup, ejesine igendi:

— Eje, näme durşaňzogam-a, men ýetişemok ahyry.

— Men köp aýtdygymça sen az eşidýän, çagam...

— Nämäni az eşidýän?

— Öýde siz meniň çagamsyňyz, meýdana çykylansoň, ilň birisiňiz diýip düşündirmedimmi näme?!

— Ejem meýdana çykylansoň, öz başyňy çaramaly diýýär

— diýip, doganyňyň öýkesini ýerliksiz hasap eden tilkiçik eneleriniň arkasyny çaldy.

— Seňki näm-ay — diýip, uýasynyň gapdaldan gep goşmagyny halamadyk tulparja tilkiçik seňrigini ýygryp ga-harlandy.

Möngözlüje bu taýa it arkaýynlygy bilen islän ýerinde durup, islän zadyny ysgap, iň sonundan geldi.

Garaňky barha goýalýardy. Tilkiler uly şatlyk bilen günün gidip, soňundan gara bermedik tarapyna seredişip, gijäniň baýyr yzyndan baýyr ýuwduşyny, otlaryň reňkiniň garalyp, soňundanam olaryň ýitip gidýänini synlaşyp, hoş bolşup otyrdylar...

Eneleriniň şeýle pursatda aýtmagy gowy görýän aýdymyny ýatlan naşyja tilki şol aýdymy ýene-de bir gezek eşitmek isläp enesine ýüzlendi:

— Eje, şol aýdymyňy ýene-de bir aýdyp bersene?

— Aýdymmy? — Tilki sakyndy-da, pikirini jemläp aýdymyny ýatlady.

Ýene gara gije çykypdyr düze,
Gelyär assa-assa biziň öýmüze.
Gündiziň etegni az-azdan gädip,
Gelyär ol alañlaň üstünden ädip.

Ýitdi oň içinde towşanyň hini,
Köpelyär gark bolýan sürenleň sany.
Ot-çöpi ýuwutdy ýeke-ýekeden,
Guşlar kömre dömüp, gaçdy depeden.

Biziň töweregem gabady tümlük,
Indi ukym tutýar, gözlerim ýumluk.
Aýlanar köp ýeri ol ýene şeýdip,
Gündizlik gün bilen gelyänçä gaýdyp.

Hemmeleriň nazary günün batan yerindedi. Garaňky gijäniň arkadanam şol bir tizlikde ýetip gelyäninden, bu günün batanyňa begenişip, döwre gurşup, aýdym dinleşip oturan tilkiler habarsyzdy.

Gije gelip, olaryň oturan baýryny hem ýuwdanson, tilkileriň gözleri birnäçe çyrajyga meňzäp, köräp ýandy.

Gündize seredeninde gije has hezillik ekeni. Ýöne bu hezillik henize çenli Möngözlüjäniň ünsüni çekmändi. Şonuň üçinem ol bu hezilligi özi üçin täzelik hökmünde kabul etdi. Daş-töwerekde tanyş-u-nätanyş haýwanlaryň, mör-möjekleriň garaňkynyň deňzine goşulan ysy owsun atýardy. Telim bir ys oňa golaýlaşsa, ençeme yslar ondan daşlaşmak bilen bolýardylar. Şeýle-de ol tiz öz gözleriniň gijelikde gündizki görşünden artyk görmese kem görmeýänini anyklady. Ol özüni gündizki ýagdaýy bilen deňeşdirende gije has ýeňil hem ynjalykly duýdy. Gündizine ony gün heläk ederdi. Gün jyzylan günleri ol alakjap öz haly bilen bolmazdy. Gündizine siňek diýdi, gögeýin diýdi, sakyrtdadyryn diýdi, onuň

günden başga-da ýagysy az däl di. Ol şeýle günlerde özüni sowuk sürene atyp, tilkiçiklere meňzäp, ýok ýaly bolup ýatardy.

Tilkileriň köp gylyklary Möngözlüjä ýaramasa-da, olaryň gündizlerine daş bolşup ýatmak gylygy oňa ýarady. Juda bir zerur bolýmasy, aňsat olar gündize gara bermezdiler. Ene tilki oturan-turap ýerinde özüni üçin iň gowy pursadyň gijedigini, gije gelende goýun-guzynyň eýesi adamlaryň kör bolýandygyny, şeýle bolanda hut gijä duwlanylýan barýp olaryň alkymynda-da iş goparyp bolýandygyny sakyrardy. Soňundan bolsa her goşda özülerinden artyk görmese, kem görmeyän itleriň üç-dördüsiniň bardygyny, olardan gaty howatyr etmediligini aýdyp, sözüniň üstüni ýetirerdi. «Itler» diýen wagty ol hemişe öz gepini öz çagalarynyň biri ýaly bolup diňläp oturan Möngözlüjä tarap gyýa gözleriniň birini aýlap goýbererdi.

Bir gezek Möngözlüje bilen naşyja tilkiçik ikisiniň yz arlap barýan ysy olary alkymynyň gasynyny köpeldip oturan zemzeniň üstünden getirdi. Ol serginde awa çykydyp, gözi gören mör-möjejiklerini ussatlyk bilen tutup, özüniň doýmaz-dolmaz bokurdagyndan geçirýärdi. Zemzen özüni görüp kürtdürişip aýak çeken güjüjeklere önünden çykylanyny halamandygyny mälim edip, birsalym aw aýlamasyny goýdy-da, alkymyna gasyn atdyryp haşlady.

— Näme, mön bolşup dursuňyz? Ömrüňizde zemzen görmedinizmi?

— Ýok. göremsok.

— Onda men şol!

— Hä... ä... ä.

— Näme «hä-ä-leşip» üstüme abanyşyp dursuňyz? Meniň işim-derdim tilki çagalarynyň önünde süýnüp-sarkyp durma däl. Bilýäňizmi, maňa bir gezek doýmak üçin 360 sany mör-möjek gerek. Siziň agzyňyza öwelip dursam, men garnymy

haçan doýyryn? Ýaňy iýen gurçugym-zadym 164 sany. Hasap edip görün, ýene-de maňa näçe mör-möjek iýmek gerek. Boluň hasaplaň!

— Biz hasap bilemzok.

— Siz tilkilere beletdirin, «bilemzok» diýşiň, meni alda-jak bolmaň. Siz tilkileriň hasapsyz zady bolmaz. Bilmeýän bolsaňyz, baryň, ejeňiziň ýanyňa, onuň özi öwreder.

Zemzeniň könäni dörüp gepledigiçe gahary geldi.

— Siz tilkiler bilen möjekler ýesersiräp, çölün berekedini gaçyran siz. Siz hemişe meniň iýýän mör-möjeklerimi özüňiz-iň porsy aýagyňyz bilen depeläp gezyäňiz...

Möngözlüje bilen nasýja tilkijik zemzeniň öz-özünden ýel alyp, bolubersini görüp, ondan çekinişip yza tesdiler. Olar gelibem öz gören-eşiden zatlaryny giňäniň düşenine özüni ynandyryp oturan ejelerine gürrüň berdiler.

— Çişdimi? — diýip, tilki göwnübirlik bilen oturyşyny üýtgetmän sorady.

Tilkijikleriň ikisi iki ýerden «Çişdi-de, çişdi» boluşdylar.

— Aý, goý çişsin. Onuň gaharlansa, hemişe-de şeýdäýmesi bardyr.

Tilki soňundan könäni ýatlady: «Bizem bir wagtlar (uýam ikimiz) ejemiziň gözüne güýdüşip gaçardy-da, gidip zemzeni tapardyk. Herimiz bir tarapyndan baryp onuň gaharyny getirerdik. Ol kükregine ýygnabilen howasyny ýygnap çişerdi. Bizi çemesine getirip bilmeýäni üçin guýrugy bilen ýeri gamçylardy. Biz ol ýagşy gaharlanyp çişensoň, ýene-de ylgaşyp yzymyza gaýdardyk. Ýöne onuň gamçysyna gabat geläýjek bolmaň. Onuň bilen bolýan hezil oýnuň erbet gutaryanyňam men gördüm.

Bir ýola biziň iki bolup duýdansyzja bir ýere gidýänimizi görüp, üçünji doganymyz hem yzymyza düşdi. Ol pakyr dogrudanam galyp-gopanda bizden goýazrakdy. Biz üç dogan bolup, zemzeniň hezilini görmek üçin üç tarapdan hüjüme geçdik.

Zemzen gaharyny içine toplaý, ýene-de hum ýaly çişdi.

— Indi men siz tilkiçikleriň oýunjaýgymdyryn? — diýip, özüne erk edip bilmän sandyrady.

— Seniň şol kükregine toplanýň hemme gaharyňmy, ýa ýene-de barmy? — diýip, men ony öz ýanynda ýaňsýladym.

— Gahar näme işlesin munda. Pöwhe ýeldir-le — diýip, uýam hem ýaňsýlamakda menden kem oturmady.

Biz gep atyşyp zemzeni çişirip durkak, üçünji doganymyz oňa has golaýlaşan eken. Ol guýrugyny bir bulanda biziň gözümiziň önünde doganymyzy ýere ýazdy. Biz ylgaşyp ejemizi alyp gelyänçäk, zemzen eýýäm içini sowatmaga ýetişen eken. Şoldur-da-şol meniň onuň bilen ugrum ýokdur.

Tilki çagalary ejelerini diňläp oturyşlaryna ilki başda: «Bizem ejem dagy ýaly indi ony çişirip oýnarys» diýişip oýlanan-da bolsalar, gürrüniň ahyryny diňlänsöňlar, olara bu oýnuň howpludygy belli boldy.

— Gowusy, onuň ýanyna barmazlykdyr. Önünüzden çykaýsa-da oýtarlaň-da geçiberiň. Artyk duşman gazanmaň, onuň geregem ýokdur. Onsuzam biziň ýagymyz az däl. Goý, ol bolsa: «Tilkiler menden çekinýäler, olar meni gören ýerlerinde sowlup, ýol beryäler» diýip, öz göwnüni hoş etsin.

Tilki öz gürrüni ýene-de ýaşululara mahsus akyl berme bilen tamamlady.

Pyşbagany bolsa hiç kimden soraman, duşan wagty Möngö-zlүjäniň özi tanady. Ol bu pyşbaganyň hut düýnem şu ýerde ýapa ýarmaşyp ýatanyny biraz daşrakdan görüpd. Möngö-zlүjäň keypi kökdi, şonuň üçinem onuň ýeri diňşirgenip, irkiljiräp ýatan pyşbaga biraz degesi geldi. Onuň daşyna aýlanan bolup ýesersiredi.

— Hany, habary nädip alyañ-ow, pyşbaga?

— Näme habaryň bardy, oglum? — diýip pyşbaga gasyn-gasyn boýnuny arkasyndaky dünđerilen gazanyň aşagyndan çykardy.

— Năme tutduň, şol ýere ýapysyp ýatyrşyň-la?

— Heý, oglum, hiç zat. Bu dünýä hiç kime tutdurýan dăldir!

— Onda năme, sen şol bir ýeri bagyrtlap, goýbermerin diýip ýatyrşyň?

— Hăý, saňa oýun gerek, oglum!

— Ýa sen ýeri dinleýämiň? Hany, aýt onda, ol năme diýýär?

— Ýermi?.. Şol güjüjege aýt, goý, ol öz ugruna gitsin, ýogsa-da diýilmejegini dilăp alýar. Şeýle-de, aýt oňa, garry pyşbagalary oýnajak bolmak aýypdyr diýýär.

— Onda senem, pyşdyl aga, şol ýerine aýt, hondan bărisi bolan bolmasyn.

— Dur, dur, oglum! — Pyşbaga elini daldalap, güjüjege ýeriň adresine erbet söz diýdirmezlik üçin öz goýaz hăsiýetini unudyp, howlukdy. — Ýere dil ýetirmeli dăldir, oglum, üç gezek toba etdim diý derrew!

— Diýmesem năme?

— Onda ýer saňa gargyş eder, oglum, onsoň sen baýnama-rsyň. Bol, üç mertebe ýalňysypdyryn diý!

— Diýesim gelmese năme?

— Hăý, samsyk diýsäni. Mukaddes zada-da bir dil ýetir-ilermi? Ine, men, men seniň yedi dăl, yetmiş arkaňy bilýän ahyry. Seniň it neslinde ýolbars bilen tutluşany bar, möjek bilen dalaşyp, ýaradan öleni bar. Guduzlap düze çykanyň bar. Sesi bilen sürin daşyna gala bolup oturanyň bar. Olaryň hemmesi-de kyn günlerinde güýji ýerden alypdylar. Ýöne seniň ýaly tilkiniň awuna kaýyl bolup, tilkileriň derejesine çenli kiçelip ýöreniňizi welin görüp-eşiden dăldirin...

Möngözlüjäniň hakykaty uzak dinlăp durmaga takaty ýetmedi. Ol ýaltaklap yzyna öwrülmek bilen boldy.

— Hă, hakykaty dinlemek ýaramadymy, gaçyber, gaçy-ber, ýöne barybir ol seni sypdyrmaz.

Pyşbaga özüniň gyryljaksy sesi bilen onuň yzyndan gygyrdy. Ol baýyrlara münüşip, düşüşip, şatyrdaşyp baryan tilkileriň yzyndan ýeten mahaly naşyja tilkijik ýene-de onuň gapdaly-na gysmyljyrady.

— Niräk ýitdiň-ä?

— Hol, ýapyda bir pyşbaga bar ekeni.

— Haý, şon bilenem bir gepleşer ýörerlermi? Onuň netini iýip bolýar, ne-de ýagyşdan gaçyp gelyärkäň öýüne girip gizlenip bolýar.

— Şeýle-de bolsa, ol örän täsin ekeni.

— Ol ýerde düşegin-ä ýumşady öz-ä.

— Pyşbaga iki ýüz elli ýaşapdyr.

— Nädip?

— Howlukman bolaýmasa...

— Menem üçe çenli sanap bilyän, iki ýüz elli üçden köpmi ýa az?

— Näme yza galyňyz? — Ene tilkiniň iğenç äheňli sesi tilkijikleriň ädimini tizledi.

Birsalymdan aý dogup, Pendi baýyrlary birmeňzeş süýtrenk ýagty bilen örtündiler.

Tilki bu gün öz çagalaryny taýyn awuň ugruna äkitdi. Çopan-çoluklar haram ölen mallary sürüden saylap, bir gorpa atýardylar-da, üstüne birki pil gum atyp, telli-pelli gömüp gaýdýardylar. Ýaltarak çopanlar bolsa bu iki pil gumy hem atman, getiren maslygyny mör-möjegin üleşigine galdyryp, yzlaryna dolanardylar. Şeýle taýyn «aw» has-da çölde kiçik guzuýyklaryň köpelyän wagty, ýazda köp bolardy. Tilkiler bu «awy» öz ýanlaryndan «taýyn aw» ýa-da häki bir «garyndoýurma» diýip atlandyrardylar. Ýöne beýle awuň iýlen wagty, hakyky aw awlanyndaky ýaly, şeýle bir tagamy bolmazdy. Şeýle-de bolsa, garnyňy doýurmak, hut şunuň özem kiçi alada däldi. Tilkileriň arasynda bu meselede: «Aw eti bilen taýyn awuň ikisiniňem bitirýän işi bir, ikisem deň

ýokumly, ikisem bize güýç-kuwwat beryär» diýip, gören ýerinden tapan zadyny iýmeli diýen pikire uýýanlar-da az dälidi.

Ene tilki hem bu öwräniň: «Hut gören ýerinden tapan zadyny iýmeli» diýen pikire eýerýän tilkileriň birisidi.

Olaryň ilkinji gelen ýerlerinde ýaňyrak ölen guzuýjygyň ysy bolsa-da, onuň özi ýokdy. Ony şagalmy, möjek, haýsydyr biri gabat gelip, süýrüp giden borly. Guzuýjygyň ysy depesinden düýbi has garaňky bolup görüňän, iki aýyrt bolup ýatan jülge tarapdan kükeýärdi. Aýaklaryň ol ysyn yzyna düşesi gelse-de, gözleriň öz görmedik zadyny gidip gözläsi gelmedi. Galyberse-de, «taýyn aw» her süriniň diýen ýaly töwereginde bolardy.

Olaryň ikinji baran ýerlerinde üç-dört sany o ýeri-bu ýeri zaýa bolup, porsap ugran jyrryk ýatan ekeni. Şeýle hem häzir bu ýer boş dälidi. Olaryň önüsyrasy gelen erkek tilki bir soky ýaly jyrrygy çete çekip, onuň töwereginde gyr-gyrlap pelesañ urýardy. Ol ene tilkiniň toparynyň gelenini görüp, öz awuny gysganyp has-da düýrükdi. Burnuny haýbatly «tyssyldadyp», maslygyň bir eýlesine geçdi, bir beýlesine, awuny goramaga häzirlendi.

— Golaýyma gelmän!

— Seniň bir özün onça zady nädip iýjek? Jyrrygy onuň bir özüne köp gören tilkijikleriň birisi oňa gep gatdy:

— Iýerin, iýmänmi, hek ederin. Golaýyma gelmän?!

Birdenem ol üstünde ölüsmäge taýyn awuny goýdy-da, howany ysyrغانyp-ysyrغانyp, bar zatdan bizar bolup gösterdi ökjäni. Onuň gaçanyny görüp, «Haýsydyr bir howply duşman ýetip gelyändir» diýen gorky bilen beýleki duranlar hem duran-duran ýerlerinden jyrryklardan geçip, gaçmak bilen boldular.

Howsala birsalyymdan ene tilkiniň toparyny ilki gaçan tilkiniň yzyndan ýetirdi.

— Ýeri, nämeden gaçýas, näme bar? — Ol ilki gaçan tilkä deňleşen wagty ondan özüniň bilesi gelyän zadyny sorady.

— Itiň ysy bar — diýip, ilki gaçan tilki hopukdy.

— Nirede?

— Häzir ol göni yzymyzda, ökjämizi basyp ýetip gelyär.

Ene tilki howany ysgansoň, nämäniň-nämedigine düşündide «Ýak-heý... » diýip, lapykeç halda aýak çekdi. Bu onuň öz çagalarynyň biri bolup ýören Möngözlüjäniň ysydy ahyryn.

Ene tilkiniň duranyny görüp, ilini öni bolup gaçap tilki hem hol beýleräkde aýak çekdi. Geňirgendi:

— Ýeri, näme durduňyz?

— Ol biziň öz ysymyz ahyryn.

— Seniň akylyň çaşypdyr, kempir, seniň indi ölümiň golaýlap ugrapdyr. Öljek tilki hemişe: «Itleri talap, olary mugyra getirjek» diýip, samrap ugrarmyş. Bir zady öwran-öwran gaýtalansoň, ahyrsoňy onuň öz diýen zadyna ynanarmyşyn. Özüniň tilkidigini, itiň bolsa itdigini unudarmyşyn. Şeýdibem, ol bir gün itiň garşysyna çykyp güýç görkezmekçi bolarmyş. Itiň önünden çykanyň bolsa gözünüň näme görýänini sen mençeräk bilýän bolsaň gerek...

— Sen entek bir dursana! — diýip, ene tilki gepleme gezegi özüne alyp, ýagdaýy oňa düşündürmekçi boldy.

Ýöne ýüregine howsala dolan tilkiniň hiç kimi diňläsi gelmedi.

— Dursañ, özüň duruber! Bir porsy guzy diýip, , men-ä derimi serdirip biljek däl. Ýagyň özüne nesip etsin!

Ýat tilkiniň garasy şundan soň barha daşlaşyp ýitmek bilen boldy.

Ene tilki yzyna dönüp, çagalaryny ýene-de şol ýat tilkiniň dow-dowuna düşüp gaçylan ýere getirdi.

Tilkiler garynlaryny otaryşyp, yzlaryna dolanan wagtлары аý eýýäm al-asmana göterilipdi.

Tilkiçiklerini keypi kökdi, olar şol gelişlerine däljireşip, bir-birlerini itekleşýärdiler, ýumak bolşup, otlaryň üstünde togarlanýardylar, ýakalaşýardylar. Enelerinden yza galyşyp, ýene-de ýüzin salşyp, onuň yzyndan ýetýärdiler. Olar şol gelişlerine bir baýryň eteginde dörän ikinji bir depäniň üstünde bölejik bolup dynç alyp ýatan atlaryň üstünden indiler.

Atlar aýdyň aýyň ýagtysynda dünýäni unudyşyp ýatyrdylar. Duran ýerinde uklamagy gowy görýänleri bolsa biri-birleri bilen kelle degrişip, aýak üstünde irkiljireşip durdular.

Gylýallaryň on-on baş ädim beýle ýanyndaky depäniň üstünde serdar at serini dumanladyp, uzaklara seredip durdy. Onuň bedeni aý şöhesi bilen nurlanyp ýalpyldaýardy. Serdar birde aýaklarynyň biri bilen ýer peşese, ýene birde keyerjekläp has-da görmegeý bolýardy.

Atlary görüp, diňe bir bilesigeliçi çagalaryň däl, hatda ýöne-möne zatlarda üns saklamayan ene tilki hem birsalym aýak çekdi.

— Eje, şular hol gün gören atlarymyzmy?

— Hawa.

— Onda näme olar bizi kowalanoklar? — diýip, naşyja tilkiçik ýene-de doganlaryndan öňürdip, ejesine yzly-yzyňa sorag berişdirdi.

— Biz ýakyn barsak, olar ýene-de bizi sylap goýmazlar.

— Şol gije meni kowalan atlarmykan şular? — diýip, Möngözlüje hem özüniň başagaý bolan gününü ýatlady.

— Haý, sammyjak... — Tilki Möngözlüjäniň soragyna gülensoň, oňa başdansowma jogap berdi. — Ol ýerde şemal bulutlary toplaп çaknyşdyrýar, ýyldyrym çakýar. At küje, taý küje...

— Eje, biz haçan at bolarys? — Serdar aty synlap, onuň merdemsiligine gözi giden tilkiçikleriniň biri ejesiniň pikirini böl-di.

— Hiç haçan.

— Náme üçin hiç haçan, eje? Meniň at bolasym gelyär ahyryn...

— Bes ediň. Öz pikir edip bilmeli zadyňyzy menden soramaňyz náme?

Möngözlüje bolan gürrünlerden çen tutup, bu atlaryň şol gije özüni depeläp ötjek bolan atlar däldigini anyklady.

Alaňyň depesinde öz mertebesini göz edip duran dyz-manç at töwerekde bir ýakymсыzlygyň barlygyny duýup, gulaklaryny bir tarapa gönükdirip üşerildi. Şundan soň tilki ýene-de çagalaryny yzyna tirkäp, ýola düşdi. Möngözlüje birsalym ylgap yzyna sereden wagty, serdar atyň şol bir duran ýerinde keyerjekläp, şöwür çekip duranyňy gördi.

Ýagyş ýagan gününüň ertesi ýata-ýata halys bolan Möngözlüje hemmeden ön oýandy. Ol ýaltalaç gerinjiräp daşaryk çykan mahaly töweregiň çal ümrün arasynda çala sudur bolup, bugaryp oturanyny gördi. Howa hoştapdy, onda säher çygynyň, güllerini, ot-çöpleriň ýakymly yslary bardy. Ümrün bugaryp, göç edip yörşi gören zadyny düýrläp alyp giderli görünyärdi. Möngözlüje birsalym dünýäniň synçysy bolup duransoň, bir zada — özüniňem, doganjyklarynyňam uçýandygyna, onda-da barha özleriniň ýokary göterilip barýandygyna ynandy. Sebäbi, ol şol gezek uçan günü hem asmanda öz töwereginde hut şeýle çal-çul zatlaryň sallam-sajak bolşup, uçuşyp ýörenlerini görüpdü. Uçmak bolsa, gör, nähili gowy zat! Onda-da öz basdaşja doganjyklaryň, ýyljak süreniň bilen bileje uçmak diýsenel! .

Möngözlüje şatlygyny paylaşmak üçin keypihon bökeläp sürene giren mahaly tilkiçikler entegem ymyzganyşyp, halka atyşyp ýatyrдылар.

— Uçýarys, uçýarys! Biz uçýarys! — diýip, Möngözlüje sürene giren ýerinde durup, aýratyn bir joşgun bilen seslendi.

— Năme, năme? — Gepi ala eřiden ene tilki howlukman turup, yřegini howsalaly břkgřldeyip, onuń habaryny aldy.

— Biz uyas, ene!

— Křrsăp girip yřeg-ă yadyń — diyip, ene tilki sońundanam ibirtde-zibirt bolřup, turřup gelyăn agalaryna hi hili howpuń yokdugyny ańdyryăn-garayyř bilen seretdi.

— Senem, menem, hemmămiz uyas! — diyip, Mřngözlřje řatlygyny kemmăn, doganjyklaryna buřlap, yene bir gezek seslendi.

— Nirăk uyas? — diyřip, tilkijikler geńirgeniřdiler.

— Bilmedim, yřene özřmiz-ă uyan ekenik, dařaryk yksań bildiryăr...

Tilki agalaryny yzyna tirkăp dař ykan mahaly goyry űmrřń ähli baýyrlaryń bařyna öz possunyny yapanyny, dřnyăniń daralyp, endam-jany bilen bugaryp oturanyny gřrdi. Birsalym űmre syn ediřip duransońlar, tilkijikler hem Mřngözlřjăniń ynanan zadyna — özleriniń uyandyklaryna hakykatdanam ynandylar. Sebăbi bu pursatda břtin dřnyă bugaryp, yokary gřterilip baryana meńzeyărdi.

* * *

Tilki űmřrlı gřn bolanda hemiře agalaryny âkidip, olara alaka ya-da bedene awlamagy űwrederdi. űmre duwlanylyp edilen aw diyseń gyzykly hemem řowly bolardy.

Alaka hakykatda welin tilkiniń eý gřryăn iymitleriniń, hi birisi hem dăldi. Ony iýse, agzynyń yuwa eynăniń agzy yaly, iki-ř gřnlăp porsap-ańkap durjagyndan hem habarlydy. Bu aw tilki űin űlmez űdi — kyn gřnřń «allasy» diyilyănidi. Tilki bolsań, hany, sańa goyun eti, keyik owlajygy ya-da towřan eti, islăn wagtyń yetdirip durmy năme? řeyle gurak gřnlerde ol alaka etini tapsa, bal etjekdi.

Tilki alaka hinlerinden ýaňa endam-jany eleme-deşik bolup oturan bir baýryň önüne gelip aýak çekdi. Çagalary gelşip, daşyna üýşüşenlerinden soň bolsa: «Öň öwredişim ýaly, gaty hüşgär hereket etmelisiňiz» diýip, özüni üns bilen diňläp duran çagalaryna ýene-de bir gezek ene ynjalysyzlygy bilen sargady. Tilkijikler awuň önüsyrasynda bolmalysy ýaly bolşup hüşgärlendiler. Soňundan bolsa olaryň hersi bir hini nazarlap, şeýle bir ussatlyk bilen çem gelen zatlar bukuldylar welin, Möngözlüje olary soňra boýlanyp-boýlanybam görüp bilmedi. Oňa dünýäden bihabar atyşma gürrüň edişip oturan alakalary diňlemekden özge alaç gal-mady.

— Goňşy, öýüne giräýdiňmi?

— Ýok, bardyryn.

— Hemişe bolmagyňy ir ertir, giç agşam dileg edip ýörendirin.

— Sag boluň. Biziňem dilegimiz şol bir zat, il-günüň gowulygy.

— Çagalar gülüp-oýnaşyp ýörlermi?

— Agşam kiçimiziň-ä biraz endamy ýylady. Düýn täze çykan dadranyň kökünden köpräk iýäýipdir öýdýän...

— Hä, dadran gaty güýçli zatdyr ol. Ony düýe iýse-de gulagynyň etegi çygjararmyş ahyryn. Ony çakyňy bilip iýmelidir, gardaş...

— Bu çagalaryň bir zada agyzlary degse, onsoň onuň düýbüni deşmän goýýarlarmy näme?

— Çaga-da.

— Bizem-ä çaga bolup görüpdik.

— Ýatlasaň, bizem şulardan öwerlik bolan däldiris.

— Hä-hä-hä. Seniňkem ugrunda bar, goňşy... Ýöne, göwnüme, ylla şular ýalag-a bolmadygym ýaly.

— Gün görnenok welin, bu ümür onam togarlap äkiden borly?!

— Sabyr edeli, ol hemişekisi ýaly niräk äkidilse-de, öýlän ýene-de geler, onsoň...

— ... Waý, eý-ý... gaç...

Möngözlüje bu sözün yzysüre özüniň on-on baş ädim gapdalnynda howlukmaç tapyrdy eşitdi. Şol tapyrdynyň yzysüre bolsa ol baýryň birki yerinden tilkijikleriniň göçgünli seslerini eşitdi.

— Tutdum.

— Menem tutdum, eje!

Aw awlan tilkijikleriniň keypleri kökdi. Olar öz şatlyklaryny bölüşmek üçin, agyzlary alakaly eneleriniň ýanyna uçup diýen ýaly geldiler. Agzy boş, lapykeç bolup gelyän tokarja tilki Möngözlüjäniň, yzyndan ýeten wagty onuňam boş gelyänini gördi.

— Senem zat tutmadyňmy?

— Ýok, men...

— Ýör, häzir bulaň awlan awlaryny bölüşip iýeris. Ejem bizi aç goýmaz.

Tokarja tilkijik enesiniň ýanyna gele-gelmäne öz doganlaryndan närazy boldy.

— Eje, bular «tutdum-da-tutdum» bolşup, meniň çemäme getiren awumy gaçyrtýlar.

— Olar juda begendi, oglum — diýip, ene tilki oňa bu gezeklikçe doganlaryny bagyşlamalydygyny aňdyrdy. — Siz bolsa indikide bu ýalňyşlygy gaýtalamaly dälsiňiz.

— Wah, ojagaşjany çemäme-de getiripdim-le... — diýip, tokarja tilkijik ýene bir gezek janygdy.

Tilkijikleriniň enesi, tokarjanyň nägileligini hasaba alman, aw awlan çagalaryny iş bitiren hökmünde taryplady.

Alakalar iýmit hökmünde öňe alnansoň, häliden bäri gultunyp duran Möngözlüje hem beýlekilerden kem oturmady. Möngözlüjäniň bir alakany tutuşlygy bilen önüne çekenini gören tilkijiklerden birisi onuň bilen bu ýumry bölegi paylaşmagy niýet edinip gapdalyna geldi.

— Menem iýeyin-le?
— Özüm iýjek.
— Bir özün-ä iýdirmerin.
— Iýerin, gelme ýanyma...
— Ine, iýseň! — Tilkijik Möngözlüjäni gapdala sowmak üçin itekledi.

Möngözlüje muňa girre gaharlandy-da, özünüň gara güýjüne buýsanyp, tilkişigi çyňsadyp basdy.

— Ine, degseň.

Ene tilki öz çagasynyň düşen gününü görüp, bu ýagdaýy arkaýyn synlap durup bilmedi. Ol çakganlyk bilen gelip, özünü ýenişi hasap edip, tilkişigi bagyrdadyp basyp ýatan Möngözlüjäniň böwrüne hütületdi.

— Náme, indi seniň it damaryň işläp, özüňiň kimdigiň ýadyňa düşüp ugradymy? Tur hany, tiz!

Möngözlüjäň böwri erbet agyrdy. Şundan soň ol çete çekildi-de, tilkiniň bu edenine gahary gelenini mälim edip, närazy halda hyňrandy.

— Eý, wäg-eý, ýarama náme üçin degýän?

— Saňa o-da azdyr.

Möngözlüje sese tarap öwrülen mahaly, baýryň orta bilinde bir tilkiniň bu tomaşany synlap duranyny gördi.

Bu uzyndan juda owadan guýrukly tilkini Möngözlüje heniz bir gezegem görmändi. Ony görenden ene tilki bada-bat üýtgedi. Boýurgandy, özüne bu duşuşygyň diýseň ýarandygyny mälim edip, guýrugyny bulaýlady, ýalmandy. Ol golaý gelen mahaly bolsa ysyrwanyşyp, aýratyn bir mähir bilen onuň endamyna süýkendi.

Sen nireden çykdyň, meniň begzadam?!

— Men Üstýurduň üstünde iki-üç ýyl ygdy. Bu ýere bolsa ýaňyrak geldim. Eşidensiň, men özümiň mylaýym gelinligimden jyda düşdüm. Ony öňki ýazda, çaga garaşyp ýören günlerimiz keyikleriň kastyna çykan lökge maşynly adamlar atyp öldürdiler.

— Sen ýeke bolsaň, islesen bize goşulyp bilersiň. Maňa öz golaýymda seniň bardygyňy duýmak diýseň ýakymly.

— Hawa, men seniňem ýekedigini eşitdim.

— Onda goşul bize, meniň seni şu çagalaryň atasy hökmünde göresim gelyär — diýip, ene tilki owadan guýrukly tilki öz ýanynda galar diýen inçejik tama bilen gysmyljyrap ysgaşdy.

— Görerin-däl! — Nätanyş tilki gedemlik bilen şýý diýdi-de, äm-säm bolup duran Möngözlüjä tarap öwrülip çytyldy.

— Munyň näme? — It.

— Ýok edip kowup goýberseň bolmadymy? Näme, ony gökden gaçandyr öýtdüňmi?

— Hawa, ol gökden gaçdy — diýip, ene tilki nätanyş begzadany has-da geňirgendirdi.

— Nädip? — diýip, ol ene tilki özüni oýnajak bolýandyr diýen pikir bilen gazaplanyp, sesine saldam berip sorady.

Ene tilki oňa Möngözlüje bilen bolan wakany birin-birin gürrüň berdi. Nätanyş tilkiniň öýkesi ýazylyşsa-da, ol özüniň şol bir pikirinden dänmedi:

— Sen şonda-da mundan dynmaly. Ýaňy onuň çagaňy nädiberenini gördüňmi? Ulaldygyça-da munuň iti çykar. Güýçlener. Ana, onsoň dat günüňe.

— Men ony öz geregime ulanmak üçin saklap ýörün diýip, özüne düşüniler diýen maksat bilen ene tilki syrny açdy. — Itiň azgynynyň gyzyl gurt bolýanyňy men gowy bilýärim. Olar bolsa möjekden has zalym möjek bolup döreyärlər. Möjegin sürä girse öz awuny alýanyňa, gyzyl möjegin bolsa gören malyny parçalap, gyzyl ýaýyrt edip gaýdýanyňa sen beletsiň.

— Itiň ulalsa, gyzyl gurt çykjagyna sen onda ynanyň-da?!

— Onsoň bize muny öňe salyp, awuna şarik bolup ýörmek galýar.

— Häý, näbileýin — diýip, nätanyş tilki Möngözlüjäniň ýalmanyp, ot-çöpleri ysgaşdyran bolup ýörşüni synlap, münkürlük etdi. — Bu samsyjak juda bilesigelişi görünyär. Ol ýumagy çözlý-çözlý, bir gün ahyr özüniň itdiginem, it wezipesinem biler. Bizi hem tanar.

— Ýa şeýle bolaýarmykan? — diýen wagty ene tilkiniň sesinde müýn duýuldy.

Nätanyş tilki ugramazynyň ön ýanynda ýene-de bir gezek nazaryny Möngözlüjede egledi.

— Bu saýry ýanymda boljak bolsa, seniň gününe şarik bolup bilmerin.

Şu gürründen soň ýolda ene tilki ilkinji gezek öz pikirine münkürlük edip, böwrüni dinledi...

* * *

Möngözlüje ukudan turup, töweregine sereden mahaly öz gözüne ynanmady. Görüp otursa, tilki ysly sürende onuň bir özi galan ekeni. Onuň alakjap, töweregi aýlanyp eden gözlegi-de netije bermedi. Möngözlüjä it häsiýetini ýatlap, garysyny ýas-sanyp garaşmadan başga alaç galmady. Ol-da: «Siz öýünize gelmän oňsaňyz, menem sizi görmän oňaryn» diýdi-de, olaryň bir ýerden gara berjeklerine ynanyp süreniň agzyny aldy-da ýatyberdi.

Ýöne tilkijikler ne şol gün gara berdiler, ne-de şol günün ertesi. Olaryň ähli zatdan geçip, Möngözlüjeden gutulmak üçin gaçyp gidenleri çyn boldy. Öwrenişen ýoldaşlaryndan aýrylyşmak Möngözlüjä aňsat düşmedi, hut sonuň üçinem ol tilkijikleriň hemişelik gidenine wagty bilen ynanmady. Göwnüne, olar ýene bir ýerden ýaltaklaşyp, şatyrym-şallak bolşup geläýjekler ýaly boldy durdy.

Bir ýola ol süreniň agzynda garaşyp, töweregi diňşirgenip otyrka, ötüp baryan bir kirpi oňa gabat geldi.

— Güneşleýänmi, goňşy?

— Hä, sen kim? — diýip, Möngözlüje heserlenip, öz önünde agyn tiken bolup duran kirpijikden sorady.

— Men-ä kirpi...

— Onda men seni tanamok-la.

— Men şu töwerekde hemişe bardym, ýöne sen üns beren dälşiň. Onsoňam biz itler bilen, tilkiler bilen şeýle bir gatnaşyp-gatyşyp ýörenem däldiris.

— Öň gatnaşmadygam bolsaňyz, indi gatnaşmaly bor-suňyz. — Möngözlüje özüne oýnara ýoldaş tapylanyna be-genjinden ýeňil gopup, yerinden galdy.

Kirpiniň önüne geçip, gulaklaryny selkidedip, guýrugyny bulaylap, özünüň oýnamaga, gatnaşyk açmaga taýyndygyny mälim etdi.

— Men oýun oýnamagy halamaýaryn. — Kirpi Möngözlüjäniň özüni görüp, boluberşini synlap, onuň bu ýeňles hereketlerini halamaýandygyny aňdyrdy.

— Oýnaly, oýnaberseň soň halarsyň...

— Gerek däl. — Kirpi onuň gapdalyndan ötüp gidibermekçi boldy.

— Jan, kirpi, gel, oýnaly-la, häzir kimdir biri bilen meniň şeýle bir oýnasym gelyär.

Möngözlüje ýene-de erjellik görkezip, özünüň höwesini mälim etdi.

— Men oýun bilemok diýdim-ä saňa!

— Men öwrederin.

— Maňa seniň oýun öwretjek bolan dogan-garyndaşlaryň ön näme gördi?!

— Bilemok.

— Hany, onda senem maňa oýun öwretjek bol bakaly!

— Kirpi öýke bilen ýagyrynysyny tünňerdip düýrükdi.

Möngözlüje towsaklap, kirpiniň bir eýlesine, bir beýlesine geçdi.

— Bol, ine, senem şeýdip bökeläber — diýip, ony tumsugy bilen sähelçe kakdy. Ýöne şol bada-da çyňsap,

gapdala çekildi. Ganjaran tumşugyny ýalap, öýkeli hüňürdedi.

— Eý, kirpi, bu näme etdigiň?

— Ine, seniň dogan-garyndaşlaryň hem meni oýna goşjak bolup eden synanyşyklary şeýle gutarypdy — diýip, kirpi oňa ýaňsyly jogap gaýtardy.

— Hä, sen ýalyny tanap goýmagam bir bähbit — diýip, Möngözlüje awunan tumşugyny ýalap durşuna öýkeli hüňürdedi.

Kirpi şundan soň sesini çykarmady-da, gyrmýldap öz yzarlap gelyän ýolunyň yzyna düşme bilen boldy. Möngözlüje tumşugynyň awusy ýiten dessine bu duşuşygy unudyp, ýene-de ene tilkini göresi gelip, doganlaryny ýatlady.

Möngözlüjäniň keýpsiz torsarylyp oturanyny görüp, çagalaryna öz bilýän zatlaryny öwredip yören serçe oňa habar gatdy.

— Jik-jik, näme müzzerip otyrsyň?

— Näme diýjek bolýaň? — diýip, Möngözlüje serçäniň sözünü öz üstünden gülünme hasap edip, gözünüň agyny köpeldip düýrükdi.

— Sen kirpiden gaty görme diýjek bolýan. Ol şeyleräkdir, aňsat özüne degdirmez. Özem başarsa, goňşularyna kömek eder,

— Ol kime kömek edenmiş?

— Olmy, köplere. Meselem, meniň özüme-de, eger ol bolmadyk bolsa... — diýip, serçe özi bilen baglanyşykly bir wakany ýatlady. — Biz onda hol ilerki ýapynyň ýüzünde bir hinde ýaşaýardyk. Bir gün men guşlaryň howsalaly jürküldilerini eşidip, ketegimizden boýnumy çykardym. Görsem, bir ýylan guş höwürtgeleriniň töwereginde ýalpyldap aýlanyp yör. Ony görüp, menem bada-bat özümi ýitirsem näme. Daş-töwerek bolsa agyn jürküldi...

— Hiç kim gaçmadymy? — Enesiniň: «Ýylan görseň, sowlup gaçgyn!» diýen akylyny ýatlap, Möngözlüje serçäniň gürrüniň soňuna howlukdy.

— Hey, ol owadan-jadyly gözleriň önünden gaçyp bol-ýarmy näme? Hemmeler ol gözleri görenden eräp-akyp özüniň kimdigini unudýar ahyryn. Ine, şol barmana-da ýaňky ýylan birden gazap bilen yzyna — guýrugyna tarap serpildi. Bir görsem, häli-şindi gybyrdyklap, öýümiziň töwereginde görüňän kirpi onuň guýrugyna salypdyr agzy. Şundan soň ýylan iki ýana urnup, janyňa jaý tapaýsa nädersiň? Ol kirpiniň tikenini urlup-urlup birsalymdan endam-janyňy gara gan etdi. Bizem ýylan gözleriniň şöhlesi öçerine mähetdel kürseşip keteklerimize girdik.

— A soň nätdi?

— Kirpi guýrugy bir agyz salansoň, ony sypdyryňmy näme.

Serçe gürrüňini tamamlansoň, ýene-de çagalaryňyň okuwyny dowam etdirdi.

— Bökmeli, bök!

Çokmaly çok,

Düşmeli, düş...

Möngözlüje suwsap ugran çagy öz golaýlarynda kak suwundan emele gelen kölüň bardygyny ýatlady. Ol ýere barmak Möngözlüje üçin hemişe ýakymlydy. Möngözlüje bu ýere gelse, hi bolmanda bir, ýogsa-da üç-dört sany garaguşuň şol töwerekde uçup ýörenini görerdi. Olar bolsa hemişe Möngözlüjä onuň şol bir gezekdäki uçuşyny ýatladardylar: «Irde-giçde uçmasam, men ejem bilen uýamy tapyp bilmerin» diýen pikire bolsa ol öňräk gelipdi. Hut şonuň üçinem onuň uçýanlara gözi giderdi, özüne-de bu bagty arzuw ederdi.

Möngözlüje bol otuň arasyndan tapan ýodajygyny yzarlap baryarka, ol ýolda henize — bu güne çenli görmedik äpet bir haýwanyňa gabat geldi. Möngözlüje oňa ýetmän, on-on bir ädimlikde saklandy-da: «Bu kim boldugykan?» diýen pikir bilen öz garşysynda duran jandary synlady.

... Okara gözler, iki ýerden näýza bolup gezelişip durap egri şahlar, synladygyça Möngözlüjä gorkunç bolup göründi.

— Hass. . , näme ýolumda dursuň?! — Nätanyş başyny aşak egip, gaharly hasylady.

— Sen kim? — Möngözlüje ýüzugra geçibermegem birhili görüp, ol haýwandan habar sorady.

— Men sygyr.

— Bolaňda näme, ýaryp bilýärmiň?

— Ýok, süsüp bilýärin. Hass...

— Gaty süsýärmiň?

— Sowul ýoldan, seniň bilen sarmaklaşyp durara mende wagt ýok.

— Näme, ýol seniňkimi? Özüň aýryl, ony hol otlukdan özüň tapdym.

Sygryň şahlaryny taýynlap boluberşini görüp, Möngözlüje bir tarapa çekildi-de, oňa ýol berdi.

— Geç onda.

— Hass...

— Häý, bularyň hersiniň bir halta ýeli bar-haw... — diýip, Möngözlüje sygyr şalkyldap gapdalyndan geçensoň öýkeli hünürdedi.

Möngözlüje kölün başyna gelen çagy ýaňky ýolda duşan sygra meňzeş birnäçe haýbatly sygryň kölün içine girip, suw içişip duranyňy, birnäçesiniň bolsa kenarda güberişip ýatanyňy gördi. Durup, olary synlansoň heder etme bilen, ýaňky sygra sowlup ýol berenini ýatlap, öz eden hereketini dogry tapdy. «Ýogsam bular köplenişip, meniň işimi görerdiler» diýip oýlandy.

Güzere inip, suw içip durka bir tanyş ses onuň gulagyna eşidildi.

Wyz-wyz-wyz-wyz-wyz-wyz-wyz,

Dünyäde iň güýçli biz...

— Eý, güjüjek, goçak bolýarmyň?

— Saňa näme?

— Sygyrdanam gorkduňmy, ha-ha-ha...

— Nämä gülyň?

— Seniň sygyrdan gorkanyňa gülyň.

— Onuň gorkunç gözleri hem şahy bar ahyry, birden süsäýse nätjek?

— Men barkam gorkmagyn! Ine, seret, men häzir olardan seniň aryňy alyp bereýin.

— Nädip?

Gögeýin aýdymyna hiňlenip, asmana göterildi. Birsalymdan sygyrlar guýruklaryny bulaýlaşyp, duran ýerlerinde şallaklaşyp, biynjalyk bolşup ugradylar. Ýöne gögeýin munam az gördi. Ol sygyrlary bir ýere üşürdi-de, soňundanam olary şatyr-şallak edip kowalap, jülgäniň içi bilen önüne salyp gitdi. Möngözlüje gögeýiniň gidenine begendi. Sebäbi ol gögeýiniň bar ýerinde özüni diýseň oňaysyz duýýardy. Ony göreninden görmedigini iki ýarym esse dagy gowy görerdi.

Ol suw içip ganansoň, bir depäniň üstüne çykyp, ýene-de asmany synlamaga oturdy. Bu gün asmanda ýekeje-de bulut ýokdy. Özi-de ýaşyl öwsüp oturan meýdana juda meňzeşdi. Häzir ol ýerde ençeme garaguş üşüşip-çaşyşyp, uçuşyp ýördi. Olar öz aralarynda haýsydyr bir zadyň dawasyny edýärdiler.

Garaguşlaryň gaýmalaşyp ýören tarapyndan et ysy gelyäni üçin Möngözlüje ikerjiňlenmän şol tarapa ugrady. Golaý baran mahaly ol asmandaky garaguşlaryň dawasyny aýylsaýyl eşitdi. Olar öz aralarynda asmanda nobatçylyk çekmek gezeginiň kimiňkidigini takyklaýardylar.

— Sen nobatçy bolmaly!

— Ýok, sen bolarsyň!

— Men ertir irdenem garawulçylyk çekdim.

— Sen irden ejeňe derek durduň. Häzir bolsa, özüňe derek durarsyň!

— Men häzir guzy awlap geldim. Bir zat iýmesem durarlygym ýok.

— Näme-de bolsa, öz deregiňe özüň durmaly bolarsyň.

Ýokarda dawalaşyp, belli bir netijä gelşip bilmän ýören garaguşlardan, aşakda iki diwar bolup oturan baýyrlaryň oýtumyndaky maslygyň üstündäki garaguşlar has-da kän ekeni. Ortada, özünden güýçlä gabat gelen bir gulan güberilip, depe bolup ýatyrdy. Töwerekde etiň, onda-da täzeje, ganlyja etiň aklyňy çasyryp baryan ýakymly ysy bardy.

Garaguşlar gulanyň kellesinde, budunyň üstünde, boýnunyň üstünde oturyp, onuň gözlerini, gapy açylan garnyny, boýnunyň ýüzüni özleriniň demir çünkleri bilen ýerli-ýerden talaýardylar.

Garynlary dok, gozganmagy kyn görşüp oturan garaguşlar Möngözlüje görnen çagy oňa ulumsylyk bilen seredişdiler.

— Ýeri, saňa näme gerek?

— Il iýýä, menem azrak iýäýsem diýýän.

— Ýene birden seniň özüňem şu ýatan gulanyň gününe düşüp durma. Şu-da ölerin öýdenokdy. Agşam welin iki sany möjek duýdansyz gelip, ikisi iki ýerden topulyp, ilki depeden togalap, onuň aýagyny döwdüler. Soňundanam janyny alyp, garynlaryny doýrup gitdiler...

— Ýok, meniň oňa meňzäsim gelenok. — Möngözlüje rejäň geň däldigini, bularyň arasyna düşse, oňlulygyň bolmajagyny pikir edip, ökje ogurlap, yza tesdi.

— Ony häzir köpleşip basalyň, ýogsam ol sammyjak soňra bize hezil bermez. Oňa entek gorkmany öwretmändirler.

Garaguşlaryň arasyndan birisi has-da janygyp gepledi. Emma ses gyryljyk çykany üçin garaguşlaryň hiç birisi-de ony hasaba almady.

Möngözlüje bu sesi tanap, biraz ýöränden soň ýene-de yzyna döndi. Gulanyň boýnunda oturyp, özüne gahar-gazap bolup seredýän, bir ganatyna ýaplangybrak oturan garaguşy ol

dessine tanady. Bu şol gezek Möngözlüjäni alyp asmana göterilen, ony şu günlere düşüren garaguşdy. Möngözlüje köne tanyşyna duşanyňa begendi. Ýöne onuň özünü görenden tasanyp bolubersine welin geň galdy. Möngözlüjäniň asla Garaguşa ýamanlyk edesi gelenokdy. Sebäbi ol entek nädip ýamanlyk etmelidigini bilenokdy. Tersine özünü özgelerden saýlap asmana uçurany, guş bagtyny bereni üçin ondan minnetdardy. Uçmagyň hezilligini bolsa ol görüpdi. Şonuň üçinem Garaguşy gören mahaly ýene-de onuň juda uçasy geldi. Höwesli dalbynyp Garaguşa boýun burup ýalbardy.

— Gör, nähili gowy gün. Seret hol-ha Günem uçup aýlanyp ýör. Ýör, bizem şonuň ýanyňa uçaly!

— Ýitä dikdüşen sebil! — Garaguş onuň sözüne düýrükdi.

— Garly daga hem indi biz has golaýlandyrys. Ýene bir uçsak oňada ýeteris. Möngöz alysdan seleňläp görüňän Garly daga gözigidijilikli seredip, ýene-de Garaguşa höwesli ýalbardy.

— Ýit diýdimä men saňa. Uçaly... Uçaly, gary görüneni bilenem hany bu ýakynda saňa Garly dag barmy. Şu pursatda gysga salymam bolsa Möngözlüjäniň höwesine ylyganyny Garaguşyň özäm duýman galdy.

— Başyndaky, egnindäki ak gar ýapynjasy oňa diýseň gowy ýaraşýar. Owadanlygy bolsa gör, men nähili synlamagy gowy görýärim. Gün çykyp bu gün-ä ol has hem owadan bolupdyr.

— Indi uçup bolandyrys. — Garaguşyň sesi gussaly eşidildi.

— Näme üçin?

— Näme üçiniň bormy. Mönsüräp aýaga owratdyň deýý-us. Badalgaň, döwük aýak bilen uçup bolýarmy.

Möngözlüje özünde hiç hili müýn duýmaýanlygy üçin ýene Garaguşa düşünmedi. Gaýta Garaguş bol etden garnyny doýuransoň uçmaga ýaltanýandyr. Garnym doýansoň meniňä

ukym tutýardy... diýip alasarmyk oýlandy. Möngözlüje Garaguşdan möhüminiň bitmejegine düşünensoň ýene-de garnyny otarmagyň ugruna çykdy. Garaguşlaryň arasynda öz tanyşy hem bar bolany üçin üstüne topularly bolup görünen guşlardan indi oňa öňküsi ýaly juda bir howuply bolup hem görünmedi. Näme çekinip, köpün içinde arkaňy alayjak Garaguş ýaly öz guşuň barkan? Möngözlüje şundan soň yzyna öwrülip, gapydan kowlan penjireden geler etdi-de, gelip garaguşlaryň arasyndaky bir açygrak ýerden tumşugyny sokdy. Garynlary dok garaguşlar oňa üns hem bermediler. Diňe Möngözlüjä belet garaguşuň şundan soň bokurdagyndan zat ötmedi. Ol Möngözlüje ýakynlaşsa, onuň temmisini bermek maksady bilen başyny göterip häzirlendi. Ýöne Möngözlüje welin oňa barmysyňam diýmedi. Tenini gataldyp, gaçarak durup, garnyny doýransoň ýene-de yzyna dolandy.

Garaguşlar bilen bu gezekki duşuşyk Möngözlüje üçin diýseň peýdaly boldy. Ol soňra islän çagy asmany synlap, garaguşlaryň gaýmalaşýan ýerinden özüne bir garbanarlyk iýmit tapdy.

* * *

Möngözlüje garaguşlaryň toýunda bolup garnyny doýransoň, öz tilki doganlary çapawulçylykdan dolanyp gelendir diýen pikir bilen ýene-de sürenine dolandy. Ýolda howlukdy. Ganlyja et iýeninden soň, suwsaýanyny ýatlap, kaka inip suw içdi diýäýmeseň, ol ýolda hem hiç zada güýmenmedi.

Ýöne näçe islese-de onuň tamasy çykmady. Süreniň töwereginde onuň göresi gelyän doganjyklary ýene-de ýokdular. Olar ýene birsalymdan, hatda ondan soňragam gara bermediler. Möngözlüjä doganlarynyň gözlegine çykmadan başga alaç galmady. Ol ilki taýyn «aw» bolýan ýerleriň birinjisini, soňundanam aýlanyp, başga-da birki sanagyny barlaşdyrdy. Dymyljyk etiň ysy gelyän ýapynyň depesinden inen wagty

ol bir möjegin porsan goýnuň töwereginde timisgenip ýöreni ni gördi. Ol bu möjegi ön hem tilki enesidir doganlary bilen gelende şu ýerde birki sapar görüpdü. Her gezegem eneleri olary möjegin töwereğine eltmän, öz töwereginde saklardy: «Sabyr ediň! Ol möjekler kimdir biriniň öz «taýyn aw» edýänini görse utanar. Görmedik boluň ony!» diýerdi. Soňundan bolsa möjegin jahyl döwrüni ýatlap, onuň islän sürüsine darap, awuny gapyp, mes ýaşandygyny, Gyzyljaryň möjeklerine demini ýöredip gezen serdar bolandygyny öz könelerinden telim gezek eşidendigini ýatlardy.

Garry möjek dişiniň basan et böleklerini iýişdirip, ýene-de assa-ýuwaş ýöräp yzyna dolandy. Ol özünden güýçli tapytan günü, onuň tabynlygynda ýaşamagy özüne peslik bilip Gyzyljary terk edip gaýdypdy. Indi ol ölmek isleýärdi, ýöne ölüp bilenokdy.

Möngözlüje öz gapdalyndan yraň atyp gelýän garry möjegi geçirensoň, ýene-de yzyna dolandy. Bir baýryň jülgesini syrýp seňkildeşip barýan tilkileri görende, Möngözlüje badabat özüniň haýsy ýere barýanyny unutdy. Özüniň gözleýän tilkilerini ýatlap: «Şolar, şolar bolaýmasyn» diýip oýlandy. Ýüregi galkyjaklap, begençli gürsülledi. Ol aýak aldygyna ylgap, tilkileriň yzyndan ýetende, olaryň özüniňkiler dældigini gördi. Şeýle-de bolsa, onuň bulardan galasy gelmedi.

Ene tilki bilen ata tilki ony duşman saýyp gaýtargy berme niýeti bilen yzlaryna öwrülen wagty:

— Menem özüňiz bilen äkidin! — diýip, Möngözlüje olara ýalbaryp özelendi.

— Seniň biz bilen işiň ýok.

— Men doganlarymy gözleýän, olaram siz ýaly tilkijiklerdi.

— Ýeri, agzyňy öweldip samahyllaberme. Itden bize dogan bolmaz.

— Beý diýmäýmelidin-dä. — Möngözlüje tilkilerden ýakymly söz eşiderin diýen tama bilen ýene-de mylaýym gürlledi.

- Seniň biziň bilen işiň ýok.
- Nämüçin?
- Üçini sen it.
- Bolanymda näme?!
- Näme diýýämiň? Nämäniň sebäbi şol: it öz itligi bilen bolmaly, tilki hem tilkiligi bilen, düşündiňmi?
- Ýok, düşünmedim.
- Ine, düşünmeseň — ata tilki güýjüne daýanyp, Möngözlüjäni tumşugy bilen hütüledi. Möngözlüje diňe häzir, awunandan soň, özüniň bulara juda golaý duranyny bildi. Oňa şundan soň: «Eý, bular-a biziňkiler däl ekeni» diýip, yzyna dolanmakdan başga çäre galmady.

Ýatar wagtyň ön ýanlarynda Möngözlüje süreniň önünde doganlaryna garaşyp, olaryň gaçyp gidenlerine ynanyp bilmän, ýola garap ýatyrdy. Işsizlikden, näbelli bir zada degip biraz agyran çep aýagyny ýalaşdyrýady. Asmany, ýyldyzlaryň barha köreyän ýerini synlaýardy. Ýeňse-de bir ýerlerden adam sesine meňzeş ses eşidilip ugran mahaly Möngözlüje badabat bilesigeliçilik bilen heserlendi. «Bu näme boldugykan, ol gygyrýan kimkän, adam bolsa gerek, ýene-de meniň eýäm şol çopan meni gözläp ýören bolmasyn?!»

Möngözlüje tanyş ys bardyr diýen tama bilen howany ysyrgandy. Howada hiç hili tanyş ys ýokdy. Ol ses birsalymdan ikinji gezek, soňundanam üçünji gezek gaýtalandy.

Telim bir guş sürüsi Möngözlüjäniň üstünden şol ses gelyän tarapa uçup geçdi. Ol ýerde nämede bolsa, bir zadyň bardygy şundan soň Möngözlüjä-de mälim boldy. Ses gelyän tarapa birsalym seredip duransoň, Möngözlüje ol sesi anyklap görmegi ýüregine düwdi. Ýylgynlygyň baryp çetinden giren mahaly, bassyr-bassyr gaýtalanyan bu ses oňa has-da çasly eşidildi. Tizden ol öz önünde iki sany lowurdap ýanyp durap gözi gördi. Ol birbada öz gören zadyna ynanyp bilmedi. Onuň önünde, bir ýylgynyň bilinde hüwi yranyp otyrdy.

Adam sesinde uwap gygyryanam şol ekeni. Onuň öňi bolsa agyn guşdy. Guşlaryň gelim-gidimi henizem dowam edýän ekeni. Hüwi bolsa erteki otaryardy. Möngözlüje hem başga-da bir edere işiniň ýoklugyny ýatlap, öz gizlenip oturan ýerinde çöküp, hüwiniň ertekisini diňlärmän boldy.

— Bilyňizmi näme? — diýip, hüwi hut ýaňyja aýdyp gutaran gürrüňine täzeden, hut ilkinji gezek aýdylandaky ýaly hyjuw bilen başlady. — Bir wagtlar hemmeler uçup bilyň ekenler. Hatda düýelerem, pillerem, jirafalar, ähli haýwanlar uçup bilipdirler. Şonuň üçinem gögüň, ýüzi hemişe gara-gura bolup duranmyş. Göz önüne getirin, şol läheň haýwanlaň arasynda bize uçmagyň nähili kyn bolanyny? Hut şonuň üçinem biziň ýaly kiçi guşlaryň her gün telimsi çaknyşyp, heläk bolupdyr. Bu dünýäde kiçi bolana, sada bolana gün barmy näme? Olaryň kimsini krokodiller, kerkler, gippopotamlar öz ganatlarynyň yelgini bilen heläkläpdirler. Olary tutup, diýmejegini diýmäge mejbur edipdirler.

Bir günden bir gün kiçi guşlaryň arasynda bir dana guş tapylypdyr. Ol başynyň tüýi düşen, bürgüdiň ýumurtgasyndan çykan guş ekeni. Hemmelerin çydam käsesiniň pürepür bolanyny görüp, bir gün ol kiçi guşlaryň wekillerini maslahata çagyrypdyr.

Geljekler gelşensoňlar bolsa: «Doganlar, bize indi bu sütemden dynmaga wagt boldy» diýipdir. Maslahata gelenler ýerli-ýerden: «Nädip-de, nädip?» bolşup, ýene-de dana guşuň özüne sala salanmyşlar. Dana guş şonda olara agzybirlik bilen ýeri öwmegi, şeýdile, uly guşlaryň göwnüni bölmeginiň mümkindigini aýdypdyr.

«Oturan-turan yerinizde siziň mesgeniňiz yer, biziňki bolsa asman» diýip gaýtalamagy maslahat beripdir. Diňe şeýle edilende, asmany eýeläp, ine-gana uçup boljagyny nygtapdyr.

Olar bize: «Ýit, eý, samsyk guşlar!» diýmezmi-kä — diýip, käbir guşlar birbada üstünligiň boljagyna ynanmandyrlar.

Birine şol bir zady köp aýtsaň, onsoňam şol bir sözi bir agyzdan däl-de, köp agyzdan eşitse, ol iru-giç böwrüni diňlär. Bolmanam bir günde hiç kimi ynandyryp bolmaz. Yzygider hem erjel hereket etmeli diýipdir. Şundan soň guşlar «hoş» diýşip, dana guşuň maslahatyny göwünlerine jaý edişip, ýedi yklyma ýaýranmyşlar.

Oturan-turan ýerlerinde dana guşuň öwreden sözlerini gaýtalanlary üçin, ilki munuň hut şeýledigine, öz sözleriniň täsirine berlip, guşlaryň özleri ynanydyrlar. Özleri öz diýýän zatlaryna ynanansoň özgeleri muňa ynandyrmak kiçi guşlara şeýle bir kynam bolup durmandyr. Kem-kemdenem bolsa uly guşlaryň ýere bolan ýakynlygy artypdyr. Olar ömrüniň köp bölegini ýerde geçiripdirler. Uly guşlaryň soňkurak nesli bolsa uçmagy ýenlesleriň işi hasap edipdirler. Şundan soň tebigat öz oňaryp beren ganatlarynyň uly guşlara gerekme-jegini görüp: «Uçmajak bolsaňyz, size ganat nämä gerek?» diýipdir-de, olary ganatdan mahrum edipdir. Dana guş şeýdibem mamla bolupdyr.

— Eý, hüwi, aýtsana, meniňem ata-babamyň ganaty bolanmyşmy? — Möngözlüje gürrüňe berlip, özüniň görün-män ýatanyny unudyp, ata-babasynyň ganaty bilen gyzyklandy.

Duýdansyz sese guşlar ala basgy bolşup asmana göterildiler. Ýüregi sarsyp, iliniň biri bolup uçan hüwi asmanda bu sesini kimini sesidigini ýadyna salansoň, hol beýleräkdäki başga bir ýylgynyň üstüne gondy.

— Şol aldananlaryň arasynda seniňem köneleriň bar ekeni.

— Gör, nähili gynançly zat.

— Boljak iş bolansoň, soňundan gynananyň peýdasy bolmazmyş.

— Eger ata-babam ganatly bolanlygynda, menem ganatly bolardym. Hezillik şonda bolardy. Men islän ýerime uçup

yeterdim. Uçmagyň nähili gowy zatdygyny bolsa indi men bilýän.

— Hüm, seniň biläýşiňi. — Hüwi süýji arzuwa berlip, asmanda uçan pursadyny gowy bir zat hökmünde ýatlan Möngözlüjäni samsyk saýyp ýaňsylady. — Sen bir bagty getiren ekeniň, seniň ýaly güjüjekleriň telim birisi senden soňam garaguşlaryň demine düşdi. Senem indi biraz bolan-goýandan baş çykarmagy oňar. Sen eýýäm tokarja güjük ahyryn. Seniň deň-duşlaryň eýýäm birgiden zat bilýärler.

— Menem bilýän.

— Sen bilýänem tanaňok.

— Ýeri, onda men seniňçe nähili bilmeyämişim?

— Hol garly dag tarapda seniň ejeň bilen uýaň bar, sen heniz şonam bileňok. Ejeň görgüli heniz-henizlerem seni ýatlap, asmana seredip çyňsaýar. A, sen bolsa... iliň gürrüňini diňläp, aýlanyp yörsün. Ondan-a dag tarapa gitde eneňi, uýaňy gözle.

Hüwini diňläňsoň, Möngözlüje lapykeç halda yzyna dolandy. Ol ýolboýy enesini, uýasyny, özüni eý gören çopany ýatlady hemem bularyň ysyny ýatdan çykarmanyna begendi.

Onuň gelip sürenine girjek bolanam şoldy welin, kepjebaş ýylan haşlap, onuň önünde dikeldi.

— Ýeri, kim gerek saňa?

— Bu ýeri meniň öýüm...

— Seniň öýüň bolmaz bu ýerde.

— Bolýar, bolýar, ýalňysypdyryn, gidäýerin...

Möngözlüje ökje ogurlap yzyna gaçdy. Ýylan bilen iş salyşmaly däldegi Möngözlüjä ejesiniň ilkinji öwreden zatlarynyň biridi, Ol: «Ýamandan boýuny satyn al» diýleni edip, gözünüň gören tarapyna yzyny gözlemän gaçdy. Onuň soňra gaýdyp öz gorkan ýerine dolanasy gelmedi.

Gijäniň köpüsini haýsy ýerde ýerlejegini bilmän elewräp gezen Möngözlüje ertir irden bir baýryň güneş ýapysynda

oýandy. Ibirtde-zibirtlik onuň töwereginde indi bireýýämden bäri dowam edýärdi. Suwulganlar hasanaklaşyp, onuň kä eýlesinden geçýärdiler, kä-te beýlesinden. Beýleräkke durup, hekgerişip, ony aýratyn bir dymmak bilen synlaýan suwulganlaram bardy.

Möngözlüje hiç zady hasaba alman, ýene birsalym şol bir ýatyşyny üýtgetmän asmanyň garaguş ýaly öwrüm edişip ýören bulutlaryny synlady.

Garaguşa meňzeş bulutlar garaguş bolýan ýerde iýere bir zadyň bolýanyny ýatladyp, ýene-de Möngözlüjäniň agzyny suwardylar. Şol arada bir suwulgan kürsöp onuň aşagyna dykyldy. Möngözlüje özüniň äsgerilmändigini görüp düýrükdi.

— Eý, sen ýylanyň nämesi?

— Hiç zadam däl.

— Özün-ä meňzeyäň. Ýöne hereketiň bilen gözün birneme elek-çelegräk.

— Sen, it, gowusy, agnan bolup ýatma-da, biziň hinimiziň agzyndan tur. Biz indi bir wagtdan bäri oňa girip bilmän durus!

Möngözlüje suwulgany diňläp: «Bäý, meniň baran ýerim gap-çanak bolayýar-ow» diýdi-de, bir gyra çekilip, olara geçere ýol berdi.

Şol arada öýüne girip, bir ýerlere gitme maksady bilen çykan çalasyn suwulgan gapdalyndan geçen mahaly bir ýok-nasyzyny atdy.

— Eý, it, senem beýdip yörmän, gidip, beýleki itler ýaly bir sürini saklasaň bolmaýarmy?!

Özünden kiçiniň bilimsek bolan bolup özüne akyl bermegi Möngözlüjä ýaramady. Ol iki bökende suwulganyň yzyndan ýetip, onuň guýrugyny basdy.

— Hany, ýaňkyja diýeniňi ýene-de bir gaýtala?!

Dilinden bela galan suwulgan iki ýana urnup, çar tarapa elewredi. Şol barmana-da suwulgan guýrugyny göwresinden

bölüp galdyrdy-da öz häsiýeti bilen Möngözlüjäni geň galdyryp ara açdy.

Möngözlüje öz önünde düýrülip— ýazylyp ýören, kiçiräjek ýylany ýatladýan janly guýrujygy görenden geň galyp, badabat öz maksadyny unudyp aýak çekdi. Sebäbi ol suwulganlaryň gaty gyssanan ýerlerinde, guýruklaryny taşlap gaçýanlaryndan bihabardy.

Ol suwulgan guýrugynyň bölünip galanyndan habarsyzdyr öýdüp onuň yzyndan gygyrdy.

— Eý, eý, balagyň galdy, dur eý!

Zähresi ýarylan suwulgan esli gaçansoň hekgerip yzyna gözlese-de, dolanyp guýrugynyň yzyndan gelmedi.

Möngözlüje şol kürtdürüp duran ýerinde butnaman durşuna janly guýrujygy ýene biraz synlansoň, guýruk özüne niýetlenip galdyrylandyr öýtdi-de:

— Men seniň guýrugyňy başyma ýapaýynmy? — diýip, öýkeli hüňürdedi.

* * *

At toýnaklarynyň güpürdisini Möngözlüje ilki eşiden mahaly uzaklarda bir ýerde gök gübürdeýändir öýtdi. Özüne eşidilen sesi bolsa ol şol ýerdäki gümmürdiniň bir çeti hökmünde kabul etdi.

Ýeňseden at toýnaklarynyň güpürdisi eşidilip ugran mahaly otluga gonan kākiliklere ymsynyp ýören Möngözlüje aýak çekip diňşirgendi.

Ýeriň süňnünde duýlar-duýulmaz sarsgyn peýda bolupdyr. Özi-de bu sarsgyn barha güýçlendi. Möngözlüje bilesigelijilik bilen baýryň ýokarsyna çykan mahaly bir süri atyň jülgäniň arasyny dolduryp özüne tarap çapyp gelyänini gördi. Süriäniň önüni bir maňlaýy sakar dor at çekip, ol gerimli ädim urup her ýerden bir basyp çapyp gelyän ekeni.

Bularyň aýratyn bir dabara bilen bu bolup gelişlerine, olaryň boý-syratyna ýene-de Möngözlüjäniň gözi gitdi. Atlar pessaýlap kölün üstünde gonma hyýal bolup uçup ýören ördek sürüsini ýatladyp, Möngözlüjäniň önünden geçişip gtdiler.

Möngözlüje birsalym atlaryň yzyndan seredip, olary nazary bilen ugradyp duransoň, atlaryň otlaýan ýerine barsa, şonda olary isledikçe görüp-synlap boljagyny ýatlap, pikirinde şol ýere ýetmäge howlukdy.

Süri baýyrlaryň gabawyndaky ýaşyl öwsüp, köle menzäp oturan açyklykda otlap ýören ekeni. Atlaryň aralygynda, çaga bigamlygy bilen däljiräp çapyp ýören taýçanak Möngözlüjäni hemmelerden ön gördi.

— Men ýyndam gerek? — Taýçanak Möngözlüjäniň önünde aýak çekip, göçgünli keypi bilen oňa ýüzlendi.

— Hawa, gowy çapýarsyň — diýip, Möngözlüje hem onuň öz perdesinden deň gopdy.

— Ejemem maňa şey diýýär. Häzirden şeydip, oňat çapmaga türgen bolsaň, soňundan senem kakaň ýaly süriň önbaşçysy — serdar at bolarsyň diýýär. Soňra ol: «Seret, biziň kakamyz nähili görmegeý?» — diýip, sakar ata tarap guwançly seretdi.

— Owadan — diýip, Möngözlüjede ilki gören mahaly pikirinde dörän soragy ýatlady.

— Men-ä güjük. Seniň ýanyňa oýnamaga geldim.

— Maňa seň bilen oýnamak bolýarmykan?

— Bilemok.

— Onda sen şu ýerde biraz otur. Men dessine gidip ejemden sorasyp geleyin.

— Bar. Yöne köp eglenmegin!

Taýçanak iki bökende çal baýtal bilen özüne tarap otlap gelyän gaba garyn enesiniň ýanyna ýetdi.

— Eje, ana, hol ýerde güjük bar, şonuň bilen oýnasam bolýarmy?

— Itmi? — Jeren baýtal başyny ýerden göterip, Möngözlüjä çin edildi. — It bilen oýnasaň bolar. Ýöne uzak gitme!

— Bolýar, men şujagaz ýerde golaýjykda oýnaryn.

— Bar, oýnaber oýnasaň.

Taýçanak rugsat alyp, oýna höwesek bolup, Möngözlüjäniň ýanyna öwrülip geldi. Olar ilki sürini oýtarlap çapyşdylar, soňundan bolsa oýun edişip, «kebelek-kebelek» oýnaşyp gezdiler.

Süri birsalym otlansoň atlar ikibir, üçbir bolşup dem-dynç almak üçin onda-munda ýatmak bilen boldular. Birsalymdan diňe iň owadan sakar dor at aýak üstünde galdy. Ol keýerip, uzaklara nazar dikip duran mahaly Möngözlüjä has-da görmegeý bolup göründi.

— Kakaň-a görmegeý ekeni.

— Ol hemem güýçli.

— Duýulýar.

— Hemmelerden ýyndam.

— Bolup biler.

— Ejem-ä, sen onuň garrap ugran wagtyňy gördüň, ýaş wagty dagy ol has görmegeýdi, has kuwwatlydy diýýär. — Taýçanak her gezek «has» sözünü aýdanda, ol söze agram berip, aýratyn bir guwanç bilen gürlledi.

Atlar bir ýerlere gitmäge hyýallanyp, özüň ugran mahallary garry baýtal hokranyp, Möngözlüje bilen höwür bolup, dem-dynç alanyndan soň, ýene oýnamaga küýlenip duran taýçanagy ýanyna çagyrdy.

— Gel-uw, senem indi.

— Eje, ýene birazajyk oýnaýaly?

— Oglanlygyň gutarmasa oýundan doýmarsyň, oňa bolsa entek ir, gel, gidýäs!

— Niräk gidýäs?

— Gäle çeşmä.

— Suw içmägemi?

— Hawa, suwa gidilýär.

— Men-ä onda gitdim. — Taýçanak Möngözlüjä alaşsyzdygyny mälim edip seretdi.

— Menem siz bilen gidäýeyin? — Möngözlüjäniň täze dostundan galasy gelmedi.

— Ýör diýilýär saňa, höwes etdiň, oýnadyň, bes et indil!

— Özgeleriň toplanysyp ugranyny gören garry baýtal ynjalygy gaçyp, ikilenç ýene-de bir gezek boýnuny süýndürip hokrandy.

— Menem gitsem bolarmyka? — Möngözlüje jogapsyz galan soragyny ýene-de bir gezek gaýtalady.

— Bilmedim. — Taýçanak towsaklap, ejesiniň ýanyna ýetmäge howlukdy.

Möngözlüje öz eýesiniň goşunda gören sähel-mähel zada gaharlanmaýan düýedir salpy gulak eşegi ýatlap, atlaryň hem hut şolar ýaly uludygyny, özüne zelellikli zadyň edilmejegini ýatlap, taýçanagyň yzy bilen ylgady. Bu babatda göwreden çen tutup, özüniň ýalňyşandygyna ol tiz göz ýetirdi.

Onuň aýaga çolaşyp ugranyny gören bir baýtalça halamazlyk bilen gulaklaryny gaýçylap düýrükdi-de, toýnagy bilen ony sähelçe kakdy. Möngözlüje içigip aşak oturdy. Esli salym onuň demi-de gelmedi. Diňe agzy giňden açylyp sülekeyi akdy.

Atlar gupürdeşip, baýyrlaryň süňňüne sarsgyn berşip, çapyşyp gittiler.

* * *

Şol günün ertesi Möngözlüje ýene-de düýnki köle meňzeş ýere atlaryň otlamaga gelyänini ýatlap, serkerde sakar ata meňzeş keypihonja taýçanak bilen duşuşaryn tama bilen şol ýere ugrady. Soňunyň birhiliräk bolanyna seretmezden, ol düýnki gününden, taýçanak bilen oýnan oýunlaryndan hoşaldy. Hüşgärligi elden bermeli däldigini, has-da şol depen gyňyr ýaş baýtala ýakyn durmaly däldigini ugra-

mazdan öň Möngözlüje özüne ýene-de bir gezek ýatlatdy.

— Mä-ä-ä... mä-o-o... — Eje-ýe, ejje...

Möngözlüje aýak çekip, ses gelen tarapa seretse, ýaňyja aýaklanan bir guzujygyň ot-çöpleriniň arasynda ýykylyp-sürşüp ýörenini gördi.

Guzujk enesini gözleýärdi. Ýöne häzir töwerekde ne onuň enesi görüňärdi, ne-de özge bir gara. Guzujygyň bu töwerekde diňe bir özüdi. Möngözlüje biçäre guzujygyň gapdalyndan parhsyz ötüp bilmedi. Sebäbi ol onuň ýazyň başynda, enesini emip ýören bagtly günleri özi bilen böküşip oýnan buýra tüýlúje guzujyklaryna diýseň meňzeşdi.

— Sen bu ýerde näme işläp yörsüň? — Möngözlüje guzujygyň garşysyna gelip, ondan habar aldy.

— Men ejemi gözleýän, ol ýap-ýaňyja-da bardy, uklap tursam bolsa ýok... — diýip, guzujk üzlem-saplam gepläp, Möngözlüjä ýagdaýy düşündirdi.

Depgilenen otuň üstünde indi biraz könelişip ugran goýun ysy hemem süriň yzyny salgy beryän çörler bardy.

Möngözlüjäniň taýçanak bilen oýnamaga gidesi gelip, içi byjyklap dursa-da, täze tanşyny ýeke galdyrmaly dældigini ganyna guýlan it häsiýeti bilen aňdy.

— Ýör, onda men saňa ejeňi tapmaga kömek edeyin!

— Nirede ol? — Guzujk enesine ýetmäge howlугyp, howany ysgap, töweregini garanjaklap gyssandy.

— Ýöräber, gözläris...

Guzujk kaýylyk bilen Möngözlüjäniň gapdaly bilen yöräp ugrady. Otlar gür bolansoň guzujk Möngözlüjäniň aýagyna eýerjek bolup, häli-şindi ýykylýardy. Birsalym yörenlensoň bolsa, ol halys durdy. It aýagyna eýermek oňa barha kyn boldy. Guzujk ahyry çydaman dillendi:

— Maňa-da garaşsana!

— Hä, näme? — Möngözlüje yzyna gaňrylyp, guzujygyň ýüzüne alarylady.

— Men seniň aýaklaryňa eýeremok ahryryn. Mytdyl-mytdyl ýöräbersek bolmaýarmy?

Möngözlüje guzujygyň gapdaly bilen bialaç onuň maýdalyna ýöremeli boldy.

Geçilen ýol uzak bolmasa-da, birsellem ýörelensoň guzujyk ýene-de halys ýadady. Olar şundan soň iki dost bolup bir baýryň eteginde dynç almaga oturdylar.

Guzujygyň pyşdyl ýörişi soňabakan Möngözlüjäniň halys ýüregine düşdi. Onuň ýüzin salyp ylgasy, çagalyga mahsus keýpihonlyk bilen ýapylara ýarmaşyp, şol ýerdenem ýene aşaklygyna togarlanyp, peşmek bolup ýaýnasy gelyärdi. Ahyr ol öz hyjuwyna bäs gelip bilmedi. Guzujyga: «Sen şu ýerde biraz otur, men häzir» diýdi-de, jülgä düşüp, günün jokrap äpet gyzyl nan bolup duran ýerine tarap ylgap gitdi.

Aýaklarynyň ýelini alyp, yzyna dolanyp gelen mahaly ol ýadaw guzujygyň myşylap süýji ukuda ýatanyny gördi. Möngözlüje onuň gapdalynda dyzyny epip, gowuja bolup ýatanyny synlap: «Men özüme osup bujagazy halys ýadadaýdym-da... » diýip oýlanyp otyrды. Ol birsalymdan öz süňňüne-de birhili ýakymly agyrlygyň peýda bolup ugranyny syzды...

— Mä-ä, mä-ä-ä... Ej-ýe-ýe, eje-ýe...

Möngözlüje guzujygyň sesine gözünü açan mahaly, özüniňem ukusy tutup uklap galanyna düşündi. Gün bolsa eýýäm yeňsä aýlanyp ugrapdyr. Günortadan bolsa gül ysly pessayja şemal ösýär. Bu şemal mylaýym el bolup guzujygyňam, Möngözlüjäniňem yüz-gözlerini sypalaşdyrýardy.

Hut öz eýesidigine ynanyňlygy üçin, ol guzujyk özüni: «ýör-ýör, ana ýetdik-ine bardyk bilen» alyp barýan Möngözlüjä, goşda güjüjekler bilen bökjekleşip oýnaýan tokarja güjüjegi göz önüne getirip, oňa sorag berdi:

— Sen başga guzujyklar bilen-ä bökeleşip oýnaýaň, goşa ýetsek, meň bilenem oýnarsyň gerek?

— Eýsem näme! — diýip, söz içinde «oýun» sözi hem bolany üçin, Möngözlüje oýun bolsa hezilliginiň boljagyny ýatlap guzujyga ýüzugra jogap berip, arkasyna etdi. Ýogsa-da, bu çölde onuň ýeke-täk oýnap doýup bilmeyän zady oýun dälmi näme?

Soňabaka Möngözlüjäniň özi-de başga bir ýere däl-de, hut şol ýere — çopandyr enesiniň ýanyna barýanyna ynandy. Özüniň gowy görüýän ýerine gowuşjakdygyny ýatlap begendi. Sebäbi, ýekelik onuň halys ýüregine düşüpdü.

Olar guzujyk bilen tirkeşip, süri ysny yzarlap, ýene-de birsalym ýörediler.

Möngözlüje bir baýryň üstüne çykan mahaly hol beýlede bir itniň özlerine tarap, otlap gelyän süriň öni bilen gelyänini gördi. Guzujykdyr Möngözlüjä gözi düşen wagty ol biraz sakanaklan ýaly etdi-de, soňundanam öwrülip, göni bulara tarap gaýtdy.

Guzujyk öz howandaryny, onuň aňyrsyndan görüýän sürini görüp begendi. Onuň göreçleri bolsa guzujygyň bagtlydygyny alamatlandyryp buldurady.

— Ana, ana, biziňkiler...

— Hawa, siziňkiler.

— Ýör, howlugaly.

— Sen howlukmaly...

It golaýlaşdygyça Möngözlüjäniň sözi ysgynsyz eşidildi. It bolsa Möngözlüjä ýakynlaşdygyça ulaldy hem hyrsyzlandy. Şeýle-de ol itde ýat itni, onuň ejesiniň ysna meňzemeýän ys bardy. Şol arada ýat bilen duşuşanda nähili bolýany, öňki gezekde dalanany onuň ýadyna düşdi. Ýat itni girisine düşüp, onuň ikinji gezek ýene-de awunasy gelmedi. Ökje ogurlap, yza tesdi.

— Onda men-ä gitdim, guzujyk!

— Nirä? — diýip, hiç zatdan habarsyz guzujyk geňirgendi.

- Yzyma, gelen ýerime.
- Gitmesene? Ine, indi geldik ahyry?!
- Ýok, bu ýer meniň gelmeli ýerim däl ekeni.

Möngözlüje tä ses ýetimdäki başga bir baýryň depesine çykýança, läheň itiň howsalasyndan dowul alyp, yzyny gözlemän gaçdy. Diňe şol ýere ýetenden soň ol yzdan gelyän kowgynyň ýoklugyny görüp arkaýynlandy.

Süri bolsa öz maýdalyna otlap, läheň it bilen guzuýjygyň duran ýerine hasam golaýlaşan ekeni.

* * *

Bu gezek Möngözlüje garaguşlaryň meýlis edýän ýerlerine gelende, ol ýerde bary-ýogy iki sany garaguş oturan ekeni. Olaryň birisi Möngözlüjäniň bolup gelşinden tebil alyp, bada-bat ganatlaryny pasyrdadyp, howlukmaçlyk bilen asmana göterilmek bilen boldy. Garaguşlaryň ikinjisi bolsa ony görüp, bir ganatyna agramyny atyp, hüjjerildi-de, oňa gaýtawul bermäge häzirlendi.

Bu garaguşuň öz-özünden howsala tapyp bolubersä Möngözlüjäniň bilesigeliçiliginiň artmagyna, aýak çekip, öz garşysynda duran guşy synlamagyna sebäp boldy.

— Senmi bi? — Möngözlüje köne tanşyny tanap begendi. Enesini emýän guzuýjga meňzäp, boýunjygyny burup, guýrugyny oýnaklatdy. Her gezek Garaguşa duşanda bolşy ýaly onuň ýene-de uçaşy geldi.

— Ýene-de uçarysmy?..

— Ýene-de uçarysmy? — Möngözlüje asmana seretdi, ol ýerde öz maýdalyna Hindiguş daglaryndan birligine ýüzüp gelyän çal bulutlaryň deňinde iki sany garaguş goşulyşyp uçup ýördüler.

— Ýok, indi sen ulalypsyň, agramlypsyň. Onsoňam şol uçanyň indi saňa besdir.

— Ay, näme, uçaymalydyk-da!

Häzir garaguşuň özüniňem näler uçasy gelyärdi. Ol indi köpden bäri (şol gezek Möngözlüje bilen uçan gününden bäri) bir gezegem uçup görmändi. Telim ýyllap özüni bagtly eden goşa ganat indi deň ygşyldaşyp, garaguşy asmana göterip bilmeyärdiler. Ol şol günden bäri biçäre bolup, kesekiniň awundan iýip mydar edýärdi. Şeýle-de bolsa köpi gören guş ýene-de syr bermezlige, duşmandan syryn gizlemäge çalyşdy.

— Men seni bir ýola uçurdym, indi sen beýlekiler bilen uç. Olar seni... Wey, näme sokulyp gelyň?

— Senden et ysy gelyär.

— Çekil, ýogsam gözüni çykaryn! — Garaguş howpuň abananyny syzyp, has-da hüjjerildi.

— Gözümi nädip çykarjak?

— Ah, henizem seniň şol mönlügiň ekeni, senem bir gorkmany bilsediň.

— Maňa öwredenoklar ahyryn.

— Ah, senjagazmy...

Möngözlüje ýaly bir sebäp bilen öz penjesinden sypan güjüjikleriň men diýen it, möjek, tilki bolup ýetişensoňlar hem özünden gorkup gaçgaklap gezyändiklerine garaguş beletdi.

Garaguşa ýakynlaşdygyça onuň aýagyndan dişlän wagty agzynda galan tagamly et ysy barha ýüregine düşüp ugrady. Demir penjeleriň özüni gysan wagtyndaky iki bykynda dörän agyrynyň ýatlanmagy hem onuň ganlyja et iýmek höwesini öçürip bilmedi. Möngözlüje alarman bolup, gözi yok ýaly dyklyp, ysrganyp garaguşa golaýlady. Garaguş indi rejäniň geň dældigini kemsiz aňdy. Ol howatyr bilen iň soňky güýjüni jemläp, birazam bolsa uçmak üçin yzyna öwrülip gaçmak bilen boldy.

Barybir näçe çytraşsa-da ganatlaryny taýlap uçmak oňa başartmady. Çeýnelen aýak ýene-de agyr geldi. Garaguş

uçma höwesiniň başa barmajagyna göz ýetirip, aýak çekdi-de, yzyna öwrülip Möngözlüjä gaýtawul bermäge çemelendi.

— Golaý gelme, ýogsam soň ökünersiň, meniň çünküm ýitidir, maňlaýyňy jopba deşer!

— Bir buduňdan azajyk iýeýin, men gyzylym aç.

— Saňa akly çaşan samsyjak diýerler!

— Haýyr diýäý, yöne men ýaman ajykdy...

Möngözlüje garaguşuň haýsy ýerinden barjagyny bilmän, birsalym töwerekde çalganaklap aýlanansoň, ahyry çemini aldy. Ol tilkiniň öwredişi ýaly, yeňsededen baryp, ussatlyk bilen garaguşuň demligini dişleriniň arasyna aldy, soňundan-am ol tä garaguş pasyrdap, garşylyk görkezmesini goýýança, agzyny şol bir dişlän ýerinden aýyrmady.

Möngözlüje ganlyja et iýip, garnyny doýurdy, yöne ol it bolansoň has bir uly iş edeninden, onda-da abraýly it nesline mynasyp iş edeninden, duşmandan öz köýen aryny alanyndan bihabar galdy. Ar almagyň tagamyny bilenliginde ol onda bu tutluşygyň netijesinden garnyny doýranyndakydan has uly lezzet alardy. Möngözlüje welin muňa üns bermelidirem öýt-medi. Ol aw awlanyny hemem garnynyň doýanyny bildi. Möngözlüje şol güniň ertesi bu ýerleriň (bu ýerler diýlende ol garaguşlaryň her güni üýşüşip-çaşyşýan ýerlerini, özüniň häli-şindi gelip suw içýän uly kakyny, (kiçi kaklardan ol aňsat suw içmezdi, ol ýerlerde suwlar tiz porsap içime ýaramsyz bolardylar) özüniň tilkiler bilen şatyrdaşyp gezen ýerlerini bilýärdi, mährinden geçmegi yüregine düwdi. Onuň başyny alyp, hüwiň aýdanyny edip, Hindiguş daglaryna tarap gidesi, ol ýerden enesini tapyp, ýene-de onuň mährine çoyunasy gelyärdi.

Baýryň depesinde dem-dynç alyp otyrka, onuň bu höwesi has-da möwjedi. Bu ýerden Möngözlüjäniň elýetmez dagy — Hindiguş garly gerşini agardyp, howalanyp görünýärdi.

Möngözlüje yüzüni daga tutup ýola düşdi. Birsalym yöränsoň ol ýene-de bir gezek yeňsesine öwrüldi. Şonda ol özüniň torç

eden yerlerini, uly kakyň bir çetini, ýylgynly kölüň garamtyl ýazgyn suduryny, ýumrulanyşyp oturan baýyrlary ýene-de bir ýola gördi. Möngözlüje birsalym ýöränsoň, ilki ysyrganyp, şemaldan süriniň habaryny aldy. Birsalymdan bolsa serkäniň boýnuna dakylan jaňyň: «Men bärde, men bärde... » diýip owurdyny dolduryp logurdadyanyňy eşitdi.

Möngözlüje ayak çekip, umytly nazar bilen töweregine garandy. Howany ysyrgandy, töwerege gulak salyp, jaň sesiniň gelyän tarapyny anyklady. Jaň göni gabat garşyda logurdayardy. Şundan soň ol: «Ejeme, uýama duşaryn... » diýen begençli pikir bilen şol toýun ysy gelyän tarapa ähli güýjüni jemläp, ylgap gitdi. Süri görnen çagy bolsa ol şatlygyna bäs gelip bilmän: «Jöw-jöw» üýrüp, özüniň gelenini buşlady.

Aňyrdan agyp-dönüp gelyän süri Möngözlüjä golaýlaşdy. Süriniň önüni çekip şahlak teke baş-üç geçiniň ugratmagynda kä yerden bir agyz ot çürtüp, göwünli-göwünsiz gäwüşäp, öz maýdalyna ýöräp gelyärdi. Tokarja guzuýyklaryň mähirli mälemeleri howany endiredýärdi.

Möngözlüje sürä ýetiberende, bir-birine çalym berip duran gulaksyz-guýruksyz, ýüzleri hyrsyz iki sany daýaw it bir yerlerden çykyşyp, keserişip durdular-da, onuň önüni kездiler.

— Ýeri, gulaklyja, ýaman keypihon görüňäň-le, nähili hezilligiň üstünden bardyň? Şagal ýaly yöne alagoh bolup gelyäň!

— Men, menmi. — Iki iti görüp, biraz howy basylan Möngözlüje demi-demine ýetmän durşuna habaryny berermen boldy.

— Men, neme...

— Görýäs seniň sendigiňi. Yöne sen kim? Itleriň gözi gyzyly onuň aljyraňňylygyny halaman hyňrandy.

— Men ejemiň ýanyna geldim.

— Bu yerde seniň ejeň yok, güjüjek. Yöne gözläber, Pendi baýyrlarynyň arasynda süri kändir. Hol, daglara barynça

daş-töweregiň agyn sürüdir. Häzir bolsa git bu ýerden, sürin-iň ynjalýgyny gaçyrýaň!

Möngözlüje bu iki itiň ýüzüne seredip, özüniň çakynyň çykmanyna ynanyp bilmän, birsalym mäzerip duransoň, lapykeç halda yzyna dolandy. Ýogsam ol iki itiň yzü juda hyrsyz görüňýärdi, sähel bahana bolsa, olaryň güpür-tapyr basyp, dalajagynyň ujy iki däldi. Şeýle-de bolsa, ol sürini oýtarlap gelip, eşiğiň üstünde kitap okap, dünýäden bihabar oturan çopany ot-çöpe bukulyp, tilkiçeläp ýagşy synlady, ysyrgandy. Dogrudanam, bu ýerden ol ýadynda galan çopan-çolugyň ysyny tapmady. Diňe şundan soň ol bu ýeriň özüniň gelmeli ýeri däldigine ynandy.

* * *

Pendi baýýrlaryny aýlanyp, gül-gunça, çomuçdyr pak-paka öwrülip yören ýazyň şähdi açykdy. Meýdanda her gün telim bir täze ot peýda bolup, ýazyň ýetnesi bolup, otlar mähellesine goşulýardylar. Wagtal-wagtal ýaz ol dag tarapdan bir topar buludy sürüp, şemalyň önüne salyp getirerdi-de, baýýrlaryň üstünden, suw-sil edip ýagyp geçýärdi.

Ýene-de birsalymdan bolsa bulutlaryny syrýp, ýaz özüniň, durumsyzdygyny äşgär edip, gün bolup ýylgyrardy.

Bu dünýäni baharda ilkinji gezek gören tilkiçikler, güjüjekler we beýleki mör-möjekler şundan soň öz hallary bilen bol-mazdylar; elewreşip, çapyşyp, öz keýpihonlyklaryny mälim edişip, ýakalaşyp oýnardylar.

Ýazda hiç kimiň jokrama tomus hakda, bu berekedi depeläp, ýere sokjak gyş hakynda pikir edesi gelmeýärdi. Hemmeleriniň başynda ýaz humary kükeyärdi, ýaz bolup ýaşasy gelyärdi. Ýöne ýaz näçe gowy-da bolsa, Möngözlüjä enesini görme höwesini unutdyryp bilmedi.

Ol telim günläp sürüleriniň arasyna aýlanyp, enesini gözledi. Her baran ýerinden ol şol bir: «Biz-ä seniň ýalyny

göremzogam, tanamzogam, ejeli bolsañ, ejeñi başga ýerden gözle!» diýen jogaby eştdi.

Dag bolsa entek-entekler uzakdady. Ol elesläp görnüp dursa-da, oña ýetäýmek aňsat däl ekeni. Möngözlüjäniň göwnüne dag ökje ogurlap, barha yza tesýäne meňzedi.

Gündiz tüssä ýörelende bolşy ýaly, hiç bu ýoluň yzy gelmedi. Bir gezek Möngözlüje käkiligini sesini eşidip, ony ýakýndan dinlemegi niýet edinip, seresaplylyk bilen mahal-mahal durup, diňirgenip baryarka garaşmadyk bir ahwalata gabat geldi.

Ilki gowrulan etiň ýakymly ysy onuň sülekeyini akdyrdy. Giňişlikde ýakylan oduň başynda üç-dört adam bar ekeni. Olar oda käte bir odun atan bolşup, ýakymly ysy dünýä ýaýradyp, çişlik bişirýärdiler.

Möngözlüje bular turup gidensoň, şol etlerden galak-gaçagy bolar diýen niýet bilen bir çöpe bukulyp, öz isleýän pursatyna garaşyp oturdy.

Ol öz maksadyna ýetse-de ýeterdi, yöne hüwi ana şol ähli zady bulaşdyrdy. Ol bir ýerden bir ýere uçup baryarka, Möngözlüjäniň busup ýatyşyny gördi-de ony tanady. Özüni howada saklap, pelpelledi.

— Gidiber, gidiber, güjüjek, şu barşyň dogry, eneňi ýatdan çykarmankañ, ony tapsaň gowy, seniň entek eneňden öwrenmeli zadyň kän. Dost-duşmany anyklamasañ, bu çölde ýaşamak saña ýeňil düşmez.

— Men golaýlaşdygymça dag aňry gaçýa-la...

— Häý, samsyjak. Dagyň meniňki ýaly ganaty yokdur, seniňki ýaly aýaklary-da. Sen ylgap, baryarkañ oña seret, ol hut saña tarap, seniň özüň ýaly howlugyp ylgap gelýändir.

— Hawa, gördüm. Ýöne...

— Häý, samsyjak diýsänim, sen...

Hüwi öz çakyr sesini halaman, oduň başynda oturanlaryň bir zat almak üçin yeňsesine öwrülenini görüp, ganatlaryna

bat berip kaçmak bilen boldy. Şeýle-de bolsa in soňky diýesi gelen sözüni diýip gitdi.

— Sen, güjüjek, gultunyp oturan ekeniň. Olardan süňk-saňk, bir zat galaýmagy-da mümkin. Adamlar itleri erbedem görmeyärler. Ýöne hemmesi dälidir. Onsoňam olar şol ortada duran çüýşeleri boşadansoňlar, öz hallary bilen bolýan dälidirler.

Gapdalda ýatan omurmany alyp ör turan adam hüwä sözüni soňlamaga maý bermedi. Tüpeň göçüp, dünýäni sarsydyr.

Maşyndan göterilýän ysdanam ýakymсыz bir ys töwerege ýaýrady. Möngözlüje gorkudan ýaña tarsi böküp, özüniň bu ýerde bukulyp oturanyny duýduranyny hem duýman galdy. Onýança-da tüpeň ýene bir gezek pöwhüldäp atyldy. Möngözlüje kaçyp barşyna otyrýerinden kimdir biri hatyladyp yzly-yzyna iki gezek dişleşdirip alan ýaly bolanyny duýdy. Hüwi çirkin ggyryp, bir ýerlere ýitirim boldy, diňe onuň iki sany ýelegi howada gaýmalady.

Möngözlüje howp abanan wagty güýçliniň sürenine girilse-de, haýwanlaryň arasyndaky kanuna görä, azar berilmeli dældigini ýatlap, şol eňip barşyna çem gelen sürenleriň birisine kürsäp urdy.

Birsalymdan ol öz oturan süreniniň töwereginde ýaňky oduň başynda oturan adamlaryň sesini eşitdi.

— Eý, ol it ýaly-la!

— It näme işlesinleý. Onuň boluberşini görmediňmi, edil tilki. Gördün-ä, kaçan mahalam gözi töwereginde.

— Häý, diýseňem-ä...

— Tilkidir. Bada-bat sürene süsdürilendir görseň. It bolsa, ol gören yerinden urup geçip giderdi. Sürene girmek, top ýaly togarlanmak onuň ýadyna düşmezdi.

Ýene-de süreniň agzynda: «Şol hakyt tilki» diýip, öz sözüni häli-şindi serhoş adamlara mahsus irginsizlik bilen tekrarlaýan gyryljak ses eşidildi.

— Hany, baryň, biriň ýaşkiçilik ediň-de, gidip odun başyndaky kükürdi getirin!

— Aý, hany, gidip keýp çekeliň-le, tilkiden näme bolja-gaý!

— Ýok, biraz tagapyl et, häzir süreni tüsse bilen doldyrys welin, şol diýýän tilkim çydaman okdurylyp çykar. Baryň, odun çöpleşdirip getirin! Süreniň agzyny özüm saklaryn.

Birsalymdan Möngözlüjäniň oturan süreniniň içinde aý tüsse göç edip ugrady. Onuň dem almasy şundan soň barha kynlaşdy. Möngözlüje süreniň içinde näderini bilmän, elewräp, tüssä boglup ýörşüne janygyp çyňsady. Ol çyňsap ýörşüne ahyr bir arassa howa gelyän, alaka gazan deşigi tapdy. Şundan soň onuň biraz göwni aram tapdy. Tilkiniň ygyna düşen adamlar onuň çykaryna garaşyp-garaşyp ýadan-soňlar, süreniň agzyny tüsse çykmaz ýaly gum bilen gömüp: «Tilki nalaç bolup, gelip süreniň agzynda süýner, onsoň birsalymdan gelip, öli tilkini ondan süýräp çykaraymaly bolar» diýen pikir bilen şu ýerden gitdiler.

Möngözlüje töwerekde adam-garanyň ýoklugyny syzansoň, bar güýjüni jemläp, süreniň agzyny köwüp ugrady. Ol soňky deminde süýrenip, ýagty-ýalança çykan mahaly ýeňse, bir ýerde ýaňky dörtleriň gülküsi dik asmana göterilýärdi. Ýeriň pesi bilen Möngözlüje bu ýerden barha daşlaşdy. Indi onuň şol seçme giren artky aýaklarynyň birisi düýbünden diýen ýaly diýen etmeýärdi, şeýle-de bolsa, gorky ony bu jelegäý-da goýmady. Häzir onuň bar maksady, nädibem bolsa, adamlardan uzaklaşmakdy.

Mes adamlaryň ýüzi, olaryň göçgünli gülküleri soň-soňlaram wagty bilen Möngözlüjäniň ýadyndan çykmady.

* * *

Sünňüne ýara düşensoň Möngözlüje üçin geçmesi kyn külpetli günler başlandy. Ýek ýigrendigi siňeklerdir gögeýin

indi onuň ýarasynyň töweregini bazar edişip ugrapdylar. Olar her gün gün gyzyberende gelip, gün gijigiberende hem agzybirlik bilen bir ýerlere sumat bolardylar. Uçuşyp-gonuşyp, Möngözlüjä-niň yüregine düşerdiler, ýöne onuň bu yürege düşgünçleri tutmak üçin agyrysyna döz gelip edýän synanyşyklary hemişe şowsuz gutarardy. Şonuň üçinem ol bialaç bu bolýan zatlara diň gysmaly bolýardy.

Käte bolsa: «Git, gelme ýakyna, hatladyp diňlärin» diýip, gögeýine öçli seredip, gözleri bilen ele düşäýse, oň bolmajagyny duýduryp abaý-syýasat ederdi.

Gögeýin bolsa oňa: «Sen häzir meni dişlemersiň, sen, gowusy, ýat-da derdini çek, indi seniň bu dertden gutulaýaryňam gümana, çydajak bol, menem biraz ganyňa bulaşyp, ýaraňy depeläp, hezil edeýin» diýip, oňa içýakgynç jogap gaýtarardy.

Möngözlüje her gezek bulardan täzelikde tapan köne sürenine girip janyny gutarardy. Gijelerini bolsa ol agyrysyna çydaman, janagyryly çyňsap, ukusyz geçirerdi. Howa çygsyz bolan günü ol her gije daşaryk, süreniň önüne süýrenip çykardy. Ol bi ýere gidip, taýyn aw gözläp, özüni naharlardy. Dolanyp gelensoň bolsa şemal deger ýerde ýatyp, ot-çöpleriň ysyna, gijäniň ümsümligine maýyl bolup, birsalym ýarasyny unudyp, gözünüň awusyny alardy.

Ilki-ilkiler oňa kinaýa bilen sereden pyşdyldyr kirpi-de indi onuň bilen goňşularça hoşamaý sözleşýärdiler. Pyşdyl her duşanda säginip: «Çydajak bol, güjüjek, seniň ata-babaň mundanam erbet dertlere döz gelipdiler. Sabyr et. Sabyr bir gowy zatdyr. Ol seni bejerer» diýip göwünlik berýärdi.

Kirpi bolsa duşsa: «Uklajak bol, ukyny almasaň, iýip-içmeseň gutulmarsyň. Ana, hol uçudyň etegine barsaň, ahmallykda uçan gulan çagasynyň jesedi ýatyr» diýip bir täzelik aýdyp geçerdi.

Olaryň ikisi-de köpügören, öz berýän göwünlikleriniň dertli üçin uly zatdygyny bilýärdiler.

Bir gezek töwerekde ygyp ýören bir möjegin ýoly Möngözlüjaniň üstünden düşdi. Ol Möngözlüjaniň töwereginden birki gezek aýlanansoň, onuň dertlidigini aňdy.

— Näme garyňy ýassanyp ýatyrsoň, ýaralandyňmy?

— Ýaralandym.

— Kim ýaralady?

— Adamlar.

— Hä, şeý diýsene, şol-a tüýs bolaýypdyr. Ýene-de siz olara wepaly hyzmat ediň! Olar gerek wagty sizi naharlarýarlar, ulanyarlar, gerekmejek wagtyňyz bolsa hemişe sizi şu güne salýarlar. Hälem olar seni çukur gazyp gömmändirler, şoňa şükür et. Olaryň käte güjüjeklerden gereginini alyp, özgelerini şeýdäýmeleri-de bardyr...

— Möjek daýy...

— Ýegen, men saňa düşünyän, hiç zat diýmagay. Gorkma, men ol degene-de, degmedige-de degip ýören, siz itlerden azan, möjegin adyna ysnat getirip ýören gyzyly gurt däl, men çyn möjek. Çyn möjegin mert bolýanyny bilmesenem ejeň-kakaňdan eşidensiň, olar bilýändirler.

Möjek şeý diýip, ahmyr ýelini boşadansoň ýene-de gidiberdi.

Möngözlüje suwa barýarka ýa-da şemallap ýatyrka, köne tanyşlarynyň käte birine, käte bolsa birbada iki-üçüsine gabat gelip, hal-ahwal soraşyp durýardy. Köp duşýanlarynyň biride serçedi, ol gelip çagalaryny töwerekde sykylygyna laýyklykda bökdürip-düşürüp oýnadardy.

— Bökdük, uçduk, mündük-düşdük — diýip, jandan syzdyryp jedirdärdi.

Howada asyl-asyl bolup, çagalarynyň ertirki gününüň, aladasy edip, olary hakyky guşluga taýynlaýardy.

* * *

Gijöylänler suw içme meýli bilen çykyp giden Möngözlüje bu gije sürenine dolanyp gelmedi. Ýaraly aýagy di-

ýenini etmäni üçin, ol ýene-de ýolda galmaly boldy. Bu derde uçraly bári beýle ýagdaý indi onuň bilen häli-şindi bolýan zatlaryň birisidi. Öňem ol telim gezek ýaban ýatyp, ertiriň bir ýerlerinde dolanyp gelip görüpdü. Bu günem hut şeýle, şol ýolda şöwür çekilmeli günleriň birisi boldy. Onuň ýatan ýeriniň beýleräginde ösen bir porsy otuň ysy dem almasyny kynlaşdyryp, Möngözlüjäni birsalym ynjalykdan gaçyrdy. Şeýle-de bolsa, ol turup, bu ysdan daşlaşmagyň ýeňil düşmejegini ýatlap, gitmegi goýbolsun etdi. Ýogsam onuň näler turup, ýol ýöräp, ýamandan arany açasy gelyärdi.

Möngözlüje daş-töwerek bilen raýlaşyp, ahyrsoňy uka gitdi. Şeýle-de ol ukynyň köp zatlary hasaba almayan häsiýetiniň barlygyna belet bolansoň uklasa, bu ysyň özüne azar bermejegine-de ynandy.

Möngözlüje gijäniň bir wagty töwereginde dörän goha tisginip oýandy. Onuň baş-on ädimliginde bir it bilen möjek darkaş gurşup, urşup durdular. Möjegiň gözleri gazap bilen ýanyp, dişleri şakyrdaýardy. Ol itiň hüjümini mertlik bilen yzyna gaýtaryp, onuň bilen deň sermenekleşip uruşýardy. Iki duşman ýakalaşyp, bogalaşyp, biri-biriniň gowşak taraplaryna aralaşyp, başagaý boluşýardylar.

Möngözlüje aýak astynda galmazlyk üçin turup, gapdaldaky kerte dykyldy. Arkasy kerte direlensoň, ol mundan artyk gaçybam bilmedi. Şeýle-de ol soňabaka bu söweşe gyzykdy. Özüniň kimdigini unudyp, bir hezil oýny gapdaldan synlaýan janköýere öwrüldi. Bu söweş ýene-de dowam etse-de ederdi welin, ýöne Möngözlüje şol arada duýdansyz özüniňem bu ýerde bardygyny mälim etdi oturyberdi.

— Haw, haw. Bu nä boluş?..

Bu ses möjege: «Ine, menem kömege geldim» diýlen, ite ýüzlenip aýdylan ses bolup eşidildi. Onuň ýeňsesinden ahmal galmazlyk üçin ses çykan taýa öwrülenem şoldy welin, läheň it ony güpürdedip, garysynyň aşagyna düýr-

läp aldy. Möjegin şundan soň janhowluna edişdiren hereketleriniň hemmesi biderek boldy. It onuň bilen belisini edip turansoň, gapdalda duran Möngözlüjä geňirgenme bilen seretdi.

— Senmi şol?

— Haýsy? — diýip, Möngözlüje näme diýjegini bilmän - ýuwdundy.

— Şol üýren. Men kömege geldim diýen!

— Hawa, men...

— Berekella, onda saňa. Sen maňa uly kömek etdiň!

Möngözlüje näme kömek edenine göz ýetirip bilmän, mölerilip, kibitni gysdy.

— Sen üýreňsoň möjek indi bular köpeldiler, meni tüýt-müýt ederler — diýip pikir etdi. Süňni gowşady.

Bu duýdansyz öwgä Möngözlüje monça boldy. Sebäbi ol üýren çagy bu pikir bilen, beýle ýagdaý bolar diýip üýrmändi. Şonuň üçinem garaşylmadyk şatlyk ony ilki juda begendirdi. Daýaw it ýene biraz ýeňijilerçe — ýeňen möjeginiň maslygyna özüne göwniýetijilik bilen seredip duransoň gapdalyna öwrülip Möngözlüjä minnetdarlyk bilen hoşamaýlyk etdi.

— Bolýar onda güjüjek. Kömegiň üçinem sag bol. Bilip bolmaz öz giňliginiň töwereginden öwrüm edip aýlanyp duran çöldir bi. Belki menem bir öwrümde, kyn gününde saňa kömek ederin!

Wah, daýaw it öz ýeňişine azrak buýsanyp biraz ünsli bolan bolsady onda ol-da Möngözlüjäň ýaralydygyny, halynyň teňligini görsede görerdi. Şol köpegiň agzynda aş gatykladyp berermen bolan nýese kömegi oňa soň bir gezekde däl-de hut häziriň özünde gerekdi. Kömek soramaga bolsa nämeüçindir Möngözlüje utandy. Türkmeniň bir özi däl onuň itäm dürtmeseň duýmaýar ahyryn. Hana gitdi köpek ýagşyzadasyrap, hondan bärisi bolup.

Möngözlüje näçe islese-de goňsularyň niýetine görä ýarasý gutulyp ötägitmedi. Gaýta siňekleriň depeşek eden ýerlerinde gurtlar döreşip, münňüldeşip ugradylar. Soňabakan bu münňüldiler bilen agyry onuň halys ýüregine düşdi. Ol hiç ýerde janyna jaý tapman kösendi. Sorkuldyly, azaply agyrydan gözünüň öňi garaňkyrap, başy aýlanmagy çykardy.

Ahyry ol bir gün köpden bäri pikir edip, ýürek edip bilmän ýören zadyna göwün togalady.

Ol geologlaryň depäň üstünde guran wyşkasyny suwa geçende görüp, telim gezek synlap durupdy. Gijede ol töwerekde oduň başynda adamlaryň gaýmalaşýanlaryny görse bolýardy.

Möngözlüje bulary şol özüni atan adamlardyr diýip çaklaýardy. Ol ýere barsa, olaryň ýene-de tüpeňi ele aljaklaryna ynanyardy. Ýöne ol indi ölümden birjigem gorkmaýardy. Sebäbi, nähili ýol bilenem bolsa, ol bir ýol bilen bu agyryny syzmaz ýaly bolsa kaýyldy.

Ol bir gün ahyr ýüregini bire baglap, gije birkemsiz öz ornuny eýelänsoň, iň soňky güýjüni jemläp, sürenden çykdy. Ýöne onuň maýyp aýak bilen ýol öndürişiniň ugry bolmady. Ody görse-de, wagty bilen oňa ýetip, maksadyna ýetip bilmedi.

Möngözlüje süýrenip, ot ýanan beýigiň etegine ýeten çagy eýýäm daň saz berip, töwerek ýagtylyp ugrapdy. Bu mahal oduň töwereginde gurlan çadyrlardaky adamlaryň hemmesi süýji ukuda ýatyrdylar.

Birsalymdan çadyrdan ilki bolup dolmuş garry aýal saçlaryny düzediştirip çykdy, ol çepine öwrülip, alaňyň ýeňsesine öwürüm edip gelensoň, gapdalda basylyp goýlan ojardan alyp ot ýakmak bilen boldy. Ikinji bolup iň çetki çadyrdan bir daýanykly adam penjegini ýelbegeý alyp çykdy-da, birnäçe sekunt çadyryň agzynda, çykan ýerinde aýak çekip, çilim

otlandy, soňundanam assa-yuwaş ýöräp alaňdan aşak indi. Ol göni Möngözlüjä tarap tüsseläp gelyärdi, özi-de golaýlaşdygyça oňa boý çekip, in ýazyp ulalýan ýaly bolup göründi.

Gorkudan Möngözlüjäniň süňni saňnyldady, ol adamlara düşünse-de, adamlar welin aňsat olaryň dillerine düşünmezdiler.

— Oh-how, görýän welin, sen, dost, ýaralanypsyň öýdýän!

— Ädikli adamyň sesi Möngözlüjä ýakymly eşidildi. Ol başyny göterende, saçyna çal sepen, agyz bilen burun aralygy agyn murt bolup duran ýüzi bereketli, parahat nazarly adamy gördi.

Ädikli adam onuň ýarasyna seredip, ýene-de lak atdy.

Möjek bilen garpyşayma ýeňil deldir görseň. Zeleli ýok, sen entek ýaş görüňyň aryň köýesi ýok. Urulman urýan ýokdur. Sen bize kömek sorap geldiňmi, gowy edipsiň, ýöne öňräk gelmeli ekeniň. Ýarany birneme köneldipsiň, dost...

Möngözlüje ädikli adamyň sözünü tassyklap, ondan delalat isläp çyňsady. Şeýle-de ol özüni bu adamyň möjek bilen çaknyşan gahryman hasap edenine ekezlenip, monça boldy.

Möngözlüje it synçylygy bilen töweregine üýşüşen adamlaryň yüz-gözlerini synlansoň, olardan özüne garaw bolmajagyna gözünü ýetirdi. Ol gaýta her synlan ýüzünde mähriň özüne bolan nebsagryjylygyň alamatlaryny gördi.

Ilki olaryň ýanyna iki sany, ädikli adamdan ep-esli ýaş görüňyň ýigit geldi. Olar ädikli adamyň kimdir biri bilen gürrüňleşýänini görüp, aňyrdan ýylgyrjaklaşyp geldiler.

— Ussa Jepbar, näme tapdyň? Tapan zadyňa bizem şarik!

— It tapdym, ýigitler! — Murtlaryny aýasy bilen sypalansoň ädikli adam sözünüň üstünü ýetirdi.

— Has dogrusy, ol bizden delalat gözläp, ýarasyny bejertmäge gelipdir.

— Akylly janawardygyny munuň.

— At bilen it nirede bolsalaram, hemişe bizi küýsärmişler.

Soñundan bolsa ol bu gelen iki ýigide: «Şärik boljagyňyz çynyňyz bolsa, äkidiň çadyrlyga, dişläýmesin, süňni yzalydyr, biriň agzyny tutuň, biriň bolsa elini aşagyndan geçirip, guzy göterilişini ediň!» diýdi.

Ýigitler ussa Jepbaryň diýşi ýaly göterip, Möngözlüjäni goşa getirensoňlar, onuň töwereginin märekese has-da artdy. Olar ertir hemmelerden ir turan aýal jama salyp, nahar getirensoň, onuň töwereginden gitdiler. Şol gün Möngözlüje özüni tapana köpçüligiň ussa Jepbar diýýänini, bu ýüzi gasyn atyp ugran aýala bolsa Dusýa daýza diýilýänini özi üçin açyş etdi. Ol beýlekilerem tanasa tanardy welin, ýöne ony doktora görkezmegiň kül-külüne düşen ussa Jepbar bu ýerde uzak galdyrmady.

Möngözlüje özgeler bilen tanyşmagy soňa goýmaly boldy. Şol günün ertesi asmandan ala pasyrdy bolup uçup gelen wertolýot ýere gonanyňa mähetdel ussa Jepbar işini kömekçilere ynanyp, Möngözlüjäni ýola taýynlama bilen boldy.

Oňa burnuny kertmez ýaly inli esgiden iki gatlap pogta ýasady. Dymyljap gurtlap ugran ýarasyna ýod döküp, ýag ysly esgi bilen synmaz ýaly edip ykjam saraşdyrdy.

Wertolýota münensoň Möngözlüje özüniň ala güpürdiň arasy bilen uçandygyny duýup, gorkup ýuman gözlerini açdy. Şeýle-de bolsa ol gapdalynda ussa Jepbaryň bardygyny duýup durmak üçin onuň edişine has-da gysmyljyrady. Diňe şundan soň ol öz gabadyndaky aýnadan ussa Jepbaryň sere-dip oturan tarapyna seretdi. Möngözlüje ol ýerde şol gezek garaguş bilen uçanda gören bir-birleriniň töweregine öwrülişip duran ýaşyl donly baýyrlary, gözyetimden özüne tarap süýşüp akyp gelyän lemmer-lemmer çal bulutlary gördi.

Şundan soň ol özüniň uçanynda-da, dag tarapa, enesidir uýasynyň bar ýerine barýanynda-da, olaryň özüni gorap şatlyk bilen bökjekleşjekdiklerine-de ynandy.

Ol ussa Jepbaryň özüni orta guýa, mal doktoryna görkezmäge alyp barýanyndan habarsyzdy. Uçanyyny bilmek

Möngözlüjä diýseň hoş ýakdy. Ol bu günü gör näçeler arzuw edip gezipdi. Ine, ahyr ol günem geldi. Möngözlüje şuny, özüniň ýene-de bir gezejik uçup bilse bagtly boljagyny bilýärdi. Onuň şol bir sereden ýerinden wagty bilen gözünü aýrasy gelmedi...

IKINJI BÖLÜM

Pendi baýyrlarynyň arkasyndan göterilen gyzyl Gün, şemalyň önüne düşen şara meňzäp asmana göterilip barýar. Asmanda bolsa bölejik-bölejik bulut atyzjyklary ak meýdan bolşup ýüzüşip ýörler. Gün ol ak adajyklary synlap, olaryň özge bir zat däl-de, hut üsti üýşmek-üýşmek garly meýdandygyna ynandy. Gar, gör, nähili oňatlyk. Onda-da tüp yssylar bolýan häzirki tomus günlerinde. Ol ýere ýetip tokgalap gar oýnamagyň keypine düşen Gün şundan soň has-da höwesli ýöräp ugrady.

Gün ol ak bulutlary gar hasap etmese, edenem dälidir. Ýöne ony bu pikirler bilen, çadyryň gapdalynda, synçy bolup oturan Möngözlüje pikirlendirdi. Möngözlüje şol gezek Jepbar ussa bilen wertolýotda uçup gidensoň, biraz şäherde bolup, ýarasy gutulansoň, ýene-de gaýdyp gelipdi. Indi ol şol günden bäri Pendi çölünde gözleg işlerini geçirip yören geologlaryň arasynda ýaşaýardy.

Bu çadyrlardan ybarat obajygyň ýaşaýjylarynyň hemmesi geologlardan ybaratdy. Olar her gün ürç edip, yörite guralaryň kömegi bilen ýer burawlap, barlag işlerini alyp barýardylar. Möngözlüje çadyrlyga gaýdyp gelensoň telim günläp, töwereginde aýlanyp, geologlaryň hereketlerini synlady. Möngözlü-jäniň adamlaryň näme edýänine göz ýetiresi gelýärdi. Häli--şindi ýere girip ol ýerden toprak alyp çykýan burawyň hereketi, guýa gaçan bedräni almak üçin sallanan syrygy ýatladýardy. Bir gyz bolsa burawyň her gezek aşak

çümüp soňundan ýokary göterilende çykaryan topragyndan analiz alyp, olary aýratyn sellofan haltajyklara salyşdyryp bellik edişdirýärdi. Irginsiz gaýtalanýan şol bir meňzeş hereketler, soňabaka öz düşnüksizligi bilen Möngözlüjäni irizdi. Bu bolsa onuň geologlaryň pişesinden sowaşmagyna, ýene-de öňki it aladalary bilen gümra bolmagyna sebäp boldy. Az wagtyň içinde ol özüniň bu ýerdäki wezipesini anyklady. Esasy işiniň çadyrlygy azyp-ýazyp gelyän çöl haywanlaryndan, beýleki bela-beterlerden goramalydygyna düşündi. Biraz tukadrak hem birsydyrgynrak iş diýmeseň, Möngözlüjäniň wezipesi hiç neneň dälidi. Ýöne şu etrapda ýaşayan şagallar welin, onuň bu ýerde peýda bolmagyny halamadylar. Olaryň wagtal-wagtal çadyrlyga golaý gelip, gapdala dökülen galyndy naharlary, ýeneki ol-bi zatlary iýip gidäýmek endikleri bardy. Möngözlüje gaýdyp gelensoň, şagallar indi bu ýerde özlerine hemişeki ýazylanlygyň bolmajagyna düşündiler. Şeýle-de bolsa, olaryň birbada agzy maza tapan ýerlerinden tamalaryny üzesleri gelmedi. Şagallar şol gowy günlerini ýene-de dolap getirmek üçin, Möngözlüjeden dynmagyň ugruna çykdylar. Olar her gün töwerekde üýşüşip Möngözlüjäniň peýda bolmagyna öz nägileliklerini mälim edişip, gohlaşyp, topalaň turuzyşyp ugradylar. «It ýok bol, git ýok bol!» diýşip, ses goşuşyp gykylyklaşdylar. «Şeýtsek, Möngözlüje gelen ýerine gider» diýşip tama etdiler.

Ýene bir gezek-de bolsa bir şagal ýakyn gelip ony ýekme-ýek urşa çagyrdy.

— Çyk, meýdana namysyň bolsa, syrtyňy adamlaryň ýorganyna sokup ýatmada! — diýip, tarp urdy.

— Çyk, diýseň çykaýmaly bor-da! — diýip Möngözlüje ol şagalyň duelini höwes bilen kabul etdi. Sebäbi şagallar öz gohlary bilen indi onuň ýüregine düşüp, halys degnasyna degip ugradylar. Onda hem mümkinçilik bolsa, bulara, bir göz görkezip gaýdyp adyny tutmaz ýaly etmek pikiri döräp-

di. Ony çakylyga gelen şagalyň yzyna düşüp ýapydan inen ýerinde, bukuda ýatan şagallar güpbasdy etdiler. Möngözlüje ynanjaňlygy bilen ýene-de özüniň aldawa düşendigini bildi. Indi howlukman hereket edip çykalga tapmalydygyna düşüdi. Şeýle ýagdaý bolanda aljyraman hereket etmegi oňa, tilkiçikler bilen ýaşan döwründe ene tilki köp sakypdy.

Möngözlüje ilki gabat gelen şagaly basyp, gazap bilen onuň bokurdagyndan agyz saldy. Girä düşen biçäre janhowluna öz sesine meňzemeýän eýmenç ses bilen şeýle bir gygyrды welin, beýleki şagallar duran-duran ýerlerinde bada-bat dyrpytrak boldular. Olar guýruklaryny ýamyzlaryna gysyşyp, çem gelen tarapa gaçyşyp gitdiler. Şol baryşlaryna-da:

— Sen, ýene gabat gelersiň!

— Biz seniň bilen haklaşarys! — diýşip, haýbat atyşyp gohlaşdylar.

— Ondakysyny onda görüberis — diýip, Möngözlüje öz bokurdagyny owan şagalyny arkaýş ölmäge goýup yzyna dolandy. Şagallar gahar ugruna: «Seniň bilen soň duşuşarys» diýişseler-de, gijeden-gije töwerekde üýşüşip: «It nejis, git nejis!» diýşip, gohlaşsalar-da soňundan dolanyp onuň bilen gapyşmaga milt edip bilmediler.

Geologlar Möngözlüjäni mähriban itligi üçin, onuň dünle çölün tukatlygyny özleri bilen bölüşýäni üçin eý görýärdiler. Hemmelere ýakymly bolşy ýaly, gowy görülyänini duýmak Möngözlüjä hem ýakymlydy. Hoş söz eşidende ol hem hemişe ýalmanyp, guýrugyny bulaylap, öz haly bilen bolmazdy. Hawa, it bolmak bu ýerde hiç neneň däl. Az wagtyň içinde Möngözlüje töweregindäki adamlaryň ýüz-gözünden tanamagy däl, olaryň häsiýetlerine hem belet boldy.

Bu ýeriň geologlary her on baş günden beýleki bir topar bilen smena çalşardylar. Bir topary gidip onuň ýerine demdynç alan beýleki topar gelerdi. Bu ýagdaý ýyl dowamynda şeýle tertipde gaýtalanardy. Geologlaryň arasynda wagtal-

wagtal Möngözlüje bilen oturyp iç döküşýänler-de bardy. «Kadyr» diýlip ady tutulýan geolog bolsa oňa birnäçe gezek smena gutaransoň, özi bilen şähre gitmäni tekliپ edipdi. Ol:

— Gaplaň, sen gowy it. Meniň bilen şähre gidermiň? Seni görüp, meniň çagalarym begener. Olaryň siz itleri nähili gowy görýänini sen bir bilsediň. Seni ertsem, çagalar, gör, nähili begenerler. Gujaklap ogşarlar. Aýalym Marinanyň seni biraz halamazlygy-da mümkin. «Bir öýe iki it gerek däl, getiren ýeriňe äkit, nirä üýrmeli bolsa özüm üýrüp bererin» diýer. Ýöne o-da umuman oňuşmazça keywany dälđir. Arkaýyn bol, arkaňda özüm bilen çagalar bolsa, ahyrda biziň diýenimiz bolar. Galany özüňe bagly gören ýeriňde aýlanyp öýi hapalap ýörmeseň bolany. Aýalym nahary-da örän tagamly bişirýär. Ol ýaşamak üçinem hiç neneň bike däl. Gadyr bilýän, özi-de men diýip, çagalar diýip hemişe tozup ýörendir.

Şeýle gürrüňler hemişe bir smenanyň ahyrlarynda, beýleki smenanyň bolsa başlanjak uçurlarynda bolardy. Kadyryň bu bolşy onuň öýüni, aýalyny, çagalaryny küýsäp, ugranlygyndan habar berýärdi. Ýöne wertolýot her gezek smenany äkitmäge gelende welin, Kadyryň beren sözi ýadyna düşmezdi. Ol hem beýlekiler ýaly goşlaryny howlukmaç jemleşdirip, uçmak bilen bolardy.

Käte goşda diňe Dusýa daýza bilen Jepbar ussa galardy. Olaryň ikisiniň-de şäherde gün sanalyp garaşylýan ýeri yokdy. Şonuň üçinem, olar giden bilen gidip, gelen bilen geljigem bolmazdylar. Galyberse-de, ýanynda ýürekdeş ýoldaşyň bolsa çöl ýaşamazça ýer hem dälđi. Baýramçylyklar gabat gelderdi ýa-da ýeneki bir sebäp tapylardy. Bir topar gitse-de beýleki toparyň gelmedik wagtлары bolardy. Şeýle günlerde ýanaşyk çadyrlarda ýaşayan Dusýa daýza bilep Jepbar ussa goşulyşyp, bir çadyrda ýaşayardylar.

Möngözlüje, onsuzam olaryň dürli çadyrlarda ýaşasalar-da bir-birlerine ýakyn adamdyklaryny bilýärdi. Dusýa daýza bu

günlerde otur-tur bilen baglanyşykly işleri aýratyn bir yhlas bilen, Jepbar ussanyň göwnünden turmak islegi bilen edişdirerdi. Bir keçäniň üstünde oturyp, onuň bilen dyz deşsirip çay içerdi. Gümür-ýamyr edişerdi.

Möngözlüje gijeleriniň köpüsini olaryň bolýan çadyrynyň töwereginde aýlanyp geçirerdi. Ýatyp, öz uçuşyny ýatlardy... şonda ol ýene-de uçardy, özi-de öňküsinden has belende göterilerdi. Ýerden seredende, alys görüňýän ýyldyzlaryň go-laýyna barardy.

Her gün Gün ýokary göterilibersensoň Möngözlüjäniň çadyryň töwereginde oturyp mazasy bolmazdy. Kölegelerem çadyrlara tarap çekilişmek bilen bolardylar. Soňundan olar barha kiçelip, çadyryň içine ýygnanyp, şol ýerde tä öýläne çenli gizlenip oturdylar. Çölün süňnünden howur göterilip ugrýardy. Gün meýdanda ýatan demirleri, daşda galan gap-gaçlary, çadyrlaryň depesini, ähli zady şeýle bir gyzdyrady welin, opuň derdinden töweregñň howasy endiräp ugrady. Şeýle pursatda Mengözlüjäniň hemişe ýadyna depesi güm-mezekläp duran baýryň etegindäki salkyn süren düşerdi. Bu ýere ol geçen tomus, güne bolmaýan it kellesini niredе gizlejegini bilmän elewräp ýören günleriniň birinde tapypdy. Oňa höwrükipdi. Şondan bäri-de süren tomusda onuň gaçybatalgasydy.

Günüň özi bilenä-hä oňuşmazça-da dälди, yöne onuň gögeý-indirin diýdi, sakyrtdadyryn diýdi, bir topar ýakymсыз nöker-leri bardy. Olaryň bar ýerinde bolsa Möngözlüje hemişe özüni oňaysyz duýardy. Bular onuň kejjikmegine, öz-özünü dişleşdirmegine, janyna jaý tapman elewremegine sebäp bolýardy. Yssyda öwjügýän mör-möjekleriň köpüsi bu sürene gelmezdiler. Olaryň yok ýerinde bolsa Möngözlüje özüni hemişe hiç neneň duýmazdy. İlkiler ol Gün hakynda bulaşyk pikirler eden-de bolsa soňra oňa kemsiz belet bolupdy. Şol günler ol Günüň şeydip-şeydip, soňundanam bu gün erte

ýanyp gutarjagyna ynanyardy. Ol ýanyp tükense, şonda çölde beýle ýüregedüşgünç yssynyň bolmajakdygy hakynda pikir edýärdi.

Yssyda ol hemişe süňňüne ýaltalaç agyrlýgyň aralaşýanlygyny, dünýä bilen höwesiniň azalýanlygyny, hiç bir zat bilen gyzyklanasynyň gelmeýändigini syzýardy. Bu ýagdaýlaryň sebäpkäriniň Gündüginide bilýärdi. Geçen güýzde ol, Günün howrunyň gaýdyşýanyny, täsiriniň azalýanyny görüp: «Ä-hä, ana boldy, Gün ahyr soňy ýanjagyny ýanyp gutardy, şü-ýä tüýs bolaýdy, mundan dyndym» — diýip oýlanypdy. Sebäbi ol günler Möngözlüje dört paslyň her ýyl gezekligezegine gelyäninden, hersiniňem öz lybasy, öz häsiýeti bilen bolup gidýäninden habarsyzdy.

Möngözlüje bu gün ýene gelip özüni şol eý görýän ýerine — salkyn sürene atdy. Jany aram tapyp ymyzgandy. Oýanan wagty özgäniň ýakymly ysy ýene-de onuň burnuna urdy. Bu ys oňa indi daşarda, kölegeleriň uzap, salkyn arap, şemal öwsüp ugranlygyndan habar berdi.

Şundan soň ol çadyrlar obajygyna öwrülip barmaga wagtyň bolanlygyny ýatlap, turmak bilen boldy.

Möngözlüje wagty bilen öwrülip barmasa, ol ýerde özüniň ideljegini, «Itimiz niräk ýitirim boldukan?» — diýiljegini bilýärdi. Adyny ýolbars — diýip, mahabatlandyryp tutsa-da, Jepbar ussa henizem Möngözlüjäni sadaja güjüjek hökmünde görýärdi. Töwerekde ony görmese alada galardy. Özüniň eý görülyänini duýmak hemmeler üçin bolşy ýaly, Möngözlüje üçin hem ýakymlydy. Ýöne oňa seretmezden Möngözlüje öz ýanyndan özüni ýetişen it hasaplap ýördi. Şonuň üçinem ol hemmeleriniň özüne güjüjek hökmünde däl-de deňli-derejeli it hökmünde seretmeklerini isleýärdi.

Möngözlüje sürenden çykan ýerinde aýaklaryny öňe uzadyp gerindi. Soňundanam ukudan soňky bolýan gerilmäniň lezzetini duýup, birsalym şol ýerde pallap durdy. Ýöne ýeňsedan

golaýlap gelyän möjek ysy ony birden üýşendirdi. Gaňrylyp ys alan tarapyna sereden mahaly ol jülgäniň içi bilen bir topar möjegini ikibir, üçbir, şatyrym-şallak bolşup ylgaşyp gel-ýänlerini gördi. Olaryň bolşy nämedir bir zatdan elheder alnyp gaçylandan habar berýärdi. Bu töwerekde gyzylgurtlar adyny alan bir möjek ordasy bardy. Orda möjek bilen it gatnaşyklaryndan emele geleni üçin ony gyzylgurt diýip, adaty möjeklerden tapawutlandyryýardylar. Gyzylgurtlar, hakykattan-da özläriniň uturtapyjylyklary bilen, zalymlyklary bilen, ynsapsyzlyklary bilen adaty möjeklerden mese-mälim tapawutlanýardylar. Näçe urdumşalyk etseler-de, eden ýykgyňçylyklary hemişe olara az görünýärdi. Bu häsiýetleri üçinem adamlar gyzylgurtlary adaty möjeklerden erbet ýigrenerdiler. Bu zatlar Möngözlüjäniň gyzylgurtlary görmezden ön olar hakda adamlardan eşiden zatlarydy.

Bular şol gyzylgurtlar ordasynyň möjekleridi. Orda çapawulçylykdan gaýdyp gelyärdi. Olar ýap-ýaňyja bir süriniň üstüne çozupdyrlar, göz açyp-ýumasy salym içinde goýungeçileri basyp, kowup, tutup bütin sürini paýhyn edipdiler. Çopan goşa tüpeňden ot sowrup ugranson bolsa assa gaçan namart edip, gaçmak bilen bolupdylar. Hezillik entegem dowam etse ederdi welin, yöne olar tüpeň bilen oýun etmeli dældigini juda gowy bilýärdiler. Garry gyzylgurtlaryň oturan-turan yerlerinde sargydy: «Tüpeňden daşrak boluň, başarsaňyz görünmän, bu tilkiçikleriňem in gowy sapalagydyr!» diýip, ýaşlara wagyz ederdiler.

Bosgunyň öni bolup gelyän iki möjek Möngözlüjäni gys-sagarada yeňiljek dalap geçdi. Onuň yzy bilen gelyänlerem şol hereketi gaýtaladylar. Eýlesinden-beýlesinden gelnip dişlenýän Möngözlüje birbada näme etjegini bilmän, duran yerinde ters öwrülip, tüweleyiň arasyna düşen peşmege döndi. Yzly-yzyna gelşip duran möjekler şundan soň ne oňa yza sürene çekilmäge maý berdiler, ne-de başyny alyp gaçmaga.

Birsalymdan üç-dört möjegin yzynda, maňlaýy gara ýol belgili itpisint möjek peýda boldy. Möngözlüjäniň duşuna gelende ol sägindi. Garry diýmeseň aňyrdan gelen gyzylgurt serkerdesiniň keşbinden onuň dogumlydygy, ugurtapyjy, paýhaslydygy duýulýardy. Ol Möngözlüjäni siňňin synlap, öz önünde aljyraňňylyga düşen, şindi göwnünde möjeklere bolan ýigrenç döremedik ýaş itiň durandygyny özi üçin anyklady.

— Sen nireden çykdyň?

— Sürenden — diýip, Möngözlüje ýeňsesini gözledi. It pisint möjek sürene seretdi, soňam töweregine howlukman gözüni aýlady.

— Bu sürende birwagt şularyň mamasy bilen menem ýaşapdym — diýip, gapdalynda gözlerini jel-jelledişip duran möjekleriň birini nazary bilen görkezdi. Soňundanam:

— Hiç neneň süren däldir — diýip ýatlady.

— Hawa, hiç neneň, дәl — diýip, Möngözlüje töweregindäkileriň möjekdigini hem unudyp, onuň sözünü göwünjeň tassyklady.

— Ýaşlykda, güýç-gaýrat barka, erbetlik seniň töweregiňde görünmez eken. Gujur-gaýratyň bar wagtynda sen hemmä gereksiň. Ýeňişlerem, ähli gowulyklar seniň töweregiňdedir. Şowsuzlyk senden gaçyp, gün görse kaýyldyr. Bela-beterler özüňden galyp garraňsoň seniň töweregiňe üýşüşip ugrayarlar. Ana, onsoň, seniň edeniň tersine bolar durar...

Häzirki pursatda, Garry köpegiň göräýmäge gerek bolmadyk bu gürrüni etmeginiň öz sebäbi bardy. Ol şowsuz aw üçin häzir ordanyň özüni näletleyänini çak edip, ýolboýy müýn çekip gelyärdi. Möngözlüjäň peýda bolmagy, oňa diýesi gelyän zatlarynyň käbirini töweregi üçin aýtmaga mümkinçilik berdi. Garry köpegiň pikirinden bihabar Möngözlüje onuň sözlerini ulynyň ýaşlara berýän akyly hökmünde kabul etdi. Goja köpegiň öz ýaşlygyna gözüniň gidenini duýdy. Köpegiň soňky sözleri bolsa Möngözlüjäniň bilisigeliçiligini has-da artdyrdy.

— Men seni tanıyan, yaş köpek!

— Nireden?

— Hökümim yöreyän yerde meniñ bilmeyän zadym bolmaz. Seni Garaguş göterip galgadyp baryarka, biz aşakda saña syn edip durduk.

— Men-ä sizi görmedim — diýip, Möngözlüje ýüzugra agzyna gelen sözi aýdyp goýberdi. Soňundanam ol ýeňleslik edip özünden ulynyň gürrüni bölenine öküdi. Garry köpek başyny aşak salyp, esli wagt ýitiren pikirini aňyndan gözläp oýurganyp durdy.

— Garaguş göterse, soňundan hemişe iş erbetlik bilen gutarardy. Şol gezek welin... Hawa diňe şol gezek ähli zat başgaça boldy. Sen onuň awy däl, ol seniň awuň boldy...

— Dana serdar! — diýip, Möngözlüje köpegiň adyny howalandyryp, «dana» diýleni üçin ol minnetdar bolar diýen pikir bilen söze başlady.

j Goy, bu ýaramsaklygy saña tilki eneň öwredendir! — Möngözlüje öz oýnunyň geçmedigini duýdy. Ýalmanyp ýöwselledi.

Garry köpek ýoluna ugransoň töweregindäkilerem şakyrdaşyp, onuň yzyna düşdüler.

Töwerekde gözlerini jel-jelledişip duran möjekler uruş meýillidiler. Ýöne serdar hiç zat diýmän gapdaldan geçensoň olar hem Möngözlüjäni basa düşmäge milt edip bilmediler. Öwrüldiler-de, Garry köpegiň yzyna düşüberdiler.

Jülge bilen gaçyp gelyän toparyň yzyny ýalmanyp duran, syratly gara ganjyk jemläp gelyärdi. Ol aňyrdan gele-gelmäne, Möngözlüjäni basa düşdi. Möngözlüje öz ynanjaňlygy bilen ýene-de ahmal galdy. Ol serdar hiç zat diýmän geçensoň, yzdan gelyänlerem şeýder, indi bulardan maña zeled ýok diýip arkaýynlanypdy.

Gara it Möngözlüjäniň iň agyrlý ýerini tapyp, şeýle bir dişledi welin ol görgüli, duran ýerinde yöne zowladyberdi.

— Agyrýar-a!
— Siz itlere geregem şol-da.
— Näme günäm bar meniň?
— Seniň günäň — itligiň. Mundan uly dünýäde ýene nähili günä, nähili erbetlik bolsun! Adamlara ýaramsaklyk edip hemişe şolaryň tarapynda.

— Olar gowy ahyryn...

Bu söz agzyndan sypanson onuň möjegi has-da wagşylaşdyrjagy soň ýadyna düşdi, ýöne ýene-de onuň pikir edişi ýaly bolmady. Gara it dişini aýryp, aýratyn bir yhlas garaşylmadyk mylaýymlyk bilen ony ysyrغانyp ugrady.

— ..Gör, seniň ysyň nähili parym.

— Bolanda näme?

— Sen meniň jynsomy ýadyma saldyň.

— İlkä, hatladyp dişleýär. Çyňsada dur. Soňundanam mylaýymsyran bolýar. — Möngözlüjäniň sözi öykeli çykdy. Ýöne onuň köpek syndan beýhuş bolan Gara ganjyk bu sözleri hasaba almady, ysyrغانyp lezzet almasyny dowam etdirdi.

— Ah sen, sadaja köpek. Ah... sen...

Gara it özgeleriň daşlaşýanlygy ýadyna düşüp serpilip, birden yeňsä çekildi. Töwregini gözledi.

— Men gitmelidirin, maňa garaşýandyrlar. Ol ilki-üç ädim ätläp ýene-de yzyna öwrüldi. Şonda Möngözlüje onuň möjek gözleriniň mylaýym zenan nazary bilen mähirli-hyrydar bakyp bulduraýanyny gördi.

— Biz şu golaýda. Tap bizi! — diýip, Gara ganjyk ýalmandy.

— Hä, ýene-de meni dалаmakçymy?

— Öýkäni äkit ýanyň bilen. Unudarsyň, ana, onsoň geläý. Seniň ejeň, kakaň ýöne it bolmandygy duýulýar. Bize goşulyp gezeň sen has gaýratly, bagtly bolarsyň.

— Meniň möjek bolmak niýetim ýok. Itligim bar, şol besdir.

Gara gaýyn häzir bu gyssagarada Möngözlüjä gep düşündirip bilmejegine düşündi. Ol söhbetiniň dowamyny soň bir gezege goýup, öwrüldi gidiberdi.

Möngözlüje hem şundan soň silkinip, çaňyny kakyp, gan-jaran ýerlerini ýalaşdyryp, geologlar obajygyna dolandy.

Gözyetimde eşejiğini dikgirdedip gelyän adam görüldi. Möngözlüje gözi kaklyşandan ony tanady. Ol şu golaýda goýun bakýan Ýagmyr çopandy, Jepbar ussanyň tanşy. Aýak üstündenem bolsa ol häli-şindi bu ýere gümür-ýamyra gelip giderdi. Hol bir gezekki Dusýa daýza bilen bagly degişme gürrüňleri çyn hasap edensoň ol bu ýere gelmesini has-da ýygjamladypdy. Onuň geologlara bolan yhlasy artypdy. Ol ýaňydan bári her gezek goýun soýanda gadyr edip bir satan, ýarym satan et hem getirmäni çykarypdy. Ýagmyr çopan ýekelikden zeyrenende Jepbar ussa oňa Dusýa daýza ýaly birine öýlenmegi maslahat beripdi. O-da: «Şular ýaly etlije-ganlyja biri bolsa men öýlenjek-le» diýip, Dusýa daýza hyrydar bolupdy.

Munuň ýaly hezil edere amatly zat tapsa göhi gelyän, pursady elden bermeyän Jepbar ussa: «Şundan sorap göreýin, durmuşa çykjak däl-ä diýýä, şu bir başy boş heleý» diýip, Dusýa daýzany görkezip çopan görgüliniň yüregini gul-gula salypdy. Bir amaty gelende onuň bilen gepleşip bermegi söz beripdi. Oýna düşünmedik bende şol gezek diýseň hoş bolup, aýagy ýenläp, hyýal guşuny uçuryp gidipdi.

Geologlaryň arasynda Ýagmyr çopanyň lakamy Tahyr begdi. Onuň gelyänini gördükleri olar: «Tahyr beg-ä Zöhresini gözläp ata çykypdyr» diýşip, ony aşyk-magşuklara meňzedip gülşerdiler. Bu gezegem ony gören geologlaryň yüzünde ýylgy-rma alamatlary peýda boldy.

Dusýa daýza bu mahal gazan ataryp, çanak-çemçeleri töweregine jemläp, güňortanlyk taýynlap durdy.

Ýagmyr çopan golaý gelen wagty Möngözlüje guýrugyny

bulaýlap onuň önünden çykdy. Çopan güler ýüz bilen garşylany üçin ondan minnetdar boldy.

— Gaplaň, berekella! Tanadyňmy, zalywat. Sen gowy it Gaplaň, yöne arman, ši, gular-guýrugyň bar-da...

Eşeginden düşüp, gaňnadaky horjuny eline alansoň ol gowadaň yöräp, Dusýa daýzanyň ýanyna yöneldi.

— Dusýa gelin, amanlykmy!

— Şükürdir.

— Al, şujagazy...

Soň ol elindäki horjuny mazamlap oňa uzatdy. Möngözlüje ol ýerden täzeje etiň ysyny aldy.

— Hany biziň dost görnenok-la? — diýip, ol soň başgada bir diýäýmäge söz tapman töweregine gözledi.

— Dostuňam bardyr. İşlemese-de işleyänleriň töwereginde garaýaga bulaşyp ýörendir.

Jepbar ussa geologlaryň beýleräginde ertirden bäri şofýor ýigit bilen bir kem tapynan maşynyň motorynyň daşynda köwejekleýärdi. Ol Ýagmyr çopanyň gelip eşekden düşenini görensoň, ýylgyryp şofýor ýigide birzatlar diýdi-de, elini esgä süpürüp, goşa tarap gaýtdy.

— Biziň dost gelen ýaly-la!

— Hä, aý bir halyndan habar alaýaýyn diýdim.

— Gowy edipsiň. Dusýa bilenem düýn soňky günler Ýagmyr görnenok, oba dagy gitdimikä diýip, ýatlaşyp otyrdyk.

Görşüp salamlaşansoň Jepbar ussa ony depesine çadyr gerlen nahar stoluň başyna alyp bardy. Dusýa daýza derrew iki sany kase bilen bir çäýnek çay getirdi. «Çay içiň, naharam, ine, bolup baryar» diýdi. Bu sözleri Dusýa daýza özüne seredip aýdany üçin Ýagmyr çopan eselip monça boldy. Çay başynda gürrüni dowam etdirip, ol ýene-de çyny bilen ýekelikden zeýrendi.

— Bäş gelniň, baş ogluň bolsa-da dost bir heleýçe boljak däl eken. . O pakyr bar wagty oba gidesim geler durardy — diýip, aýalyny ýatlady.

— Ay, näme-de bolsa oba-da aýlanmaly.

— Çagalary görüp gaýdýaň. Ýöne, dost, sen şun bir bellisini bilseň!

Ol hyrydarlyk bilen, nahar bulap duran Dusýa daýza tarap göz gytagyyny aýlap goýberdi.

— Menem-ä ugrunda, öz-ä — diýip, Jepbar ussa burnuna salyp ynamsyz myňyrdady.

— Hä, dost, özüň-ä, ýöne soňy gelenok. Şun ýaljak birini tapsam men goýny zyňyp obada, ýakynynda-da boluberjek.

— Ýa, senem-ä dost, ol näme iş tapman şu ýere gelendir öýdýäňmi. Ol bu ýerde çölün howasy diýip gezyär. Seniň obaňy başyna ýapsynmy?

— Onda näme çopan-çoluk bolşup, bu ýerde bileje bolubermeli borda.

— Ine, munyň başga gürrüň. Şeýdip döwletli gürrüň tapaweri.

— Şeýderis ony. Bile bolsak, nirede bolsagam menrazy. Wah, bir karara geläýedi-dä.

— Geler, howlukma. «Sabyrly gul dura-bara şat bolar» diýipdirler.

Möngözlüje iki dost gürrünleşýän mahaly, köplenç, nahar stolunyň aşagynda ýatardy. Her gezegem ol Jepbar ussa bilen Ýagmyr çopanyň arasynda bolýan şuna meňzeş Dusýa daýza bilen baglanyşykly gürrünleri eşiderdi.

— Sered-ä oňa, seni görse öz haly bilen bolanok-how ol, saçyny düzedip, başyndaky ýaglygyny çözüp daňyberýär.

— Ýak, Jepbar, senem-ä, oýun etmesene, dost — diýip, Ýagmyr çopan, biraz oýnalýanyny çak etse-de, hoş bolup jykyrdap gülyär. Göz astyndan bolsa Dusýa daýza seredýär.

Ony törüne geçirse, bagtly günleriň başlanjagyny ýatlap, göwün ýüwürdüär.

Geologlar birlän-ikilän nahar stolunyň başyna gelşip ugransonlar Ýagmyr çopan aladasyny bahanalap turmak bilen

boldy. Dusýa daýza onuň pekarnýada bişen çöregi halaýanyny ýatlap, düýnki getirilen çörekden iki sanysyny onuň horjunyna salyp uzatdy. Ýagmyr çopan gidende Dusýa daýzanyň özüni ýakymly zenan nazary bilen ugradanyna hoş bolup gitdi.

Tomus günlerinde garaňkyň gatlyşmagy, gijäniň gelip töweregi eýelemegi çöle serginligiň aralaşmagydy. Her gün giçden soň aşyrym-aşyrym depeleriň üstünden aşyp gelyän agşam şemaly öwsüp ugraýardy. Töwerekde ot-çöpleriň süňnünden göterilen ýakymly ys peýda bolýardy. Kükregiňi dolduryp arkaýyn dem almaga mümkinçilik döredýärdi. Bu gije hem şeýle gijeleriň birisidi. Her gün garaňky gatlyşanson, gijäniň serginliginden peýdalanyň bir meýdan işleýän geologlar hem bu günlükçe işlerini boldum edişip, gaýdyp gelipdiler. Çöle birsydyrgyn ümsümlik aralaşypdy. Iş gutarýança ala-goh bolup işläň, töweregi çyra bolup ýagtyldan dwijok häzir bir gapdalda çommalyň ite çalyň edip otyrdy. Töweregiň dünýäsine rahatlyk aralaşsa-da kalby ünjüli Möngözlüje bu gün rahatlanyp bilmedi. Ol gorsawyň üstünde gezmeleýän ýaly zowzuldap, bir çadyrlyga abanyň duran depäniň üstüne göterilse, ýene bir-de şagallaryň ogryn-dogryn gelip gidýän, ol-bi galindy atlyň ýerde peýda boldy. Kellesini howada gezdirip ysyrandy. Howada tanyş ys bardy. Ony şemal bir ýerlerden önüne salyp bu ýere getiripdi. Ol ys şol Gara ganjygyň, Möngözlüjäniň ýadynda galan ýakymly ysydy. Möngözlüje töwerege aýlanyp yörşüne hyýalynda onuň bilen duşuşyp, ýene-de telim gezek ysgaşdy.

...Her gezekde-de ol şol gezekdäki ýaly öwrülip ýoluna ugran wagty Möngözlüjäni täsirli synlady. Bu garaýyş Möngözlüjäň ýüregini gopdurdy. Gara ganjygyň mähir bilen aýdan sözleri gulagynda ýaňlandy.

— Bizi gözle. Taparsyň. Biz şu töwerekde bardyrys...»

Gara ganjygy görmek höwesi soňabaka Möngözlüjäniň has-da ýüregine düşdi.

Beýle ýagday onuň durmuşynda hiç mahal bolan zat dälidi. Şonuň üçinem ol birbada tebigatyň özi bilen nähili oýun oýnaýanyňa düşüniş bilmedi. Birsalymdan bolsa ol höwesiniň önüne düşenini-de, onuň özünü bir ýerlere alyp barýanyny hem duýmady. Diňe birsalym ýöränsoň yzda özüne ynanylan goşuň galany ýadyna düşdi. Möngözlüje çadyrly obajygy görmek üçin aýak çekip ýeňsesine seretdi. Çadyrlyk ýokdy. Ol iki-üç alaň arkada, giňäniň içinde galypdy. Goşy taşlap gitmegiň gelşikli daldigini onuň it duýgusy ýatlatsa-da bu gezek Möngözlüje beýtmezligi özünden talap edip bilmedi. Gara ganjyga, ilki: «Seni başyma ýapaýynmy?» — diýse-de häzir ony hatda göz gytagy bilen bolsa-da göresi gelip, ýüregi özelenýärdi.

Bu höwesi Möngözlüjäni giňäniň içi bilen ýene-de aňyrlygyna äkitdi.

— Eý, ykmanda bu senmäý? — Möngözlüjäni gapdaldan eşidilen gyryljyk ses saklady. Bu hüwüdi. Ol ýylgynyň üstünde, ýaýjykly stolda oturan ýaly hallan atyp otyrды.

— Hä-ä, bu senmi petre-ýaňra! — Möngözlüje ony tanap aýak çekdi.

— Ýol bolsun, ýüzi garaňka tutupsyň, ýa-da şol şagallaryň diýýäni ugrunda barmy?

— Aýt hany, şagallar näme gybat edýäler? — diýip, Möngözlüje özi hakynda edilyän gybat-gürrüňler bilen gyzyklandy.

— Aý, özüňem eşidensiň-le, gürrüň önüräkden bári bar. Gara gaýyňyň saňa syny oturanmyş. Indi ol oturan-turan ýerinde seni ýatlaýarmyş. «Şoň ýaly ýoldaşyň bolaýsa» diýýämiş.

— Bu näme boldugy?

— Bu häzir seni giňäniň içinde çölde önüne salyp kowal-ap yören güýç-dä.

— Bilemok ol güýjüň nähili güýçlügin-ä welin, ýöne maňa bir zad-a bolýar Petre han — diýip, ugrap barşyna

Möngözlüje ilkinji gezek özi bilen bir zatlaryň bolýanyny boýun aldy. Birazdan howada ýiti çör ysy bilen ýüňüň ajymtyk-dymyljyk ysy peýda boldy. Möngözlüje aýak çekip, ysyň habaryny aldy. Özi görünmese-de, garşydan bir bölek goýnuň ýetip gelyäni belli boldy. Birsalymdan gözyetimde süriniň özi-de peýda boldy. Ol keseribräk ýanyn duran baýryň ýüzi bilen çabrap gelyärdi. Süri häzir häli-şindi ýaz günleri dag eteklerinde peýda bolýan ümür toplumyna meňzeyärdi.

Möngözlüje sürini synlap, ony ümre meňzedensoň, ýene birazdan ol ümrüň baýryň depesine göterilip, ondanam aňyrylygyna — togalanyp asmana galyp barşyny göz önüne getirdi. Onuň ümre gözi gitdi. Şol uçan gününden bari Möngözlüjäniň uçup bilýänleriň hemmesine gözi gidýärdi. Ol hyýalynda sürini uçuryp, bir salym onuň yzyndan gözügidiçilik bilen seredip durdy.

Diňe birsalymdan golaýlap gelyän iki köpegiň ysy Möngözlüjäni özüne getirdi. Ol bulara duşmaly daldigine, eger duşsa, özüniň bet niýet bilen sürä aralaşmakçy bolýan garakçy hökmünde dalanjagyna gözi yetdi. Tilki enesiniň akly şeýle pursatlarda häli-şindi onuň gulagynda eşidilerdi. Ol: «It görmesinem, üýrmesinem» diýip, wagyz ederd. Möngözlü süriniň gapdalyndan sowlup geçmek üçin duran yerinden aşak indi.

Gyzylgurtlar ordasy aşagy uçut kert, ýokarsy ýazgyn depäniň üstünde şöwür çekişip ýatan ekenler. Möngözlüje beýleräkke silkme telpege meňzäp oturan ketgeniň yeňsesinde ornaşdy. Bu yerden depäniň üsti elin aýasynda ýaly görünýärdi. Möngözlüjä geregi-de şoldy. Ol depäniň üstüni birläý gözden geçirensöň, nazaryny Gara gaýýnda saklady. Gara gaýýň çommalypt oturyşyna bir zadyň pikirine berlip, ordanyň üstaşyry uzaklara seredip otyrdy. Onuň gapdalynda Garry köpek kiçiräk depe bolup güberçekläp ýatyrdy. Garry köpegiň bu bolup

ýatyşy onuň garrylyga halys eňkini aldyranlygynyň alamatydy. Ýogsam häzir möjek kanunyna görä, hüşgärligi Gara gaýyň däl-de, onuň özi çekmelidi. Aňyrdan — ata-babadan gelyän döp şeýledi. Möngözlüje Gara gaýyňnyň boý-syraty bilen, öz göwün galybyny dolduryp synlap ugransoň, diňe bir özüniň niredeligini däl, asmandyr ýeriň hem barlygyny, ýyldyzlaryň ýokardan özüni synlaýanyny, gaýdan ýeriniň alysda galanyny, hemme zady unutdy. Ol synlap-synlap Gara gaýyňnyň bu çölde ýeke-täk itdigine, ondan syratly, ondan ýakymly ysy bolan itiň ýoklugyna ynandy. Höwesi ony telim gezek «Ýör» — diýip, Gara gaýyňnyň ýanyna çagyrdy.

— Gideli, onuň ýanynda bolsaň, sen bagtly bolarsyň. Sürin guwanjy bolarsyň?!

— Gerek däl, hiç bir halatda kelläni ýitirmeli däldir — diýip, başga bir pikir häli-şindi akyl berip, onuň tanapyndan çekdi. Howada bolsa şol aňyny alyp barýan ýakymly ys bardy. Möngözlüje aňynda Gara gaýyň bilen duşuşyp, şol bir belendiň üstünde onuň bilen bagtly bolup oturdy. Ol çadyrlygy ýatlap yzyna öwrülen wagty daň saz berip ugrapdy. Gara gaýyňy daşdanam bolsa göreni üçin, Möngözlüjäniň ýüregine biraz arkaýynlyk aralaşypdy. Täsin, şeýle-de düşnüksiz bir derde uçranyny Möngözlüjäniň özi hem syzdy.

* * *

— Ýolbars!

— Ýolbars!

Erkek adamyň ýognas sesiniň yzysüre ýakymly aýal sesi Möngözlüjäň adyny tutdy. Möngözlüje bu mahal iki çadyr aralygyndaky boşlukda töweregini diňşirgenip, öňe uzadan aýaklaryny ýassyk edinip ýatyrdy.

Nahar stolunyň töwereginde şowhun başlanypdy. Ol ýerde Dusýa daýzanyň tagamly bişiren naharyndan soň demdynç alýan geologlar gyzygyşyp domino oýnaýardylar. Dom-

ino bu ýerde iň ýörgünli oýundy. Ony geologlar her dynç alyşda höwes bilen, uly gyzyklanma bilen oýnardylar. Möngözlüje-de wagtal-wagtal baryp olary gapdaldan synlap, durup-durup gaýdardy. Ýöne adamlaryň ellerindäki domino kerpiçjiklerine seredip, nämüçin olary yzly-yzyna patda-patda stola goýuşlaryna düşüňip bilmezdi. Jepbar ussa hem gyzygyp, bu oýny höwes bilen oýnardy.

Möngözlüje başyny göteren wagty sary saçly Lena bilen Ýusubyň baş-alty ädimlikde özüne seredişip duranlaryny gördi. Ýusubyň elinde gitarasy bardy, ol penjegini egnine ýelbegeý alypdyr. Lena bolsa bili bogdakly özüne gelişýän gögüş köýnegini geýipdir.

— Ýör, senem biziň bilen. Gezelenç ederis!

Möngözlüje gezelenje barylýanyňa düşündi-de, höwes bilen turup öňe düşdi.

Ýusup bilen Lena hem bu ýerde domino oýny bilen gyzyklanmaýan az sanly topara degişlidiler. Olar domino oýnanlaryndan töwerekde aýlanyp gezenlerini, çeträge çykyp gürleşip oturanlaryny kem görmeyärdiler. Şeýle-de olar gezelenje gidenlerinde Möngözlüjäniň hem hemişe öz ýanlarynda bolmagyny isleýärdiler. Her gezek tirkeşip ugramakçy bolanlarynda ony ýatlap töwerekden gözleýärdiler.

Özüniň uzyn aýaklary bilen her ýerden bir basyp barýan Möngözlüje birsalymdan tanyş pişigiň yzyndan ýetdi. Bu pişik hem geologlaryň töwereginde ýaşayan jandarlaryň biridi. Möngözlüje ondan habarlydy. Uzakdanam bolsa, birküç ýola ony görüpdi. Has ýakyndan tanyşmaga-da mümkinçilik bolupdy, ýöne her gezek tanşaymaly bolanda pişik ýeňsä çekilip ondan gaçypdy.

Birki günlükde Möngözlüje gyzylgurtlaryň ýanyndan gelende özi bilen töwerege howsala getiripdi. Onuň Gara gaýynyň ygyna ymykly düşeni belli bolupdy. Bu gowulygyň alamaty dälidi. Söýgi däliligiň bir görnüşi. Ol kime ýoluksa, şonuň

häsiyetini mese-mälim üýtgedýärdi. Bu bolsa ýerde gezyäniňi köplenç unudyp, aýaklarynyň käte bir ýere galtaşýanyny duýup, asmana gezyäniňe ynanmak diýmekdi.

Pişik: «Çagalarymyň biri ýene-de bu başyny ýitireniň eline düşäýmäwersin» diýen gorky bilen ýurt salyp göçüp ýördi. Häzir onuň agzynda ýaňyrak dünýä inen çagajygy bardy. Ol çagalary bilen bir bolmasy işiň bolaymagyndan howatyr edipdi. Eger şu howp bolmadyk bolanlygynda, geologlaryň töweregi ýaşamak üçin hiç neneň däl. Ýuwundy dökülýän ýere gelseň, hemişe garyn talaby uly bolmadyk pişikler üçin garbanmaga bir zat tapylardy. Möngözlüje-de ony onda-munda görse kowalap ýörmeyärdi. Sebäbi heniz uçmanka «Itde-pişiklik kadasy» hakda ol ejesinden hiç zat eşitmändi. Şonuň üçinem ol pişiklere ata-baba duşmany hökmünde däl-de adaty goňşularyň birisi hökmünde sere-derdi.

— Goňşy, nirä ugradyň?

Pişik ogurlykda tutulan ýaly, ýeňseden gelen duýdansyz sesi eşidip ziňk etdi.

...şBu meniň çagamym almak üçin yzyndan gelyändir» diýip pikir etdi. Pişik agzyndaky näzijek sesi bilen wagtal-wagtal mawlaýan çagasyny ýerde goýdy-da ony öň aýaklarynyň arasynda saklady. Özünüň güýçsüzligini unudyp, çagasyny goramak üçin gazaplanyp, Möngözlüje bilen garpyşmaga häzirlendi.

— Tss... Näme meni dalajak bolýarmyň?

— Aý, ýok.

— Onda näme, yzymy çalyp gelyäň!

— Aý, goýa, men-ä seniň zyňam çalamok. Şular bilen gezelenç etmäge barýan. — Möngözlüje yzyna seretdi. Pişik hol yzdan degşip-gülşüp gelyän Ýusup bilen Lenany görensoň, Möngözlüjäniň öz yzyndan gelmeýänine ynanyp, biraz arkaýynlandy.

— Şeýlemidi ýa? Onda, ýol bolsun! .

Pişik şundan soň öň aýaklarynyň arasynda gapjap duran çagasyny agzyna dişläp, ýene-de öz ýoluna gitdi. Onuň bilen pişik ysy hem Möngözlüjeden daşlaşdy.

Lena bilen Ýusup gelip goýunguýruk bolup oturan depäniň üstünde aýak çekdiler. Depäniň üsti küpürsöp ýatan çägelikdi, arassady. Her gezek olar gelip depä göterilende gözyetimiň örüsi giňäp, töwerek öz boluşly surata meňzärdi. Ýusup bilen Lenanyň häli-şindi gelip höwrügen ýeridi. Käte olar uzak gijäni-de şu depäniň üstünde geçirerdiler. Olar gelensoň töwerek ýene gowulyga öwrüldi. Lena egin deňläp, Ýusubyň gapdalynda oturdy. Ýusup gitarasyny eline alyp, pessay çalyپ başlady. Soňundanam olar ýene-de özläriniň üç edip aýdýan deňiz hakdaky aýdymalaryny aýtdylar. Olaryň aýdymy şeýle bir ýakymlydy welin, Möngözlüjäniň özüniň hem üçünji ses bolup gapdaldan olara goşulasy gelyärdi. Şeýtse, ol aýdymyň has-da ýakymly boljagyna ynanardy. Şeýle pursatda hemişe Ýusup bilen Lena onuň gözi gidýärdi.

Deňiz ýüzmek üçin jadyly gujak,
Islän bilen paýlaşýar ol hyjuwyn.
Ony görseň aşyk bolasyň gelyär,
Ýene köp gowlugy küýseýär göwün.

Tolkunlar owsunşyp asmana galýar,
Deňiz agyn tolkun, kän olaň sany.
Çarlaklaram tolkun bolsalar gerek.
Tolkunyňam juda, uçmak isläni.

Olar bu aýdymy asmana seredişip, äpet uly deňzi göz önüne getirişip, şol ýerde bir gaýykda özläriniň ikiçäk ýüzüp ýörenlerine ynanyşyp aýdýardylar. Möngözlüje hem bu aýdymy diňlese hemişe özüniň asmana göterilip, bulutlaryň

arasy bilen uçup baryanyna ynanardy. Şonuň üçinem ol hemişe Ýusup bilen Lenanyň öz adyny tutup: «Ýör, senem biziň bilen!» diýerine garaşardy. Bu günem olar giňäň bir-wagtyna çenli şol depäniň üstünde şöwür çekişip oturdylar.

* * *

Gara gaýyň ganjygy ýatlap ýola çykanda Möngözlüjäň niýeti bu gezegem ony uzakdan synlap yzyna dolanyp gelmekdi. Köp wagtlap çadyrlygyň töwereginde gara bermese, ol Jep-bar ussanyň özüni «Ýolbars nirik ýitirim boldykan?» diýip, gözlejegini bilýärdi.

Ol baýyrlaryň etegi bilen yzyndan kowgy gelyän ýaly bolup, howlukmaç ylgap gitdi.

Emma bu gezek oňa öz pikir edişi ýaly Gara gaýyňy daşyndan synlap ýene-de birsalymdan yzyna dolanyp gelmek miýesser etmedi. Ýylgynlykda awuna garaşyp bukup ýatan topar ony özünden öň gördi. Telim gözün özüne seredip duranyňy ol diňe elli-altmyş ädimlige gelensoň gördi. Garry köpek onuň gelmegini halamandygyny mälim edip düýrükdi. Töwerekde ýalňanyşyp oturan gyzylgurtlar Garry köpegiň Möngözlüjäni görkezip: «Basyň, gaňryň» diýerine garaşdylar. Ýöne Gara gaýyň ony görüp, ýene-de öz haly bilen bolmady. Hozanak bolup töwerekde aýlanyp, it-möjek urşunyň birden alşyp gitmeginden howatyrlandy. «Her kim öz çakyny bilse ýagşy, ol siziň minnetiňizi çekjek it däl. Güýçli bilen ýagy bolandan onuň bilen dost bolmak ýagşydyr. Ony azdyryp, özümize goşup bilsek, Garry köpegiň topary şonça ýene-de il minnetsiz, başy бүтинlikde bu öwrede hanlyk satyp biler... » diýip hünürdedi. Soňundanam ol hiç zady hasaba alman, meniň-ä edýänim şu diýýän ýaly, ordany goýup, Möngözlüjäniň ýanyna gaýtdy.

Iki sany möjek ony pälinden gaýtarmak üçin ylgap onuň yzyndan ýetip, önüni dolady:

— Sen şol it diýip baryarmyň?!

— Indi şol adamlara ýapja bolup ýaşayan iti bizden özüňe mynasyp gördüňmi? — diýşip, olar ýerli-ýerden oňa kineli sorag ýagdyrdylar.

— Asla, onuň gowy boljagy hakynda şübhe edemok. Gara gaýyň ara düşülmegini halamaýanyňy mälim edip, ýüzugra itleriň jogabyňy berdi.

— It, itdir ol saňa mynasyp ýoldaş bolup bilmez!

— Siziň öz ataňyzyň asly it dälmi näme? Bu meselede özüň sizden az bilemok. Ol geljekde biziň serkerdämiz bolmaly.

— Tapypsyň serkerdäni, hany gelsin güýçli bolsa, biz ony ara alyp tüýt-müýt ederis!

— O-da sizden kem oturasy ýok. Onuň alty dyrnagy bar. Beýle alamaty bolan itleriň, möjekleriň irde-giçde gaýduwsyz serkerdä öwrülyänini siz bilýäniz-ä...

— Biz bilsegem, onuň özi bu gudratyndan bihabar. Ýatlatmak hem gerek däl. Goý, şol aňkawlygyna ýaşasyn!

— Ol maňa ýoldaş bolsa, men oňa ähli zady düşündirmeli bolaryn.

— Sen şeýtseň, bu seniň orda dönüklük etdigiň bolar.

— Belki-de, topara eden ýagşylygym bor. Soňra bolsa ol gazaplanyp yzyna öwrüldi.

— Siz meniň yzymdan galýaňyzmy ýa ýok? — Onuň bu soragy talapdy. Muňa möjekler düşündiler. Indi galmasalar, Gara gaýyňyň özleri bilen darkaş gurjagyny duýdular. Gara gaýyňyň pikirinden dänmejegi belli boldy.

Möngözlüje çete saýlanyp birsalym Gara gaýyň bilen ysgaşdy.

— Senmi?

— Mendirin.

— Men seni gözläp geldim.

— Geljegini bilýädim.

— Hemişe seniň ýanyňda bolasym gelyär.

— Meniňem...

Şundan soň Gara gaýyň öňden ýöredi. Möngözlüje hem onuň yzyna düşdi. Olar baýyrlıgynyň ortasyna ýazylyp oturan giňişlik bilen bagtyýar bolşup ylgaşyp gittiler.

* * *

Möngözlüjaniň durmuşynda bolýan özgerişlikler köp wagt geçmänkä hemmelere mälim boldy. Ýogsam Möngözlüje duýdurmajak bolup adamlara duşanda hiç zatdan bihabar bolan bolup mönsüreyärdem. Gidende hem assyrynlyk bilen duýdansyz gitmäge çalyşýardy. Gaýdyp gelende hem hemişe ýüzüni garaňka tutup gelderdi. Jepbar ussanyň çadyrynyň gapdalyndaky ornuna gelip, hiç ýere gitmedik ýaly, hiç bir zatdan habary ýok ýaly bolup ýatardy. Barybir Möngözlüje wagtal-wagtal ýitip ugran günleri Jepbar ussa ony haýsydyr bir heser galtanyny duýupdy. Onuň islegi ýerine gidýänini çak edeni üçin Möngözlüjň ýitip-ýitip gitmegi bilen ylalaşypdy. Öz ýanyndan: «ýolbars-a zalywat ata bolmagyň höwesine düşüpdur-ow. Ol töwerekdäki çopanlaryň biriniň ganjyk iti bilen höwrügendir. Eý görşülyň döwür geçer, ana, onsoň ýene-de öz ornuna gaýdyp geler» diýip, beýleki itlerden çen tutup, pikir edipdi.

Möngözlüje bu gezek hem geologlar obajygyna günü batyryp, aýak ýygnanansoň geldi. Ol gelende her gün towuk ýaly ir ýatýan Dusýa daýza eýýäm ukudady. Gapdalyndaky çadyrdan onuň myşşyldap parahat demalmasy eşidilýärdi. Hemmelerden giç ýatýan Jepbar ussa nahar iýilýän stol başynda özi ýaly ukusy gaçan biri bilen özara mydy-mydy gürrüň edişip otyrды. Möngözlüje Ýusubyň çadyrynyň gapdalyndan geçende ysyr ganyp onuň içerde ýoklugyny bildi. «Lena bilen ol ýene-de şol ýerdedir» diýip, goýunguýruk depäni ýatlady. Häzir şol ýerde özüniň kemlik edýänini pikir etdi. Olaryň

yzyndan gitmegi niýet edindi. Ýöne açdy, üstesine-de ýadawdy. Şonuň üçinem ol ilki işdä bilen ozalagşam özi uçin ýalaga guýlan itýalyň daşyna geçdi. Onýança-da ýeňsedem ýakymly aýal sesi eşidildi. Möngözlüje gaňrylyp ses gelyän tarapa sereden wagty Lena bilen Ýusubnyň tirkeşip alandan düşüp gaýdyp gelyänlerini gördi. Olar çadyrlygyň gapdalyna gelip, aýrylyşmaly bolanlarynda boý deňeşdirip, ogşaşyp hoşlaşdylar.

Hemmeler ýatsa-da ýene-de bu gije Möngözlüjanyň gözüne uky gelmedi. Ol çadyryň gapdalynda aýnyň töwerekde döreden özboluşly ak agylynyň synçysy bolup otyrды. Asman ýyldyzlary barha köpeldi, gözleri ýiteldi. Olar soňra şol ýerden, aşakda bolýan haýsydyr bir üns çekiji gyzykly oýny synlap oturan tomaşaça meňzediler.

Möngözlüje töweregi aýlanyp, gije şöwür çekip yörkä, aý aýdyňa sürüsini bakyp ýören Ýagmyr çopana gabat geldi. Ol köne tanşyna duşanyňa begendi. Hemişeki eşidyän hoş sözlerini eşitmek üçin ýalmanyp onuň gapdalyndan çykды.

Ýagmyr çopanyň yzyna düşüp ýören ýaş it, Möngözlüjanyň habaryny almak üçin ylgap, çaknyşma hyýaly bilen onuň önünden çykды. Söweşişi görnüşe girip, Möngözlüjä haybat atды.

— Nirä gelyän süssenekläp?

— Sen näme tanamajak bolduňmy meni? Möngözlüjany tananson ýaş it düýbünden başga bir garaşylmadyk ite öwürüldi-de, aýaklaryny ýokary tutup, özüniň döwüniň pesligini mälim edip, çyňsady ýatyberdi. Şol ýatyşyna-da yöwselläp ýallaklady.

— Ýa-hey, senmidiň agasy!

— Tanadyňmy!

— Tanadym. Menem, hey tanamanmy?

Bu it güjüjek wagtlaram Ýagmyr çopan bilen birki gezek geologlaryň goşuna gelipdi. Şonda Möngözlüje dalap, onuň ýagşy gözünüň oduny alypды. Ýagmyr çopan hem Möngö-

zlüjäni görüp tanady. Galkyjaklap, gyzyklanyp, onuň habaryny sorady:

— Oh-ow, ýolbars, bu asyl senmidiň? Häý, sen-ä bir gowy goýun it edinäýmeli häsiýetli it welin, arman şı gulak-guýrugyň bar-da...

Möngözlüje ýene-de özüniň taryplananyňa monça boldy. Minnetdarlyk bilen ýalmandy.

— Hany, onda Dusýadan habar ber! — diýip, Ýagmyr çopan kök bolup Möngözlüjä baş atdy.

— Ha-haýt, Dusýa-ha gelindir-le. Onuň töwereginde gaz bolup maýkyldap ýöreni nämä degenok...

Çopan Dusýa daýza hakyndaky ýakymly pikirlere berlensoň, Möngözlüjäniň gapdaly bilep gelyänini hem tiz unutdy. Hyýalynda Dusýa daýza bilen duşuşdy.

— Dusýa gelin, amanykmy? Soňky döwür görneňogam diýýänsiň. Wah, maňa galsa-ha günde-de geljek-le. Ýöne, her gün baryp durmaga utanyň. Beýdäýmek üçinem repide ýaly galyň ýüz gerek. Meniň bolsa düzdeçidigim, adam-gara bilen az iş salyşyanlygym bes-belli. Obada ýaşap il-halk ýaly aýal-gyzlar bilen bileräk işleşen, yüzüniň perdesi ýyrtylan bolsam bolmaýarmy, onda menem Dusýa gelniň dilini tapardym...

— Senmi oglan, Ýagmyr?

— Wah, men-le. Seni göresim geldi-de gaýdyberdim.

— Şeýt-de gelip dur...

— Wah, men geljek-le. Sen diýseň ýanyňdan bytnajagam däl.

— Eliňi gowşuryp, yüzüme seretjek oturyberjekmi?

— Nämе oturman. Otuz baş ýyl kolhoza çopan bolup berdim. Gyzlary ýerledim. Oglanlar öý-işik boldular. Maňa garalgy günleri ýok. Meniňem olara. Sag bolsalar bolýar. Seniň öňünde oturmaly bolsam asyl hek ederin. Agzybirje ýaşasak bolýar.

— Men şähere gidip, gyzym-giýewim bilen maslahat edip geleşin. Bir gowy adam tapdym diýsem, olar hem ýok diýmezler.

— Şeýtde bir özüň bu zatlaryň ugurlaryny tapaweri, Dusýa bay!

Ýagmyr çopan gepleşigiň Dusýa daýza degişli bölegine mylaýymlyk çayyp gürleýärdi.

Möngözlüje bu pursadyň Ýagmyr çopan üçin gowy pursatlaryň biriligine birsalym ony diňlänsöň anyklady. Şundan soň ol özüniň bu ýerde artykmaçlygyna düşündi. Bir amady gelende öwrüldi-de, pikirinde Dusýa daýza bilen gürleşip barýan Ýagmyr çopany ikiçäk galdyryp, çadyrlyga dolandy.

* * *

Ýazda Hindiguş daglary tarapdan gelyän ýagys suwlary Pendi baýyrlarynyň arasy bilen iki-üç aýlap, ýap bolup akardy. Baýyrlaryň arasynda onda-munda gabat gelyän ýylgyn tokaýlyklaryny hem hut şol döredipdi. Pendi öwresi çöl atlandyrylsa-da, ol Garagumuň bir etegi hasap edilse-de, adaty çölden özüniň tebigaty bilen mese-mälim tapawutlanýardy.

Bu gezek Möngözlüje gözläp gelende Garry köpegiň toparyny ýylgynlygyň içinden tapdy. Topar ýylgyn tokaýlygynyň arasynda ileri tarapda görüňän açyklygy garamlap otyrды. Ol tarapdan ýedi-sekiz gulan, dünýäden bihabar öz maýdalyna otlaşyp, golaýlaşyp gelyärdi.

Bu awlag Garry köpege onuň ata-babasyndan miras galan ýeriň bir bölegidi. Onuň beýleki bölegi başga bir möjek tohumyndan bolan orda degişlidi. Olar alty-ýedi ýyllykda bir ýerlerden peýda bolup Garry köpegiň ägirt uly awlag meýdanynyň uly bir bölegini güýç görkezip, basyp alypdylar. Köp söweşlerden we ýitgilerden soň Garry köpek alaçsyz öz yeriniň bir böleginiň elden gitmegi bilen ylalaşmaly bolup-

dy. Şol gazaply söweşlerden soň iki tarapyň arasynda şu serhet döräpdi. Şondan bäri-de her kim özüne tagallyk meýdanda aw awlardy. Serhet bozulan wagtynda, köplenç, ýene-de iki topar arasynda gazaply çaknyşyk bolardy.

Gulan topary häzir hiç zatdan habarsyz, möjeklere degişli ýer bilen öz peýwagtlaryna otlaşyp gelýärdiler. Olaryň ýüzleri Garry köpegiň topary bilen sabyr saklap ýatan tarapy-nady.

Gulanlar möjekleriň awlagyndan saýlanyp, atyma geldigi Garry köpek olaryň töweregini gabap, başlaryna gara gün getirmekçidi. Möngözlüje aňyrdan gelşine Garry köpegiň ýanyna ýetmän hol beýleräkde, özüniň biraz soňurak ideljegine ynany-p ýatyberdi. Ol awuň keýpine berlip oturan toparyň ünsüne düş-medi. Gyzylgurtlar ajpgypdylar, olaryň garny doýurmak islegi häzir hemme isleglerinden öňe saýlanypdy. Olar bi-reýýäm pikirlerinde awlanmadyk awuň laşiniň üstünde otyrdylar. Gara gaýyň diňe bir gezek «Göryän» diýýän manyda onuň oturan tarapyna nazar aýlap goýberdi. Ýöne ol-da häzir awuň kadasyny bozmaga milt edip bilmedi. Gulanlar birsalymdan otlaşyp has ýakyn geldiler. Indi ýene birazdan olaryň üstüne ýerli-ýerden topulmaga amat boljakdy. Sabry gutaryp barýan güjükleriň birnäçesi topulanda ilden yza galmazlyk üçin eýýäm ayak üstüne hem göterilip Garry köpekden rugsat boldugy okdurylyşyp, gitmäge häzir bolşup durdular.

Gulanlar birazdan ýylgynlygyň tirsek bolup açyklyga aralaşýan ýerine golaýlaşdylar. Şol arada garaşylmadyk ýag-daýda gapdaldan bir süri möjek peýda bolup gulanlaryň üstüne topuldy. Bular bir goňsuçylykda ýaşaýan ordanyň möjekleridiler. Gyzylgurtlardan habarsyz olar hem indi bi-reýýäm-den bäri ýylgynlygyň özlerine amatly ýerinde gulan-lara göz dikişip, göwün ýüwürdişip, olaryň atyma gelerine garaşsyp otyrdylar. Möjek toparynyň peýda bolmagy, gulan-lary öz ýanlaryndan aňyrlaryna geçen hasap edip oturan

gyzylgurtlaryň gaharyny getirdi. Olar şundan soň duran-duran ýerlerinden atylşyp-atylşyp gitdiler. Bir-birleri bilen öňden hasaply iki ejnebi duşman garpyşansoň gulanlar ýat-dan çykdy.

Goranmak üçin çagalaryny orta alyp halka gurşup toplanşyp ugran gulanlar şundan soň amatly pursady elden bermän, göterilip geçmek bilen boldular. Ýüreklerine howsala düşen toparyň şatyrym-şallak bolşup gaçyp baryşlaryny diňe Möngözlüje synlady.

Iki topar açyklykda, ýylgynlaryň arasynda gaçyşyp-kowuşyp, garyşyp uruşdylar. Olaryň arasynda näme üçin çaknyşylyanyny bilmän urşup yörenlerem bardy. Bular ýaş güjüklerdi. Şeýle-de bolsa olar hezil edişip höwes bilen uruşýardylar. Sebäbi olaryň hem batyr serkerde bolaslary gelyärdi. Uruşlarda ýaka tanadyp serkerde bolunýanlygyny olar köp eşidipdiler. Garry köpek: «Basyň, arkaňyzda özüm bardyryn!» diýip, töweregini söweşe ruhlandyryp, urşup yörşüne köne duşmanyna, möjek-leriň serkerdesine gabat geldi. Olar diş gyjaşyp garpyşdylar.

— Sen häzirem dirimi, garry melgun?!

— Men entek seniň bokurdagyňy çeynemän ölmerin.

— Garrylyk seni bireýýäm öldüripdir. Ýöne sen namart ekeniň. Öleniňi şindem boýun almansyň.

— Häzir men seniň başyňa şeýle bir tomaşa getirin, welin, gaçyp gutulsaň kaýyl bolarsyň.

— Möjek Garry köpegi basa düşmäge, ony tüýt-müýt etmäge howlukmady. Garry süňkün tiz ýadaýanyny ýatlap, ony ýadadyp soňundan ýenmek üçin oýnap uruşdy. Ol özüniň güýçli kükregi bilen aňyrdan gelip batly uran mahaly Garry köpek entirekläp yza çekildi.

— Meniň häzir seni pişigiň ele salan syçanyny oýnaşy ýaly oýnasym gelyär. Şeýtsem, meniň senden köp ýamanlyk gören ata-babamyň ruhy şat bolar — diýip, möjek has-da öjümdi.

— Sen gowusy öz janyňyň aladasyny et.

Möjek ikinji gezek gelip uranda Garry köpek onuň önünde durup bilmän serrelip arkan ýykyldy.

Möjek uzak çekeleşip durman Garry köpek bilen bellisini etmek üçin ony gabyrdadyp basyp garysynyň aşagyna alan wagty, haýsydyr bir garaşylmadyk güýç ony ýeňsesinden dişläp silkdi.

Hiç bir güýje garaşmadyk möjek birbada näme-nämeleriň bolýanyna düşünmän urnup, janagryly çyňsady.

— Aýryl-ow, öläýse nätjek?

Möjek bu söze şeýle bir haýran galdy welin, ol esli wagtlap öz ýeňsesinde özüne zat degmän duranyň itligine hem ynanyp bilmedi.

— Sen, kim? — diýip, ol geň galyp, sorady.

— Aý, men ýolbars-laý — diýip, Möngözlüje bu tanyşmak isleýändir öýdüp, göwünjeňlik bilen, özüniň dostlaşmaga taýynlygyny mälim edip ysyrgandy. Ýöne onuň eden çaky çyk-mady. Möjegin sözi soňra has-da teýeneli boldy.

— Sendenem bir ýolbars bolarmy? Sen — it. Biz size ýuwundyçy diýýäris.

— Diýende näme? Ýuwundy hem aýygsaň iýmezçe ýal däl.

— O-how, üstesine sen samsygam ýaly-la — diýip, öz kemsidiji gürrüňlerine Möngözlüjäniň gaharlanmaýanyňy görüp, has-da geň galdy. Soňundanam «Bu aňkaw bilen sene-mene edişip durman bokurdagyny çeynäýin diýip, onuň üstüne zyňdy. Möngözlüje keýpine onuň bilen dikleşdi. Önem ýakalaşýanlara onuň gözi gidip durdy. Möjege dessine garşydaşynyň güýçlüdigi, bir ýol bilen nädibem bolsa onuň deminden sypmalydygy anyk boldy. Möngözlüje uzak çekeleşip durman ony gaňryp basdy. Möjek özüniň ölümünü boýnuna alyp, onuň aşagynda ýatan ýerinde çyňsady. Şol arada Möngözlüjäniň zerur işi ýadyna düşdi. Ol sen-men ýok möjegin

üstünden turup gitdi-de baryp bir çöpüň gapdalynda art aýagynyň birini göterip, yzgar sepeledi. Möjek onuň bolşuny synlap, hiç zada düşüniş bilmedi. Şundan soň ol has-da geň galdy. Pursatdan peýdalanyp, gaçmak bilen boldy.

Serdaryň ökje göterenini görüp, töwerekde urşup duran beýleki möjekler hem onuň yzyna düşdüler.

Möjek ýagşy ara açansoň, aýak çekip yzyna seretdi. Öz asgynlygyny duýdurmazlyk üçin soňam şol ýerde durup tarp atdy:

— Ýuwundyçy, bir çolarakda sen ýene-de meniň elime düşersiň. Şonda men seniň külüňi çykaryn!

— Duşsak nä, ondakysyny şonda görübermeli bor-da — diýip, Möngözlüje çommalyp oturyşyna möjegini dişleşdiren ýerlerini ýalaşdyryp, äwmezlik bilen jogap gaýtardy.

Gaçjak gaçyp, galjak galyp, töwerekde apyla-sapyla sow-lansoň, meýdanda ýatan baş jansyz göwräniň söweş pidasy bolandygy anyk boldy. Başın üçüsi Garry köpegiň toparynyň itleridi. Gara gaýyň ölenleriň arasynda aýlanyp, «Belki, oýa-nar» diýen inçe tama bilen janagyryly çyňsady. Söweşden çykan itler häzir hersi bir ýerde ol-bu ýerlerini ýalaşdyryp, iňdiki boljak maslahata garaşyp otyrdylar. Göwni biten Gar-ry köpek birsalym oturyp, demini dürsänsoň, iki-ýeke basyp, bir çetde ýatsyrap oturan Möngözlüjäniň ýanyna geldi. Möngö-zlüje ör turup ony hormatlady.

Iki it ysgaşyp bir-birlerine mylakatly sözler aýdyşdylar.

— Hiç neneň uruşmadyň.

— Şeýtmek-de gerekdi-dä.

— Bu başlangyjydyr. Seniň hakyky söweşleriň entek öňdedir.

— Näme bolsa görübermeli bolar-da.

— Ine, munyň dogry. Ertire pal atmanyň hökmanlygy yok — diýip Garry köpek eşiden jogabyndan hoş bolup, ony ýürekden makullady. Sebäbi bu jogap soňuny saýmaz batyrlaryň beräýýän jogabydy.

Gara gaýyň birsalymdan olaryň duran ýerine gaýdyp geldi.

— Seniň gelip bize goşulanyň gowy boldy — diýip, ol Möngözlüjä özüçe minnetdarlyk bildirdi. Bu sözleri ol ýogsam biz has uly betbagtlygyň üstünden barardyk diýen manyda aýtdy. Soňra öwrülip nazaryny garry köpekde saklady.

— Aýtmadymmy men? Bu mön görünse-de soňundan üýtgeşik it bolar diýip. Onuň aýaklarynyň birisi alty barmakly. Şol bolsa onuň geljekde serkerde boljagynyň alamaty. Töwerekden toplanyşyp ugran gyzylgurtlar Möngözlüjäniň aýagyna sereden wagtlary çetki art aýagyň penjeden dört barmak ýokarsynda şol diýilýän altynjy barmagy gördüler. Şondan soň olar öň eşiden zatlaryna ynanyandyklaryny mälim edişip, kaýylyk bilen başlaryny aşak salladylar. Möjek kanuny boýunça orda serdarlygy darkaş gurup, güýç görkezilip eýelenilýän derejedi ýöne bu gezek şol adaty kada bozuldy. Şu söweşden soň Garry köpek nädip özüniň serdarlykdan çetleşenini hem duýman galdy. Hiç kim beýle bolar öýtmeyärdi. Hemmeler serdarlyk üçin juda gazaply söweşiň bu gün bolmasa erte boljagyna ynanyardy. Ata-babadan arkama-arka aşyp gelyän kada-kanun şeýledi. Meseläniň şeýle parahatlyk bilen çözülmegine, köp gowy ýatlamalary Garry köpegiň gaýratly wagty bilen bagly bolan Gara gaýyň has-da begendi. Sebäbi ol Garry köpegiň öz töwereginde bolmagyny, onuň diňe bir özüne däl orda hem köpi gören maslahatçy hökmünde entekler gerekligini duýýardy.

Möngözlüje şeýlelik bilen nädip özüniň bu topara goşulanyny hem duýman galdy.

Onuň üçin adaty bolmadyk, şol bir wagtda bolsa öňki durmuşyndan has gyzykly bolan başga bir durmuş başlandy. Indi onuň ýaşaýşy adamlaryň arkasyndan taýyn iýip ýören itiň ýaşaýşyndan düýbünden başgaçady. Gyzylgurtlara mahsus bolşy ýaly, indi ol-da öz rysgalyny gözläp tapmalylaryň

biridi. Bu bolsa öz gezeginde hereketi, ugurtapyjylygy talap edýärdi. Emma Möngözlüjäniň munuň tersine sadadan gelen geleňsiz häsiýeti bardy. Gyzylgurt toparynyň arasynda ilkinji ýaşap ugran günlerinden onuň gerekmejek it häsiýetleri sep açyp, şu kemçiligi duýduryp ugrady. Onuň bu bolşy topar-daky özüne göwni yetýän gyzylgurtlaryň lapyny geç etdi. Möngözlüjäniň ertirki gün deňli-derejeli serkerde bolup yetişjegine şübhe döretdi.

Gyzylgurt serdarynyň borjy orda baş bolup, ony gazaply söweşlere, ganly awlara äkitmekdi, Her gezek aw awlananda, indiki awlaryň häzirkidenem ganly boljagyna töwerekdäkiler-de ynam döretmekdi. Möngözlüje welin bu zatlar hakynda pikirem etmeýärdi. Ýogsam Gara gaýyň oňa her ýatdaýda nähiliräk bolmaly-dygyny häli-şindi ýeri gelende aýdyşdyrýardy. Ýöne Möngözlüje onuň bu aýdanlarynyň hemmesini adaty samralýan aýal gepi hökmünde üns bermän gulagynyň duşundan geçirýärdi. Serdarlyga mynasyp zady onuň diňe gara güýjüdi. Serdarlyk derejesi bolsa onuň Gara gaýyň: «Meniň serdarym!» diýip, ýüzlenen wagty ýadyna düşýärdi. Ordany özüne tabyn edýän-de, serdaryň adyndan awa alyp gidýän-de Gara gaýyňnyň özüdi. Gara gaýyňnyň serdarlyk edere mümkinçiligi bardy. Ol Garry köpek bilen ýaşan iki-üç ýylynyň içinde ondan köp zatlar öwrenipdi. Häzir ordanyň başyny bozman saklaýan hem Gara gaýyňnyň serdara mahsus bolan şol hereketleridi.

Şeýle-de bolsa, biraz mahaldan Möngözlüjäniň serdarlygyna göwni ýetmeýän, onuň erteki gün hem mynasyp serkerde boljagyna ynanmaýan gyzylgurtlaryň iki sanysy topary taşlap gitdi. Möngözlüje olaryň gitmegine ähmiýet hem bermedi. Sebäbi oňa bu ýerde Gara gaýyňdan, onuň jadyly zenan mährinden başga hiç zat gerek däldi. Onuň özüni-de bu ýerde saklaýan şol Gara gaýyňnyň yhlasydy. Ol yhlasy bolsa Möngözlüje her ädimde duýýardy. Onuň göwnüne Gara gaýyň

ony özündenem eý görýän ýalydy. Bu hakykatdanam şeýledi. Gijelerine Möngözlüje sährada onuň bilen çapyşyp, oýnaşyp gezerdi. Dünýäni unudardy. Ne ýaltanardy, ne-de ýadardy. Gijäniň içinde özüniň Gara gaýýň bilen ikiçäkligine başga dünýäde hiç bir zadyň ýoklugyna ynanardy. Bar-da bolsa bu pursatda başga hiç zat onuň gözüne ilmezdi. Sährany öňe alşyp, çapyşyp baryan wagtlary ol ýene biraz ylgawy güýçlendirseler özleriniň aýaklaryny ýerden üzüp uçup gidiberjeklerine hem ynanýardy.

Möngözlüjäniň uçanda asmandan öz gören zatlaryny Gara gaýýňa hem diýseň görkezesi gelyärdi. Asmanda bulut bar güni bolsa ol hyýalynda Gara gaýýň bilen uçup buludyň üstüne barardy. Şol ýerden olar iki bolup ýeri synlap oturardylar...

Şol günleriň birinde ordany duýdansyzlykda taşlap gürüm-jürüm bolanlaryň biri-de Garry köpek boldy. Duýlup yzy yzarlan mahalynda onuň daga tarap gidenligi belli boldy. Garry serdaryň ikinji derejeli serdar bolup ýaşamagy ýüregine sygydryp bilmän gidenligi belli boldy.

* * *

Yzynda geologlar obajygynda bir bolmasy işiň bolanyny topar bilen gezip ýören ýerinde Möngözlüjäniň süňni syzdy. Onuň gelip orda bilen gezip ýörenine eýýäm birnäçe gün geçipdi. Erbetligi syzansoň, onuň oturyp-turup mazasy bolmady. Ol bir öwrümde yzyny ýatlap Gara gaýýňy, onuň gyzylgurt toparyny galdyryp goşa dolandy. Möngözlüjäniň şol süňni syzan wakasy geçen agşam il ýatyşansoň bolupdy. Çetdäki çadyrda ýaşaýan geologlaryň birisi gijäniň bir wagty aýagujunda hereket duýup oýandy. Ol bu aýaguçdaky gymldyny goňşy krowatda ýatan ýoldaşynyň uky arasynda uzan eli hasaplany üçin aýaklarynyň biri biraz ýeňsä itermekçi boldy. Şol arada nämedir bir zat onuň başam barmaklarynyň birine hatladyp agyz saldy. Aýaga awuly tiken

çümen ýaly bolup, jaslap gitdi. Ol hopugyp, ýalpa gözlerini açdy. Şonda ol aý aýdyňa çalasyňlyk bilen işini bitiren ýylanyň krowatlaryň arasyndaky açyklyk bilen ýaýkanyp, çadyryň çykalgasyna ýetip barýanyny gördi.

Geolog ýigidiň aljyraňňy sesi sanlyja minutyň içinde töweregi som-saýak etdi. Ähli zatda ýaşululyk edýän Jepbar ussa ýene-de dessine bu ýere geldi, ýylan zäherini göwrä tarap goýbermezlik üçin onuň aýagyny üç ýerinden pugta bogdurdy. Gyzyl nokat bolup, bildirip duran diş yzlarynyň ýerini tyg bilen dilişdirdi. Ilkinji berilmeli kömek berlensoň geologlar rasiýa üsti bilen gepleşip wertolýot çagyryp, ony golaýdaky medisina işgäri bar bolan, merkezi çopan goşlarynyň birine geterdiler.

Adamlaryň ýüzleri agyrdy, olar bu wakanyň bolmagyna belli bir derejede özlerini günäkär hasaplaýana meňzeyärdiler. Bu ýüzler Möngözlüjä ýene bir gezek şol gezip ýören ýerinde syzan betbagtçylygynyň bolanlygyny nygtady. Ol töwerekde aýlanan bolup, keýpsiz bir gapdalda işiň gidişine syn edip, çilim çekip oturan Jepbar ussanyň ýanyna geldi. Ussa biraz açylyşyp onuň kellesinden, ýagyrynysyndan, ýüzünden birki ýola sypalaşdyrды. Ýakymсыз çilim ysy-da häzir ony hemişekiler ýaly Jepbar ussanyň ýanyndan kowup bilmedi. Galyberse-de Jepbar ussa golaý bolmak onuň çagalyk endigidi. Öňler, kiçijek güjüjek wagtlary Jepbar ussa ony çağa ýaly edip gujagyna götererdi. Ýüz-gözünü sypalap onuň çağa hereketlerine guwanardy.

— Gaplaň, bir bolmasy işä-hä boldy özün-ä... Gişe ýatyrka bir ýylan gelip ol biziň ýoldaşy çakyp gidipdir. Ýylan degmedige-hä degýän-ä dälär özün-ä welin, ýöne şu gezeg-ä şol kada bozuldy... Belki-de, ol oglanlaryň baş-alty günlükde ýolda maşyn basdyran ýylanynyň taýydyr. Ony diýseňem, ýylany depgileden biri, onuň çakýany bolsa başga biri? Ol neresse şol gezek kemteresinden maşynyň töwereginde hem

ýokdy ahyry. — Möngözlüjäniň Jepbar ussany diňledigiçe ýylanyň batyrlygyna gahary geldi. Jepbar ussa ýene biraz sesini çykarman oturansoň çiliminiň galyndysyny ýere taşlap, ädiginin burny bilen ony gaharly basyp mynjyratdy-da: — Belki, Gaplaň sen bolan bolsaň bu waka bolmazdy. Seniň soňky döwürlerde bir ýerlerde-hä düşegini ýumşady! — diýip, gepiň gerdişine görä, ýüzugra oňa hem biraz igendi.

Jepbar ussanyň bu sözleri aýtmagynyň öz sebäbi bardy. Ol ýaşlykda «Ýaşajak ýeri çöl bolsa, muňa gerek bolar» diýip, Möngözlüjä ýylan tutmany öwredipdi. Zähersiz ýylanlary getirip, oňa tutluşylan mahaly nireden dişlemelidigini, nähili goranmalydygyny, göwünjeň geologlar bilen bilelikde ürç edip öwredipdi. Soň birsalym Möngözlüjäniň ýylanlar bilen keýpine tutluşan döwürleri hem bolupdy. Olar göz görensoňlar şagallar ýaly, käte bir ýollary düşende aýlanyp gidýän ýerleri bolan geologlaryň töwereginden aýak çekmäge mejbur bolupdylar. Jepbar ussanyň sözünden şeýle bir igenç duýulmaýan-da bolsa Möngözlüje şundan soň öz ynsabynyň önünde birhili müýnürgedi. Oturyp, töwerekde ýaşayan ýylanlary yatlaşdyrdy. «Bu iş olaryň haýsy birisiniň işikän?» diýip, jogaby şol ýerden eşitjek bolýan ýaly, böwrüne diň saldy. Töwerekde ýaşayan ýylanlaryň hemmesine, ön iş salşany üçin Möngözlüje beletdi. Olar sanlyja maşgaladan ybaratdy. Iki-üç kilometrlikdäki taşlanan guýynyň içinde alty-ýedi sany kepjebaş ýaşayardy. Beýleki topar gökýalta neberesidi. Olar baş-dört kilometrlikdäki alanda ýaşayardylar. Özleri-de hemişe gum ýorganyň aşagynda biri-birleri bilen çolaşyp-çyrmaşyp ýatardylar. Tötänden gabat gelip üstünden basaýmasaň, aňsat adam-gara erişmez diler.

Möngözlüje gijara ýalagyna guýlan nahary iýip garnyny doýransoň çapawulçylyk edip giden ýylanyň ugruna çykdy. Ol kene guýa golaý baranda dört sany serginlige çykan kepjebaşyň gaz bolşup, töwerekde ýaýkanyşyp ýörenlerini

gördi. Ol öz bilýän ýylanly ýerleriniň bir-bir habaryny almagy niýet edinipdi. Möngözlüjäni görüp olar boýunlaryny gaýşanakladyşyp ýerli-ýerden haşlaşdylar.

— Bu ýerde biz bar!

— Nirä gelyň süssenekläp?

Yzyrakda — duran garry kepjebaş ony tapap toparyň önüne geçdi.

— Goňşy bu asyl senmi? Soňky döwürde ýitdiň öz-ä! — diýip, ol köpi görenligini edip mylaýym gürledi.

— Kepje han, mep senden bir zat sorajak — jogap ber!

— Bilýän sorajak zadyňy.

— Aýt ol kimiň işi!

— Bilmedim. Ýöne biziňkileriň-ä işi dældigini anyk bilýärim.

— Onda Gökýaltarlardan biridir-dä?

— Anyg-a, biljek däl, ýöne olaram däl bolsa gerek. Biz seniň bilen ön birek-birege zeled etmezligi wada-laşdyk ahyryn.

Möngözlüje kepjebaşyň gurrüňinden ol aýtmasa-da bu öwrede başga bir maşgalasynyň peýda bolanyny aňdy.

— Hümm, boldy... — Ol hyrra yzyna öwrüldi-de täze goňsularyň ugruna çykdy. Birsalymdan ýat ýylan yzy çopan taýagyna meňzäp onuň ýoluny kesdi. Möngözlüje ol yzy yzarlap, kert depäniň alkymyndaky köne hinleriň önüne geldi. Ysyrganyp hinde häzir gözleg salyp gelen ýylanlarynyň ýoklugyny anyklansoň ol yeňseräge çekildi-de: «Öýüne-hä birwagt dolanarsyň» diýip, buky ýerde garaşdy ýatyberdi.

Uzakly gije aw awlaşyp, çölün şöwrüni çekişip, gezen ýylanlar daňyň önüsyrasynda öz maýdallaryna gaýkyjaklaşyp, hinleriň önüne gaýdyp geldiler. Olar ýalmanyşyp duran iki sany garagaýçak ekedi. Möngözlüje ilki olary gapdaldan içgin synlady. Bularyň öz gözläp ýören ýylanlarydygyna ynanansoň, birkada iki ýylan bilen söweşmegiň özüne yeňil bolmajagyny ýatlap, ilki bir ýylanyň hine girerine garaşdy.

Garaşan pursady gelen wagty bolsa ol çalasyňlyk bilen turup ýoldaşynyň yzy bilen hinine tarap ýönelen yzky ýylanyň kellesiniň iki barmak yz ýanyndan çalyň tutdy. Silken ugruna hem ony agzynda uzak saklaman taýak atan ýaly edip asmana zyňdy. Soňundanam ýene heniz ýylan ýere düşmänkä ylgap baryp, onuň düşer ýerinde peýda boldy. Ýere düşerine mähetdel ýene-de ony dişläp asmana zyňdy. Ýylana aýňalara mümkinçilik bermedi. Dördünji gezek ol asmandan patylap düşende, eýýäm jansyzdy. Garagaýçak ýylan näme-näme bolanyňy bilmän öldi.

Möngözlüje onuň taýynyň hinden çykyp özüne toplaryny, olaryň ikileşip etjek hüjümlerine garaşdy. Ýöne hine giren ýylan şol wagtam, ondan soňam gaýdyp gara bermedi. Möngözlüje onuň bu hereketinden özüçe many çykardy. «Ýylan soňra bir ýerde meniň ahmalymy aňtajakdyr, şonuň üçinem häzir ol bu işi görmediksirän bolýandyr» diýip oýlapdy. Hemişe hüşgär bolmagy özüne ýatlatdy.

Geologlar obajygynyň adamlary ertir ir bilen oýanan wagtlyry çadyrlaryň önündäki açyklykda kellesi çeynelen ýylanyň uzyn süýnüp ýatanyny gördüler. Möngözlüje bolsa bu mahal ýeriň pesi bilen gyzylgurt ordasyna tarap howlukmaç baryrdy.

Orda bir gezek nobatdaky awdan soň dem-dynç alyp ýatyrka, töweregi aýlanyp aýagynyň keýpini görüp ýören güjükleriniň iki sanysy begenşip, bökjekleşip geldi. Olar ýaňy töwerege aýlanyp ýörkäler özleriniň garry atalarynyň yzlaryna duşandyklaryny, ol yzlaryň tirkeşip dag tarap gidendigini aýdyşdyrdylar. Garry köpegiň golaýda barlygy belli boldy. Onuň gidenine eýýäm birnäçe gün geçip, ol indi biraz ýatdan çykyşyp ugranda bolsa, bu habar gyzylgurtlary üşerildirdi. Hemmeleriniň ony göresi geldi. Has-da onuň ordany taşlap gidenine gynanýan ýaş gyzylgurtlar begendiler. Olaryň göwünlerinde öňden Garry köpek bilen baglap ýören

arzuwlary bardy. Ýaşlaryň öz atalaryna keyikleri ýetip çalyptuşyny, ony ýeňip bilýänini görkezip, göwnüne ýetmek, berekellasyňy eşitmek arzuwlary bardy.

Güjükleriň getiren habary Gara gaýyňy hem oýurgandyrdy. Ol birsalymdan baş göterip, sala salýan äheňde gapdalýnda gözlerini süzüp oýurganyp ýatan Möngözlüjä ýüzlendi.

— Şu öwrede atamyzam-a barmyş!

— Şeýlemi... Ä-hä, onda ony tapyp duşuşmak gerek. Ol ýakymly goja.

— Men aýallaryň şu häsiýetini halaýan. Olara bir gezek göwünlerine ýetip edermenlik görkezip bilseň, soňra seni şol belentlikden düşürmän saklamany gowy görýärler. — Gara gaýyň Möngözlüjäniň bu sözlerinden ýaňsy aňansoň, ýaňy Garry köpegi ýatlap biraz gürründeşiniň göwnüne degenine düşündi. Ýöne beýtmek onuň göwnünde ýokdy. Käte bolşy ýaly, bu-da tötänlikde gepiň gerdişine görä dilden sypýan gürrünleriň biri bolupdy.

Gara gaýyň topary bilen güjükleriň görkezen yzlaryny yzarlap gitdi.

Garry ata ordany goýup gaýdaly bäri dagyň bir gowagyn-da ýaşaýardy. Töwerekdäki öz güýjüniň ýetyän haýwanlaryny awlap, beýleki jandarlaryň awundan galan galyndylary iýip gün görerdi. Dok wagty bolsa günün köpüsini gowakda ýatyp geçirerdi. Orda özüni gözläp gelen mahaly ol süýrenip bir ýerlerden gaýdyp gelýärdi. Ýaş güjükler ylgaşyp-begenişip onuň önünden çykdylar. Ysgaşyp habar soraşdylar.

— Saryjam, Goňurjam, Gudumanjam... diýip, ol özüniň söýünç sözlerini aýdyp güjükleriniň atlaryny tutuşdyrdy. Garry ata bularyň gelenine juda begendi. Sebäbi eýýäm ýekelik ony halys irizipdi, topary göresi gelipdi.

* * *

Gyzylgurtlaryň nämedir bir zatlar iýesi gelýärdi. Içleri gorlupdy. Onda açlygyň derdinden hemişeki peýda bolýan

agyry döräpdi. Olar häzir düýn-öňňinki awlan awlaryny ýatlaşyp, mümkinçilikden peýdalanyp, şonda ýagşy garny doýurmandyklary üçin öz-özlerine igenişip ugradylar. Her gezegem hut şeýle bolardy, nebsine ejiz orda ajygyp ugrasa, ön awlan- an awdan şol gezek köp iýmän az iýenleri üçin öz-özlerini günäkärläp ugradylar. Gara gaýyň ordanyň itlerini aýaga götermegini wagty gelenini duýsa-da howlukmady, ýogsam bu meselede onuňam ýagdaýy töweregindäkilerinikiden öwerlik dälidi. Içi eljuk diýýärdi. Şeýle-de bolsa ol köpügörenligini edip sabyr saklap syr bermezligine çalyşýardy. Şeýtmek gerekdi. Her şowly aw önünden ilki gowy pikir taýynlygyny talap edýärdi. Şondan soňra kyn işler öz-özünden aňsat bolýardy. Orda şeýle bolanda çasbaň hem aýgytly hereket edýärdi.

Gara gaýyň günortanyň önüsrasy ordanyň möjeklerini awuny almaga kemsiz taýyn hasap edensoň ony aýaga göterdi. Özi toparyň önüne düşüp iki baýyr aralygyndaky dar jülgä düşdi. Bu jülge hem töwerekdäki beýleki jülgelerden görnüşi boýunça şeýle bir tapawutlanyp barmaýardy. Ýöne Gara gaýyň üçin ol üýtgeşik jülgedi. Ýaz otlary guransoň, daga tarap çekilen keyikler bu ýerden wagtal-wagtal aşakdaky çeşmä suwa iýnerdiler. Keyik aýaklarynyň depeläp ýasan insizje ýodajygy jülgäniň içinde ýylan bolup tovlanyp ýatyrdy. Keyik toparlary endik boýunça hemişe şu ýodany yzarlap çeşme bilen dag aralygyny gatnardylar. Bir öwrümde depeden inip jülge bilen haltýdaşyp gelyän topary umytlandyrdy. Bu yzlar keyiklerini irden salkynda şu ýerden suwa geçip gidendiklerini olaryň ýene birsalymdan yzlaryna geçjekdigini habar berdi. Gyzylgurtlar amatly ýeri peýläp ornaşdylar. Gara gaýyň bilen Möngözlüje bir düýp ýezgeniň ýeňsesine geçdi.

Güýz gelip, gündiz gysgalyp, salkyn arap ugrapdy. Çölün ýazdan soňky ikinji gowy döwri başlanypdy. Bu döwür Günüň hem gelip, dünýäni özünüň sansyz şöhleleri bilen gujaklap, ilkinji bäbegini eline alan gelin ýaly, onuň ýüzüne

mylaýym seredip guwanyňan döwrüdi. Gün çogy ýakymlydy, meýmiredijidi, Möngözlüje ýatan ýerinde ymyzgandy. Onuň entegem, ýakymly şöhleleriň lezzetini duýup ýatasy gelyärdi. Beýlekiler bolsa oturan ýerlerinden gözleri bilen jülgäni dürbüleşip otyrdylar. Möngözlüjäni birhaýukdan Gara gaýyňnyň aladaly ýuwduňmasy oýardy.

— Näme bar?

— Olar göründiler...

— Bolupdyr.

Ol garysyna galyp, awçy seresaplylygy bilen jülgäni synlan wagty suwa geçen keyikleriň ýodajygy yzarlap öz maýdallaryna hatar bolşup gelyänlerini gördi. Töwerekdäki bir-birlerinden galjaň gyzylgurtlar keyiklere tarap atylyp gitmäge häzir bolşup otyrdylar. Olaryň süňnünde her gezek awuň önüsyra-synda döreyän ýakymly galpyldy peýda bolupdy.

Toparyň önüni burum-burum şahly süňkbaşy iri teke çekip gelyärdi. Ol wagtal-wagtal aýak çekip, howatyrlanyp töwregini diňşirgenýärdi. Howpuň ýoklugyna göz ýetirensoň ýene-de öňki hörpünde ýoluny dowam etdirýärdi.

Häzir ol özüniň, biri-birinden akylyly çagalaryndan, biri-birinden mähirli keyiklerinden ybarat bolan sürini yzyna düşürüp ölüme alyp barýanyndan bihabardy.

Gyzylgurtlar agyzlaryny açyp, süriniň üstüne eňdiler.

Olary görüp, süri tebil tapdy. Ýöne gyzylgurtlar eýýäm alkyma gelipdiler. Ýeke-täk ýol bardy, ol-da ordanyň döreden halkasyny böwüsmäge synanyşyk etmekdi. Teke şu ýoly saýlap aldy. Ol şahlaryny naýza öwürüp, toparyň serdary bolsa gerek diýen çak bilen garry köpegiň üstüne eňdi. Garry köpek onuň önünden sowulmaga ýetişmedi. Teke şahyna mündürüp bir silkende ol baryp hol beýlä düşdi. Göz açyp ýumasy salymda tekäň yzy bilen aňyrdan eňişip gelyän keyikleriň hem birnäçesi onuň üstüni depeläp geçdi. Ýöne

keýikleriň ikinji bir bölegi böwsülen gabaw halkasyndan wagtynda çykyp ýetişmedi. Topary gyzylgurtlar orta alyp keýpine paýhynladylar. Maslyk maslyga çaknyşdy. Gyzylgurtlar maslyklaryň arasynda aýlanyşyp islän ýerlerinde damakgan ýalaşyp, hezil etdiler. Damakgan olaryň in eý görýän höregi-di. Keýik maslyklarynyň töwerekde sergi bolşup ýatyşyny synlap, Möngözlüje bir garny doýurmak üçin munça keýigiň nämüçin gerekligine ýene-de düşünişip bilmedi. Onuň bolup durşuny görüp, Gara gaýyň bu zatlaryň Möngözlüjä ýaramandygyna, adamlaryň arasynda bolup, şolaryň pikiri bilen pikirlenmäni öwrenen, itiň gaharyny getirjegine düşündi. Gahar ugruna onuň bir berbaşagaýlyk edäýmeginden howatyrlandy. Dessine, bu pikirden ony çetleşdirmek üçin aňyrdan ýalmanyp geldi-de Möngözlüjä süýkenip, onuň läşlerden ünsüni sowmaga çalyşdy.

— Ýör, Garry köpek bilen hoşlaşmaga baraly!

— Oňa näme bolupdyr? — diýip, Möngözlüje töwerek bilen juda bir gyzykmaýanyňny mälim edip başyny asdy.

— Ýaňky teke onuň garnyny silkip geçipdir. Möngözlüje Gara gaýyň bilen tirkeşip köpegiň gana bulaşyp ýatan ýerine geldi. Ol agdarlyp düşen ýerinde, ölüm halynda ýatyrdy, Gara gaýyň ysyr ganyp ugran wagty ol duýup süzülip, hemişelik ýumlup baryan gözlerini açmaga, töweregini ýene bir ýola görmäge synanyşdy. Ýöne onuň ne başyny götermäge, ne-de gözüni açmaga gurbaty ýetdi. Gara gaýyňnyň köpegiň bolup ýatyşyna nebsi agyrdy hem onuň özünden göwni hoş ýakymly pikirlere berlip, dünýä bilen hoşlaşmagyny isläp taryplady.

— Sen gowy serkerdediň, edermendiň, akylyldyň... Seniň ölümiňem serdar ölümü boldy. Seniňki ýaly deňli-derejeli ölüm maňa-da miýesser etsin.

Ganlyja keýik etinden doýan gyzylgurtlar çar ýandan gelşip garry atalarynyň töwereginde aýlanyşyp çyňsaşdylar: «Ata biz nirik gidenem bolsa ol tekäni gözläp taparys, onuň

läşini güberdip orta alan wagtymyz seni ýatlarys» diýip, janagyryly çyňsaşdylar.

Orda wagty bilen garry serkerdäniň töwereginden aýrylyp bilmedi, olar uzak gijesi bilen uwlaşyp onuň töweregini alşyp oturdylar.

Möngözlüje tanyş ýüzleri küýsöp, wagtal-wagtal gelip geologlaryň ýanyna aýlaw berip giderdi. Anyk bilmese-de Jepbar ussa onuň söýgi derdine ulaşanyňy çak edýärdi. Bu derdiň ýolugan zadynyň erkini alýanlygyndan, onuň şemal önüne düşen peşmek ýaly üflenlen ýerine gidip ýörmeli bolýanlygyndan ol habarlydy. Ýöne ol Möngözlüjäniň baryp gyzylgurtlaryň kölegesini ýassananyndan bihabardy. Ol öz gaplaňy bir çopanyň goşundaky ganjyk itiň töweregindedir, ýakymly gylygy bilen eýýäm çopanlara hem özüni aldyrandyr, çopanlar hem ony giçgiýew edinendirler diýip pikir edýärdi. Oňa bu demir-dümrüň arasynda ýaşanyndan ol ýerde özi ýaly itler bilen süriň töwereginde, mähriň giden ganjygyň golaýynda bolmak amatlydyr diýip oýlanyardy. Şonuň üçinem ol indi hemişekiler ýaly gaplanyň ýitip gidýänligi üçin birahat bolmaýardy. Gaýta ol gaplaňyň ýok wagty ony Dusýa daýza bilen ýatlap guwanardy.

— Dusýa, senem zalywat Ýagmyr bilen söýşen bolup itede söýüşmegi öwredäýdiň öýdýän — diýip degşerdi. Bu gezegem ol geologlaryň ýanyna gelyärkä, ýolda ol özüne atylan önki henekleri ýatlap Jepbar ussanyň özüni görüp ýene-de degişjekdigini, şonda ony diňlemegiň ýene-de özüne ýakymly boljagyny ýatlady. Geologlar obajygy, goluny çygap nahar bişirip duran Dusýa daýza, ürç edip ýer köwýän adamlar, itiniň gaýdyp gelyänini görüp ýylgyryp duran Jepbar ussa onuň göz önüne geldi.

— Hümm, gaplaň yzyňy tapdyňmy? Näme how ýene sen gelnini getirmänsiň. Çagajyklar nähili, heý, bolmanda şolaň birini bir görme-görşe getirsen bolmaýarmy! Hä, sen alyp

galarlar diýip gorkýansyň zalywat, hawa-da alyp galmagy-myzam gaty ahmal. Sen özümiziňki, hakymyz bar.

Möngözlüje süýji hyýallar bilen geologlaryň mekanyňa ýeten wagty, töweregini synlap, aňalyp galdy. Ol birbada töweregi görüp başga bir ýere gelendirin öýtdi. Ýapynyň ýüzünde ne-hä geologlar bardy, ne-de çadyrlar obajygy. Diňe olaryň kölçerip-kölçerip ýeri galypdyr. Birem içine solidol ýagy salnan agaç çelek bir tarapda ommalyp ýatyr. Geologlaryň telim aýlap ýer gazan ýerinde bolsa ýeke turba somalyp otyr.

Geologlar Möngözlüje öz dünýäsi bilen gümra bolup ýören günleriniň birinde bu ýerleriň işlerini tamamlap başga ýere göçüp diler.

Möngözlüje birsalym aýagy bişen ýaly zowzuldap töweregi aýlandy, çadyrlaryň duran ýerini, onda-munda galan ýag ysly demir böleklerini ysgaşdyrdy. Ol töweregiň habaryny alsa-da birbada näme-näme bolanyňa düşünip bilmedi. Ýöne bir bolmasy işiň bolanyňa töweregi aýlanyp çykansoň düşündi. Soňra ol geologlar şu galdyran demirlerini almaga geläýseler gerek diýen inçejik tama bilen, gelip ýerden çykyp duran şol turbanyň gapdalyny ýassandy.

Giçden soň ýene-de uzakly gün ot-çöpleriň ýeriň sünnünde busup ýatan ýakymly çöl ysly bilen kükregini dolduran agşam şemaly öwsüp ugrady. Howa barha serginläp dem almak aňsatlaşdy. Tewerekde guş ganatlarynyň pasyrdysy, mörmöjekleriň şgyrdysy köpeldi. Ilki baýyrlaryň depesi garaňkyrap, töwerek gijä öwrülip ugrady. Bir öwürümde burnuna gelip duran goýun çörüniň ýiti ysy Möngözlüjäniň ýadyna Ýagmyr çopany düşürdi. Onuň barsa özüni tanajagyna: «Hä, gaplaň bu asyl senmidiň, häý, sen-ä bir gowy itsiň welin, arman şu gulak-guýrugyň bar-da diýip öňküsi ýaly hoşamaýlyk etjegine ynandy. Möngözlüjäniň häzir kimi-de bolsa bir tanyş yüz göresi, onuň bilen könäni ýatlaşasy gelyärdi. Geologlar barada, Dusýa daýzadyr Jepbar ussa barada sorasy-bilesi gelyärdi.

Çopanyň ýanyna ol biraz töwerek garaňkylansoň ýüzüni garaňka tutup barmagy niýet edindi. Sabyr saklap garaňkynyň düşerine garaşdy. Ýöne birazdan Ýagmyr çopanyň goşy tarapdan eşidilen zowwam aýdym sesi onuň lapyny geç etdi. Goşda häzir Ýagmyr çopanyň ýokdugyny, onuň yok ýerine bolsa baryp oturmagyň geregi ýokdugyny pikir etdi. Aýdyma zowladýan çolukdy. Ol ýaňyrak tötänden çöle düşen, onuň ümsümliginden, garaňkysyndan gorkýan bir adamdy. Ýüregine dowul düşüberse, aýdyma gygyrmak onuň endigidi. Onuň başdanaýak aýdýan belli bir aýdymy hem yokdy, haýsyndan bir bent, ýarym bent ýadyna düşse, şoňa başlabererdi. Möngözlüje oturan ýerinde onuň aýdymlaryny Ýusup bilen Lenadan eşiden aýdymlary bilen deňeşdirdi. Çoluk aýdymlaryň gerimini bermän, howlukmaç agzynyň ugruna maksadyna ýetirmän aýdardy. Çoluk ýa-ha bir zadyň garasyny gördi, ýa-da sesini eşitdi, garaz, birden töweregine ok ýagdyrmaga başlady. Möngözlüje çolugyň bolşundan haýygyp, özüniň wagtynda goşdaky ýagdaýy anyklanyna begendi.

— Gyw, gyw-uw-gyw — Birazdan Möngözlüje ýeňsesinden ýaňsyly ses eşitdi. Ol ses şu öwrede ýaşaýan şagallardan biriniň sidi. Geologlar gidensoň hem öň agyzlary maza tapan şagallar, Möngözlüje ýitim bolany bari bir iýmäge ýaramly zat zyňlan bolmasyn diýen tama bilen bu töwerege öwrüm berip gidýärdiler.

— Gördünmi, it, görseň dünýä agyp-dönüp durandyr. Birden dünýäniň örküjinde oturan, ýene birde onuň aşagyndadyr.

— Seniň ol diýýäniň düýedir — diýip, Möngözlüje hem şagalyň ýaňsysyna ýaňsy bilen jogap berdi.

— It öz arryklygyny gurda bildirmez edýän-ow! Garnyň welin aç, içegeleriňem jugurdaşyp durandyr. Indi adamlar bilen deň iýýän gowy günleriň geçendir seniň.

— Size näme? — Bu gezek Möngözlüje başyny öwürüp, çyny bilen sorady.

— Biz hiç. Ýöne seniň bilen deňleşdik, şoňa begenýäs. Öň sen bizi geň görýädiň. Şükür, indi senem hut biziň ýaly günemaňy çölden özüň gedayçylyk edip tapmaly.

Gedaýa deňelenine Möngözlüjäniň birden gahary geldi.

— Ah, siz ker deýýuslar... Ol tasap ýerinden turdy. Möngözlüjäniň gaharyny getirenlerine hoş bolan şagallar gülşüp, gygyrysyp gaçysyp gitdiler.

* * *

Aňyrdan ordanyň öňi bolup, alakjak çöli söküp, gözleg salyp gelyän Gara gaýýň Möngözlüjäniň somalyp ýerden çykyp duran turbanyň gapdalynda ýatanyny görüp, onuň şol truba saralyp goýulanlygyny pikir edip, örtenip alada galdy.

Oňa kömege ýetişmäge howlukdy, haçan Möngözlüjäniň hiç zada daňylgy däldigini, peýwagtyna ýatanlygyny görensoň bolsa begendi.

Onuň ýanyna gelip höwes bile ysgaşdy, basalaşyp ugrap tokarja güjüjekleri enelerine gulak salyp, beýleräk çekildi ýene basalaşyp ugradylar. Gara gaýýň çagalary şeýdişip ýürege düşüber-se, olaryň tä gyzylgurt çykýançaýlar basalaşmalydyklaryny unudyp keşigirdi. Barybir olar garynlaryny doýursalar dek oturyp bilmezdiler. Bu gezek bolsa olaryň dänjireşmeleriniň sebäbi Möngözlüjäniň özüdi. Güjüjekler kakalaryny görüp, diýseň begenişipdiler. Gözläp tapanyndaky şatlykly pursat başdan geçirilensoň Gara gaýýň Möngözlüjäň gapdalynda ýatdy.

— Göçdülermi?

— Göçüpdirler. Men gidensoňlar geldim — diýip, Möngözlüje ýagdaýy düşündirdi.

— Geläýmekleri-de mümkin — diýip, soňra ol gidenlerden doly tamasyny üzmedigini hem aňdyrdy.

— Aý, näbileýin — diýip, Gara gaýýň ynanmazlyk etdi, soňundanam: — Ol ýylgynly oýda hem şunuň ýaly ýere

sokulan bir turba bar. Ony biz çaga wagtlarymyz şol ýerde galdyrypdylar. Şonuň-a henizem yzyndan gelyän ýok — diýip mysal getirdi. Möngözlüje Gara gaýýň göni aýtmasa-da onuň sypaýyçylyk bilen, «Aklyňa aýlanda gidenlerden tamaňy üz, olar indi gelmez-le» diýenine düşündi.

Möngözlüje gijäniň bir wagty, çadyrly obajygnyň oturan yerinden toparyna baş bolup göterilip gitse-de, geologlaryň bu yerden hemişelik gidenlerine ynanyş bilmän ünjüli gitdi.

* * *

Bir gezek töwerekde gözegçilik çekýän gyzylgurtlaryň biri toparyň arasyna howsalaly habar getirdi. Eli ýaragly üç adamyň töwerekde aýlanyp aw gözleýänini aýtdy. Gara gaýýnyň ýüregi bu adamlaryň adaty awçylar däl-de, ýörite öz kastlaryna çykanlardygyny syzdy. Sonky döwürde talap edilmeyänligi üçin aw awlamagyň öňki aňyrdan gelyän kadasy bozulypdy. Töwerekdäki sürüleriň üstüne hem birnäçe çozuşlar edilipdi.

Garry köpek serdar wagty goňşa degmezlik kadasy berk saklanardy. Ol golaý-goltumdaky sürüleriň galan-gaçany almaga ygtyýar etse-de, toparlaýyn çozuşlara rugsat etmezdi. Beýle işleriň adamlary dergazap edýänine ol beletdi. Olaryň gazaby bolsa hemişe orda juda gymmat düşýärdi.

Gaçmalydygy, adamlaryň gazaba galanlygy, gaýdybam bu etmişler ýatdan çykyança töwerekde gara bermeli dældigi anyk boldy. Möngözlüjäniň äwmeýänini görüp Gara gaýýň adam bilen baglanyşykly bu sözüň oňa, özlerine täsir edişi ýaly täsir etmeýänligine, ýolbaşçylygy öz eline almalydygyna düşündi. Ol adam diýen sözi eşidip, ýatan yerlerinden zöwwe-zöwwe galan, indem gaçmak üçin töwerekdäki dyzaşyp köz basyp alýan ýaly bolşup duran gyzylgurt ordasynyň önüne düşdi. Orda yzyny gözlemän yeriň pessi bilen birmeý-dan gaçanson şol barmana tanyş depe Möngözlüjäniň önünden

çykdy. Ol özüniň geologlar obasynyň gapdalyndan geçip barýanyny bildi. Bu depe Ýusup bilen Lenanyň mahal-mahal gelip, gitara çalyp, aýdym aýdyp oturýan ýeridi. Depäni tanap, önünde aýak çeken mahaly ýene-de şol köp eşiden mylaýym aýdymy onuň gulagyna geldi.

Tolkunlar owsunşyp asmana galýar,
Umman agyn şolar, köp olaň sany.
Çarlaklaram tolkun bolsalar gerek,
Olaryňam juda uçmak isläni.

Hemişekisi ýaly bu aýdym ýene-de Möngözlüjäni öz gününe goýmady. Ol ýene-de her gezek aýdym aýdylandaky başdan geçirýän ýakymly pursadyny başdan geçirdi. Ýerden aýagyny üzüp uçup ugrady...

Ýeňse-de durup onuň bolşuny synlan Gara gaýýň bu pursat Möngözlüjäniň ýene-de pikirinde it bolanlygyna düşündi. Durdugyça onuň öňki öz itligine höwrüjegini, onsoň ýene-de, ol ýerden çekip almagyň aňsat düşmejegine ynandy. Ony özi bilen aňyrlygyna äkitmek üçin, hiç zatdan habarsyz bolan bolup, gapdalyna gelip süýkendi.

— Näme, önde bar howpy aňdyňmy?

— Görýän welin men siz bilen gidip bilmesem gerek.

— Sen bolmasaň biz näderis? — diýip, Gara gaýýň onuň bilen bolmagy isläp delmindi. Alada bilen ýer depeläp onuň töweregine aýlandy.

— Siz gidiberiň!

— Sen entegem özüňkilere duşaryn diýip tama edýäňmi?

— Haýsydyr bir güýç meni adamlaryň ýanyna çekip dur.

Goýberenok...

— Hawa-da. Şu itliginden başy-bütün gaýtmak saňa kyn-a düşdi. Dogrusy, kakasy seniň özüňem bir düşnüksiz. Seniň ýaly bolup orda goşulan itler itligini örän tiz unudýarlar.

Seniň welin pikiriň bir ýerinde hemişe adamlaryň dünýäsine bolan islegiň ýatyr.

— Mümkün.

— Onda nätmeli?

— Sen bu ýerden gitmeli.

— Sensiz...

— Meniň it bolasym gelyär. — Soňra ol: «Meniň sözümiň sözlüginu sen bileňokmy» diýen äheňde Gara gaýyňny nazary bilen dalady. Möngözlüjäni pikirinden dänderip bolmajagyna mundan artyk ýalbaryp durmagyň gerek däldigine Gara gaýyň düşündi.

— Gezen ýerinde sag gez! — Ol şeý diýdi-de töweregine gitmelidigini duýduryp öýkeliräk yzyna öwrüldi. Orda onuň yzyna düşdi.

— Bäri-bärde durmaň! — diýip, olary nazary bilen ugradyp duran Möngözlüje serdar hökmünde maslahat berdi. Soňundanam Ýusup bilen Lenanyň oturyan depesine çykyp, şatrym-şallak bolşup özünden uzaklaşyp baryan ordany gözden ýitýänçä synlap oturdy.

Ýagmyr çopan ýadyna düşen wagty Möngözlüje ýene-de ondan hemişeki eşidyän hoş sözlerini eşitmek isledi. Häzirki pursatda oňa ýetmeýän zat hut şu göwün göterişi hoşamaýlykdy. Ol toparyndan galanda hem hemişe nirede bolsa-da özüniň adamlaryň mährini küýsejegini giden ýagdaýynda islän çagy bu höwesine öwrülip gelip bilmejegini pikir edipdi. Şeýle-de onuň kalbynyň bir ýerinde özümi tanaýan adamlaryň birden birine duşaryn şeýlelik bilenem ýene-de adamlaryň töwereginde ýaşamaga mümkinçilik bolar diýen inçejik tamasy hem bardy. Möngözlüniň esasy tamasyny baglaýany-da Ýagmyr çopandy. Ol Ýagmyr çopany gözläp, goşdan uzak bolmadyk ýowşanly käliň içinden tapdy.

Güýz çöle ymykly gelipdi. Wagtal-wagtal ýagyş ýagýardy. Şemal ugruny üýtgedip indi öwsende, köplenç, demir-

gazykdan öwüsyärdi. Sowukdy, çopanlaryň «dişlije şemal» diýýänidi. Şeýle günlerde çopanlar, köplenç, sürini uzaga äkitmän agylyň töwereğine ýaýradardylar. Goýunlardanam beter geçiler üşek bolardylar. Olar sähel aýaz bolsa ligirdeşip ykys ýer isleşip ýataga tarap serpilişibererdiler. Möngözlüje ýalmanyp sürüniň gapdalynda peýda bolan mahaly ses ýetimlikde çommalyp, ýüzüni asyp oturan agyr ýüzli köpek ony görüp: «Howf» edip — Dur how, nirä süssenekläp gelyň?! — diýip üýrensoň iki-ýeke basyp onuň aýak çeken ýerine geldi.

Köpek güjükliginde basalaşyp oýnan itini tanady. Itler ysgaşyp hal-ahwal soraşdylar.

— Gaplaň, senmäý-bi?!

— Görşün ýaly-da.

— Senden how, möjeginiň ysy gelyň ýaly-la — diýip läheň hiç zada düşüniş bilmän ysyrğanmasyny goýup, ýeňsä çekildi. Halamazlyk bilen seňrigini ýygardy.

— Ýa, läheň senem-aý. Seniň henizem şol sadalygyň, şol yndarmalygyň, eýäň gidensoň hany onsoň saňa öý-öwzar, idi-issiwat. Nirden bir boş küren tapsaň, şol ýerde ýatyp turup yörensiň-dä. Şol kürenleriň birinden süňnüme ornan ysydyr-da...

Möngözlüje bu sözleri tilkileriň aýdyşy ýaly şeýle bir çäresizlenip aýtdy weli, Läheň oňa dessine ynandy. Hem Möngözlüjäň hak eýelerinden galyp düşen gününe gynandy. Möngözlüje soňra özüniň gelenini mälim etmek üçin, eşegini üstünde hiňlenip yören Ýagmyr çopanyň ýanyna ugrady. Hemişekisi ýaly guýrugyny bulap, gowusyrap, gysmyljyrap onuň gapdalyndan çykdy. Ýagmyr çopan ony görüp ilki gözlerine ynanmady.

Gözüne görünyändir öýtdi. Gözleriniň aldamaýanlygyna, göz ýetireonsoň bolsa garaşylmadyk ýagdaýda birden jyný atlanyp kejkidi. Eşegini üstünde kese basyp oturan çopan taýagyny Möngözlüjä tarap zybyrdadyp gaharly aýlap saldy.

— Häý, seniň Dusýa diýen eýäň bilen... — diýip, janyý-angynly hapa sögündi. Möngözlüje rejäň geň däldigini aňyp, yza çekilip geçmek bilen boldy. Taýak atanyny, sögenini az görüp soňundanam horjunyň gapdalyndaky goşany ýatlap, Möngözlüjäniň yzyndan pöwhüldetdi.

Ýagmyr çopan: «Irde-giçde Dusýa meniň höwrüm bolar, sabap baryňan ömri birsalym onuň bilen bileje ýaşarys» diýip, köp göwün ýüwürdi. Ony geologlaryň ýanyna gatnadanam hut şol inçejik tamady. Geologlar göçjek günem ol şol ýere barypdy; «A, dos, bir ugruny tapyp şuny goýup gidäýsene?» diýip, Jepbar ussa ýalbarypdy. Ol bolsa: «Dusýa häzir işde, hany rugsada zada bir çyksyn, onsoň özüm ony seniň ýanyňa getirip giderin» diýip, hemişekisi ýaly ýene-de ony oýun bilen başyndan sowupdy. Ol şol gün Dusýa daýza bilen indi hiç mahal duşuşmajagyna, öz eden tamasynyň çykmandygyna, bu ýerde Dusýa daýza hakyndaky bolan gürrüňleriň hakykatdanam birhili düşnüksiz oýun bolanyňa düşünişdi. Şonuň üçinem ol öz diýeniniň bolmanlygy üçin geologlardan kinelidi. Indi her gezek olar ýadyna düşse, onuň jyny atlanyp, jany ýanyp ugraýardy. Möngözlüje bu zatlar bolanda uzakdady. Şonuň üçinem onuň hiç zatdan habary ýokdy. Ýagmyr çopanyň özüni, öňküsi ýaly gowy görýänine duşsa, ondan hoş söz eşitjegine ynanyrdy. Ony ordadan bölüp alyp galan zatlaryň biri-de hut şu tamady. Onuň adamlaryň arasynda bolmak höwesidi.

Möngözlüje şol gaçyp gelşine yzyňy gözlemän çadyrlygyň oturan ýerine geldi. Geçen günleriň şaýady bolup, oturan turbanyň töwereginde aýlanyp, janagyryly çyňsady. Möngözlüje näme bolanyňy anyk bilmese-de Ýagmyr çopan bilen geologlar arasyna bir sowuklygyň düşendigini bildi. Onuň bilen gaýdyp duşuşmaly däldigini, gabat geläýse, indi özüniň gaýgyrylmajagyna gözünü ýetirdi. Ol gelip demir turbanyň gapdalyny ýassanyp birsalym ýatanson geologlar obajygynyň

duran ýeri bilen hemişelik hoşlaşdy. It aýaklary ony düýnki Gara gaýyňnyň öz topary bilen giden tarapyna äkitdi. Möngözlüje daňyň önüsyrazynda bir gumak ýapynyň eteginde öz tanyş yzlaryna gabat geldi. Şundan soň ol durup, ysyranyň ordanyň giden ugruny anyklansoň, şol yzlaryň yzyna düşdi.

MAZMUNY

POWESTLER	5
ÝEDI DÄNE	6
GYR ATYŇ HOWALASY	38
INER ÝÜKI	86
ÇAT AÇAN MENZIL	121
DAÝYŇAM GÖZÜŇDE BOLSUN	172
HEKAÝALAR	279
AK ÝELKEN	280
BERDI JEDELIŇ ATY	287
ÇÖL KANUNY	291
DEŇIZ NOTALARY	316
MAŇA MEŇZEŞ MAÝOR	322
ALABAÝ	334
GOJA	349
URŞA GIDEN ADAM	361
PURSAT	364
JAŇ SESI	383
KÖL ÝAKASYNDAKY OBA	392
NAMA	404
SAMOLÝOTDA	407
ZENAN BAGTY	409
ILKINJI GAR	413
ÇÖL BALLADASY	417
ÇÖLÜŇ DEŇIZ GÜNLERI	423
ÇÖLÜŇ DEŇIZ GÜNLERI	460
ŞOL, BIR GEZEK UÇAN IT	466
TILKINIŇ DOGLAN GÜNI	596
AWTOR HAKYNDA KELAM AGYZ	629

AGAGELDI ALLANAZAROW

INER ÝÜKI
Eserler ýygynyndysy

II TOM

Redaktor
Suratçy
Dizaýn

Ş. Myratgulyýewa
G. Okaýew
R. Bazarow

Ýygnamaga berildi 19.05.2006.
Çap etmäge rugsat edildi 08.10.2006. Ofset kagyzy.
Formaty 60/84. Çap listi 40.

TDKP Aşgabat
A. Nyýazow köçesiniň 2-nji geçelgesiniň
7-nji jaýy.